Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí

Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia?

Zborník statí

Iveta Pauhofová
Tomáš Želinský
(editori)

Editori:
doc. Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc., hosťujúca profesorka
Ekonomický ústav, Slovenská akadémia vied

doc. Ing. Tomáš ŽELINSKÝ, PhD.
Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach

Vydal:

© Ekonomický ústav SAV
Bratislava 2014
Prvé vydanie

Tlač: Equilibria, s. r. o. Košice

Náklad: 150 ks

Grafický návrh obálky: Ing. Dávid Martinák

Technické spracovanie: Mária Lacková, Bc. Lukáš Murdzík

Za jazykovú stránku a obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Recenzenti:
prof. PhDr. František Ochrana, DrSc.
doc. Ing. Juraj Sipko, PhD., MBA

ISBN 978-80-7144-220-2
e-ISBN 978-80-7144-221-9

Vydanie zborníka bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedeckovýskumného projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“.

O B S A H

ÚVODNÉ POZNÁMKY 7

STATE

1. GLOBÁLNY SVET – PARADIGMATICKÁ MOZAIKA

TEKTONICKÉ ZLOMY SPOLOČNOSTI A TECHNOLOGICKÉ VÝZVY 12
PETER STANĚK

RUSKO A EURÓPSKA ÚNIA: PERSPEKTÍVY VZÁJOMNÉHO PÔSOBENIA V XXI. STOROČÍ 22
ANDREJ ŠABANOV

CIVILIZAČNÉ MODELY A VÝVOJ GLOBÁLNEJ EKONOMIKY 28
IVETA PAUHOFOVÁ

GEOPOLITIKA A EKONOMIKA – SPOLUPRÁCA ALEBO KONFLIKT? 39
ŠTEFAN VOLNER

MESTÁ AKO KOMPLEXNÉ ENTITY A GLOBÁLNI AKTÉRI: DYNAMIKA ICH ROZVOJA A FAKTORY ZMIEN 50
DANEŠ BRZICA

INŠTITUCIONÁLNE A FINANČNÉ RÁMCE BUDÚCEHO VÝVOJA V EÚ 61
BORIS HOŠOFF

SLOVENSKO – CHUDOBNÝ ALEBO BOHATÝ PARTNER? 72
TOMÁŠ ŽELINSKÝ

HODNOTY A KULTÚRA V PARADIGME 21. STOROČIA 80
SILVIA MATÚŠOVÁ

JE PARADIGMOU BUDÚCNOSTI SOLIDARITA? 90
VILIAM PÁLENÍK

2. SPOLUPRÁCA ALEBO KONFRONTÁCIA? – EKONOMIKA A GEOPOLITIKA

PROBLÉMY SVETOVEJ EKONOMIKY Z GLOBÁLNO-EVOLUČNÉHO HĽADISKA 98
ROBERT BURGAN

KRIZE, GLOBALIZACE A TRANSFORMACE SPOLEČNOSTI 109
ŠÁRKA BRYCHTOVÁ

NEOLIBERALIZM WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE 120
KRZYSZTOF PRENDECKI

AKTUÁLNE SÚVISLOSTI VÝVOJA GLOBÁLNEJ EKONOMIKY A FORMOVANIA FINANČNEJ ARCHITEKTÚRY (VYBRANÉ ASPEKTY) 129
BEÁTA CSANKOVÁ – IVETA PAUHOFOVÁ

AKTIVITY ČÍNY V EURÓPE V OBDOBÍ SÚČASNEJ KRÍZY 139
SOŇA SVOCÁKOVÁ

Od konfrontácie ku kooperácii – krízový manažment krajín EÚ 148
Peter Staněk – Vanda Vašková

Cyperská otázka – rozdelenie cyperského ostrova 159
Jozef Vlčej – Sotirios Trapezanlidis

Zahraničnopolitický rozmer občianskej vojny v Sýrii 165
Jozef Vlčej – Jana Gondeková

Trvalo udržateľný rozvoj, planetárne medze a potreba globálneho riadenia 171
Peter Ivanič – Peter Baláž

Konflikt súčasného charakteru individuálnej spotreby s biologickou podstatou života 181
Adrián Ondrovič

Oficiálna rozvojová asistencia (ORA): Historický prehľad vývoja pohľadov na termín hospodársky rozvoj a prístupy k jeho financovaniu 191
Katarína Rimegová – Michal Šoltés

Právna úprava odvodu bánk v SR v kontexte právnych výziev Európskej únie 201
Mária Duračinská

3. NEROVNOSTI A CHUDOBA – akcentovanie problému príjmovej polarizácie

Znižuje globalizácia príjmovú nerovnosť? 214
Beáta Stehlíková

Problémy vývoja príjmovej stratifikácie na Slovensku 223
Iveta Pauhofová – Dávid Martinák

Perspektíva spotreby seniorov vo väzbe na príjmy strieborných 234
Iveta Pauhofová – Michal Páleník

Aktuálne výzvy v riešení problematiky globálneho starnutia 242
Vincent Šoltés – Michal Šoltés

Príležitosti pre firmy z pohľadu štruktúry spotreby starších ľudí 255
Gabriela Dováľová

Systémové chyby pri znižovaní nezamestnanosti 265
Peter Kalina

Predpoklady a perspektívy využívania pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času na Slovensku 270
Erika Ľapinová

Vzdelanie a vzdelanosť, tenzor napätia vo vývoji spoločnosti 280
Peter Ponický

Možnosti sociální práce při řešení problému chudoby 287
Oldřich Chytil

Stratená generácia 298
Lucia Capáková – Marcela Galovská

Úvodné poznámky

Súčasnosť ponúka široké spektrum informácií o pohyboch a posunoch spoločnosti na globálnej i národnej úrovni tak pre orientáciu laickej, ako aj odbornej verejnosti. Štruktúra a previazanosť jednotlivých informácií nie vždy uspokojuje „zvedavosť bádateľa“, ktorý už nejakú dobu tuší, že nie všetko čo má k dispozícii, alebo je mu podsúvané, pomáha vytvárať komplexnejší obraz o realite súvislostí určitých udalostí, javov či o stave „vecí“. Ambíciou v poradí už šiestej publikácie v „šnúre“ paradigmatickej mozaiky zmien v 21. storočí je na prierezovom a interdisciplinárnom základe ponúknuť pohľady autorov na kľúčové otázky smerovania civilizácie cez „panoramatické okno globálneho sveta“ a aktuálnych možností spolupráce či konfliktov v ňom. Zámerom je prispieť k sofistikovanejšiemu a zároveň k ucelenému formovaniu názorov čitateľa na to aké sú nielen súčasné ale i nasledujúce predpoklady pre budúce adaptačné procesy na zdanlivo málo viditeľné, no prudko nastupujúce zmeny naprieč ešte stále zásadne heterogénnym globálnym svetom.

Jednotlivé časti publikácie a ich vnútorná štruktúra sú zostavené tak, aby postupne „viedli“ čitateľa po hierarchickom rebríčku významnosti javov dnešného sveta s tým, že jemne nabádajú načrieť i do informačnej publikačnej siete autorov o paradigmách zmien od roku 2012. Preto je v prvej časti, Globálny svet – paradigmatická mozaika, pozornosť orientovaná postupne od tektonických zlomov v spoločnosti a technologických výziev, cez geopolitické aspekty významu súčasného formovania vzťahov Európskej únie a Ruska na súvislosti vývoja globálnej ekonomiky a civilizačných modelov. Praktické ukážky väzieb medzi krajinami a regiónmi v oblasti základných faktorov, ako je napríklad vývoj v oblasti energetickej bezpečnosti, ponúka stať o geopolitike a ekonomike v rovine aktuálnych a ďalších možných konfliktov. Tento aspekt potenciálnych konfliktov „dokresľuje“ stať o inštitucionálnych a finančných rámcoch budúceho vývoja Európskej únie. Hľadanie nových impulzov tiež v rovine vládnutia a zmien v pôsobení regionálneho faktora predstavuje pohľad na mestá ako komplexné entity budúcnosti a súvislosti ich vývoja s fungovaním globálnych aktérov. S týmto pohľadom sa zároveň otvárajú i otázky hodnôt, kultúry ako takej a obsahu a cielenia solidarity vo „frustrovanom“ európskom priestore. A Slovensko v ňom? Bude z pohľadu globálne najvyššie aktuálne postavenému problému – príjmovej polarizácie – bohatým alebo chudobným partnerom? Napriek náročnosti vnútornej stratifikácie problematiky veríme, že našu ambíciu čitateľ nielen pochopí, ale uchopí a sám rozvinie, doplní základnú osnovu kľúčových charakteristík témy spolupráce a konfliktov v globálnom svete.

Druhá časť publikácie má prispieť k prehĺbeniu bádania v hierarchicky „načrtnutej“ štruktúre v prvej časti. Od globálno-evolučného pohľadu na problémy svetovej ekonomiky a cez náčrt väzieb krízy, globalizácie a transformácie spoločnosti sa čitateľ „prepracuje“ k podstatným dôsledkom uplatňovania neoliberalizmu a k aktuálnym

súvislostiam vývoja globálnej ekonomiky a formovania finančnej architektúry sveta. Zoznámi sa s najvýraznejšími aktérmi v oblasti financií v období krízy po roku 2008, so štátnymi suverénnymi fondmi a ich súčasnou investičnou orientáciou. Spomedzi nich najmä s tými, ktorými disponuje Čína a ako ich využíva na presadzovanie svojich záujmov v európskom priestore. Aj pojednanie o krízovom manažmente krajín EÚ a obnaženie podstatných a aktuálnych súvislostí geopolitického charakteru v prípade Cypru a Sýrie umožní čitateľovi zvážiť široko mediálne podsúvané názory na formovanie vzájomných vzťahov medzi EÚ a USA, ako aj úlohy, ktoré má v tomto vzťahu EÚ „plniť". Pritom choroba tohto „spojenectva" sa prejavila nielen v sérii demokratizačných procesov, tzv. arabskej jari, ale je prítomná i v súčasnom vývoji vzťahov k Ukrajine a k Rusku. Eskalácia napätia medzi Západom a Východom má svoje prejavy i v demonštrovaní vojenskej sily, ktorá je v podobe napr. novej zmluvy o vojenskej spolupráci USA a Filipín, či len nedávno ukončených spoločných cvičení námorných vojenských síl Číny a Ruska. Medializovanie prejavov tohto napätia je častejšie ako prezentácia ohrození a aktuálnych desivých dopadov nastúpených klimatických zmien. Preto je v štruktúre druhej časti opäť obrátená pozornosť na planetárne medze a potrebu globálneho riadenia spolu s upozornením i na problém konfliktu individuálnej spotreby a biologickej podstaty života.

Akcentovaniu problému príjmovej polarizácie v podobe nerovností a chudoby v krajinách EÚ a na Slovensku je venovaná tretia časť publikácie. Je istým zrkadlom, v ktorom sa odrážajú nielen dôsledky globalizačného procesu, konkrétne dopady krízových podmienok na obyvateľstvo v národnom kontexte, ale aj aktuálne výzvy v riešení problému starnutia populácie. Jednotlivé príspevky predstavujú tie časti mozaiky, ktoré pomáhajú dotvoriť celkový obraz problematiky užšieho (národného) významu, kde príjmová stratifikácia obyvateľstva a vývoj dlhodobej nezamestnanosti na regionálnom základe odpovedajú na problémy štruktúry hospodárstva krajiny spolu s odkrytím systémových chýb v znižovaní nezamestnanosti, vo vzdelávaní i v oblasti mechanizmu sociálnej práce. O koľkých stratených generáciách budú autori ešte písať? Pokiaľ sa podarí správne analyzovať a dešifrovať podstatu a konkrétne súvislosti adaptačných procesov tak v globálnom meradle, ako aj v prípade regiónov a krajín, budú odpovede k tejto téme jasnejšie a presnejšie. K spolupráci v tejto oblasti vyzývame širokú vedeckú i odbornú obec.

Iveta Pauhofová, Tomáš Želinský
editori

STATE

1. *GLOBÁLNY SVET*
paradigmatická mozaika

Tektonické zlomy spoločnosti a technologické výzvy

Peter Staněk[1] Ekonomický ústav SAV

Tectonic breaks in society and technological challenges

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, peter.stanek@savba.sk

Abstract: Technological changes are transforming the world around us. They are changing production processes, work with information, health, education, objects around us, but they are also acting in various ways (positive and negative). They allow things that seemed unfeasible and bring aspects that were unpredictable. The factor of randomness and a factor of predictability with cumulation of changes lead to massive and rapid process of changes around us. They are making many phenomena (competitiveness) relative and also they are transforming many phenomena (work). They are changing technological processes, the products themselves, but also the actual status of humans in these processes. There are many applied myths (not needed low-skilled labor) but also opposite processes (less work in production, more work for the individualization of the product). It is therefore a system process, cumulative process and internally contradictory. The key issue for the future is becoming interconnection between technology and impacts of each technology, defining a new image of the society and redefining the relationship of human and society thus defined. In this sense the social sciences research remains irreplaceable, because in contrast against the technical sciences it provides and gives answers to the key issues of the functioning of human society. Technological changes are a tool to ensure the changes in society, but the answer of how a society can and should look like is the only key domain of social sciences.

Keywords: technology, their contradictory action, technology and the competitiveness and labor, manufacturing and service processes, personalization of Health and Education.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

V súčasnosti je v oblasti technológií rozsiahla diskusia.

Ide o viacero skupín technológií, ktoré môžu zásadným spôsobom zmeniť obraz spoločnosti, aj ekonomiky, a zároveň ide o technológie, ktoré môžu radikálnym spôsobom preskupiť aj samotný pohľad na konkurencieschopnosť.

2 Technologické impakty

Vo väzbe na technológie môžeme hovoriť o viacerých vrstvách technológií a ich vplyvu. Jednu vrstvu predstavujú technologické inovácie a technologické zmeny. V podstate však ide o určitý genealogický vývoj, ktorý v podstate začal v polovici 80. rokov úvahou o robotickej revolúcii. Vtedajšie úvahy predstavovali pohľad na veľmi progresívny rast počtu nasadených robotov a podľa prognóz z polovice 80. rokov v roku 2000 malo vo svete fungovať viac ako 10 miliónov robotov. Zároveň, kľúčoví výrobcovia

týchto robotov, švédske a japonské korporácie, mali dosiahnuť rozhodujúci vplyv na vývoj robotizácie v jednotlivých priemyselných odvetviach a v jednotlivých krajinách. V skutočnosti sa však ukázalo, že predstavy o robotickej revolúcii boli, mierne povedané, nadsadené. Celkový rozsah nasadených robotov sa v súčasnosti pohybuje asi na úrovni okolo milión. Zároveň firmy ako Fanuc a niektoré ďalšie japonské firmy, ktoré vyrábali roboty, v podstate dnes už neexistujú.

Na druhej strane sa však ukázalo, že vo väzbe na technologické prelomy musíme uvažovať o diferencovanom dopade na jednotlivé odvetvia. Najväčší rozsah robotických uplatnení sa ukázal v automobilovom priemysle. V podstate, využitie robotov pre prácu v škodlivom prostredí, v namáhavom prostredí a tak ďalej sa ukázalo ako koncentrované v oblasti automobilového priemyslu, aj celkový počet robotizovaných pracovísk je dnes najväčší. Na druhej strane sa však zároveň ukázalo, že však stále, vzhľadom na určitú jednostrannosť robotických systémov, sa oplatí naďalej používať ľudskú prácu a vývoj po roku 1990 posilnil pozíciu človeka, pretože rozvoj človeka v pozícii robotov sa ukázal ako podstatne lacnejší a z hľadiska konkurencieschopnosti ako podstatne výhodnejší v danej vývojovej etape. Aj vzhľadom na vývoj po 90. roku v strednej Európe, aj vo východnej Európe nedošlo k takému masovému nasadeniu robotov, pretože aj samotná produkčná sféra v týchto krajinách v oblasti automobilového priemyslu sa orientovala skôr na presun výroby do lacnejších krajín a tieto boli podstatne výhodnejšie ako nasadzovanie zložitých robotizovaných systémov.

Dokonca môžeme hľadať aj určité analógie vo väzbe na IT technológie a samotná robotická revolúcia prešla viacerými evolučnými fázami a etapami. Dôsledkom takéhoto vývoja bolo nakoniec nie masové nasadenie robotizovaných prevádzok, ale skôr úvaha o možnom evolučnom a postupnom nasadzovaní, ktoré však má svoje fyzické a technologické limity. Ukázalo sa totiž, že omnoho viac ako nasadenie robotov na zlacnenie produkcie môže pôsobiť presun technologických procesov a presun výrobných procesov do krajín s podstatne lacnejšou pracovnou silou, ale rovnako kvalifikovanou ako bola kvalifikovaná pracovná sila vo vyspelých ekonomikách. Výsledkom tohto procesu, a zároveň aj s rastom vzdelávacej úrovne v takzvaných rozvojových krajinách (v Číne, Indii, Brazílii, Južnej Afrike atď.) viedol k skutočnosti, kde je omnoho jednoduchšie použiť kvalifikovaných pracovníkov ako použiť robotizované výrobné linky. V súčasnosti naozaj môžeme konštatovať, že väčšina robotických pracovísk sa koncentruje na oblasť automobilového priemyslu. Samozrejme, vznikajú aj ďalšie špecifické oblasti využitia robotov ako je robotické operovanie v rámci medicíny, ako je starostlivosť o starších ľudí a vytváranie robotických spoločníkov, kde na čele tohto technologického prelomu je Japonsko, ale sú tu aj ďalšie oblasti, ktoré by mohli zásadným spôsobom postupne absorbovať robotické systémy, avšak, vzhľadom na ich nákladnosť, ale aj vzhľadom na ich špecifickú úzko sekvenčnú orientáciu zatiaľ sa nedá predpokladať výraznejšie rozšírenie robotizovaných pracovísk. Omnoho významnejším faktorom z hľadiska technologických a evolučných procesov sa ukázali informačné technológie. Tieto informačné technológie mali niekoľko zásadných čŕt:

1) prenikli do všetkých oblastí;

2) začali transformovať celkovú oblasť globálnej spotreby;

3) začali transformovať aj funkčnosť jednotlivých odvetví v rámci hospodárskych mechanizmov a menili ich konkurencieschopnosť, ale menili aj vzťah medzi klientom a producentom.

Vďaka IT technológiám sa vytvorili predpoklady preto, aby sa vytvoril aj zložitý systém subkontraktingu, ktorý je teritoriálne rozmiestnený v priestore. Je pritom časovo a vecne koordinovaný, dovoľuje uskutočňovať produkciu systémom just in time a umožnil znížiť technologické zásoby na rozsah niekoľkých hodín. Toto bolo možné jedine vďaka tvrdému a dôslednému informačnému prepojeniu medzi jednotlivými subsystémami produkčnej vertikály a zároveň bolo to možné iba na základe priamej kompatibility všetkých informačných systémov, ktoré existovali na jednotlivých kontinentoch, v jednotlivých výrobných a producentských centrách atď. Nie náhodou dochádza k rozsiahlemu a k mohutnému rozvoju outsourcingu a offshoringu od 90. rokov, čo súvisí aj s priamym nástupom informačných technológií. Už sa prestáva javiť problémom vyrábanie, ale naopak, koordinovanie jednotlivých činností a subsystémov v rámci výrobných a produkčných procesov. Zároveň, robotické prevádzky umožnili i výrazný posun v oblasti chápania veľkosériovej a malosériovej výroby. Vďaka robotickým prevádzkam a rýchlemu nastavovaniu procesov bolo možno individualizovať vyrábanú produkciu, vytvárať ju podľa želania zákazníka a bez straty reálnej efektívnosti takto malosériovo vyrábanej produkcie. Zároveň, vďaka IT technológiám dochádza k zmene celkovej komunikácie vnútri výrobného procesu, ale aj vo vzťahu medzi výrobným a predajným procesom. Nutnosť komunikácie so zákazníkom vytvorila novú kvalitatívnu stránku, kedy vďaka informačným technológiám informácie o očakávaniach zákazníka sú v reálnom čase premietané do vyrábaných výrobkových systémov a na základe toho dochádza aj k rozvoju individualizácie produkcie. Individualizácia produkcie znamenala výrazný posun, pretože umožnila personalizované výrobky, a teda výrobky, ktoré sa odlišovali podľa konkrétnych prianí zákazníka výrobok od výrobku. A to bez straty reálnej efektívnosti a ziskovosti.

S tým ale priamo súvisí celkový obrovský nárast významnosti služieb spojený s výrobkami. Tieto služby postupne expandovali a dnes predstavujú 40 % až 60 % finálnej ceny výrobku. Zároveň došlo k zvláštnemu procesu, kde vlastný kmeňový výrobok je len základnou rovinou vyrábanej produkcie a naň nadväzuje celá sústava služieb, softvéru, vybavenia, individualizácie a inštalácie, ktorá zásadným spôsobom mení kvalitatívne parametre univerzálne vyrábaného výrobku. Počítač podľa individuálnej konfigurácie sa takto stáva personalizovaným výrobkom priamo podľa želania konkrétneho zákazníka majúcim softvérové vybavenie, ktoré znova zodpovedá predpokladaným očakávaným nárokom budúceho zákazníka. Toto všetko znamenalo zásadný posun po celej výrobno-technologickej vertikále. Ale nielen po tejto stránke došlo k zásadnej zmene marketingovej stratégie, vo väzbe na systém komunikácie so zákazníkmi došlo k celkovej radikálnej zmene vnútornej organizácie technologických procesov outsorcovaním službových a obslužných činností mimo vlastného základného procesu montáže a zároveň došlo aj k externalizácii obslužných a infraštruktúrnych činností spojených s materiálnou výrobou. Výsledkom bolo nielen zoštíhlenie veľkých transnacionálnych korporácií, ale aj vytvorenie obrovského množstva malých a stredných firiem, ktoré fungujú na princípe subkontraktingu, a to na základe outsourcingu a offshoringu. Toto všetko viedlo k radikálnej zmene firemnej štruktúry, k vytvoreniu niečoho, čo by

sme nazvali plochou riadiacou štruktúrou, ale zároveň to viedlo k vytvoreniu nového pohľadu na celkové firemné a marketingové riadenie. Už nejde o zložité stupne riadenia, ale predovšetkým ide o riadenie v reálnom čase. Obrovský nárast suprakonkurencie viedol nielen ku koncentrácii v jednotlivých branžiach, ale viedol aj k zásadnému zvýrazneniu kľúčového faktora konkurencieschopnosti, a tým sa stáva dodanie výrobku včas, v personalizovanej podobe a podľa individuálnych nárokov zákazníka. Suprakonkurencia viedla k nutnosti individualizácie vyrábaných produktov, ich špecifickej konfigurácii, rýchlemu dodaniu v čase, kedy to zákazník očakáva, ale to všetko viedlo zároveň k nutnosti rozvoja modulárneho systému, umožňujúcemu skladanie rôznych typov modelov a na druhej strane aj k podstatne vyššej informačnej práci v reálnom čase.

Postupný prechod cez druhú a tretiu generáciu informačných technológií, kedy sa odišlo od vytvárania interných systémov IT, externých dodávateľov, externých tímov IT, prešlo sa ku systému call centier a k systému individuálneho poskytovania služieb plne automatizovaných sekvenčných procesov, umožnilo postupné nafúknutie, a potom zasa zmrazenie celkového vývoja nárokov na kvalifikované pracovné sily. Postupný prienik informačných technológií viedol k vytvoreniu požiadaviek na novú generáciu informačných odborníkov a v súčasnosti sme svedkami vytvárania ďalšej generácie nárokov, ktorá je koncentrovaná predovšetkým na oblasť systémových analytikov, ktorí sú schopní postrehnúť a definovať kľúčové závislosti a vzťahové súvislosti medzi jednotlivými informačnými tokmi. Riadenie v reálnom čase sa stalo jednou z kľúčových podmienok fungovania systémov a kompatibilita výpočtových systémov, informačných systémov v reálnom čase plus dodržiavanie systému totálnej kvality výrobkov viedlo k uplatňovaniu nových princípov tak z hľadiska subkontraktorskej súčinnosti, ako aj z hľadiska finalizácie vyrábanej produkcie.

So zmenou problémov v oblasti logistiky a infraštruktúry sa ukázala doprava ako jedno z najužších miest v rámci vzťahovej komunikácie medzi producentmi a spotrebiteľmi. Zároveň, prechod na systém just in time a pokles technologických zásob na úroveň niekoľkých hodín viedol nielen k nutnosti plného informačného prepojenia a koordinovania logistických činností vo firmách, ale viedol aj k vysokej závislosti na praktickom a dochvíľnom fungovaní dopravných a infraštruktúrnych systémov. Došlo teda k rozvoju novej kategórie infraštruktúry v spoločnosti zameranej na informačné toky, priepustnosť informačných systémov, ale zároveň aj došlo k výraznejšiemu tlaku na priepustnosť dopravných systémov. Akýkoľvek kolaps dopravných systémov vytváral sériu kaskádovitých efektov, ktoré ohrozovali fungovanie takto konštruovaných producentských systémov.

To znamená, že je možné pomocou počítačových sietí optimalizovať konštrukčný proces výroby určitého výrobku, zároveň s tým je možné vytvárať úplne nový pohľad na súvsťažnosti v rámci montážnych procesov, outsourcingu a offshoringu, ale aj v rámci jednotlivých montážnych fáz celého komplexného výrobku. Toto všetko vytvára nové predpoklady pre definovanie, alebo presnejšie redefinovanie konkurencieschopnosti, kde možnosť individualizácie výrobku, dodania výrobku v najkratšom čase, modulárneho zloženia tohto výrobku, ale zároveň komunikácie so zákazníkom o jeho predstavách o výrobku vytvára novú podobou výrobno-predajnej štruktúry založenej na informáciách v reálnom čase a na priamej komunikácii.

Rozvoj stratégie Industry 40 a rozvoj systému big data je možné totiž aplikovať aj na všetky odvetvia, nielen na vybrané odvetvia ako napríklad v prípade robotiky. Použitie systému big data umožňuje napríklad v bankovom sektore vytvoriť psychologický profil klienta banky, definovať jeho finančnú situáciu, jeho spotrebiteľské zvyklosti, jeho dopravné trasy, ale aj celkový spôsob života. Na základe toho je možné uskutočniť personalizáciu bankových služieb a na základe toho priamo komunikovať so zákazníkom v reálnom čase a vytvárať mu novú škálu ponuky služieb a tovarov, ktorú zákazník môže oceňovať. Pritom, využitie týchto modelových systémov znamená, že vytvorenie individuálnej produkcie nie je finančne nákladné, a teda znemožňujúce individualizovať produkciu. Práve preto jedným z kľúčových predpokladov v budúcnosti vo väzbe na tento technologický zvrat bude predovšetkým včasnosť dodania, personalizácia výrobkov a služieb a schopnosť najinternejšej komunikácie so zákazníkom. Rozvoj internet bankingu znamená aj významný posun v oblasti priamej komunikácie v reálnom čase medzi klientom a producentom, a zároveň vytvára priestor pre novú širokú paletu služieb. Je nutné konštatovať, že systém big data sa dnes chápe ako jedna z kľúčových technologických možností predvídania budúcnosti a zníženia hrozby katastrof a rizikových faktorov na vývoj jednotlivých technických systémov. Inštalácia miliónov senzorov v oblasti energetických sietí umožní predvídať všetky potenciálne škody, ku ktorým by došlo v prípade poruchy, alebo určitých problémov pri prenose energetických systémov. Je pravda, že vďaka týmto systémom bolo možné rozvíjať aj nové radikálne zmeny technologického prístupu v ďalších odvetviach.

Neodhadnuteľnosť intenzity dodávok viedla k nutnosti rozpracovania novej technologickej stratégie nazývanej smart grid. Tieto technológie sú orientované predovšetkým na oblasť dostatočného informačného organizovania dodávok energie a zároveň odberu energie. Nahradenie klasických elektromeračov inteligentnými zariadeniami zapájajúcimi systémy cez spotrebiče, čo viedlo k vytvoreniu inteligentnej siete, ktorá na jednej strane využíva jednotlivé časti odberového diagramu energosystémov, optimalizáciu odberu, ale na druhej strane zároveň eliminuje obrovské rozsahy čierny odberov energií, ktoré v niektorých krajinách predstavujú veľmi významnú položku 10 % až 20 % z celkového rozsahu ziskov energetických producentov. Zároveň však dochádza k vytvoreniu priamej väzby na vytváranie takzvaných inteligentných domov. Tieto inteligentné domy riadené počítačmi optimalizujú celkový odber energetických zdrojov, minimalizujú externalizáciu dodávok, vytvárajú domáce vlastné producentské zdroje, napríklad v oblasti fotogalvaniky, ale bez reálnych informačných systémov pracujúcich v reálnom čase a bez rozvinutia inteligentných meračov a distribútorov by vytvorenie takýchto systémov nebolo možné.

Keby sa podarilo rozvinúť technológie, ktoré umožnia na malej ploche vysokú koncentráciu elektrickej energie, došlo by aj k radikálnemu prelomu v oblasti výroby a využitia elektromobilov, pretože stále kapacita batériových systémov je nedostatočná a vybudovanie veľkých dobíjacích systémov pozdĺž hlavných dopravných trás bude vyžadovať enormné finančné náklady. V tomto zmysle slova sa javí ako určité riešenie budovanie inteligentných ciest a diaľnic, tak ako začínajú napríklad vo Veľkej Británii v oblasti Manchestru. Vytváranie inteligentnej diaľnice znamená nielen zníženie energetických nárokov na jednotlivé batériové systémy, pretože je možné dobíjať energetický zdroj počas cesty na diaľnici, znamená výrazné zníženie nehodovosti, otvára nový priestor pre rozvoj áut bez vodičov, to znamená automatického riadenia, ale čo je

podstatné, radikálnym spôsobom optimalizuje celkovú dopravnú sústavu využívajúcu elektromobily, alebo ostatné druhy dopravných prostriedkov na diaľniciach. Rozvoj inteligentných diaľnic by, samozrejme, znamenal výrazné technické prebudovanie súčasnej sústavy diaľnic, ale pravdepodobne by bol omnoho optimálnejší ako dobudovanie dobíjacích systémov v určitých vzdialenostiach pozdĺž jednotlivých dopravných diaľničných ťahov tak, ako doteraz predpokladá Európska únia. Jedným z kľúčových predpokladov by bolo priame bezdrôtové prenášanie energie pozdĺž diaľnic, alebo v samotnom tele diaľnice, čo by umožnilo plné dobíjanie energetických systémov dopravných prostriedkov bez zložitého systému nabíjacích zariadení pozdĺž dopravných trás, či prípadne v koncových staniciach užívateľských systémov.

Celková zmena osídlenia, v súvislosti s vytváraním nových megacity zároveň súvisiaca s vytváraním ekologických budov, budov, ktoré sú plne automatické a takzvane nízkoenergetické, znamená nielen vytvorenie novej kvality bývania, ale znamená aj vytvorenie výrazných energetických úspor.

Dostávame sa tak v oblasti energetiky k ďalšej oblasti technológií, a to je otázka úsporných technológií znižujúcich celkový tlak na energetickú náročnosť vyrábanej produkcie. Už dnes možno konštatovať, že vytvorenie pasívnych alebo úsporných energetických domov znamená výrazné zníženie energetickej potreby, vytvorenie solárnych alebo fotogalvanických systémov v rámci bývania znamená vytvorenie nových alternatívnych zdrojov, kde rozhodujúcim faktorom je množstvo malých zdrojov a ich optimálna organizácia vo väzbe na dodávku energie do distribučných sietí cez počítačové systémy a systémy smart grid.

Rýchly rozvoj pripojenia cez sociálne siete (facebook, twitter) viedol nielen k zostručneniu komunikácie, k elektronizácii komunikácie medzi ľuďmi, ale viedol dokonca k vzniku niektorých nových psychosomatických javov, ako je obava ľudí z fyzického stretnutia, a skôr prenos komunikácie na internetové siete alebo sociálne siete. Obrovská zaťaženosť rozvoja vo väzbe na sociálne siete sa dnes stáva psychologickým fenoménom nielen z hľadiska určitej návykovosti alebo priamo drogovej závislosti, ale stáva sa aj obrovským priestorom pre rozvoj negatívnych procesov ako je kyberzločin, kradnutie identity, vytváranie ilegálnej identity atď. Všetky tieto procesy radikálnym spôsobom posúvajú rýchle celkovú podobu fungovania spoločnosti, ale musíme konštatovať, že zatiaľ skôr ide o jednotlivé paralelne sa rozvíjajúce technologické zmeny, ktoré síce menia mnohokrát charakter vzťahov, súvislostí, predajných systémov, komunikácie a tak ďalej, ale zároveň posilňujú mnohé negatívne procesy, pri ktorých je strata súkromia určitým rizikovým faktorom, a preto sa nie je možné diviť obavám časti verejnosti zo straty súkromia a z toho vyplývajúce možnosti ovplyvniteľnosti, alebo priamo vytvárania kontrolovanej spoločnosti dohliadajúcej nad žiaducimi a nežiaducimi aktivitami jednotlivých členov spoločnosti.

Jednou z významných v oblasti technologických zmien medicíny je aj rozvinutie personalizovanej liekovej politiky. Rozvinutie personalizovanej liekovej politiky znamená zásadný posun v liekových nárokoch aj nákladoch na vlastné liekové zabezpečenie. V súčasnosti, keďže sa používajú štatisticky priemerné podoby pacientov znamená to, že až 80 % liekov podľa niektorých štúdií je neúčinných, pretože genetická dispozícia konkrétneho pacienta je odlišná od štatistického priemeru. Vytvorenie individualizovaných liekov zároveň znamená nielen podstatné zníženie množstva liekov, ktoré

sú nutné pre liečbu, ale znamená aj výrazné zníženie nákladov na samotnú liekovú politiku vysoko prevyšujúce potrebu individualizovanej podoby liekov. Nastavenie genetických technológií a rozvinutie individualizovanej konštrukcie liekov pri nízkych nákladoch by umožnilo výrazným spôsobom posunúť reálnu efektívnosť liečebnej politiky, a v konečnom dôsledku by znamenalo celkové zníženie nákladov na zdravotnícky systém. Zároveň tým by bolo možné kompenzovať predpokladané zvýšenie nárokov na zdravotné výkony vo väzbe na starnutie populácie.

V oblasti vzdelávania je to predovšetkým v súčasnosti rozvoj takzvaných priamych kurzov. To znamená možnosti študovať na univerzite aj diaľkovo. Je to podstatne efektívnejší spôsob umožňujúci sledovať prednášky cez internetové pripojenie v reálnom čase, možnosť prehrávania týchto prednášok, komunikácie s pedagógmi, možnosť individuálneho prístupu k jednotlivým študentom a rozvinutie úplne novej kvality vzťahu medzi učiteľom a študentom. Takýto systém práce umožňuje podstatné zvýšenie informácií a vzdelania, ktoré môže získať absolvent, zároveň, bez výraznejších nákladov na cestovanie, ubytovanie, a v podstate môže znamenať zásadné prehodnotenie tradičnej podoby univerzít a vyšších škôl vo väzbe na vzdelávacie systémy. Osobitne významným by tento systém mohol byť vo väzbe na systém profesijnej rekvalifikácie, či profesijného doškoľovania, súvisiaci s rýchlymi technologickými zmenami a zmenami celkovej štruktúry spoločnosti. Vzdelávacie inštitúcie by sa takto mohli zmeniť z kamenných inštitúcií s malou flexibilitou v operabilné kreatívne inštitúcie poskytujúce rôzne formy vzdelávania rôznych dĺžkach, s rôznym obsahom a kľúčovým faktorom sa môže stať modulárne zloženie jednotlivých vzdelávacích kurzov a vzdelávacích systémov. Ak sa dnes považuje za jeden z kľúčových predpokladov zmena profilácie absolventov vo väzbe na uplatnenie na trhu práce cez systém komunikácie s podnikateľskými kruhmi, tento systém elearningu spojený so systémom priamych kurzov by mohol byť podstatne radikálnejším faktorom priblíženia štruktúry vzdelávania potrebám reálneho života, ale zároveň vytvorenia potenciálnej podoby vzdelávania, podľa očakávaní jednotlivých uchádzačov skladajúcich si svoj modulárny systém vzdelávania podľa individuálnych odhadov a individuálnych potrieb. Tým sa vytvára obrovský priestor pre možnosť voľby jednotlivých vzdelávacích systémov, vytvorenie modulárnych kurzov realizovaných cez priame kurzy vytvára obrovský rozsah ponúk ich vzdelávacích aktivít z hľadiska obsahu i foriem vzdelávania a kladie to síce rovnako vysoké nároky na prípravu vzdelávacích systémov a zariadení, vysokoškolských učiteľov, ale na druhej strane znamená obrovskú individualizáciu práce s dotyčným študentom, uchádzačom o vzdelanie a znamená možnosť individuálnej komunikácie s týmto študentom bez výraznejších tlakov na zväčšenie rozsahu vzdelávacích kapacít atď. Ak dnes sa pre veľkú časť populácie môžu stať náklady na vzdelávanie spojené s kamennými univerzitami limitom získania ďalších foriem vzdelávania, a teda obmedzujúcim faktorom vo väzbe na možnosť voľby, takýto systém elektronického vzdelávania umožňujúceho aj univerzitné či doktorandské štúdium by mohol byť významným faktorom preklenujúcim tento finančný limit, a v podstate plne demokratizujúcim systém vzdelávania. Skúsenosti predných amerických, ale aj európskych univerzít rozvíjajúcich systém priamych kurzov v posledných rokoch sú mimoriadne pozitívne, a dokonca aj špičkové univerzity ako je MIT, Caltech alebo Harvard prechádzajú na poskytovanie priamych kurzov. Samozrejme, vždy je kontrolný mechanizmus systémom skúšok, testov a hodnotení zachovaný, to znamená, je možné udržiavať

vysokú latku kritickej náročnosti vo vzťahu k študentom, avšak, je to možné realizovať podstatne výhodnejšie pre študentov samotných, s možnosťou opakovania prednášok, komunikácie, individuálnych konzultácií a tak ďalej, a zároveň, za finančne prijateľných stránok.

Zároveň, obrovská difúzia technológií po celej planéte, znamená radikálnu zmenu fungovania spoločnosti a podoby života. Rozvoj mobilnej komunikácie v afrických krajinách znamenal významný technologický prelom, pretože vďaka mobilným komunikáciám bolo možné začať rozvoj mnohokrát lokálny, miestne ohraničený biznis, ktorý bez informačných tokov nebolo možné realizovať. Dnes sa mobilná komunikácia chápe ako kľúčový faktor rozvoja afrických krajín, a to aj v oblastiach, ktoré sa považovali za zaostalé či prípadne agrárne. Na druhej strane samotný rozvoj mobilnej komunikácie je ukážkou integrovania jednotlivých technológií. Rozvoj počítačových technológií umožnil nielen miniaturizáciu prechodu od veľkých počítačov k stolným počítačom, laptopom atď., ale postupne dochádza k stále silnejším procesom spájania technológií v rámci tzv. online systému do jednej jedinej univerzálnej technológie.

V tomto zmysle slova sa kľúčovým technologickým prevratom ukazuje mobilná komunikácia v spojení s internetom a s ďalšími informačnými technológiami. Vytváranie celkovej sústavy technológií, ktoré v sebe integrujú mobilnú komunikáciu, internetové pripojenie, zasielanie paketov dát, ale aj individuálnej spotreby, napríklad fotografií, sledovanie filmov a tak ďalej znamená zásadný zvrat v nazeraní na individuálnu oddelenosť jednotlivých technologických zariadení a znamená postupné smerovanie k integrovanému jednému univerzálnemu systému poskytujúcemu celú paletu služieb, ktoré doteraz zabezpečovali jednotliví poskytovatelia služieb, ale aj jednotlivé technické systémy. Na druhej strane spojenie takejto mobilnej komunikácie s inteligentnou domácnosťou by malo vyriešiť aj rad problémov v oblasti napríklad bývania, riadenia atď.

Pokiaľ väčšina práce v spoločnosti bude nahradená automatickými produkčnými systémami riadenými počítačmi v reálnom čase využívajúcimi robotické procesy, ako budeme odmeňovať túto časť populácie, ktorá nebude potrebná k zabezpečeniu fungovania spoločnosti. Budeme poskytovať určitý všeobecný spoločenský status a finančné vyjadrenie všetkým členom spoločnosti bez ohľadu na to, či pracujú alebo nie, alebo budeme diferencovať prístup k bohatstvu podľa toho, či sa zúčastňujú na pracovnom procese a práca bude odmenou, a vo väzbe na takto poskytnutú prácu si budú môcť vybraní členovia spoločnosti zvýšiť svoj spoločenský status aj úroveň bohatstva práve aplikáciou týchto technológií. Kľúčová otázka totiž zostáva, či na jednej strane umožnenie individualizovanej kvalitnej produkcie za prijateľné ceny, robené podľa konkrétneho zákazníka, bez ohľadu na výšku jeho príjmov je jednou častou problému, ale celková potreba úspory práce pri fungovaní spoločnosti, a teda aj otázka odmeňovania za neprácu bude druhou stránkou tohto problému. Objavujú sa niektoré koncepcie, ktoré zároveň hovoria, že kľúčovou otázkou budúceho technologického vývoja je nielen otázka nespotreby, ale je to aj otázka nazvime to nepracovného fungovania v rámci spoločnosti. Vznikne teda potreba komunitných činností, služieb zameraných na určité vybrané skupiny obyvateľov ako starí ľudia a podobne, alebo bude pokračovať proces tradičnej štruktúry spoločenskej spotreby so zdokonaľujúcimi sa vlastnosťami.

Zatiaľ sme skôr svedkami dvojakej línie uplatňovania technológií. Na jednej strane sú to technologicky koncentrované nové typy osídlenia ako je napríklad japonská Cukuba, alebo niektoré technologické mestá ako je Technopolis na francúzskom pobreží, na druhej strane je to vytváranie obrovských megapolis v Afrike, ktoré predstavujú stovky kilometrov slamov, ktoré sú bez vody, bez elektriny, bez základných hygienických zabezpečení, a ktoré predstavujú obrovskú koncentráciu chudobného obyvateľstva. V tomto kontexte teda vzniká druhá zásadná rovina otázok spojených s technológiami, či technológie sami osebe povedú k zníženiu rizika diferenciácie vývoja na planéte, alebo budú svojim spôsobom viesť k homogénnosti podoby technickej civilizácie bez ohľadu na to, o ktorú krajinu, alebo ktorý kontinent pôjde. Zatiaľ sa ukazuje, že pravdepodobne technológie prehĺbia diferencovanosť vývoja na planéte, a to tak z hľadiska vzdelávania, kvality života, zdravotnej dostupnej starostlivosti, či iných mimopracovných aktivít, a skôr predstavujú určitý faktor, ktorý prehlbuje prístup k zdrojom, bohatstvu, vzdelaniu, kultúre atď. V tomto kontexte je preto nutné brať s veľkou rezervou úvahy o tom, ako technológie sami osebe zabezpečia budúcu prosperitu a budúcu hojnosť v celej spoločnosti. Dnes už skutočne kľúčoví autori, ktorí sa pozerajú do budúcnosti, sa začínajú stále intenzívnejšie zaoberať otázkou čo s uvoľnenými pracovníkmi, ktorých fungovanie v ľudskej spoločnosti nebude fakticky potrebné. Vznikne nová skupina ľudí, ktorí nebudú mať prácu nie v ekonomickom slova zmysle, ale prácu ako takú, pretože spoločnosť samotná bude schopná zabezpečiť svoje fungovanie bez ohľadu na množstvo ľudí. V takomto prípade sa kľúčovou stane otázka, čo títo ľudia budú robiť, ako budú za neprácu odmeňovaní, a či vnútorné prerozdeľovacie procesy v rámci ľudskej spoločnosti nadobudnú novú kvalitatívnu stránku spojenú s potrebou odmeňovania týchto nepracujúcich ľudí. Ako určitý paradox vidíme dnes švajčiarske referendum o tom, že by každý švajčiarsky občan mal dostať 320 eur bez ohľadu na to, či pracuje alebo nepracuje.

Rozvoj automatických systémov, prepojenie cez internetové siete v reálnom čase, vytvorenie systému big data umožňujúceho spracovanie obrovského množstva informácií pre predvídanie, riadenie, usmerňovanie a rozhodovanie je na jednej strane veľmi lákavou víziou technologických zmien v budúcnosti, na druhej strane sa extrémne zvyšuje otázka nielen ohrozenia súkromia človeka, ale predovšetkým počítačovej, a nazvime to informačnej bezpečnosti spoločnosti, a už nemôžeme hovoriť o počítačovej bezpečnosti, ale o vlastnom zabezpečení všetkých informačných zdrojov. Systém cloudového spracovania externých dát môže byť pohodlný pre užívateľa, ale extrémne navyšuje otázku zabezpečenosti týchto dát, či celkovej bezpečnostnej úrovne všetkých informačných tokov. A v tomto slova zmysle informačné technológie a spracovanie a bezpečnosť informačných systémov môžeme považovať za jednu z kľúčových otázok ďalšieho smerovania vývoja, podobne ako otázku redefinovania potreby spoločenskej práce v takto formovanej spoločnosti.

Otázka odmietnutia technológií je v súčasnej dobe dosť problematická a možnosť žitia bez technických vynálezov vytvára rad problémov pre prežitie ľudskej spoločnosti aj vo väzbe na zmenu prírodných podmienok na planéte Zem. Z tohto hľadiska je technologický rozvoj nemožné zastaviť. Na druhej strane kľúčovou otázkou sa stáva humanizácia tohto technického rozvoja, smerovanie a využitie technológií pre humánny a plný kvalitný život každého člena spoločnosti, možnosť využitia technológií pre rozšírenie možnosti voľby každého občana, člena tejto spoločnosti. Ale aj možnosť

využitia týchto technológií preto, aby sa život stal nielen dlhším, ale stal sa aj plnším, kvalitnejším, bez ohľadu na otázku ohrozenia civilizačnými chorobami, alebo niektorými ďalšími problémami, ktoré existujú v súčasnosti.

3 Záver

Z tohto hľadiska teda môžeme konštatovať, že technologický prelom, ktorého sme svedkami, môže priniesť aj spoločnosť hojnosti, avšak je rovnako otázkou, či nepovedie k ďalším kumulovaným problémom, ktoré sa dnes javia iba ako určité zárodky fungovania.

Vzhľadom na poznatky z ľudskej histórie a kumuláciu problémových procesov sa musíme stále obávať určitých procesov, ktoré vytvárajú zárodky nových technológií a musíme uvažovať nad nie jednotlivými individuálnymi technológiami, ale kľúčovou otázkou budúcnosti sa stáva vzájomné prepojenie technologických impaktov jednotlivých technológií, definovanie nového obrazu spoločnosti a redefinovanie vzťahu človeka a takto definovanej spoločnosti.

V tomto zmysle slova zostáva nezastupiteľným spoločensko-vedný výskum, ktorý, na rozdiel oproti technickému, poskytuje a dáva odpoveď na kľúčové otázky fungovania ľudskej spoločnosti. Technologické zmeny sú nástrojom na zabezpečenie zmien v spoločnosti, ale odpoveď na to, ako spoločnosť môže a má vyzerať je jedinou a kľúčovou doménou spoločenských vied.

4 Literatúra

CASSIDY, J. 2012. *Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit.* Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.

CASTI, J. 2012. *Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa.* Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.

ECKERT, D. D. 2012. *Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru?* Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.

HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.

OBADI, S. M. a kol. 2012. *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky*. *Medzi stagnáciou a oživením*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.

STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: Sprint dva, 219 s. ISBN 987-80-89393-24-4.

STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J.-P. 2010. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris. <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf>.

TALEB, N. N. 2011. *Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí.* Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

Rusko a Európska únia: Perspektívy vzájomného pôsobenia v XXI. storočí

Andrej Šabanov[1] Veľvyslanectvo Ruskej federácie v Slovenskej republike

Russia – EU: prospects for cooperation in the 21st century

Authors' contact details

[1] Embassy of the Russian Federation in the Slovak Republic, Godorova 4, Bratislava, Slovakia, info@rusemb.sk

Abstract: The level of cooperation between the Russian Federation and the EU is one of the fundamental factors ensuring the ability of the European continent adequately fit the realities of the 21st century. Although the potential partnership between Moscow and Brussels is vast, recently on the back of what seemed to be stable economic relations the desire for further mutual approaching has perceptibly reduced. 2013 the situational analysis conducted by the Russian Council on Foreign and Defence Policy gave a possible explanation to the above stated. Nowadays the European Union is going through a systematic crisis, in response to which there are made attempts to tighten control on the community level, as well as is expanded the practice of creating coalitions of states interested in enhanced cooperation in specific areas. The effectiveness of collective decisions shifts into low gear. The power balance between the leading EU countries is also being shifted. Integration opponents profit from the crisis deepening. Foreign consciousness of the continent is gradually becoming closed. Inability to affect global events as well as failures in the regional politics is pushing the EU to concentrate on their own problems. Under the influence of the fundamental shifts of world power balance Russia chooses to reassess its global orientation from west to east. The country pursues a course of forming its own integration policy mainly aimed at a new global centre of gravity – the Asia-Pacific region. One of the instances of the EU failure to abandon its Russia-directed activity on the principles of "zero sum game" is the current Brussels' policy in the Ukraine.

Keywords: Russia, EU, cooperation, systematic crisis, integration.

Rok 2014 je naplnený historickou symbolikou. Pripomenieme si 25. výročie pádu Berlínskeho múru, 75. výročie začiatku Druhej svetovej vojny a 100. výročie Prvej svetovej vojny. Európsky kontinent, ktorý zakúsil v minulom storočí náramne ťažké skúšky a poučenia z tragických chýb, dnes by mal byť príkladom politickej múdrosti pre iné regióny, ktoré sa snažia dostať z hlbokých konfliktov a postupovať cestou rozvoja a prosperity. Východiskové základy sú dané: minulosťou sú nezmieriteľné ideologické konfrontácie, ktoré rozštiepili Európu v XX. storočí, v celom euroatlantickom priestore sú všeobecne uznávané princípy demokracie a trhovej ekonomiky. A ukazuje sa, že kľúčovú rolu v schopnosti kontinentu adekvátne reagovať na stále sa zostrujúce výzvy súčasnej doby zohráva úroveň a kvalita vzájomného pôsobenia medzi Ruskom a Európskou úniou.

Potenciál partnerstvá Moskvy a Bruselu je obrovský. Na celkovej ploche viac ako 21. miliónov štvorcových kilometrov žije takmer 650. miliónov ľudí. Historicky zdieľame spoločné civilizačné korene, v súčasnosti je zrejmá komplementárnosť a vzájomná hospodárska závislosť. Rusko dodáva tretinu potrebného množstva ropy a zemného plynu pre EÚ, takmer štvrtinu z potrebného množstva uhlia a ropných produktov. Iný partner, ktorý by bol schopný zabezpečiť stabilné dodávky v požadovanom

množstve pre EÚ jednoducho neexistuje. Vzájomný obchod dosahuje takmer päťsto biliónov dolárov. Zjednotenie technologických postupov, zdrojov, ľudských potenciálov by sa mohlo stať mohutným podnetom v rozvoji Ruska, a tiež aj EÚ, významne by posilnilo ich postavenie v súčasnom superkonkurenčnom svete. Avšak, nie je žiadnym tajomstvom, že na pozadí stabilných ekonomických vzťahov sa v poslednom období v Rusku a tiež v EÚ utlmuje záujem o vzájomné porozumenie a ďalšie zbližovanie.

To má rôzne vysvetlenia. Napríklad, v minulom roku Rada Ruska pre zahraničnú a obrannú politiku uskutočnila situačnú analýzu „Budúcnosť Európskej únie," ktorej sa zúčastnili zástupcovia akademickej obce a podnikateľskej sféry, vedúci odborníci z Ministerstva zahraničia RF a ďalších rezortov. Zistené závery si vynucujú nový pohľad na zaužívané formáty spolupráce medzi Moskvou a Bruselom.

Podľa analytikov, Európska únia dnes prechádza krízou, ktorá podľa všetkých indikácií je systémová, pretože zasahuje nielen základné prvky integračných štruktúr (inštitúcie a hlavné všeobecné politiky EÚ), ale rovnako aj mechanizmy ich vzájomného pôsobenia. To negatívne ovplyvňuje schopnosť Bruselu prijímať a realizovať kolektívne rozhodnutia. Samotná Európska únia, ktorá už dlhšie odmietala uznať existenciu systémových problémov, smeruje k pochopeniu tejto skutočnosti.

Reakcie zúčastnených krajín na systémovú krízu sa prejavujú na jednej strane v snahe pritvrdiť reguláciu na úrovni spoločnosti, a na strane druhej – v expanzii praxe flexibilnej integrácie a vytvárania koalície štátov, ktoré majú záujem o prehlbovanie spolupráce v rôznych oblastiach. Zároveň určitá centralizácia rozhodovacích mechanizmov, túžba po väčšej regulácii neznamená posilnenie autority a rozširovania možností Európskej komisie, ale odráža potrebu členských štátov dosiahnuť aj keď polovičatých a neefektívnych, ale kolektívnych rozhodnutí. Vo vyhliadke do budúcnosti môžeme očakávať posilnenie medzivládnej zložky a obmedzenie skutočných právomoci nadnárodných orgánov riadenia.

Systémová kríza kvalitatívne zmenila rovnováhu síl medzi kľúčovými krajinami – členmi EÚ. Úspešné Nemecko, ktoré v posledných rokoch jasne víťazí ekonomicky, balansuje na pokraji konfliktu nielen s krajinami Juhu Európy, ale aj s Francúzskom, svojim historickým partnerom pri výstavbe zjednotenej Európy. Politicky najviac ťažia z krízy odporcovia prehlbovania integrácie na čele s Veľkou Britániou. Práve jej ideológia „viacrýchlostnej" integrácie „podľa záujmu" sa v budúcnosti môže stať v Európskej únii „všeobecnou líniou".

Prevaha koncepcie „viacrýchlostnej" integrácie sa môže stať najdôležitejším faktorom, určujúcim najpravdepodobnejšie scenáre rozvoja Európskej únie – zvoľnenie tempa integrácie s predbehávaním rozvoja mechanizmov flexibilnej účasti. Pri takom smerovaní sa budú postupne stierať politické základy zjednotenej Európy a snáď, po nejakom čase, európski lídri budú nútení urobiť zásadnú voľbu medzi politickým prielomom smerom k väčšej integrácii a formálnym uznaním nevyhnutnosti rozpadu EÚ ako politického a následne aj hospodárskeho spoločenstva.

Pritom zahraničnopolitické uvedomenie kontinentu sa stále viac uzaviera, odťahuje sa od diania vo svete, hoci jeho rétorika sa snaží tvrdiť opak. Neschopnosť ovplyvniť globálne udalostí a zlyhanie v regionálnej politike (najvýraznejším príkladom je faktický výpadok Európy ako významného hráča na Blízkom východe), v kombinácii s akútnymi internými problémami tlačia na EÚ, aby sa zamerala sama na seba.

Medzitým Rusko začína vážne prehodnocovať globálnu orientáciu pod vplyvom zásadných posunov v svetovom usporiadaní moci zo západu na východ. Zvolilo si kurz na budovanie vlastného integračného bloku, zameraného hlavne na nové svetové gravitačné centrum – Ázijsko-pacifický región, predpokladajúc počas jeho utvárania zodpovedať stále ťažšie a nebezpečnejšie výzvy národného rozvoja. Rusko sa otáča smerom k tým častiam sveta, kde prebiehajúce udalosti sa javia skutočnou hrozbou alebo majú veľký význam z hľadiska vzájomného pôsobenia. Pritom tieto posuny nie sú konjunktúrnej, dočasnej povahy, ale sú podmienené globálnymi dlhodobými tendenciami. Prvýkrát po 300. rokoch Európa prestáva byť pre Rusko univerzálnym pólom príťažlivosti a hodnotovým orientačným bodom, a stáva sa len jedným z externých partnerov, hoci aj najdôležitejším, pokiaľ ide o obrat tovarov a požiadavky spotrebiteľov.

Je treba poznamenať, že otázka vstupu Ruska do EÚ nikdy nebola braná vážne a nemôže byť predostretá z objektívnych dôvodov. Preto predstava Európy ako inštitúcie a právneho celku nemôže byť použitá Moskvou ako jediný príklad hodný napodobňovania. Voči krajinám, ktoré hlásajú o svojom smerovaní do Európy, EÚ používa pri komunikácii len nástroje normatívnej expanzie, iné modely nepozná. Medzitým Rusko nie je pripravené a nemá v úmysle pristúpiť k takejto forme vzťahov, presvedčivo a jasne si buduje pozíciu nezávislej a ideovo sebestačnej sily.

Sama o sebe myšlienka, že pre vstup na „magistrálu“ civilizovaného rozvoja je potrebný vonkajší „magnet“, priateľské sponzorstvo mentora odinakiaľ funguje (a to ani nie vždy) len v tých štátoch, ktoré sú ochotné plne sa podriadiť „riadiacej a vedúcej sile“ európskej integrácie a stať sa jej súčasťou. Ukrajinský príklad jasne ukazuje, že tento model vyvoláva opačný efekt, ak krajina z nejakého dôvodu nemôže rátať s úplnou integráciu, avšak apeluje na externé modely. Akákoľvek integrácia je možná iba vtedy, ak sa o nej rozhoduje vedome a na základe zhodnotenia dlhodobých záujmov, a nie narýchlo, ako pri požiari, aby sa upchali politicko-ekonomické prehrešky, resp. zaplnilo ideologické a morálne vákuum.

Bohužiaľ, v posledných rokoch Európska únia opakovane nebola schopná odmietnuť princípy hry s nulovým súčtom, kedy zisk jedného z partnerov nutne znamená straty iného. Udalosti spojené s plánovaným podpisom Ukrajiny dohody o pridružení sa k EÚ je žiarivou ilustráciou tohto konfrontačného myslenia. Neperspektívnosť a škodlivosť takého postupu je zrejmá. Negatívne dôsledky tejto stratégie nenechali na seba dlho čakať.

Fascinovaný nezdravými politickými vášňami Západ ignoroval varovanie Moskvy o nutnosti venovať pozornosť ukrajinským záležitostiam. Sme si dobre vedomí situácie v tejto krajine, ktorá len pred dvoma desaťročiami získala nezávislosť a musí riešiť najzložitejšie problémy ako suverénny štát. Medzi iným aj hľadanie rovnováhy medzi záujmami svojich rôznorodých regiónov, populácie ktorých majú často rôzne historické a kultúrne korene, hovoria rôznymi jazykmi, odlišne hodnotia vlastnú minulosť, súčasnosť a vyhliadky na rozvoj medzinárodných vzťahov krajiny. Avšak, rozhodnutie ukrajinského vedenia o odročení podpísania asociačnej dohody s Európskou úniou vyvolalo v Bruseli snahu za každú cenu „dotlačiť“ partnera, čo sa aj stalo impulzom vnútorného stretu síl na Ukrajine.

Asociačná zmluva bola vypracovaná v rámci programu EÚ „Východné partnerstvo“. Autori prvotne uisťovali, že tento projekt nemá konfrontačný obsah a je zameraný výhradne na pomoc krajinám, ktoré sa nachádzajú vo východnej časti Spoločenstva nezávislých štátov, pri riešení rozvoja a modernizácie, bez toho, aby boli spochybnené ich tradičné historické väzby s ostatnými susedmi, vrátane Ruska.

Čoskoro, však, Brusel sa ich spýtal bez okolkov: určite si s kým ste – s Európou alebo s Ruskom. Ak prijímate európsku voľbu – to znamená, že akceptujete všetky predpisy EÚ, a to aj v prípade, že sú v rozpore s vašimi už existujúcimi záväzkami. Tento prístup odporuje predtým už dohodnutej logike vzájomného spolupôsobenia, zameraného na rozostrovanie deliacich čiar na kontinente a skôr odzrkadľuje snahy presunúť tieto hranice ešte ďalej na východ.

Pre Rusko, samozrejme, takýto postup nevyhovoval. Avšak, Moskva napriek všetkému, vždy jasne a dôsledne zdôrazňuje, že voľba vektora vlastného rozvoja, rozhodovanie o vstupe do tých alebo iných integračných štruktúr – je zvrchovaným právom každého štátu. Nesnažíme sa niekomu niečo vnucovať s vedomím, že integrácia môže byť silnou len vtedy, ak je stavaná na vzájomných záujmoch. Rusko zachovalo tento postoj i vo vzťahu k Ukrajine, súčasne vysvetľujúc ukrajinským priateľom, že jednostranná zmena „pravidiel hry“ v ekonomickej sfére vyvolá z našej strany adekvátnu reakciu v plnom súlade s medzinárodnými normami a pravidlami WTO.

Očakávali sme, že rovnaký rešpekt pre slobodu voľby ukrajinského národa prejavia aj naši európski partneri. A boli sme nepríjemne prekvapení keď sa ukázalo, že v chápaní predstaviteľov EÚ a USA „slobodná“ voľba je už pre Ukrajincov určená a jednoznačne znamená „európsku budúcnosť“. Súčasne však vyhlásenia Európanov o tom, že Ukrajina zopakuje cestu štátov strednej a východnej Európy, sú voči Ukrajine nekorektné, pretože žiadnu reálnu perspektívu vstupu Kyjeva do Európskej únie nikto neponúka. Teda, v skutočnosti, je reč o jednostrannom vnútení podmienok, ktoré nariaďuje Brusel, vrátane úplného odstránenia všetkých obmedzení pre obchodnú expanziu EÚ.

Pokiaľ ide o vývoj vnútornej politickej situácie na Ukrajine, chcel by som povedať, že keď sa proces skutočného demokratického prejavu vôle národa zamení „pouličnou demokraciou“, kedy sa stanovisko niekoľkých tisíc nespokojencov, ktorí sa snažia vyvíjať silový nátlak na vládu, hodnotí ako „hlas ľudu“ – čakajme pohromu. Zdá sa, že v Európe s tým súhlasia: nepokoje, pouličné násilie v ktorejkoľvek z krajín EÚ sú vnímané ako ohrozenie verejného poriadku a demokratického systému. Avšak, ukrajinské udalosti sa v Bruseli vnímajú opačne, otvorene obhajujúc pouličných extrémistov.

Rozkývanie politickej situácie v krajine, ktorá sa nachádza v centre európskeho kontinentu, je krátkozraké a nebezpečné. Nie je možné nespozorovať, že politiku na Ukrajine do značnej miery určujú nacionalistické, extrémistické sily, ktoré spolu s proti ruskou ideológiou sa hlásia k antisemitizmu a rasizmu. Vyčíňanie extrémizmu v západnej Ukrajine vyvolalo odpor vo východnej časti krajiny, ktorá sa nechce podriadiť novej, v podstate nelegitímnej moci. V tejto situácii otázky integračných priorít ustupujú do pozadia, presúvajúc sa do tieňa stále radikálnejšími sloganmi, ktoré nemajú nič spoločného s európskou kultúrou. Pokusy zatvárať oči sú krátkozraké, ako je, v podstate, aj každé podceňovanie reality a podhodnocovanie problémov vznikajúcich v sfére medzietnických a medzináboženských vzťahov.

Pri pohľade na dejiny rozvoja nezávislej Ukrajiny je zrejmé, že snahy presne určiť vektor orientácie krajiny – západ alebo východ – vždy skončili neúspechom. V podstate, samotná štruktúra ukrajinskej spoločnosti nedovoľuje jednoznačne „nakloniť sa“ na jednu alebo druhú stranu. Na toto upozornil už pred dvadsiatimi rokmi Samuel Huntington v „Strete civilizácií“ varujúc, že snaha definitívne uzavrieť túto otázku by sa stala faktorom, trhajúcim vnútorné väzby ukrajinského štátu s neodvrátiteľnými neblahými následkami.

S ohľadom na túto skutočnosť úplne beznádejne vyzerá pokus o riešenie rozvojovej stratégie štátu namiesto občanov Ukrajiny. Takéto „sociálne inžinierstvo“ vždy sprevádza zarmucujúci výsledok. Stačí sa pozrieť na následky vonkajšieho zásahu v Iraku, Afganistane a Líbyi. Nie je žiadne opodstatnenie pre predpoklad, že takýto „vývoz revolúcie“ v Európe bude mať za následok niečo pozitívne.

Rusko sa snaží urobiť všetko pre čo najskoršiu stabilizáciu situácie na Ukrajine. Pevne verím, že sa to dá dosiahnuť prostredníctvom, okrem iného, vzájomne prepojených krokov, ako sú:

– uskutočnenie reálnej ústavnej reformy, so zabezpečením legitímnych práv a záujmov všetkých ukrajinských regiónov;
– poskytnutie pevných záruk v legislatíve Ukrajiny pre štatút krajiny mimo blokov, čím sa zabezpečí jej úloha spojiva v architektúre nedeliteľnej európskej bezpečnosti;
– vykonanie naliehavých opatrení na zastavenie činnosti na území Ukrajiny nelegálnych ozbrojených formácií „Pravý sektor“ a ďalších ultranacionalistických skupín.

Tieto pozície sú zafixované aj v Ženevskej dohode zo dňa 17. apríla.

Úvahy o tom, čo vlastne núti niektorých našich západných partnerov tak tvrdohlavo pridržiavať sa vo vzťahu k Ukrajine postoja „buď – alebo“, priamočiaro, zavrhujúc slušnosť, presadzovať zaradenie krajiny do vlastného geopolitického priestoru, neodvratne vyústia do fundamentálnych otázok vzťahov medzi EÚ a Ruskom. Ukazuje sa, že podstatou dnešného nepochopenia sú nejasnosti ohľadom dlhodobých cieľov vzťahov medzi Ruskom a Európskou úniou alebo, ak použijeme slová Javiera Solanu, nedostatok strategickej dôvery.

Nezodpovedá realite tvrdenie, že Rusko torpéduje snahy o posilnenie partnerstva v Európe. Naopak, naša krajina dôsledne obhajovala a naďalej obhajuje zriadenie systému rovnakej a nedeliteľnej bezpečnosti v euroatlantickej zóne, ponúkajúc podpísať zodpovedajúcu zmluvu, podporuje myšlienku postupného vytvorenia jednotného hospodárskeho a humanitárneho priestoru od Atlantiku k Pacifiku. Zatiaľ, však, západné štáty uskutočnili niekoľko vĺn rozširovania NATO, posunuli na východ vojenskú infraštruktúru aliancie, ujali sa realizácie plánov protiraketovej obrany.

Je zrejmé, že prechod na podstatne novú, vyššiu úroveň partnerstva je možné dosiahnuť len na základe rovnosti, vzájomného rešpektu a spoločných záujmov. Súčasne však postup EÚ zachováva tendenciu budovania vzťahov so svojimi susedmi výlučne len na základe približovania sa týchto krajín k normám EÚ a pohybu v riečisku politiky Bruselu. Ale, ako už bolo povedané, Rusko nemá za cieľ pristúpenie k Európskej únii, a preto spolupráca medzi týmito dvoma najväčšími hráčmi v európskom priestore môže byť len v rovnoprávnej rovine. Naši partneri v rámci Európskej únie si musia plne uvedomiť, že v Eurázii sa realizuje rozsiahly integračný projekt, ktorý bol pôvodne

vytváraný s prihliadnutím na možnosti harmonizácie s integračnými procesmi v rámci EÚ, ako spájajúci článok medzi Európou a Ázijsko-pacifickým regiónom.

Samozrejme, že problém kvalitného zblíženia medzi EÚ a formujúcou sa Euroázijskou hospodárskou úniou (ESAE), nemožno vyriešiť cez noc. Ale sme presvedčení, že pohyb v tomto smere je veľmi reálny, dosiahnuteľný cieľ, pretože oba integračné modely sú stavané na podobných princípoch a sú založené na pravidlách WTO. To je dôvod, prečo prezident Vladimir Putin počas posledného summitu EÚ-Rusko v Bruseli navrhol, aby sa preskúmala možnosť vzniku v roku 2020 oblasti voľného obchodu medzi Európskou úniou a ESAE.

Vytvorenie na tomto základe celkovej vízie pre rozvoj vzťahov, bez pochýb, umožnilo by vyriešenie problémov, ktoré nevyhnutne vznikajú a vzniknú pri bilaterálnom vzájomnom pôsobení. A v neposlednom rade – takýto spoločný prístup k budúcnosti nášho kontinentu pomohol by aj štátom, ktoré sa nachádzajú medzi Ruskom a EÚ aby oveľa pohodlnejšie, v bezkonfliktnom prostredí rozvíjali vzájomné spolupôsobenie so susedmi na západe a na východe.

V poslednej dobe však počujeme úvahy, a to aj v súvislosti s ukrajinskou situáciou, že teraz nie je čas na vytyčovanie obsiahlych úloh vo vzťahoch medzi Ruskom a EÚ. Pritom sa odvoláva aj na skutočnosť, že uskutočnenie plánov na vytvorenie zóny voľného obchodu medzi EÚ a USA v rámci transatlantického obchodného a investičného partnerstva zníži záujem krajín EÚ o veľké modernizačné projekty s Ruskom. Samozrejme, že každý rozhoduje sám za seba. Je však nepravdepodobné, že prehĺbenie spolupráce medzi západnými štátmi môže nahradiť potrebu aktívneho rozvoj vzťahov s ďalšími partnermi. V dnešnom globálnom, vzájomne závislom svete, tvorba oplotených oáz blahobytu – je úloha ťažko dosiahnuteľná, a to platí tak pre vojenské, politické, ako aj pre ekonomické otázky. Zvlášť, ak si uvedomíme, že Európa dnes – už nie je centrom svetovej ekonomiky a politiky a mala by rátať s vzostupom iných centier moci a vplyvu.

Názor, že skutočné partnerstvo s Ruskom – je v podstate nevyhnutnou podmienkou pre prekonanie krízy, hospodársky rozvoj a posilnenie politického vplyvu Európskej únie, zdieľa dnes veľa politikov a odborníkov členských štátov EÚ. V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť stanovisko vyjadrené v správe Komisie o európskych záležitostiach francúzskeho Senátu v decembri 2013: „Prioritou je vytvorenie strategického partnerstva, zameraného predovšetkým na rozvoj hospodárskej spolupráce. Jeho členovia by tak potvrdili svoju vzájomnú závislosť. Európska únia by mala byť kľúčovým hráčom v modernizácii ruského priemyslu a realizácii projektov zveľaďovania východných území Ruska.“

Európska história jasne dokazuje, že mier a stabilitu na kontinente sa darilo zachovávať v čase, keď bolo Rusko aktívne zapojené do európskych záležitostí, zatiaľ čo pokusy izolovať našu krajinu vždy uvádzali do chodu procesy, vrcholiace katastrofami svetových vojen.

Dá sa povedať, že vo vzťahoch medzi Ruskom a Európskou úniou nastal okamih pravdy. Aby sme mohli budovať spoluprácu dôsledne a cieľavedome musíme pochopiť, či máme vážny úmysel na dosiahnutie ambicióznych cieľov skutočného strategického partnerstva. V opačnom prípade sa budeme i naďalej potkýnať na každom kroku o nedostatok presných orientačných bodov.

Civilizačné modely a vývoj globálnej ekonomiky

Iveta Pauhofová[1] Ekonomický ústav SAV

Models of civilization and global economy development

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The theme is a contribution to the debate: which model of civilization is economically successful, which is larger in terms of future prospects, which responds to geopolitical changes and to development of the global economy. Attention is focused on the key factors in the process of adaptation countries in different models of civilization. Terms of factors such as: access to energy resources, the risk of deepening polarization of income and threats to security. The effect of these factors in countries in one civilization model (EU and U.S.) is also analyzed. The most common representative outputs for analysis of Asian civilization model are the China and India. The most serious testing of countries adaptive capacity and lifestyle patterns of progressively establishing is the risk mix and the accumulation of risks of global importance. The accumulation of risks include: changes in climate and hydrological conditions, problems with food supply, information systems, social vulnerability, unsustainable current concepts of urbanization and demographic problems. It may seem that the accumulation of these risk factors present in each civilization differentiated models. The opposite is true, it is a generally applicable risks that seriously threaten the continued functioning of any society. When considering the impact it is based on the internal specifics of civilization models, which correctly assumes that these affect different reagent to the same threat. In this case, the issue of food security for the Chinese government becomes completely different compared with the approach in the EU, respectively in U.S. Contribution by way of example discusses the specific conditions for differentiated adaptation of the countries belonging to different models of civilization. In conclusion is pointed how countries respond to global challenges. Attention is drawn to questions seeking external enemy in integration processes, the transfer of problem-solving nature of the integrated national level and their homogenizing.

Keywords: models of civilization, the development of the global economy, the key factors changes, the accumulation of risks, adaptation processes, global challenges.

Napísanie príspevku bolo podporené grantovým projektom VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Súvislosti civilizačných[1] modelov a vývoja globálnej ekonomiky sa v súčasnosti diskutujú v nasledujúcich oblastiach: ktoré civilizačné modely a submodely sú ekonomicky najúspešnejšie (ázijské, euroamerické, islamské, alebo juhoamerické), ktorý z civilizačných modelov má väčšiu perspektívu z pohľadu budúcnosti, pri ktorom civilizačnom modeli sú najviac napĺňané predpokladané zmeny, ku ktorým by malo dôjsť

[1] Bližšie v Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu, s. 25.

v globálnej ekonomike a ktorý z civilizačných modelov sa viac prispôsobuje zmenám geopolitickej situácie a celkovému ekonomickému rozvoju. Tieto diskusie zahŕňajú i otázku potenciálu stretu civilizačných modelov, či základom má byť ázijský civilizačný model, či euroatlantická zóna obchodu zintegruje krajiny euroamerického civilizačného modelu. Nakoľko je vo svete evidentné formovanie multipolárneho rozloženia síl, sú diskusie v dotknutých oblastiach komplikované. Vo väčšine prípadov sa súhlasí s tým, že americký koncept prístupu, založený na vrchole v 90. rokoch, po ktorom už nenasleduje žiadna ďalšia evolučná zmena (Fukuyama, 2007), je nerealizovateľný. Dôvodom nie je len nástup nových globálnych a regionálnych lídrov, ale predovšetkým to, že dochádza k celkovej zmene pochopenia planetárneho vývoja, čo súvisí i s celkovým poznaním zmien v prírodnom prostredí. V tejto súvislosti sa diskusie vedú o globálnom otepľovaní, o tom, ktorá krajina a o koľko má znížiť emisie CO_2, či a koľko má zaplatiť za znečisťovanie prostredia. Je to akýsi súboj medzi rozvinutými a rozvíjajúcimi sa krajinami, kde tie prvé už preukázali svoju „účasť“ na devastovaní životného prostredia a tie druhé, ktoré predpokladajú svoj dynamický rozvoj, sa nechcú obmedzovať a prispôsobovať všeobecnému tlaku na zmeny ekologického prístupu. 5. klimatický panel ukázal, že otepľovanie o 3 až 5 stupňov nedokážeme zastaviť, nevieme zmeniť vývoj na Zemi z hľadiska atmosférických javov. Zásadným sa preto stáva prispôsobenie sa týmto prírodným zmenám. Kľúčovou otázkou je schopnosť adaptácie civilizačných modelov a ich reagencia na potrebu vytvorenia nového životného priestoru vo väzbe na zmenené prírodné podmienky. Významnými determinantami v týchto procesoch sú prístupy k energetickým médiám, k využitiu informácií, k riešeniu prehlbujúcej sa príjmovej polarizácie populácie a k ďalším, najmä kumulovaným rizikám.

2 Prístup k energetickým médiám, riziko prehlbovania príjmovej polarizácie a ohrozenia v oblastiach bezpečnosti – faktory procesu adaptácie

V oblasti celkového potenciálu využitia energetických médií možno v súčasnosti sledovať boom ťažby bridlicového plynu a ropných pieskov. Sú zaznamenané nové náleziská plynu a ropy napr. v severnom Atlantickom oceáne, na kontinentálnych šelfoch medzi USA a Kubou a na kontinentálnom šelfe pri brazílskom pobreží. Uvedené prispieva k tomu, že diskusie o ropnom vrchole sa začínajú zatláčať do úzadia a objav nových technológií predpokladá zabezpečenie dostatku energie. Vzhľadom na charakter spotreby súčasnej globálnej spoločnosti energetika zostáva naďalej určujúcim nástrojom geopolitických snáh a istým spôsobom sa použitie tohto nástroja modifikuje. USA sa z dovozcu plynu zmenili na producenta plynu a exportéra. Americký Kongres poskytuje „odobrenie“ exportnej regionálnej orientácie vo väzbe na geopolitické súvislosti ďalšieho vývoja. To znamená, že napr. v prípade konfliktu EÚ a Ruska je Kongres ochotný súhlasiť s dovozom bridlicového plynu do EÚ. Súčasne sa snaží v oblasti exportu energetických médií silu Kolumbie, Venezuely a ďalších juhoamerických krajín, obmedziť. Pritom menej sú zohľadňované otázky či skutočný dopad cien vo väzbe na ťažbu bridlicového plynu (predpokladaný pokles cien plynu o cca 40 % pre domácnosti a podniky) je ekonomicky zdôvodniteľný, dlhodobo udržateľný a či nebude mať za následok závažné poškodenie životného prostredia. S tým súvisí zvýšenie seizmicity

územia, znečistenie spodných vôd a je ohrozené geologické podložie v oblastiach kde sa bridlicový plyn ťaží. Zatiaľ USA tento plyn ťažia na pevnine. Európa, ktorá jeho ťažbu zvažuje, má najväčšiu časť ložísk na kontinentálnom šelfe a výskum dopadov ťažby na hydrologické pomery pri morskom pobreží zatiaľ robený nebol. V prípade ropy ide o rozvoj ťažby v nových náleziskách ropných pieskov v Kanade. Možno predpokladať, že uvedené prispeje k istej modifikácii využitia energetických médií ako nástrojov v geopolitických procesoch, tak ako je to možné sledovať napr. vo vývoji vzťahov Ruska, EÚ a Ukrajiny, alebo pri rozvoji partnerských vzťahov Ruska a Číny.

V oblasti exportu, kde má vývoz energetických médií svoje nezastupiteľné miesto, sa diskutuje najmä o súčasných a budúcich možnostiach zvýšenia jeho celkového objemu. Stále zreteľnejšie sa ukazuje, že príjmová polarizácia pôsobí ako zásadný deštrukčný faktor vo väzbe na vývoj jednotlivých krajín i globálnej ekonomiky. Na toto riziko už dva roky po sebe ukazujú závery zo zasadnutí Svetového ekonomického fóra v Davose. Prehlbovanie príjmovej polarizácie predstavuje nielen ohrozenia pre globálnu spotrebu, ale znamená i výrazný zásah do podmienok pre export a import. Väčšina krajín schudobnieva a nie sú schopné dovážať významnú časť produkcie. Zmenšujúce sa zdroje príjmov populácie výrazne limitujú vývoj malých a stredných podnikov domácej proveniencie, ktoré sú orientované na lokálnu zamestnanosť. Tradičný scenár, v ktorom veľké firmy expandujú a sú motormi exportu a malé firmy úspešne fungujú v rámci lokálnych trhov a zamestnanosti, má problémy realizovať sa. Pre významnú časť ekonomík je potom charakteristická implózia, t. j. prudké vyrovnávanie tlakov smerom dovnútra krajiny. Preto sa napr. čínska vláda, ktorá naráža na problémy pri exportovaní, rozhodla podstatnou mierou zvýšiť domácu spotrebu, a to uvoľnením časti doteraz viazaných úspor. Ak sa totiž export krajiny dostáva do problémov vzniká nutnosť buď redukovať domáce produkčné kapacity, alebo zásadným spôsobom zvýšiť domácu spotrebu. O to sa snaží nielen čínska, ale aj indická vláda. V krajinách ako Venezuela, Kolumbia a čiastočne i Rusko, ktorých hospodárska prosperita závisí na exporte predovšetkým energetických médií, nedochádza k ohrozeniu ich exportnej stratégie z hľadiska domácej spotreby. Výsledkom je, že ak export tovarov týchto krajín naráža na hranice, export energetických médií tieto limity nemá. Vzhľadom na to, že nie je bariérovaný reálnym dopadom príjmovej polarizácie, stáva sa takmer neobmedzeným nástrojom geopolitického prerozdelenia. Tento dvojaký pohľad na spotrebu sa vo väzbe na civilizačné modely tak v ekonomických, ako aj v politických úvahách zatiaľ neobjavuje.

Otázky bezpečnosti sú v priamej väzbe na uvedenú problematiku. Ide predovšetkým o bezpečnosť energetickú, potravinovú, informačnú, dopravnú i bezpečnosť v oblasti vodných systémov a dostatku vody. Pri lokálnych konfliktoch sa stále častejšie používajú kybernetické hrozby (napr. Abcházsko, Irán, Sýria). Koncentrované hackerské útoky môžu vážne zasiahnuť energetický priemysel, celkovú infraštruktúru krajín a finančné centrá, čím rastie potenciál narušenia stability globálnej ekonomiky. Preto sa informačná bezpečnosť považuje za rozhodujúci faktor vývoja v budúcnosti. Prístupy k formovaniu informačnej spoločnosti a jej jednotlivých bezpečnostných systémov a mechanizmov sú v jednotlivých civilizačných okruhoch diferencované. V USA a v EÚ ide o budovanie informačnej spoločnosti pod prísnou kontrolou vládnych štruktúr v snahe kontrolovať spoločnosť smerom dovnútra. V Číne a Indii ide tiež o kontrolu vládou, ale táto sa využíva ako nástroj geopolitického pôsobenia. V USA

a v krajinách EÚ ide predovšetkým o obavu z narušenia stability vnútorného systému, preto je väčšina prvkov informačnej bezpečnosti orientovaná na kontrolu vlastných občanov. Je zrejmé, že transnacionálne korporácie môžu fungovať i nezávisle na vládnej kontrole, ale obyvateľstvo je stále viac podriaďované kontrole informácií. Z pohľadu budúceho vývoja ide o jednoznačné riziko a niektorí „nadšenci“, ako napr. Edward Snowden, sa snažia informačnej kontrole „postaviť hrádzu“. Ale obava vlád o nezvládnutie vnútorného sociálneho pnutia v dôsledku prehlbovania príjmovej polarizácie vedie k snahám o posilňovanie kontroly nad obyvateľstvom. Ide o situáciu kedy je pre vládne štruktúry USA a EÚ väčším nebezpečenstvom vlastné obyvateľstvo, než externé ohrozenia. Čína tiež považuje za strategicky dôležité kontrolovať vlastné obyvateľstvo, preto sústreďuje pozornosť na kontrolu informačných sietí, zároveň sa orientuje na prístup k informačným zdrojom vonkajších potenciálnych nepriateľov. Systém Echelon, ktorý v USA pôvodne slúžil na monitorovanie ruských záujmov, bol neskôr používaný pri obchodných rokovaniach s krajinami EÚ, teda dá sa povedať spojencov a v rámci toho istého civilizačného modelu, už nie na kontrolu vonkajšieho nepriateľa. Preto sa hovorí o „neočakávaných“ teroristických útokoch, ktoré mali prekvapiť takto dokonale vybudovaný informačný systém USA.

Medzi jednotlivými rizikovými oblasťami bezpečnosti je nielen potrebné hľadať súvislosti, ale tiež uvažovať či tieto nevytvárajú istý mix, ktorý bude významným spôsobom testovať adaptačné schopnosti civilizačných modelov na krízové situácie. Izolované ohrozenia je možné dnešným systémom riadenia spoločnosti pravdepodobne zvládnuť, kumulované nebezpečenstvá sa však stávajú nekontrolovateľnými a môžu ohroziť fungovanie celej spoločnosti.

3 Kumulácia rizikových faktorov

V súčasnosti je možné sledovať postupnú kumuláciu takých rizikových faktorov ako sú zmeny klimatických a hydrologických pomerov, problémy so zásobovaním potravinami, informačná zraniteľnosť spoločenských systémov, neudržateľnosť súčasnej koncepcie urbanizácie a demografické problémy.

Môže sa zdať, že kumulácia týchto rizikových faktorov pôsobí v jednotlivých civilizačných modeloch diferencovane. Opak je však pravdou, ide o obecne platné riziká, ktoré vážne ohrozujú ďalšie fungovanie ktorejkoľvek spoločnosti. Pri úvahách o vplyve sa vychádza z vnútorných špecifík civilizačných modelov, kde sa správne predpokladá, že tieto ovplyvnia rozdielnu reagenciu na to isté ohrozenie. V takomto prípade sa otázka potravinovej bezpečnosti stáva pre čínsku vládu úplne odlišnou v porovnaní s prístupom v krajinách EÚ, resp. USA. Kým v krajinách EÚ sa platí za poľnohospodársku „nevýrobu“ dotáciami, v Číne dochádza k obrovskej investičnej expanzii v smere získať úrodné pôdy pre zabezpečenie poľnohospodárskej produkcie a potravín. Zvýšenie spotreby mäsa síce znamená zmenu stravovacích zvyklostí v rámci čínskeho civilizačného submodelu, ale predovšetkým sa tým sleduje zabezpečenie celkových potrieb väčšiny populácie. Podobne sa menia prvky aj v rámci ďalších civilizačných modelov, nakoľko kľúčom ich prežitia sa stávajú otázky zabezpečenia fungovania obyvateľstva aj v krízových podmienkach. Preto v Číne, z dôvodu očakávaní, že sa bude potravinová kríza nielen opakovať, ale jej dopad môže byť v dôsledku zmien

klimatických podmienok podstatne väčší, považuje vláda za nutné vytvoriť okrem zásob potravín aj fungujúci systém zásobovania poľnohospodárskymi komoditami a potravinami z iného ako čínskeho územia.

V inom civilizačnom modeli zase vláda USA podriaďuje potrebe získať dostatočný objem energetických zdrojov na vlastnom území otázke seizmického a ekologického rizika. V súčasnosti ide o nástroj, ktorý má tak ekonomické, ako aj geopolitické dopady. Zníženie cien energií o 40 % obnovilo americkú spotrebu a umožnilo aj zvýšenie konkurencieschopnosti produkcie. Tento pokles nákladov je vzhľadom na energetickú náročnosť v jednotlivých odvetviach diferencovaný.

V rámci toho istého civilizačného modelu však EÚ smeruje k úprave Stratégie 2020, v ktorej chce navýšiť podiel obnoviteľných zdrojov. Doterajší vývoj cien obnoviteľných zdrojov ukazuje na budúce zvýšenie cien energií. Na dopady zvýšených cien energií existujú dva protichodné názory. Prvý predpokladá, že výrazné zvýšenie cien energií zásadným spôsobom „podkope“ európsku konkurencieschopnosť. Podľa druhého sa očakáva, že ak ceny energií predstavujú 2 až 5 % nákladov výroby, ich zvýšenie nebude mať relevantný dopad na konkurencieschopnosť vyrábanej produkcie a ekológiu možno použiť ako hlavný nástroj konkurenčného boja. Problém je však niekde inde a dopad zvýšených cien energie bude diferencovaný podľa členských krajín EÚ a podľa odvetví. Automobilového priemyslu sa dotkne relatívne menej, stavebného a energetického sa dotkne významným spôsobom, radikálne však ovplyvní spotrebu obyvateľstva. Vzhľadom na príjmovú situáciu väčšiny populácie v EÚ možno očakávať, že obyvateľstvo bude mimoriadne citlivé na zmenu štruktúry svojich výdavkov a táto citlivosť bude podľa krajín diferencovaná. Kým v starých členských krajinách predstavujú náklady na energetické médiá približne 5 % z výdavkov domácností, v nových členských krajinách ide o 16 až 20 %, a teda miera citlivosti bude väčšia. Je potrebné brať do úvahy, že v nových členských krajinách vzhľadom na mzdový vývoj a úroveň miezd je príjmová polarizácia výraznejšia a zvyšovanie cien zásadným spôsobom obmedzuje spotrebu obyvateľstva. Zdá sa, že v prípade rozhodnutých zmien v Stratégii 2020 o navýšení podielu obnoviteľných zdrojov ide o izolované opatrenie v oblasti energetiky, pri ktorom sa nezvažujú systémové dôsledky súvisiace s prehlbovaním príjmovej polarizácie v EÚ. Táto totiž predstavuje i významnú bariéru pre zvýšenie spoluúčasti obyvateľstva na financovaní zdravotníctva, penzijných systémov a pod. v rámci prebudovania európskej koncepcie sociálneho modelu. Z pohľadu podnikovej sféry možno pri zvýšení cien energií očakávať najväčšie dopady v tých odvetviach, ktoré produkujú pre vnútorný trh EÚ. Exportujúce odvetvia, orientované predovšetkým na trhy ázijských krajín a z časti na trh USA, by nemuseli byť zvýšením cien energií zasiahnuté výraznejšie. Na vnútornom trhu EÚ však môže dôjsť k signifikantnému obmedzeniu tokov tovarov a služieb práve v dôsledku prehlbovania príjmovej polarizácie a viesť k zosilneniu divergenčných procesov v rámci EÚ. Predpokladaný vývoj môže podporiť už existujúce separatistické snahy v niektorých krajinách EÚ (krajiny Beneluxu, Škótsko, Katalánsko, severné Taliansko a pod.). V EÚ ako keby sa v stratégii v energetike o týchto systémových dôsledkoch neuvažovalo a celkovo nezvažovala eliminácia uvedených potenciálnych dopadov minimálne v strednodobom horizonte. Tým sa zvyšuje krehkosť civilizačného modelu Európy a zmenšujú sa šance adekvátnej adaptácie na nastupujúce globálne zmeny.

4 Diferencovanosť podmienok pre adaptáciu

Významným nástrojom v adaptácii civilizačných modelov bude inovačná politika. V Číne ide napr. o snahu prilákať špičkových čínskych vedcov zo zahraničia späť do Číny tým, že sa im zo štátnych zdrojov vytvárajú špeciálne podmienky pre výskum. EÚ zvolila inovačnú stratégiu, v ktorej dve tretiny výdavkov na výskum majú pokryť firemné zdroje. Kľúčové TNK sú v oblasti financovania vedy a výskumu veľmi pragmatické. To znamená, že celková inovačná stratégia sústredená v Horizonte 2020 je v skutočnosti zameraná na financovanie potrieb niekoľkých desiatok veľkých TNK. Tieto síce dodajú časť finančných zdrojov, ale očakávajú spoluúčasť krajín EÚ a výsledky vedy a výskumu budú využívať oni sami. Veľká časť vedcov a výskumníkov z krajín EÚ odchádza pracovať do USA. Celkový inovačný potenciál EÚ bude teda využívaný v krajinách diferencovane a s podstatne menším impaktom.

V euroamerickom civilizačnom modeli, v podmienkach EÚ, je jedným zo zásadných problémov, ktorý vyplýva z príjmovej polarizácie, celková spotreba verejného sektora. Argumentuje sa tým, že verejný sektor v EÚ je príliš veľký a drahý. Je podstatne menší ako verejný sektor v USA, ale menej konkurencieschopný. Zabúda sa na to, že najkonkurencieschopnejšie sú krajiny Škandinávie, ktoré majú veľký verejný sektor a vysoké zdanenie. V porovnaní s ním ho majú USA tretinový a aj tretinové zdanenie a nie sú zďaleka tak konkurencieschopné.

Európsky sociálny model je v súčasnosti kritizovaný najmä vo väzbe na starnutie populácie a celkovú udržateľnosť sociálnych dávok. Často sa opomína skutočnosť, že sociálne dávky ako také sú výsledkom dlhšieho vývoja a stali sa súčasťou európskeho civilizačného submodelu. Starnutie populácie má väzbu na vývoj príjmov a spotreby. Pokiaľ bude pokračovať stagnácia miezd a bohatstvo obyvateľstva sa nebude zväčšovať je zrejmé, že novo priznané starobné dôchodky budú menšie ako tie, ktoré boli priznávané doteraz. Z toho dôvodu veľká časť vnútornej spotreby EÚ, zabezpečovaná obyvateľstvom nad 65 rokov, narazí na reálne príjmové hranice. Diskusie o vplyve starnutia na európsky sociálny model by sa teda mali viesť iným spôsobom a iným smerom. Ústrednou otázkou je totiž efektívnosť európskeho sociálneho modelu. Nejde o zoštíhlenie, alebo okresanie, ale o jeho zefektívnenie, ktoré má priamy súvis s vnútorným prerozdeľovaním prostriedkov, ktoré majú jednotlivé vlády k dispozícii. Ak je ich dispozičný priestor obmedzený v dôsledku existencie šedých zón, korupcie, úniku finančných zdrojov do daňových rajov, čím sa prichádza o významnú časť príjmov do štátnych rozpočtov, nasleduje ohrozenie reálneho fungovania väčšiny populácie. Problém teda nie je v starnutí populácie, ale v neschopnosti riešiť možnosť zvýšenia tzv. „doplnkových“ zdrojov rozpočtu, ktoré môžu byť zmysluplne prerozdelené. Takéto smerovanie je o to potrebnejšie, že takmer žiadna krajina EÚ nemá možnosť tvoriť väčšie prebytky a kumulovať ich v štátnych suverénnych fondoch a tieto používať v prospech budúcich generácií a na riešenie stávajúcich problémov.

V ázijskom civilizačnom modeli, predovšetkým Čína, v juhoamerickom civilizačnom modeli napr. Brazília, alebo v islamskom civilizačnom modeli napr. SAE, či Saudská Arábia, alebo pred rokom 2011 Líbya, napĺňajú z obchodných prebytkov svoje štátne suverénne fondy. Kumulované zdroje využívajú na financovanie expanzie národných firiem, či už súkromného alebo pološtátneho charakteru. Tieto rozvíjajúce sa krajiny vytvárajú novú kategóriu spojenectva medzi súkromným a štátnym sektorom

tým, že súkromné firmy plnia úlohy, ktoré zadáva štátny sektor a firmy pritom zabezpečujú vlastnú expanziu. Príkladom môžu byť významné IT, strojárske či automobilové firmy čínskej proveniencie. Väčšina z nich podniká v tzv. citlivých odvetviach. Pridanou hodnotou pre tieto krajiny a ich firmy je skutočnosť, že postupne dochádza k zvyšovaniu dostupnosti nových technológií, ktoré boli vyvinuté v ekonomicky vyspelých krajinách. Pri využívaní zdrojov zo štátnych suverénnych fondov krajín, ktoré ich vlastnia, ide o vytváranie mnohoúrovňového systému vzťahov, ktorý nie je možné zjednodušiť na otázky embarga voči dovozu energetických médií, pokiaľ dôjde k eskalácii vzťahov v niektorom regióne sveta.

Diferencovaný prístup a podmienky v civilizačných modeloch a submodeloch je možné nájsť i v oblasti obstarávania nových technológií vo väzbe na zmenu prírodných podmienok. Napríklad arabské krajiny sa snažia získať patenty a vynálezy pre nové technológie v oblasti energetického sektora, iné, napr. Čína sa vyvíjajú úsilie priamo získať prístup k výrobcom nových technológií (prienik čínskych investícií osobitne do európskych firiem). V neposlednom rade ide tiež o snahy EÚ a USA použiť ekologizáciu ako hlavný kriteriálny nástroj konkurencieschopnosti na globálnom trhu. Použitie komplexných ekologických nákladov recyklácie či projektov virtuálnej vody, je nová forma evolučného pohľadu na konkurencieschopnosť medzinárodného obchodu a v rámci toho i formovania nových obchodných stratégií.

Donedávna bolo základnou premisou permanentné znižovanie nákladov. Aj v tejto otázke možno pozorovať odlišnú reagenciu civilizačných modelov. Ázia s nízkymi pracovnými nákladmi pripustila postupné i keď pomalé zvyšovanie týchto nákladov. EÚ zvolila dve etapy, v prvej išlo o presun pracovne náročných výrob do rozvojových krajín, ako vytvorenie priestoru pre rast iných domácich odvetví (napr. IT sektor). V druhej etape, po zistení, že technológie výrazným spôsobom šetria celkovú potrebu práce, sa objavujú snahy i reindustrializáciu a mnohé pracovne náročné výroby sa vracajú späť do materských krajín.

5 Výzvy a civilizačné modely

Budú jednotlivé civilizačné modely na globálne výzvy reagovať zásadne diferencovane, alebo pôjde o istú unifikovanú reagenciu? V prvom rade je potrebné uviesť, že podstatným slabým miestom všetkých civilizačných modelov je systémový dopad príjmovej polarizácie.

Pri porovnávaní euroamerického a ázijského civilizačného modelu v otázke prístupu k starnutiu populácie je možné zistiť, že ide o zásadné rozdiely. V Číne neexistuje rozsiahle penzijné zabezpečenie, čo pri zmene demografickej štruktúry vo väzbe na politiku jedného dieťaťa znamená, že v budúcnosti bude problém starostlivosti o 400 miliónov starších Číňanov jedným zo zásadných problémov tak vlády, ako aj spoločnosti. V krajinách EÚ je penzijným systémom pokrytých 90 % populácie, čím je zabezpečená určitá miera prežitia a disponibilita finančných zdrojov aj po odchode do dôchodku. Pokiaľ existovali možnosti zvýšiť celkové bohatstvo spoločnosti a objem príjmov bol využívaný pre väčšinu obyvateľstva riziko samotného penzijného systému, založenom na priebežnom mechanizme, až tak veľké nebolo. Vždy existoval doplnkový zdroj, ktorý predstavovali úspory a naakumulovaný majetok obyvateľstva.

Takýto vývoj bol charakteristický pre obdobie 50tych až 80tych rokov. Podnikové penzijné schémy a tretí pilier prispievali k tomu, že obyvateľstvo bolo z hľadiska starnutia zabezpečené a trvalý rast príjmov znamenal, že väčšina populácie aj v prípade odchodu do dôchodku na životnej úrovni radikálne nestrácala. Zastavením mzdového rastu a postupným zmenšovaním celkového rozsahu úspor a naakumulovaného majetku došlo k porušeniu sociálneho modelu a tento prestáva byť funkčný. Dopad vo vnútri EÚ je zreteľný v podobe rastúcich rozdielov medzi starými a novými členskými krajinami, dokonca i medzi starými členskými krajinami, čo môže byť jedným zo zásadných rizík ďalšieho vývoja EÚ. Riziko spočíva v reálnom pokračovaní prehlbovania polarizácie bohatstva a chudoby. Nízke a stagnujúce mzdy sa premietnu do veľmi nízkych starobných dôchodkov v budúcnosti a spolu s minimálnymi úsporami budú znamenať úzky manévrovací priestor pre spotrebu seniorov. Globálny rast cien energií a potravín zaťaží viac seniorov v nových členských krajinách EÚ vzhľadom na podstatne nižšiu úroveň ich príjmov. V starých členských krajinách možno očakávať tlmenie dopadov vývoja spomenutých cien najmä rozsahom úspor a tým, že pôjde o vývoj v niekoľkých fázach. Najskôr sa prejaví dopad stagnujúcich miezd na výšku priznaných dôchodkov a v ďalšej fáze sa prejaví vyčerpaním úspor a bohatstva naakumulovaného v minulosti.

„Odpoveď“ krajín v civilizačných modeloch na zásadné výzvy bude diferencovaná aj z pohľadu času. Príjmová polarizácia sa v dôsledku starnutia v Číne prejaví v podobe problému 400 miliónov chudobných v časovom horizonte 10 až 20 rokov. V krajinách EÚ sa problém príjmovej polarizácie vo väzbe na starnutie stáva pre vlády aktuálnym už v súčasnosti. Vo vnútri EÚ je však z hľadiska času diferencovaný, silné populačné ročníky budú v nových členských krajinách odchádzať do dôchodku o 10 až 15 rokov. Je však otázne či vlády týchto krajín nájdu riešenia tak závažného problému a za pomerne krátky čas na národnej úrovni. Realizácia koncepcie striebornej ekonomiky, ktorej ambíciou je podpora hospodárskeho rastu zvýšením spotreby na vnútornom trhu EÚ inovovanou saturáciou potrieb seniorov, je a bude príjmovou polarizáciou vážne limitovaná najmä v nových členských krajinách. Problémy vo vývoji príjmových nerovností sú zreteľné aj v USA, najmä v rýchlom celkovom nárast osôb bez príjmu, bez majetku a akejkoľvek formy poistenia. Príjmová polarizácia americkej spoločnosti má i vážny etnický dosah a podobu rastúcich limitov pre skupiny obyvateľstva v oblasti spotreby. Samotný efekt zníženia cien plynu o 40 % bude pravdepodobne len krátkodobý a príjmovú polarizáciu v USA zásadným spôsobom neovplyvní.

Uvedený vývoj môže byť komplikovaný aj celkovou zadlženosťou domácností, ktorá prispieva k prehlbovaniu príjmovej polarizácie v euroamerickom civilizačnom modeli. Iný vývoj z tohto pohľadu možno očakávať v krajinách patriacich do ázijského civilizačného modelu, kde je zadlženosť domácností podstatne nižšia ako zadlženosť obyvateľstva v krajinách EÚ a v USA. Posledných 15 – 20 rokov bol celkový rast spotreby v EÚ financovaný predovšetkým nárastom zadlženia populácie. V Ázii bol celkový rast spotreby financovaný reálnym zvyšovaním príjmov väčšiny obyvateľstva.

Ak sa vývoj spotreby v posledných dvadsiatich rokoch v EÚ udržiaval vo väzbe na celkový rast zadlženosti, je zrejmé, že prehlbujúca sa príjmová polarizácia bude mať mimoriadne negatívny účinok nielen na súčasnú, ale najmä na budúcu spotrebu. Táto

bude dlhodobo klesať a výrazne sa zvýši závislosť na exporte, čím sa ohrozí stabilita spoločností, vyhrotia sa vnútorné rozpory v EÚ napr. voči ďalším integračným procesom. V USA bude dochádzať k zostreniu etnických rozporov hispanizáciou severnej Ameriky a pokračovaním intenzívnej imigrácie. Americkí sociológovia uvádzajú, že jedným z významných dôsledkov môže byť nárast etnických problémov práve medzi hispánskou, ázijskou a belošskou časťou populácie v USA. Prognózy OSN uvádzajú, že hispánske a ázijské etnikum bude mať rozhodujúci podiel na budúcej populácii USA. Možno v takomto prípade hovoriť o zachovaní pôvodného euroatlantického modelu? Alebo pôjde o civilizačný model s prevahou juhoamerických alebo ázijských prvkov? V krajinách EÚ nie je tak zreteľné priame „miešanie" prvkov civilizačných modelov napr. príchodom imigrantov z krajín s islamským základom. Výraznejším problémov je kumulácia rizík spojených s rastúcou chudobou, so zadlžením pôvodného obyvateľstva, financovaním sociálneho modelu, úrovňou domácej spotreby, konkurencieschopnosťou exportu a problémami s prístupom ku kľúčovým surovinovým zdrojom.

Diferencovanosť problémov a podmienok prístupu k ich riešeniu v rámci toho istého civilizačného modelu, do ktorého patrí EÚ a USA, zakladá potenciál jeho vnútornej deštrukcie. V EÚ k tomu prispieva i nárast separatistických snáh, ako istý výraz odporu voči „Bruselskej" unifikácii. Otázkou totiž je či Brusel môže vyriešiť národné problémy spojené s konkurencieschopnosťou, korupciou, šedými zónami, alebo je tento súbor problémov možné a nutné riešiť na národnej úrovni a integračná koncepcia je založená skôr na princípoch solidarity a na definovaní spoločného prístupu k existenčným problémom? Táto otázka sa v diskusiách o ďalšom integrovaní v rámci obchodných zoskupení neobjavuje. Vytvárajú sa síce nové zoskupenia ako africká zóna voľného obchodu, existujú návrhy USA na vytvorenie euroatlantickej zóny voľného obchodu, posilňuje sa obchodná spolupráce krajín MERCOSUR i medzi krajinami združenia APEC a funguje ázijská spolupráca voľného obchodu, ale nie sú známe riešenia vitálnych problémov jednotlivých ekonomík. Známe je skôr presúvanie nedostatkov a problémov na integrovanú úroveň. Národné vlády sa nesnažia riešiť tieto problémy na národnej úrovni, skôr pri integračných procesoch hľadajú vonkajšieho nepriateľa. Diskusie o rozpočtovej únii, bankovej únii a o vytvorení jednotného európskeho penzijného trhu, sú chápané ako zásah do suverenity krajín.

Vo vzťahu civilizačných modelov a vývoja globálnej ekonomiky nie je zásadným riziko vyplývajúce z ďalšej integrácie krajín rovnakého alebo rozdielneho civilizačného modelu. Rizikom je to, že jednotlivé krajiny v rámci modelov neriešia existenčné problémy svojich ekonomík, nedokážu zvládať tak fiškálnu ako aj rozpočtovú politiku a ani dlhodobú udržateľnosť sociálnych modelov.

Možno sa tiež opýtať či v súčasnom vývoji globálnej ekonomiky je prezentovaný akýsi stret civilizačných modelov, alebo ide o vytváranie zástupných problémov v tom, že sa hľadajú vonkajší potenciálni nepriatelia a neriešia sa vnútorné problémy jednotlivých krajín? Z tohto pohľadu potom globálne výzvy, ako je zmena prírodných podmienok či dopad nových technológií na spoločnosť, vyznievajú ako stojace v druhej línii, kým v prvej línii sa objavujú problémy ďalšej integrácie v rámci obchodných zoskupení. Všetky integračné procesy, bez ohľadu na to v ktorom civilizačnom modeli k nim dochádza, sa dostávajú do etapy, v ktorej sa dôležitou stáva homogenita prostredia v rámci pôsobenia obchodných zoskupení, alebo sa určitá heterogenita ponecháva

a skôr sa riešia spoločné ciele. V EÚ ide o homogenizovanie vnútorného priestoru, pričom neriešenie už uvedených problémov znamená, že sa homogenizujú rovnaké problémy vo všetkých krajinách euroamerického civilizačného okruhu. Nepochopenie charakteru, hĺbky a rozsahu tohto procesu sa môže premietnuť do výrazného vyostrenia vzťahov a nespokojnosti s integračnými procesmi, hoci hlavné jadro spočíva v neriešení vnútorných národných problémov, ktoré sú zhodou okolností vlastné všetkým krajinám daného civilizačného modelu. Prejavom tohto nepochopenia je diferencovaná aktivita jednotlivých vlád v sporoch o to, ktoré kompetencie odovzdať integračnej centrále a ktoré si ponechať na národnej úrovni. Nejde však o kompetencie, ale o ochotu riešiť vnútorné existenčné problémy národných ekonomík.

6 Literatúra

CHRISTENSEN, B. V. 2010. *China in Africa: A Macroeconomic Perspective*. [Online.] In: Center for Global Development, Working Paper 230. [Cit. 20. decembra 2013.] <http://www.cgdev.org/publication/china-africa-macroeconomic-perspective-working-paper-230>.

DOVÁĽOVÁ, G., PAUHOFOVÁ, I. 2013. *Spotrebiteľské správanie sa obyvateľov EÚ vo väzbe na striebornú ekonomiku.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV. Working Papers 54, 46 s. ISSN 1337-5598.

FUKUYAMA, F. 2007. *Konec dějin a poslední člověk.* Praha: Rybka Publishers. 384 s. ISBN 80-86182-27-4.

GLENNY, M. 2013. *Temný trh. Kyberzloději, kyberpolicisté a vy*. Praha: Dokořán. 270 s. ISBN 978-80-7363-522-0.

LEHMANOVÁ, Z. a kol. 2010. *Paradigma kultur*. Plzeň. Aleš Čeněk. 511 s. ISBN 978-800-200-1886-1.

PAUHOFOVÁ, I. ed. 2012. *Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť)*. Zborník statí. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I., ed. 2013. *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu.* Zborník statí. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 287 s. ISBN 978-80-7144-212-7.

PAUHOFOVÁ, I. 2010. Sú suverénne fondy cieľ alebo nástroj globálneho vývoja? In: WORKIE, T. M. a kol.: *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Ozdravenie svetovej ekonomiky: realita alebo mýtus?* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 197 – 230.

PAUHOFOVÁ, I., PÁLENÍK, M. 2013. *Súvislosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v krajinách Európskej únie.* In: Ekonomický časopis, 2013, roč. 61, č. 8, s. 861 – 876.

PAUHOFOVÁ, I., STANĚK, P., VOLNER, Š. 2013. *Mýty a realita globálneho sveta: čo nás neposilní, ale môže zabiť?* Bratislava: IRIS. 244 s. ISBN 978-80-8153-013-5.

STIGLITZ, J. E. 2013. *The price of inequality.* London: Penguin Books. ISBN 978-0-718-19738-4.

ŽELINSKÝ, T., PAUHOFOVÁ, I. 2012. *Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku.* Zborník statí. Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity, 155 s. ISBN 978-80-553-1225-5.

Geopolitika a ekonomika – spolupráca alebo konflikt?

Štefan Volner[1] Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

Geopolitics and economics – cooperation or conflict?

Authors' contact details

[1] School of Economics and Management of Public Administration in Bratislava, Furdekova 16, 851 04 Bratislava, Slovakia, stvolner@gmail.com

Abstract: There are several developmental tendencies seen in the relation between geopolitics and economics today:
1. Economic globalization has its limits, i.e. critical borders. Examples are as follows: exponential growth of population, consumption of natural resources and energy and rise of global chaos. Contemporary civilization is considered a fossil fuel economy; its energy flows, economy and policy are based on fossil fuels. But fossil fuels have own limits: they are only temporary source, located somewhere only and used by someone only. If mankind won´t start to use renewable or alternative resources of energy it will face global existential energy crisis. From an energetic perspective we can talk about transitional period between two civilizations based on different energy and policy – contemporary civilization (fossil one) based on fossil fuel energy and future civilization (cognitive one) based on cognitive energy gained by the scientific and technological system and effective cooperation.
2. Geopolitical players and geopolitical interests became crucial factors of the diversification of mankind. Geopolitics will overcome economics soon. Economics will depend on geopolitics. Geopolitical tools of geopolitical players are: organization (alliances, armed forces, state), energy, scientific and technological system, money and information.
3. Period of non-zero sum game (typical for post Cold War era) in geopolitics and economics comes to an end.
4. Establishment of new geopolitical structure is closely connected with the use of force and it ignores international law.
5. Geopolitical fight between geopolitical players over Ukraine is a typical example; it represents open confrontation between key global geopolitical players.

Keywords: geopolitics, economics, geopolitical actor, geo energy, energy, economic globalization, diversification of humanity, Ukraine crisis.

Vo vzájomnom vzťahu medzi geopolitikou a ekonomikou je možné načrtnúť nasledujúce vývojové tendencie:

1. Ekonomická globalizácia naráža na svoje limity, resp. kritické hranice. Istým „riešením" mala byť globalizácia virtuálnych peňazí. Avšak diverzifikácii, globalizácii reálnej ekonomiky takmer nepomohlo, presnejšie len bankárom a malej skupine TNK. Tento protiklad medzi obmedzenou (limitovanou) globalizáciou reálnej ekonomiky a explozívnou globalizáciou virtuálneho finančného systému spôsobilo prasknutie bubliny virtuálneho finančného systému, spustenie globálnej hospodárskej krízy. Vývoj ľudstva, ekonomická globalizácia naráža na svoje *limity*. Tým kľúčovým limitom je samotná naša planéta. Pre ľudstvo, osobitne pre globálne transnacionálne korporácie, globálnych geopolitických aktérov začína byť „príliš malá". Zatiaľ čo sa príroda (planéta, biosféra) vyvíja organickým spôsobom, potom ľudstvo sa vyvíja (diverzifikuje) *exponenciálnym spôsobom*. Najvýraznejšie sa to prejavuje v *exponenciálnom raste*

počtu obyvateľstva, v spotrebe prírodných zdrojov energií a v raste globálneho sociálneho chaosu. Čím je prírodných zdrojov energií menej, tým je násilia vo vzťahoch medzi štátmi viacej. Energia je absolútnou podmienkou existencie a pohybu všetkého, teda i človeka. Preto sa pre jej získavanie ľudia, štáty, koncerny uchyľujú k násiliu. Otázka teda znie: má ľudstvo dostatočné množstvo prírodných zdrojov energií? Je ľudstvo schopné vytvoriť obnoviteľnú a alternatívnu energiu? Teda, budú mať ekonomickí a geopolitickí aktéri dôvod na použitie moci a sily? Odpoveď je veľmi zložitá. Zdrojov a surovín je na našej planéte relatívne dosť. Hlavný problém je v ich dostupnosti, efektívnosti, využiteľnosti, prerozdelení a v cene atď. Nevyužité sú napríklad bridlice, metán (CH4), suroviny pod oceánskym dnom, oceánske prúdy, megnetosféra Zeme atď. Ďalší problém „nedostupnosti" energií spočíva v zámernom blokovaní rozvoja a aplikácie alternatívnych a obnoviteľných zdrojov zo strany súčasných energetických gigantov. Investície do energetických tras sa musia vrátiť aj so ziskom. Súčasné energetické trasy a koncerny sú zároveň aj základnými geopolitickými nástrojmi ovládania geopolitických hráčov, štátov a priestorov. Treba si uvedomiť, že v súčasnosti hovoríme o civilizácii, ktorej energetické toky a ekonomika (ale aj politika) fungujú na *fosílnom hospodárstve*. Fosílne zdroje energií však majú svoje limity: sú len dočasné, len niekde a len pre niekoho. Ak sa nezačnú využívať aj iné obnoviteľné či alternatívne zdroje energií, ľudstvo sa dostane do globálnej existenčnej energetickej krízy. Za danej situácie sa geopolitické ťaženia, násilie a vojny stanú „nevyhnutnými" formami prežitia, kto z koho.

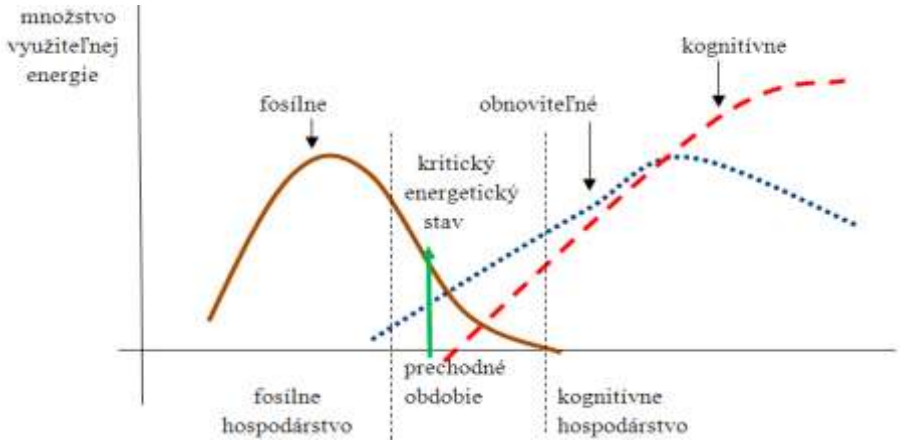

Obr. 1: Vývoj fosílnych, obnoviteľných a kognitívnych zdrojov energií

Jedno z kľúčových riešení je používanie obnoviteľných a alternatívnych zdrojov energií. Avšak tie sú závislé od úrovne a kvality ekonomického a vedecko-technického rozvoja. A práve tieto oblasti a procesy boli súčasnou globálnou hospodárskou krízou vo väčšine štátov najviac postihnuté. Je to náhoda? Faktom však zostáva, že ak sa chce ľudstvo, štáty ďalej rozvíjať a prežiť, musia využívať úplne inú energiu, než len energiu získavanú z fosílnych surovín. Musia začať využívať aj slnečnú energiu, metán, hydrogénovú energiu, fúziu, elektromagnetickú energiu, gravitačnú energiu, voltaické systémy atď. Musia nahradiť fosílne hospodárstvo a fosílnu geopolitiku novou. nazveme ju pracovne kognitívnou energiou, založenou na socio-vedecko-technických informáciách, presnejšie na vedecko-technickom rozvoji, kvantovej teórii, genetike atď. Vynára sa mnoho otázok: Ktoré štáty si to môžu dovoliť? Kedy prejde ľudstvo na

kognitívnu energiu, kognitívne hospodárstvo? Kedy dôjde k vzniku novej civilizácií, ktorá nebude závislá od „vyčerpaných“, alebo veľmi draho dostupných fosílnych zdrojov energie? Presný dátum nevieme. Môj odhad je sto až dvesto rokov. A čo dovtedy? Teda, pre väčšinu ľudstva a štátov na Zemi budú fosílne zdroje energií to jediné, čo si budú môcť minimálne sto rokov dovoliť (predtým, než úplne skrachujú, alebo než sa stanú úplne závislými satelitmi globálnych geopolitických aktérov). Z hľadiska energetického hovoríme o prechodnom období medzi dvoma civilizáciami, fungujúcimi na rozdielnych energiách a politikách: súčasná civilizácia (fosílna), fungujúca na fosílnych zdrojoch energií a sile a budúca civilizácia (kognitívna), fungujúca na kognitívnych energiách, založených a získavaných pomocou vedecko-technického systému a na efektívnejšej spolupráci. V tomto prechodnom období budeme musieť rátať s panstvom geopolitiky (moci a sily) nad ekonomikou (tvorbou statkov a zisku), s narastajúcimi konfliktami a vojnami. Úspešní budú len tí ekonomickí aktéri, ktorí sa budú opierať o silu, o globálnych geopolitických aktéroch.

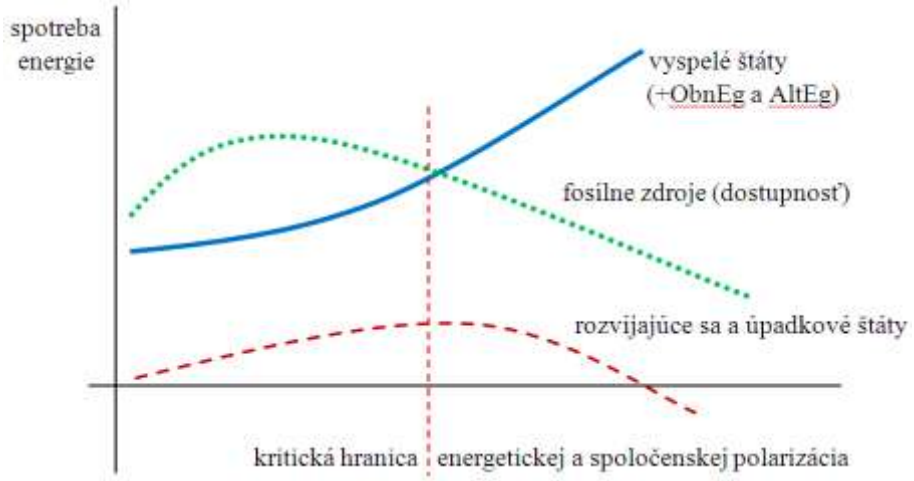

Obr. 2: Energetická polarizácia ľudstva, štátov

Ak chceme hľadať odpoveď na otázku, či geopolitika a ekonomika spolu a navzájom budú generovať spoluprácu alebo konflikt, potom je namieste sa zastaviť aj u *druhého termodynamického zákona*. Jeho podstata spočíva vo vzťahu medzi vývojom systému (ľudstva, ekonomického systému atď.) a energiou. Spomenuli sme, že základom a rozhodujúcou podmienkou akéhokoľvek pohybu, teda aj vývoja ľudstva, štátov je energia. Lenže, podľa termodynamiky, každý systém vykazuje stratu a teda speje k svojej tepelnej smrti. Skôr než sa tak stane, dôjde k vyčerpaniu energie, *k vzniku nerovnováhy, neporiadku, rastu chaosu a entropie systému.* Ak nedôjde k doplneniu energie, zmene jeho štruktúry a správania sa, potom vývoj systému je ohrozený, speje ku kolapsu, alebo k vzniku novej (disipatívnej) štruktúry, k novému systému. Problém súčasného ľudstva spočíva v tom, že má obmedzené zdroje energií, že rastie jeho počet, že exponenciálne rastie jeho spotreba, že sa jedná o *vysokoenergetický* vývoj, *vývoj s obrovskými stratami a odpadom*. Situácia je o to komplikovanejšia, že väčšina štátov a ľudstva je chudobná, teda technologicky nie je a dlhú dobu ani nebude spôsobilá vytvárať kognitívne energie, teda nahradiť fosílne zdroje energií kognitívnymi energiami. Ak sa tento vývoj nezastaví, a ukazuje sa že najbližších 100 rokov nie, potom rast entropie, nerovnováhy, chaosu a konfliktov sú nevyhnutné. Potom nárast použitia moci a sily medzi štátmi treba očakávať.

2. V diverzifikácii ľudstva začínajú mať geopolitickí aktéri a geopolitické záujmy prioritné miesto a úlohu. Geopolitiky budú čoraz viacej ako ekonomiky. Ekonomika bude čoraz viacej závislá a prepojená s geopolitikou.

Geopolitický pohyb aj ekonomická globalizácia sú prejavmi a formami *diverzifikácie ľudstva*. Diverzifikácia ľudstva je zákonitosťou jeho vývoja a odráža diverzifikáciu kozmu (rozpínanie kozmu a kozmickej informácie), diverzifikáciu biosféry (biologickej informácie, DNA) a ľudskej spoločnosti (spoločenská informácia, najmä socio-vedecko-technická informácia).

Hlavným zmyslom diverzifikácie je získavanie *exogénnych zdrojov vývoja* (*energie)* a *priestoru* pre rozvoj a budovanie nových vyšších systémov. Veľmi skrátene, ak kľúčovými pojmami a podstatou geopolitiky sú použitie moci a rozširovanie životného priestoru, potom kľúčovými pojmami a podstatou ekonomiky sú výroba statkov a dosahovanie zisku. Charakteristické pre súčasný ekonomický vývoj ľudstva a štátov je to, že sa výroba statkov a dosahovanie zisku *čoraz viacej až prioritne* opiera o uplatňovanie moci a geopolitické ovládanie cudzích teritórií a štátov. Samozrejme, že to generuje konflikty a budúce možné vojny.

Budovanie *globálnej geopolitickej štruktúry* vlastne znamená budovanie mocenskej štruktúry s využitím všetkých prírodných podmienok a energetických zdrojov. Globálni geopolitickí aktéri permanentne usilujú o globálnu prevahu svojej moci, kontrolu moci iných štátov, roztrieštenie moci ostatných geopolitických aktérov. Budujú najrôznejšie geopolitické bariéry, nárazníkové pásma, zmrznuté lokality (zamrznuté konflikty), geopolitické ohniská. Pričom prioritu tu majú strategické energetické, vojenské a komunikačné trasy a body atď.

Silové *geopolitické nástroje*, pomocou (prostredníctvom) ktorých si geopolitickí aktéri budujú a používajú geopolitické moc: organizácia (aliancie, armáda, TNK, štát ...), energia, vedecko-technický systém, peniaze, informácie.

3. V geopolitike aj ekonomike už končí obdobie hry s nenulovým súčtom, ktoré bolo využívané najmä po skončení bipolárnej geopolitickej štruktúry. Presadzovať sa začala *hra s nulovým súčtom*: ak víťaz získa, potom „porazený“ stráca. Budúci víťazi budú získavať len na úkor porazených. Už nie je „voľný“ priestor, sféry „nikoho“, ktoré si môžu globálni hráči rozdeliť. Pravdepodobnosť, že sa namiesto „meča“ použije „slovo“ je takmer rovná nule.

4. Budovanie novej geopolitickej štruktúry nadobúda otvorene násilnejšiu podobu, ignorujúc medzinárodné právo. Medzinárodné organizácie (na čele s OSN) len „s pozadia a tíško“ budú sledovať geopolitické rozhodnutia a aktivity globálnych mocností.

5. Ukrajinská kríza je takmer ukážkovým príkladom geopolitického súperenia, prejavom ***otvoreného zahájenia konfrontácie medzi kľúčovými globálnymi geopolitickými hráčmi***. Geopolitický prienik atlantických síl do Heartlandu nadobudol *konkrétne prejavy* a jasné kontúry. Ak sa bude stupňovať, potom sa ľudstvo bude blížiť k vojenským konfrontáciám. Geopolitický pohyb Západu, presnejšie globálnych kľúčových hráčov, sa blíži ku kritickým hraniciam, za ktorými už mierový dialóg nie je možný. Ich výsledkom pravdepodobne bude„veľký geopolitický tresk“, po ktorom sa iracionálne

„samozničia“ dnešní globálni hráči a dôjde k nástupu nových globálnych geopolitických aktérov, utváranie novej geopolitickej štruktúry sveta.

Zdroje a toky energií

V súčasnosti takmer vo všetkých regiónoch majú dominantný vplyv Spojené štáty, Rusko, Krajiny OPEC, Európska únia a Čína. Zo stretu geopolitických pohybov najsilnejších aktérov možno očakávať nové problémy, protirečenia a konflikty. Energetický a surovinový svetový monopol bude chcieť silnejšie „pritlačiť“ Rusko, arabské štáty, Európsku úniu, štáty kaspického regiónu a Strednej Ázie, možno aj štáty Latinskej Ameriky. Do „ropnej aliancie“ budú chcieť výraznejšie zasahovať aj Čína, Nigéria, Líbya, Japonsko, Turecko, India, Brazília, Mexiko, Venezuela atď. Je možné (skôr nevyhnutné), že „nezrovnalosti“ a konflikty začnú kvôli zabezpečeniu strategických prístupových ciest k surovinám, kvôli vybudovaniu a zaisteniu bezpečnosti energetických tokov, najmä plynovodov, ropovodov a pohybu tankerov. Treba očakávať veľký záujem mocností a štátov o Severný ľadový oceán, Perzský záliv, Kaspický región, Strednú Áziu, Latinskú Ameriku, severnú a západnú Afriku, presnejšie región Guinejského zálivu, kde sa nachádzajú najväčšie a najkvalitnejšie zásoby ropy v Afrike (Nigéria, Gabon, Angola). (Volner, Š., 2012, s. 357 – 358)

V súvislosti s úvahami o ropovodoch, napojujúcich oblasť na svetové trhy, do „hry“ vstupujú i krajiny ako napríklad Poľsko, Ukrajina, Rakúsko, Slovensko (najskôr kvôli Družbe, teraz kvôli reverznému plynovodu do Ukrajiny), Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko, Grécko a Chorvátsko, teda všetky tie, ktoré figurujú v plánoch na užívanie či budovanie ropovodov a plynovodov, smerujúcich do západnej Európy.

Pre USA má geopolitickú hodnotu Aljašský ropovod, tiahnuci sa od severného pobrežia Aljašky k južnému. V roku 1968 boli na severe Aljašky objavené bohaté ložiská ropy. O deväť rokov neskôr už Spojené štáty uviedli do prevádzky 1 270 km dlhý ropovod, pretínajúci Aljašku od Severného ľadového oceánu (Prudhoe Bay) až k nezamŕzajúcemu prístavu Valdez na južnom pobreží Aljašky. Tu sa ropa prečerpáva do obrovských tankerov a odváža sa do rafinérií v ostatných štátoch USA. Ropovod dopravuje asi 20 % celkovej spotreby v USA a jeho vybudovanie stálo 8 miliárd dolárov. Po celej svojej dĺžke sa vplyvom teplôt rozťahuje a zmršťuje až o 240 metrov.[1]

Mimoriadne zaujímavým geopolitickým priestorom sa ukazuje Arktída. V auguste 2008 oznámilo americké Národné centrum pre údaje o snehu a ľade, že polárna „čiapka“ v Arktíde je najmenšia od čias, keď sa začal merať tento údaj. V tom istom mesiaci bola už druhý rok za sebou priechodná Severozápadná cesta a prvý raz v histórii, odkedy sa zaznamenávajú tieto údaje, boli naraz priechodné Severozápadná cesta aj Severná morská cesta.

Začiatkom roku 2000 vzbudili záujem vedecké štúdie, napríklad materiál Geologického prieskumu Spojených štátov (USGS), ktorý hodnotil potenciál neobjavených a v prípade nezamrznutého mora aj technicky dostupných a získateľných zdrojov ropy a plynu. Po nej nasledovala spoločná geologická štúdia Dánska a Grónska (GEUS) a v roku 2007 ďalší prieskum USGS zameraný na potenciál ropných ložísk v Arktíde, konkrétne vo východnom Grónsku. Tento materiál bol „prvou systematickou

[1] <http://sk.wikipedia.org/wiki/Alja%C5%A1sk%C3%BD_ropovod>.

a komplexnou analýzou neobjavených ropných ložísk vo verejnom vlastníctve v arktickej polárnej oblasti“. (Shadian, J., 2009, s. 27) Je teda logické, že veľký záujem o náleziská na Severnom póle prejavuje najmä osem „arktických“ štátov, ale aj ďalšie, vrátane Japonska, Kórey, Indie a Číny. Ozvala sa aj Európska únia. Pre Európu Arktída predstavuje budúcnosť EÚ v oblasti energetickej bezpečnosti a je aj priestorom na rozširovanie vzťahov medzi EÚ a Ruskom. (Shadian, J., 2009, s. 27)

Rusko ešte v roku 2005 predložila UNCLOS svoj nárok na Lomonosovov chrbát a odvtedy sa sporí, že je súčasťou ruského pobrežia. No nie je to len Rusko, Kanada si napríklad nárokuje na kontrolu Severozápadnej cesty, ktorá vraj spadá do jej výsostných vôd. Ďalšie nevytýčené hranice sa nachádzajú medzi Ruskom a Spojenými štátmi v Beaufortovom mori, medzi Nórskom a Ruskom v Barentsovom mori, Grónsko a Kanada sa sporia o Hansov ostrov a diskutuje sa aj o nórskom nároku na špicberský šelf. (Shadian, J., 2009, s. 27)

Pokiaľ ide o rozvoj aktivít mimo pevniny, Nórsko už napríklad prerobilo jeden celý ostrov neďaleko Hammerfestu (nazýva sa Snohvit) na prvú továreň na spracovanie plynu mimo pevniny a v súčasnosti posudzuje ďalšie možné lokality. Rusko buduje Stockmanovo „pole“, ktoré by sa malo stať najrozsiahlejším „mimopevninským“ rezervoárom plynu na svete. V Čukotskom mori na Aljaške sa nachádza Burgerovo nálezisko zemného plynu, ktoré je dvakrát väčšie ako nórsky Snohvit, no zatiaľ je kvôli ľadu dosť riskantné niečo na ňom budovať. V marci 2008 sa však uskutočnil lízingový predaj časti tohto poľa a federálna vláda získala 2,7 miliardy amerických dolárov, čo znamená, že išlo o najrozsiahlejší lízingový predaj v histórii Aljašky, ale aj o podporu vízie budúceho rozvoja a plánov na získavanie energie z Arktídy. Dôsledky tohto vývoja sú obrovské. Podľa Svetového fondu na ochranu prírody (WWF) 70 percent svetových zásob rýb sa nachádza v arktickej oblasti a najväčšia populácia atlantickej tresky na svete je v Barentsovom mori. Podobne aj očakávané zhustenie lodnej dopravy v Arktíde bude mať bez príslušných regionálnych smerníc zásadný vplyv na životné prostredie a celý morský ekosystém v Arktíde sa ocitne v rizikovej situácii. Zatiaľ čo Medzinárodná námorná organizácia (IMO) má vypracované smernice pre lode, záväzné predpisy pre medzinárodné vodné cesty zatiaľ neexistujú. Celú situáciu ešte komplikuje aj to, že aj pôvodní obyvatelia majú svoje práva, finančné nároky aj práva na viaceré arktické náleziská. (Shadian, J., 2009, s. 28)

V medzinárodnej komunite sa o tomto nároku živo diskutuje, pričom najaktívnejšie sú Spojené štáty, ktoré z historického hľadiska pripomínajú, že ich lode túto cestu príležitostne využívali. V januári 2009 sa v americkej „arktickej“ politike znova objavila táto téma a uvádzalo sa v nej, že medzinárodne prístupná Severozápadná cesta je národnou prioritou. Spojene štáty v novej „arktickej“ politike žiadajú (okrem rozličných iných priorít) aj ratifikáciu tejto konvencie. UNCLOS garantuje pobrežným štátom suverenitu v ich pobrežných vodách, exkluzívne právo na rozšírenú pobrežnú zónu (EEZ) a ochraňuje morský environment v medzinárodných vodách oceánov. Podľa článku 76 tejto konvencie pobrežný štát má právo do desiatich rokov po ratifikácii konvencie predložiť vedecké dôkazy o presahovaní pevniny do vonkajšieho kontinentálneho šelfu. Po schválení dôkazov si štát bude môcť rozšíriť svoje výhradné ekonomické pásmo až k vonkajšiemu okraju kontinentálneho šelfu, a tým vlastne získa právo na využívanie prírodných zdrojov v tejto oblasti. (Shadian, J., 2009, s. 27)

S postupne sa zvyšujúcim počtom „hráčov“ bolo len otázkou času, keď sa NATO rozhodne dať najavo svoj záujem o Arktídu. V januári 2009 sa na konferencii v islandskom Reykjaviku stretli velitelia hlavných zložiek NATO so zákonodarcami, aby prerokovali svoju predstavu prítomnosti NATO v Arktíde. Arktída sa v podstate stala vecou medzinárodnej geopolitickej bezpečnosti. (Shadian, J., 2009, s. 27)

Z pohľadu energetických zdrojov je ďalším kritickým geopolitickým priestorom tzv. Globálny Balkán. Môžeme ho ohraničiť na západe Suezom (Egypt), na východe západočínskymi provinciami (Xinjiang – Čína), na severe kazachstansko-ruskou hranicou a na juhu Arabským morom. V tejto časti sveta je sústredených 68 % svetových zásob ropy a 41 % zemného plynu. (Panoráma, 2004, s. 283) Tu je odpoveď, prečo je táto oblasť plná konfliktov a vojen. Vzhľadom na životný význam energetických surovín z krajín Globálneho Balkánu a jeho konfliktný potenciál možno očakávať pokračovanie rivality v snahe o strategickú kontrolu nad ním.

Po roku 1990 došlo v energetickej geopolitike štátov k najvýznamnejším strategickým posunom v Iraku, Iráne, Ruskej federácii, v Kaukazsku a v Strednej Ázii.

Podľa väčšiny odhadov má Irak tretie najväčšie zásoby ropy vo výške 115 mld. barelov (843 mld. ton), pričom ako-tak preskúmaných je iba 10 % z irackého územia. V Iraku sú dve hlavné produkčné oblasti – Sever a Juh prepojené sieťou ropovodov medzi sebou a exportnými terminálmi v Turecku, Sýrii, Saudskej Arábii a vlastnými v Perzskom zálive. Ropný priemysel v Iraku bol počnúc vojnou s Iránom v 80. rokoch v každej dekáde zdecimovaný vojnovými udalosťami. V súčasnosti je situácia v priemysle zložitá kvôli zastaraným technológiám ťažby, poškodeným prepravným kapacitám a celkovej opotrebovanosti zariadení. Časť existujúcich exportných ropovodov je ťažko poškodená, časť slúži inému účelu. Kvôli problémom s exportnou priepustnosťou a nedostatočnou kapacitou rafinérií bolo v roku 2003 denne 200 – 300 tisíc barelov vyťaženej ropy opätovne vtlačených do severných nálezísk. Z hľadiska energetickej geopolitiky bude však význam Iraku vzhľadom na jeho obrovské zásoby a nízke náklady na ťažbu vzrastať. Z pohľadu dlhodobých stratégií nie sú súčasné objemy ťažby rozhodujúce, kľúčový význam má pomer ťažby a rezerv, resp. priebežné doplňanie priemyselných rezerv, v čom má Irak vzhľadom na svoje relatívne nepreskúmané náleziská veľmi dobré vyhliadky. Irak má potenciál, podobne ako Saudská Arábia, vytvoriť rezervnú ťažobnú kapacitu globálneho významu, ktorá môže ovplyvňovať stabilitu trhov a cien. Osobitne citlivým aspektom boja proti terorizmu je dilema, ako zabezpečiť energetickú bezpečnosť, nepretržitosť dodávok ropy a ich primeranú cenu v podmienkach asymetrického konfliktu. Charakter ropného priemyslu vo všetkých jeho fázach – od ťažby, cez dopravu až po spracovanie – z neho robí priam ideálny objekt teroristických útokov. Rozľahlosť ropných nálezísk, dĺžka potrubných spojení, ktoré často vedú na povrch, veľkosť ropných tankerov, horľavosť ropy a produkcie ropných rafinérií sú významnými rizikovými faktormi. Fyzický nedostatok ropy by spôsobil veľký skok v cenách, čo by zase viedlo k celosvetovej ekonomickej recesii a politickým otrasom. Pretrvávajúca neistota, ktorá panuje na trhu a tlačí ceny ropy hore odráža obavy, že podobný vývoj nie je vylúčený. (Panoráma, 2004, s. 286)

Irán si tiež posilňuje svoju geoenergetickú pozíciu v regióne. Podporuje výstavbu hlavného exportného ropovodu cez svoje územie, ale tiež tzv. oil swaps s krajinami Kaspiku. Ich podstata je veľmi jednoduchá: Irán odoberie napríklad od Kazachstanu či

Turkménska vo svojich kaspických prístavoch určité množstvo ropy a spracuje ho vo svojich rafinériách na severe krajiny, ktoré majú dohromady kapacitu až 370 000 barelov za deň. Rovnaké množstvo potom predá príslušným krajinám zo svojej vlastnej produkcie v oblasti Perzského zálivu. Táto možnosť je stále lákavejšia, lebo je veľmi lacná a nevyžaduje veľké investície do ropovodu. Irán tak ušetri značné finančné čiastky za transport ropy zo svojich bohatých nálezísk v Perzskom zálive. (Rybář, J. 2005, s. 93) Teherán tiež trvá na okupovaných strategických ostrovoch Abu Musa a Tunbs, ktoré ležia v blízkosti strategických trás pre dopravu ropy z Perzského zálivu.

Z hľadiska energetických zdrojov a tokov je významným globálnym hráčom Rusko. Má vybudovanú obrovskú sieť plynovodov, ropovodov, vagónov a plavidiel (tankerov). Energeticky (teda aj geopoliticky) ovplyvňuje ekonomický vývoj celej Eurázie. Export ruského plynu do Európskej únie bol v roku 2007 168,5 mld. m^3. Čo sa týka zásob, Rusi majú asi 48 biliónov m^3 zemného plynu. Na celom svete je asi 181 biliónov m^3 zemného plynu.[2] Záujem Ruska je diverzifikovať export primárnej energie. V podstate možno hovoriť o niekoľkých smeroch transportných trás: „ruská trasa (severná)“, počíta s transportom ropy a zemného plynu cez ruské územie (prístav Novorossijsk); „kaukazská cesta“ s prepravou ropy a zemného plynu cez územie Gruzínska, Arménska, Turecka cez Čierne more na západ; „južná cesta“, vedúca cez Irán do Perzského zálivu; juhovýchodný smer cez územie Turkménska, Afganistanu a Pakistanu; „východná cesta“, ktorá by mala zaisťovať dodávky do Číny, Kórey, Japonska a ďalších štátov vrátane priblíženie k trhu USA. (Vošta, M. a kol., 2008, s. 55) Posilniť prepravné kapacity sa pritom usilujú aj Rusi projektom Nord Stream, ktorý má prepravovať ruskú ropu z petrohradskej oblasti popod Baltské more do Nemecka, a plynovod South Stream, ktorý má popod Čierne more a cez Balkán obísť Ukrajinu.

Základom a hlavným zdrojom existencie a rozvoja dnešného ľudstva je výroba a spotreba založená na fosílnych zdrojoch – suroviny (najmä ropa, uhlie, drevo a plyn) a metalických surovinách. Ľudstvo ešte funguje na fosílnom hospodárstve. Objavovanie, získavanie a spracovávanie fosílnych zdrojov je preto základom existencie a hlavným zdrojom aktivity, ale i konfliktov dnešných geopolitických aktérov. Takéto hospodárstvo má však veľmi obmedzenú perspektívu. Po prvé preto, že fosílne zdroje sú vyčerpateľné, obmedzené. Po druhé preto, že ich spotreba sa neustále zvyšuje. Po tretie, že ich ťažba, spracovávanie, doprava a použitie sú čoraz nákladnejšie. Po štvrté, že ťažba, spracovávanie, likvidácia, spotreba a spaľovanie fosílnych palív veľkou mierou poškodzuje ekosystém našej planéty. Z toho logicky vyplýva, že historická obmedzenosť dnešnej geopolitiky aktérov sa približuje k svojej kritickej hranici. Svoju aktivitu budú musieť zamerať na iné energetické zdroje, iný systém hospodárstva, iné geopolitické priestory (napríklad kozmický, morský, lokality s vysokým výnosom biomasy, s veľkými zásobami dreva, vody atď.). Iný systém hospodárstva a iná (napríklad slnečná, hydro, fotovoltická, obnoviteľná atď.) energia a zdroje budú potom základom inej aktivity a zamerania geopolitických aktérov 21. storočia. Vyvolá to zmeny v hierarchii záujmov a štruktúre geopolitického globálneho systému. Ak chceme hovoriť o geopolitike 21. storočia, nie je preto možné obísť problém energie, problém základných energetických zdrojov existencie a rozvoja ľudstva, štátov.

[2] <http://www.ata-sac.org/article-123-247-Buducnost-novych-plynovodov-veducich-cez-Europu>.

V tejto súvislosti sa kladú na geopolitický priestor nové požiadavky, podmienky. Ovplyvňujú ciele a celý proces geopolitického pôsobenia. Pre dnešných geopolitických aktérov už nestačí sa len k surovinám v konkrétnych priestoroch dostať, ale musia učiniť celý priestor (región, štát) celistvý, bezpečný a sieťovo, komunikačne prepojený s vlastným priestorom. Odtiaľ záujem geopolitických aktérov o vytváranie aliancií, únií, či spojenectiev. Nakoľko elektrické vedenia, ropovody, dopravné komunikácie sú kľúčovým prvkom energetického reťazca, majú aktéri záujem aj o politickú, ba aj vojenskú kontrolu takýchto priestorov. Pri ťažbe a preprave surovín a prírodných komodít má preto rovnaký význam aj bezpečnosť a plynulosť ich prepravy. Na mnohých miestach sa preto dnes vedú spory, konflikty, ba aj vojny, preto často zasahujú ozbrojenci a vojská. Príkladom konfliktného rozširovania je napríklad kaspický región, „čierna diera“, ale i mnohé regióny v Ázii, Latinskej Amerike a Afrike.

Ak ľudstvo nenájde iné, alternatívne, či vonkajšie (napr. mimoplanetárne energetické zdroje – slnečná energia, magnetizmus, kozmické žiarenie, gravitácia atď.) surovinové zdroje a energiu, na Zemi nastane pretlak a boj o tieto suroviny a energiu. To s najväčšou pravdepodobnosťou vyvolá trenice a konflikty medzi geopolitickými aktérmi. Ľudstvo bude ešte bližšie k vojnám, k vojenskej katastrofe. Geopolitickí aktéri budú „tvrdší“ a viac vyzbrojení. Toto riziko bude o to pravdepodobnejšie, o čo sa budú spomínané protirečenia našej Zeme, vývojové krivky oboch trendov – tzn. na jednej strane znižovanie hospodárskej dostupnosti fosílnych energií a strategických surovín a na druhej strane zvyšovanie spotreby, vďaka exponenciálnemu rastu svetového obyvateľstva v rastu svetovej globalizovanej výroby – k sebe približovať. Ak sa pretnú a vývoj pôjde v neprospech ľudstva a štátov, existencia konfliktov, vojen a katastrof bude takmer nevyhnutná. Tu je jeden zo smerov a príčin aktivácie dnešných geopolitických aktérov. Ešte predtým ich však čaká: priostrovanie kríz a konfliktov, týkajúcich sa prístupu k surovinám (Blízky východ, Stredný východ, Kaukaz, Afrika atď.); konflikty z dôvodov nového transportu a rozdeľovania surovinových zdrojov; hospodárske krízy v dôsledku rastu cien surovín a energie, finančné kolapsy atď.

Snaha kontrolovať prírodné zdroje našej planéty podnietila dnešných geopolitických aktérov k ráznejšiemu a razantnejšiemu geopolitickému pôsobeniu predovšetkým v Ázii a v geopolitických priestoroch (štátoch) bývalého ZSSR. Závislosť na zdrojoch energie silnie, ale tým aj náchylnosť ku krízam a vojenským zásahom. Geopolitickí aktéri si uvedomujú existenčný význam a moc energie, surovín a prírodných zdrojov. Surovinové zdroje, podľa Wilhelma Fucksa, v spojení s vedou a technológiou, vytvárajú „vzorec moci“. (Scheer, H., 2004, s. 20)

Cieľom dnešných geopolitických aktérov pri získavaní surovinových energetických zdrojov nie je len objavenie a získanie vplyvu nad náleziskom, teda prienik do konkrétneho geopolitického priestoru bohatého na suroviny, ale vytvorenie a zabezpečenie fungovanie celého reťazca, teda až ku konečnému spotrebiteľovi. Presnejšie, dnešní geopolitickí aktéri sa sústreďujú na: objavenie náleziska, prienik do priestoru, vybudovanie zariadení pre ťažbu, dopravu k rafinériám, spracovanie na potrebné palivá a deriváty pre chemický priemysel, likvidáciu odpadov, skladovanie, dopravu k tankovacím a dopravným miestam a prostriedkom, skladovanie a dopravu k ďalším spotrebiteľom. Geopolitické prostredie sveta je preto rozdelené na: geopolitický priestor – náleziská, geopolitický priestor – komunikačné (napríklad ropovodné, námorné, cestné atď.)

trasy – geopolitický priestor – spracovanie suroviny a geopolitický priestor – distribúcia pre spotrebu a využitie energie. Ak si v tomto kontexte uvedomíme, že zdroje sú len na niektorých miestach, a k tomu ešte obmedzené, teda, že záujem geopolitických aktérov o ne rastie a silnie, potom je zákonité, že sa svet stal pre dnešných geopolitických aktérov (hlavne mocnosti) malý, že je záujmovo prerozdeľovaný, že sa na tejto našej planéte neustále krížia geopolitické záujmy geopolitických aktérov. Je preto logické a vysoko pravdepodobné, že aj v ďalších desiatich rokoch 21. storočia bude skôr narastať počet konfliktov a vojen.

Záujem geopolitických aktérov o energetické zdroje sa stal jedným z hlavných dôvodov a príčin vzniku konfliktov a vojen. Dnes sa zbrojí viac kvôli narastaniu konfliktov o fosílne zdroje ako z ideologických dôvodov. Geopolitické pôsobenie v súčasnosti je zamerané ani nie tak na celkové ovládanie geopolitického priestoru, štátov, ako to bolo za kolonializmu, ale na zaistenie bezpečnosti energetických tokov, reťazcov. Ak napríklad americká alebo európska firma bude mať kontrolu nad náleziskom a ropovodom, komunikačnými dopravnými trasami až do Ameriky (či Európy), nemusí kvôli tomu zmeniť politický režim, či vojensky obsadiť konkrétny štát. Ale ak o tieto náleziská a trasy bude veľký záujem a budú ohrozené, rovnako aj ropovody, geostrategické trasy a ostatné surovinové reťazce, potom nastupuje „tvrdší“ geopolitický tlak, a môže to skončiť aj vojenským obsadením, inváziou. Toto sa vlastne dnes deje v Ázii, na juhu Ruska, čiastočne aj v Afrike, a isté riziko je aj v Latinskej Amerike. Teda základný zmysel a cieľ geopolitiky aktérov – politika získavania surovín a energetických zdrojov pre zaistenie existencie, fungovanie a rozvoj krajiny – je aj na začiatku 21. storočia prioritný. Ak sa totiž ohrozujú energetické zdroje, ohrozuje sa aj rozvoj aktérov, teda ich základné potreby a záujmy. To všetko nachádza svoje vyjadrenie v konkrétnej geopolitike súčasných aktérov, vo zvýšenom a razantnejšom geopolitickom pôsobení v celom našom zemskom geopolitickom priestore. Preto dnes existuje toľko geopolitických ohnísk, preto sa skôr očakáva, že sa budú tieto ohniská rozmnožovať a rozširovať. V tomto geopolitickom spletenci sa EÚ „nemôže tvárit“ (lebo často to tak vyzerá), že sa jej to netýka, že k surovinám, ktoré existenčne potrebuje sa nejako (?) dostane. Možno áno, ale už dnes je jedno isté, že ak sa EÚ nestane silným geopolitickým aktérom, získavanie a kontrola energetických zdrojov na jej rozvoj bude len za veľmi vysokú cenu a za cenu strát, možno i za cenu straty integrovanej celistvosti, možno i za cenu oslabovania ekonomického rozvoja, napríklad posilňovaním zbrojenia a vojenskými aktivitami.

Výrazný geopolitický pohyb vidieť v Spojených štátoch a NATO. Ide o cieľavedomé postupné rozširovanie NATO až do ázijského geopolitického priestoru. Už dnes sú kaukazské a transkaukazské štáty „kooperačnými krajinami NATO“ – od Azerbajdžanu až po Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan a Tadžikistan. Hranica sa môže v budúcnosti posunúť až k Indii. To môže spôsobiť (skôr spôsobí) nový geopolitický zmätok a nové konflikty. To všetko pre zabezpečenie surovinových zdrojov a trás pre geopolitických aktérov, teda pre svoj rozvoj (hoci aj na úkor iných, slabších). Toto všetko má svoj dopad aj na rast atómových štátov a terorizmu.

Ak vychádzame zo skutočnosti, že dnes USA, členské štáty NATO a členské štáty EÚ nemajú nepriateľa v podobe štátu, ktorý by bol schopný priamo vojensky zaútočiť a ohroziť ich bezpečnosť, má zbrojenie a budovanie špeciálnych armád iné zameranie.

U väčšiny z nich je základnou príčinou práve problém surovín a energetických zdrojov. S vojenskou intervenciou rátajú v regiónoch, kde sú a kde sa očakávajú regionálne konflikty. Boj sa začal viesť nielen o prerozdelenie surovinových zdrojov, ale i surovinových trás, komunikácií. Teda jedným z najvážnejších dôvodov geopolitického pôsobenia dnešných aktérov je kontrola a prerozdeľovanie surovín a energie. Nakoľko o tieto zdroje a suroviny majú záujem aj ostatní aktéri, vznikajú konflikty. Nie inak tomu je aj v súvislosti s Ukrajinou. Vznik a šírenie konfliktov je zas dôvodom, aby sa súčasťou geopolitického pôsobenia čoraz viac stávali aj násilné a vojenské spôsoby a prostriedky. Nakoľko tieto vojny nevedú len masové armády, sú často regionálne a asymetrické, vznikla požiadavka na budovanie špeciálnych jednotiek s rýchlym nasadením, ktoré sú schopné manévrovať a pôsobiť v malom počte, vo veľkých hĺbkach a komplexne. Ale čo, ak sa v budúcnosti kontrola surovín a energie stane vecou len veľkých geopolitických aktérov (USA, EÚ, Rusko, Irán, India, Čína atď.) a stane sa kvôli nedostatku jednou z najdôležitejších strategických surovín a energetických zdrojov ich rozvoja? Čo môžu očakávať menší a slabší? Nepovedie to k novým asymetrickým formám boja a k novému vyvažovaniu síl? Nebude to mať sa následok vznik novej (energetickej, nie ideologickej) bipolarity? Nezačne znova obdobie vojen veľkých masových armád, masového zbrojenia? Nebolo by predsa len rozumnejšie energiu a peniaze dávať na výskum alternatívnych a obnoviteľných zdrojov a začať dôsledne regulovať ťažbu a spotrebu surovinových zdrojov? Nebolo by užitočnejšie dať priestor poznaniu a novým (mierovým) technológiám pre rozvoj ľudstva? Egoizmus a mocichtivosť aktérov je (bude) tá najkratšia cesta k novým konfliktom, ku katastrofe, k záhube ľudstva.

Použitá literatúra

Kol. 2004. *Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2003 – 2004*. Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií, MO SR, Bratislava.

PUBLISHING 2008. sPBtisk, Pribram.

RYBÁŘ, J. 2005. *Kavkaz, Rusko a „nová velká hra“ o kaspickou ropu*, Eurolex Bohemia, Praha.

SHADIAN, J. 2009. *Hon na Arktídu*, Zahraničná politika, XIII., č. 1.

SCHEER, H. 2004. *Světové sluneční hospodářství. Obnovitelná energie pro udržitelnou globální budoucnosti*. Praha, eurosolar.cz.

VOLNER, Š. 2012. *Geopolitika. Klasická, nová, EÚ – geopolitický aktér 21. storočia*, Bratislava, IRIS.

VOŠTA, M. – BIČ, J. – STUCHLÍK, J. a kol. *Energetická náročnost: Determinanta změn toku fosilních paliv a implikace pro EU a ČR*, PROFESSIONAL.

<http://www.ata-sac.org/article-123-247-Buducnost-novych-plynovodov-veducich-cez-Europu>.

<http://sk.wikipedia.org/wiki/Alja%C5%A1sk%C3%BD_ropovod>.

Mestá ako komplexné entity a globálni aktéri: dynamika ich rozvoja a faktory zmien

Daneš Brzica[1] Ekonomický ústav SAV

Cities as complex entities and global actors: the dynamics of their development and factors of changes

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, danes.brzica@savba.sk

Abstract: Leadership and governance within cities represents a number of levels that reflect the requirements and attitudes of various interest groups. Increasing complexity is given not only due to the increasing size of cities (and therefore the number of people and other stakeholders operating in them), but also by their growing socio-economic, political, cultural and symbolic importance. Urbanization in times of global competition and increasing complexity brings specific development factors in major cities, as well as new approaches in formulating urban development strategies and economic policies of the government in relation to these cities. The world economy reacts to this development by increasing the range of interactions between these cities-nodes and the rest of the world. Various interest groups to varying degrees and extent contribute to the dynamism and competitiveness of cities. Urban development strategies on the one hand significantly help some actors (firms, experts), but other players can be marginalized (e.g., ethnic minorities or low- income groups). The paper focus on one of the scenarios for the development of a global society, which is predicted to increase global importance of cities and some new phenomena in the field of urban development and governance. Our understanding of cities is changing because of new approaches from complexity theory and evolutionary economics. We focus on the changes that have occurred since the time, when cities were conceived as simple systems to current concepts when cities are viewed as evolutionarily evolving complex dynamic entities.

Keywords: cities, complexity, governance, competitiveness, cooperation.

Napísanie príspevku bolo podporené grantom VEGA č. 2/0080/12.

1 Úvod

Spravovanie a vládnutie v rámci miest predstavuje viacero rovín, v ktorých sa premietajú požiadavky a postoje rôznych záujmových skupín. Zvýšenie komplexnosti fungovania miest je dané nielen ich rastúcou veľkosťou (viac obyvateľov a iných aktérov v nich pôsobiacich), ale aj ich rastúcim socio-ekonomickým, politickým a kultúrno-symbolickým významom. Urbanizácia v časoch globálnej súťaže a rastúcej komplexnosti prináša špecifické rozvojové faktory u veľkých miest, ako aj nové prístupy pri formulovaní stratégií rozvoja miest a politiky vlády vo vzťahu k týmto mestám. Svetová ekonomika reaguje na tento vývoj prostredníctvom rozšírenia škály interakcií medzi týmito uzlami a zvyškom sveta. Jednotlivé záujmové skupiny v mestách ako aj vlády krajín v rozličnej miere a rozsahu prispievajú k celkovej dynamike a konkurencieschopnosti jednotlivých miest. Mestá sa adaptujú na globálne zmeny v dôsledku pomerne vysokej adaptačnej schopnosti a flexibility. Ich konkurenčná schopnosť je daná ich vnútornou rozmanitosťou, rozsahom ich vonkajších väzieb a možnosťami,

ktoré vytvárajú pre rozvoj (napr. získavanie špičkových vedcov, umelcov a celkov talentov). Možnosti pre rozvoj a rozmanitosť nevznikajú náhodne, ale sú výsledkom kombinácie súčasného vývoja a vývoja v minulosti. Stratégie rozvoja miest majú však rozdielny dopad na rôznych aktérov mesta – na jednej strane niektorým aktérom (firmy, experti) výraznejšie pomáhajú, ale iných aktérov môžu marginalizovať (napr. etnické menšiny alebo nízko príjmové skupiny obyvateľstva).

Príspevok si všíma jedného z možných scenárov rozvoja globálnej spoločnosti, ktorý predpokladá nárast globálneho významu miest a tiež niektorých nových javov v oblasti štúdia rozvoja miest. Naše chápanie miest sa mení v dôsledku nových prístupov z teórie komplexnosti a evolučnej ekonómie. Obrázok 1 naznačuje kontext zmien v akom sa vyvíja situácia v miere urbanizácie vo svete v porovnaní s Čínou s odhadom do roku 2050.

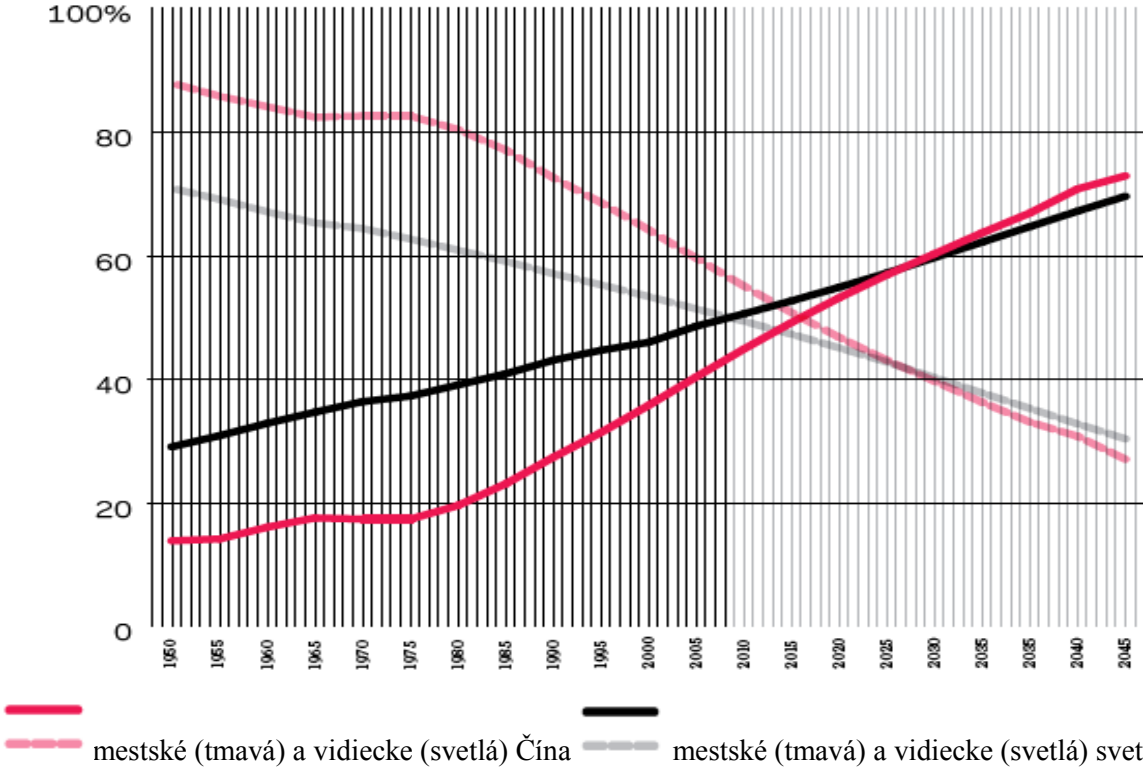

Obr. 1: Zmeny v dynamike rozvoja miest – Čína a svet (1950 – 2050, % obyvateľstva sveta voči Číne)

Zdroj: United Nations, Dept. Of Econ. And Soc. Affairs.

Všímame si dynamický rozvoj miest, ktoré z relatívne statickej formy fungovania prešli v dôsledku globalizácie na trajektóriu dynamického rozvoja v ktorom sa správajú ako vysoko komplexné systémy v ktorých fungujú nelineárne závislosti. Pozeráme na formy a procesy, ktoré umožňujú analyzovať podobu vývoja miest a zmeny kontextu. Všímame si sietí a interakcií, ktoré mestá realizujú aby zvýšili svoju konkurencieschopnosť. Naznačujeme aké aspekty sú dôležité pre budúce rozvojové možnosti miest. Záverom konštatujeme, že pre budúcu prosperitu miest je potrebné vhodne spájať krátkodobé a dlhodobé koncepcie a využiť vhodnú konfiguráciu previazania konkurencie a súdržnosti.

2 Scenáre a teórie

Už v minulosti si Vokoun et al. (2006) všímali situáciu ohľadne megatrendov vo svetovej ekonomike, kde jedným z hlavných trendov bol rozvoj miest. Nye (2013) uvádza tri možné scenáre vychádzajúce z prebiehajúcej informačnej revolúcie. Prvý scenár (S1) je *svet v ktorom vládnu veľké mestá*, kde správa sa uskutočňuje prevažne prostredníctvom veľkých mestských aglomerácií. Druhým scenárom (S2) je možnosť, že pôjde o *svet, v ktorom silné ústredné vlády využívajú veľké dáta* na upevnenie svojho postavenia. V treťom scenári (S3) sú *ústredné vlády značne oslabené a väčšinu služieb v krajine poskytujú trhy a firmy*, ktoré týmto trhom dominujú. K uvedeným scenárom môžeme pridať štvrtý scenár (S4), ktorým je *narastajúca úloha sietí*. Tieto siete môžu nadobúdať z hľadiska správy krajiny rôzne poslania – od virtualizácie demokracie (online voľby) po internetové obchodné transakcie.

V príspevku kladieme dôraz na analýzu zmien súvisiacich so scenárom S1 a to napriek tomu, že sa domnievame, že aj iné scenáre (S2, S3 a S4) nie sú vylúčené. Skôr sa dá povedať, že je ťažšie analyticky oddeliť vplyv firiem, trhov, vlád a miest na budúci globálny vývoj ekonomiky.

Ak sa pozrieme na súčasné prístupy potom napr. Frenken a Boschma (2007) navrhujú rámec, ktorý špecifikuje proces ekonomického rozvoja ako evolučný odvetvový proces produktových inovácií. Každá inovácia produktu poskytuje rastovú príležitosť pre existujúce alebo nové mesto. Efekty z rozmanitosti na úrovni firmy (úspory zo škály) a urbanistická úroveň (Jacobovi externality – pozri Panne van der, 2004) poskytujú hlavný mechanizmus spätnej väzby v hospodárskom rozvoji pričom vytvárajú silnú závislosť na minulom vývoji v priestorovom sústredení odvetví a špecializácii miest. Príspevok ich rámca poskytuje mikro-základ ekonomickej geografie z hľadiska vzájomného vzťahu medzi odvetvovou dynamikou a rastom miest. Tento rámec je dostatočne všeobecný pre systematický výskum množstva faktov v ekonomickej geografii a je súčasne dostatočne pružný na to, aby sa dal použiť v konkrétnych mikrokontextoch. Rozoberajú tiež množstvo súvislostí spojených s koncepciami šírenia poznatkov a uzatvorenia (Frenken a Boschma, 2007).

Batty (2005) ponúka komplexný pohľad na urbanistickú dynamiku v kontexte teórie komplexnosti a predstavuje modely, ktoré ukazujú, ako môže teória komplexnosti pokrývať značné množstvo procesov a prvkov, ktoré sa spájajú do organických celkov. Procesy zdola nahor, v ktorých výsledky sú vždy neisté, sa môžu spájať s novými formami odrážajúcimi fraktálne vzory a chaotickú dynamiku. To poskytuje teórie, ktoré sú využiteľné pre výrazne komplexné entity, ako sú mestá. Batty začína s modelmi založenými na homogénnych štruktúrach, ale predstavuje tiež modely založené na aktéroch, ktorí sú mobilní a pohybujú sa medzi lokalitami. Tieto modely sa vzťahujú k množstvu merítok a Batty rozvíja aplikácie týchto modelov na špecifické situácie miest, rozoberá koncepcie kritickosti, hraníc, prekvapenia, novosti a fázového prechodu v kontexte priestorového rozvoja (Batty, 2005).

Rovnovážne modely sú často založené na priestorovej interakcii a v rámci nich sa skúma, ako môžu byť poskladané jednoduché dynamické rámce tak, aby vytvorili realistickejšie modely (Batty, 2008). Pri analýze dynamiky sú relevantné nelineárne systémy, ktoré pripúšťajú chaos a bifurkácie, ale novšími prístupmi sú pragmatickejšie

schémy štruktúrovania urbanistických modelov založené na homogénnych štruktúrach a na princípoch modelovania založených na agentoch. Väčšina urbanistických modelov sa zaoberá mestami z hľadiska umiestnenia ich ekonomických a demografických aktivít, ale sú tu snahy previazať zaoberať sa modelmi pre urbanistické morfológie, ktoré sú štruktúrne fraktálne. Autor ukazuje, ako kľúčové koncepcie v teórii komplexnosti – ako sú škálovanie, vlastná podobnosť a štruktúry ďaleko od rovnováhy – prevládajú v našich úvahách o mestách, ako môžeme simulovať ich fungovanie a ako môžeme predvídať ich budúcnosť (Batty, 2008).

Mestá (a ich metropolitné regióny) sa normálne považujú za centrá inovácií s prítomnosťou organizácií výskumu a vývoja (V&V) a univerzít, podnikateľských služieb, ako aj centrál medzinárodných firiem. Následkom toho sú V&V aktivity zvyčajne nadpriemerné. Avšak niektorým metropolitným regiónom chýbajú dynamické klastre inovatívnych firiem v dôsledku absencie inovačných sietí a interakcií medzi univerzitami a firmami ako aj medzi miestnymi firmami navzájom. Takéto mestá vykazujú priemyselnú štruktúru charakterizovanú tzv. „nepríbuznou varietou“, tzn. tým, že majú škálu sektorov, ktoré si nie sú vzájomne komplementárne a teda neumožňujú efektívne šírenie poznatkov. To môže predstavovať významnú inovačnú prekážku v takýchto mestách vedúcu k nedostatočnému rozvoju nových technológií a vzniku nových vysoko inovatívnych firiem.

3 Faktory zmien v rozvoji miest

Zmeny súvisiace s vyššie uvedenými scenármi súvisia s očakávaniami vyplývajúcimi z pokračovania doterajšieho vývoja v novom kontexte (S2, S4), z predpokladu novej socio-ekonomickej a politickej konfigurácie v globálnom priestore v dôsledku kvalitatívnych zmien postavenia miest (S1) prípadne posilnenia už stávajúceho vývoja oslabovania národných vlád (S3). Okrem S1 tak môžeme hovoriť o zintenzívňovaní súčasných trendov. V prípade S1 by vývoj týmto smerom – aj keď by nebol prekvapujúci – predsa len znamenal výrazný posun v tradičnom usporiadaní politických systémov a moci v národnom a nadnárodnom kontexte.

V súvislosti so zmenami postavenia mesta a jeho vnímania ako komplexnej entity sa objavujú niektoré oblasti, kde sú interakcie aktérov kľúčové. Ide najmä o nasledovné oblasti:

(1) ***Globálna súťaž*** – Pre množstvo aktivít je vo svete priestor len pre niekoľko lokalít (napr. finančné centrá New York, Londýn, Hongkong), čo je dané:

a) značným objemom, zväčša medzinárodných, investícií potrebných v danej lokalite pre danú aktivitu;

b) vysokou špecializáciou;

c) kritickým množstvom aktivít a aktérov pre danú aktivitu;

d) celkovo značnou komplexnosťou fungovania významných svetových centier.

(2) ***Spolupráca miest*** – Mestá sa v súčasnosti snažia vytvoriť a posilniť partnerstvá s inými mestami (pre príklad spolupráce Viedeň – Bratislava pozri Brzica, 2009). Takáto spolupráca prináša niektoré efekty, ale súčasne spôsobuje aj rôzne komplikácie. Rôzne mestá majú rozdielne záujmy a charakteristiky konkurencieschopnosti.

Ak sa tieto charakteristiky vhodne dopĺňajú, potom ich spolupôsobenie môže zatraktívniť postavenie týchto miest pre firmy, turistov a pracovníkov. Napríklad pre veľké mesto môže pritiahnuť talentovaných ľudí a expertov, ak sú v jeho okolí menšie mestá s kvalitným bývaním a dobrými oblasťami pre rekreáciu.

(3) ***Spolupráca firiem a univerzít*** – Táto forma spolupráce zaostáva v EÚ za Spojenými štátmi, kde sú viac rozvinuté rôzne formy spolupráce týchto dvoch typov aktérov. Pre príklad spolupráce v rámci Londýna pozri Besussi a Chapman (2005).

(4) ***Zručnosti a kompetencie*** – mestá musia investovať do zručností a kompetencií vhodných pre ich kľúčové sektory a môžu získavať efekty z inovácií spojených s lepšími zručnosťami a šírením poznatkov zo vzdelávacích inštitúcií.

(5) ***Stratégie a politiky*** – Mestá sa snažia realizovať isté stratégie, ale súčasne musia rešpektovať niektoré prístupy hospodárskej politiky jednotlivých krajín. Hospodárska politika vlády však nie vždy rešpektuje špecifiká daného mesta či lokality napriek poznaniu, že „jedna veľkosť pre všetkých“ neplatí. Súčasné stratégie miest sú realizované v mestách ako výsledok interakcie rôznych záujmových skupín a všetkých aktérov. Pretože interakcie medzi týmito aktérmi sú prevažne neriadené aktéri musia nadobúdať adaptačné schopnosti a byť flexibilní.

(6) ***Inštitucionálna efektívnosť*** – ide o aspekty, ktoré – ako to hodnotí EIU (2012) – zvyšujú stabilitu regulácií, predvídateľnosť a férovosť politických procesov a efektívnosť systému. EIU prisudzuje väčšiu váhu fiškálnej autonómii a efektívnosti nakoľko sa predpokladá, že mestské orgány s väčšou autonómiou na získavanie zdrojov a investovania do rozvoja mesta sú efektívnejšie pri formulácii a implementácii rastových stratégií.

(7) ***Ľudský a sociálny kapitál, talentovaní ľudia*** – Dôležitým prvkom rozvoja sociálneho kapitálu je dôvera v komunite (Brzica et al., 2012). Na druhej strane v „multikultúrnych“ mestách je vyšší potenciál pre nové kombinácie poznatkov, väčšia rozmanitosť prístupov, kultúrna bohatosť, ale problémy v komunikácii dané rôznym kultúrnym kontextom jednotlivých skupín obyvateľstva, ktoré prichádzajú zo zahraničia. Mestá potrebujú aj silných lídrov, ktorí majú víziu, dokážu presadiť zmenu a vedia spolupracovať s kľúčovými záujmovými skupinami.

(8) ***Špecifickosť postavenia*** – úspešné mestá sú tie, ktoré majú špecifickú identitu a imidž, ktoré im pomáhajú pritiahnuť firmy, vedcov, talenty, turistov a študentov. Často táto špecifickosť predstavuje silné stránky v tvorivých odvetviach a kultúre, ktoré spätne pôsobia na hospodársku prosperitu.

(9) ***Sociálna inklúzia a sociálne napätie*** – Nakoľko kríza postihuje v prvom rade zamestnanosť v službách a v tradičných odvetviach zaniklo v mestách v tradičných segmentoch služieb a výroby množstvo pracovných miest. Aktivity v nových oblastiach nestačili plne nahradiť túto stratu. V dôsledku toho narastá napätie najmä v niektorých veľkých mestách. Polarizácia vo veľkých mestách sa objavuje medzi obyvateľstvom zo zahraničia a domácimi obyvateľmi, medzi novo prisťahovanými a už etablovanými migrantmi prípadne medzi kvalifikovanými a nekvalifikovanými migrantmi (Hugo, 2008). Problémom môže byť aj celkovo vysoká miera interkulturalizmu.

V nasledujúcej tabuľke (Tabuľka 1) sú uvedené kľúčové ukazovatele na hodnotenie priestorového rozvoja mesta. Pri práci s týmito ukazovateľmi mesta sa musí vychádzať tak z kvalitatívnych, ako aj kvantitatívnych kritérií.

Tab. 1: Vybrané environmentálne ukazovatele mesta

Prehľad ukazovateľov pre mestá	
Sociálne ukazovatele	▪ Miera rastu obyvateľstva ▪ Hustota obyvateľstva ▪ Miera očakávaného dožitia ▪ Miera migrácie (migrácie z vidieckych oblastí a imigrácia) ▪ Miera ohrozenia chudobou ▪ Miera sociálnej polarizácie rate ▪ Miera nerovnosti rozdelenia príjmov ▪ Miera kriminality ▪ Rozmer nedostatku bývania ▪ Miera nezamestnanosti ▪ Podiel ľudí s nezdravými životnými podmienkami
Ekonomické ukazovatele	▪ Rozvoj miestnej ekonomiky/ekonomickej štruktúry ▪ Miera rastu reálneho HDP ▪ Miera nezamestnanosti ▪ Dostupnosť verejnej dopravnej infraštruktúry ▪ Kvalita dopravnej siete ▪ Nedostatky v infraštruktúre ▪ Riziko ekonomickej straty v prípade nešťastia
Ekologické ukazovatele	▪ Znečistenie ovzdušia z emisií motorových vozidiel, priemyslu a pod.; smog ▪ Znečistenie pozemnej vody a pitnej vody ▪ Kvalita zaobchádzania s odpadom ▪ Schopnosť zberu odpadu a služby zužitkovania ▪ Miera suburbanizácie ▪ Počet a rozmer opustených pozemkov (brownfield) ▪ Deštrukcia pôvodnej vegetácie; odlesňovanie; škody na flóre, faune ▪ Riziká prírodných nešťastí alebo priemyselných nehôd

Zdroj: Upravené podľa Kötter a Friesecke (nedatované).

4 Mestá ako komplexné entity

Veľké mestské celky (najmä mega-mestá) čoraz viac vykazujú charakteristiky komplexných entít a v budúcnosti sa zrejme stanú ešte významnejšími globálnymi socioekonomickými a politickými aktérmi. Dá sa tiež predpokladať, že sa ich aktéri (napr. firmy, univerzity) budú čoraz intenzívnejšie zapájať do globálnych produkčných sietí. Tiež medzinárodná migrácia prechádza významnými zmenami tak z hľadiska jej zloženia a formy ako aj dôsledkov (Hugo, 2008). To by malo ešte viac posilniť význam tých miest, ktoré budú v týchto sieťach zohrávať významnú úlohu.

Zásadné rozdiely medzi tradičným pohľadom na mestá ako jednoduchý systém a súčasným vnímaním miest ako komplexných systémov sú v dynamickej nerovnováhe týchto entít a nelinearite procesov s nimi súvisiacich. Na rozdiel od minulosti sa súčasný prístup k analýze miest viaže viac na komplexné ponímanie ich postavenia a významu. Vývoj miest (ako komplexných entít) je teda braný ako nelineárny, kedy sú mestá pod stálou zmenou. Mestá reagujú na kontextové zmeny a menia sa v dôsledku pôsobenia rôznych faktorov, vnútorného vývoja a rastu (pozri Obr. 2). Pružne reagujú na vonkajšie vplyvy, ako sú demografické zmeny, miera znečistenia a rozvoj rôznych foriem dopravy (pozri Tabuľka 1 pre prehľad vplyvov). Avšak mestá sa rozvíjajú tiež v dôsledku vnútorných síl a aktivít aktérov v nich pôsobiacich. V značne previazaných komunitách sú často procesy rozvoja urýchľované tým, že poznatky sú neformálne vymieňané a zdieľané medzi rôznymi aktérmi.

Kľúčovou oblasťou vývoja miest a ich stratégií je tiež identifikácia vývojových zlomov. V týchto zlomových bodoch sa výrazne mení štruktúra mesta a ich výkonnosť. V závislosti na charakteru prebiehajúcich zmien – či sú prospešné alebo škodlivé – tento zlom smeruje ku zvyšovaniu výkonnosti alebo jeho znižovaniu. Obrázok 2 ukazuje niektoré scenáre rozvoja miest z hľadiska ich výkonnosti v čase s tranzitívnymi diskontinuitami.

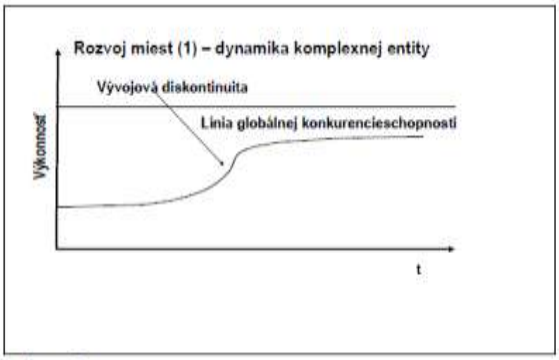

Obr. 2a

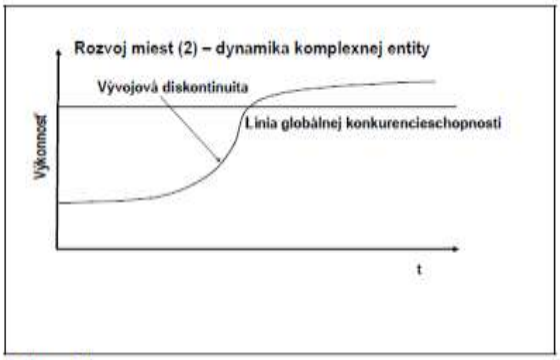

Obr. 2b

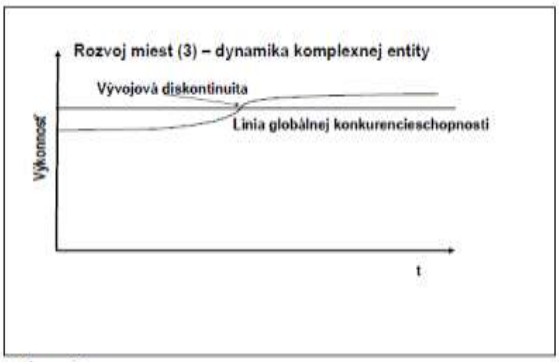

Obr. 2c

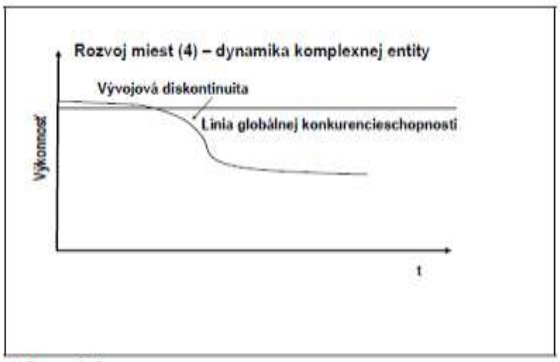

Obr. 2d

2a – zlepšovanie konkurencieschopnosti na suboptimálnej úrovni
2b – zlepšovanie konkurencieschopnosti zo zlej pozície na svetovú úroveň
2c – zlepšovanie konkurencieschopnosti z dobrého východiskového stavu
2d – úpadok konkurencieschopnosti tradične konkurencieschopných miest

Obr. 2: Zmeny v dynamike rozvoja miest – rôzne scenáre

Zdroj: Autor.

Mestá sa prispôsobujú vonkajším vplyvom, ale sú tiež schopné aktívne formovať svoje okolie. Sú teda adaptabilné, flexibilné a často bývajú aj proaktívne. Vývoj miest sa mení v čase v dôsledku zmien okolitého prostredia a jeho trvalých väzieb s inými mestami, aktérmi okolia mesta a firmami. Mestá sa stále prispôsobujú a hľadajú najlepšie možnosti rozvoja a vhodné stratégie a konfiguráciu svojich prvkov pre dané situácie. Napriek tomu predstavitelia miest len zriedka zvažujú aj budúce dôsledky svojich politík a opatrení a skôr sa zameriavajú na prítomnosť. V kontexte týchto kladných a záporných aspektov dochádza k tomu, že mestá:

- uskutočňujú nové aktivity;
- vytvárajú nové väzby a dynamické štruktúry;
- spoluutvárajú (cez svojich aktérov) nové trhy (z hľadiska technologických oblastí) a prenikajú na nové trhy (z hľadiska teritoriálneho).

Mestá môžu využívať množstvo stratégií, ktoré im umožňujú rôznou formou, v rôznej intenzite a šírke reakcií na prebiehajúce zmeny. Stratégie miest však musia byť vhodne načasované. Dynamika rozvoja miest totiž vychádza zo vzájomného pôsobenia medzi mestami a národnými vládami, ktorých hospodárska, kultúrna a sociálna politika determinuje škálu rozvojových možností. Každá skupina zainteresovaných aktérov – či už ide o politikov, firmy alebo mestských úradníkov – má iný horizont realizácie svojich cieľov. Mestá musia koncipovať svoje stratégie v krátkodobom, strednodobom aj v dlhodobom horizonte. Šance uspieť vyžadujú sústredenie na priority a koncepčný prístup pri uvedomení si kontextu komplexnosti reality. Problémy rozvoja miest môžu byť brané z hľadiska rozličných úrovní komplexnosti. Nelineárny charakter globálnych procesov a zmien sa premieta aj do procesu rozvoja miest. V mestách môže mať krátkodobé plánovanie z hľadiska dosahu niekedy (ale nie vždy) rovnaký efekt, ako strategické smerovanie v tradičných – ale menej komplexných – systémoch. Aj keď teória komplexnosti vychádza z neustálych zmien, má len obmedzené možnosti vopred stanoviť efektívne prístupy k riešeniu budúcich (často neočakávaných) situácií.

Súčasné zmeny vo svetovej ekonomike umožňujú novým spôsobom formulovať stratégie miest a pôsobiť tak na ich dynamiku. Koncepcie evolučnej ekonómie a teórie komplexnosti vysvetľujú novými spôsobmi rozvoj miest. Typológiu modelov charakterizujúcich mestá ukazuje Obr. 3. Nové inštitucionálne štruktúry v mestách môžu vznikať nielen formou prístupu zdola nahor, ale tiež evolučne – spontánnou organizáciou aktérov – pričom jednotliví aktéri majú len veľmi obmedzený vplyv na priebeh týchto procesov.

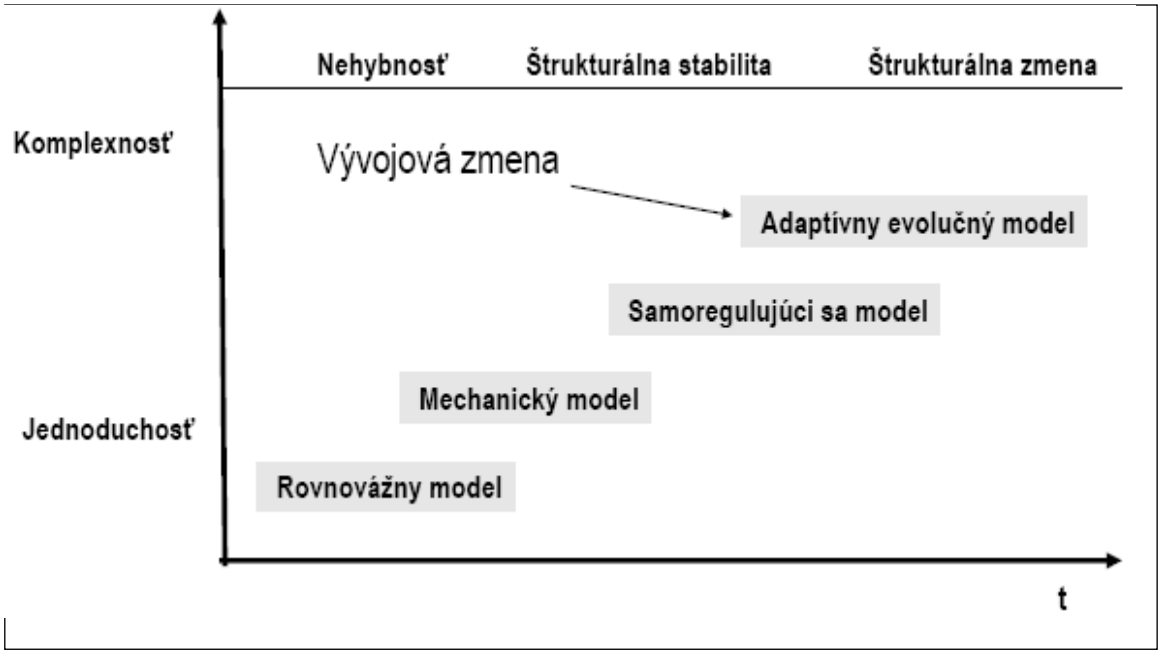

Obr. 3: Typológia modelov charakterizujúcich mestá

Zdroj: Autor s využitím Albeverio et al. (2007).

Vývoj miest čiastočne závisí na ich minulom vývoji a tradíciách, ale súčasne je determinovaný aj prebiehajúcimi zmenami vytváranými napr. interakciami ich aktérov. Aktéri často napodobňujú stratégie iných úspešných aktérov (napr. princíp stratégie „nasleduj lídra"), čo uľahčuje a urýchľuje realizáciu vlastných aktivít, ale súčasne obmedzuje rozvoj nových alternatívnych ciest a znižuje tvorivosť.

Mestá nie sú teda statickými entitami, ale v dôsledku veľkého množstva rôznych interakcií ich aktérov s inými aktérmi reagujú na zmeny dané napr. konkurenčným tlakom pro-aktívne (predátorsky) alebo pasívne (adaptačne). Tento dynamizmus vedie k rozvoju miest prostredníctvom škály štrukturálnych a funkčných zmien. Táto dynamika je však často nelineárna a tomu musí zodpovedať stratégia miest. Stratégia rozvoja miest musí vychádzať z pochopenia kvalitatívnej zmeny postavenia súčasných miest ako vysoko komplexných entít. Súčasný rozvoj miest preto už nemôže vychádzať zo stratégií založených na koncepcii mesta ako uzatvorenej entity s tradičnými aktivitami priemyselnej výroby a obchodu. Mestá s globálnym významom stoja pred výzvami ako sa úspešne uplatniť v širšej alebo užšej škále aktivít v oblastiach moderných technológií, kultúry, športových aktivít a pod. Zmeny postavenia miest odrážajú zverejňované medzinárodné rebríčky konkurencieschopnosti a atraktivity. Napríklad podľa celkového hodnotenia postavenia veľkých miest urobeného EIU obsadilo prvé miesto mesto New York, nasledované Londýnom a Singapurom. Vo finančnej zrelosti a tiež v inštitucionálnej efektívnosti bol na prvom mieste Curych, v ekonomickej sile boli na čelných miestach čínske mestá (EIU, 2012). Pomerne značné efekty v dynamicky sa rozvíjajúcich mestách vznikajú nielen v dôsledku nákladných investícií (napr. v reakcii na veľké akcie, ako sú napr. olympijské hry), ale môžu byť vyvolané aj pomerne množstvom malých zmien v niektorých segmentoch aktivít mesta. V dôsledku toho môže dôjsť k náhlym kvalitatívnym zmenám v rozvoji mesta (príkladom môže byť v minulosti Singapur v jeho snahe zlepšiť čistotu mesta). Tieto zmeny môžu súvisieť s nezvyčajnými podmienkami alebo mimoriadnou konštelláciou vzájomne na seba

pôsobiacich prvkov. V realite teda dochádza ku zmenám, ktoré sú často výsledkom komplexných zmien v rámci miest s prvkami vzájomnej závislosti v niektorých segmentoch.

5 Záver

Záverom môžeme skonštatovať niekoľko zmien, ktoré sa dajú predpokladať v kontexte budúcich zmien miest v globálnom merítku.

- Bude vzrastať globálna súťaž medzi mestami, bude sa súčasne rozvíjať spolupráca miest a v rámci nich spolupráca firiem a univerzít.
- Bude snaha posilňovať zručnosti a kompetencie na všetkých úrovniach, budú sa hľadať nové stratégie a politiky.
- Bude záujem zvyšovať inštitucionálnu efektívnosť, rozvíjať ľudský a sociálny kapitál cez získavanie talentovaných ľudí.
- Úspešné mestá sa budú snažiť posilňovať špecifickú identitu a imidž, ktoré im pomáhajú pritiahnuť firmy, vedcov, talenty, turistov a študentov.
- Mestá sa budú snažiť nahradiť stratu pracovných miest v tradičných segmentoch služieb a výroby a znižovať tak nárast napätia v niektorých (najmä veľkých) mestách v dôsledku rastúcej nezamestnanosti a xenofóbie.

Môžeme konštatovať, že meniaca sa realita a kontext, v akom sa mestá rozvíjajú ako aj používanie nových nástroje na ich analýzu (v teoretickej oblasti) a správu (v politike miest) prinášajú zásadne nové pohľady na potenciál miest v budúcnosti. Niektoré významné mestá budú čoraz viac poskytovať možnosti pre transfer a rozvoj najmodernejších technológií, rozvoj talentov či investície a tým môžu znižovať chudobu a zvyšovať kvalitu života. Môžu tiež pomáhať vlastnej krajine zapájať sa do globálnych hodnotových reťazcov, zhodnocovať vývoz, výrazne zvyšovať šírenie poznatkov v ekonomike a pod. Na druhú stranu mnohé mestá môžu čeliť vážnym štrukturálnym problémom ohrozujúcim ich vyváženosť medzi konkurenciou a sociálnou súdržnosťou. Pre budúcu prosperitu miest treba vhodne spájať krátkodobé a dlhodobé koncepcie a využiť vhodnú konfiguráciu previazania konkurencie a súdržnosti.

6 Literatúra

ALBEVERIO, S. et al. 2008. *The Dynamics of Complex Urban Systems: An Interdisciplinary Approach*. Physica-Verlag, Heidelberg a New York, Springer. ISBN 978-3-7908-1936-6.

BATTY, M. 2005. *Cities and Complexity*. The MIT Press. ISBN 978-0-262-02583-6.

BATTY, M. 2008. *Cities as Complex Systems: Scaling, Interactions, Networks, Dynamics and Urban Morphologies*. Working Paper No. 131. [Online.] Dostupné na: <http://www.bartlett.ucl.ac.uk/casa/publications/working-paper-131>.

BESUSSI, E., CHAPMAN, D. 2005. *Mapping London's innovation network*. 1/12/2005 Working Paper No. 101. [Online.] Dostupné na: <http://www.bartlett.ucl.ac.uk/casa/pdf/paper101.pdf>.

BRZICA, D. 2009. [Online.] Urban Dynamism within the Vienna-Bratislava Metropolitan Area: Improving Regional Competitiveness and the Constructed Regional Advantage Concept. In: *Managing Global Transitions* Vol. 7, No. 3, s. 241 – 258. Dostupné na: <http://www.fm-kp.si/zalozba/ISSN/1581-6311/7_241-258.pdf>.

BRZICA, D. et. 2012. *Spolupráca aktérov v technologickom a inovačnom rozvoji*. Bratislava: VEDA a Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-189-2.

EIU, 2012. *Hot Spots. Benchmarking global city competitiveness*. A report from Economic Inteligence Unit. Economist inteligence Unit.

FRENKEN, K., BOSCHMA, R. A. 2007. A theoretical framework for evolutionary economic geography: industrial dynamics and urban growth as a branching process. In: *Journal of Economic Geography*, Volume 7, Issue 5, s. 635 – 649.

HUGO, G., 2008. Sydney: The globalization of an established immigrant gateway. In: PRICE, M., BENTON-SHORT, L. (eds.). *Migrants to the metropolis: The rise of immigrant gateway cities*. New York: Syracuse University Press, s. 68 – 96.

KÖTTER, T., FRIESECKE, F. (nedatované): *Developing Urban Indicators for Managing Mega Cities*. Nepublikovaný príspevok.

NYE, J. S. (2013): Governance in the Information Age. Project Syndicate. December 5. [Online.] Dostupné na: <http://www.project-syndicate.org/commentary/joseph-s--nye-examines-three-potential-scenarios-for-governance-in-2050>.

PANNE VAN DER, G., 2004. Agglomeration externalities: Marshall versus Jacobs. *Journal of Evolutionary Economics.* 14, s. 593 – 604.

VOKOUN, J. et al., 2006. *Megatrendy – dôsledky zmien v demografickom vývoji a urbanizácii na Slovensku*. Ekonomický ústav SAV. [Online.] Dostupné na: <http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/ES04.pdf>.

Inštitucionálne a finančné rámce budúceho vývoja v EÚ

Boris Hošoff[1] Ekonomický ústav SAV

Institutional and financial framework for future EU

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, boris.hosoff@savba.sk

Abstract: In this paper written under ongoing interdisciplinary broader research of financial crisis and the capability of countries to face new challenges brought by the developments during the last couple of years we focus on various aspects of institutional and financial frameworks and their interactions with real economy. From institutional point of view we focus on the role of central banks in the process of stimulating depressed economy and the obstacles they face in pursuing independent role of last resort lender and the supervisor of price stability. This competence is undermined with unparalleled financialization and moral hazard connected with speculation and undetermined price behaviour not adequately matched by existing institutions and regulations. When dealing with regulatory frameworks we focus on policy objectives which should be recognized by any responsible financial authorities in this regard and analyze the microeconomic and macroeconomic risks associated with undertaken policies trying to improve transparency of financial flows, stricter capital and equity requirements, or separation of investment and commercial banking. With regard to institutional reforms we also analyze EMU banking union and emphasize existing unbalances between member states and the role of foreign banking claims in possible banking crisis transmission between developed and developing countries, particularly V4 countries and Slovakia. Considered and already adopted legislative proposals on international or national levels dedicated to more safer and transparent financial sector build on proper division between individual and systemic risks are undermined with various exemptions, incomplete reforms and different legislative measures adopted by individual countries and highlighting fragmented legislative and economic frameworks. These are leaving space for regulatory arbitrage and delaying reforms in indebted countries because of not breaking the line between the sovereigns and the banks. With rising international banking transactions we underline weak coordination of institutional reforms and their inability to adequately react on unstable financial flows creating conditions for transfer of local unbalances to higher, global level.

Keywords: Monetary policy, financial flows, bank regulation.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA č. 2/0104/12: Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam.

1 Úvod

Posledných vyše tridsať rokov ukázalo, že neoliberálny model nebol z hľadiska rastu prosperity, bezpečnosti a udržateľnosti tempa hospodárskeho rastu výkonnejší ako ten predchádzajúci, ktorý fungoval od druhej svetovej vojny. Aj keď zatiaľ neexistuje prijateľná alternatíva k neoliberálnemu modelu, širšia inštitucionálna reforma by mala odrážať skúsenosti z posledných rokov, ktoré sa týkajú úlohy a funkcie štátu pri riešení rôznych protichodných záujmov a poskytovaní verejných statkov a služieb. Priebeh krízy sa podstatne skomplikoval a zhoršil práve v dôsledku zlyhania zodpovedných

autorít prakticky vo všetkých spoločenských oblastiach, vrátane sociálnych, kultúrnych, právnych, politických, ako aj finančných inštitúcií.

2 Aktivita monetárnych inštitúcií

Dôsledné skúmanie príčin a priebehu Veľkej recesie nie je možné spraviť bez analýzy pôsobenia finančných inštitúcií, ktorých postavenie sa v rámci liberalizácie podmienok vo svetovej ekonomike a pokračujúcej koncentrácie trhu podstatne posilnilo, pričom sa dostali do pozície, kedy sa stali „príliš veľké aby zlyhali“ zatiaľ čo svojím konaním zásadne ovplyvňujú konjunktúru reálnej ekonomiky. Aj tie banky, ktoré boli predtým určené na sprostredkovanie peňazí a ich relatívne bezpečné zhodnocovanie sa dnes podieľajú na rizikových finančných operáciách a špekuláciách, ktoré nemajú s reálnou ekonomikou nič spoločné. Rovnako dochádza k vytesňovaniu súkromných investícií do produktívneho fyzického kapitálu prostredníctvom tlaku na banky, aby sa vo zvýšenej miere angažovali na odkupovaní verejného dlhu a štruktúrovaných finančných produktov. Výsledkom je okrem iného inflačný rast finančných trhov.[1]

Pri súčasnej úrovni zadlženia štátov a domácností sú hlavným nástrojom hospodárskej politiky monetárne operácie a centrálne banky sa tak stali kľúčovými inštitúciami stimulovania ekonomiky. Bezprecedentnú angažovanosť centrálnych bánk dokumentuje nasledujúci obrázok 1, kde je znázornený vývoj na strane aktív monetárnych inštitúcií. ECB si v poslednom roku vytvorila priestor pre prípadné zvýšenie záväzkov a teda aj rast vlastných aktív v budúcnosti, čo by mohlo vyústiť do ďalšieho kola intervencií zo strany európskej monetárnej autority.

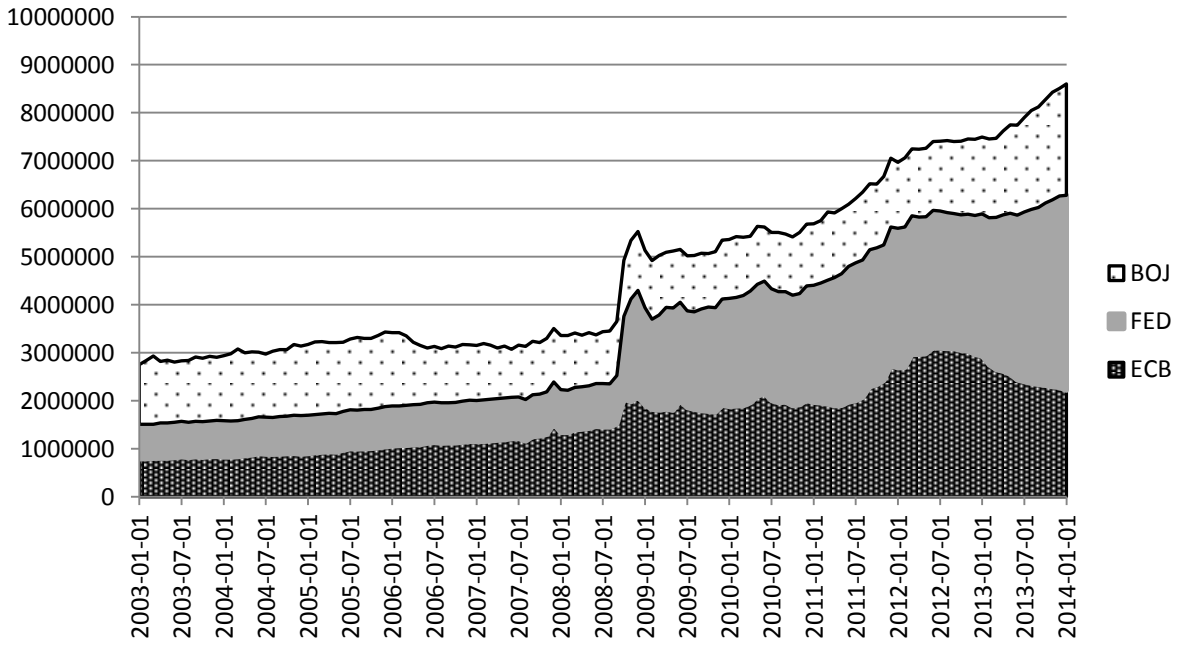

Obr. 1: Aktíva centrálnych bánk, 2002 – 2013, mil. USD

Zdroj: FRED, 2014.

[1] Situáciu vo finančnej oblasti podstatne komplikuje viacero faktorov – liberalizácia a deregulácia, ratingové agentúry, finančné inovácie a dozorujúce inštitúcie, ktoré s nimi nestačia držať krok. Problémom je riskantné správanie investorov doplnené o neadekvátnu reguláciu zo strany štátov a chyby ratingových agentúr.

Je však otázne, do akej miery môžeme v súvislosti s politikou centrálnych bánk hovoriť o funkčnom pôsobení, pri ktorom by si tieto monetárne inštitúcie nezávisle plnili svoje dlhodobé ciele ako je napríklad cenová stabilita. ECB sa za posledné roky vyprofilovala ako inštitúcia, ktorá sa podobne ako mnoho ďalších centrálnych bánk priklonila k explicitnému stanoveniu inflačných cieľov. Ako sa ale ukázalo, nízka inflácia nemusí byť vždy sprevádzaná aj so širšou cenovou stabilitou a protiinflačná politika centrálnych bánk môže vyústiť do opačného extrému cenovej nestability – deflácie.

Navyše v rámci prebiehajúcej financializácie svetovej ekonomiky môže byť ukazovateľ inflácie CPI vo vzťahu k širšej cenovej stabilite zavádzajúci, nakoľko neodráža faktory ako sú napríklad rast dlhu a cien aktív, či bankroty finančných inštitúcií. Práve tieto ukazovatele sa v posledných rokoch podstatne odpútali od svojich fundamentálnych hodnôt a ich rast je sprievodným znakom prebiehajúcej krízy. Centrálne banky nemôžu vo svetle nedostatočnej regulácie finančných trhov a rastúcich tlakov na odkupovanie verejných či súkromných dlhov zodpovedne plniť svoju funkciu ochrancu cenovej stability a veriteľa poslednej inštancie.[2]

Môžeme predpokladať, že tak komerčné ako aj investičné banky sa budú v budúcnosti snažiť držať vo svojich portfóliách viacej likvidných aktív, vrátane obligácií štátu, pričom bude dochádzať ku zvýhodňovaniu verejného dlhu pred súkromným (GOODHARD, 2014). To môže dlhodobo tlmiť impulzy potrebné na oživenie hospodárskeho rastu a naopak vytvárať podmienky pre ľahšie financovanie veľkého verejného dlhu. Tento fakt je umocnený programom ECB týkajúcim sa nákupu štátnych obligácií, ktorý umožnil periférnym krajinám oddialiť nevyhnutné štrukturálne reformy. Bez nich nebude hospodársky rast v Eurozóne stáť na solídnejších fundamentoch. To ukazuje na úzke prepojenie mikroekonomických a makroekonomických rizík, ktorých riadenie sa vplyvom liberalizácie, deregulácie a globalizácie stalo podstatne ťažie zvládnuteľné.

Tým že prebiehajúca a budúca globalizácia sa bude odohrávať viacej na strane globálnych financií ako na strane globálneho obchodu je pravdepodobné, že vývoj vo svetovej ekonomike sa stane menej predvídateľný a menej stabilný, pretože medzinárodné finančné trhy často zaznamenávajú náhle a nepredvídateľné výkyvy.[3] V prostredí neistoty ohľadom účinnosti tradičných nástrojov monetárnej politiky bude medzi krajinami ťažké nájsť zhodu a formulovať ďalšiu stratégiu, čo môže v konečnom dôsledku vyústiť až do paralyzácie hospodárskej politiky (BIRD, G. 2013).

V nasledujúcom texte sa bližšie pozrieme na niektoré aspekty inštitucionálnej reformy a ich možné ekonomické implikácie, pričom sa budeme zameriavať na opatrenia ktoré sú prijímané v súvislosti s monetárnymi a finančnými inštitúciami.[4] Prijímané regulačné opatrenia by mali byť zamerané na dva hlavné ciele: 1) neopakovanie podobných systémových kríz a 2) zabránenie tomu, aby sa na záchrane bánk v budúcnosti podieľali daňoví poplatníci. Súčasťou prvej skupiny opatrení by tak malo byť napríklad zlepšenie prehľadnosti finančných tokov, či prísnejšie pravidlá pre kapitálové

[2] Pre banky a nie pre štáty ako je tomu teraz.

[3] Či už v cenách, alebo dôvere účastníkov trhu.

[4] Pričom vo vzťahu k rastu prosperity a kvality života zdôrazňujeme potrebu efektívneho fungovania aj ďalších inštitúcií ako sú vzdelávacie, kultúrne, sociálne, inovačné, či tie pôsobiace na trhu práce.

požiadavky, alebo oddelenie investičného a komerčného bankovníctva. Súčasťou opatrení v rámci druhého bodu by malo byt vytvorenie bankovej únie.

3 Zlepšenie prehľadnosti a globálneho dozoru

Reformy, ktoré prijíma EÚ ako odpoveď na finančnú krízu sú koordinované so skupinou G20 a zodpovedajú širším ekonomickým a geopolitickým záujmom. Jedným z kľúčových menovateľom navrhovaných zmien je zlepšenie prehľadnosti finančných trhov tak z pohľadu subjektov, produktov, ako aj samotných transakcií. Dôležité je odstrániť veľkú informačnú asymetriu spojenú s fungovaním finančných trhov, ktorá sa podpísala na rozhodovaní spotrebiteľov, investorov, ale aj inštitucionálneho dohľadu.[5] Informačná asymetria vedie ku skresľovaniu cien cenných papierov a ďalších finančných aktív, čím sa tok peňazí odkláňa od potrebných projektov ku stádovitému správaniu investorov a bezcenným finančným bublinám (CASSIDY, 2012).

Kľúčovým problémom finančnej krízy bol okrem bezbrehého poskytovania pôžičiek a zadlžovania aj nedostatok transparentnosti potrebnej na rozlíšenie mikro a makroekonomických rizík. Pri snahe o riadenie rizík na mikro úrovni, kedy sa môžu finančné inštitúcie proti riziku poistiť a preniesť záväzky na iný subjekt, sa nebral ohľad na riadenie makroekonomických rizík a tak v prípade finančnej paniky nebol nikto schopný odhadnúť skutočnú finančnú situáciu subjektov trhu, čo viedlo k tomu, že tieto medzi sebou prestávajú obchodovať a klesá obeh peňazí v ekonomike. Neprehľadnosť v segmente neregulovaných transakcií bez dozoru zodpovedných autorít naďalej pretrváva a budúca regulácia by preto mala dôsledne dbať na rovnováhu medzi riadením individuálnych a systémových rizík a sprehľadnenie cezhraničných finančných tokov, pretože banky sú dnes ešte väčšie ako na začiatku finančnej krízy, čo implikuje horšie dôsledky v prípade opakovania scenára z roku 2008.

4 Požiadavky na vlastný kapitál a kvalitu aktív

Požiadavky na vlastný kapitál a kvalitu aktív majú v prípade krízovej situácie zaistiť väčšiu solventnosť bánk a spraviť tak finančný systém stabilnejší na úkor jeho menšej flexibility a ziskovosti. Roztrieštenosť regulačných mechanizmov v globálnom meradle ale naďalej umocňuje arbitráž a obchádzanie platných pravidiel, čo vyhovuje hlavným aktérom na finančných trhoch a preto sa môžeme domnievať, že dosiahnutie jednotných pravidiel bude dosiahnuteľné len veľmi ťažko.

Nejednotnosť regulačných pravidiel a jej možné dôsledky dokumentujú napríklad rôzne kritéria pre posudzovanie finančnej kondície bánk. Jedným z hlavných kritérií je stanovenie rizika aktív danej banky, čo je veľmi nejednoznačný koncept, nakoľko je riziko aktíva v čase rôzne a tobôž v prostredí finančných inovácií, nehovoriac o tom, že pridelené váhy rizika môžu byť objektom morálneho hazardu.[6] Platí to o štátnych dlhopisoch ako aj o finančných derivátoch, ktoré sú dôležitou súčasťou aktív veľkých bánk. To fakticky znamená, že pri hodnotení stavu bankového sektora môže dochádzať ku vážnemu skresľovaniu skutočného stavu.

[5] V tejto oblasti je potrebné, aby sa zlepšila práca ratingových agentúr, ktoré hodnotia riziko finančnej solventnosti.

[6] Tak zo strany politikov, ako aj ratingových agentúr.

Vo vzťahu k hodnoteniu stavu bankových financií sú na obidvoch stranách Atlantiku preferované rozdielne kritériá, keď na strane EÚ je kladený väčší dôraz na váhy rizika v aktívach bánk a na strane USA je viac preferované kritérium miery zadlženia bankových subjektov (GOODHARD, 2014). Tento fakt dokumentuje roztrieštenosť regulačných a dozorných mechanizmov v globálnom meradle a tým zdôrazňuje potrebu pre jednotný regulačný systém, ktorý by nedovoľoval také možnosti obchádzania existujúcich pravidiel a bol akýmsi prienikom existujúcich regulačných rámcov. Môžeme predpokladať, že napríklad banky z USA sa budú snažiť zmierniť vplyv pravidla stanovujúceho podiel cudzích zdrojov na celkových aktívach rôznymi účtovnými machináciami, orientovaním sa na viac riskantné aktíva, či orientáciou na aktíva ktoré budú vyňaté z tejto podmienky. Možnosti arbitráže na mikroekonomickej úrovni tak umocňujú riziká na systémovej makroekonomickej úrovni, nakoľko banky môžu v prípade ďalšej krízy čeliť omnoho väčším stratám ako budú existujúce minimálne požiadavky na podiel vlastných a cudzích zdrojov schopné absorbovať.

Na druhej strane Atlantiku v EÚ sa preferovaným kritériom na hodnotenie finančného stavu bánk stalo stanovenie rizika aktív jednotlivých bánk. Podobne ako v USA aj tu môžeme predpokladať, že banky sa budú snažiť o väčšiu angažovanosť v obchodoch na úkor cudzích peňazí, nakoľko im financovanie prostredníctvom dlhu umožňuje dosahovať väčšie zisky a požívať väčšie regulačné výhody[7] ako je tomu pri financovaní vlastným kapitálom.

Existuje reálne riziko, že spomínané regulačné opatrenia budú zmäkčené rôznymi výnimkami a možnosťou arbitráže, čo môže znamenať, že sa nevyhneme ďalšiemu kolu oddlžovania bánk, nakoľko nové požiadavky týkajúce sa rezerv, či vlastného kapitálu nemusia pri enormnom raste finančných trhov a inštitúcií stačiť na pokrytie prípadných strát a môže tak dochádzať k transferom kapitálu na úkor daňových poplatníkov a bežných klientov bánk.

5 Oddelenie komerčného a investičného bankovníctva

Európska komisia zatiaľ upustila od zamýšľaných plánov oddeliť bezpečnejšie komerčné a rizikovejšie investičné bankovníctvo (EC, 2014). Do navrhnutého regulačného rámca sa dostalo množstvo výnimiek a dier, ktoré umožňujú veľkým bankám v podstate obchodovať tak ako tomu bolo pred krízou. Uvažuje sa síce o tom, že banky ktoré sú „príliš veľké aby zlyhali“ by mali byť rozdelené na sesterské spoločnosti do konca roka 2020, stále to však bude závisieť na rozhodnutí regulačnej autority, ktorá určí či takéto rozdelenie bude povinné a aké výnimky z platnej legislatívy budú môcť byť uplatnené. Nenaplní sa tak kľúčové odporúčanie Liikanenovej správy z roku 2012, ktorá navrhovala rozdelenie veľkých komerčných bánk zapojených do investičných obchodov (LIIKANEN, 2012).

Ide teda možno viac o symbolické zmeny ako o záväzné reformné pravidlá, pretože regulačný rámec nie je explicitne daný a jeho podoba je závislá od budúcich rozhodnutí konkrétnych regulačných autorít, takže takýto systém bude naďalej vytvárať priestor

[7] Napríklad odkupovanie dlhu zo strany štátu a centrálnych bánk, alebo možnosť odpočítať si úroky z dlhu na daniach.

pre arbitráž a nesystémové kroky. Fakt, že mnohé z krajín začali realizovať vlastné štrukturálne zmeny bankového systému nevytvára ideálne podmienky pre harmonizovaný a koordinovaný spoločný postup v rámci celej EÚ.

Situáciu by mali zlepšiť nové inštitúcie, ktoré by mali dohliadať nad rozširovaním systémových rizík, ako je napríklad Európsky výbor pre systémové riziká, ale tiež Európsky orgán dohľadu nad bankovým trhom, či Európsky orgán dohľadu nad trhom s poistením a Európsky orgán dohľadu nad finančným trhom. Zmeny právnych predpisov s cieľom zlepšenia odolnosti a stability finančného systému súvisia aj s novými pravidlami pre zlepšenie kvality a objemu kapitálu držaného bankami, či posilnenie finančnej zodpovednosti bánk a zlepšenie ochrany vkladov. Uvedené inštitucionálne opatrenia majú vytvoriť širšie predpoklady pre bankovú úniu.

6 Banková únia

Inštitucionálna podoba a vnútorný charakter bankovej únie by mali byť postavené na prirodzenom vývoji a potrebách jednotného finančného trhu a nie na politickom rozhodnutí a špekulatívnych pohnútkach. V prípade že bude banková únia vytvorená len za účelom záchrany krachujúcich bánk, či jednotného dozoru s možnosťou arbitráže a nie aj za účelom lepšieho finančného sprostredkovania, môže tento koncept prispieť k predlžovaniu deflačných tlakov. Zlyháva totiž v základných otázkach ako je pretrhnutie väzieb medzi štátmi a bankami,[8] alebo ochrana nezávislosti ECB.[9]

Na túto skutočnosť a síce, že prípadná záchrana bánk v rámci mechanizmu ESM (Európsky stabilizačný mechanizmus) bude priamo alebo nepriamo vplývať na výšku verejného dlhu sa treba pripraviť a preto je dôležité, aby mali krajiny v budúcnosti štrukturálny deficit vyrovnaný alebo menší ako 1 % HDP a výšku zadlženia nižšiu ako 50 % HDP, čo je hranica pre spustenie automatických reštriktívnych fiškálnych mechanizmov.[10] Jednotlivé krajiny tak môžu byť dopredu pripravené lepšie zvládnuť prípadné náklady spojené s potenciálnou rekapitalizáciou bánk, pričom však treba povedať, že ani to nemusí stačiť k tomu aby sa zabránilo návratu dlhovej krízy, nakoľko problém s vysokým verejným dlhom a pomalým hospodárskym rastom má väčšina vyspelých európskych ekonomík a negatívne externality sa tak môžu medzi krajinami prenášať ľahšie. Problémom je, že šetrenie vo verejnej správe a znižovanie deficitov sa deje paralelne s eróziou daňovej základne a vedie ku podkopaniu základných sociálnych a spoločensko-ekonomických funkcií štátu.

Potrebné zdroje sa pri šetrení budú v starnúcej Európe hľadať len ťažko,[11] čo však platí aj o prípadných zahraničných veriteľoch, ktorí vo svetle vysokého zadlženia európskych štátov a ich relatívne pomalého hospodárskeho rastu môžu za svoje pôžičky objektívne požadovať vyššiu rizikovú prirážku. Tento fakt potvrdzuje predpoklad, že pri ďalšej rekapitalizácii bánk sa budeme musieť pravdepodobne opätovne spoliehať

[8] Prostriedky akcionárov a majiteľov podriadeného dlhu na prípadnú záchranu nebudú pravdepodobne stačiť a tak bude prípadná záchrana postihnutých bánk naďalej v rukách daňových poplatníkov.

[9] Táto je spochybnená po začatí programu odkupovania dlhopisov štátov zo strany ECB.

[10] V tejto súvislosti platí na Slovensku fiškálny kompakt a ústavný zákon o rozpočtovej zodpovednosti.

[11] To zdôrazňuje potrebu monetárnej expanzie.

hlavne na národnú pomoc, čo bude nepochybne prispievať k roztrieštenosti európskeho finančného systému, pokiaľ budú banky vlastniť primárne národné aktíva (ako sú obligácie štátu) a ich veľkosť bude podmienená objemom vkladov rezidentov. Ceny zahraničných pôžičiek mimo ECB tak môžu byť pre viac zadlžené krajiny priveľmi vysoké, pričom im bude hroziť dlhová pasca. Situácia z finančnej krízy kedy banky stiahli zo sebou dole aj štáty sa teda môže opakovať. Preto, ak sa má Európska únia skutočne vymaniť z dlhovej krízy, musí sa okrem iného zbaviť bremena refinancovania bánk z verejných peňazí, s čím síce navrhovaná podoba bankovej únie počíta, ale jednotný mechanizmus riešenia krízových situácií (SRM – Single Resolution Mechanism) nemusí v tomto smere stačiť a existuje tak reálne riziko opätovného využitia prostriedkov daňových poplatníkov na záchranu bánk.

Na fragmentovanom finančnom systéme EÚ by nemuselo byť nič zlé, pokiaľ by sa neopieral o spoločný záchranný systém ESM a nedokonalú bankovú úniu, v ktorej kapitál neprúdi na miesta kde je najviac potrebný. Je to akási náhrada za absentujúcu fiškálnu úniu a spoločné fiškálne pravidlá, pričom je ale priamo ohrozená nezávislosť centrálnej banky ECB a plnenie jej cieľov v oblasti finančnej stability.

Faktom je, že finančný sektor sa stal za posledné roky oveľa viac previazaným a vplyvom krízy sme zaznamenali prispôsobovanie bankových portfólií, čo sa odrazilo na menšom, či väčšom odleve kapitálu z vyspelých ekonomík. Za posledné desaťročie sa ale finančné väzby medzi vyspelými ekonomikami navzájom a rozvíjajúcimi sa ekonomikami podstatne zväčšili, čo spravilo bankovú úniu v dôsledku väčšej diverzifikácie rizík nepochybne robustnejšiu,[12] avšak zároveň aj zraniteľnejšiu tým, ako sa pri nedokonalej bankovej únii zväčšili systémové riziká (IMF, 2011). Prípadné šoky sa budú totiž v rámci EÚ naďalej transformovať nelineárne, čo môže prehlbovať systémové nerovnováhy, nakoľko na rovnaký šok budú vo fragmentovanom prostredí jednotlivé ekonomické subjekty rozdielne pripravené a rôzne reagovať. Finančná kríza ukázala, ako úzko sú navzájom veľké banky a zahraničné subjekty previazané, či už prostredníctvom krátkodobých pôžičiek, garancií úverov, alebo iných finančných kontraktov. Tieto prepojenia predstavujú systémové riziko, pretože komplexné finančné inštitúcie môžu v prípade problémov zo sebou stiahnuť ďalšie banky a krajiny a paralyzovať tak fungovanie celého finančného systému.

Nasledujúce dva obrázky znázorňujú rast bankových pohľadávok bánk z najdôležitejších vyspelých ekonomík, pričom je po roku 2008 zrejmý rozdiel v ich vývoji voči vyspelým a rozvíjajúcim sa ekonomikám.

[12] Čo je zdá sa hlavná ambícia bankovej únie.

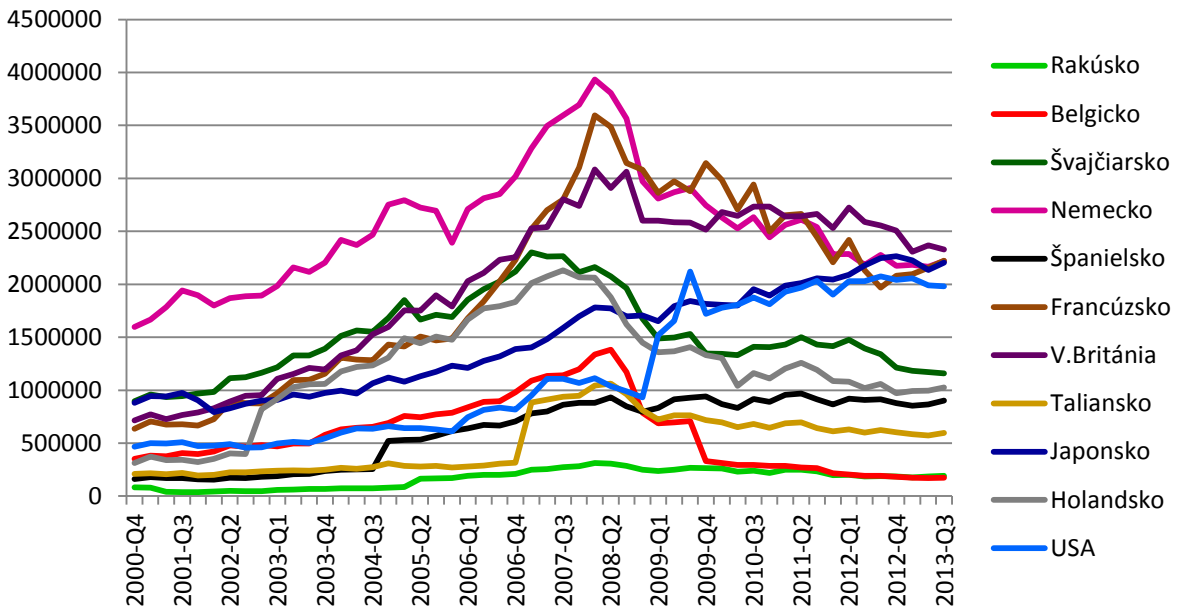

Obr. 2: Pohľadávky bánk z vybraných krajín voči vyspelým ekonomikám, mil. USD

Zdroj: BIS, 2014.

V prípade pohľadávok bánk z vybraných krajín voči vyspelým krajinám ako celku je zrejmý ich pokles po roku 2008, čo s výnimkou USA a Japonska môže naznačovať určité problémy a snahu o zmiernenie rizík súvisiacich s prudkým spomalením tempa hospodárskeho rastu a recesiami, ako aj problémom so solventnosťou bánk a vlád vo väčšine vyspelých krajín. Na druhej strane sme takéto výrazné sťahovanie kapitálu nevideli vo vzťahu k rozvíjajúcim sa ekonomikám, ktoré po roku 2008 zaznamenali rast alebo stagnáciu záväzkov voči zahraničným bankám, čo môže naznačovať väčšiu dôveru v solventnosť tunajších bánk a vlád.

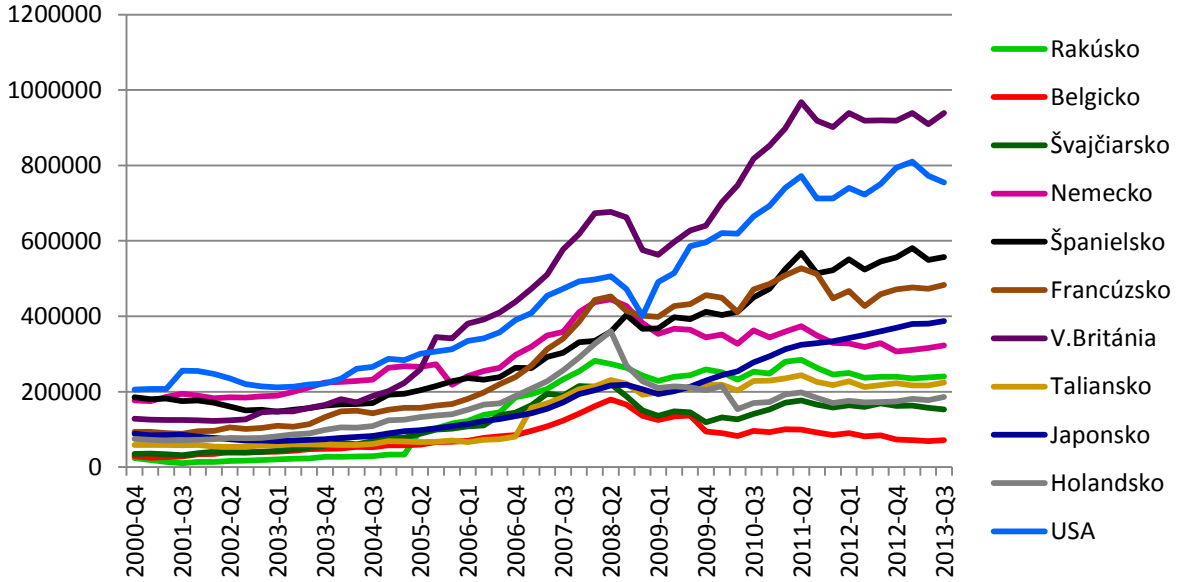

Obr. 3: Pohľadávky bánk z vybraných krajín voči rozvíjajúcim sa ekonomikám, mil. USD

Zdroj: BIS, 2014.

Faktom však ostáva, že vzájomné finančné prepojenie medzi vyspelými a rozvíjajúcimi ekonomikami sa od začiatku milénia a vlne liberalizácie podmienok podstatne zväčšilo. Dôležitým rizikovým faktorom širších finančných väzieb je koncentrácia rizík, ktorá sa udiala za relatívne krátky čas. Máme na mysli najmä situáciu, ak má prijímajúca krajina neúmerne veľkú závislosť na jednom, či niekoľkých významných zdrojoch financovania. Nasledujúci obrázok 4 ilustruje mieru koncentrácie pohľadávok u troch najväčších zahraničných veriteľov krajín V4.

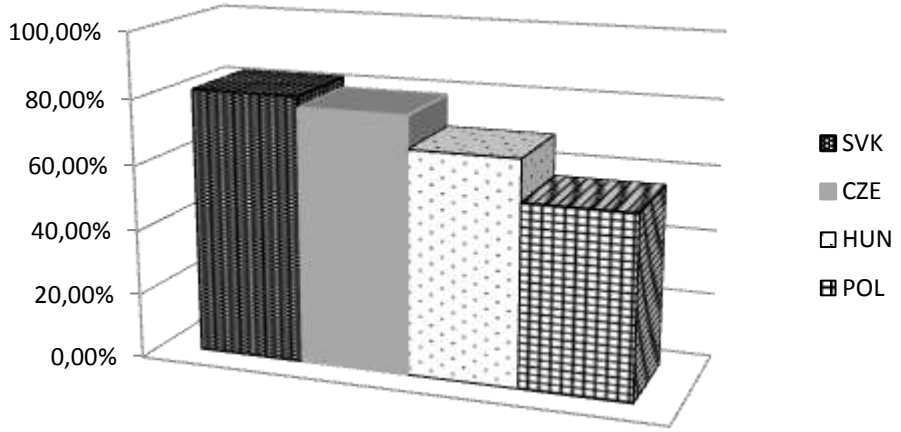

Obr. 4: Koncentrácia zahraničných bankových pohľadávok v krajinách V4

Zdroj: BIS, 2014.

Ako je zrejmé, Slovensko je z krajín V4 najviac odkázané na banky z trojice krajín svojich hlavných zahraničných veriteľov, ktorými sú Rakúsko, Taliansko a Belgicko. To znamená, že sme teoreticky vystavení väčším negatívnym externalitám, ktoré by mohli vzniknúť koncentráciou rizík a finančných problémov na strane niektorých zahraničných štátov a bánk. Ukazuje sa, že krajiny V4 majú zahraničné zdroje financovania koncentrované predovšetkým na banky pochádzajúce z Rakúska a Talianska, pričom v o niečo menšej miere sú vystavené potenciálnym šokom pochádzajúcim z Nemecka a Belgicka, prípadne z Francúzska a Holandska.

Veľký šok postihujúci významný zdroj zahraničného financovania môže viesť k výraznejšiemu sprísneniu podmienok na domácom bankovom trhu ako v prípade rovnomernejšieho rozmiestnenia zdrojov financovania a ich menšej koncentrácii na jednotlivé krajiny. Väčšia koncentrácia zdrojov navyše umocňuje riziko regionálneho prenosu šokov a tým zmenšuje prípadné benefity vyplývajúce z mechanizmu založenom na regionálnom zdieľaní rizík, čo by mohlo byť potenciálne zaujímavé aj pre krajiny V4.

V súvislosti s rozvíjajúcimi sa ekonomikami treba tiež spomenúť, že zatiaľ čo väzby na zahraničné aktíva sú u vyspelých ekonomík približne rovnako rozšírené ako väzby na zahraničné pasíva, v prípade rozvíjajúcich sa trhov sú väzby na zahraničné aktíva pomerne obmedzené a vo všeobecnosti jednosmerné. To znamená, že pre rozvíjajúce sa ekonomiky bude vývoj na strane zahraničných záväzkov aj naďalej omnoho dôležitejší zdroj cezhraničného prenosu šokov ako vývoj na strane obmedzených zahraničných aktív (IMF, 2011).

7 Záver

Prebiehajúca kríza nie je regionálna ani cyklická, ale globálna a systémová a preto je potrebné pre jej vyriešenie ponúkať stratégiu na globálnej a systémovej úrovni. Na tejto úrovni musíme čeliť hlbokému kompetenčnému deficitu, ktorý v globálnom meradle dokumentuje 147 epizód systémových bankových kríz medzi rokmi 1970 – 2011. Ak aj boli zodpovedné autority na národnej úrovni v tomto období schopné identifikovať finančné riziká, k tomu aby mohli účinne reagovať im chýbali potrebné kompetencie a nástroje (ESRB, 2014).

To dokumentuje potrebu reformovať nadnárodné inštitúcie a medzinárodný menový systém. Táto problematika sa netýka len finančných trhov, ale napríklad aj obchodných nerovnováh a z nich vyplývajúceho zahraničného zadlženia. Tak ako sa mení štruktúra medzinárodného obchodu sa menia aj finančné toky, čo sme dokumentovali na ich silnejšej dynamike smerom k rozvíjajúcim sa ekonomikám. Tomuto vývoju by sa mala prispôsobiť aj budúca inštitucionálna podoba globálnych a európskych rámcov pre regulovanie rastúceho objemu zahraničného kapitálu tak, aby sa maximalizovali pozitívne efekty z diverzifikácie, minimalizovala potenciálna nestabilita a zamedzilo šíreniu krízy z jednej krajiny na druhú. V tomto smere bude dôležitá pripravenosť jednotlivých krajín čeliť budúcim finančným výzvam, či už spôsobom vyrovnaného rozpočtového hospodárenia, alebo diverzifikácie rizík. Náklady pre jednotlivé ekonomiky však budú v prípade ďalšej krízy nepomerne väčšie, pokiaľ nebudú v praxi fungovať spoločné regulačné pravidlá a koordinácia politík na globálnej úrovni.

8 Literatúra

BIRD, G. 2014. How to Manage the World Economy. In: *World Economics*, Vol. 14, No. 4, October-December 2013, Economic and Financial Publishing, Ltd., UK, s. 99 – 123. ISSN: 1468-1838.

BIS, Bank for International Settlements. 2014. Dostupné na: <https://www.bis.org/statistics/index.htm>.

CASSIDY, J. 2012. *Jak Selhávají trhy*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2100-7.

EC, European Commission. 2014. *Proposal on Banking Structural Reform*. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/internal_market/bank/structural-reform/index_en.htm#maincontentSec1>.

ECB, European Central Bank. 2014. *Výročná správa 2013*. ISSN 1830-5000. Dostupné na: <http://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>.

ESRB, European Systemic Risk Board. 2014. *Flagship Report on Macro-prudential Policy in the Banking Sector*. Dostupné na: <http://www.esrb.europa.eu/pub/pdf/other/140303_flagship_report.pdf?21b17776241b5bf4f26cdb09922fa8f3>.

FRED, Federal Reserve Economic Data. 2014. Dostupné na: <http://research.stlouisfed.org/fred2/>.

GOODHARD, Ch. 2014. A Ferment of Regulatory Proposals. In: AGARIA, V., BECK, T., EVANOFF, D., KAUFMAN, G., PORTES, R. *The Social Value of Financial Sector*. World Scientific, London, s. 3 – 11. ISBN 978-9814520287.

IMF, International Monetary Fund. 2011. *Mapping Cross-border Financial Linkages: A Supporting Case for Global Financial Safety Nets*. Dostupné na: <http://www.imf.org/external/np/sec/pn/2011/pn1198.htm>.

LIIKANEN, E. 2012. *High Level Expert Group on Reformning the Structure of the EU Banking Sector*. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/internal_market/bank/docs/high-level_expert_group/report_en.pdf>.

Slovensko – chudobný alebo bohatý partner?

Tomáš Želinský[1] Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach

Slovakia – A Poor or A Rich Partner?

Authors' contact details

[1] Technical University of Kosice, Faculty of Economics, Department of Regional Science and Management, Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, tomas.zelinsky@tuke.sk

Abstract: Several papers have been written about assessment of individual well-being, economic performance and alternative indicators of such an assessment. The paper discusses few approaches to individual well-being assessment and identifies the position of Slovakia in the European Union from the viewpoint of those approaches. Analyses performed in the paper are based on household income, household's net assets, and at-risk-of-poverty rates. According to the World Bank countries classification Slovakia belongs among 22 per cent of the world countries with the highest values of GNI per capita. On the other hand it belongs among 35 per cent of the EU countries with the lowest values of household income per capita. Median of net assets of Slovakia is higher than median of Germans' net assets. According to national monetary poverty line 13 per cent of Slovak population are at risk-of-poverty. Using the EU-wide poverty line 50 per cent of Slovaks are monetary poor. It is obvious that the differences between estimates based on the national and the EU-wide poverty lines are considerable. Do these results indicate that Slovakia is a poor or a rich partner? Such a question can never be answered correctly. Comparisons are always based on limited information, and hence from the viewpoint of certain indicators it can be considered poor and from the viewpoint of other indicators as not poor. Neglecting national specificities cross-country comparisons always leads to limited information what the readers should be aware of.

Keywords: International comparison, individual well-being, GDP, at-risk-of-poverty.

Napísanie príspevku bolo podporené vedecko-výskumnými projektmi 2/0004/12 a 1/0127/11.

1 Úvod

Hodnotenie ekonomickej úrovne krajiny je možné uskutočňovať použitím množstva rôznych ukazovateľov, pričom každý z nich má svoje výhody a nevýhody (pozri napr. porovnanie alternatívnych ukazovateľov k HDP (Fasolo, Galetto a Turina, 2013)). Ekonomickú úroveň možno posudzovať v zásade na úrovni ekonomiky ako celku a zároveň na úrovni jej jednotlivých súčastí. Vychádzajúc z jednej z učebnicových vymedzení ekonómie: „*Ekonómia je veda o tom, ako spoločnosť využíva vzácne zdroje na výrobu užitočných tovarov a ako ich rozdeľuje medzi rozličné skupiny ľudí*" (Samuelson a Nordhaus, 2000, s. 4), podľa môjho názoru by malo byť posudzovanie ekonomickej úrovne krajiny založené predovšetkým na posudzovaní úrovne uspokojovania potrieb ľudí.

Cieľom tohto príspevku je analyzovať pozíciu Slovenska v EÚ z pohľadu vybraných agregovaných ukazovateľov a charakterizovať vybrané problémové oblasti medzinárodného porovnávania, založeného na týchto ukazovateľoch.

2 Východiská skúmania

S úrovňou uspokojovania potrieb úzko súvisí pojem individuálny „blahobyt“, resp. „úžitok“, pričom OECD definuje *individuálny blahobyt štandardne ako úroveň uspokojenia potrieb jednotlivca (odvodená zo spotreby statkov a služieb) pri daných cenách a mzdách* (Khemani a Shapiro, 1993). Na prvý pohľad jednoduchá definícia so sebou prináša viacero metodologických úskalí – predovšetkým z pohľadu určenia hodnoty ukazovateľa individuálneho blahobytu a následného agregovania individuálnych ukazovateľov (za osoby/domácnosti).

Štandardne sa predpokladá, že príjem osoby/domácnosti je použitý na uspokojenie potrieb a že konkrétne rozhodnutia maximalizujú úžitok a šťastie spotrebiteľov (welfaristický prístup založený na predpokladoch neo/klasickej mikroekonomickej teórie). Hodnotenie úrovne uspokojenia potrieb založené na tomto koncepte sa v praxi najčastejšie uskutočňuje agregovaním údajov o príjmoch osôb/domácností. S uvedeným prístupom sú spojené minimálne dva metodologické problémy:

1. Osoba/domácnosť nemusí použiť príjem vždy „rozumným“ spôsobom, resp. nemusí ísť o optimálne rozhodnutie. Deduktívny prístup neoklasickej ekonómie je silne konfrontovaný s výsledkami experimentálnej ekonómie, ktoré v deväťdesiatych rokov minulého storočia významne ovplyvnili hlavný prúd rozvojovej ekonómie (Hoff a Stiglitz, 2001) a behaviorálne experimenty sa stali dôležitým nástrojom na testovanie a prípadné nahrádzanie štandardných predpokladov o rozhodovacích procesoch ekonomických subjektov (Cardenas a Carpenter, 2008).
2. Agregovaním údajov o príjme do súhrnných ukazovateľov strácame informáciu o jednotlivcoch a výsledná *jediná* hodnota môže poskytovať veľmi obmedzený obraz reality.

Alternatívou je newelfaristický prístup, kde sa pri hodnotení blahobytu jednotlivca sleduje napr. úroveň uspokojenia základných potrieb, príp. porovnáva úroveň uspokojenia potrieb jednotlivca s úrovňou „typickou“ pre konkrétnu spoločnosť (v praxi napr. použitím konceptu materiálnej deprivácie). Ako problematické možno vnímať určenie rozsahu základných potrieb a podobne určenie „typickej“ úrovne spotreby v spoločnosti, čo je v praxi určené externou autoritou (toto určenie je považované za objektívne).

Či už z pohľadu jedného, alebo druhého konceptu, v oboch prípadoch možno za problematické vnímať prezentovanie vybranej dimenzie skúmaného javu pomocou jediného čísla. Na jednej strane ide (vo väčšine prípadov) o ľahko interpretovateľné číslo umožňujúce porovnávanie (v čase a za istých podmienok aj v priestore), no na strane druhej strácame agregovaním množstvo informácií a výsledný údaj nám poskytne len parciálnu informáciu.

3 Vybrané ukazovatele a pozícia Slovenska

Z pohľadu welfaristického prístupu k analýze individuálneho blahobytu jednotlivcov by mali údaje o disponibilnom príjme odrážať úroveň uspokojenia potrieb.

Ak by sme chceli identifikovať pozíciu Slovenska v Európskej únii z pohľadu tohto indikátora, nachádzalo by sa v skupine krajín s nižšími hodnotami (pozri tab. 1).

Tab. 1: Disponibilný príjem domácností (prepočítaný na obyvateľa) podľa národných účtov v krajinách EÚ, 2011

Krajina	*Disponibilný príjem*		
	[v PPS EUR]	*[ako % priemeru EÚ]*	*[ako % HDP]*
Luxembursko	23 800	158,1	35,7
Rakúsko	19 800	131,5	61,3
Nemecko	19 500	129,5	63,3
Nórsko	18 700	124,2	40,1
Francúzsko	17 800	118,2	65,0
Belgicko	17 000	112,9	56,3
Švédsko	16 200	107,6	51,6
Veľká Británia	16 200	107,6	61,4
Taliansko	16 000	106,3	62,7
Fínsko	15 500	103,0	53,4
Írsko	14 900	99,0	46,1
Holandsko	14 600	97,0	44,9
Španielsko	14 500	96,3	59,7
Dánsko	13 900	92,3	44,1
Grécko	12 900	85,7	63,5
Slovinsko	12 400	82,4	58,5
Portugalsko	12 000	79,7	62,2
Slovensko	**10 500**	**69,7**	**55,6**
Česká republika	10 200	67,8	50,2
Litva	9 900	65,8	58,6
Poľsko	9 800	65,1	59,8
Maďarsko	8 600	57,1	50,9
Estónsko	7 700	51,1	44,3
Bulharsko	6 200	41,2	53,0
Rumunsko	5 500	36,5	42,6
Lotyšsko	5 100	33,9	34,0

Zdroj: Eurostat.

Podľa uvedeného indikátora (disponibilný príjem na jednotlivca v PPS EUR) by boli príjmy Slovákov opticky považované za vyššie ako príjmy Čechov, pričom v nominálnom vyjadrení boli disponibilné príjmy v ČR vyššie ako v SR (7 700 EUR v ČR a 7 400 EUR v SR).

Z rozdelenia Getisovej-Ordovej štatistiky[1] (Ord a Getis, 1995) na obr. 1 je zrejmé, že z pohľadu výšky disponibilného príjmu domácností je možné takmer jednoznačne rozdeliť regióny Európskej únie (teritoriálna úroveň NUTS 2) na regióny s nízkymi hodnotami príjmu susediacimi spravidla s regiónmi s nízkymi hodnotami (sústredené vo východnej časti) a regióny s vysokými príjmami susediacimi spravidla s regiónmi s vysokými hodnotami (sústredené v západnej časti).

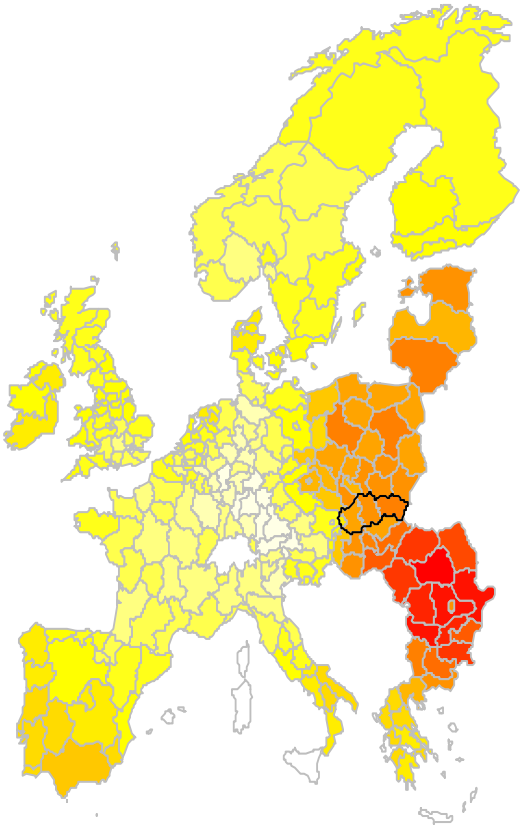

Obr. 1: Getisova-Ordova štatistika pre disponibilný príjem

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Z obrázku je zrejmé, že Slovensko je súčasťou východného zhluku Európskej únie, ktorý je tvorený regiónmi s nízkymi hodnotami disponibilného príjmu. Z pohľadu príjmov možno v EÚ za najkritickejšiu považovať situáciu v Bulharsku a Rumunsku, kde úroveň je absolútne najnižšia.

V empirických analýzach je na hodnotenie individuálneho blahobytu relatívne zriedka používaný majetkový koncept. Majetok je považovaný za stabilnejší indikátor statusu alebo pozície v spoločnosti a reprezentuje nahromadenú kúpnu silu. Navyše, majetok na rozdiel od príjmu je kumulovaný dlhodobo a k výrazným zmenám dochádza zriedka, a to spravidla vo výnimočných situáciách (Oliver a Shapiro, 1990). Potreba zohľadniť majetok ako indikátor blahobytu vychádza z poznania, že majetok prináša jeho vlastníkovi výhodu v živote a je zároveň zdrojom spotreby, pretože je možné

[1] Getisova-Ordova štatistika nadobúda vysoké hodnoty v prípade, že blízko seba sú umiestnené regióny s vysokými hodnotami ukazovateľa a nízke hodnoty v prípade, že blízko seba sú umiestnené regióny s nízkymi hodnotami ukazovateľa. Na obr. 1 sú nízke hodnoty indikované sýtymi odtieňmi červenej farby a vysoké hodnoty svetlými odtieňmi žltej farby.

vymeniť ho za hotovosť v časoch ekonomickej záťaže spôsobenej napríklad nezamestnanosťou, chorobou a pod.[2] (Caner a Wolff, 2004).

V roku 2010 prebehol v krajinách eurozóny výskum zameraný na zistenie finančného a reálneho majetku a záväzkov domácností (pozri tab. 2).

Tab. 2: Čisté bohatstvo v krajinách eurozóny, 2010

Krajina	*Medián čistého bohatstva [tis. EUR]*	*Podiel na celkovom čistom bohatstve [%]*
Luxembursko	397,8	0,4
Cyprus	266,9	0,6
Malta	215,9	0,2
Belgicko	206,2	5,0
Španielsko	182,7	15,6
Taliansko	173,5	20,6
Francúzsko	115,8	20,4
Holandsko	103,6	4,0
Grécko	101,9	1,9
Slovinsko	100,7	0,4
Fínsko	85,8	1,3
Rakúsko	76,4	3,1
Portugalsko	75,2	1,9
Slovensko	**61,2**	**0,5**
Nemecko	51,4	24,3

Zdroj: NBS (2013), s. 86.

V prípade posudzovania individuálneho blahobytu s použitím uvedeného konceptu by bolo možné zaradiť slovenské domácnosti medzi najchudobnejšie spomedzi všetkých krajín EÚ. Avšak z tabuľky je zrejmých hneď niekoľko rizík medzinárodného porovnávania. Uplatnením tohto prístupu by sa ako najchudobnejšie javili nemecké domácnosti, u ktorých medián čistej hodnoty majetku dosahovala v roku 2010 51,4 tis. eur, u slovenských domácností to bolo 61,2 tis. eur. Na druhej strane sa nemecké domácností podieľajú takmer na štvrtine celkového čistého majetku domácností v eurozóne. Ignorovaním špecifík jednotlivých krajín by tieto zjednodušené závery poskytovali veľmi skreslenú situáciu.

Azda najjednoduchším a v praxi najčastejšie používaným ukazovateľom pri posudzovaní životných podmienok domácností je relatívny príjmový koncept, v rámci ktorého sú za chudobné považované osoby/domácnosti s príjmom nižším ako stanovená hranica príjmovej chudoby. Veľkou výhodou tohto indikátora je jednoduchosť výpočtu a jednoduchá interpretácia.

[2] Uvedené predpoklady ale neplatia v prípade systematických nepriaznivých udalostí.

Tab. 3: Miera rizika chudoby v krajinách EÚ pri uplatnení európskej a národnej hranice chudoby, 2011

	Európska hranica chudoby	Národná hranica chudoby
Rumunsko	95,1	22,2
Bulharsko	78,0	22,3
Litva	74,3	20,0
Lotyšsko	73,8	19,1
Maďarsko	69,6	13,8
Estónsko	60,5	17,5
Poľsko	56,4	17,7
Slovensko	**50,1**	**13,0**
Portugalsko	44,4	18,0
Česká republika	37,2	9,8
Grécko	33,6	21,4
Španielsko	27,8	21,8
Malta	18,2	15,4
Taliansko	17,5	19,6
Slovinsko	14,8	13,6
Veľká Británia	10,7	16,2
Nemecko	8,5	15,8
Belgicko	7,8	15,3
Dánsko	6,7	13,0
Francúzsko	6,6	14,0
Švédsko	6,4	14,0
Fínsko	5,9	13,7
Cyprus	5,5	14,5
Rakúsko	4,7	12,6
Holandsko	4,1	11,0
Nórsko	2,9	10,5
Luxembursko	1,6	13,6

Zdroj: Želinský (2014), s. 130.

Ako problematické možno považovať dokonca aj porovnávanie vývoja ukazovateľa v čase v rámci jednej krajiny, nehovoriac o porovnávaní medzi krajinami. Korektné porovnávanie medzi krajinami v rámci EÚ je znemožnené samotným výpočtom založenom na odhade hranice chudoby pre každú krajinu a následný odhad podielu osôb ohrozených rizikom chudoby. Aj v tomto prípade samotné porovnanie krajín bez podrobnej charakteristiky národných špecifík poskytuje neúplnú informáciu a porovnávanie ako také v nemožno považovať za korektné.

Konštrukcia ukazovateľa ignoruje tvar rozdelenia príjmov a v konečnom dôsledku sú vyššie hodnoty miery rizika chudoby spojené s vyššou variabilitou príjmov a nižšie hodnoty ukazovateľa s nižšou variabilitou príjmov (pozri napr. Želinský a Pauhofová, 2014).

Predmetom kritiky býva aj jednotná ekvivalentná stupnica používaná pri výpočte ekvivalentného disponibilného príjmu. Dokonca aj samotní autori modifikovanej OECD ekvivalentnej stupnice sa v svojej publikácii (Hagenaars, De Vos a Zaidi, 1994) zamýšľajú, či má byť použitá jediná ekvivalentná škála pre všetky krajiny, alebo v prípade každej krajiny by mala byť použitá jedinečná ekvivalentná škála zohľadňujúca podmienky v príslušnej krajine.

Niektorí autori (napr. Fusco, Guio a Marlier, 2009) sa zamýšľajú aj nad konštrukciou tzv. „európskej hranice chudoby“, tzn. hranice chudoby danej jednotne pre všetky krajiny EÚ. Za chudobné by boli v takom prípade považované domácnosti, ktorých príjem je nižší ako takáto jednotná hranica chudoby. Takáto medzinárodná komparácia so sebou opäť prináša viaceré metodologické problémy. Zároveň dochádza k zvýrazneniu rozdielov medzi krajinami, ktoré sú dané výraznými rozdielmi v úrovni príjmov medzi krajinami.

Porovnania mier rizika chudoby založených na európskej a národnej hranici chudoby sú uvedené v tab. 3. Porovnaním tabuliek 1 a 3 je zrejmé, že pre krajiny s nízkou úrovňou príjmov je charakteristická vysoká miera rizika chudoby (danej európskou hranicou chudoby) a naopak (Pearsonov koeficient korelácie: –0,9).

4 Závery

Uzavrieť, či Slovensko možno považovať za bohatého alebo chudobného partnera, nie je možné. Porovnávanie je vždy založené na obmedzenom množstve informácií, a tak z pohľadu niektorých ukazovateľov a porovnávaním sa s niektorými krajinami môže byť Slovensko považované za bohatú krajinu, z pohľadu iných ukazovateľov a porovnávaním s inými krajinami naopak za chudobnú.

Vzhľadom na ekonomickú úroveň Slovenska možno reálnu príjmovú situáciu osôb považovať za nízku. S odvolaním sa na podrobné zistenia Pauhofovej a Martináka (2014) založené na individuálnych údajoch zo Sociálnej poisťovne možno konštatovať, že zo slovenskej spoločnosti sa vytráca stredná príjmová trieda. V takom prípade skutočne nemožno hovoriť o priaznivej príjmovej situácii. Nízka úroveň príjmov determinuje nízku úroveň spotreby (a to nielen v súčasnosti, ale aj v budúcnosti), čo sa v konečnom dôsledku premieta do nízkej úrovne individuálneho blahobytu jednotlivca, resp. nízkej životnej úrovne. Naznačené problémy sa týkajú nielen Slovenska, ale veľkej skupiny krajín, a tak je žiaduce, aby sa ekonomický výskum orientoval do väčšej miery práve na tieto spoločensko-ekonomické problémy.

V príspevku boli naznačené len základné možnosti porovnania s cieľom upozorniť na možné nekorektné závery vyplývajúce z porovnávania neporovnateľného. Bez zohľadnenia národných špecifík porovnávaných krajín bude výsledná tabuľka s hodnotami vybraných ukazovateľov vždy len akousi parciálnou informáciou. Komplexnú informáciu o životných podmienkach získa čitateľ len podrobným vysvetlením súvislostí a vzťahov medzi používanými indikátormi a charakteristikou krajín, ktorých sa komparácia týka.

5 Literatúra

CANER, A., WOLFF, E. N. 2004. Asset Poverty in the United States, 1984-99: Evidence from the Panel Study of Income Dynamics. *Review of Income and Wealth*. Vol. 50, No. 4, pp. 493 – 518.

CARDENAS, J. C., CARPENTER, J. 2008. Behavioural Development Economics: Lessons from Field Labs in the Developing World. In: *Journal of Development Studies*. Vol. 44, No. 3, pp. 337 – 364.

FASOLO, L., GALETTO, M., TURINA, E. 2013. A pragmatic approach to evaluate alternative indicators to GDP. In: *Quality & Quantity*. Vol. 47, No. 2, pp. 633 – 657.

FUSCO, A., GUIO, A.-C., a MARLIER, E. 2009. *Income poverty and material deprivation in European countries.* Eurostat Methodologies and Working Papers.

HAGENAARS, A. J. M., DE VOS, K., ZAIDI, A. 1994. *Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

HOFF, K., STIGLITZ, J. E. 2001. Modern Economic Theory and Development. In: MEIER, G., STIGLITZ, J. E. (eds.): *Frontiers of Development Economics*. Oxford: Oxford University Press, 2001. pp. 389 – 459.

KHEMANI, R. S., SHAPIRO, D. M. 1993. *Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law*. Paris: OECD Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise Affairs.

NBS. 2013. *Prieskum finančnej situácie a spotreby domácností eurosystému – výsledky z prvej vlny*. Príležitostná štúdia NBS 1/2013. Bratislava: Národná banka Slovenska.

OLIVER, M. L. a SHAPIRO, T. M. 1990. Wealth of a Nation: A Reassessment of Asset Inequality in America Shows at Least One Third of Households Are Asset-Poor. *The American Journal of Economics and Sociology*. Vol. 49, No. 2, pp. 129 – 151.

ORD, J. K., GETIS, A. 1995. Local spatial autocorrelation statistics: distributional issues and an application. *Geographical Analysis*. Vol. 27, No. 4, pp. 286 – 306.

PAUHOFOVÁ, I., MARTINÁK, D. 2014. *Agnoskácia stratifikácie príjmov obyvateľov na Slovensku*. WP 59. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D. 2000. *Ekonómia*. Bratislava: Elita.

ŽELINSKÝ, T. 2014. *Chudoba a deprivácia na Slovensku: Metodologické aspekty a empíria.* Košice: Equilibria.

ŽELINSKÝ, T., PAUHOFOVÁ, I. 2014. *Threats of International Comparison of Relative Poverty Rates*. 2nd International Conference on Education and Social Sciences. Beijing, China, 22. – 24. May, 2014.

Hodnoty a kultúra v paradigme 21. storočia

Silvia Matúšová[1] Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy

Values and Culture in the Paradigm of the 21 Century

Authors' contact details

[1] School of Economics and Management in Public Administration, Institute of Further Education, Furdekova 16, 851 04 Bratislava, Slovakia, silvia.matusova@vsemvs.sk

Abstract: International economic integration and globalization processes seamlessly influence economic, social and societal development on the planet. The processes of globalization interconnected the world and build the fundaments of global civilization. They instigate an intensive development of trade, communication technologies and networks. They refer to the competitiveness, international co-operation and intercultural communication. The dialogue with reference to values and culture has gained a pragmatic character in the context of mass migration of members of different cultures into economically developed regions in the world, as well as from the aspect of the sustainable development. The migration waves leave impact on cultural patterns, cultural identities and values in migrating (target) countries as well as in migrant's origin countries. Subsequently, the free movement of persons (labor force) will definitely influence culture and values throughout the European union. The globalization promotes the change of culture and values by facilitating the changes in common (European) value patterns. The changes occur when new values are intertwined into standard patterns, implemented a adopted as new standards. In the context of European values, the outcomes of value research carried out by Schwartz deserve special attention. The research focused on the significance of values from the aspect of needs and goals of an individual, confirming instrumental and terminal values. The aspect of interest, to whom the values serve point out upon individual, collectivistic and mixed values. The investigation of motivation aspects confirmed the existence of 10 universal values, values linked to an individual and a society, values linked to the distribution of the society accountability and values referring to the relation of mankind to nature. The identification of individuals with global, European and local identities however showed the retreat of global and European identities in favor of local identities prevailing in local communities.

Keywords: values, culture, integration in Europe, globalisation, migration.

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci výskumnej úlohy Manažérstvo vzdelávania vo verejnej správe (VŠEMVS, 2014-2016).

1 Úvod

Od 50. rokov 20. storočia nastávajú v Európe politicko-ekonomické integračné procesy. Z aspektu ekonomického predstavujú súčasť globalizačného procesu, ktorý je nezvratný. Pragmatickými motívmi a dôvodmi zjednocovania sú ekonomická prosperita a bezpečnosť. Aj obyvateľov Slovenska sa dotýka realita a dosahy procesov a európskej integrácie, ktoré napredujú nielen v ekonomickej oblasti, ale aj v iných oblastiach.

Slabým článkom integračných procesov ostala ideológia a kultúra, vrátane otázky hodnôt, dynamiky zmien v hodnotách a smerovania hodnotových rámcov obyvateľov európskych štátov. Dodnes síce absentujú jednoznačné definície podstaty a prejavov kultúrnej identity Európy, všeobecne sa akceptuje, že kultúrnu identitu Európy

predstavuje najmä jej kultúrna a etnická pestrosť, bohatosť tradícií a schopnosť inšpirovať sa navzájom tak, ako počas celej doterajšej histórie Európy. Je tomu skutočne tak? Uvedený prístup je v súčasnej dynamickej dobe priveľmi statický, príliš povrchný a paušalizujúci. Málo operuje s mnohorakými faktormi a vplyvmi globálnej svetovej ekonomiky na dynamiku hospodárskeho vývoja a sociálnych javov Európy a len ojedinele sa pozornosť venuje teóriám kultúrneho kapitálu a kultúrnej reprodukcie.

Menej sa diskusia zameriava na stabilitu či premenlivosť hodnôt, exteritoriálne a vnútorné faktory ovplyvňujúce charakter a dynamiku spoločenského vývoja v Európe, vrátane hodnôt a hodnotových systémov jednotlivcov. Civilizačné hodnoty, ktoré označujú prepojenie na spôsoby organizácie ľudskej pospolitosti v historickom a spoločenskom kontexte, ako aj poukaz na duchovné hodnoty nadobúdajúce podobu spoločenských ideálov, boli v súčasnosti nahradené novodobými hodnotami konzumácie a komfortu, získavania a uplatňovania moci a ovládnutia druhých.

2 Kultúra a hodnoty v kontexte vývoja spoločnosti

Človeka formujú faktory environmentálne a ekonomické, ale aj sociálne súvislosti života. Sociálne súvislosti zahŕňajú jednak *druhých ľudí*, s ktorými osoba vstupuje do styku, osobného vzťahu a komunikuje, pričom druhí ľudia často vytvárajú rôzne pospolitosti (sociálne skupiny a spoločenstvá), do ktorých sa začleňuje, v ktorých zaujíma určité postavenie a realizuje určitú sociálnu rolu. Sociálne súvislosti zahŕňajú *spoločenské, hospodárske a politické pomery*, v ktorých jedinec žije, ktoré na neho doliehajú, s ktorými sa vyrovnáva, podlieha im alebo sa ich vlastnou aktivitou snaží ovplyvniť.

Súčasťou sociálnych súvislostí je aj *kultúra*, ktorá predstavuje istý spoločný poriadok, ktorým sa ľudia riadia, a ktorý vytvára ich druhú, naučenú prirodzenosť, resp. systém zvnútornených regulatívov myslenia a konania osôb, patriacich k danej kultúre. Kultúra prestupuje ľudským životom, ovplyvňuje a spoluvytvára ho a vtláča ľuďom svoju pečať. Súčasťou sociálnych súvislostí je aj *pôsobenie médií*, osobitne médií masovej komunikácie, ktoré čoraz väčšmi ovplyvňujú život človeka. Prostredníctvom médií vstupuje do života ľudí globálny rozmer, stávajú sa účastníkmi dejov ďaleko presahujúcich individuálny rozmer života. Vďaka nim si ľudia čoraz viac uvedomujú, že nie sú len ľudia, ale tiež ľudstvo, že nežijú len na konkrétnom mieste, ale že sú obyvateľmi zeme a súčasťou kozmu.

Pokračujúci proces globalizácie podnecuje intenzívny rozvoj obchodu, svetových komunikačných sietí a technológií.

Procesy globalizácie intenzívne prepojili svet a vytvárajú základy globálnej civilizácie. Intenzívne prepájanie krajín, globálna civilizačná integrácia planéty prináša mnohé celosvetové problémy. Prostredníctvom imigračných vĺn z tretieho sveta sa do západnej kultúry a civilizácie priebežne a intenzívne dostávajú a aplikujú prvky iných kultúr.

V globalizujúcom sa svete sa na politickej úrovni hľadajú cesty ako preklenúť rozdiely medzi kultúrami a „navzdory rozdielnosti“ nadviazať interkultúrny dialóg i podporovať cesty vzájomného porozumenia. Kultúra a kultúrne identity, ktoré sú

v najširšom rámci zároveň identitami civilizačnými, demonštrujú vo svete v období po studenej vojne rôznorodé prejavy, a nie sú to len tak vzývané vzorce súdržnosti a porozumenia, ale žiaľ aj vzorce rozpadu a konfliktu. Svetová bezpečnosť a svetový mier neboli v celkom povojnovom období vystavené takým skúškam a tlakom ako v súčasnosti.

Európsku spoločnosť na začiatku tretieho tisícročia postihli v súlade s celosvetovým krízovým vývojom problémy vo sfére hospodárskej, politickej, národnostnej, náboženskej, sociálnej, demografickej aj multikultúrnej. Svetovú civilizáciu negatívne ohrozujú ďalšie, v popredí ktorých sa vyníma populačná explózia, ekologická kríza, chemické vojnové zbrane v lokálnych konfliktoch eskalujúcich do regionálnych vojen a humanitárnych katastrof, a bujnejúci neoliberálny individualizmus a prehnaný dynamizmus. K tomu sa pridružuje majetková a príjmová polarizácia, starnutie populácie, energetická bezpečnosť, konflikty o vodu a prírodné zdroje, rast terorizmu a siete kriminality, korupcia, i nezvratnosť spoločenských procesov.

V súčasnej európskej spoločnosti ešte stále dominujú idealizované predstavy sociálnej skutočnosti, jednostranná orientácia na ekonomickú prosperitu a viera v skoré prekonanie hospodárskej a finančnej krízy. Dopĺňa ich výrazná podpora kognitivizmu a racionality ako predpokladov individuálneho úspechu a korporátnej konkurencieschopnosti.

Do úzadia pozornosti sa dostávajú spoločenské trendy, ktoré posilňujú oklieštený a simplifikovaný hodnotový systém. Médiá produkujú „virtuálnu realitu“, fiktívny svet, kyberpriestor ako dokonalú kópiu skutočného sveta. Ponúkajú vypreparované politické spravodajstvo a spoločenskú pozlátku, manipulujú s divákom a deformujú vedomie recipientov, ich postoje, názory a správanie voči exponovaným situáciám (politická situácia, voľby, katastrofy, vojnové konflikty), ktoré predkladajú s ľahkosťou a neviazanosťou. Vnucujú idol superčloveka, ktorého základnými hodnotami sú fyzická sila, priebojnosť a egoizmus, ktoré ho priviedli k sláve a bohatstvu. Morálku na trhu charakterizuje na jednej strane materialistický hedonizmus a extrémny individualizmus, na druhej strane prísna profesionalita, korporatívnosť, autoritatívnosť a podriadenosť.

Permanentný vplyv masových oznamovacích prostriedkov, ničím nehatená sloboda prejavu, netušené možnosti voľného pohybu a cestovania, množiny informácií, atraktívne ponuky potrebného aj zbytočného tovaru, útočnosť reklamy a sloganov, že demokracia znamená život bez námahy, povinnosti, kde všetci konečne môžu uplatniť individuálne právo na bezmedzné šťastie, radosť, zábavu, zdravie a spokojnosť, to všetko formuje otvorene aj skryte životné plány jednotlivcov a skupín, v ktorých úspech stojí na vrchole pyramídy ľudských potrieb. Vstup mnohých mladých ľudí do života je však s týmito nálepkami blahobytu v priamom rozpore, a preto u mnohých vyvoláva pocity sklamania, dezilúzií či celkového mylného vnímania sveta, únik od reality alebo hľadanie alternatívnej životnej cesty.

V spoločenskom vývoji Slovenska po novembri 1989 prílišná zahľadenosť generácií do seba a vlastných túžob ponechala bokom pozornosti vývinové trendy, ktoré ovplyvňujú už niekoľko generácií vo svete. Postupné a pomalé ovplyvňovanie a modifikácia kultúrnych a morálno-hodnotových paradigiem v spoločnosti sa zvyčajne

registrujú až vtedy, keď sa v kritickom bode prevalia do novej podoby spoločenských pravidiel, všeobecne sa akceptujú a stanú sa novými štandardmi. Pravdepodobne takýmto spôsobom európska a americká spoločnosť „absolvovali“ za uplynulých štyridsať rokov kultúrnu a sociálnu revolúciu, počas ktorej sa nové elity zmocnili mládeže všetkých národov Západu a rozhodujúcich inštitúcií, ako sú televízne stanice, umenie, zábava, ba i vzdelanie, ktoré formujú a sprostredkovávajú idey, názory, presvedčenia a hodnoty, a ktoré tak vytvárajú nových ľudí.

Diskusia o hodnotách nadobudla v uplynulých dvadsiatich rokoch veľmi pragmatický charakter najmä v kontexte masových migrácií príslušníkov rôznych kultúr do hospodársky vyspelých regiónov Severnej Ameriky a Európy a ďalších prosperujúcich regiónov sveta a megapolisov, ako aj vďaka uvoľňovaniu spoločenských noriem, postihujúcich tradičné spoločenské a rodinné putá. V slovenských podmienkach vlny migrácie za prácou do západoeurópskych krajín vyprázdňujú kultivovaný priestor vidieka, najmä východného Slovenska, a prispievajú k odlivu vzdelaných ľudských zdrojov ako nositeľov kultúry a hodnôt. Migračné vlny sa tak ponechajú svoju stopu na kultúrnej identite, kultúre a kultúrnych hodnotách obce či regiónu a ovplyvnia „označenie zakódovaných spôsobov správania alebo komunikácie, vyjadrujúce určité črty ich nositeľov, a to vrátane jazyka, obliekania, tradičných modelov príbuzenských vzťahov, inštitúcií, náboženstva a umenia, ktoré v každodennom živote predstavujú funkciu dorozumievacích prostriedkov. Sú pre svojich nositeľov jedinečné a odzrkadľujú kontinuitu mnohých generácií v kontexte miestnej alebo regionálnej kultúry, jazykového alebo náboženského zoskupenia. V svojej podstate je kultúrna identita vlastne tým, čo ľuďom dáva pocit hlbokej a stálej spolupatričnosti k určitej skupine, resp. komunite, ba viac k istej predstave, ideálu či ašpiráciám.“ Preto nie je zbytočná otázka, či bezprecedentný voľný pohyb osôb a pracovných síl v Európskej únii ovplyvní hodnoty a kultúrnu identitu európskych krajín. Treba sa radšej zamýšľať nad tým, ako rýchlo sa to deje a s akým výsledkom.

Globalizácia nahráva zmenám hodnôt a kultúry tým, že podporuje premenu v uznávaní spoločných hodnôt. Aj keď premena hodnôt a kultúry nastáva až pod podmienkou, že nové hodnoty a prvky inej kultúry sú prijaté a aplikované v živote jednotlivca či skupín, ich šírenie je v dobe internetu časovo a priestorovo bezlimitné. Globalizácia v kultúre je exteritoriálna, kedy sa vybraná časť kultúry a hodnôt exportuje parciálne do jednotlivých krajín alebo globálne na väčšinu kontinentov. Globalizačný trend sa prejavuje napríklad v bezbrehom konzumizme, pravdepodobne ako nevyhnutnej etapy vývoja neoliberalizmu.

Starajme sa sami o seba, úsilie zamerajme na profit zo zisku, majme sa dobre a užívajme si. Nevšímajme si všeobecné blaho spoločnosti, štát, nezamestnaných a chudobných. Nestarajme sa o ožobráčené časti sveta (aj tak sa tam pošle nejaká humanitná pomoc!), lebo krízy sú potrebné a strety medzi Východom a Západom, Severom a Juhom sú nevyhnutné – také sú slogany súčasnosti u mnohých.

Súčasný človek nedospel svojou vrcholnou civilizáciou k zamýšľanému stavu väčšieho bezpečia, blahobytu a humanity, ale práve naopak, do stavu globálnej krízy a mnohostranného ohrozenia celej biosféry, zdravia a život človeka nevynímajúc. Ľudia stoja zoči-voči dôsledkom nerovnomerného ekonomického rastu, nerovnomerného

globálneho zabezpečenia potravy, nedostatku vody, úbytku dažďových pralesov, zmeny klímy, topenia ľadovcov, znečistenia vzduchu a oceánov, hromadenia odpadkov, následkov geopolitických zvratov a migrácií veľkých skupín obyvateľov rôznych krajín.

K dôsledkom krízy vnímania patrí odcudzenie človeka prírode, krajine a spoločnosti, v ktorej žije, a úbytok prirodzených vzťahov k ľuďom a ku krajine. V kontexte globálnych zmien model hospodárskeho „udržateľného rastu" generuje ekologické, sociálne a ekonomické dlhy, ktoré budú musieť splácať budúce generácie. Kultúrne a hodnotové aspekty takéhoto vývoja sa prejavujú rozpadom tradičných hodnôt a nízkym povedomím o environmentálnej etike. Zároveň sa nachádzajú pod vplyvom rastúceho prepojenia vedy s ekonomickou a politickou mocou. Skúmanie, obnova a ochrana ekologických systémov predstavuje celoplanetárnu výzvu všetkým spoločenstvám, osobitne Európskej únii, ktorej je Slovensko členským štátom už desaťročie. Cesta k udržateľným riešeniam globálnych výziev musí zahŕňať aj hodnotové systémy, ktoré sú pod touto krízou podpísané, a tie hodnoty, ktoré by mali vstúpiť do vízii a stratégií na odvrátenie súčasných trendov.

V Európskej únii sa tieto idey začali prvýkrát výraznejšie presadzovať v dokumente K Európe poznania, v zmysle ktorého sa všetkým občanom únie má umožniť *prístup k poznatkom, bez ohľadu na vek a sociálne okolnosti. Dimenzia poznania* predstavuje poznatky, ktorými môžu a budú disponovať občania Európy zúčastňujúci sa na procesoch súčasných premien, postupne a permanentne si budujúci svoj poznatkový fond. *Občianska dimenzia* zdôrazňuje posilňovanie spoločných hodnôt a rozvíjanie pocitu spolupatričnosti k spoločnému sociálnemu a kultúrnemu priestoru, založenom na aktívnej solidarite a vzájomnom pochopení kultúrnych odlišností, ktoré predstavujú originalitu a bohatstvo Európy. *Dimenzia kompetencií* znamená rozvíjanie kompetencií, prostredníctvom ktorých sa rozvinú predpoklady zamestnanosti, predstavuje podporu kreativity, flexibility, adaptability, schopnosti učiť sa učiť a riešiť problémy v celoživotnom rámci, pričom všetky rozvojové aktivity sa majú uskutočňovať z hľadiska anticipovania potrieb a vývoja profilov jednotlivých druhov zamestnaní.

3 Európske hodnoty v kontexte univerzálnych hodnôt

V kontexte trendov globálneho vývoja nadobúda na význame preskúmanie hodnôt a hodnotových rebríčkov, ktoré sa považujú za najvýznamnejšie v globálnom rámci. Najvýznamnejšie výskumy hodnôt v celosvetovom meradle sa uskutočnili v 80. a 90. rokoch 20. storočia pod vedením S. H. Schwartza so svojimi spolupracovníkmi. Na základe empirického výskumu v 44 krajinách s rôznorodosťou kultúr sa pokúsil definovať *univerzálne hodnoty.* Vychádzal z toho, že hodnoty možno členiť: na základe potrieb alebo cieľov, z ktorých hodnoty vychádzajú (teda hodnoty inštrumentálne alebo hodnoty cieľové); na základe záujmu, ktorému hodnoty slúžia (teda záujmy individuálne, kolektivistické a zmiešané) a na základe motivácie, ktorú hodnoty sledujú.

Pri skúmaní hodnôt z hľadiska potrieb alebo cieľov predstavovali ideový a metodologický rámec výskumu „druhy základných problémov, ktorým spoločnosť musí čeliť, aby mohla regulovať ľudské aktivity". Základné problémy spoločnosti boli sformulované s ohľadom na vzťahy jednotlivca a spoločnosti, mieru individuálnej a spoločenskej

zodpovednosti a na vzťah spoločnosti k prírode. Hodnoty sa skúmali v kontexte nasledujúcich otázok:

- Aké sú vzťahy jednotlivca a spoločnosti, alebo čie záujmy/ciele majú prednosť? Individuálne alebo skupinové? Do akej miery môže byť jednotlivec autonómny, resp. nezávislý od skupiny?
- Ako je rozložená spoločenská zodpovednosť? Odlišuje sa od spoločenského postavenia alebo je rozdelená medzi všetkých rovnako? Aké je zabezpečenie zodpovedného správania sa členov spoločnosti?
- Aký je vzťah ľudstva (spoločnosti) k prírode?

Na základe výskumu definoval 7 typov hodnôt previazaných s predošlými otázkami:

- konzervativizmus (usiluje o zachovanie súčasného stavu, vyhýbanie sa zmenám narúšajúcim solidaritu v skupine alebo tradičný systém),
- intelektuálna autonómia (uprednostňuje rozvoj slobodného myslenia a práv jednotlivca),
- afektívna autonómia (podporuje pozitívne afektívne prežívanie vzťahov a života),
- hierarchia (akceptuje zavedené rozdelenie rolí a zdrojov),
- rovnostárstvo (uznáva dobrovoľný záväzok pomáhať ostatným na úkor presahu osobných egoistických záujmov),
- harmónia (podporuje harmonické včlenenie človeka do prírody a prostredia),
- sebapresadzovanie alebo majstrovstvo (zdôrazňuje rozvoj človeka prostredníctvom aktívneho sebapresadzovania, zvládnutia a riadenia prírodného a sociálneho prostredia).

Z hľadiska záujmu, ktorému hodnoty slúžia, možno jednotlivé kultúry charakterizovať ako konzervatívne alebo liberálne, hierarchické alebo rovnostárske, ako presadzujúce ovládanie prírody alebo podporujúce harmonické spolužitie s prírodou.

V tradičných kultúrach sa jednotlivec považuje za súčasť skupiny (kolektívu) a význam hľadá v sociálnych vzťahoch, v účasti na spoločne definovanom spôsobe života, vlastné ciele odvodzuje od cieľov skupiny. *V individualistickej kultúre* jedinec chápe seba samého ako nezávislú osobnosť, ktorá „má právo byť vo svojom prežívaní a myslení jedinečná.“ *V hierarchickej kultúre* funguje systém prisúdených rolí (úloh), ktorý je založený na nerovnakom rozdelení moci, prestíže a zdrojov. Zdôrazňuje sa presahovanie vlastných egoistických záujmov v prospech rovnosti a sociálnej spravodlivosti. *V rovnostárskej kultúre* sa uznáva rovnostárske rozdelenie moci a zodpovednosti. Podporuje sa výchova, ktorá jednotlivcov vedie k tomu, aby sa navzájom rešpektovali, považovali za morálne rovnocenných, zodpovedných za seba aj za dobro ostatných. *V spoločnosti presadzujúcej ovládanie prírody* sa podporuje tendencia ovládať, kontrolovať a meniť prírodný svet podľa ľudských potrieb, pričom sa táto tendencia vštepuje aj jednotlivcom. *Spoločnosti podporujúce spolužitie s prírodou* a prijímajúce svet taký, aký je, vedú jednotlivcov k tomu, aby žili s prírodou v harmonickou vzťahu a ochraňovali ju.

Z hľadiska motivácie konania sa definovalo 10 typov univerzálnych hodnôt (uznávaných v skúmaných kultúrach):

1. *moc a vplyv* (power) – autorita, líderstvo, dominacia,
2. *úspech* (achievement) – osobný úspech, spôsobilosť, ambícia, vplyv, inteligencia, sebaúcta (self-respect),
3. *hedonizmus* (hedonism) – potešenie, užívanie života,
4. *stimulácia* (stimulation) – činnosti na základe výzvy, rozmanitý a vzrušujúci život,
5. *autonómia* (self-direction) – kreativita, sloboda, nezávislosť, túžba po poznaní, výber vlastných cieľov,
6. *univerzalizmus* (universalism) – otvorenosť mysle, múdrosť, sociálna spravodlivosť, rovnosť, svet mieru, svet krásy, jednota s prírodou, ochrana prostredia, vnútorná harmónia,
7. *dobrodenie* (benevolence) – kolegialita, čestnosť, odpúšťanie, lojalita, zodpovednosť, priateľstvo,
8. *tradícia* (tradition) – akceptácia vlastného postavenia v živote, pokora, zbožnosť a oddanosť, úcta k tradícii, zdržanlivosť – sebaovládanie,
9. *konformita* (conformity) – sebadisciplína, poslušnosť,
10. *bezpečnosť* (security) – čistotnosť, rodina, bezpečie, národná bezpečnosť, stabilita spoločenského zriadenia, reciprocita prejavov priazne, zdravie, zmysel pre začlenenosť.

Schwartz testoval aj jedenástu možnú univerzálnu hodnotu – *spiritualitu alebo zmysel života*, ale zistil, že túto hodnotu neuznávajú všetky kultúry.

Schwartzova teória hodnôt má význam v globálnom kontexte, keďže upozorňuje na to, ktoré univerzálne hodnoty stoja v popredí a sú faktormi konania. V spoločensko-kultúrnom a politickom živote má význam vtedy, keď je dôležité zohľadniť hodnoty jednotlivcov pri tvorbe politických programov, návrhov a rozhodnutí, ktoré sa dotýkajú života a hodnotového rámca obyvateľov. Aplikuje sa aj v oblasti medzigeneračného prenosu žiaducich hodnôt, najmä ak sa na prenos hodnôt dívame z hľadiska súladu či nesúladu medzi generáciami a v kontexte spoločenských zmien.

4 Hodnoty v kríze postmoderného sveta

V minulých rokoch sociálne zmeny, pluralizácia a individualizácia ani tak neviedli k strate hodnôt, ako skôr k „zmene hodnôt“. Otázka správnych hodnôt a vhodného obrazu človeka zamestnáva filozofov už po stáročia. Tak ako spoločenské hodnoty podliehajú zmenám, musí byť aj rozvoj vlastnej osobnosti sprevádzaný ustavičným rozvíjaním vlastných hodnôt, pretože zotrvávanie na nemenných hodnotách obmedzuje jedinca vo vlastnom rozvoji.

Globalizácia na jednej strane zvyšuje nároky na odbornú stránku vzdelávania, ale predovšetkým na rozvoj všeobecných schopností, ktoré sú prenositeľné a umožňujú adaptovať sa na nové podnety a riešiť nové problémové situácie. Na druhej strane

nastoľuje požiadavky pevných hodnotových orientácií, keďže kultúrne vzorce správania sa v multikultúrnych spoločenstvách môžu výrazne modifikovať.

Čo sú a čím sú európske hodnoty a kultúrne dedičstvo v živote Európanov v jednotlivých európskych štátoch? Ako zasahujú do každodenného života, životnej a hodnotovej orientácie?

Kultúra sa hodnotí predovšetkým *ako súhrn duchovných a materiálnych hodnôt* vytvorených a vytváraných ľudstvom v celej jeho histórii, ako všetko, čím sa človek odlišuje od prírody a čo nesie stopy jeho aktivít. Kultúra teda predstavuje špecificky ľudský spôsob osvojovania si sveta, spôsob ľudskej existencie. Pre pochopenie ľudských hodnôt a hodnotových systémov v širokom spektre sociálnych skupín a zložitých spoločenských usporiadaniach je potrebné si uvedomiť, že *hodnoty vychádzajú vždy z určitej kultúry. Pojem kultúra zahŕňa vo vzájomnom prepojení* a) tzv. druhú prírodu, teda skutočnosť vytvorenú človekom (svet artefaktov vyžadujúci prežívanie a konanie zodpovedajúce účelu), b) svet hodnôt (cieľov), o ktoré treba usilovať; noriem (pravidiel), ktoré treba dodržiavať, teda hodnotovo-normatívny systém, ktorý je potrebné prijať za svoj vlastný, c) zvyklosti a tradície, ktoré treba rešpektovať. Tým kultúra plní *regulatívnu funkciu*, neodmysliteľnú od života spoločnosti a jednotlivcov.

Ešte pred vstupom Slovenska do Európskej únie viacerí upozorňovali na to, že diškurz o európskej kultúre a hodnotách sa zanedbal a podcenil. Predpokladalo sa, že členstvo Slovenska v Európskej únii významne obohatí verejnú debatu o hodnoty a normy európskej kultúry, ktorá sa charakterizuje ako multikultúrna, multisociálna a multináboženská, a v ktorej tolerancia predstavuje centrálnu hodnotu. Avšak výraznejšie ako pod vplyvom európskej kultúry, ktorá sa chápe ako obsahovo blízka národnej kultúre, sa kultúrno-hodnotové rámce obyvateľov Slovenska formujú dnes pod vplyvom globálnej kultúry macdonaldizácie a relativizácie kultúry a hodnôt.

Lokálna identita sa v mnohých členských štátoch únie stala hybnou silou v procese formovania regionálnych politických programov a formovania nových politických hnutí a strán. Ľudí výrazne viac priťahujú existenčné a environmentálne otázky v mieste bydliska ako excelentne sformulované európske stratégie. Ľudia majú predsa bližšie do sídla regionálnej alebo národnej vlády ako do Bruselu. Potvrdzujú to aj výskumy osobnej identifikácie súvisiacej s územím, ktoré naznačujú, že procesy globalizácie neprispievajú k tvorbe a posilňovaniu špecifickej identity, charakteristickej pre globálnu komunitu. Miera identifikácie jednotlivca so svetom (s globálnou komunitou) sa na konci 80. rokov pohybovala okolo 7 %. V roku 2008 výskum potvrdil len 3 %. Podobne to je aj pri identifikácii s Európou. V 80. rokoch sa miera identifikácia pohybovala okolo 20 % a v roku 2008 klesla na 7 %. Európsky priemer je podobný a neprekračuje 5 %. Na Slovensku a v Čechách je výsledok trochu vyšší, ale tendencia je tiež klesajúca.“ V celej Európe rastie identifikácia s lokálnou komunitou, s miestom, v ktorom žijeme. V 80. rokoch v poľských podmienkach identifikácia dosahovala 39 %, v roku 2008 vzrástla na 84 %. Tento trend platí predovšetkým v strednej a východnej Európe. Na Slovensku rástla identifikácia s miestom života podobne výrazne, pričom národná identita trochu menej padala.

Integračné sily vo svete reálne existujú a sú výsledkom protichodných síl, ktoré *presadzujú isté kultúrne hodnoty a kultúrne vedomie*. Národné štáty ešte stále sú

a zrejme ešte dlho budú dôležitými činiteľmi svetového diania, hoci ich záujmy, spojenectvá a konflikty čoraz väčšmi podliehajú globálnym kultúrnym a civilizačným faktorom. Kultúrna transcendencia je možná predovšetkým na báze kultúrnej identity najmä vtedy, ak vychádza z národnej kultúry. Národná kultúra totiž nachádza svoj skutočný význam až v kontexte európskej a univerzálnej kultúry.

5 Záver

Dynamika integračných, globalizačných a migračných procesov vyžaduje začleniť medzi princípy pestovania kultúrnej politiky v Európe aj nové skutočnosti. Na otázku, „Akú úlohu môže kultúra zohrávať v rozvoji?“, môžeme formulovať odpovede vo vzťahu k prínosu kultúry k celkovému európskemu rozvoju z troch hlavných aspektov:

1. *Kultúra ako príspevok k lepšiemu ľudskému poznaniu a porozumeniu* (ľudský rast): Ak sa na kultúru pozeráme z hľadiska lepšieho poznania, meniaceho sa pohľadu na svet a zavádzania inovácií do praxe, potom je umenie a s ním súvisiace činnosti rovnakým intelektuálnym zdrojom ako veda a technika.

2. *Ekonomické a spoločenské výsledky kultúry zo strednodobého a dlhodobého hľadiska, najmä so zreteľom na zmeny v hodnotovom rebríčku.* Aký je vplyv kultúry na ekonomický, politický a spoločenský život, vytváranie hrubého národného dôchodku, zamestnanosť, vyváženosť dovozu a vývozu, spokojnosť so sociálnym prostredím, vzrast alebo pokles tolerancie či intolerancie, orientáciu ľudí na spotrebu a na využitie voľného času? Aký je jeho vzdelávací a zušľachťujúci účinok, ako ovplyvňuje zmeny v hodnotových rebríčkoch ľudí (čiže morálku, demokratický proces, orientovanosť na prácu, postoj k ľuďom iných národností, náboženstiev, farby pleti, atď.)?

3. *Funkcie kultúry ako prostriedku ľudskej angažovanosti*: Umenie a s ním súvisiace (umelecké) činnosti by sa nemali vnímať len ako spoločenský zdroj alebo nástroj vládnutia, ale aj ako skutočný či potenciálny prostriedok rozvoja ľudského kapitálu. Všeobecne sa uznáva, že umenie a kultúra zlepšujú a rozširujú celkové kognitívne a intelektové schopnosti ľudí, ktoré získavajú vzdelávaním a skúsenosťami, pomáhajú ich flexibilnému využívaniu a adaptácii na nové okolnosti a podmienky. To z praktického hľadiska znamená, že by bolo dobré preskúmať, ako možno umenie a kultúru využiť aj na podporu znevýhodnených skupín tak, aby sa im sprístupnili nové príležitosti.

Európu ani dnes nemožno považovať iba za teritórium formujúce sa pod vplyvom procesov medzinárodnej ekonomickej integrácie. Európa sa aj v začiatkoch integrácie i v súčasnosti deklaruje ako územie a spoločenstvo hodnôt európskej civilizácie. Európsku civilizáciu však ovplyvňuje globalizácia, globálna imigrácia vyúsťujúca v multikulturalizmus, ako aj postupný a nebadaný ústup od vlastných ideových základov.

6 Literatúra

BUCHANAN, P. J. 2012. *Smrt Západu. Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožuji naši zemi a civilizaci.* Citadella 2012. 366 s. ISBN 978-80-970875-5-5.

HAPALOVÁ, M., PLICHTOVÁ, J. 2009. *Medzikultúrna psychológia*. s. 218 – 242. In: GAJDOŠOVÁ, E. a kol.: Prehľad psychológie. Výber psychologických disciplín. Bratislava: Vydavateľstvo Príroda, s.r.o, 256 s. ISBN 978-80-07-01511-1.

HELUS, Z. 2010. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada Publishing, 280 s. ISBN 80-247-1168-0.

JABLONSKÝ, T., KOLIBOVÁ, D., MATÚŠOVÁ, S. 2012. *European Values and Cultural Heritage – a New Challenge for Primary and Secondary School Education*. Debrecen: Center for Higher Education Research and Development. 221 s. ISBN 978-963-08-4634-9.

JASIŃSKA-KANIA, A. 2013. *Dôvera v Európu padá spolu s dôverou voči národnému štátu*. In: EurActiv.sk, 7. 11. 2013.

MATÚŠOVÁ, S. 2012. *Psychológia a znalostná spoločnosť.* Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo KU, 148 s. ISBN 978-80-561-0043-1.

MATÚŠOVÁ, S. 2013. *Globálne, európske, psychologické a pedagogické dimenzie hodnôt a kultúry.* In: JABLONSKÝ, T., MATÚŠOVÁ, S. a kol.: *Učiteľ a hodnoty. Európske hodnoty a kultúrne dedičstvo – výzva pre vzdelávanie.* Ružomberok – Verbum – vydavateľstvo KU, v tlači, ISBN 978-80-561-0089-9.

MATÚŠOVÁ, S. 2014. Udržateľnosť hodnôt a hodnoty udržateľnosti. s. 254 – 277. In: IVANIČKA, K. a kol. 2014. *Trvalá udržateľnosť inovácie v rozvoji Slovenska*. Bratislava: Wolters Kluwer. 312 s. ISBN 978-80-8168-036-6.

SABO, P. – COCHOVÁ, S. 2012. Od Ria k Riu + 20: Nárast rizika globálneho kolapsu a jeho hybné sily. s. 244 – 262. In: RUSKO, M. (ed.): *Globálne existenciálne riziká*/Global existencial risks. Žilina: STRIX, Edícia ESE-10, ISBN 978-80-89281-86-2.

SCHÖPFLIN, G., 2003. *Vytváranie európskej kultúrnej identity? Stredná Európa v rozšírenej Európskej únii.* In: EurActiv.sk, 2. 10. 2003.

SCHWARTZ, S. H. 1999. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. s. 23 – 47. *Applied Psychology. An International Review*. Volume 48, Issue 1, January 1999.

SCHWARTZ, S. H., BILSKY, W. 1987. Toward A Universal Psychological Structure of Human Values. s. 550 – 562. In: *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 53, No. 3, 1987.

Z okraja *do stredu*. Príspevok do diskusie o kultúre a rozvoji v Európe. 2004. Ministerstvo kultúry SR, ISBN 80-7121-244-X.

Je paradigmou budúcnosti solidarita?

Viliam Páleník[1] Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied

Is solidarity paradigm of the future?

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research of Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, viliam.palenik@savba.sk

Abstract: Solidarity is a term frequently used during the economic and financial crisis. Main context is with increasing solidarity, even to level of change of political regime. This paper is focused on historic development of the term solidarity with special attention on its legal and sociological aspect. In Slovak economic science, economic dimension of solidarity is discussed in individualistic and solidaristic economic system from these points of view: consumption, savings, enterprises, market, retirement, annuity. Analysis have shown that in various parts of individualistic economic system, there is place for various ways of applying social solidarism, without breaking its fundamentals: private ownership, freedom of agreement and free market. Author is focusing on solidarity among people in active age and main topics connected: people preparing for labour, short term unemployed, long term unemployed, voluntarily economically inactive. According to the author, solidarity in 21th century will have paradigmic importance: working supplier of solidarity must have more than marginally higher living standard as compared to non-working receiver of solidarity. If this assumption is not fulfilled, life-long strategies of population can lead to non-working and economic inactivity. Finding right balance of solidarism is a challenge for sciences about societies and mainly exact economic sciences.

Keywords: solidarity, optimality, economic crisis, sociology, economics.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom APVV-0371-11 „Inkluzívny rast v stratégii Európa 2020 – naivita alebo genialita?".

1 Úvod

Často skloňovaným slovom súčasnosti je solidarita a to v zmysle potreby uchovania sociálneho zmieru alebo morálnej povinnosti. Z hľadiska ekonómie to je vcelku pochopiteľná potreba znižovania príjmových rozdielov medzi lepšie a horšie zarábajúcimi, alebo medzi pracujúcimi a nepracujúcimi. Zložitejšia situácia nastáva pri dlhodobej nezamestnanosti, ktorá spravidla vedie k strate sebadôvery, apatii až k zmenám sociálneho správania, čím táto téma prerastá z ekonómie do sociológie až politológie, či etnológie. Moderné výrobné technológie umožňujú neustále zvyšovanie produktivity práce čo vytvára podmienky pre dlhodobú nezamestnanosť. Dá sa očakávať že do budúcnosti bude dlhodobá nezamestnanosť dôležitým javom, ktorý môže mať paradigmatický význam.

2 Solidarita a paradigmy

Definujme si solidaritu ako dobrovoľnú spoločenskú súdržnosť, ochotu ku vzájomnej pomoci a podpore v rámci nejakej skupiny. Človek je solidárny s nejakou skupinou, ak ju podporuje a jej úspechy a neúspechy pociťuje ako vlastné. Pôvod slova pochádza

z latinského slova *solidus,* čo znamená pevný, celistvý. Stredoveký právny pojem *in solidum* sa používal, keď nejaká skupina ľudí vystupovala pred súdom spoločne, tzn. prijímala záväzky „ako jeden muž“. Francúzske slovo *solidaire* označuje od 15. stor. stav, kedy ľudia konajú v zhode a navzájom ručia za svoje záväzky. Stalo sa heslom robotníckych hnutí a neskôr sociálnej demokracie – „solidarizovať sa“ s niekým.

Pojem solidarity v sociológii

Solidarita sa v sociológii spravidla chápe ako súdržnosť sebe rovných – v protiklade k moci jedného nad druhými. Koncom 19. storočia sociológ Émile Durkheim (podľa Petrusek, 1996) rozlišoval spoločnosť: 1) s nízkou mierou deľby práce – „mechanická solidarita“ skupiny či kmeňu ako daného celku, 2) s pokročilou deľbou práce – rôzne dobrovoľne spojenectvá a vytvárajúce tak „organickú solidaritu“.

Uvádzal aj tienisté stránky skupinovej solidarity: 1) odmietavé postoje až nepriateľstvo celej skupiny voči okolitej spoločnosti, 2) tlak na konformné jednanie dovnútra skupiny.

Skupinová solidarita sa môže vyskytovať na rôznej úrovni a to medzi osobami, domácnosťami, komúnami, regiónmi, štátmi. Aj prejavy solidarity môžu byť rôznorodé: verbálne, štrajky, demonštrácie, finančné a pod.

Ekonomický aspekt solidarity

Ekonomické aspekty inak sociologického pojmu solidarita sa výraznejšie prejavili v povojnovom období ako reakcia na medzivojnovú krízu, ktorá vyústila do nástupu fašizmu. Vtedajší pohľad bol v slovenských podmienkach prehľadne zosumarizovaný Karvašom (1999). Hospodársky systém z hľadiska vzťahu štátu k nemu, ako aj vzťahu k jednotlivcovi, rozdelil na dva základné typy:

1) Podľa *individualistických ekonomických teórií* má štát ponechať úplnú voľnosť jednotlivcom, ako nositeľom subjektívnych hospodárskych rozhodnutí, ktorí rozvinú svoje sily a schopnosti v prospech vlastnej hospodárskej sféry. Pritom sa ich činnosť harmonicky koordinuje v dôsledku existencie určitých v hospodárstve všeobecne platných zásad poriadku. Typickým predstaviteľom individualistických ekonomických teórií je liberalizmus s jeho rôznymi poddruhmi. Základnými znakmi individualistického ekonomického systému, ako súčasť politického systému, je uznávanie *súkromného vlastníctva, sloboda zmlúv a voľná súťaž.* Pri tom sa automaticky nevylučujú s vysokým uplatnením sociálneho solidarizmu.

2) Základom *solidaristických ekonomických teórií* je tvrdenie, že objektívny hospodársky cieľ sa dosiahne len vtedy, keď sa hospodárska sféra jednotlivcov usmerňuje v záujme celku, ústredného objektívneho cieľa. Jeho obsah a prostriedky na jeho dosiahnutie je v solidaristických ekonomických systémoch rôzny. Krajným prípadom je komunizmus, resp. plánovité hospodárstvo reálneho socializmu sovietskeho typu, ktoré neuznáva súkromne vlastníctvo, slobodu zmlúv a voľnú súťaž.

3) Špecifickým prípadom je *krízové hospodárstvo, ktoré* sa uplatňuje v prípade vojny a pod.

Individualistický aj solidaristický ekonomický systém má v reálnych politických systémoch rôzne verzie a mutácie. Rozlišujú sa hlavne v rozdielnom uplatňovaní práva na súkromné vlastníctvo, slobodu zmlúv a voľnú súťaž. Potreba posilnenia sociálneho

solidarizmu nie je v priamom rozpore s týmito troma právami. Preto pri takomto stupni skúmania nie je odôvodnené nezriedkavé tvrdenie, že v aktuálnej situácii je potrebná zmena politického systému. V ďalších častiach diskutujeme solidarizmus vo vybraných častiach ekonomického systému, Karvaš (1999), Páleník (2013).

Spotreba v solidarizme

Solidarizmus v spotrebe sa prejavuje hlavne v rozdelení a prerozdelení dôchodkov:

1) Pri individualistickom hospodárskom systéme štát zasahuje do rozdelenia dôchodkov, ale samotnú spotrebu dôchodkov necháva nedotknutú.
2) Pri solidaristickom systéme štát vrchnostenskou mocou určuje aj spotrebu domácností, koľko môže, resp. koľko má domácnosť spotrebovať.

Hlavným prostriedkom solidarizmu v spotrebe je prerozdeľovanie dôchodkov prostredníctvom daňového (vrátane odvodového) a sociálneho systému ktorý sa môže a aj uplatňuje v rôznych hospodárskych systémoch. Rozdiely sú vo formách a hlavne intenzite prerozdeľovacích procesov. Otázkou ostáva:

1) Aký stupeň solidárneho prerozdeľovania dôchodkov v individualistickom systéme už ekonomicky demotivuje ekonomické subjekty natoľko, že prestáva fungovať systém všeobecných zásad poriadku?
2) Keď zo solidárneho systému prerozdeľovania v solidárnom ekonomickom systéme v nadmernej miere profituje veľká časť spoločnosti, nevychýli to ústredný objektívny cieľ?

Príkladom solidárneho prerozdeľovania dôchodkov môže byť napr. progresívne zdanenie využívané na financovanie minimálnych dôchodkov, alebo zvyšovanie priemernej životnej úrovne nivelizáciou dôchodkov.

Solidarizmus a úspory

Úspory v podniku vznikajú tak, že časť čistého výnosu sa nepoužije v prospech výrobných faktorov, ale si ho podnik ponechá na krytie predvídaných alebo nepredvídaných nákladov vrátane investícií – samofinancovanie.

1) V individualistickom systéme samofinancovanie nie je hlavný zdroj financovania investícií, ale finančný trh, kde úrok plní regulačnú funkciu (v čase krízy to plne nefunguje).
2) V solidaristickom systéme je samofinancovanie hlavný zdroj financovania investícií podnikov čo vedie k väčšej odolnosti voči kríze a zároveň nízkej efektívnosti investícií v dôsledku absencii regulačnej úlohy úroku.

Časť dôchodkov domácností, ktoré sa nespotrebujú v prítomnosti ale sa usporia, sa akumulujú a rôznymi cestami sa dávajú k dispozícii podnikom ako kapitál – takéto úspory domácností môžu mať charakter dobrovoľných alebo nútených úspor.

Dobrovoľná tvorba úspor sa vyznačuje dobrovoľným rozhodnutím domácnosti, ovplyvňovaným hlavne dostatkom dôchodku a úrokom. Solidárne prerozdelenie s nimi súvisí nepriamo, a to cez politiky rozdeľovania dôchodkov a úrokovú politiku.

Pre solidárne prerozdeľovanie sú dôležité nútené úspory. Dochádza k nim v dôsledku zásahu štátu, z donútenia. Nútené úspory sú typické pre vojnové obdobia, ale

uplatňujú sa aj v čase mieru a to zväčša nepriamym spôsobom. Inštitucionálne nútené úspory majú trvalý charakter a sú súčasťou ekonomického systému. Dane a poplatky sú svojou podstatou solidaristickými nútenými úsporami, lebo sa nimi znižuje aktuálna spotreba domácností ale domácnosť ich ani v budúcnosti nebude môcť použiť na svoju individuálnu spotrebu, ale využitie týchto úspor má solidaristický charakter, napr. keď sa daňami znižuje časť dôchodkov domácností použitých na spotrebu a výnosy týchto daní sa použijú na investičnú výstavbu dopravnej infraštruktúry.

Sociálne odvody majú charakter nútených úspor, lebo k nim štát domácnosti donucuje z dôvodu sociálnej politiky. V budúcnosti však bude domácnosť individuálne užívať ich výnosy. Sociálny systém má aj veľký podiel solidarizmu, a to v tom, že domácnosť nútene poskytne časť svojho poistenia iným domácnostiam, ktoré z rôznych príčin nemajú svoje sociálne poistenie a tak s nimi solidarizuje. Rozsah a stupeň solidarizmu sociálneho poistenia je snáď najvýznamnejšou časťou solidárnych systému súdobých štátov.

V solidaristickom hospodárskom systéme sú nútené úspory inštitucionalizované a stávajú sa dominantným spôsobom sporenia tak podnikov ako aj domácností. Uplatňuje sa rôznymi spôsobmi ako je zdanenie, cenová politika až po prídelové systémy.

Špecifickou formou nútených úspor je nadmerná emisia peňazí, úverové peniaze a verejný dlh, ktoré umožňujú dodatočné investície za cenu dodatočnej inflácie a tým nižšej reálnej spotreby.

Solidaristický systém a podniky

Podnik ako organizačná forma výroby je dôležitou časťou individualistického hospodárskeho systému. Je vlastnený majiteľom/manažérom, ktorý riadi a organizuje podnik, ale aj znáša riziko. V kolektivistickom hospodárskom systéme podnik nemá plniť individuálne ciele podnikateľa ale ústredného objektívneho cieľa. V takomto podniku nie je znášanie rizika jasné, v konečnom dôsledku ho znáša spoločnosť ako celok.

Medzistupňom sú sociálne podniky, napr. družstvá, ktoré pôsobia v individualistickom systéme hospodárstva, avšak nie v prospech individuálneho vlastníka ale v prospech celého podniku, teda všetkých zamestnancov, členov. Podnik je riadený manažérmi a riziko znášajú zamestnanci, členovia ako celok a nie celá spoločnosť.

Solidaristický systém a trh

Trh je typický len pre individualistický ekonomický systém a obchodujú sa na ňom tovary, s ktorými môže vlastník voľne disponovať. Vo všeobecnosti sa akceptujú zásahy do trhu zabraňujúce externalitám (napr. monopolné postavenie).

Ak neplatí právo voľne disponovať (napr. v solidaristickom systéme), cena nemá vplyv na distribúciu a výrobu. Zásahy do trhovej tvorby cien zo sociálnou alebo environmentálnou motiváciou môžu viesť k takým deformáciám cien, ktoré bránia plniť základné funkcie trhu.

Solidarizmus a pracovný dôchodok

V individualistickom systéme sa pri určovaní výšky pracovného dôchodku vo všeobecnosti uplatňuje zásada výkonnosti vyjadrená ako podiel na národnej výrobe úmerný výkonu v prospech národnej výroby. V solidaristickom systém je tento princíp

nahrádzaný potrebami, v komunizme princípom „každý podľa svojich schopností – každému podľa jeho potrieb“.

Kompromisom medzi týmito krajnými prístupmi je princíp minimálnej mzdy, ktorá zabezpečuje základné potreby pracovníka a mzda nad minimálnu zohľadňuje výkonnosť pracovníka.

Solidarizmus a renta

Pod rentou sa rozumie prebytok výnosu podniku nad výnos hraničného podniku. Renty sú rôzneho druhu ako pozemková, mestská, polohová, organizačná, osobná, banská. V solidaristickom systéme sa renta definuje ako dôchodok bez práce. Z tohto pohľadu je snaha o jej solidaristické odčerpanie oprávnená.

Pred 60 rokmi, keď vznikol Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied, bola znalosť o fungovaní ekonomického systému a solidarity v ňom, na ktorú sme tu uviedli. Podľa názoru autora to bola prekvapivo vysoká úroveň, ktorá aj dnešnému čitateľovi má čo povedať a pravdepodobne vyplývala z vtedajšej čerstvej skúsenosti s medzivojnovou krízou v kontexte nástupu -izmov. Výstižným dokreslením situácie je aj úryvok z dobovej politickej satiry.

Analýza ukázala, že v rôznych častiach individualistického hospodárskeho systému je množstvo rôznych spôsobov uplatňovania sociálneho solidarizmu, bez porušenia jeho základných znakov – súkromné vlastníctvo, slobody zmluvy a voľný trh.

Možné budúce trendy

Pri náčrte budúcich trendov sa obmedzme na solidaritu medzi osobami v produktívnom veku. Jednotlivé prípady môžeme rozdeliť do týchto hlavných skupín:

1) Solidarita pracujúcich a skupinou osôb *pripravujúcich sa na povolanie* (napr. študenti vysokých škôl). Takáto solidarita je všeobecne prospešná, keď po ukončení prípravy na povolanie táto skupina začne pracovať a vytvárať vyššiu pridanú hodnotu ako bez vzdelania a solidaritu môže opätovať. Ak však táto podmienka nie je splnená nejde o všeobecne prospešnú solidaritu.

2) Solidarita pracujúcich s krátkodobo nezamestnanými je všeobecne prospešná, keď podpora v nezamestnanosti financovaná solidárne alebo príslušným povinným poistením umožňuje znížiť traumu zo straty zamestnania, udržanie primeranej životnej úrovne s následným opätovným získaním práce. Ak však z ekonomických alebo spoločenských dôvodov nie je snaha o získanie novej práce dostatočne aktívna či úspešná táto solidarita môže stratiť charakter všeobecnej prospešnosti.

3) Solidarita pracujúcich s dlhodobo nezamestnanými je všeobecne prospešná, avšak nie za každých okolností. Dlhodobo nezamestnaní často získavajú pocit bezmocnosti pri hľadaní práce, časom rezignujú. Ak nie sú dostatočne motivujúce ekonomické a spoločenské podmienky, môže to u časti dlhodobo nezamestnaných viesť až k podvedomej zmene životnej stratégie od maximalizácie celoživotného dôchodku smerom k nepracovaniu.

4) Solidarita pracujúcich s ekonomicko neaktívnymi zo subjektívnych dôvodov má podobný charakter ako u dlhodobo nezamestnaných, avšak vo vyhranenejšej podobe.

V prípade že sa uvedené štyri hlavné druhy solidarity budú zvyšovať a ich spomínané riziká uplatňovať môže to viesť k politickým rizikám v zmysle teórie verejnej voľby, kedy sa politici snažia akoby kúpiť voličov plnením ich požiadaviek, napríklad zvyšovaním solidarity. Ak by takáto skupina voličov získala signifikantný podiel, tak by aj nárast solidarity mohol byť signifikantný.

Natíska sa aj otázka, či solidarita vynucovaná napr. daňovými zákonmi je vlastne správne nazývať solidaritou, keďže svojou podstatou je solidarita dobrovoľná. Často diskutovanou otázkou je či z nad-optimality solidárnych systémov automaticky vyplýva ich ekonomické zaostávanie alebo nie?

Má solidarita paradigmatický význam?
Vyhraneným typom solidaristického hospodárskeho systému: je na jednej strane reálny socializmus sovietskeho typu a na strane druhej individualitický hospodársky systém liberálneho typu (napr. Nový Zéland). Súčasná kríza prináša potrebu zvyšovania solidarity avšak predostreté úvahy viedli k ekonomickým a sociálnym rizikám nadmernej solidarity. V nachádzajúcich desaťročiach bude podľa názoru autora vyvstávať potreba dynamickej optimalizácie solidarity, čo bude mať paradigmatický význam pre ekonomické a sociálne vedy.

3 Záver

Podľa názoru autora bude mať solidarita v 21. storočí paradigmatický význam – pracujúci poskytovateľ solidarity musí mať nemarginálne vyššiu životnú úroveň ako nepracujúci prijímateľ solidarity. Inak sa môžu meniť životné stratégie smerom k nepracovaniu. Hľadanie optimálneho stupňa solidarizmus bude v nasledujúcom období výzvou pre vedy o spoločnosti a pre exaktné ekonomické vedy zvlášť.

4 Literatúra

CHEVALLIER, G. 1983. *Zvonodrozdovo*. Bratislava: Slovenský spisovateľ (Paris: Les Éditions Rieder 1934).

KARVAŠ, I. 1999. *Základy hospodárskej vedy*. Bratislava: Veda (Martin: Matica slovenská 1947).

Le petit Robert. Paris 1970, heslo Solidarité.

PÁLENÍK, V. 2013. *Solidarita medzi bohatými a chudobnými: Vybrané ekonomicko-historické otázky.* Bratislava: EMPA. ISBN 978-80-971554-1-4.

PETRUSEK, M. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha, heslo solidarita.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Solidarity>.

2. *SPOLUPRÁCA ALEBO KONFRONTÁCIA?*
ekonomika a geopolitika

Problémy svetovej ekonomiky z globálno-evolučného hľadiska

Robert Burgan[1] Handlová

The problems of world economy from the global-evolutional point of view

Authors' contact details

[1] Okružná 7,
972 51 Handlová, Slovakia,
roboburgan@post.sk

Abstract: The main problem of all global studies is to find the right approach to all global problems of our globalized planet. We suggest that the best approach to these problems is from global-evolutional point of view. It means, from such a point of view in which all three types of universe development are engaged in. For our purposes, it is predominantly the development in the universe, the development of all forms of motion of matter from physical to social form of motion of matter. The world economy is only part of this global evolutional movement and is critically dependent from the concrete outlook and capacities of its individual autonomous agents. We next suggest that ordinary human beings now live in extremely complicated and dynamic civilization environment, which more and more transcends them and so it´s not excluded that in the next one hundred years they will be superseded by another autonomous evolutional agents with much more higher evolutional efficiency and capacities. This is the turning point to which all evolution on our planet is headed and orientated and this is the long searched solution of all our economical, social and cultural problems. But in the second part of our paper we analyze the main obstacles which stand on the road to this solution, on the road to acquire needed quantity of material, energetic and informational sources for such radical and all-encompassing change. For example and foremost, it is the demographic change, the explosive growth of human population, the very high public debt in many OECD countries, the transition from national state to market state, the growing portion of older people in the Western population and many other disturbing factors. There are the main reasons for which we are convinced at the end that the transition from human beings to another, more adaptable autonomous intelligent agents is still very improbable.

Keywords: world economy, global evolution, development of the universe, development in the universe, public debt, human nature, civilization turning point.

1 Svetová ekonomika z globálno-evolučného hľadiska

Najvhodnejšie nielen v tomto prípade bude začať presnými definíciami. Podľa Š. Samsona (2008, s. 13; podč. Š. S.) je svetová ekonomika *„vyjadrením medzinárodných ekonomických vzťahov, konca 20. a začiatku 21. storočia, národných hospodárstiev sveta, ktoré majú v prevažnej miere trhový charakter založený na kapitálových vzťahoch, kde rozhodujúcou formou hospodárskej súťaže je nedokonalá konkurencia, ktorej hlavnou formou prejavu sa stali transnacionálne spoločnosti, proces medzinárodnej integrácie a proces globalizácie"*. Ide teda o sociálno-ekonomický systém, ktorý podľa Samsona (tamže, s. 14) vystupuje a pôsobí ako jeden celok, ako súhrn „všetkých národných hospodárstiev jednotlivých štátov sveta", ako celok, ktorý je možné a potrebné chápať „v ich jednote a vzájomnej podmienenosti, prepojenosti a nadväznosti".

S týmto všetkým sa dá súhlasiť. Problémy sa však začínajú vynárať, keď máme produktívne (t. j. epistemicky účinne) vymedziť *okolie* tohto systému.

Nemáme pritom na mysli len bežnú rétoriku či argumentáciu environmentálnych ekonómov, podľa ktorých štandardné ekonomické učebnice viac-menej ignorujú problém dlhodobej udržateľnosti životného prostredia či tzv. externalít, ako skôr a viac začlenenosť svetovej ekonomiky do pomyselného vesmírneho vývojového prúdu, v rámci ktorého je jedine možné pochopiť a riešiť jej globálne problémy. Nielen v publikácii *Základy globálnej evolucioniky* (2013a), ale aj v niektorých ďalších textoch preto dôsledne rozlišujeme medzi tromi hlavnými typmi vývojových procesov vo vesmíre – jednak medzi vývojom nami pozorovaného vesmíru ako v čase a priestore jednoznačne ohraničeného fyzikálneho celku, t. j. *vývojom vesmíru,* jednak vývojom jemu nadradeného multi- alebo supervesmíru, pozostávajúceho z jednotlivých (mini)vesmírov, t. j. *multivesmírnym vývojom v pravom slova zmysle*, a nakoniec *vývojom vo vesmíre*, ako vývinovým radom jednotlivých foriem pohybu hmoty (FPH) od fyzikálnej, cez chemickú, biologickú až po sociálnu, ktorý priebežne kulminuje na našej planéte.

Osobitne treba zdôrazniť, že každá forma pohybu hmoty nielen pozostáva z jej substanciálnych alebo štruktúrotvorných prvkov (ako sú napríklad atómy či bunky), ale zároveň aj zaberá určitú časť časopriestoru, kde tvorí relatívne homogénnu časť alebo „vrstvu“. V jej pohybe sa zároveň uplatňujú viaceré mimoriadne zaujímavé zákonitosti – na jednej strane platí, že jednotlivé FPH a ich substanciálne prvky zaberajú čoraz menšiu časť z celkového časopriestoru (alebo, inak povedané, vyvíjajú sa a sústreďujú na čoraz menšom priestore), na druhej strane sa však výrazne menia aj samotné substanciálne prvky, ktoré sú v priemere čoraz väčšie a autonómnejšie, odzrkadľujúc a realizujúc tak v sebe v čoraz väčšej miere obsahové bohatstvo, ako aj štruktúrnu rôznorodosť všetkých predošlých vývinových FPH. Z nášho hľadiska sú však najzaujímavejšie otázky (alebo problémy) vzťahujúce sa k prechodu z jednej FPH na druhú, k zmene jej substanciálnych alebo štruktúrotvorných jednotiek či prvkov.

V našom prípade, t. j. v prípade sociálnej FPH, tak na jednej strane treba zdôrazniť, že počas našej expanzie do okolitého alebo blízkeho vesmíru sa doterajšia „logika“ vývoja vo vesmíre akoby „láme“ alebo obracia, pretože sociálna FPH už nezaberá čoraz menšiu časť z celkového časopriestorového objemu, ale na rozdiel od predošlej geologickej a biologickej FPH *sa začína prudko a zdanlivo nezvratne zväčšovať a/alebo rozpínať*. Ešte zaujímavejšie sú s tým súvisiace dynamické trendy, pretože ako veľmi konštruktívne upozorňujú A. Johansen a D. Sornette (2001, s. 2), počas uplynulých tisícročí rástla ľudská populácia a spolu s ňou úhrnný hospodársky produkt *rýchlejšie ako exponenciálne*, pričom v súčasnosti sme dospeli do štádia, kedy najmä vzhľadom na limitované látkovo-energeticko-informačné zdroje našej planéty *už nebude možné* udržať doterajšie extrémne tempo nášho vývinu a musíme, resp. mali by sme prejsť na iné, udržateľnejšie vývinové trajektórie aj so všetkými s tým súvisiacimi dôsledkami.

Johansen a Sornette zároveň podotýkajú (tamže, s. 3), že daný prechod do nového behaviorálneho režimu je v ich multivariačných dynamických rovniciach pre niekoľko navzájom prepojených premenných (ako sú populácia, technológie a kapitál) možný len vtedy, ak tieto premenné spolupôsobia súčasne, pretože izolovane ani jedna z nich nedokáže tento prechod zabezpečiť. Do úvahy napokon treba vziať aj to, že v takomto

prípade (tamže, s. 9 – 10) nie je možné tento prechod odvrátiť žiadnou technologickou inováciou (ktorá by napríklad umožnila osídlenie svetových morí), pretože aj táto by *len urýchlila* smerovanie k takejto *čisto ideálne existujúcej technologickej singularite*. Práve táto singularita sa pritom vzťahuje k jednej z hlavných tém tohto zborníka, t. j. k otázke, *či sme pripravení na veľký civilizačný zlom*. Ako je totiž z vyššie uvedeného zrejmé, ak na ňu chceme presvedčivo a jasne odpovedať, musíme si najprv ujasniť, čo si pod týmto „veľkým civilizačným zlomom" vlastne predstavujeme. Podľa nášho názoru do úvahy prichádza pomerne úzky repertoár či súbor evolučných scenárov alebo možností, vzťahujúcich sa veľmi špecifickým spôsobom k svetovej ekonomike.

Svetovú ekonomiku môžeme napríklad *priamo stotožniť so sociálnou FPH* a na takomto základe potom predpovedať jej ďalšie osudy. V prvom, asi najrealistickejšom scenári (pozri aj Burgan, 2011, s. 114) tak bude daný civilizačný zlom predstavovať *pád súčasného ľudstva* do niektorého zo štyroch Turčinom vymedzených (2008) post-apokalyptických štádií, počas ktorých dochádza k postupnému rozpadu hierarchických sociálnych štruktúr (a/alebo sietí) a súčasne aj k veľmi prudkému úbytku obyvateľstva. V druhom, menej realistickejšom či pravdepodobnejšom scenári dôjde *k akémusi návratu do predošlých vývinových štádií našej sociálnej FPH* a globálna civilizácia sa rozpadne na menšie, viac či menej autarkné celky, v mnohom podobné stredovekým kniežatstvám či grófstvam, ktoré sa nebudú môcť dynamicky rozvíjať, pretože budú zrejme navždy odkázané len na miestne zdroje. Najzaujímavejší, ale aj najmenej realistický či pravdepodobný je napokon tretí scenár, ktorý sa začal realizovať niekedy v 18. až 19. storočí počas veľmi pozvoľného nástupu strojovej veľkovýroby (alebo industriálnej epochy), pri ktorom sa *sociálna FPH začína meniť na nadsociálnu FPH*.

Inak povedané, substanciálne prvky sociálnej FPH už prestávajú stačiť extrémne rýchlemu a dynamickému vývinu civilizačného a technického „obalu" a prostredia, *ktoré sami vytvorili* a začínajú sa meniť na úplne nové entity, resp. a oveľa presnejšie, *vytvárať podmienky* na emergentný vznik novej, nadsociálnej FPH s jej vlastnými pohybovými zákonmi a substanciálnymi prvkami (t. j. *s ešte autonómnejšími, adaptabilnejšími či informačne „nasýtenejšími" autonómnymi inteligentnými agentmi*). Ako upozorňujeme v jednom z našich prvých filozofických textov (Burgan, 2010, s. 10), o tom, že sme skutočne postupne vytláčaní (ako určitý typ historicky daných alebo vymedzených autonómnych inteligentných agentov) z intravesmírneho vývinového radu, svedčí už len to, že čoraz väčšiu časť našej myšlienkovej práce presúvame do rôznych pomocných zariadení (ako sú počítače, mobily, telekomunikačné siete atď.), bez ktorých už celkom zjavne nedokážeme ani existovať, ani sa ďalej rozvíjať. Ešte dôležitejší je však s tým súvisiaci tlak na jedincov i nimi tvorené sociálne systémy.

Okrem všeobecne známych skutočností, ako je presun stámiliónov ľudí z priemyslu do sféry služieb v dôsledku pokračujúcej informatizácie a automatizácie, sa tu ponúka aj oveľa krutejší obraz či *prirovnanie* súčasnej civilizácie *k nemilosrdne a exaktne selektujúcemu počítaču* (Burgan, 2012, s. 27), ktorý primerane odmeňuje len tých ľudí, ktorí najviac prispievajú k jeho rastu a zdokonaľovaniu (programátorov, vedcov atď.) a ktorí jeho rast a zdokonaľovanie financujú a organizačne zabezpečujú (investori, manažéri, politici atď.). Z temného pozadia sociálnych konfliktov a bojov 19. až 21. storočia sa tak vynára netriviálna odpoveď na principiálne otázky, ktoré nedávno položili T. Želinský s I. Pauhofovou (2012, s. 124 – 125): „Nie je ‚manévrovanie' okolo

príjmových nerovností zástupným problémom? Nie je fundamentálnou otázkou súčasnosti: Aká bude potreba ľudskej práce v spoločnosti v budúcnosti?“ Ponúkajúca sa odpoveď je teda na prvý pohľad krutá – v jednej z možných budúcnosti *už nebude potrebná žiadna ľudská práca*, pretože ľudská spoločnosť ako taká *nebude existovať*.

Pri prechode z jednej FPH na druhú však filozofi pracujú *nielen s pojmom emergencie*, ale aj s pojmom *dialektickej negácie*, t. j. s takým prekonaním predošlej FPH, pri ktorom tá nová, dokonalejšia FPH obsahuje v akejsi redukovanej, ale aj značne koncentrovanej podobe mnoho vlastností predošlej FPH. Emergentný, t. j. náhly, spontánny vznik nadsociálnej FPH aj s jej evolučne oveľa dokonalejšími autonómnymi inteligentnými agentmi by sme preto mali chápať nie negatívne, ale pozitívne a skutočne sa snažiť navodiť podmienky, ktoré umožnia jej emergentný vznik, pretože len v takomto prípade budeme môcť hovoriť *o skutočnom civilizačnom zlome či skoku*, a nie jednoducho *o zopakovaní sa toho, čo tu už bolo,* ako by tomu mohlo byť vo vyššie uvedenom 2. scenári, resp. *o nezvratnom zániku pozemskej civilizácie ako takej*, keď niekoľko desiatok či stoviek preživších ľudských bytostí po svetovej vojne (ako by tomu mohlo byť pri realizácii 1. scenára) sotva dokáže obnoviť ľudskú civilizáciu v jej plnej šírke a sile. V druhej časti nášho príspevku sa preto budeme zamýšľať nad tým, nakoľko je svetová ekonomika pripravená na vytvorenie nadsociálnej FPH.

2 Prečo k žiadnemu civilizačnému zlomu veľmi pravdepodobne nedôjde

Skôr však, ako uvedieme najdôležitejšie príčiny, na základe ktorých sa domnievame, že k žiadnemu výraznému civilizačnému zlomu na našej planéte pravdepodobne nedôjde, považujeme za potrebné upozorniť na tri veľmi dôležité súvislosti alebo skutočnosti. *Po prvé*, bolo by veľkou chybou považovať pojem „forma pohybu hmoty“ za nejaký nepraktický výmysel marxistických filozofov, pretože obsah tohto pojmu sa fakticky prekrýva s obsahom pojmu „prirodzený druh“, ktorý je veľmi dobre i dostatočne dlho etablovaný najmä v prísne empirickej anglosaskej prírodnej filozofii, resp. metafyzike (Campbell et al., 2011). *Po druhé*, podmienky pre emergentný vznik oveľa inteligentnejších a adaptabilnejších autonómnych agentov ako ľudské bytosti sú už *sčasti* na našej planéte vytvorené, ako je zrejmé z pokroku, ktorý sme dosiahli nielen pri výskume umelej inteligencie, ale aj v rámci nanotechnológií a biotechnológií. Stále však nie je naše úsilie v tejto oblasti natoľko intenzívne alebo sústredené, aby sme mohli v dohľadnej dobe očakávať, že povedie k spontánnemu vzniku novej FPH.

A po tretie, o tom, že pri prechode od sociálnej k nadsociálnej FPH zďaleka nejde o nejakú ezoterickú či odťažitú problematiku, svedčí aj štúdia Z. Lehmannovej (2001, s. 27 – 28), v ktorej sa pri vymedzovaní hodnotovej paradigmy európskej kultúry (a jej integrity) poukazuje aj na dôležitosť *špecifického chápania ľudskej podstaty a/alebo prirodzenosti*, ktorá sa tradične chápe ako od prírody daná alebo transcendentne zadaná a netradične naopak – ako historicky vznikajúca, vyvíjajúca sa a zanikajúca. Je teda len prirodzené, že to bol práve Európsky parlament (Burgan, 2013b, s. 123 – 132), ktorý sa neuspokojil s povrchnými či navzájom sa vylučujúcimi vymedzeniami tejto podstaty a/alebo prirodzenosti a objednal si zvláštny výskum (Coenen et al., 2009), v rámci ktorého sa ukázalo, že spomedzi širokého spektra medicínskych zásahov je už dnes

veľká časť zameraná *len na zdokonaľovanie človeka*, pričom sa zreteľne vynára kontinuum postupných vylepšení, na konci ktorého sa naozaj môžu objaviť autonómne inteligentné agenty nadsociálnej FPH. O to zaujímavejšie by preto malo byť vymedzenie hlavných príčin, na základe ktorých sa domnievame, že sústredenie dostatočných zdrojov na vytvorenie nadsociálnej FPH je v tomto storočí veľmi nepravdepodobné:

A) *Zákon klesajúcej hraničnej produktivity*. Podľa J. A. Taintera (2009, s. 127 – 170) všetky ľudské spoločnosti sú pri živote udržiavané stálym prísunom energie. Ešte dôležitejšie je, že s časom sa efektívnosť všetkých investícií (vrátane technických a energetických) postupne mení, pretože tu pôsobí zákon klesajúcej hraničnej produktivity, vzťahujúci sa k zmenám v oblasti priemerných a hraničných produktov a nákladov, ktorý si od každej spoločnosti, ktorá sa chce vyhnúť kolapsu, vyžaduje, aby v predstihu investovala do produktívnejších energetických zdrojov. O našej zjavnej neschopnosti vyrovnať sa s touto požiadavkou pritom svedčí (tamže, s. 274 – 282) pokles hraničných výnosov vo viacerých investičných sférach (v zdravotníctve, vzdelávaní, výskume atď.), z čoho vyplýva, že sa nielen nachádzame v nestabilnej fáze tesne pred civilizačným kolapsom, ale nemáme ani dostatok zdrojov na to, aby sme dokázali masívne investovať do špičkového nanotechnologického a biotechnologického výskumu.

B) *Demografická zmena*, dokumentovaná J. Krejčím (2002, s. 344), pri ktorej nejde len o obrovský nárast celkového počtu obyvateľov Zeme, ale najmä o disproporcionálnosť tohto rastu, keď dlho hospodársky, vojensky a vari aj kultúrne dominujúca Európa populačne klesala z 31,6 percenta svetovej populácie v roku 1900 na púhych 12,1 percenta v roku 2000, zatiaľ čo Afrika v tom istom období stúpla zo 7,6 percenta na 12,9 percenta, Ázia z 51 percent na 60,8 percenta a Latinská a Karibská Amerika zo 4,4 percenta na 8,6 percenta, čo muselo nevyhnutne vyústiť do presunu kapitálu na populačne „výdatnejšie“ a postupne aj čoraz viac výnosnejšie trhy, s tým mimoriadne závažným dôsledkom, že išlo o trhy alebo ekonomiky, ktoré sa dosť dlho museli zameriavať na vybudovanie dostatočne rozsiahlej a efektívnej priemyselnej základne, pričom však z Európy a USA sťahovali veľa voľného kapitálu, ktorý mohol byť inak využitý na investovanie do vyššie spomínaných špičkových alebo high-tech inovácií.

C) *Populistická a alibistická politika vlád väčšiny západoeurópskych krajín na konci 20. a začiatku 21. storočia*, ktoré sa pri klesajúcej ekonomickej výkonnosti a konkurencieschopnosti svojich ekonomík snažili udržať sociálny zmier pôžičkami a nielenže masívne zadĺžili svoje krajiny, ale nadlho výrazne obmedzili, ak nie úplne zablokovali aj ich rozvoj, spojený nielen s investíciami do špičkových technológií či high-tech inovácií, ale aj s prechodom na oveľa úspornejšie a efektívnejšie zdroje a prírodu šetriace, environmentálne výrobné procesy či technológie. Ako napríklad uvádza D. N. Chorofas (2014, s. 169), Taliansko v roku 2012 potrebovalo na vyplatenie svojich aktuálne splatných dlhov a úrokov z pôžičiek 28,7 percenta HDP (hrubého domáceho produktu), čo je ešte viac ako v prípade podobne krachujúceho Španielska, ktoré by na túto operáciu potrebovalo v danom čase „len“ 20,9 percent svojho HDP.

D) *Masívna celková zadĺženosť väčšiny tzv. vyspelých alebo rozvinutých ekonomík*, ktorá ešte viac blokuje ich rozvoj i životne dôležité investície do špičkových technológií a výskumu. Multinacionálnymi korporáciami ovládané média totiž zámerne neinformujú občanov o celkovom dlhu ich krajín či štátov, ale len o ich verejnom

(alebo štátnom) dlhu, vypočítavanom v percentách vo vzťahu k HDP. D. N. Chorofas (tamže, s. 25) však žiada, aby bol do úvahy braný a zohľadňovaný aj celkový dlh danej krajiny pozostávajúci z vládneho alebo štátneho (angl. sovereign) dlhu, dlhu korporácií alebo súkromných spoločností a dlhu domácností. V takomto prípade budeme musieť čeliť realite, ktorá svojou krutosťou prekonáva všetky očakávania a súčasne ukazuje, do akej miery sme limitovaní pri našej snahe radikálne zefektívniť (a „zeinvironmentalizovať") naše ekonomiky a získať z nich zdroje na vývin špičkových technológií, pretože celkový dlh Japonska v roku 2011 dosahoval 460 percent jeho HDP, Španielska 360 percent HDP, Veľkej Británie 325 percent HDP, Francúzska 320 percent HDP, Talianska 310 percent HDP, Spojených štátov amerických 270 percent HDP a aj zdanlivo silného Nemecka 240 percent HDP, z čoho okrem iného jasne vyplýva, že ani Nemecko nemá na to, aby ekonomicky držalo krachujúcu Európsku úniu nad vodou.

E) *Politické ovplyvňovanie, manipulovanie a deformovanie prirodzených ekonomických procesov*, ktoré sa najvýraznejšie prejavilo *pri zavádzaní tzv. jednotnej európskej meny (alebo eura)*. Ako uvádza D. N. Chorofas (tamže, s. 120), ekonómovia budú zrejme ešte dlho diskutovať o tom, ako mohlo dôjsť k tomu, že po zavedení spoločnej európskej meny sa od roku 2001 tak rýchlo rozšírila dlhová nákaza po celej južnej Európe. Podľa neho (tamže, s. 149) jedna z príčin toho, že namiesto očakávaného rastu efektívnosti výroby v dôsledku znížených nákladov sa dostavilo masívne zadĺženie, spočíva v tom, že spolu s eurom neboli v týchto rizikových ekonomikách jasne stanovené pravidlá na reštrukturalizáciu pracovného trhu. Ešte tragickejšie, ale súčasne aj komickejšie však je, že už pri zavádzaní eura viacerí ekonómovia upozorňovali, že ide o predčasný krok, ktorý sa skončí katastrofou. P. Pavlík (2003, s. 67) napríklad už vtedy konštatoval, že: „Podľa dôveryhodných analýz členské štáty EÚ nespĺňajú predovšetkým tri hlavné kritériá pre optimálnu menovú oblasť, ktoré sa týkajú mobility pracovných síl, mobility kapitálu a fiškálnych transferov." Veľmi zlé následky podľa neho mala mať a skutočne aj mala (tamže, s. 74), ako sa neskôr potvrdilo, aj „strata možnosti devalvovať menu pri nepriaznivom vývoji platobnej bilancie".

F) *Prechod od národného štátu k trhovému štátu a s tým súvisiaca premena viacerých dovtedy efektívne fungujúcich ekonomík na „darebácke" (angl. rogue) ekonomiky*, skvelo dokumentovaná v knihe L. Napoleoni (2008), podľa ktorej po páde Železnej opony, resp. rozpade bloku Sovietskym zväzom kontrolovaných tzv. socialistických krajín, dostala globalizácia nový impulz a podnietila rozšírenie šedej (pololegálnej) a čiernej (ilegálnej) ekonomiky aj v krajinách, ktoré dovtedy relatívne úspešne odolávali tejto nákaze. V dôsledku toho nielenže sa stenčil beztak úzky tok peňazí, ktoré v západnej Európe mohli smerovať do rozvoja špičkových technológií alebo inovácií, ale štát stratil v ešte väčšej miere kontrolu nad tovarovými a finančnými tokmi v rámci vlastnej ekonomiky. Obrázok, ktorý talianska autorka ponúka, je pritom naozaj desivý a zahrnuje nielen masový vývoz krásnych a vzdelaných slovanských (najmä ukrajinských a ruských) prostitútok na prekvitajúce západné sexuálne trhy, ale aj masovú imigráciu do západnej Európy a s ňou spojený rozmach čiernej alebo ilegálnej práce, s tým súvisiaci celkový pokles miezd i faktický zánik strednej vrstvy spoločnosti, falšovanie predražených značkových výrobkov a ich pašovanie do celého sveta, ilegálny rybolov, falšovanie liečív a ich vývoz najmä do chudobných afrických krajín,

ale aj celkový pokles politickej kultúry, spojený s tým, že aj do politiky začali čoraz viac prenikať „čierne“ alebo mafiánske peniaze a korumpovať ju v nebývalej miere.

G) *Prudký nárast počtu starších a starých ľudí v tzv. vyspelých krajinách, vyžadujúcich si čoraz rozsiahlejšiu a finančne náročnejšiu sociálnu a zdravotnú starostlivosť*, ktorý takisto významne redukuje množstvo peňazí, ktoré je možno investovať do skutočného hospodárskeho rozvoja a špičkového výskumu. Viackrát citovaný D. N. Chorofas (tamže, s. 136 – 137) dokonca otvorene a tvrdo konštatuje, že záchranná sociálna sieť nemá nič spoločné s demokraciou, pretože bola zavedená v 19. storočí Ottom von Bismarckom v autokratickom Prusku, keď s jej udržiavaním neboli väčšie problémy, pretože ľudia po odchode do dôchodku prežívali najviac ďalšie dva – tri roky a nie 20 až 30 rokov, ako je tomu dnes. Nakoniec, o tom, že sa skôr či neskôr budeme musieť rozhodnúť, či chceme viac podporovať mladých a talentovaných, alebo starých a neschopných, svedčí aj text B. Vaňa z roku 2012, v ktorom okrem iného konštatuje (tamže, s. 96), že: „Ak by sa vo vyspelých krajinách zachoval súčasný reprodukčný model aj po roku 2050, znamenalo by to prehĺbenie trendov úbytku obyvateľstva, zakonzervovanie vekovej štruktúry s priemerným vekom tesne pod hranicou 50 rokov a znižovanie podielu majoritného obyvateľstva na úkor nových menšín, čo by v konečnom dôsledku znamenalo vážne ohrozenie pre európsku civilizáciu v dnešnom ponímaní.“

H) *Populačná explózia* v krajinách, ktoré buď neuznávajú liberálne hodnoty a princípy, alebo sa z veľkej časti dokonca stotožňujú s militantnými náboženskými ideológiami a hnutiami, ktorá môže v blízkej budúcnosti výrazne ovplyvniť akékoľvek úvahy nad transformáciou ľudí na úplne nové autonómne inteligentné agenty nadsociálnej FPH, pretože pre ľudí vyznávajúcich najagresívnejšie monoteistické náboženstvá je ľudská podstata alebo prirodzenosť niečím zhora daným, dokonalým a principiálne nemenným a v prípade, že by sa skutočne stali reálnymi naše úvahy o jej možnej radikálnej transformácii, sotva by boli ochotní s niečím podobným sa zmieriť. O to dôležitejšia je voľba, pred ktorou dnes stojí napríklad francúzsky prezident F. Hollande a spolu s ním aj skoro celé Francúzsko, ktoré sa podľa D. N. Chorofasa (tamže, s. 197) bude musieť rozhodnúť, či chce byť skutočne len „odpadkovým košom pre ilegálnych imigrantov“, z veľkej časti pochádzajúcich z moslimskej severnej a subsaharskej Afriky, ktorí sotva výrazne prispejú k jeho hospodárskemu rozvoju a skôr zaťažia jeho beztak preťažený sociálny a zdravotnícky systém, alebo modernou liberálnou krajinou, ktorá má dostatok zdrojov na financovanie vzdelávania i špičkového vedeckého výskumu.

CH) *Pauperizácia strednej vrstvy a vznik náboženského fundamentalizmus v strednej a juhovýchodnej Európe* ako úplne nový sociálny a kultúrny fenomén, prejavujúci sa v agresívnom tzv. hnutí za život, ktorého proponenti sa otvorene stavajú proti liberálnym hodnotám a princípom, konkrétne proti právu homosexuálov a lesbičiek vstupovať do manželského zväzku, osvojovať si osirelé deti, ako aj proti právu ženy zbaviť sa v prípade potreby, na základe vlastného osobného a slobodného rozhodnutia legálnym lekárskym zákrokom neželaného plodu; od ktorých takisto bude sotva možné očakávať, že budú súhlasiť s radikálnou transformáciou ľudskej podstaty a prirodzenosti a súčasným vznikom autonómnych inteligentných agentov nadsociálnej FPH.

I) *Vznik veľkého množstva sociálnych a hospodárskych asymetrií*, ktoré viac-menej vyplývajú z príčin uvedených v bodoch A) až CH), veľmi detailne pritom preskúmaných P. Staněkom (2011), poukazujúcim na asymetrie globálneho otepľovania, demografického vývoja, bohatstva a chudoby, najmä však finančného sektora alebo financií ako takých (tamže, s. 31 – 32), súvisiacej s tým, že zatiaľ čo „svetová ekonomika v posledných dekádach rástla o 3 – 5 % ročne, finančné trhy sa zväčšovali o desiatky až stovky percent ročne". V dôsledku toho vznikol od reálnej ekonomiky odtrhnutý finančný sektor, v rámci ktorého sa síce vytratila väzba „na skutočne vytvárané tovary a služby", zato však vznikli obrovské a neprehľadné (a tak aj ťažko kontrolovateľné) finančné konglomeráty, ktoré si postupne vytvorili dostatočne odolný ochranný štít alebo „pole proti národným regulačným mechanizmom". Bez zveličovania preto možno konštatovať, že svetová ekonomika sa vďaka tejto a mnohým ďalším asymetriám *ocitla akoby v pasci, v akomsi mŕtvom bode alebo priestore, z ktorého zdanlivo niet žiadneho úniku,* ako naznačuje aj I. Pauhofová (2011, s. 8), keď v súvislosti so snahami o redukovanie rozpočtových výdavkov v USA a v EÚ konštatuje, že v dôsledku toho dôjde k zvýšeniu „výdavkov domácností na tovary a služby, ktoré predtým garantoval štát", čo bude viesť nielen „k podstatnému zúženiu priestoru pre spotrebu", ale aj k výraznému obmedzeniu budúceho dopytu, tlaku na zvýšenie exportu a faktickému vyostreniu pôvodného problému. Aj z toho je zrejmé, že na „odbrzdenie" svetovej ekonomiky budeme potrebovať nejaké netriviálne a mimoriadne komplexné riešenie.

3 Záver a diskusia

Na základe argumentov predložených v 1. časti tohto textu sa domnievame, že výskum svetovej ekonomiky z hľadiska globálnej evolucioniky ako prísne empiricky založenej všeobecnej vývojovej teórie je perspektívny *najmä z hľadiska jej priorít*. Ak sa totiž budeme pozerať na svetovú ekonomiku ako na súčasť vesmírneho vývinového prúdu, čiže *vývoja vo vesmíre*, ktorého ďalšie smerovanie je výrazné limitované dostupnými látkovo-energeticko-informačnými zdrojmi, rýchlo zistíme, že máme *len niekoľko sto rokov* na to, aby sme dokázali preniesť naše civilizačné aktivity na blízke telesá Slnečnej sústavy a znížiť tak riziko nášho vyhynutia v dôsledku rozmanitých interných alebo externých sociálnych či prírodných katastrof, pretože zdroje na takúto expanziu sú na našej planéte výrazne limitované a určite nie nekonečné. Nie náhodou preto experti už niekoľko rokov hovoria *o tzv. ropnom zlome* ako momente, od ktorého už bude ťažba ropy, ako kľúčovej strategickej suroviny, len sústavne a nezvratne klesať.

Pri takto jasnom stanovení našich evolučných priorít však okamžite musíme čeliť paradoxom, pretože ak sú naše úvahy o relatívne rýchlom vystriedaní či nahradení sociálnej FPH nadsociálnou FPH pravdivé či aspoň do značnej miery konzistentné, potom musíme súčasne konštatovať, že danú kolonizáciu Slnečnej sústavy *už nebudeme realizovať my, ale úplne nové autonómne inteligentné agenty nadsociálnej FPH*, ktoré môžu, ale aj nemusia mať s nami veľa spoločného. Ako však zdôvodňujeme v 2. časti nášho textu, na takýto skutočný a výrazný civilizačný zlom, resp. skok v smerovaní našej civilizácie momentálne vôbec nie sme pripravení, pretože jednak sme *až donedávna neboli schopní presne definovať, v čom tento civilizačný skok v skutočnosti spočíva*, jednak riadime svetovú ekonomiku ako konkrétny sociálno-ekonomický

systém takým spôsobom, že *s veľkou pravdepodobnosťou nedokážeme* v danom niekoľko storočnom časovom intervale pretransformovať ľudskú spoločnosť a svetovú ekonomiku *tak, aby sme dokázali vytvoriť optimálne podmienky na emergentný vznik nadsociálnej FPH a jej následné emancipovanie sa na okolitých telesách našej planetárnej sústavy.*

Vôbec pritom netvrdíme, že súbor nami predložených príčin, ktoré nateraz zabraňujú uskutočneniu takéhoto civilizačného skoku, je úplný. Naopak, bez väčších problémov či váhania by sme k nemu mohli pridať riziká spojené s klimatickou zmenou (alebo globálnym otepľovaním), pandémiami, rýchlo rastúcou nezamestnanosťou mladých ľudí nielen v Európe, ale aj na Blízkom východe a pod. Podstatné a dôležitejšie je však podľa nás niečo iné, a to, ako sme naznačili v bode I), *vzájomná podmienenosť a previazanosť jednotlivých hospodárskych a sociálnych premenných,* ktorá na jednej strane vylučuje všetky jednostranné alebo parciálne riešenia globálnych sociálnych a ekonomických problémov a na druhej strane nás núti hľadať komplexné, všestranné, pritom však natoľko radikálne riešenia, že sa určite budú vzpierať našim zaužívaným behaviorálnym stereotypom či nimi generovanej skúsenosti, ako by tomu určite bolo napríklad pri aplikovaní environmentálneho dizajnu takým spôsobom, ako navrhujú C. Vezzoli a E. Manzini (2008), kedy v dôsledku radikálnych úspor vo všetkých fázach existencie priemyselného výrobku dochádza zákonite k zmenšovaniu objemu výroby.

Pokiaľ sa však predsa len pokúsime realizovať vyššie opísaný transformačný program a vytvoriť optimálne podmienky na vznik nadsociálnej FPH a jej úplne nových autonómnych inteligentných agentov, musíme byť pripravený na radikálnu, rýchlu, skutočne revolučnú *globálno-evolučnú premenu nielen svetovej ekonomiky, ale celej našej civilizácie,* v rámci ktorej už viac nebude dovolené, napríklad, investovať miliardy dolárov či rubľov do zbrojárenskej výroby len preto, aby sme pomocou zbraní mohli brániť či rozširovať *nespravodlivo a nečestne nakradnutý majetok*, ako je tomu do veľkej miery pri všetkých tzv. obranných zoskupeniach či alianciách, zatiaľ čo v rámci samotnej ekonomiky sa budú realizovať dva na prvý pohľad úplne protikladné civilizačné manévre, keď na jednej strane budeme hľadať spôsoby či postupy, *ako čo najviac zefektívniť našu priemyselnú a poľnohospodársku výrobu*, aby sme dokázali uspokojiť materiálne a duchovné potreby miliárd pozemšťanov, a na druhej strane získali čo najviac zdrojov na realizovanie špičkového nanotechnologického, biotechnologického a kozmického výskumu, ktorý nám umožní definitívne zahájiť kolonizáciu Slnečnej sústavy *bez ohľadu na to, či ju nakoniec završíme my, ľudia, alebo nejaké iné, z nás pochádzajúce a oveľa adaptabilnejšie bytosti*. Nakoľko sú obidve tieto možnosti reálne, to už ponechávame na posúdenie všetkým budúcim čitateľom tohto textu.

4 Literatúra

BURGAN, R. 2010. Sociálna forma pohybu hmoty (a jej hlavné, štruktúrne prvky). In: *E-LOGOS*, Electronic Journal for Philosophy, 2010, č. 10, s. 1 – 20. [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/science/burgan10.pdf>.

BURGAN, R. 2011. Existujú nejaké závažné dôvody na to, aby silní, múdri a vplyvní dlhodobo trápili slabých, hlúpych a bezvýznamných? In: PALENČÁR, M. (ed.): *Problém utrpenia v živote súčasného človeka.* Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, s. 91 – 122. ISBN 978-80-557-0279-7.

BURGAN, R. 2012. Časopriestorová lokalizácia vesmírnych civilizácií. In: *E-LOGOS*, Electronic Journal of Philosophy, 2012, č. 11, s. 1 – 49. [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/science/burgan12c.pdf>.

BURGAN, R. 2013a. *Základy globálnej evolucioniky.* Bratislava: Vydavateľstvo IRIS. ISBN 978-80-8153-005-0.

BURGAN, R. 2013b. Európsky parlament a (jeho) ľudská podstata. In: RÁCZ, A. (ed.): *(Úvahy) o ľudskosti a ekologickosti človeka a jeho ľudskej prirodzenosti a podstate.* Zvolen: Katedra spoločenských vied Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity, s. 123 – 132. ISBN 978-80-8093-181-0.

CAMPBELL, J. K., O´ROURKE, M., SLATER, M. H. (eds.). 2011. *Carving Nature at Its Joints. Natural Kinds in Metaphysics and Science.* London-Cambridge: Massachusetts Institute of Technology. ISBN 978-0-262-01593-6.

COENEN, C., SCHUIJF, M., SMITS, M., KLAASSEN, P., HENNEN. L., RADER, M., WOLBRING, G. 2009. *Human Enhancement Study.* Brussels: European Parliament, Policy Department A: Economic and Scientific Policy. [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <https://www.itas.kit.edu/downloads/etag_coua09a.pdf>.

CHOROFAS, D. N. 2014. *Public Debt Dynamics of Europe and US.* Oxford: Elsevier. ISBN 978-0-12-420021-0.

JOHANSEN, A., SORNETTE, D. 2001. *Finite-time singularity in the dynamics of the world population, economic and financial indices.* [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <http://arxiv.org/pdf/cond-mat/0002075v4.pdf>.

KREJČÍ, J. 2002. *Postižitelné prody dějin*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-09-1.

LEHMANNOVÁ, Z. 2001. Integrace Evropy z hlediska kultury. In: *Mezinárodní vztahy*. Vol. 36, No. 3 (2001), pp. 24 – 40. [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <http://mv.iir.cz/article/view/690>.

NAPOLEONI, L. 2008. *Rogue Economics: capitalism´s new reality.* Crows Nest: Allen & Unwin. ISBN 978-1-74715-478-0.

PAUHOFOVÁ, I. 2011. Príjmová stratifikácia a problémy globálnej spotreby. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.): *Budúce podoby ekonomických systémov.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 7 – 11. ISBN 978-80-7144-193-9.

PAVLÍK, P. 2003. Stane se euro rovnocenným konkurentem amerického dolaru? In: *Mezinárodní vztahy*. Vol. 38, No. 3 (2003), pp. 64 – 84. [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <http://mv.iir.cz/article/view/85>.

SAMSON, Š. 2008. Svetová ekonomika ako sociálno-ekonomický systém a jej vedná disciplína. In: KUZMIŠIN, P. (ed.): *Svetová ekonomika.* Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity, s. 10 – 30. ISBN 978-80-8073-990-4.

STANĚK, P. 2011. Teória asymetrií. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.): *Budúce podoby ekonomických systémov.* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 29 – 33. ISBN 978-80-7144-193-9.

TAINTER, J. A. 2009. *Kolapsy složitých společností.* Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-248-9.

TURČIN, A. 2008. *Risks of Human Extinction in the XXI Century*. [Cit. 15. apríla 2014.] Dostupné na: <www.scribd.com/doc/6250354/Risks-of-human-extinction-in-the-XXI-century>.

VAŇO, B. 2012. Populácia v 21. storočí. In: PAUHOFOVÁ, I. ŽELINSKÝ, T. (eds.): *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 93 – 96. eISBN 978-80-7144-199-1.

VEZZOLI, C., MANZINI, E. 2008. *Design for Environmental Sustainability*. London: Springer –Verlag. eISBN 978-1-84800-163-3.

ŽELINSKÝ, T., PAUHOFOVÁ, I. 2012. Vývoj príjmových nerovností v Európskej únii. In: PAUHOFOVÁ, I. ŽELINSKÝ, T. (eds.): *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 116 – 126. eISBN 978-80-7144-199-1.

Krize, globalizace a transformace společnosti

Šárka Brychtová[1] Univerzita Pardubice

The Crisis, Globalization and the Transformation of Society

Authors' contact details

[1] University of Pardubice, Faculty of Economics and Administration Institute of Administrative and Social Sciences, Studentská 84, 532 10 Pardubice,Czech Republic, sarka.brychtova@upce.cz

Abstract: The article tries in social, economic, etic and philosophical context, opens up some aspects and perhaps also deeper causes present all-society and so many discussed problems. It designs on possible changes that our society waits. Deal with alterations above all in economic and social sphere of our society. The article in its introductory passages and chapters outlines possible causes of society-wide transformation that it sees largely in the unrestricted application of neoliberal approaches intensified in the last 20-25 years in Europe, which undoubtedly leads to reducing the role of the strong state and a considerable asymmetry of the public and the private sectors, which certainly carries some potential risks. But with plenty of problems which these changes produce, new possibilities come – transformation, need of new visions and humanization of the society. Submitted article is so attempt about not only uneconomic look on present-day economic crisis and globalized world. The present crisis, however with different attribute, is probably result of the concourse of several processes among what surely belong globalization and contextual high flexibility of employment market, crisis of welfare state, social system or various forms of desolidarity. Text tries also affects of the substance of the crisis in its wider connections and creates parallel between crisis in common force and the economic crisis. Development of the society can be pointed at social and cultural regress and probability that it will be such way is high. Views of the modern society development and its solution vary from each other very much. Does existed alternative then alternation of thinking of human and society? The article shelters in them philosophical hidden meaning.

Keywords: Balance, Concentration of Power, Globalization, Economic crisis, Public Sector, Transformation of Thinking and Society.

1 Úvod

Evropa není chudá, naopak – Evropa začátku 21. století, je podle řady odborníků, bohatá tak, jak nikdy v minulosti nebyla. Přesto otřásá společností řada problémů, které jsou velmi podobné ve většině evropských států – vysoká míra nezaměstnanosti, problematická nezaměstnanost mladých lidí, bezdomovectví (podle posledních předpokladů žije v Evropě asi 10 mil. lidí bez domova), ekonomická krize, krize středních vrstev apod. Problémy přitom nejsou pouze v ekonomické a sociální sféře, ale odrážejí se i v morální a politické oblasti a pochopitelně nemůžeme opomenout ani oblast environmentální.

Jsou obavy z možné eskalace sociálních, ekonomických, environmentálních a snad i morálních problémů, příliš nadnesené? Prof. John Beddington (hlavní poradce britské vlády) na loňské konferenci o udržitelném rozvoji (2012) označil rok 2030 za možný časový horizont tzv. *Dokonalé bouře.* Předpovídá souběh potravinové krize a nedostatku energie a vody (žíznit má polovina lidstva). *Dokonalá bouře* má vznítit rozsáhlé

migrace, sociální nepokoje globálních rozměrů, všeobecnou destabilizaci. Pokud bude planetu obývat v roce 2030 devítimiliardová populace, bude potřebovat o polovinu více potravin, o polovinu více energie a o 30 % více pitné vody než nyní.

Obavy tedy panují na všech úrovních – lokální, národní i globální. Některé vize a predikce naší společnosti, ať už ji chápeme jako euroatlantskou civilizaci nebo jen naši českou, jsou často alarmující – experti hovoří o nutnosti změn a proměně celého ekonomického systému, společnosti i vlastního myšlení. Je skutečně společnost na pomyslném rozcestí?

2 Identifikace problému

Veřejnost se oprávněně ptá: kde jsou příčiny výše uvedené problematiky a jak je možné ji překonat s co nejmenšími možnými ztrátami.

I. Švihlíková vidí počátky ekonomických problémů Evropy v 70. letech 20. století, kdy dochází k fundamentálnímu zlomu ve vývoji světového hospodářství, který pociťujeme dodnes. 50. a 60. léta jsou spjatá s budováním státu blahobytu a větší aktivní rolí státu v ekonomice. Vychází přitom z předpokladu, že v 70. letech došlo k hlubokým změnám na úrovni technologií, následně ekonomiky, ale i společenského systému, včetně dominantní ekonomické teorie.

M. Potůček vidí situaci velmi podobně – uvádí především dvě podstatné okolnosti, které přispěly ke vzniku současných finančních, ekonomických a sociálních problémů:

- artikulované zájmy finančního kapitálu, protěžující neoliberální ideologii, které se úspěšně prosadily v arénách politického rozhodování,
- nekompetence společenských věd v poznávání charakteru soudobé fáze vývoje lidské civilizace.

A dodává:

Za úspěchem neoliberální interpretace problémů soudobé civilizace je nutno vidět masivní a artikulované ekonomické zájmy globálního finančního kapitálu. Ty byly s vynaložením značných zdrojů uplatňovány k přímé i nepřímé podpoře akademických a politických kruhů, které tyto koncepty uplatňovaly při přípravě, zdůvodňování a realizaci reforem (de)regulace ekonomiky i demontáže sociálního státu.

Někteří autoři také upozorňovali na nebezpečnou změnu vztahů mezi veřejným a soukromým sektorem. Stát se postupně vzdával řady rozhodovacích pravomocí, které v tržních ekonomikách získal po druhé světové válce. Tento proces lze tedy v podstatě shrnout do třech oblastí:

- institucionální deregulace, tj. omezování řídících a rozhodovacích pravomocí orgánů veřejného sektoru,
- privatizace, která se týká velkých, státem ovládaných státních podniků, komunálního bydlení, zdravotnictví, školství, sociálních a dalších služeb,
- dokončení plné liberalizace cen, například deregulací nájemného v bytovém sektoru.

Politika deregulace je tak často označována jako decentralizace od veřejného sektoru k trhu. Keller v souvislosti s deregulací píše, že se v důsledku toho vytrácí minimální

možnost demokratické kontroly a deregulovaná aktivita se přesouvají do sfér pro veřejnost zcela neprůhledných.

Pravou rukou tohoto vývoje se stala bezpochyby deregulace jako vlajková loď neoliberální ekonomiky a politiky. Stát se vzdává řady rozhodovacích pravomocí, tím se však snižuje jeho vliv při přerozdělování zdrojů a přesunuje tak široký rozsah pravomocí přímo k individuálním aktérům soukromého sektoru. Tato decentralizace od veřejného sektoru k trhu měla zřejmě, v určité době, z určitého pohledu, své opodstatnění, avšak v dalším vývoji globalizovaného světa v sobě nese mnohá nebezpečí. Stát se stává slabým sluhou silných pánů. Zvláště stát naší velikosti, našeho významu, našeho vývoje… Společnost stojí často zcela bezmocně proti privatizaci zisků, ale socializaci nákladů a moc ekonomická a politická se přesouvá do sfér pro ni mnohdy naprosto netransparentních a zcela se vymykajících demokratické kontrole. Existuje z tohoto vývoje smysluplná cesta? Obávám se, že nebude jednoduchá... Česká republika není výjimkou.

Podle prof. Zeleného je postavení ekonomiky České republiky navíc značně bizarní. Vzniklo již v původním nastavení v 90. letech 20. století – jsme malá ekonomika (říká) a v podstatě přitom *uzavřená* místnímu podnikání (národním malým a středním podnikům). Dále naší ekonomiku označuje za neautonomní, závislou a *odvozenou* (outsourcing), zvláště od ekonomiky německé. Jsme na ní zcela závislí – píše doslova: *Když Německo kýchne, ČR dostane zápal plic*. Navíc jsme ekonomika *neexportní*, tj. *vyvážíme* převážně kontrahované služby (jako montáže a skladování) a součástky, ne konečné výrobky. Většina ekonomiky nám nepatří.

Prof. Zelený dále ve svém článku (Život ve tvaru „L“, 2012) poukazuje dále na to, že ustálený pohled „exportní“ ekonomiky naší země je pouhý mýtus, který je dán vysokou hodnotou vývozu (která nám však také nepatří!) a nízkým procentem tržeb, které za nízkou přidanou hodnotu svých služeb realizujeme. A to je výrazný kontrast mezi tím, co se všeobecně proklamuje a jaká je skutečná realita. Růstový trend je, dle něj, odsunut do nedohledna a *prorůstová opatření* se stávají pouhým zaklínadlem, které však nikdo v jeho skutečné podobě nezná…

Zemi dále výrazně poklesla potravinová soběstačnost. Podle Švihlíkové stoupá dovoz potravin, ceny potravin, navíc máme zápornou potravinou bilanci…což je velmi špatná vizitka pro zemi, která má všechny podmínky a předpoklady k potravinové soběstačnosti.

Navíc všichni vědí, že peníze, které chybějí se rozkrádají, že je v naší zemi vysoká míra korupce, že se rozlézá do celé společnosti, proniká systémem a ničí ho… Navíc je těžké určit viníka, příčiny a ještě těžší je s tímto jevem něco smysluplně udělat – zdá se, že je to totiž způsob chování, jakým mezi sebou naše společnost komunikuje.

Společnost, která si nechala zničit, odebrat nebo prodat národní průmysl a zemědělství nevyprodukuje tak masivní *koláč*, na který je naše tradičně kulturní společnost zvyklá – školství, zdravotnictví, sociální sféra, bezpečnost ztrácí svůj charakter a pravděpodobnost dalšího regresu je spíše vyšší než nižší. V rámci České republiky je však manévrovací prostor pro zlepšení pravděpodobně zcela minimální – žádná banka není v českých rukou, 80 % průmyslu má zahraničního vlastníka a soběstační v zemědělských plodinách jsme asi ze 70 %. Je tedy zřejmé, že jsme skutečně silně závislý

na vývoji evropské ekonomiky a že naše jediná naděje a možnost pozitivní změny je z evropské úrovně a v rámci integrované Evropy – ta ale tápe…

Je zjevnou skutečností, že se hospodářská moc současnosti soustřeďuje do rukou silných nadnárodních společností. Roční obrat 200 největších nadnárodních gigantů předčí téměř všechny národní ekonomiky světa bez několika největších. Nejbohatší rodina světa by byla schopna zaplatit dluh České republiky téměř 1400krát. Globalizace, její vývoj a rozvoj vede ve své podstatě k přerozdělení moci od veřejného sektoru k soukromému, od vlád států k velkým finančním skupinám. Co se ve společnosti totiž tímto vývojem mění? Státy se snaží přilákat zahraniční investory soustavou zvláštních pobídek. Tím, jak se tento jev rozšířil a šíří stále dále do méně a méně vyspělých zemí, byly ovšem vytvořeny pravidla vedoucí k využívání státu jednotlivci či nátlakovými skupinami. Veřejný sektor se stává centrem lobbingu a korupce a dochází nutně k jeho ztrátám a k zúžení jeho možností. Kapitál se chová přitom samozřejmě spíše bezohledně. Podle Z. Baumana je situace podobná jako v období středověkých vládců; jen na hierarchicky vyšší a sofistikovanější úrovni a současně méně transparentní. Zatímco majitelům panství v minulosti nezáleželo na lidech, ale záleželo jim na půdě, která byla pochopitelně součástí dědictví. Dnešním *skutečným vládcům světa* nezáleží ani na ní. V případě zvýhodněných podmínek je přesunuta výroba někdy i se samotnými manažéry jinam. Obvykle stále více na východ; a pokud i Čína přestane být nevýhodná, jsou tu další státy – např. Indie, řada afrických zemí apod., kde jsou náklady na mzdy a zabezpečení pracovníků opravdu minimální. Místnímu obyvatelstvu často zůstává opuštěný prostor, znehodnocená půda a lidé bez práce. A tak v mnoha státech snaha o vytvoření atraktivních podmínek pro kapitál dostává přednost před humánnějšími cíli, které ovšem musí počkat – oblastí sociální, životního prostředí, školství, zdravotnictví…

3 Soumrak středních vrstev

K sociální polarizaci přitom dále dochází ve všech evropských (a nejen evropských) zemích. Eroze středních vrstev se nevyhýbá ani tak ekonomicky silné zemi jako je Německo. Německý institut pro hospodářský výzkum země uvádí, že v první dekádě 21. století opustilo střední vrstvu více než 5 milionů Němců, z toho 90 % sestoupilo do nižších a nejnižších vrstev. Zvyšuje se i počet lidí ohrožených chudobou a tyto trendy mají vzestupnou tendenci. Podobné vize predikuje i poradenská firma pro podnikatele McKinsey, která v roce 2008 konstatovala silný sociální propad prohlubující se od 90. let 20. století. V případě stejného průmyslového růstu jako je nyní, předpokládá do roku 2020 další až 30 % propad středních vrstev směrem dolů; přitom aby nedošlo k silné sociální depresi – potřebovalo by Německo alespoň 3 %-ní hospodářský růst (ten však měla země naposledy před expanzí globálního kapitálu – tedy v 80. letech 20. století).

V České republice žilo v roce 2011 (podle Českého statistického úřadu) necelých 10 % lidí ohrožených chudobou (měsíční příjem necelých 10 tis. Kč.). V naší, ve srovnání s jinými, poměrně rovnostářské společnosti, se jedná tedy přibližně o 1 mil. obyvatel. Ve srovnání s jinými zeměmi, např. s jmenovaným Německem, kde byla chudoba na úrovni 15,6 %; nebo s celkovým průměrem zemí Evropské unie (chudobou je postiženo 16,4 %), se naše výsledky nezdají být tak tragické. Skutečně reálný stav

ve společnosti, však bývá obvykle přece jen trochu složitější a vyžaduje i důslednější interpretaci. Český helsinský výbor např. upozorňuje na to, že se k hranici chudoby značné množství lidí také blíží ze „shora"; či-li mají příjem jen těsně nad hranicí 10 tis. Kč. Příjem nižší než je 11 tis. Kč. má totiž asi 1,7 mil. lidí, což tvoří 16,6 % populace. A toto číslo už rozhodně není zanedbatelné; tím spíše, že je v něm obsažen další nebezpečný fenomén – a tím je feminizace chudoby. Z oficiálního podílu 9,8 % lidí postižených chudobou v České republice v roce 2011 – tvořilo 10,7 % právě ženy; u mužů je tento podíl přece jen o něco nižší – 8,9 %.

Podle údajů Českého statistického úřadu z roku 2011 je v České republice asi 11,5 tis. lidí bez domova, z toho je asi 2,5 tis žen. Ve skutečnosti, však budou tato čísla pravděpodobně mnohem vyšší (hovoří se celkem o cca 30 i více tis. osob bez domova), protože sčítání nezahrnovalo osoby, kteří jsou mimo systém služeb pomoci. V Praze podle odhadů odborníků dosahuje tento počet asi 8 tis lidí, z toho tvoří asi 30 % ženy.

V souvislosti s problémem chudoby se však objevuje další nebezpečný prvek v systému a tím je „bussiness" s chudobou, který se plně projevil např. v severních Čechách, a za kterým kromě jiných fenoménů, bezesporu stojí i absence levného sociálního bydlení, malých bytů apod. Český helsinský výbor právě také poukazuje na nedostatek azylových domů – především pro ženy samoživitelky ohrožené chudobou, domácím násilím atd.

Se všemi přívlastky, se kterými se setkáváme v souvislosti s finanční a ekonomickou krizí, nelze opomenout i obávanou krizi středních vrstev a v souvislosti s tím i krizi sociálního státu. Žijeme v době, kdy přitom poptávka po zajištění roste a obyvatelstvo jeho určitý standard považuje za zcela samozřejmý a současně naproti tomu paradoxně výrazně klesá právě možnost jej plně uspokojovat. Populace se stává stále více sociálně zranitelná a možnosti státu jsou přitom stále více omezované.

Podle prof. Kellera přináší globalizace významnou a víceméně negativní proměnu středních vrstev. Možná očekávání se dají shrnout do několika bodů:

- střední vrstvy globalizaci *nepřežijí,*
- globalizace zbaví střední vrstvy všech významných funkcí (především *know-how*),
- vzniknou vysokoškoláci typu A a B (větší množství vysokoškolsky vzdělané populace typu B bude žen),
- místo dělnictva zaujme tzv. *proletariát služeb.*

Tento vývoj v sobě tedy skrývá mnohá nebezpečí a speciálně nebezpečí spojená s dalším vývojem právě středních vrstev. Jejich hlavním úkolem v době prosperující společnosti byla tradičně stabilizace demokracie; na jejich vzestupu byl založen tzv. *americký sen* či chceme-li i *český sen*. Ony jsou, zjednodušeně řečeno, tím hlavním pilířem, o který se společnost opírá (ne-li na něm přímo stojí).

Horst Afsheldt (2003) stanovil vývoj sociální struktury německé společnosti takto: (diagnóza může být jistě zobecněna i na celou řadu dalších vyspělých zemí) *Stále rychleji bohatnoucí relativně malá horní vrstva. Pod ní střední vrstva, která z počátku profitovala obstojně, nyní však z něj má stále méně a méně. A zcela dole spodní vrstva, která už z růstu neprofituje vůbec a jejíž nejnižší části klesají ke dnu stále rychleji.*

Jen za několik let poté, co Afsheld vyslovil tuto myšlenku, přichází hospodářská recese a obavy z rozvrstvení společnosti do typu sociální struktury *přesýpacích hodin* je stále více aktuální. Keller popisuje další sociální vývoj takto:

- Sociálně vyloučení – Tyto vrstvy čeká snížení veřejné sociální péče. Péče bude poskytována stále více prostřednictvím privátních organizací; vznikne jakýsi *trh se sociálnem*.
- Nižší vrstvy – Nižší vrstvy se musejí připravit na život v nejistotě; budou ohroženy nezaměstnaností; jejich sociální zajištění bude krok za krokem odstraňováno. Celá tato kategorie se ocitne pod tlakem nižších mezd dělníků z chudších zemí.
- Nižší střední vrstvy – Aspirace nižších středních vrstev na vzestup do plnohodnotných středních vrstev byla nejvýraznější. Byly mostem mezi úspěšnými a těmi, kteří o úspěch usilovali. Jejich růst byl spojen, asi nejsilněji, s rozvojem sociálního státu, který vylepšoval jejich životní standard. Rozpad sociálního státu je pravděpodobně strhne dolů; zároveň však budou nuceny vydávat stále více na svoji zdravotní péči, penzijního zajištění, vzdělání svých dětí atd. Jejich šance postoupit do vyšších pater sociální stratifikace bude slabá, s největší pravděpodobností je čeká spíše další sestup.
- Vyšší střední vrstvy – Vyšší střední vrstvy tvoří především kategorie řídících pracovníků a intelektuálních profesí. Tyto vrstvy jsou dotčeny přece jen méně, avšak i jejich situace se může zdramatizovat. Nejsou sice nějak závislé na sociálních dávkách či službách, avšak zvýšení nákladů na vzdělání, onemocnění, důchod atd. postihne i je. Navíc i jistoty zaměstnání se sníží. U intelektuálních profesí bude záležet na schopnosti přizpůsobit se roli *podnikatelů*, do které jsou tlačeny, a která ne všem vyhovuje.
- Elita – Elity, která kontroluje velké majetky, toky financí, vědění a informací se zmíněná krize prakticky netýká.

Vyvstává tedy otázka dalšího vývoje. Daný politický systém, je kromě jiného, přece založen i na rovnováze mezi sektorem ekonomiky a sektorem sociálním. Co se stane, pokud je tato rovnováha výrazně narušena? Netroufám si předikovat…

4 Trochu jiný pohled na krizi – krize systému jako krize organismu

Ekonomická nebo sociální krize není však krize jediná… Krizi nacházíme v různých obměnách a v souvislosti i s jinými aspekty života – hovoříme o osobní krizi člověka, krizi identity, krizi středního věku, krizi existencionální, krizi umělecké, krizi duchovní…

Ekonomická krize patří k tržnímu systému stejně tak jako životní krize patří k životu a člověku. *Žít se musíme učit po celý život*, řekl Seneca před více než dvěma tisíci lety, *a co vás asi udiví ještě více, po celý život se musíme učit umírat.* Při přemýšlení nad podstatou krize a toho, co vlastně přináší se nevyhneme dvěma zcela rozdílným pohledům:

- Jedním z nich je pohled na krizi jako na něco zcela špatného, čeho je lépe se, co nejdříve zbavit a vrátit se znovu do starých kolejí.

- Druhý pohled na krizi je pohledem pozitivním – hledání i v krizi něčeho nového a především příslibu změny.

Zatímco první není možný donekonečna, druhý v sobě skrývá potenciál růstu. A jako každý růst nebo vývoj v sobě nese čas změn, bez kterých se pochopitelně žádný rozvoj neobejde, ledaže by systém byl natolik prozíravý, že by se průběžně neustále očišťoval a hledal nové cesty ještě při existenci těch starých, vžitých a dočasně prosperujících. A to žádný systém, stejně tak jako žádný člověk nedělá. Prof. Zelený vyřkl v tomto duchu zajímavou myšlenku: *Musíme se naučit provádět funkce krize, které jsou očistné – bez krize a bez zanedbávání přirozené regenerace a renesance.*

Při porovnávání krize ekonomické s životní krizí člověka je zřejmé, že v nich vidím určitou paralelu. A stejně tak jako se člověk, chce-li osobní krizi překonat, musí něčeho vzdát, něco nutně nechat v sobě zemřít, na něco prostě musí rezignovat, aby znovu mohl dál; a to většinou trochu jinak, jinudy a sám trochu jiný, musí to pravděpodobně udělat i systém. Pokud to totiž neudělá, neposune se z místa.

Podle Slovníku cizích slov pro nové století je krize vyvrcholení, rozhodná chvíle, obrat ve vývoji, nebezpečný stav vývoje nebo těžká, svízelná situace, potíž, zmatek. Krize ať už jako jev nebo stav tedy nepadá z nebe najednou, ale je vyústěním dlouhodobého vývoje nebo spíše dlouhodobého v něčem chybného vývoje. Je zřejmě normální. Kapitalismus je systém, pro který jsou krize přirozenou záležitostí, tak jako pro každý systém, který není dokonalý – a to není nikdo a nic.

Jak je to však s podstatou krize, s podstatou nežádoucího vývoje vedoucího ke krizi? V. Klaus přirovnal v počátcích soudobých problémů současnou krizi k lehké nemoci – chřipce. Řada ekonomů i politiků, mezi nimi např. bývalý premiér a současný prezident České republiky M. Zeman, však oponují, že na chřipku se také může zemřít. Jestliže zůstaneme u těchto přirovnání – svět je nemocen. Ale to už je přece dávno, kdy onemocněl (pokud byl někdy zdráv) – alespoň si nepamatuji z historie dobu, kdy by nemocen nebyl. V neléčeném, průběžně neočišťovaném světě, však měla krize optimální podmínky propuknout. K. Tepperwein považuje každou nemoc (myšleno člověka) za projev disharmonie, narušení celistvosti a jednoty. Pokud toto tvrzení přeneseme do nastíněné problematiky – dostaneme zajímavý náhled.

Krizi lze z obecného hlediska vnímat takto:

- ztráta (nebo porušení) rovnováhy,
- vyvření dlouhodobých problémů a chyb na povrch,
- přechýlení vývoje do poklesu, úpadku, propadu.

Hloubka, délka intenzita poklesu bude pravděpodobně adekvátní hloubce, délce a intenzitě chyb, které se ve vývoji od poslední očisty nashromáždí. Jde-li o lidské tělo, trpí obvykle celý organismus, třebaže např. skoliózu páteře způsobil špatný životní styl, sedavý způsob života a nedostatek pohybu. Nemocná není jen páteř, ale celý lidský organismus nese plody předcházejícího nerovnovážného vývoje. Náš svět je také organismus, neskutečně provázaný a spletený – jedna buňka je závislá na druhé. Nelze žít zcela mimo systém. Ale systém je nemocen… Systém je v krizi… Nemůžeme se tvářit, že je to náhoda, že se věci napraví sami…. Obvykle to tak jednoduché není. Chceme-li se posunout opravdu dál – musíme se poučit.

5 Změna, evoluce nebo sociální a kulturní regres?

Dle mého názoru tkví příčiny problémů v rozvoji nerovnováhy (v ekonomické, sociální i environmentální dimenzi), která může, a mnoho expertů z mnoha různých oblastí života to potvrzují, v několika desetiletích opravdu eskalovat. Zamysleme se nad tím, proč se zvyšuje agresivita na všech úrovních lidského života – prakticky od mateřských škol až k agresi celoplanetárního charakteru…; proč se otevřeně hovoří o válce v *kyberprostoru,* ve všech pádech se skloňuje konkurence, boj o trhy, o globální vliv…

V žádném případě nechci zpochybňovat společenský pokrok či nutnost určité formy *boje* zřejmě nepostradatelného pro rozvoj a existenci; je však třeba i rovnováhy. I příroda může existovat v chaosu, za přirozených podmínek, rovnováha je však pro ni typická. Myslím, že společnost tuto rovnováhu, na mnoha úrovních a v mnoha dimenzích – ekonomické, politické, environmentální, společenské…postrádá nebo dokonce ztrácí. Přírodovědci i humanitní vědci často upozorňují na nebezpečné globální změny, na nutnost *obratu*, na nebezpečí exploativního charakteru existence lidstva. Společností *hýbou* staré mýty o konci světa. Jistě jde o mýty, ale i na nich stojí chod života. Např. historik Samuel Arco, zabývající se životem Mayů, zdůrazňuje, že indiáni předpovídali právě pro toto časové období tvrdé dopady materialismu, odcizení lidí od duchovních hodnot a snahy prosadit vlastní ego, jako je nadvláda nad přírodou.

Nebude-li omezena spotřeba v bohatých státech a rapidní růst populace v chudých zemích, bude dosavadní život na planetě neudržitelný a lidstvu v příštích dekádách hrozí nejrůznější katastrofy, jak varují ve své zprávě vědci z britské Královské společnosti. *Toto je absolutně kritické období pro lidi a planetu*, řekl ke zprávě People and the Planet, připravované téměř dva roky, vedoucí výzkumu a držitel Nobelovy ceny za lékařství John Sulston. Poukázal na *hluboké* změny v přírodě a v oblasti lidského zdraví. Podle Sulstona má však lidstvo budoucnost ve svých rukou. *Není to nic předem daného, nic, co se děje mimo lidstvo, je to v našich rukou*, prohlásil a cituje dále: *Pokud vezmeme v úvahu varování a doporučení ve zprávě, můžeme svět během následujících 30-40 let posunout směrem k udržitelné ekonomice a většině populace zajistit lepší život. Pokud tak neučiníme, budeme s největší pravděpodobností čelit katastrofě nevídaných rozměrů.*

Nejsme tedy právě nyní na prahu nutných změn a transformace společnosti ve všech oblastech života? Prof. Zelený např. hovoří o nutné ekonomické transformaci společnosti, dokonce o překonání současných ekonomických teorií, vývojích nových technologií, skutečně nezatěžujících životní prostředí. V Německu začínají některé firmy zkoušet tzv. happy ekonomy, kde je dbáno nejen o spokojenost klientů, ale také zaměstnanců. Dochází ke změnám v manažerském řízení směrem k lidskému přístupu zdravého rozumu; směrem od konkurenčního boje ke spolupráci a vzájemné solidaritě. Ve Spojených státech amerických je moderním trendem tzv. *nature-therapy* – léčení sice nejmodernějšími metodami, avšak s přispěním přírodní i duchovní léčby – léčba je na míru šitá každému pacientovi. Jsou to snad vše teprve první vlaštovky nových přístupů, avšak jsou to nepochybně nové přístupy v chápání člověka jako velmi složité biologické, sociální, emotivní i duchovní bytosti. Je zřejmé, že není možné kráčet dále cestou pouze ekonomického a technického rozvoje, soutěže, konkurence a expanze a deformovat člověka pouze ve směru těchto oblastí. Např. prof. Kohák vidí možnosti

rozvoje pouze ve skromnějším a rozumnějším lidstvu, nikoli v dalším technologickém vývoji.

Mnoho odborníků i laické veřejnosti hovoří tedy o nutné transformaci, ale nikdo v podstatě neví, v co se společnost nebo systém transformovat má; kde je možná alternativa ke starým způsobům a cestám, které už nefungují nebo nefungují dobře. Můžeme jen doufat, že se bude jednat o cestu k celospolečenské dospělosti a nikoli návrat do překonaných struktur. Někteří renomovaní autoři jsou však velmi skeptičtí – např. prof. Keller mluví o dalším sociálním a kulturním regresu a obává se tzv. *refeudalizace* společnosti; v které ti sociálně nejslabší mají jen minimální možnost skutečné ochrany a jistot.

6 Závěr aneb je-li možná nějaká skutečná změna – pak je to změna uvnitř

Krizi lze tedy v podstatě chápat jako ztrátu rovnováhy. Pokud nedojde k nastolení rovnováhy nové, mohou mít následné dopady krize i nebezpečnou dohru. Z ekonomického, politického i společenského hlediska mám na mysli ještě větší koncentraci kapitálu, nulovou regulaci nebo naopak nevhodné razantní státní zásahy, obrovské sociální rozdíly, ještě tvrdší a pod pásové politické soupeření, vzestup extremismu, bezradnost v řešení migrace nebo situace menšin, celkové hrubnutí společnosti a rezignace na slušnost, etiku, ohleduplnost a cit. A to je společnost, která připomíná nevlídnou technokratickou budoucnost sci-fi filmů.

Určitě nás čeká postupná změna, jaká bude záleží na nás, na všech – svět chudoby a zároveň konzumu a represe nebo humanizace a duchovní rozvoj? Cesta je jistě ještě otevřená.

Proměna společnosti je však možná pravděpodobně pouze vnitřní proměnou jedince. Skutečná proměna totiž zřejmě vyžaduje otevřený, odvážný a poctivý pohled do vlastního nitra. Bez osobní proměny jednotlivce, zřejmě ani společnost *evoluční krok* neudělá. Na závěr cituji slova E. Fromma z knihy *The Sane Society* (Zdravá společnost, str. 190, 1955): *Když věřím, že pravá příčina nemoci nějaké společnosti je ekonomického nebo duchovního či duševního druhu, pak přirozeně také věřím, že odstranění této příčiny vede k uzdravení. Když naproti tomu vidím, jak různé aspekty jsou k sobě ve vzájemném vztahu, dojdu k závěru, že duchovního a duševního zdraví se může dosáhnout jen současnou změnou v oblasti průmyslové i politické organizace, v oblasti duchovní a světonázorové orientace, charakterové struktury a kulturní činnosti. Soustředíme-li však své úsilí na jednu z těchto oblastí s vyloučením nebo přehlédnutím jiných, působí to na všechny změny destruktivně. Skutečně se mi zdá, že tady leží jedna z nejdůležitějších překážek pokroku lidstva.*

There is no alternative. Slýchávají často demonstrující lidé na náměstích, ať je to ve Španělsku, Řecku, Spojených státech amerických, České republice nebo jinde… Slovy Slavoje Žižeka – *socialismus selhal, kapitalismus krachuje*… Možná, jde o příliš silné zjednodušení, avšak s jistou dávkou pravdivosti této diagnózy jsme v podstatě denně konfrontováni. Ve společnosti současné doby existuje výrazné sociální pnutí a frustrace. Lidé ztrácejí jistoty, mají obavu o budoucnost, nevidí vývoj v naší zemi dobře. V globální ekonomice, jak se zdá, mají výraznou šanci velcí hráči, ať už jsou to

ekonomicky silné státy či velké finanční skupiny. Slovy Václava Bělohradského: *Konec studené války byla obrovská příležitost k předefinování našich priorit. A co zbylo – strašidelné krvavé smetiště, které se jmenuje třetí svět.*

Známá česká ekonomka Ilona Švihlíková predikuje budoucnost např. v následujících možných scénářích:

- tragický scénář – cesta k fašizaci společnosti
- záchrana v podobě OSN – reforma shora
- radikální scénář – změna zdola (budováním skutečné občanské společnosti, smysluplné demokracie a humánního přístupu k člověku).

Podobně vidí budoucí vývoj i významný český filozof a přírodovědec Václav Cílek. On popisuje svoji vizi budoucího možného vývoje následujícím způsobem:

- stagnační scénář – pomalé nasouvání bídy
- katastrofický scénář – vysunutí z pole sociální i přírodní stability s následnými otřesy
- smíšený scénář – dlouhodobé zhoršování problémů a náhlé skoky.

Významný český sociolog Jan Keller zase píše, o již zmiňované obavě, z refeudalizace společenských poměrů a naprosto netransparentní ekonomice i politickém rozhodování.

Vize budoucnosti jsou tedy plné obav, pochopitelně. Avšak podle většiny renomovaných autorů jak ekonomického tak sociálního či environmentální zaměření není předem ještě nic ztraceno, záleží pouze na nás, kam půjdeme. Predikce budoucnosti má vždy alternativní řešení. Kauzalita dějů je však obvykle neúprosná. Jestliže systém, který generoval krizi nezměníme zevnitř, problémy se za určitý čas vrátí nebo se objeví jiné. Dnešek je výsledkem včerejška a zítřek bude takový, jaký ho dnes připravíme.

Cesta je ještě otevřená. Bez upřímné diskuse, humanizace společnosti, změny hodnot, myšlení a cesty rozvoje každého jednotlivce, je však nebezpečí kulturního a sociálního regresu jistě velmi vážné. Záleží tedy opravdu pouze na nás, zda lidstvo potřebný evoluční krok dopředu udělá či nikoli.

7 Literatura

BAUMAN, Z. 1999. *Globalizace, důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta. 160 s. ISBN 80-204-0817-7.

BĚLOHRADSKÝ, V. 2012. Rozhovor pro Radiožur. [Cit. 2012-06-25.] Dostupné na: <http://www.radiohost.cz/cs/b/belohradsky-vaclav>.

BENEŠ, P. 2001. *Skutečné příčiny současných problémů.* Sborník z konference: Systémové konflikty 2011. Pardubice: Univerzita Pardubice. 2011. ISBN 978-80-7395-441-3.

CÍLEK, V. 2012. *Tři svíce za budoucnost*. Praha: Novela Bohemice. ISBN 978-80-87683-02-6.

FROMM, E. 1996. *Umění milovat.* Praha: Naklad. J. Šimona. 126 s. ISBN 80-85637-26-X.

FROMM, E. *The Sane Society*. Taylor & Francis Ltd (United Kingdom), 1998 ISBN-13: 9780415177917.

GHOST, P. *Prof Sir John Beddington warns of floods, droughts and storms.* Dostupné na: <http://www.bbc.co.uk/news/science-environment-21357520>.

JEHLIČKA, P., TOMEŠ, J., DANĚK, P. 2000. *Stát, prostor, politika*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta. 265 s. ISBN 80-238-5566-2.

KELLER, J. 2004. *Krize sociálního státu a globalizace.* [Cit. 2012-07-20.] Dostupné na: <http://blisty.cz/art/20000.html>.

KELLER, J. *Abeceda prosperity*. Brno, Doplněk.160 s.

POTŮČEK, M. 2009. *Tušené souvislosti paralelní krize vládnutí, ekonomiky a společenských věd.* Vystoupení Centra pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd UK Praha na Mezinárodní vědecké konferenci ESF MU. Šlapanice 2009, 22. 1.

SULSTON, J. 2012. *People and the Planet*. [Cit. 2012-06-25.] Dostupné na: <http://www.janafago.cz/news/lidstvo-ma-na-nutne-zmeny-40-let-pote-hrozi-katastrofa/>.

ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2010. *Globalizace a krize – souvislosti a scénáře*. Nakladatelství Grimmus. ISBN 978-80-87461-01-3.

TEPPERWEIN. K. 2009. *Sebeléčba.* Praha: Noxi. 180 s. ISBN 80-89179-65-7.

ZELENÝ, M. 2009. Online rozhovor na webu Patria.cz. 22. 5. 2009.

ZELENÝ, M. *2012 – Jak dál?* [Cit. 25. 6. 2012.] Dostupné na: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/milan-zeleny.php?blogid=200&archive=2012-01>.

ZELENÝ, M. 2013. *Život ve tvaru L.* [Cit. 9. 10. 2013.] Dostupné na: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/milanzeleny.php?itemid 1983>.

ŽIŽEK, S. 2011. *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška.* Praha: Rybka Publisher. 246 s. ISBN 978-80-87067-25-3.

Neoliberalizm we współczesnym świecie

Krzysztof Prendecki[1] Politechnika Rzeszowska

Neoliberalism in contemporary world – challenges and prospects

Authors' contact details

[1] Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management, Department of Humanities, ul. Poznańska 1, 35-084 Rzeszów, Poland, kprendecki@poczta.onet.pl

Abstract: In our paper we discuss the selected aspects of neoliberalism that took place in history but are also actual nowadays. We discuss issues of neoliberalism in the light of the major social problems. Analysis of the aspects of neoliberalism in the selected countries enables a better understanding of this phenomenon in the times of crisis. Discussion concentrates on a basic issue: whether these days state intervention in economy has increased, whether we march towards freedom or slavery. Also the attempt to answer the following question arises: should a welfare state at its present form perform a necessary reform? This topic also requires a careful insight into the issues of sustainable development, free trade, globalization and distribution of wealth and poverty thought the world. If the „other" world is trying to be like the „first" world, accepting its economic philosophy, one can be tempted by the idea that developing countries will also benefit on modeling their institutions on the model of „capitalist" world? Are the words of neoliberalism, which does not believe in the effectiveness of charity and compulsion, imposed to free people in everyday life, still valid? You might be wondering about the contribution of Reagonomics and Thatcherism in the development of contemporary thinking on the open market. Two elements were important: the great operation of tax reducing - to "return money to citizens" and to give them power to disperse the economy, and the leveraged buy-out - the takeover of companies, such "maneuvering" possibilities of repurchase and privatization, especially by the more dynamic managing teams. In addition to all these, appeared criticism of the state and social programs, effecting in taxes increase, trade deficit and weak economic growth, with rising inflation. Privatizing everything that could be privatized, the saving power of the competition, the taming of the trade unions is the only prescription for „Europe's sickness"? Isn't it worth to argue with the market - at the end the market is always right. The development is not possible without a free and unfettered liberty of business. The market therefore requires neoliberal policies, because only then, it reveals its full potential and wins over social justice? Is neoliberalism like totalitarianism? Through the dogma of "free market": the economy is absolutely free, not restrained by social rights, nor ethics, nor the state, nor human feelings, everything is decided by the power of money, nothing and nobody else.

Keywords: neoliberalism, Reaganomics, Thatcherism.

1 Wstęp

Wydarzenia zapoczątkowane w roku 2008 upadkiem banku Lehman Brothers dogłębnie przemodelowały nie tyle myślenie ekonomiczne, co sposób prezentowania idei i doktryn z zakresu ekonomii. Porównawcza analiza podejść do związków między teorią ekonomii a rozwojem gospodarczym wykazała wyższość podejścia historycznego, według którego współczesny kryzys ma o wiele głębsze przyczyny niż tylko te o charakterze technicznym. Pojęcia, które jednak stanowią podstawę rozważań to:

wolność, własność, odpowiedzialność i sprawiedliwość. O tym czym jest liberalizm można dowiedzieć się m.in. z książki Władysława Kwaśnickiego „Historia myśli liberalnej".

Autor w swych interesujących rozważaniach cytuje klasyków gatunku, m.in. Ferdynanda Zweiga: „Liberalizm nie wierzy w skuteczność i dobroczynność przymusu, narzuconego ludziom wolnym w życiu codziennym. (...) Tylko niewolnikom lub poddanym można narzucić przymus w życiu codziennym. Ale praca takich ludzi przedstawia minimalną wartość w stosunku do pracy i twórczości ludzi wolnych. Tylko człowiek wolny (...) może tworzyć dzieła prawdziwie wartościowe i trwałe", a także Ludwiga von Mises: „Liberalizm nie jest religią, ani żadnym światowym poglądem, żadną partią specjalnych interesów. (...). Pragnie dać ludziom jedną rzecz – spokojny niezakłócony rozwój materialnego dobrobytu dla wszystkich ludzi, by osłonić ich przed zewnętrznymi przyczynami bólu i cierpień, o ile to leży w mocy społecznych instytucji w ogóle. Zmniejszać cierpienia, zwiększać szczęście – to jest cel liberalizmu."

2 Idee które ukształtowały myślenie w świecie

Myśl liberalna nie była obca w starożytnej Grecji, chińskim taoizmie i średniowiecznej Europie. Jednak dopiero ojcem liberalizmu z prawdziwego zdarzenia można nazywać Szkota Adama Smitha – który w 1776 r. napisał wiekopomne dzieło „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów".

Za bogactwo uważa Smith nie pieniądze a roczny produkt ziemi pracy. Uznając pracę za główne bogactwo, stwierdza, że jej rozmiary zależą od liczby zatrudnionych i wzrostu wydajności pracy. Dużą rolę, zdaniem Smitha, w procesie rozwoju gospodarczego odgrywa wielkość rynku, która zwiększa naturalną skłonność człowieka do wymiany. U podstaw teorii podziału Smitha leży teoria czynników wytwórczych, którymi są: praca, kapitał i ziemia. Swoboda działania każdej jednostki prowadzi do maksymalnego wzrostu, a interwencja państwa w gospodarkę nie jest pożądana. Smith przeciwstawiał się w ten sposób polityce realizowanej przez merkantylistów, w szczególności przez Colberta, który „zamiast pozostawić każdego samemu sobie w kierowaniu swoich prywatnych interesów w warunkach rozległych wolności, równości i sprawiedliwości, starał się upowszechniać w niektórych gałęziach przemysłu nadzwyczajne przywileje, przy równoczesnym obciążaniu innymi przeszkodami wcale nie mniej nadzwyczajnymi". Władze publiczne powinny więc w zasadzie ograniczyć swoje działania do funkcji państwa żandarma, tzn. zapewniać obronę narodową, sprawiedliwość i utrzymać minimalną administrację konieczną do zachowania państwa.

Właśnie fakt, że rynek jest samoregulującym się mechanizmem, stanowił koronny argument na rzecz liberalnego kapitalizmu.

Według znawców przedmiotu wolnorynkowy, liberalny XIX – wieczny kapitalizm domagał się sanacji bądź alternatywy. K. Marks, publikuje dzieło pt. „Kapitał" (1867), napisane w celu ulżenia robotnikom i ukształtowania gospodarczej platformy – trampoliny komunizmu. Antykapitalizm był „idee fixe".

Były jednak cechy wspólne, które łączyły Smitha i Marksa; „Jednak niewiele z tego, co później nazwano rewolucją przemysłową Smith widział na własne oczy. Nie widział naprawdę wielkich fabryk ani miast przemysłowych, ani zastępów robotników gromadzących się i wyruszających do pracy, ani przemysłowców wkraczających na polityczną i społeczną arenę". „Nie ma (...) świadectw, że Marks rozmawiał (...) z chłopami i właścicielami ziemskimi czy też badał na miejscu tamtejsze warunki. W roku 1844 napisał do tygodnika finansowego „Vorwarts" artykuł o położeniu tkaczy śląskich. Nigdy jednak nie pojechał na Śląsk ani też, o ile wiadomo, nie rozmawiał z żadnym tkaczem, to byłoby zupełnie niepodobne do niego".

Jednak to dywagacje Smitha, a nie Marksa okazały się realną drogą do dobrobytu. Już współcześni Marksowi przewidywali, zakładając urzeczywistnienie się socjalizmu:

1. Ryzyko niedopasowania się podaży towarów i usług z popytem na nie, tak co do wielkości, jak i struktur, spowodowane brakiem działania praw podaży i popytu.
2. Zbiurokratyzowanie gospodarki – niezwykłe usztywnienie procesu wytwórczego, olbrzymie koszty utrzymania „aparatu" administracyjnego itd.
3. Spadek wydajności jednostkowej a nawet społecznej w wyniku rozerwania związku pomiędzy wydajnością a płacą.
4. Arbitralność stopy inwestycji przy założeniu braku stopy procentowej. Niezwykłe koszty społeczne „nietrafionych" w potrzeby konsumentów inwestycji.
5. Wobec arbitralności centrum w kwestii ustalenia cen na dobra i usługi – konieczność wystąpienia spekulacji.
6. Nierównoprawność wymiany międzynarodowej między państwami socjalistycznymi.
7. Utrzymanie się przedsiębiorstw deficytowych wobec braku konkurencji.
8. Pasywność cen i dominacja metody bilansowej przy określaniu rzeczowej struktury planu produkcji.
9. Likwidacja suwerenności konsumenta.
10. Arbitralność (nieunikniona wobec braku rynku!) centrum w wycenianiu usług poszczególnych czynników produkcji.
11. Osłabienie motywacji do indywidualnej wynalazczości.
12. Prymat techniki nad ekonomią.

XX wiek – to wiek walki kapitalizmu z komunizmem. Ten ostatni system został skompromitowany i splajtował, ten pierwszy zaś nie ustrzegł się kryzysów (Wielki kryzys lat 30–tych), które były źle zażegnywane. Henry Hazlitt pisze: „często słyszy się zwolenników Nowego Ładu i innych ekonometryków chełpiących się, jak to w roku 1932 i później rząd „ocalił przemysł" za pomocą Korporacji Finansowej ds. Przebudowy, Korporacji Pożyczkowej Właścicieli Domów czy innych agencji rządowych. Ale rząd nie może udzielić przemysłowi żadnej pomocy finansowej, jeśli wcześniej czy później nie odbierze mu środków. Wszystkie fundusze rządu pochodzą z podatków.

Hazlitt krytykuje też politykę J.M. Keynesa: „Jednym z najgorszych skutków podtrzymywania mitów Keynesa jest nie to, że zaleca się wciąż większą i większą inflację, ale że systematycznie odwraca się uwagę publiczną od rzeczywistych przyczyn naszego bezrobocia, takich jak uzyskane przez związki zawodowe nadmierne stawki płac, ustawowe płace minimalne, nadmierne i obejmujące zbyt długie okresy zasiłki dla bezrobotnych oraz zbyt szczodre wypłaty zasiłków socjalnych".

Jeszcze głębszej analizy dokonuje Jan Winiecki w referacie „Intelektualna odyseja dwudziestego wieku: powrót do porzuconej idei rynków, prywatnej własności i wolności gospodarczej". Pisze w nim m.in., że rynek okazał się niezdolny do utrzymywania wahań koniunktury w rozsądnych granicach i domagano się, by państwo interweniowało w życie gospodarcze. Najbardziej wpływowa teoria przez pół wieku poddawała w wątpliwość nawet zdolność gospodarki kapitalistycznej do przywracania równowagi pełnego zatrudnienia (mam tu oczywiście na myśli „Ogólną teorię" J.M. Keynesa). Wielu ekonomistów, głosząc tezę o zawodności lub niedoskonałości rynku, domagało się by państwo naprawiło ten stan rzeczy. Dominującą rolę zaczęła odgrywać teoria głosząca, że skoro rzeczywisty rynek odbiega od ideału, państwo powinno interweniować tak, by można było zneutralizować skutki zawodności rynku. W efekcie keynesowski makroekonomiczny interwencjonizm uzupełniono interwencyjną polityką mikroekonomiczną.

Według autora wspomniane ogólne założenie opierało się na szeregu bardziej szczegółowych przesłanek. Niektóre z nich można uznać za wręcz dziwaczne. I tak np.: Po pierwsze, zawodność rynku pociąga za sobą koszty w postaci obniżenia poziomu dobrobytu społeczeństwa, podczas gdy korygujące działania państwa nie kosztują. Pierwsza część tego założenia może być w pewnych warunkach prawdziwa, w innych zaś nie (zawodność rynku może prowadzić do obniżenia poziomu dobrobytu tylko wówczas, gdy istnieje inna tańsza, realna – a nie metafizyczna – alternatywa). Druga część założenia jest zawsze nieprawdziwa. W najlepszym razie wszelka interwencja państwa pociąga za sobą koszt w postaci zasobów niezbędnych do zdobycia informacji dotyczących zawodności rynku, koszt przygotowania projektu zastosowania środków interwencyjnych, samej interwencji, kontroli reakcji prywatnych podmiotów gospodarczych i oceny uzyskanych rezultatów. Po drugie, za nieprawdziwe należy uznać założenie, że gdy po wstępnej ocenie kosztu interwencja zostanie uznana za przedsięwzięcie korzystne, to rząd będzie posiadał dość wiedzy, by znaleźć właściwe rozwiązania. Nie można oczekiwać, że garstka polityków i ich ekspertów lepiej upora się ze złożonymi zjawiskami ekonomicznymi niż setki tysięcy działających na rynku podmiotów gospodarczych, których nieskoordynowane działania tworzą tendencje do osiągania przez rynek fundamentalnej równowagi. Warto zauważyć, że problem wiedzy jest znacznie bardziej ostry w przypadku centralnie planowanej i zarządzanej gospodarki. Po trzecie, jeżeli nawet założymy, że interwencja przyniesie korzystne rezultaty i że rząd posiada niezbędną wiedzę, to nie oznacza to jeszcze, że będzie on działał w interesie społeczeństwa. Dziwaczne założenie, że politycy i biurokraci są aniołami jest z definicji nieprawdziwe. Politycy i biurokraci mogą mieć – i zwykle mają – swe własne interesy i gdy interes publiczny nie będzie zgodny z ich własnym interesem, będą kierować się raczej tym pierwszym.

3 Realizacja założeń wolnościowych na przykładzie Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Polski

Czy państwa dobrobytu swój sukces zawdzięczają wolnościowemu podejściu do gospodarki? W 1974 r. trzydziestoletni Arthur Laffer, wtedy zaledwie asystent na uniwersytecie w Chicago, podczas rozmowy ze starszym o 23 lata Ronaldem Reaganem, znanym aktorem i działaczem związkowym, wówczas gubernatorem stanu Kalifornia, narysował w kawiarni na serwetce wykres. Nikt nie zdawał sobie sprawy, że w tym momencie narodziła się ekonomika podaży. Podważyła ona obowiązujące od 40 lat reguły keynesowskiej ekonomiki popytowej i utorowała Reaganowi drogę do fotela prezydenckiego. A Stanom Zjednoczonym po latach recesyjnej zadyszki zapewniła „siedem lat tłustych". W miarę wzrostu opodatkowania dochody budżetu zwiększają się coraz wolniej. Aż dochodzą do punktu, w którym krzywa przestaje rosnąć.

Milton Friedman, w swojej książce „Tyrania status quo", cytuje swego szefa ze zwycięskiej dla niego kampanii wyborczej z 1980 roku: „Musimy działać śmiało, zdecydowanie i szybko, aby poddać kontroli galopujący wzrost wydatków federalnych, aby zlikwidować negatywne czynniki podatkowe dławiące gospodarkę oraz aby uzdrowić aparat urzędniczy, który to tuszuje. Musimy utrzymywać tempo wzrostu wydatków rządowych na umiarkowanym rozsądnym poziomie. Musimy obniżyć stawki podatku od dochodów osobistych oraz w sposób uporządkowany i systematycznie przyspieszyć i uprościć system amortyzacji, aby zlikwidować bodźce wpływające negatywnie na pracę, oszczędzanie, inwestowanie i produktywność. Musimy dokonać rewizji uregulowań dotyczących gospodarki i zmienić je tak, aby spowodować jej rozwój. Musimy wprowadzić stabilną, ostrożną i przewidywalną politykę".

Dzisiejsza Ameryka swój niewątpliwy rozwój zawdzięcza bolesnej reformie – reaganomice. W reaganomice można wyróżnić dwa elementy: wielka operacja obniżenia podatków, żeby „zwrócić pieniądze obywatelom" i żeby to oni rozpędzili gospodarkę, oraz leveraged buy – out, przejmowania przedsiębiorstw, takie „lawirowane" możliwości wykupywania i prywatyzacji, zwłaszcza przez dynamiczniejsze grupy zarządzające.

Obciążenie socjalne było niskie (na opiekę zdrowotną i emeryturę pracownik i pracodawca płacili łącznie zaledwie 15 % – po 7,5 %). Reaganomika była przede wszystkim pożegnaniem z powracającą od lat 30., zwłaszcza pod rządami demokratów, polityką keynesowską (interwencji państwa i programów socjalnych), mającej skutki we wzroście podatków, deficycie handlowym i słabym wzroście gospodarczym, przy rosnącej inflacji. Trudna restrukturyzacja w latach 1985–1993 przyniosła obniżenie przeciętnego dochodu rodziny o 1,5 %. Natomiast, kiedy gospodarka zaskoczyła, dochód ten podniósł się o 15 %.

Obniżenie podatków stworzyło skłonność do oszczędzania i do wytężonej pracy, a nie do konsumpcji. Zmniejszono stopniowo stawki podatkowe, zredukowano ilość przedziałów - z 11 do 2: podatnicy indywidualni płacą 15 lub 28 %, przedsiębiorstwa – 34%. Plus ulgi na badania i rozwój. (...) „Sprawiedliwość, wzrost, prostota" – stało się hasłem systemu podatkowego. Następcy Reagana mniej lub bardziej kontynuowali dzieło poprzednika.

Dlaczego gospodarka brytyjska nas zachwyca? Ba, nie tylko ona, ale również daleki następca premier Tony Blair. Dla współczesnych, nie tylko na wyspach, ten polityk był wzorem do naśladowania. Jest wręcz idealizowany – oto najpopularniejszy szef brytyjskiego rządu w historii, lider i wizjoner. Za jego rządów gospodarka kwitła, a ludziom żyło się dostatniej (w przeciwieństwie do okresu gierkowskiego w Polsce brytyjska prosperity nie jest finansowana z zagranicznych pożyczek). Dla trochę starszych, sięgających pamięcią dwie, trzy dekady wstecz, wszystko zaczęło się od pani Margharet Thatcher. Ona bowiem postawiła kraj na nogi, sprywatyzowała to, co się dało, wierzyła w zbawczą moc konkurencji, poskromiła rozpasanych związkowców (za granicą jest to powód do chwały, na wyspach do dziś wielu ją za to nienawidzi). Uzdrowiła „chorego człowieka Europy", za jakiego w latach 70 uchodziła Wielka Brytania. Wystarczy przypomnieć, że inflacja (pobudzona kryzysem naftowym i drastyczną podwyżką cen przez OPEC) przekraczała wtedy 25 %. Brytyjscy konserwatyści dali światu ideę prywatyzacji, przetarli szlaki, pokazali, „jak to się robi".

Kraje Europy Środkowej przyjęły neoliberalizm jako ideę organizującą porządek ekonomiczny, społeczny i kulturowy. W Polsce przejście do gospodarki rynkowej dokonało się za sprawą pierwszego nie-komunistycznego rządu Tadeusza Mazowieckiego, a właściwie za sprawą Jeffreya Sachsa, byłego marksisty, którego program zaczął realizować były członek PZPR Leszek Balcerowicz. Kluczowe znaczenie miało działanie w następujących dziedzinach:

- liberalizacja cen, mająca na celu szybkie doprowadzenie do równowagi rynkowej,
- wprowadzenie wewnętrznej wymienialności złotego na waluty obce po kursie równowagi,
- zastosowanie zaporowego podatku (tzw. popiwku) od wzrostu wynagrodzeń w państwowym sektorze produkcyjnym powyżej ustalonego współczynnika,
- restrykcyjne indeksowanie płac, umożliwiające częściowe tylko rekompensowanie wzrostu cen,
- osiągnięcie równowagi budżetowej poprzez silne ograniczanie wydatków i wzrost dochodów budżetowych,
- zaostrzenie polityki kredytowej banków,
- zniesienie preferencji dla eksporterów i wprowadzenie nowej taryfy celnej.

Do plusów wariantu wstrząsowego prof. L. Balcerowicza można zaliczyć:

- zduszenie hiperinflacji (ceny w 1989 r. rosły w tempie kilkudziesięciu procent miesięcznie),
- ustabilizowanie rynku towarów i usług (przejście od rynku producenta do rynku konsumenta),
- ukształtowanie poprawnego systemu cen,
- wprowadzenie wewnętrznej wymienialności złotówki,
- zaawansowanie prywatyzacji sektora państwowego,

– zlikwidowanie dolaryzacji gospodarki,
– doprowadzenie do umorzenia znacznej części długów zagranicznych,
– otrzymanie pewnej pomocy bezzwrotnej i kredytowej,
– otwarcie gospodarki na zewnątrz,
– wzrost PKB (produktu krajowego brutto) od trzeciego roku transformacji.

Za te dokonania laurkę Balcerowiczowi wystawia Jacek Fedorowicz w „Wielkiej Encyklopedii Liberalizmu”:

„Jest rzeczą zdumiewającą, że w kraju, w którym istnieje obowiązek ukończenia siedmiu klas szkoły podstawowej i w którym podobno zlikwidowano analfabetyzm, istnieje jeszcze spora grupa ludzi, którzy zupełnie poważnie mówią, że Balcerowicz zniszczył gospodarkę. (…). Kto chce wiedzieć, co by było w Polsce bez reformy zwanej reformą Balcerowicza, niech sobie pojedzie z wycieczką na Ukrainę, na Białoruś, do Bułgarii, a po powrocie niech pośle Balcerowiczowi kwiaty. Jeżeli ktoś porównuje dane z lat osiemdziesiątych z obecnymi i na tej podstawie mówi o katastrofalnym spadku produkcji, to albo wierzy w rzetelność peerelowskich statystyk i wtedy nie ma co z nim rozmawiać, albo jest politykiem, który na ogłupianiu narodu chce zrobić karierę i wtedy też nie ma co go przekonywać, bo – jak to polityk – będzie szedł w zaparte. Spadek produkcji oczywiście nastąpił. Był to korzystny, ozdrowieńczy spadek produkcji niepotrzebnej, marnotrawczej i za drogiej. Był on nawet za mały w stosunku do potrzeb. Tak się jakoś dziwnie składa, że najlepszym sposobem na zdobycie w Polsce władzy jest już od kilku lat totalna krytyka reformy Balcerowicza, ale jeszcze nikt z krytykujących po zdobyciu władzy od tej reformy nie odszedł.”.

Jednak do wariantu wstrząsowego Balcerowicza i metod jego realizacji krytycy zgłaszal wiele uwag. Podkreślali m.in., że:

– nie korygowano programu w odpowiednim czasie, np. zbyt długo utrzymywano sztywny kurs dolara; kurs pełzający wprowadzono dopiero w maju 1991 r,
– zminimalizowano interwencjonizm państwowy i zrezygnowano z polityki makroekonomicznej głosząc hasło, że brak polityki gospodarczej jest najlepszą polityką,
– dyskryminowano podatkami sektor państwowy i spółdzielczy w sytuacji, gdy wytwarzały one większą część dochodu narodowego,
– prywatyzację sektora państwowego traktowano w sposób doktrynerski, choć nie udało się przeprosić powszechnej prywatyzacji,
– wprowadzono nadmiernie restrykcyjną politykę fiskalną, kredytową i dochodową,
– dopuszczono do nieograniczonego importu dóbr konsumpcyjnych, często subsydiowanych w krajach ich wytwarzania,
– pominięto w działaniach rządu problemy socjalne społeczeństwa, zrodzone z transformacji ustrojowej.

Z kolei M. Friedman wytykał Balcerowiczowi następujące błędy:

- niepotrzebnie wprowadzenie kontroli płac, gdyż ten zabieg pogłębia inflację, zamiast ją ograniczać,
- wprowadzanie przez rząd sztywnego kursu złotówki, a nie kształtowany przez rynek,
- zbyt wolne prywatyzowanie sektora państwowego.

„On w dużej mierze podchodzi do problemów jak technik, a nie jak ktoś, kto kieruje się pewną filozofią" – dodaje M. Friedman.

Propagator radykalnego liberalizmu Janusz Korwin-Mikke podczas wystąpienia w Sejmie tak mówił o planie L. Balcerowicza: „Chciałem zwrócić uwagę odnośnie tego, co powiedziałem o innych ministerstwach, że jest zupełnie źle zrozumiany plan Balcerowicza. Pan Sachs, który przyjechał do Polski, tłumaczył, że tak naprawdę to jest w Polsce dobrze, bo są sklepy pełne, a co mówi rocznik statystyczny, to jest to bez znaczenia. Pan Sachs ma rację, tylko zdajmy sobie sprawę z jednej rzeczy, który sektor działa dobrze, a który źle. Sektor państwowy działa beznadziejnie. Dlatego, bo on się musi, czy chce, czy nie chce, stosować do planu Balcerowicza. Dobrze działa ten sektor, który się nie stosuje do planu Balcerowicza, który przemyca, nie płaci podatków, to działa dobrze. Tak że zawdzięczamy nasz względny dobrobyt nie planowi Balcerowicza, tylko temu, że my go nie przestrzegamy".

Ultras wolności J. Korwin-Mikke krytycznie odniósł się także do pierwszego rządu liberałów Jana Krzysztofa Bieleckiego: „Co ma wspólnego z liberalizmem kontrola cen, np. kontrola ceny dolara (...). Co ma wspólnego z liberalizmem kontrola cen nośników energii, w tym benzyny (...). Co ma wspólnego z liberalizmem podwyżka wszelkich ceł. (...) Co ma wspólnego z liberalizmem potworny fiskalizm, nie monetaryzm. Monetaryzm pana Balcerowicza jest w porządku. Fiskalizm pana Balcerowicza jest niedopuszczalny, w tym osławiony „popiwek". W żadnym kraju, nawet nie liberalnym, nie słyszano o takim wynalazku, jest to nasz twórczy wkład w dziedzinę, że tak powiem, podatkologii".

Nasz anty-neoliberalizm gospodarczy wyraża się, prócz etatyzmu, w interwencjonizmie, tj. w przeforsowywaniu życia gospodarczego do sztucznych celów. Życie ekonomiczne w Polsce jest uciskane gorsetem interwencji, który skrzywia kręgosłup gospodarczego organizmu.

4 Zakończenie

Obecnie na świecie panuje przekonanie, że neolibealizm jest passé, kult wolnego rynku to patologia, nowe zniewolenie zbrodniczej ideologii które spustoszyło gospodarki wielu krajów świata, okazał się zawodny i obecnie powinno być więcej Keynesa niż Friedmana. Moralność i etyka bankierów i finansistów została podważona zarzutami o chęci zysku za wszelką cenę i doprowadzenie do kryzysu. By jednak znalazł się do końca w lamusie historii – bo tam jego miejsce – trzeba zamiast niego zaproponować coś lepszego – teoretycznie i praktycznie. Zwycięstwa liberalizmu nie można, rzecz jasna, uważać za ostateczne.

5 Bibliography

BAWOLEC, P. 1999. Cud nad Tamizą. „Wprost” z 12 grudnia.

BIEŃKOWSKI, W. 2005. Polityka ekonomiczna Ronalda Reagana i jej reperkusje, w: Ronald Reagan a wyzwania epoki, pod red. BRYKA, A., KAPISZEWSKIEGO, A., Kraków. ISBN. 9788389623164.

BREMOND, J., SALORT, M. M. 1997. Leksykon wybitnych ekonomistów. Warszawa. ISBN 830-11-23-36-2.

BUCHOWSKI, M. Neoliberalizm w Europie Środkowo – wschodniej – magia, religia czy nauka? w: Poznańskie Studia Slawistyczne. ISBN 978-83-232-2525-6.

DUDA, S., GRZYBOWSKI, W., MAMCARZ, H., PAKUŁA, A. 1996. Ekonomia w zarysie, Lublin. ISBN 978-83-62259-26-7.

GALBRAITH, J. K. 1992. Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna. Warszawa. ISBN 978-83-88700-47-7.

FEDOROWICZ, J. 1997. Wielka encyklopedia kapitalizmu. Warszawa. ISBN 83-86885-55-6.

FRIEDMAN, M. R. 1997. Tyrania status quo. Sosnowiec. ISBN 83-901298-5-X.

HAZLITT, H. 1993. Ekonomia w jednej lekcji. Kraków. ISBN 83-7006-281-4.

JANKOWSKI, S. 2001. Transformacja systemowa w Polsce [w:] S. Marciniak (red.) Mikro i Makroekonomia. Podstawowe problemy. Warszawa. ISBN 978-83-01-15295-6.

JOHNSON, P. 1998. Intelektualiści. Poznań. ISBN 83-7150-343-1.

KOŁODKO, G. 2008. Wędrujący świat. Warszawa. KOŁODKO, G. 2001. Moja globalizacja czyli dookoła świata i z powrotem. Toruń. ISBN 83-7285-027-5.

KORWIN MIKKE, J. 1993. Rząd rżnie głupa! Gdańsk. ISBN 83-225-0170-6.

KWAŚNICKI, W. 2000. Historia myśli liberalnej. Warszawa. ISBN 83-208-1263-1.

ŁYSIAK, W. 2000. Stulecie kłamców. Chicago–Warszawa. ISBN 83-87071-64-1.

MICHAŁOWSKI, J. 1993. Liberalizm kontra Socjalizm, Lublin. ISBN 83-228-0303-6.

OSTROWSKI, M. 2000. Ameryka, Ameryka. „Polityka” z 4 listopada.

SMITH, A. 1954. Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów, T. 1, T. 2, Warszawa. ISBN 978-83-01-15030-3.

SORMAN, G. 2008. Ekonomia nie kłamie. Warszawa. ISBN 978-83-7648-011-4.

ZIELIŃSKI, M. 2000. Pułapka Laffera. „Wprost”, z 8 października.

<https://www.ur.edu.pl/file/36631/29.pdf> strona dostępna 21.02.2014.

<www.adam-smith.pl> strona dostępna 21.01.2014.

<http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAE/struktura/IRG/publikacje/Documents/pim88_2.pdf> strona dostępna 11.01.2014.

<http://www.owe2.pte.pl/pliki/2/12/20100510_Neoliberalizm_kryzys_EKONOMIST A1_2010.pdf> strona dostępna 23.04.2014.

Aktuálne súvislosti vývoja globálnej ekonomiky a formovania finančnej architektúry (vybrané aspekty)

Beáta Csanková[1] Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach
Iveta Pauhofová[2] Ekonomický ústav SAV

Current context of global economic development and shaping of the financial architecture (selected aspects)

Authors' contact details

[1] Technical University in Kosice, Faculty of Economics, Department of Finance, Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, beatacsankova@yahoo.com

[2] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The level of debt in the countries around the world is still rising and global financial crisis is not over yet. The debt of developing countries has increased in year 2012 almost by 400 billion USD and reached value of 4, 8 trillion USD. Though according to WB the worlds GDP should rise by 3, 2% in current year, the worst is still yet to come if we don't start to act right now. The world has to face global problems such as deleveraging and dealing with increasing polarization of the wealth in the world. Structural changes in financial sector are necessary to be done in order to heal global economy. Relatively new subjects of financial architecture such as Sovereign wealth funds are showing to become key players in forming of the new financial system. These funds have real disposable capital and they are making investments in all sectors around the world. For successful creating of new financial architecture we have to count with various aspects such as defying the exact role of regulators and their competences. We have to either create new control organs or delegate the competences of the old ones such as World Bank or IMF. Forming and structure of new world's financial architecture should be based on discussions and consensus between countries all over the world. If we don't want to face the worst global crisis in history we have to start solving the cause, not the consequences of the global financial crisis from 2008. Key of the success is timing and clear, proper resolutions.

Keywords: global economy, financial architecture, debt, sovereign wealth funds.

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)".

1 Úvod

Krajiny po celom svete čelia v súčasnosti dlhovej kríze, ktorej predchádzal finančný kolaps v roku 2008. Pre účel poskytovania verejných služieb disponujú vlády výrazne obmedzeným množstvom finančných prostriedkov, protivládne demonštrácie sa stávajú čoraz frekventovanejším javom a verejné aktíva krajín sú rozpredané v márnej snahe vyvážiť rozpočty, ktoré už nemôžu byť vyvážené, nakoľko nastal zároveň pokles celkovej ponuky peňazí. Svet sa nachádza na pokraji ďalšieho kolapsu, ktorého dôsledky môžu mať ďaleko väčší a dlhodobejší rozsah ako doposiaľ akákoľvek kríza v histórii. Mnohí zo súčasného diania vinia vlády jednotlivých štátov a ich nadmerné míňanie verejných finančných prostriedkov či implementovanie chybných opatrení. Iní zas vinia bankárov, keďže finančná kríza pochádza práve z bankového sektora

a z dlhodobého hľadiska neudržateľných úverov, ktoré sektor produkoval. Faktom je, že finančný kolaps v roku 2008 len upozornil na ďaleko rozsiahlejšie množstvo problémov, s ktorými sa musí svetová ekonomika nevyhnutne vysporiadať.

2 Vývoj globálnej ekonomiky v podmienkach krízy

V súčasnosti predstavuje závažnú hrozbu pre celý ekonomický systém zadlženosť krajín, ako aj väčšiny subjektov svetovej ekonomiky. Svet stojí pred výzvou, ktorá spočíva vo vykonaní fundamentálnej zmeny vo finančnej architektúre a teda vyriešení skutočných príčin krízy. Ich neriešenie je iba potláčanie a odďaľovanie jej dôsledkov a dopadov.

Problém zadlžovania v globálnej ekonomike

Zadlženosť krajín predstavuje jeden z kľúčových problémov globálnej ekonomiky, ktorý je nutné v blízkej budúcnosti vyriešiť. Miera zadlženosti neustále narastá a krajiny už nedisponujú priestorom pre dvíhanie dlhových stropov a splácanie dlhov sa stáva neúnosné. V súvislosti so zadlženosťou krajín je potrebné spomenúť aj polarizáciu príjmov a bohatstva medzi rozvinutými, rozvíjajúcimi sa a rozvojovými krajinami, ale aj v rámci jednotlivých krajín. Bohatstvo je koncentrované v rukách úzkej skupiny ľudí tzv. svetovej elity. Keďže rast ekonomiky je spojený s globálnou spotrebou a v súčasnosti sú tak krajiny, ako aj veľká časť subjektov svetovej ekonomiky zadlžené, ide o problém naštartovania globálnej spotreby a obnovenia rastu ekonomiky. Bohatí vo finančnej kríze ešte viac zbohatli a chudobní sú ešte chudobnejší. Polarizácia bohatstva sa neustále prehlbuje a s ňou aj problém zadlženia subjektov spoločnosti na svete.

Podľa správ Svetovej Banky (SB, 2012, 2014) je zadlženosť krajín alarmujúca a v prípade rozvojových krajín, kde je úroveň dlhu pomerne nízka v porovnaní s ich historickými hodnotami a krízou postihnutými krajinami, sa vlády rozhodli vykompenzovať nedostatočné množstvo zdrojov financovania svojich výdavkov formou vydávania čoraz väčšieho množstva vládnych dlhopisov, ktoré ponúkajú na súkromných finančných trhoch. Dlh rozvojových krajín sa zvýšil v roku 2012 takmer o 400 mld. USD a dosiahol hodnotu 4.8 bilióna USD. Pomer zahraničného dlhu ku GNI dosiahol 22,1 % (rast z 21,4 %) a pomer zahraničného dlhu ku exportu 71,9 % (rast z 69,3 %). Menové rezervy v pomere k dlhu sa znížili v roku 2012 na 117,6 % (pokles z 122,3 %). Rok 2012 bol prvým rokom od počiatočných rokov 21. storočia (s výnimkou krízového roku 2009), v ktorom sa dlhová situácia rozvojových krajín rapídne zhoršila. Ukazovateľ pomer dlhovej služby sa však paradoxne hodnotovo zlepšil, keďže v roku 2011 nastal pokles na úroveň 10 % z hodnoty celkových výnosov z exportu, čo predstavuje menej ako polovicu z úrovne 21,1 %, z počiatku prvej dekády tohto storočia. V roku 2012 bol navyše zaznamenaný ďalší pokles o 0,2 % na úroveň 9,8 %. Jemné zlepšenie však bohužiaľ nemá na svedomí nižšia výška dlhu ale výnimočne nízke úrokové sadzby na rapídne narastajúcich dlhových trhoch ako aj zvýšenie samofinancovania formou vydávania štátnych dlhopisov (World Bank: International Debt Statistics, 2014).

Nové dáta SB poukazujú na volatilitu rôznych foriem externého financovania. Priame zahraničné investície v roku 2012 poklesli, pričom podiel súkromného financovania sa zvyšoval. Nárast dlhu v rozvojových krajinách by však bol omnoho väčší

keby Čína nezastavila čisté pôžičky. Pričom prílev čistého dlhu do rozvojových krajín v roku 2012 mierne poklesol, následne po vylúčení Číny ako veriteľa narástol až o 20 %. Niektoré krajiny vykazovali odlev čistého dlhu, v iných konkrétne najmä v Turecku a Južnej Afrike došlo v roku 2012 k viac ako dvojnásobnému nárastu jeho prílevu. Prijatie veľkého množstva súkromného kapitálu však môže predstavovať pre krajiny značné riziko. Dokazuje to aj masívny kapitálový odlev spôsobený výberom peňazí súkromných investorov začiatkom roka 2013 v Turecku a Južnej Afrike. Spomínané krajiny sa tak pridali ku skupine s krízou bojujúcich rozvojových krajín, ktorá zahŕňa Brazíliu, Indiu a Indonéziu a v súčasnosti je nazývaná pojmom „krehká päťka" (fragile five) (World Bank: International Debt Statistics, 2014).

V roku 2012 nastal obrovský boom vo vydávaní nových štátnych dlhopisov. Vlády rozvojových krajín sa pokúšali získať z finančných trhov väčšie množstvo súkromného kapitálu. Vydávanie štátnych dlhopisov vzrástlo oproti roku 2011 až o 30 %. Dôsledkom bolo, že súkromní investori poskytli v roku 2012 pre rozvojové krajiny až 90 % nového čistého dlhu. Čisté oficiálne pôžičky, ako napr. tie, poskytnuté SB, sa tak stali čoraz viac irelevantnými. Obrat na súkromné externé financovanie môžeme vnímať ako pozitívny fakt, keďže oficiálni veritelia, ako SB, majú tendenciu podmieňovať úvery podmienkami, ktoré často narúšajú suverenitu a demokratický proces rozhodovania v dlžníckych krajinách (World Bank: International Debt Statistics, 2014).

Z hľadiska porovnania verejného dlhu v pomere ku HDP, napr. Japonsko, ktorého dlh presahuje 200 % z HDP, musí financovať až 46 % svojich vládnych výdajov produkovaním nového dlhu. V USA, kde vládny dlh narastá každoročne o miliardy USD sa stáva tento problém už takmer neúnosný, dlhový strop sa neustále navyšuje, úroky rastú a vláda nie je schopná dosahovať dostatočné príjmy na pokrytie svojich výdavkov a splácanie úrokov z dlhu. S rovnakým problémom sa musí nevyhnutne vysporiadať aj väčšina krajín EÚ (When countries go broke, 2013).

Súčasná situácia a jej predpokladaný vývoj v jednotlivých regiónoch sveta

Päť rokov od začiatku globálnej finančnej krízy, začína svetová ekonomika podľa správy SB vykazovať známky zlepšenia späté s oživením vyspelých ekonomík. Formuje sa rast ekonomík v rozvojových krajinách a to najmä vďaka obnove ekonomík vyspelých krajín a miernemu, avšak stále silnému rastu v Číne. Rast v roku 2014 bude citlivý okrem množstva iných faktorov najmä na zúžení monetárnych stimulov v USA a štrukturálne posuny v čínskej ekonomike.

Správa SB predpokladá zvýšenie rastu v rozvojových krajinách o 0,5 % t. j. na 5,3 % v roku 2014, zvýšenie na 5,5 % v roku 2015 a 5,7 % v roku 2016. Zatiaľ čo tempo rastu je odhadované na úrovni 2,2 %, čo predstavuje nižšiu hodnotu ako počas boomu v rokoch 2003 – 2007, pomalší rast nie je podľa SB dôvodom na obavy. Takmer všetky rozdiely poukazujú na ochladenie neudržateľne rýchleho rastu z predkrízového obdobia, s malým prihliadnutím na uvoľnenie rastového potenciálu rozvojových krajín (Global Debt Clock, 2010).

Rast svetového HDP sa očakáva v roku 2014 na úrovni 3,2 % v porovnaní s rokom 2013, kedy rast dosahoval tempo 2,4 %. V nasledujúcich rokoch sa očakáva stabilizácia rastu HDP na úrovni 3,4 % v roku 2015 a 3,5 % v roku 2016, najmä vďaka počiatočnému odrazu vyspelých ekonomík. Pre vyspelé ekonomiky sa bude brzda rastu z fiškálnej konsolidácie naďalej zmierňovať a vytvárať ekonomický rast z 1,3 %

v roku 2013 na 2,2 % v súčasnom roku. Pre roky 2015 a 2016 sa predpokladá stabilizácia rastu na úrovni 2,4 %. Spomedzi vyspelých ekonomík s vysokými príjmami je oživenie podľa SB najvýraznejšie v USA, ktoré vykazuje rast HDP už desiaty kvartál po sebe. Predpokladaný rast ekonomiky v USA je pre súčasný rok na úrovni 2,8 % v porovnaní s rastom 1,8 % v roku 2013. V nasledujúcich rokoch je očakávaná stabilizácia rastu na úrovni 2,9 % pre rok 2015 a 3,0 % pre rok 2016. Rast v Eurozóne sa po dvoch rokoch poklesu odhaduje na 1,1 % v súčasnom roku, 1,4 % pre rok 2015 a 1,5 % pre nasledujúci rok. SB nalieha na prijatie štrukturálnych reforiem v rozvojových krajinách, ktoré by umožnili zvýšiť kapacitu ich ekonomík a obnoviť predkrízové tempá rastu a zároveň načrtá niektoré opatrenia, ktoré by politici mohli implementovať, aby uviedli do pohybu cyklus silnejších investícií, vrátane zahraničných investícií a rastu outputu zo strednodobého hľadiska (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

Spomalenie rastu v oblasti východnej Ázie a Pacifiku na 7,2 % v roku 2013 odráža najmä pomalší rast v Indonézii, Malajzii a Thajsku spôsobený nízkymi výnosmi z obchodu s komoditami a realizovaním politík zmierňovania prehriatia domácich ekonomík. Rast HDP v Číne sa očakáva v roku 2014 vo výške 7,7 %, pričom pre nasledujúce dva roky je prognózované spomalenie na 7,5 %, spôsobené znižovaním zadlženosti a menšou spoľahlivosťou politicky indukovaných investícií. Napriek pomalšiemu rastu, ktorý je však v porovnaní so západnými krajinami stále rapídny, predstavuje dôležitú skutočnosť fakt, že región sa v súčasnosti podieľa na tvorbe takmer 40 % celosvetového HDP, čo predstavuje najvyššiu hodnotu spomedzi všetkých regiónov hľadiska (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

Rast v Európe a centrálnej Ázii sa zvýšil v roku 2013 na 3,4 %, podporený zvýšením exportu v európskych krajinách s vysokými príjmami a silou exportu energií v krajinách centrálnej Ázie. Rast pochádzajúci zo silnejšieho exportu však bude čiastočne kompenzovaný slabším domácim dopytom spôsobeným pretrvávajúcou reštrukturalizáciou bankového sektora, prísnejšími podmienkami medzinárodného financovania a trvajúcej alebo plánovanej fiškálnej konsolidácie v niektorých krajinách. Rast kapitálového prílevu do krajín ako Tadžikistan, Kirgizsko či Moldavsko z časti zmiernil obdobie obchodných šokov avšak bankový sektor v rámci regiónu zostáva vďaka previsu nesplácaných úverov neustále slabý. V regióne sa očakáva stabilný rast vo výške 3,5 % v roku 2014, následne 3,7 % v roku 2015 a 3,8 % v roku 2016. Rast regiónu je však závislý najmä na oživení ekonomík Európy a Ruska pričom je citlivý na chaotickú úpravu globálnych finančných podmienok a ďalší prudký pokles cien komodít (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

Rast regiónu Latinskej Ameriky a Karibiku dosiahol v roku 2013 hodnotu 2,5 %, čo predstavuje v porovnaní s predchádzajúcim rokom pokles o 0,1 %. Regionálny rast sa očakáva na úrovni 2,9 % v roku 2014, následne 3,2 % v roku 2015 a 3,7 % v roku 2016. Najväčší pokles nastal v oblasti Severnej a Centrálnej Ameriky (rast 1,7 % oproti 4,1 % v roku 2012) a následne v oblasti Karibiku (rast 2,2 % oproti 3 % v roku 2012). Z regiónu sa vyníma oblasť Južnej Ameriky, kde nastal v roku 2013 nárast z 2,1 % na 2,7 % a to aj vďaka rastu exportu a spotreby v krajinách ako Brazília. Pokles rastu regiónu má však na svedomí najmä spomalenie celkového exportu, zníženie cien komodít a pokles kapitálového prílevu (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

Rozvojové ekonomiky v oblasti Blízkeho východu a Severnej Afriky pretrvávajú naďalej v recesii. Politické nepokoje v Egypte, stagnácia v Tunise, stupňovanie občianskej vojny v Sýrii vplývajúce na susedný Libanon a Jordánsko, ako aj výrazný pokles turizmu, spôsobujú oslabenie ekonomickej aktivity v krajinách dovážajúcich ropu. Zároveň, bezpečnostné prekážky, štrajky, problémy v infraštruktúre a v prípade Iránu aj medzinárodné sankcie majú negatívny vplyv na krajiny vyvážajúce ropu. Rast regiónu poklesol v roku 2013 o 0,1 % a zároveň sa očakáva, že naďalej zostane na nízkej úrovni. Agregátny rast regiónu je projektovaný na 2,8 % v roku 2014, 3,3 % v roku 2015 a 3,6 % v roku 2016, čo je hlboko pod potenciálom rastu danej oblasti (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

Rast v Južnej Ázii dosiahol 4,6 % v roku 2013, odrážajúc znehodnotenie mien v Indii, Nepále a Pakistane, deficit bežných účtov ako aj štátny deficit. Vzhľadom na potenciál ako aj hodnoty rastu regiónu počas uplynulých 10 rokov je možné hodnotiť rast ako relatívne slabý. V regióne sa očakáva zlepšenie rastu na 5,7 % v roku 2014, ktorý by mal pokračovať a dosiahnuť hodnotu 6,7 % v roku 2016, vedený najmä obnovou dopytu po importe vo vyspelých krajinách a regionálnymi investíciami. Predpokladaný rast regiónu však bude závisieť od makroekonomickej stability, podpory dlhodobých politických reforiem, pokroku pri znižovaní dodávateľských obmedzení a vývoja ekonomickej situácie v EÚ a USA (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

V oblasti Subsaharskej Afriky nastal v roku 2013 zvýšený ekonomický rast, podporený významnými investíciami a rastom domáceho dopytu. Rast reálneho HDP posilnil v rámci regiónu na očakávaných 4,7 %, vynímajúc Južnú Afriku, priemerný rast pre zvyšok regiónu dosiahol hodnotu 6,0 %. Spomalenie inflácie sa odrazilo v znížení cien potravín. Oživenie ekonomík počas prvej polovice roku 2013 bolo slabé pre krajiny vyvážajúce ropu (Angola, Gabon, Nigéria) a priemyselná výroba sa počas tretieho kvartálu 2013 znížila. Robustný domáci dopyt, pomerne pružný tok priamych zahraničných investícií a nižšia inflácia by mali dopomôcť rastu regiónu na očakávanej úrovni 5,3 % v roku 2014, 5,4 % v roku 2015 a 5,5 % v roku 2016. Tento región je relatívne necitlivý na rast globálnych úrokových sadzieb avšak vysoko citlivý na prudký pokles cien komodít a domáce riziká spojené s výkyvmi počasia v nadväznosti na zber surovín a ceny potravín, politické boje a bezpečnostné riziká (Developing economies need robust blueprints to sustain growth, 2014).

3 Formovanie novej finančnej architektúry sveta

Rok 2008 predstavuje pre celý svet tzv. „zlomový rok“, sprevádzaný okrem počiatku globálnej krízy aj postupným uvedomením si ostatných globálnych hrozieb, ktoré súvisia so zmenou klimatických a prírodných podmienok, ako aj s problémom prehlbovania príjmovej polarizácie a polarizácie bohatstva (Pauhofová a kol., 2013).

Činnosť medzinárodných inštitúcií ako IMF či SB sa v súvislosti s globálnou krízou javí byť čoraz viac prospešná výlučne pre krajiny ako je USA či EÚ, pričom zvyšok sveta dopláca na zvyšovanie divergencie medzi jednotlivými regiónmi a krajinami, ktorá je zreteľná už od počiatku 90tych rokov. Poskytovanie drahých pôžičiek IMF a SB na pomoc chudobným krajinám viedlo k snahám o vytvorenie menového fondu a investičnej rozvojovej banky v Severnej Afrike, Ázii či Južnej Amerike. Vytvorenie

regionálnych inštitúcií by krajinám umožnilo znížiť náklady na pôžičky, podporilo ich ekonomický rast a dopomohlo k zbaveniu sa závislosti na západe, avšak bohužiaľ boli doposiaľ všetky zaznamenané snahy neúspešné. Existencia jedného svetového menového fondu a jednej svetovej banky však naopak hrá do karát súčasným predstaviteľom medzinárodných inštitúcií, ktorý majú prostredníctvom nich možnosť kontroly nad ekonomickým dianím a finančnými tokmi na celom svete.

Globálnou výzvou je v súčasnosti odstránenie byrokratickej podstaty, na ktorej funguje medzinárodná inštitucionálna architektúra bez zmeny už od 60. – 70. rokoch a vytvorenie novej finančnej architektúry sveta. Nevyhnutné sú zmeny fungovania medzinárodných organizácií ako je MMF, Svetová banka, WHO či WTO (Pauhofová a kol., 2013).

Regulátory v rámci novej finančnej architektúry

Pri definovaní novej finančnej architektúry je potrebné zohľadniť viac ako len finančný sektor. Spomínaný rozvoj technológií, príjmová polarizácia bohatstva, environmentálne zmeny, ako aj redefinovanie funkcií štátu, toto všetko tvorí jednotný súbor, ktorý je potrebné pri formovaní novej architektúry globálnej ekonomiky zohľadniť (Pauhofová a kol., 2010).

Ďalšou podmienkou úspešného formovania novej finančnej architektúry je vytvorenie nových kontrolných mechanizmov a teda aj inštitúcií, ktoré by nahradili neúspešnosť a neefektívnosť činnosti MMF a SB. Na stretnutí G20 odznel návrh ponechania podpornej úlohy MMF a SB a vytvorenia Komisie pre finančnú stabilitu, ktorá by predstavovala vrcholný regulačný orgán. Na to aby bola regulácia úspešná je však nevyhnutná medzinárodná spolupráca ako aj vytvorenie rozsiahleho súboru právomoci nových kontrolných orgánov (Pauhofová a kol., 2010).

Nevyhnutnosť regulácie na celosvetovej úrovni by mohlo okrem upravenia právomocí medzinárodných organizácií podporiť aj vytvorenie svetovej inštitúcie, ktorá by disponovala rozsiahlymi právomocami na vykonávanie rozhodnutí a v čase krízy by sa podieľala na nestrannom vykonávaní záchrany jednotlivých krajín a oblastí. Pre efektívnosť fungovania novej finančnej architektúry je potrebné posilniť postavenie jednotlivých krajín, tak aby sa v primeranom rozsahu spolupodieľali na dohľade nad svetovou ekonomikou a vyhlo sa tak hegemónii jednej krajiny, ktorá, ako sa ukázalo nie je pre svetovú ekonomiku prospešná. V rámci finančného sektora je ďalej nevyhnutnou podmienkou regulovať obchody s derivátmi, ako aj činnosť spoločností globálneho ekonomického významu.

Subjekty novej finančnej architektúry

Okrem finančných inštitúcií, ako sú banky, poisťovne či hedgové fondy, zohrávajú čoraz väčšiu úlohu vo svetovej finančnej architektúre aj iné subjekty, ktoré v súčasnosti disponujú obrovským množstvom reálneho kapitálu, ktorý môžu investovať na svetových trhoch či využiť na podporu ekonomického rozvoja a infraštruktúry jednotlivých krajín. Pri vytváraní novej finančnej architektúry sveta by tieto subjekty mali jednoznačne zaujať pozíciu systémovo dôležitých predstaviteľov, ktorých činnosť a transakcie by mohli prispieť k vytvoreniu lepších podmienok ekonomického rozvoja vo svete. Medzi spomínané subjekty patria vďaka výške reálneho kapitálu, ktorým disponujú, najmä štátne suverénne fondy.

Suverénne fondy (SF) ako systémovo dôležitý subjekt

Podľa databázy transakcií SF (SWFI, 2013) uskutočnili fondy v roku 2013 celkovo 1 883 priamych transakcií v hodnote 6,05 mld. USD, čo predstavuje nárast o 1,38 mld. USD oproti roku 2012. Množstvo transakcií vzrástlo oproti roku 2012 o 53,8 %, pričom v porovnaní s rokom 2011 sa takmer strojnásobilo. SF tak rozšírili svoje priame investície v množstve krajín, ako napríklad Nemecko, Čína, či Austrália (Direct SWF Transaction Grow in 2013, 2014).

SF v súčasnosti (03/2014) disponujú reálnym kapitálom vo výške takmer 6,4 bilióna USD. Najviac fondov sa nachádza v ázijských krajinách a krajinách Blízkeho východu.

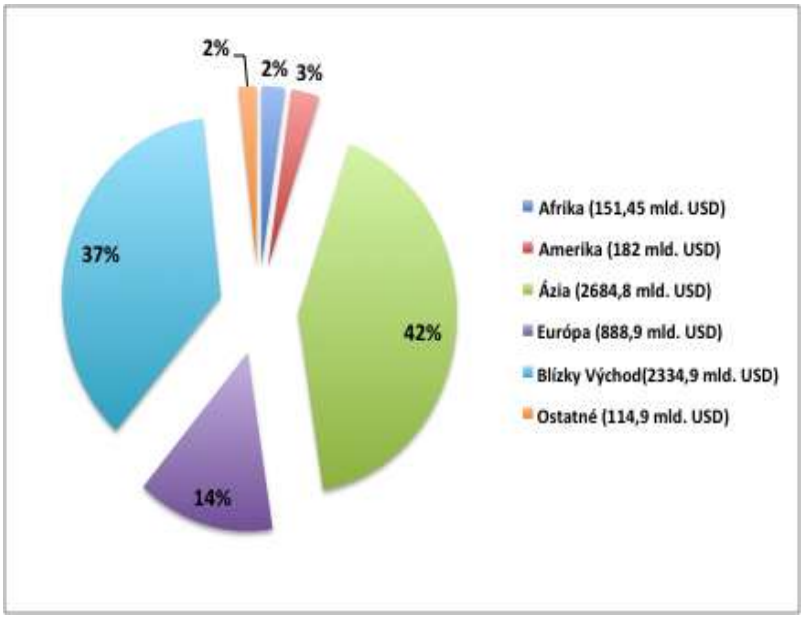

Obr. 1: SF podľa jednotlivých regiónov a ich reálny kapitál

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov SWF Institute: <http://www.swfinstitute.org/fund-rankings/>.

Väčšie SF investujú priamo do aktív, ako sú dlhopisy, akcie, nehnuteľnosti a infraštruktúra. Počas rokov 2007 – 2009 SF boli nápomocné pri záchrane viacerých finančných inštitúcií, domácich vlád a veľkých priemyselných podnikov (Direct SWF Transaction Grow in 2013, 2014).

SF hrajú dôležitú úlohu na moderných kapitálových trhoch ako markantný poskytovatelia stabilných zdrojov financovania. Zo strategického hľadiska sú SF značne zaujímavé, keďže kombinujú finančné ciele s makroekonomickými. Pred dôsledkami svetovej finančnej krízy, ktorá spôsobila obrovskú volatilitu na finančných trhoch, neboli SF chránené. Kríza však ukázala, že SF si vo viacerých prípadoch zachovali svoj celkový investičný rámec, ako aj alokáciu aktív (Curto, 2010).

Počas rokov 2005 – 2011 smerovalo najviac priamych investícií SF do finančného sektora, pričom nasledovali sektory ako nehnuteľnosti, infraštruktúra a energie.

Novšie údaje za rok 2013 poukazujú na dominanciu sektora nehnuteľností, do ktorého sa investície pohybovali vo výške 17,5 mld. USD. Nasledoval finančný sektor s priamymi investíciami vo výške približne 11 mld. USD (Direct SWF Transaction Grow in 2013, 2014).

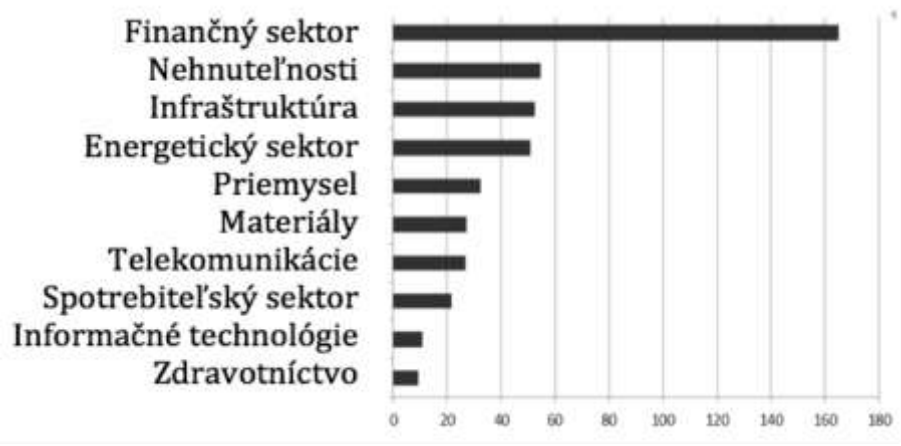

Obr. 2: Priame investície SF podľa sektorov (mld. USD, 2005 – 2011)

Zdroj: SWF Institute.

Počas nasledujúceho desaťročia disponujú SF obrovským potenciálom podporiť svetové bohatstvo, a to formou premeny rozpočtových prebytkov, najmä rozvíjajúcich sa krajín sveta, do produktívnejších investícií. Zo strednodobého hľadiska bude veľké množstvo rozvíjajúcich sa krajín financovať kľúčové investície z externých zdrojov, keďže vynímajúc Čínu a hlavných exportérov ropy, rozvíjajúce sa krajiny sú vo všeobecnosti čistými importérmi kapitálu. Na strane ponuky, hlavné fiškálne stimulačné balíky vo vyspelých ekonomikách pravdepodobne vyústia do všeobecného precenenia rizika suverénneho dlhu a s ním spojenými nákladmi na pôžičky a viac obmedzenému prístupu i vytesneniu úveru pre veriteľov rozvíjajúcich sa krajín, čo donúti viacero z nich pristúpiť k fiškálnym opatreniam, pokiaľ si nenájdu alternatívne zdroje financovania (Anderloni, Vandone, 2012).

Zo zdrojov SF môže dosahovať najväčšie výhody najmä Afrika vzhľadom k jej relatívne slabej východiskovej pozície v oblasti obchodu, regionálnej integrácie, infraštruktúry a rozvoja súkromného sektora, ale aj Ázia. Globálne ekonomické vyhliadky SB z roku 2010 odhadujú, že väčšina z 53 rozvojových krajín, u ktorých sa vyskytla externá medzera vo financovaní v roku 2009, disponovali deficitmi bežného účtu 5 % a viac, boli tieto deficity financované zo súkromných zdrojov čistého prílevu financií do krajiny rovné približne 2,2 % HDP (Anderloni, Vandone, 2012).

Na základe vyššie uvedených skutočností je možné tvrdiť, že SF majú potenciál spolupodieľať sa na vytvorení základov multipolárneho sveta, keďže disponujú a investujú finančné prostriedky z veľkej časti do rozvíjajúcich sa krajín, čím pomáhajú ich rozvoju a ekonomickej integrácii.

Reforma existujúcej finančnej architektúry

Z dlhodobého hľadiska je nevyhnutná fundamentálna reforma medzinárodnej finančnej architektúry. Medzinárodný finančný systém však predstavuje organický celok a vyžaduje si preto komplexný prístup. Reforma musí zahŕňať množstvo vzájomne súvisiacich aspektov riadenia medzinárodnej likvidity, globálnej konzistencie makroekonomických politík a finančných regulácií, oblastí nevyhnutných na prevenciu a riadenie finančných kríz ako aj financovanie rozvoja a vysporiadanie sa s pretrvávajúcou zadlženosťou subjektov (Griffith-Jones, 2002).

Je nutné uvedomiť si, že súčasný systém je nedostatočne vybavený na to aby sa dokázal vyhnúť či vysporiadať s finančnými krízami. V tejto súvislosti je možné súhlasiť s Griffithovou-Jonesovou (2002) a nadchádzajúca reforma by mala zahŕňať kľúčové oblasti ako zlepšenie konzistencie makroekonomických politík na globálnej úrovni, reformu MMF, SB a ostatných Breton Woodskych inštitúcií či prijatie kódexov správania, zlepšenie informovanosti, finančného dohľadu a regulácie na národnej a medzinárodnej úrovni. Potrebné je zachovanie autonómie rozvojových a transformujúcich sa ekonomík s ohľadom na ich kapitálové účty a schválenie medzinárodných predpisov vypožičiavania finančných prostriedkov. V rámci reformy je nevyhnutná aj konštrukcia siete regionálnych a subregionálnych organizácií na podporu riadenia monetárnych a finančných otázok.

Je potrebné zdôrazniť, že reformy by mali mať integrovaný charakter, keďže realizácia len niektorých z nich nezabezpečí vytvorenie vyváženého svetového systému. Akákoľvek reforma medzinárodného finančného systém by sa mala uskutočniť na základe rozsiahlej diskusie, ktorá by zahŕňala všetky krajiny a mala jasný program vo všetkých kľúčových otázkach a výzvach. Tento proces by mal zároveň zabezpečiť integráciu všetkých krajín vrátane skupín rozvojových a transformujúcich sa ekonomík (Griffith-Jones, 2002).

V 21. storočí, ktoré sa vyznačuje vysokou a extrémne volatilnou koncentráciou súkromných kapitálových tokov rovnako ako relatívne malými medzinárodnými finančnými inštitúciami, je pri tvorbe novej finančnej architektúry potrebné splniť kľúčové funkcie, ako primeraná transparentnosť a regulácia medzinárodných finančných úverov a finančných trhov, či zaistenie dostatočnej medzinárodnej likvidity pre prípad núdze a krízové podmienky. Nevyhnutné je prijatie mechanizmov na zastavenie zadlžovania na medzinárodnej úrovni, ako aj prijatie mechanizmov na financovanie ekonomického rozvoja (Griffith-Jones, 2002).

Tieto mechanizmy by mali pomôcť predchádzať krízam, ktoré sú z hľadiska rozvoja ako aj zo sociálneho a finančného hľadiska veľmi nákladné, ako aj napomôcť krajinám lepšie zvládať krízy a znižovať náklady na ich prekonanie. Mechanizmus spojený s rozvojom financií by mal napomôcť verejným tokom financií do krajín, ktoré nedisponujú dostatočným prístupom k súkromným kapitálovým prílevom a sektorom, kde je sociálna návratnosť vyššia ako súkromná návratnosť. V aktivitách s vysokými národnými externalitami, by dopomohol financovanie globálnych verejných statkov, ako je napríklad prevencia ochorení, či ochrana životného prostredia (Griffith-Jones, 2002).

Podľa Griffithovej-Jonesovej (2002) je nevyhnutná fundamentálna zmena a reforma finančnej architektúry s čím je možné na základe vyššie uvedených tvrdení súhlasiť, rovnako ako aj s kľúčovými funkciami a oblasťami, ktoré je nevyhnutné pri zmene vykonať. Je potrebné začať riešiť skutočnú príčinu globálnej krízy a jej jadrom je nesprávne fungujúci systém finančnej architektúry.

4 Záver

Globálna ekonomika sa musí nevyhnutne vysporiadať s problémom neustáleho zadlžovania jednotlivých subjektov a s ním úzko súvisiacej polarizácie príjmov a bohatstva,

poklesu a zmeny štruktúry globálnej spotreby. Jednu z globálnych výziev predstavuje bezpochyby i formovanie novej finančnej architektúry. Rozhodujúcu rolu hrá včasné prijatie nových systémových opatrení a regulácie, ako aj ich správna a vhodná implementácia na základe medzinárodne prijatého konsenzu. V kontexte súčasných súvislostí procesu preformátovania hegemónie vo svete pôjde o mimoriadne zložitý a nie krátky vývoj.

5 Literatúra

ANDERLONI, L. – VANDONE, D. 2012. *Souvereign Wealth Funds Investments in the Banking Industry*. [Online.] [Cit. 18. februára 2014.] Dostupné na: <http://wp.demm.unimi.it/tl_files/wp/2012/DEMM-2012_024wp.pdf>.

CURTO, S. 2010. *Souvereign Wealth Funds in The Next Decade*. [Online.] [Cit. 14. februára 2014.] Dostupné na: <http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/C14TDAT_239-250.pdf>.

Developing economies need robust blueprints to sustain growth. 2014. [Online.] [Cit. 28. februára 2014.] Dostupné na: <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/01/14/developing-economies-need-robust-blueprints-to-sustain-growth>.

Direct SWF Transaction Grow in 2013. 2014. [Online.] [Cit. 22. februára 2014.] Dostupné na: <http://www.swfinstitute.org/swf-article/direct-sovereign-wealth-fund-transactions-grow-in-2013-56233/>.

Global Debt Clock. 2010. [Online.] [Cit. 19. februára 2014.] Dostupné na: <http://www.economist.com/content/global_debt_clock>.

GRIFFITH-JONES, S. 2002. New Financial Architecture as a Global Public Good. [Online.] [Cit. 10. februára 2014.] Dostupné na: <http://www.ids.ac.uk/files/griffithj4.pdf>.

PAUHOFOVÁ, I. a kol. 2013. *Paradigmy zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. a kol. 2010. *Transformácia finančnej architektúry sveta*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISSN 1337–5598.

When countries go broke. 2013. [Online.] [Cit. 17. februára 2014.] Dostupné na: <http://www.zerohedge.com/news/2013-10-14/guest-post-when-countries-go-broke>.

World Bank: International Debt Statistics. 2014. [Online.] [Cit. 22. februára 2014.] Dostupné na: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17048/9781464800511.pdf>.

Aktivity Číny v Európe v období súčasnej krízy

Soňa Svocáková[1] Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach

Activities of China in Europe in the current crisis

Authors' contact details

[1] Technical University in Kosice, Faculty of Economics, Department of Finance, Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, sona.svocakov@gmail.com

Abstract: Currently, under the influence of global economic crisis, China is becoming more and more interesting country. The issues of monetary policies have become one of the most important strategies. The progress in the use of Renminbi in international trade and foreign investments is impressive. The internationalization of the own currency has become a national issue in China. Activity of Chinese sovereign wealth funds in UK help to China in its strategy of internationalization of its currency. London is geographically well located and it can be assumed, that London will become a major European centre of Renminbi. Growing financial power of China's sovereign wealth fund allows the country to promote its own interests through foreign investments. The foreign investments are source of help for the countries hit by the crisis. But from the geopolitical point of view they have become a tool of enforcing the power of institutional investors and countries that interests they follow. Europe has been gradually becoming a hub of activity of sovereign funds. There is a constantly growing value of sovereign funds finances concentrated in London. All this activities are realised by the foreign institutions, because the UK does not have any sovereign wealth fund yet. Nowadays, Great Britain considers to create its own sovereign fund. The paper focuses on China's current activities on international markets. China has emerged as a major power in the world economy, so it seems natural to consider whether its currency will also have a major role. It is not only important to analyse the Chinese investments by economics instruments, but also to explore the motives and reasons that can be hidden behind China's activities on financial markets.

Keywords: sovereign wealth funds, sovereign funds strategy, activity of sovereign fund in Europe, Chinese sovereign funds activities, internationalization of Renminbi.

Napísanie príspevku bolo podporené v rámci riešenia projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)".

1 Úvod

Príspevok je zameraný na aktuálne aktivity Číny na medzinárodných trhoch. Čína sa stáva veľmocou svetovej ekonomiky a namieste sú úvahy, či takúto rolu zastane v budúcnosti aj jej mena. Odhaľuje sa tiež potreba analýzy investícii Číny nie len samotnými ekonomickými nástrojmi, ale tiež skúmanie motívov a dôvodov, ktoré môžu byť jej konaním sledované.

Ekonomická kríza prispieva k prerozdeleniu moci v prospech tých krajín, ktorých ekonomiky aj naďalej vykazujú pozitívne tempo rastu HDP (Rusko a Čína). Hoci podľa údajov Svetovej banky tempo rastu HDP Číny po roku 2007 (14,2 %) kleslo na 9,6 % v roku 2008 a postupne na 7,8 % v roku 2012, trend vysokého tempa rastu naďalej

pokračuje a podľa údajov Trading Economics v roku 2013 Čína udržala úroveň 7,7 %. Čína sa stala významným aktérom v oblasti zahraničných investícií. Vlastníctvo reálneho kapitálu jej umožňuje reagovať na príležitosti, ktoré vytvára súčasný trh a zahraničné investície sa stali nástrojom, ktorý umožňuje Číne vo svete postupne preberať strategické aktíva. Či už využitím priamych zahraničných investícií, alebo prostredníctvom nepriameho (tichého) preberania podielov vo významných odvetviach, Čína nie len postupne zabezpečuje potreby zvyšujúcej sa spotreby krajiny, ale preberá pozíciu svetovej veľmoci. Z týchto dôvodov sa v súčasnosti Čína stáva stále viac a viac zaujímavou krajinou a stojí v centre pozornosti v mnohých výskumných oblastiach. Jednou z jej najdôležitejších stratégii sú otázky monetárnej politiky. Čína sa snaží o medzinárodné využívanie Juanu a tým o redukovanie závislosti na Americkom doláre prostredníctvom autonómnych obchodných tokov. Čínske autority v minulých rokoch aplikovali reformy, ktoré sú zamerané na zvýšenie využívania Juanu pri medzinárodnom obchodovaní a medzinárodných investíciách. Progres vo využívaní Juanu pri medzinárodnom obchodovaní je pôsobivý. Otázky o tom, až ako ďaleko sa môže internacionalizácia Juanu dostať, sú v centre záujmu finančnej komunity. Rastúca finančná sila suverénnych fondov Číny umožňuje krajine presadzovať vlastné záujmy prostredníctvom zahraničných investícií. Pokles investícii do finančného sektora od roku 2011 a rapídny nárast investícií do nehnuteľností po roku 2010, prevažne v Európe, je prejavom zmeny investičných stratégii a diverzifikácie rizika v prospech reálnych aktív. Európa sa postupne stáva centrom pôsobenia suverénnych fondov. V centre záujmu je hlavne Londýn, ktorý na jednej strane využíva finančné prostriedky zahraničných investorov pre budovanie mesta a na druhej strane, aktivity zahraničných suverénnych fondov priviedli Veľkú Britániu k úvahám vytvorenia vlastného suverénneho fondu.

2 Pôsobenie suverénnych fondov v Európe

V Európe je možné v období finančnej krízy pozorovať výrazné aktivizovanie sa suverénnych fondov. Suverénne fondy (SF) v súčasnosti podľa údajov SWFI[1] disponujú reálnymi finančnými prostriedkami vo výške 6,106 bil. USD (december 2013). Podľa Pauhofová, Svocáková (2013) suverénne fondy predstavujú rastúce a dynamické „sily“ v medzinárodných financiách. Presun medzinárodných ekonomických vzťahov z kapitálovo bohatých štátov im poskytuje novú významnosť pri ovplyvňovaní globálneho diania. Podľa Pauhofová, Svocáková (2013) sú z toho dôvodu zahraničné investície zdrojom pomoci krízou zasiahnutých krajín a z geopolitickej stránky sa stali nástrojom presadzovania moci jednotlivých inštitucionálnych investorov a krajín, ktorých záujmy sledujú. Je preto potrebné venovať pozornosť presunom kapitálu nie len z ekonomického uhla pohľadu, ale tiež sa zamerať na strategické ciele, ktoré sa čoraz viac začínajú prejavovať. Z dôvodu, že suverénne fondy sú štátom vlastnené investičné fondy, pri ich štúdii nesmie byť opomenutý tento fakt. Poukázali na to aj Pauhofová, Svocáková (2014) svojou analýzou, pri ktorej dospeli k záveru, že Čína, držiteľ najväčšieho objemu finančných prostriedkov suverénnych fondov, sa neriadi pri svojich investičných rozhodnutiach len ekonomickými dôvodmi, ale tieto rozhodnutia môžu byť vo vnútri krajiny politicky a tiež geopoliticky motivované.

[1] Údaje SWFI sú z platenej oficiálnej databázy Inštitútu suverénnych fondov (Sovereign Wealth Fund Institute) – Sovereign Wealth Quarterly.

Podľa SWFI nastal obrovský posun v investíciách suverénnych fondov do sektora nehnuteľností. Priame transakcie suverénnych fondov do nehnuteľností vzrástli z 12,41 mld. USD v roku 2012 až na 17,83 mld. USD v roku 2013. Tento 43,7 % nárast poukazuje na vzrastajúci záujem SF o reálne aktíva. Investície do finančného sektora poklesli, kým v roku 2011 SF vo finančnom sektore investovali 32,75 mld. USD, v roku 2012 už len 2,61 mld. USD (SWFI, 2013).

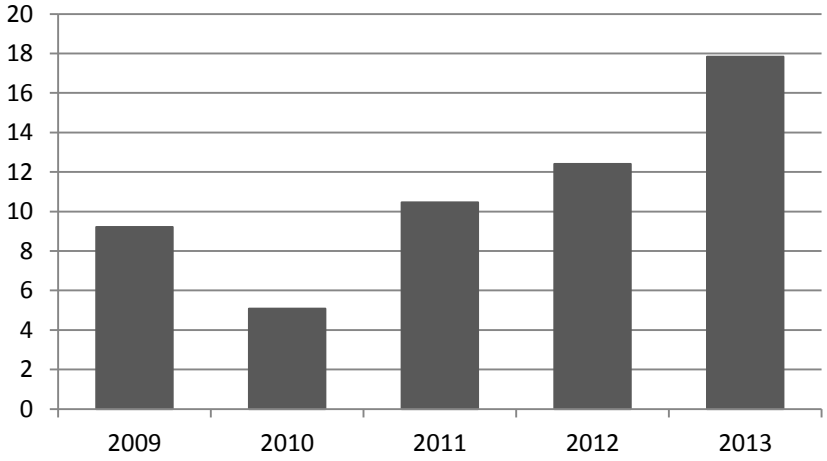

Obr. 1: Investície SF do sektora nehnuteľností v mld. USD

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov SWFI.

Veľký záujem o európske nehnuteľnosti

Z geopolitického hľadiska, investičného prostredia a historických súvislostí s Áziou a Stredným východom, si Európa vyslúžila status ako centrum suverénnych aktív. Podľa SWFI (2013) z analýzy 25 najbohatších suverénnych fondov vyplynulo, že významná časť operuje v Európe, hlavne v Londýne. Suverénne fondy investujú taktiež veľa v USA, ale nie priamo. V USA, s výnimkou inštitucionálnych nehnuteľností, využívajú suverénne fondy sprostredkovateľov a lokálnych partnerov pri pohybe ich peňazí. Tento prístup je v kontraste s európskymi investíciami. Podľa Chiang (2014), odvolávajúc sa na údaje RCA, sa investície Číny do európskych nehnuteľností v roku 2013 strojnásobili. Najväčší záujem je o nehnuteľnosti v Británii a v Nemecku. V Európe bolo Čínou v sektore nehnuteľností v roku 2013 preinvestovaných 3,05 mld. € v porovnaní s 978 mil. € v roku 2012. Predpokladá sa, že tento trend bude naďalej pokračovať. Najaktívnejším nákupcom bol Ginko Tree – investičná spoločnosť čínskeho suverénneho fondu State Administration of Foreign Exchange, ktorý prevzal 16 nehnuteľností za 1,82 mld. €. China Daily (Nan, 2011) priniesla tiež informácie o tom, že o európske nehnuteľnosti je záujem nie len zo strany inštitucionálnych investorov, ale čoraz viac čínskych občanov zvažuje kúpu nehnuteľností v Európe. Záujem je hlavne o budovy v centrálnom Londýne.

China Investment Corporation (CIC) je v momentálne diskusiách s Blackstone Group o prevzatie 33 akrového Chiswick Park, ktorý je umiestnený vo West London. Chistwick Park je formujúcou sa priemyselnou oblasťou, ktorá má už v súčasnosti nájomcov ako Ranbaxy, Tullow Oil a Pepsi. V roku 2012, čínsky suverénny fond CIC získal Londýnsku centrálu Deuche Banks za 245 mil. Libier.

Je zaujímavé poznamenať, že napriek európskej kríze finančnej stability, suverénne fondy pokračujú v aktivitách v Európe, skupujú nehnuteľnosti v Londýne, Paríži a iných významných lokalitách. Singapurské dva suverénne fondy GIC Private Limited a Temasek Holdings zväčšujú svoju prítomnosť pri európskych investičných záležitostiach. GIC Private Limited sa stal druhým najväčším podielnikom v Royal Mail plc. Singapurské suverénne fondy tiež investovali v Rothesay Life. GIC získal Broadgate – masívny londýnsky kancelársky a obchodný komplex. Takéto aktivity nie sú len fenoménom súčasnosti. Ázijské suverénne fondy uskutočňujú nájazdy na Európu už od počiatku globálnej finančnej krízy. Prinášajú likviditu do európskych inštitúcii ako UBS, Barclays a Credit Suisse. Kórejský polostrov hostí mnoho veľkých vlastníkov aktív, ako Korea Investment Corporation (KIC) a Korea´s National Pension Service (NPS). Obaja otvorili kancelárie v Londýne. Trend ázijských verejných investorov, ktorý chcú investovať do európskych nehnuteľností, zabezpečiť si fixné príjmy, investovať do cenných papierov a infraštruktúr je narastajúci. Napríklad Kórejský NPS, presunul miliardy do Spojeného kráľovstva investovaním v aktívach, ako napr. London´s Gatwick Airport a Canary Wharf. China Investment Corporation (CIC) a Quatar Investment Authority (QIA) vykonávajú podobné investície.

V Londýne je umiestňovaný stále väčší objem finančných prostriedkov SF. Všetky tieto aktivity sú vykonávané zahraničnými inštitúciami, keďže Spojené kráľovstvo doposiaľ nevlastnilo vlastný SF. Napriek tomu, že Spojené kráľovstvo nemá existujúci aktívny suverénny fond, má historickú paralelu: tzv. korunné výdavky – vytvorenie formálneho kráľovstva, veľké vojnové loďstvo a ostatné aspekty globálnej moci mali pákový efekt na verejný fond vytvorený hlavne zo štátneho bohatstva z príjmov z predaja komodít a rôznych kráľovských zdrojov. Možnosť, že štátom kontrolované fondy by mohli vlastniť anglické firmy a infraštruktúry, viedli k počiatočným obavám zo zahraničného vplyvu. Štátne investície boli viac menej akceptovateľnejšie ako investície medzinárodných korporácií. Tieto obavy postupne ustupujú a navyše sa čoraz viac objavujú úvahy o založení britského suverénneho fondu. SF ponúka príležitosť naplniť medzeru vo financovaní. Makroekonomické efekty, ktoré vyvoláva vlastníctvo SF v ekonomike z dlhodobého pohľadu, si získavajú podporu medzi ekonómami. Pozitívnym trendom je pri porovnaní s krajinami, ktoré nemajú suverénny fond, že tie čo ho majú, si udržujú nízku infláciu, výhodné pôžičky a pomáhajú fluktuácii zahraničných mien. To sú hlavné dôvody, prečo sa po roku 2000 rapídne zvýšil záujem o SF.

Navyše, Veľká Británia momentálne čelí hrozbe vyťaženia ropných zásob zo Severného mora a na vládu sa vytvára tlak, aby vytvorila SF z príjmov plynúcich z predaja bridlicových komodít. Ak sa priemyslu bude dariť, existuje možnosť, že Spojené kráľovstvo vytvorí svoj prvý SF, ktorý by pravdepodobne zvýšil produktivitu a konkurencieschopnosť ekonomiky.

Aktivity čínskych suverénnych fondov v Spojenom kráľovstve napomohli Číne v stratégii internacionalizácie svojej meny. Londýn je geograficky dobre umiestnený a je možné predpokladať, že sa stane hlavným európskym centrom Juanu. Podnikateľské prostredie je tiež nápomocné, je tu mix bánk zameraných na Áziu, ako HSBC a Standard Chantered, ktoré už dekády operujú v Hong Kongu, Shanghai a Londýne. Súčasne popri veľkom bankovom priestore má Londýn čulé a inovatívne alternatívne

investičné fondy, ktoré začnú ponúkať čoskoro nové produkty na trhoch. Napríklad, hedžový fond Stratton Street Capital zahájil svoj UCITS Juanový dlhopisový fond na konci septembra 2013, pravdepodobne prvý na svete.

Felix P. Chee v rozhovore pre SWFI (2014) povedal, že ak by bolo založený oficiálne centrum SF zo strany Medzinárodného menového fondu alebo Svetovej banky, prirodzene by bolo v Londýne.

Dá sa však predpokladať, že aktivity čínskych suverénnych fondov v Európe si nekladú za cieľ len zhodnotenie svojich finančných prostriedkov. Postupné preberanie stále väčšieho objemu aktív vedie k zväčšovaniu závislosti Európy na rozhodnutiach Číny. Cez investície suverénnych fondov získava Čína prístup k riadeniu spoločností na zahraničnom území. Vláda takýmto spôsobom môže presadzovať vlastné, i nefinančné zámery. Prehlbujúce sa vzťahy medzi Čínou a Ruskom naznačujú vytváranie silného spojenectva na východe. Všetky operácie Číny na európskom území a zvyšujúca sa závislosť Európy na ruskom zemnom plyne dáva týmto krajinám postupne čoraz väčšie rozhodovacie právomoci na území Európy. To či je Európa pripravená na čínsko-ruské partnerstvo sa ukáže v budúcnosti. V súvislosti so zvyšujúcou sa vojenskou silou týchto krajín sa vynárajú otázky, či si európske krajiny a inštitúcie uvedomujú budúce výzvy a príležitosti, a či na ne budú reagovať alebo nie. Otázka budúcej európskej bezpečnosti tak môže byť závislá na prístupe, ktorý Európa zaujme.

Internacionalizácia Renminbi

Podľa Yu (2014) je Čína jedinou krajinou, ktorá urobila z internacionalizácie vlastnej meny národnú záležitosť. O zmedzinárodnenie národnej meny sa pokúša z vlastnej iniciatívy. To prináša otázku „prečo?“. Integrovať národnú ekonomiku do globálnej sa zo strany vlády stalo národnou politikou. Táto integrácia ma dva významné rozmery. Prvým je zapojenie do medzinárodnej deľbe práce a vstup do Svetovej obchodnej organizácie WTO to potvrdzuje. Druhým rozmerom je plná participácia na globálnom finančnom systéme. Záujem o zmedzinárodnenie Juanu narástol v roku 2009 a dôvody môžu byť rôzne. V roku 2008 podpísali People Bank of China a Bank of Korea dohodu o menovom swape v hodnote 200 mld. Juanov. Nasledovali podobné dohody s Hong Kong Monetary Authority, Central Bank of Malaysia, Bank of Russia, Bank Indonesia a Cebtral Bank of Argentina. Tieto dohody napomohli Číne k presvedčeniu, že Juan sa môže stať medzinárodnou menou. Ďalším dôvodom môže byť tiež národná hrdosť. Tento argument síce pre ekonómov veľa neznamená, no je významný pre politikov, ktorí prijímajú rozhodnutia. V neposlednom rade, umožní internacionalizácia Juanu presadzovať Číne svoje politické ciele vo vlastnej réžii bez nutnosti súhlasu tretích strán.

Zmedzinárodnenie národnej meny prináša výhody krajinám, pretože redukuje kurzové riziko a znižuje potrebný objem rezerv zahraničných mien. Napomáha to podpore medzinárodného obchodu, pretože dochádza k zníženiu transakčných nákladov a významnosť finančného sektora danej krajiny stúpa. Na druhej strane, takéto zmedzinárodnenie môže trvať aj niekoľko rokov a preto je podľa Yu (2014) ťažké si prestaviť, ako by to Číne mohlo pomôcť redukovať kurzové riziko a ochrániť hodnotu rezerv zahraničných mien v súčasnej kríze. Navyše, internacionalizácia meny si vyžaduje liberalizáciu kapitálového účtu. Preto, každý krok pri internacionalizácii Juanu je spojený s postupnou liberalizáciou kapitálového účtu. Keďže veľký objem Juanov odchádza

z krajiny pri importných vzťahoch, musia byť vytvorené cesty pre návrat tokov čínskej meny. Bez toho nebude záujem o využívanie Juanu pri medzinárodnom obchodovaní.

V súčasnosti je možné pozorovať trend rastu vo využívaní Juanu v medzinárodnom obchodovaní. Ako dokumentuje Obr. 2, podiel obchodov Číny v Juanoch sa v roku 2013 dostal na úroveň 16,8 % z 12 % v predchádzajúcom roku. Navyše, využívanie Juanov pri čínskom exporte a importe sa stalo vyrovnanejšie, pomer sa zmenil z 1:1,7 v roku 2011 na 1:1,3 v roku 2013. Využívanie Juanu je naklonené smerom k importérom, keďže exportéri uprednostňujú plne konvertibilné meny (Xi, 2013).

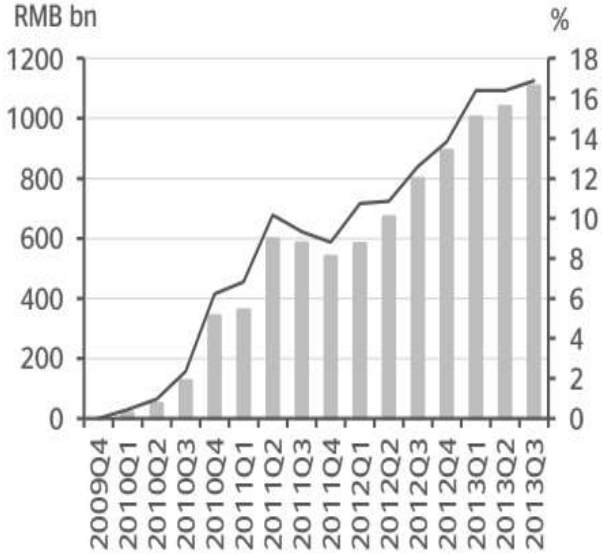

Obr. 2: Objem a percentuálny podiel vysporiadaných obchodov v Juanoch

Zdroj: Xi (2013).

Dvanásty 5-ročný plán (2011 – 2015) podporuje Hong Kong ako offshore[2] Renminbi centrum. Postupne sa vytvárajú nové centrá Juanu v Singapure, Taipei, Tokiu, Chicagu a v Londýne. Londýn posilňuje svoju pozíciu ako globálne centrum pre obchodovanie v Juanoch.

Podľa SWIFT (2014) patrí Juan do skupiny desiatich najvyužívanejších mien na svete. S podielom 1,39 % je na siedmej priečke. Ako sa dá pozorovať na Obr. 3, 73 % všetkých obchodov v tejto mene sa uskutoční v Hong Kongu. Osem najaktívnejších offshore Renminbi centier (Veľká Británia, Singapur, Taiwan, USA, Francúzsko, Austrália, Luxembursko a Nemecko) v súčasnosti reprezentuje 85 % všetkých platieb mimo Hong Kongu a Číny (SWIFT, 2014).

[2] Za offshore finančné centrá sú považované tie krajiny, ktoré okrem výhodného daňového systému poskytujú aj ďalšie podmienky pre rozvoj podnikania na svojom území, napr. kvalitný bankový systém, rozvinutú infraštruktúru, právne predpisy, spoľahlivé súdnictvo atď.

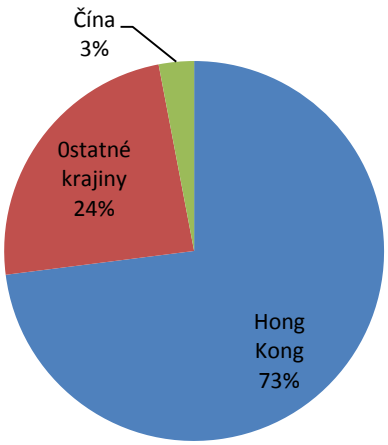

Obr. 3: Percentuálny podiel využívania Juanov v jednotlivých krajinách

Zdroj: SWIFT, 2014.

Súhlasne s národnou politikou internacionalizácie Juanu je možné pozorovať rapídny nárast obchodov v čínskej mene. Londýn je svetové centrum pre devízové transakcie v Juanoch (RMB) a momentálne sa tu uskutočňuje viac ako 25 % obchodov (ak sa neberie v úvahu Čína a Hong Kong). Jednotlivé podiely obchodov v RMB offshore centrách znázorňuje Obr. 4. Druhým najväčším centrom mimo Číny a Hong Kongu je Singapur a tretím Taiwan.

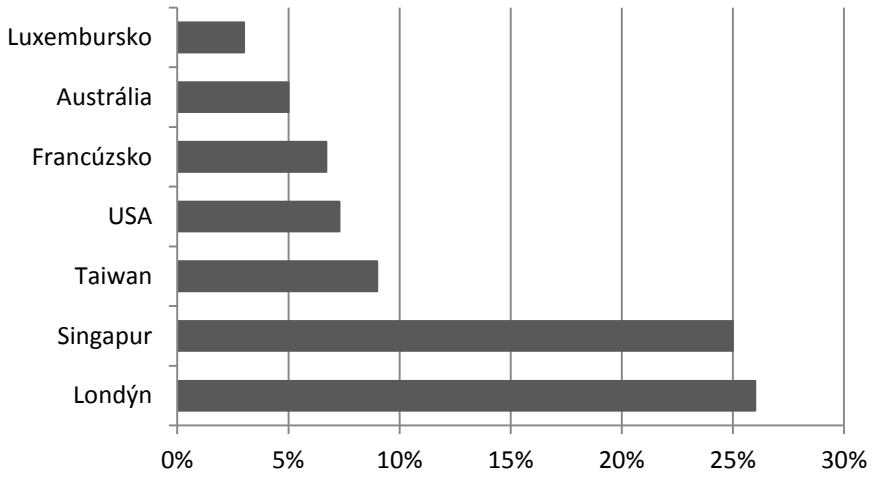

Obr. 4: Percentuálny podiel využívania Juanov pri obchodovaní (mimo Číny a Hong Kongu)

Zdroj: SWIFT, 2014.

Podľa SWIFT (2013) je Juan od októbra 2013 druhou najpoužívanejšou menou pri finančných obchodoch. Trhový podiel využitia Juanu vo finančných obchodoch vzrástol v októbri 2013 na 8,66 %. Pre porovnanie, v januári 2012 bol tento podiel 1,89 %. Na prvej priečke je naďalej americký dolár s podielom 81,08 %. Euro je na treťom mieste so 6,64 % podielom. Medzi prvých päť krajín, ktoré využívajú pre finančné obchodovanie Juan patrí Čína, Hong Kong, Singapur, Nemecko a Austrália.

Upevňovanie pozície Číny

Všetky aktivity Číny spojené s internacionalizáciou Juanu (iniciovanou samotnou Čínou), vzrastajúcimi medzinárodnými investíciami a skupovaním nehnuteľností, napovedajú o budúcom postavení Číny vo svete. Čína je podľa údajov z UNCTAD momentálne tretím najväčším exportérom PZI a druhým najväčším prijímateľom PZI. V podobe suverénnych fondov spravuje finančné prostriedky v kumulovanej hodnote 1,46 bil. USD, čo je najväčší podiel na svete. Hodnota aktív je držaná piatimi suverénnymi fondmi. Čína je držiteľom najväčšieho objemu rezerv zahraničných mien v objeme 349,7 mld. USD (SAFE, 2013). Podľa Tagliapietra (2012) vývoj SF do značnej miery asociuje s rastom rezerv zahraničných mien. Na základe toho sa dá predpokladať, že ázijskí exportéri (na čele s Čínou) budú zvyšovať toky do svojich SF. Čínska vláda prostredníctvom štátnych suverénnych fondov a štátnych podnikov získava podiely v spoločnostiach operujúcich v energetickom priemysle, investuje v ťažobných baniach, skupuje významné nehnuteľnosti, podiely v bankách. Prejavuje záujem o poľnohospodársky priemysel, prístavy a logistické uzly. Podiely v zahraničných spoločnostiach umožnia Číne vytvárať tlak na národne vlády v ktorých sa tieto spoločnosti nachádzajú.

Čína je formujúcim sa hegemónom, ktorý prostredníctvom aktivít na svetových trhoch zväčšuje svoju moc a rozširuje oblasť svojho pôsobenia. Investovanie prostredníctvom suverénnych fondov dáva čínskej vláde príležitosti presadzovať národné záujmy. Ak sa Číne podarí dosiahnuť plnú konvertibilnosť Juanu, pravdepodobne to povedie k zvýšeniu aktivít na medzinárodných trhoch a väčšiemu upevneniu jej moci.

3 Záver

V súčasnosti sa dá pozorovať zrejmý a rastúci trend v investíciách v Európe, hlavne zo strany ázijských fondov. Charakteristikou je, že tieto fondy chcú investovať do rôznych aktív priamo, bez využívania prostredníkov. Rastúci záujem je hlavne o európske nehnuteľnosti, pričom k najväčším nákupom dochádza v Londýne. Ide tiež o akvizície nových projektov a pozemkov. Svoje finančné prostriedky tu smeruje aj Čína, držiteľ najväčšieho objemu reálnych finančných prostriedkov. Prostredníctvom disponibilných peňažných prostriedkov vo forme suverénnych fondov vykonáva investície v takých regiónoch a odvetviach, ktoré jej zabezpečia budúce výhody a strategickými rozhodnutiami posilňuje svoje postavenie vo svete. Čína zaujala pozíciu formujúceho sa hegemóna v globálnych vzťahoch.

Svoje medzinárodne postavenie si Čína upevňuje aj postupnou internacionalizáciou Juanu. Dá sa povedať, že People Bank of China prostredníctvom internacionalizácie Juanu sleduje zníženie kurzového rizika a držby rezerv zahraničných mien. Tiež tým chce podporiť obchod a zvýšiť konkurencieschopnosť Číny vo finančnom sektore.

Do budúcna bude zaujímavé sledovať, kam až Čína v snahe presunu moci zo západu na východ bude ochotná zájsť. Všetky jej činy, v súvislosti so štátnym kapitalizmom v krajine v naviazaní na držbou najväčšieho objemu disponibilných finančných prostriedkov vo forme suverénnych fondov na svete a internacionalizáciu jej národnej meny, prinášajú úvahy o možných skrytých dôvodoch jej konania.

4 Literatúra

CHIANG, L. 2014. *Chinese investors go on property buying spree in Europe*. [Online.] In: South China Morning Post. [Cit. 05. marca 2014.] Dostupné na: <http://www.scmp.com/property/international/article/1406505/chinese-investors-go-property-buying-spree-europe>.

NAN, Z. 2011. *Chinese buyers turn to Europe.* [Online.] In: CHINADAILY. [Cit. 05. marca 2014.] Dostupné na: <http://europe.chinadaily.com.cn/epaper/2011-04/15/content_12332982.htm>.

PAUHOFOVÁ, I., SVOCÁKOVÁ, S. 2013. *Aká je úloha štátnych suverénnych fondov v súčasnej kríze?* In: Working Papers 45. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 1 – 41. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I., SVOCÁKOVÁ, S. 2013. *Kríza a aktivity suverénnych fondov v Európe.* In: Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu: zborník statí, 16. – 18. 9. 2013, Smolenice. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 104 – 112. ISBN 978-80-7144-212-7.

PAUHOFOVÁ, I., SVOCÁKOVÁ, S. 2014. *Analýza zahraničných investícií Číny (rozhodovacie procesy počas krízy).* In: Working Papers 58. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 1 – 31. ISSN 1337-5598.

SAFE, 2013. *The time-series data of China's Foreign Exchange Reserves.* [Online.] [Cit. 13. marca 2014.] Dostupné na: <http://www.safe.gov.cn/wps/portal/english/Data>.

SWIFT, 2013. *RMB now 2nd most used currency in trade finance, overtaking the Euro.* [Online.] In: Press releases. [Cit. 12. marca 2014.] Dostupné na: <http://www.swift.com/assets/swift_com/documents/products_services/RMB_tracker_November 2013.pdf>.

SWIFT, 2014. *RMB Tracker. February 2014.* [Online.] [Cit. 16. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.swift.com/assets/swift_com/documents/products_services/RMB_Slides_March2014_final.pdf>.

TAGLIAPIERTA, S. 2012. *Investing in the energy sector: Evidence from China and the Gulf.* [Online.] In: POLINARES working paper n. 76. [Cit. 15. marca 2013.] Dostupné na: <http://www.polinares.eu/docs/d5-1/polinares_wp5_chapter5_5.pdf>.

UNCTAD Statistics, Foreign direct investments flow and stock. [Online.] [Cit. 09. marca 2013.] Dostupné na: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?sRF_ActivePath=p,5&sRF_Expanded=,p,5>.

XI, L. 2013. *RMB internationalization gains momentum from liberalization steps.* [Online.] In: BBVA research, Economic Watch. [Cit. 16. marca 2013.] Dostupné na: <http://serviciodeestudios.bbva.com/KETD/fbin/mult/131119_ChinaWatch_RMB_Internationalization_EN_tcm348-411506.pdf?ts=28112013>.

YU, Y. 2014. How Far Can Renminbi Internationalization GO? In: ADBI Working Paper 461. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available: <http://www.adbi.org/working-paper/2014/02/13/6136.how.far.can.renminbi.internationalization.go/>.

Od konfrontácie ku kooperácii – krízový manažment krajín EÚ

Peter Staněk[1] Ekonomický ústav SAV
Vanda Vašková[2] Ekonomický ústav SAV

From confrontation to cooperation – crisis management of EU countries

Authors' contact details

[1] *Institute of Economic Research Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, peter.stanek@savba.sk*

[2] *Institute of Economic Research Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, vanda.vaskova@savba.sk*

Abstract: The protracted financial and economic crisis, which hit Europe in the second half of 2008, has deeply affected the Monetary Union member states and has demonstrated that, owing to their heterogeneity, the concentration of certain governing activities at supranational level is a necessary prerequisite for genuine EMU to function. This approach is supported by the theory of Optimum Currency Areas and in this regard it is possible to view the current attempts to implement the Banking Union project, and subsequently the Fiscal Union one, as quickly as possible as being natural and logical. The EU has learnt its lesson that the economic and political integration in Europe go hand in hand. The Banking Union, with its two key pillars of a single supervisory mechanism and a single resolution mechanism, should reduce the likelihood of a banking crisis in the future and, with bail-in approach, it should protect the taxpayers´ money better. In this respect, effective cooperation between national and European level institutions, based on mutual trust, is a must. The other side of the problem, however, is a question whether this solution can replace the reluctance to tackle real problems, which had led to the inception of the crisis, and whether these problems will not act in contradiction in relation to the concentration at the European level. The Banking Union formation process itself does not have to be an automatic guarantee at all to solve the problems of the banking sector and by not dealing with the causes of substance of the crisis, other alternative solutions to restore economic growth can prove unsuccessful, along with all the consequences resulting from it.

Keywords: financial crisis, sovereign debt crisis, new supervisory framework, banking union, SSM, SRM.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0004/12: PARADIGMY BUDÚCICH ZMIEN V 21. STOROČÍ (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Finančná kríza nebývalej intenzity, ktorá zasiahla Európu v druhej polovici 2008, narušila fungovanie európskych finančných trhov a následne i reálnej ekonomiky členských štátov do tej miery, že pre úspešnú obrannú reakciu bolo nevyhnutné nahradiť počiatočnú konfrontačnú rétoriku vyvolanú nekoordinovanými národnými iniciatívami konštruktívnou atmosférou kooperácie, ktorá vyústila do jednotnej a kompetentnej iniciatívy na európskej úrovni.[1] Postupujúca kríza si vyžiadala bezprecedentné vládne intervencie na záchranu paralyzovaného finančného sektora z verejných zdrojov a jej rapídny vývoj s ďalekosiahlymi fiškálnymi, politickými i sociálnymi následkami postavili EMU

[1] Plán hospodárskej obnovy Európy bol prispôsobený ekonomickým podmienkam členských štátov so zameraním na investície, ktoré by zabezpečili nové pracovné miesta, zvýšili dopyt a posilnili ekonomiky.

na pokraj existenčnej dilemy.[2] V alarmujúcej situácii sa Európa zomkla na záchranu spoločnej meny a zadefinovala svoje priority.

Obrat v situácii vyvolali dve rozhodujúce iniciatívy: v júni 2012 oznámili lídri eurozóny zámer vytvoriť európsku bankovú úniu a presunúť dohľad nad bankami na európsku úroveň[3] a druhou iniciatívou bolo vyhlásenie prezidenta Draghiho o mesiac neskôr, že ECB je pre záchranu eura odhodlaná urobiť všetko potrebné,[4] ktoré trhy výrazne upokojilo a eliminovalo špekulatívny sentiment. Za jednoznačnú cestu z krízy bola označená hlbšia integrácia členských krajín a politické elity sa dohodli na prijatí predtým nepredstaviteľných riešení, pričom zavedenie nových inštitútov na makro i mikro úrovni podporí zvýšenie symetrie a optimality eurozóny

Spoločná správa prezidentov Európskej rady, Európskej komisie, euroskupiny a ECB[5] stanovuje pre budúcu EMU 4 hlavné stavebné bloky: integrovaný finančný rámec, integrovaný rozpočtový rámec, integrovaný rámec hospodárskej politiky a posilnenú demokratickú legitimitu a zodpovednosť. Kým cesta k vytvoreniu fiškálnej (a časom potenciálne i politickej) únie predpokladá spoločné rozhodnutia zásadnejšieho charakteru a teda aj dlhší časový horizont, realizácia v súčasnosti prioritného projektu bankovej únie už úspešne napreduje. V kontexte kontroly na úrovni Bruselu si treba položiť zásadnú otázku ako je možné, že finančný sektor expandoval takým obrovským objemom finančných operácií, ktoré významne prevyšovali akékoľvek objemy reálnej ekonomiky, a či takýto pokračujúci proces obrovskej virtualizácie finančného sektora nevytvára znova veľmi výrazné vnútorné disparity, ktoré sa pri ich kumulácii znova môžu prejaviť podobne, ako sa prejavili v septembri 2008.

2 Analýza pochybení a inovované rámce regulácie a dohľadu

Už pred vznikom EMU bolo zrejmé, že spojenie kandidátskych krajín nevytvorí optimálnu menovú oblasť, pričom za najväčší zdroj potenciálnych nákladov európskej menovej integrácie bol považovaný asymetricky nastavený vzťah medzi menovou politikou uskutočňovanou na úrovni únie a národnou autonómiou fiškálnych politík. Keďže dedičstvo expanzívnej fiškálnej politiky v podobe vysokých rozpočtových schodkov a vysokého verejného dlhu bolo považované za jedno z najslabších miest budúcej menovej únie,[6] krajiny sa dohodli na vytvorení kredibilného rámca pre fiškálnu politiku, ktorý by v únii zaistil potrebnú fiškálnu disciplínu. Hlavným argumentom

[2] V reakcii na negatívny vývoj od októbra 2008 EK schválila opatrenia štátnej pomoci pre finančné inštitúcie vo výške takmer 1/3 HDP EÚ, keďže po prepuknutí krízy bolo najdôležitejšie vrátiť bankový sektor do stavu normálnej úverovej činnosti. Na makroekonomickej úrovni boli zas dôležité tzv. stimulačné balíčky implementované v členských štátoch na zvýšenie dopytu, pričom len v roku 2009 suma týchto balíčkov predstavovala 1,5 % HDP EÚ. Záchranné iniciatívy predstavovali enormnú záťaž pre národné rozpočty a eskalácia gréckych fiškálnych problémov začiatkom roka 2010 transformovala krízu na tzv. dlhovú.

[3] Od vypuknutia krízy v Grécku to bola prvá deklarácia faktu, že podstatou problémov EMU nebolo porušovanie limitov Paktu stability a rastu a že je potrebné prikročiť k revízii princípov menovej únie.

[4] „Within our mandate, the ECB is ready to do whatever it takes to preserve the euro. And believe me, it will be enough.“ London, 26 July 2012.

[5] Towards a genuine economic and monetary union publikovaná v júni 2012.

[6] V priebehu posledných dvoch desaťročí pred zavedením menovej únie došlo v dôsledku relatívne laxnej fiškálnej politiky a vysokých rozpočtových schodkov k značnému nárastu verejného dlhu, ktorý v niektorých krajinách presiahol 100 % HDP (Taliansko, Belgicko).

pre koordináciu fiškálnych politík v menovej únii bola obava z tzv. „efektu prelievania“. Pakt stability a rastu (PSR) bol však už od začiatku predmetom značnej kritiky najmä z dôvodu obmedzovania schopnosti jednotlivých krajín flexibilne použiť fiškálnu politiku ako nástroj stabilizácie hospodárskeho cyklu a ani reforma z roku 2005 jeho dôveryhodnosť nezvýšila.

Finančné systémy v EÚ, ktoré sú značne komplexné a v pomere k domácemu HDP aj priveľké, sa vyznačujú výraznou dominanciou bánk. Kým v USA predstavujú súhrnné bankové aktíva 65 % HDP, v EÚ je to až 238 %, pričom globálne aktíva piatich najväčších bánk presahujú 300 % HDP domovskej krajiny. Finančná kríza, ktorá sa z USA „preliala“ do Európy v treťom kvartáli 2008, naplno odhalila štrukturálne nedostatky bankového systému, ktorým ekonomiky v relatívne priaznivých predkrízových podmienkach nevenovali pozornosť, a výrazne poškodila banky i verejné financie mnohých členských štátov. Súhrnná suma schválených verejných intervencií v rokoch 2008 – 2011 sa vyšplhala na úroveň 36,7 % HDP EÚ, pričom 87 % tejto čiastky pripadalo na garancie bankových pasív a kapitálové injekcie.

Tzv. Larosièrova správa[7] podrobne analyzovala príčiny krízy na európskej úrovni a jej ambíciou bolo posunúť EÚ smerom k novej regulatórnej agende,[8] silnejšiemu koordinovanému dohľadu a efektívnym procedúram krízového manažmentu. Skupina expertov konštatovala, že chýbajúci konzistentný krízový manažment aj rezolučné nástroje znevýhodnili jednotný trh EÚ v porovnaní s USA a v tejto oblasti doporučili prijatie opatrení na celoeurópskej úrovni, pričom pri manažmente krízy by mali byť vždy prioritné riešenia privátneho sektora a až v prípade ich nedostatočnosti by sa malo uvažovať o zapojení verejných zdrojov. Kríza ukázala, že hlavným nedostatkom v regulačnej štruktúre bankovníctva EÚ je súčasná organizácia depozitných garančných schém v členských štátoch, kde sa vyžaduje lepšia ochrana pre vkladateľov.[9] Na základe horeuvedeného Skupina odporučila: 1. vytvorenie koherentného a funkčného regulačného rámca pre krízový manažment v EÚ s primeranými a ekvivalentnými nástrojmi krízovej prevencie a intervencie; 2. harmonizáciu garančných schém depozitov v EÚ s preferenčným predfinancovaním súkromným sektorom, ktorá by mala poskytovať vysokú a rovnakú ochranu všetkých bankových klientov v únii; 3. odsúhlasenie detailnejších kritérií v kontexte financovania cezhraničného rezolučného mechanizmu na úrovni EÚ členskými štátmi s následným doplnením existujúceho Memoranda o porozumení.

Na základe doporučení Larosièrovej skupiny dochádza k vytvoreniu inovovaných rámcov regulácie a dohľadu v EÚ i tretích bazilejských pravidiel. V júni 2009 v rámci EÚ schválený Európsky systém finančného dohľadu (ESFS) s dvojpilierovým usporiadaním, pričom makroprudenčný dohľad spadá do kompetencie Európskej rady pre systémové riziko, ktorej predsedá prezident ECB, a mikroprudenčný dohľad zabezpečujú tri Európske orgány dohľadu – pre bankovníctvo, poisťovníctvo a cenné papiere.

---

[7] V októbri 2008 poveril predseda EK skupinu ôsmich expertov, ktorej predsedal Jacques de Larosière, vypracovaním správy o budúcej finančnej regulácii a dohľade v EÚ. Publikovaná bola 25. 2. 2009.

[8] S cieľom zredukovať riziko a zlepšiť jeho manažment, zlepšiť kapacitu absorbcie systémových šokov, posilniť transparentnosť, ...

[9] Idea zdieľaného fondu EÚ, ktorý by pozostával z národných fondov garancie vkladov si však pre predpokladané početné politické i praktické problémy podporu nezískala.

Tieto tri orgány budú v rámci ESFS oddelenými právnymi entitami zodpovednými za dohľad a reguláciu. Vylepšený regulačný rámec Bazilej III sa od druhej verzie odlišuje najmä vytvorením komplexnejšieho systému regulácie sledovaním nielen kapitálovej primeranosti, ale aj ukazovateľov likvidity a bilančnej páky. Nové pravidlá boli odsúhlasené lídrami G20 na seoulskom summite 11. – 12. novembra 2010. Od inovovanej verzie, ktorá zlepší kapitálovú primeranosť a zjednodušuje regulačný rámec, sa očakáva zvýšenie odolnosti bankového systému voči trhovým turbulenciám a posilnenie finančnej stability v globálnom meradle. Nový rámec zavádza opatrenia na podporu tvorby kapitálu pre krízové obdobia, globálne štandardy likvidity, pákový pomer i lepšie pokrytie rizika, ktoré by malo motivovať banky k obozretnejšiemu správaniu a prispieť tak k menšej pravdepodobnosti výskytu kríz či minimalizácii ich následkov. K ľahšej adaptácii na nové podmienky má prispieť graduálne zavádzanie k 1. 1. 2019.

Tzv. Liikanenova správa, zverejnená októbri 2012, doporučila s cieľom „etablovať bezpečný, stabilný a efektívny bankový systém slúžiaci potrebám občanov, ekonomike EÚ a jednotnému trhu“ súbor 5 opatrení, ktoré „... posilnia a doplnia sadu regulatórnych reforiem už uzákonených alebo navrhnutých EÚ, Bazilejským výborom a národnými vládami“: 1. právna separácia určitých obzvlášť rizikových finančných aktivít od depozitných bánk v bankovej skupine; 2. skoncipovanie a dodržanie efektívnych a realistických ozdravných a rezolučných plánov podľa navrhovanej smernice EK; 3. skupina podporuje použitie určených bail-in nástrojov; 4. aplikácia robustnejších rizikových váh pri určovaní minimálnych kapitálových štandardov a konzistentnejší prístup k riziku v interných modeloch; 5. posilnenie existujúcich reforiem korporátnej správy špecifickými opatreniami na posilnenie rady a manažmentu (zlepšiť funkciu manažmentu rizika, limitovať kompenzácie pre bankový manažment a personál, zlepšiť odhaľovanie rizík a posilniť sankčné právomoci).

3 Reformy na stabilizáciu európskych ekonomík

Nedostatočná hospodárska správa (economic governance) spolu s neefektívnym Paktom stability a rastu nedokázali odvrátiť vypuknutie suverénnej dlhovej krízy. Narušenie dovtedy úspešne napredujúceho procesu európskej finančnej integrácie predstavovalo riziko ďalšej fragmentácie jednotného trhu. Renacionalizačné tendencie finančných trhov EÚ s negatívnym dosahom na trh tovarov a služieb viedli členské štáty k poznaniu, že pre fungovanie jednotného trhu je centralizácia niektorých kompetencií na európsku úroveň nevyhnutná. Riziko rozpadu eurozóny (tzv. redenomination risk) zmobilizovalo progresívne prístupy a zrelativizovalo nejednotnosť politických pozícií natoľko, že došlo k odsúhlaseniu prelomových štrukturálnych riešení na podporu stability únie a zvýšenie dôvery v bankový sektor.

Bolo zrejmé, že projekt EMU musí podstúpiť rozsiahle dizajnové inovácie, ktoré ho priblížia požiadavkám novej ekonomickej reality. Vytýčenie cieľa ďalšieho prehlbovania integračného procesu znamená aj posun v optimalizácii asymetricky nastavených parametrov menovej únie. Posilnenie PSR ďalšími legislatívnymi nástrojmi na spoločnej báze zvýši zodpovednosť vo vzťahu k verejným financiám i fiškálnu disciplínu členských ekonomík. Prijaté opatrenia sú výsledkom politických kompromisov a mali by podporiť rastový potenciál a konkurencieschopnosť členských ekonomík. Zavedenie

bezprecedentných iniciatív má za cieľ nielen odstrániť krízou odhalené nedostatky ale aj zvýšiť adaptabilitu v prípade budúcich šokov.

Značne komplexný reformný rámec (schéma 1) sa koncentruje na zdôraznenie hospodárskej dimenzie názvu EMU s cieľom zvýšiť motiváciu a zodpovednosť hospodárskych subjektov, a má viesť k zlepšeniu riadenia ekonomických záležitostí i celkovo väčšej odolnosti zoskupenia.

Schéma 1: Reforma ekonomickej správy Únie

Fiškálna politika	Štrukturálna politika	Finančný sektor	Riešenie krízy
Európsky semester	Európa 2020	Regulácia finančného trhu	Európsky finančný stabilizačný mechanizmus
Minimálne pravidlá pre národnú fiškálnu politiku	Európsky semester	Európsky výbor pre systémové riziká	Európsky nástroj finančnej stability
Pakt stability a rastu „3.0“	Procedúra nerovnováh	Európsky systém finančného dohľadu	↓
Fiškálny kompakt	Euro plus pakt	Projekt bankovej únie	Európsky stabilizačný mechanizmus

Zdroj: Spracované podľa Nowotny (2013).

Projekt bankovej únie

Po návrhoch zásadných zmien v správe EMU pokračuje reformné úsilie v júni 2012, keď pred summitom EÚ prezentuje Barroso návrh na vytvorenie bankovej únie a následne je publikovaná spoločná správa prezidentov Európskej rady, Európskej komisie, euroskupiny a ECB pod názvom Towards a genuine economic and monetary union, ktorá stanovuje pre budúcu EMU 4 hlavné stavebné bloky: 1. integrovaný finančný rámec, 2. integrovaný rozpočtový rámec, 3. integrovaný rámec hospodárskej politiky a 4. posilnenú demokratickú legitimitu a zodpovednosť. Ako prvý krok Európska komisia zverejnila 12. 9. 2012 legislatívne návrhy na vytvorenie mechanizmu jednotného dohľadu v Európe smerom k bankovej únii.

Dohoda lídrov EÚ o vytvorení trojpilierovej bankovej únie (schéma 2), ktorej cieľom je separovať problémy bankového sektora od verejných financií, a odsúhlasenie legislatívy na zavedenie 1. piliera Európskym parlamentom 12. 9. 2013, sú považované za výrazné posilnenie centralizačných tendencií a prvý krok k vytvoreniu širšej

ekonomickej únie. Banková únia by mala menovú úniu nielen dopĺňať, ale troma špecifickými kanálmi – zlepšením cezhraničnej bankovej integrácie, zvýšením dôvery v bankové bilancie a prerušením negatívnej spojitosti medzi bankou a štátom – podporiť aj jednotný finančný trh. Obavy z vytvorenia „trhu vnútri trhu“ sa považujú za neopodstatnené, keďže skutočne európsky bankový sektor bude disponovať adekvátnymi inštitúciami, pravidlami a nástrojmi plne konzistentnými s jednotným trhom.

Banková únia je časťou krízového manažmentu a vytvorenie jej prvého piliera je predpokladom pre priamu rekapitalizáciu bánk z Európskeho stabilizačného mechanizmu (ESM). Vybudovanie komplexnej a vyváženej bankovej únie predstavuje pre Európu prínos tak z interného (stabilizácia eurozóny a zvýšenie odolnosti voči potenciálnym krízam v budúcnosti) ako aj z externého hľadiska (zlepšenie kredibility reformných krokov) a celkovo posilní ekonomickú i politickú pozíciu kontinentu.

Schéma 2: Tri piliere bankovej únie

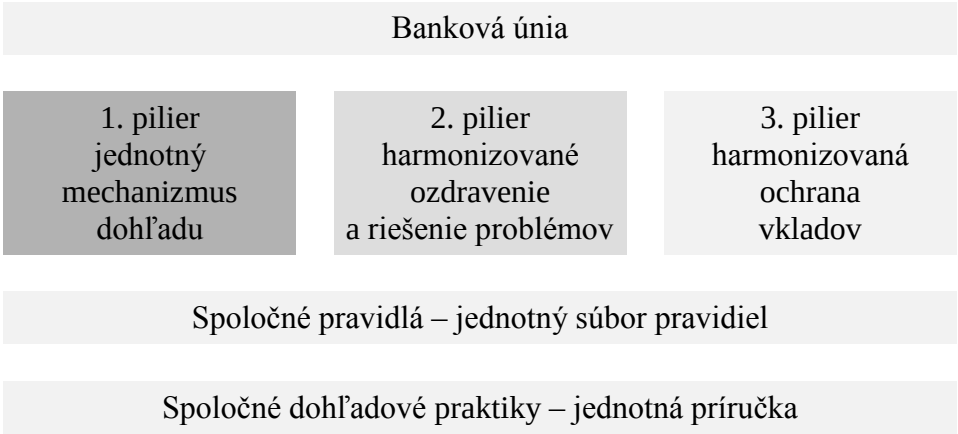

Zdroj: Spracované podľa Nowotny (2013).

Vytvorenie Jednotného mechanizmu dohľadu (SSM) predstavuje historický krok v oblasti finančného dohľadu, ktorým ECB získa priamu kontrolu nad najväčšími bankami v eurozóne a právo intervenovať v prípade ostatných bánk už pri prvých náznakoch problémov. Do SSM sa okrem členov eurozóny môžu zapojiť aj ďalšie krajiny EÚ s tým, že každá krajina bude mať plné hlasovacie práva. Podľa tlačovej správy z 18. decembra 2012, ktorá informovala o rozdelení kompetencií členov Výkonnej rady ECB, budú za projekt bankovej únie zodpovední viceprezident ECB Vítor Constâncio a Yves Mersch.

V kontexte vplyvu SSM na Európsky systém finančného dohľadu (ESFS) viceprezident ECB Constâncio zastáva názor, že bude závisieť od počtu členských štátov, ktoré sa k nemu rozhodnú začleniť. Účasť čo možno najviac štátov 1. obmedzí potenciálne koordinačné zlyhania 2. podporí ochranu jednotného trhu finančných služieb konzistentnejšou aplikáciou dohľadových a regulatórnych praktík 3. môže oslabiť deformácie jednotného finančného trhu spôsobené divergentnými fiškálnymi pozíciami suverénov, keďže participujúce členské štáty budú mať tiež prístup k Jednotnému rezolučnému mechanizmu (SRM).

Za pozitívum centralizácie dohľadu možno považovať skutočnosť, že kontrola uskutočňovaná v rámci ECB nad bankovými systémami môže priniesť jednotnosť kritérií, odhalenie predpokladaných problémových okruhov, či už vo väzbe na hypotekárne

bubliny, technologické bubliny alebo iné negatívne rizikové faktory a zároveň môže použitie jednotného systému kontroly a vyhodnocovania rizika bankových subjektov výrazne stransparentniť celý bankový systém v rámci Európskej únie. Viceprezident ECB Constâncio vyjadril presvedčenie, že zmeny, ktoré SSM prinesie posilnia ESFS a celkovo podporia kvalitu a konzistentnosť dohľadových a regulačných praktík v EÚ, pričom predpokladá, že čím vyšší bude počet zúčastnených štátov tým väčšie budú pozitívne efekty bankovej únie.

4 Bankový sektor v kontexte reformných zmien

Na rozdiel od procesu koordinácie a harmonizácie rozpočtových výdavkov, ktorý bude v kontexte väzby na sociálny model a s tým súvisiace rozsiahle konzekvencie zrejme predmetom dlhodobých interakcií a postupnej konvergencie, je projekt bankovej únie reálne možný a uskutočniteľný v kratšom časovom horizonte, čo súvisí s tým, že v rámci Európskej únie je v skutočnosti bankový sektor ovládaný niekoľkými kľúčovými nadnárodnými finančnými konglomerátmi.

Paradoxné je, že všetky úvahy, napríklad o integrácii v rámci Európskej únie, o posilnení menovej únie, o vytvorení európskej bankovej únie a podobne, obchádzajú jeden z kľúčových fenoménov, ktorý má výrazný podiel na súčasnej dlhovej kríze. Ide predovšetkým o zásadnú otázku, ktorá súvisí s celkovým mechanizmom zadlžovania jednotlivých členských krajín Európskej únie. Pri analýzach výročia vypuknutia globálnej hospodárskej krízy sa uvádza, že na rekapitalizáciu finančného sektora sa celkovo investovalo viac ako 12,7 bilióna dolárov, pričom samotná Európa investovala do oživenia bankového sektora viac ako 2,7 bilióna euro. Problémom však je, že poskytnutie finančnej likvidity neviedlo k zvýšeniu rozsahu úverovania a oživeniu ekonomiky, ale naopak, viedlo k vytvoreniu vnútorných bankových rezerv slúžiacich pre horšie obdobie. Táto skutočnosť je veľmi výrazná a indikuje, že ani ďalšie prípadné nalievanie peňazí nemusí podporiť ekonomiku a obnoviť hospodársky rast. Dostávame sa tak na začiatok kruhu, ktorý v konečnom dôsledku umožňuje generovať ďalšie obrovské zisky a v nepomerne väčšom rozsahu tieto zisky znovu používať na špekulatívne segmenty finančných a bankových trhov, a znova tak vytvárať zázemie pre budúcu potencionálnu krízu.

Ak z tohto hľadiska pozeráme na bankový sektor, je zrejmých niekoľko skutočností: 1. prebieha proces ďalšej koncentrácie v bankovom sektore, 2. znova prebieha proces špekulatívnych operácií s derivátmi a s obchodnými produktmi bánk, ktoré v sebe skrývajú potenciálne riziko ďalších bublín, 3. ukazuje sa, že jednotlivé bankové systémy, napriek existujúcej kontrole, majú pomerne široký manévrovací priestor, ktorým môžu unikať národným kontrolným orgánom, 4. reálne zdroje a reálna angažovanosť komerčných bánk v rámci jednotlivých problémových krízových fenoménov súčasnosti sú otázne, čo vyvoláva piatu zásadnú otázku – či finančný sektor, znova sa orientujúci na používanie pákového efektu a fungujúci v podmienkach výraznej neistoty – to znamená prevažujú krátkodobé zisky nad akýmikoľvek strategickými smermi – môže fungovať a vyviesť národné ekonomiky z krízy.

Banky sa zásadných spôsobom snažia udržať ziskovú maržu na úrovni takzvaných bohatých rokov, pričom sa však celkový rozsah klientskych operácií zmenšuje a zároveň

sa, vzhľadom na stagnáciu miezd, postupne zužuje priestor pre navyšovanie nových zdrojov, ktoré vyplývajú z ukladania úspor obyvateľstva a podnikateľského sektora v bankovom sektore. Naopak, v rade prípadov sa dnes objavuje protikladná tendencia, keď veľké transnacionálne korporácie investujú svoje finančné prebytky a hotovosť priamym vstupom do bankového sektora ako spoluvlastníci. K tomu pristupuje aj aktivita niektorých krajín, ktoré vlastnia značné devízové rezervy, ako napríklad Čína, India, Rusko, ktoré postupne vstupujú do ďalších systémov komerčných európskych bánk.

Uvedený stav – navyše umocnený výrazným rozsahom neistôt, neschopnosťou či neochotou riešiť skutočné kľúčové problémy dlhovej krízy a predpokladom, že ďalšia vlna koncentrácie v jednotlivých odvetviach len posilní postavenie transnacionálnych korporácií na úkor národných firiem – jednoznačne svedčí o potrebe nadnárodných kontrolných orgánov a riadiacej štruktúry bankového sektora, ktorá by mohla výraznejšie evidovať a zasahovať pri veľkých nadnárodných transnacionálnych projektoch. Otázkou je, či takto skonštruovaný kontrolný systém bude dostatočne operabilný, aby zasiahol do fungovania nadnárodných finančných konglomerátov.

Takto sa dostávame k zvláštnej situácii, kedy finančný sektor funguje v podstate nezávisle na vývoji reálnej ekonomiky a je schopný dosahovať ziskové marže i pri klesajúcom objeme produkcie, exportu a podobne, pričom jeho multinacionálnosť znetransparentňuje vzťahy v systéme. Je zrejmé, že celkový vývoj finančného sektora je len zdanlivo virtuálny a oddelený od reálnej ekonomiky, na druhej strane je tesne a priamo zviazaný s vývojom reálnej ekonomiky či už vo väzbe na otázku rozpočtových príjmov, celkovej potreby uvoľňovania prostriedkov, napríklad v oblasti stimulov pre podnikateľskú sféru a podobne. Táto duálnosť vývoja môže byť hlavným limitom pre uskutočňovanie reforiem v jednotlivých európskych členských krajinách. A v konečnom dôsledku môže byť jedným z významným štartérov ďalšieho kola nárastu príjmovej nerovnosti vo vnútri spoločnosti, čo súvisí s rizikom možných sociálnych búrok a nepokojov.

Otázne je, ako dlho môžu trvať tieto krízové fenomény, keďže neochota riešiť skutočné príčiny môže viesť k zachovaniu ich dlhodobosti a tak aj keď banková únia môže byť jednoduchší systém na riadenie bankového sektora, nemusí byť vôbec objektívnejší a nemusí zamedziť vzniku nových problémových štruktúr v portfóliu komerčných bánk. Otázka však znie, či banková únia môže byť zástupným problémom pri neriešení skutočných problémov a príčin krízy, alebo je to len vlajková loď určitej podoby riešenia, ktorá však nebude riešiť zásadné ostatné problémové oblasti, či už v oblasti finančného sektora, producentských kapacít, nezamestnanosti, ekologických problémov a podobne. Z tohto hľadiska sa ukazuje, že súčasné návody na riešenie dlhovej krízy musia byť systémové so zameraním na celú podobu a šírku škály ekonomických subjektov, pretože iba v takomto prípade je možné vylúčiť mieru duplicity, mieru korupcie, mieru plytvania spoločenskými prostriedkami a tak ďalej.

Prínosy a potenciálne riziká bankovej únie

Ako sme už uviedli vyššie, existujú signály, ktoré veľmi výrazne ukazujú, že špekulatívny charakter finančného sektora zostáva zachovaný. Finančný sektor sa veľmi významne podieľa aj na zabezpečovaní ďalších transferových operácií, napríklad

v oblasti presúvania zisku firemných štruktúr, pomoci pri ich úniku do daňových rajov, alebo do oblastí so zvláštnym finančným režimom, a v neposlednej miere presúvanie peňazí medzi dcérskymi spoločnosťami v rámci finančného konglomerátu. Navyše v sebe dnešné finančné konglomeráty integrujú značné množstvo veľmi rozdielnych finančných činností (ako napríklad investičné bankovníctvo, retailové bankovníctvo, lízing, poistenie exportu, penzijné spoločnosti, investovanie v oblasti zdravotných systémov a pod.), čo z nich vytvára veľmi rôznorodý komplex zaujímavý nielen z hľadiska portfólií, ale predovšetkým z hľadiska veľmi odlišnej legislatívnej roviny usmerňujúcej činnosť jednotlivých štruktúr, a preto budú vytvárať pomerne komplikovaný a na kontrolu náročný systém. Toto všetko hovorí o sťažení podmienok pre reálne kontrolné mechanizmy a vedie k domnienke, že banková únia, napriek dobrým úmyslom, môže v skutočnosti fungovať kontraproduktívne.

Identifikácia tzv. významných či strategických bánk, ktoré budú pod priamym dohľadom ECB, môže vyústiť do vnútorného prerozdeľovania klientskej štruktúry, kedy sa značná časť klientov „nestrategických“ bánk, bude snažiť zabezpečiť prenosom svojho portfólia do kľúčových strategických bánk. Celý proces potom môže viesť k výrazným otrasom v rámci bankového systému a môže na niekoľko rokov zásadným spôsobom ohroziť jeho celkovú kredibilitu. Medzibankový trh sa môže dostať do veľmi špecifickej situácie, v ktorej banky len z titulu, že boli označené za strategické budú výrazne navyšovať objem kapitálu i svoje portfólio, pričom budú možno dobré „nestrategické“ banky strácať svojich klientov a ak k tomu pridáme proces Bazilej III, ktoré núti banky zavádzať podstatne väčší rozsah oprávok a rezerv pre problémové úvery, možno očakávať výrazné turbulencie v rámci bankového sektora vo väzbe na bankovú úniu, ktoré však nebudú vyplývať z vlastnej štruktúry portfólia, toxických úverov a podobne, ale z celkovej zmeny vonkajšej legislatívy, upravujúcej činnosť jednotlivých bankových subjektov v teritóriu Európskej únie.

Medzi riziká spojené s vytvorením bankovej únie sa najčastejšie uvádzajú nedostatočnosť legislatívneho rámca, morálny hazard (kvôli údajnej motivácii bánk k nezodpovednému správaniu na úkor ostatných bánk), a tiež deficit demokratickej legitimity na uskutočňovanie zásadných rozhodnutí prijatých na európskej úrovni. Opakovane sa objavuje aj otázka, či sa v rukách ECB nesústreďujú príliš veľké právomoci, či dokáže oddeliť zodpovednosť za menovú politiku od dohľadových povinností a či nové kompetencie nenarušia výkon jej mandátu v praxi. V tomto kontexte sa pozornosť zamerala najmä na vytvorenie adekvátnych kontrolných mechanizmov, ktoré budú na činnosť európskeho supervízora dohliadať.

Kontrola uskutočňovaná v rámci ECB nad bankovými centrálnymi systémami však môže priniesť jednotnosť kritérií, odhalenie predpokladaných problémových okruhov, či už vo väzbe na hypotekárne bubliny, technologické bubliny alebo iné negatívne rizikové faktory a zároveň môže použitie jednotného systému kontroly a vyhodnocovania rizika bankových subjektov výrazne stransparentniť celý bankový systém v rámci Európskej únie. Z tohto hľadiska môžeme hovoriť o pozitívach bankovej únie. Pre maximalizáciu prínosov bude rozhodujúcich viacero faktorov, najdôležitejšie však je vyhnúť sa ďalším prieťahom a postupovať podľa stanoveného harmonogramu, aby sa zachovala dôveryhodnosť a dynamika reformných krokov i kvalitatívne parametre tohto ambiciózneho projektu.

5 Záver

Vleklá finančná a hospodárska kríza, ktorá zasiahla Európu v druhom polroku 2008, hlboko poznamenala členské ekonomiky menovej únie a ukázala, že vzhľadom na ich heterogenitu je koncentrácia riadiacich činností na nadnárodnej úrovni nevyhnutným predpokladom reálneho fungovania tohto zoskupenia. Takýto prístup podporuje aj teória optimálnej menovej oblasti a z tohto hľadiska je možné súčasné snahy o čo najrýchlejšiu realizáciu projektu bankovej únie a následne aj fiškálnej únie odborne chápať ako prirodzenú a logickú. Druhou stránkou problému však je, či toto riešenie nahradí neochotu riešiť skutočné problémy, ktoré k vzniku krízy viedli a či tieto skutočné problémy nebudú kontradiktórne pôsobiť vo vzťahu ku koncentrácii na úrovni bruselskej centrály. Vlastný proces vytvárania bankovej únie nemusí byť v žiadnom prípade automatickou zárukou riešenia problémov v bankovom sektore a neriešenie vecných príčin krízy môže viesť tiež k neúspešnosti ďalších alternatívnych riešení na obnovu hospodárskeho rastu aj so všetkými konzekvenciami, ktoré z toho vyplývajú.

Vytvorenie určitej škály procesov koncentrácie, t. j. prechod od bankovej únie, cez rozpočtovú úniu až po hospodársku úniu, znamená postupné gradovanie príčinných súvislostí, ktoré povedú k vývoju v jednotlivých krajinách. Na druhej strane však žiadny z týchto troch problémov nerieši vecný problém krízy a príčin, ktoré ku kríze viedli, a z tohto hľadiska možno teda tieto vzťahy chápať skôr ako získanie času pred prijatím zásadných rozhodujúcich zmien, ku ktorým bude potrebné pristúpiť. Otázkou zostáva, akým spôsobom budeme riešiť napríklad príjmovú polarizáciu obyvateľstva, celkový rozsah vnútorných ekologických dlhov, či budovanie reálnej infraštruktúry spoločnosti (zdravotníctvo, vzdelanie, výskum, veda atď.) tak, aby sa využil skutočný tvorivý potenciál tej ktorej krajiny. Tieto problémy nebude riešiť ani banková únia, ani fiškálna únia. Dnešné diskusie nie sú o presune kompetencií v rámci bankovej únie, ale sú ďalšou z metamorfóz vzťahu centra a členských krajín Európskej únie z hľadiska dlhodobého budúceho vývoja.

6 Literatúra

BECK, T. (editor) 2012. *Banking union for Europe: Risks and challenges*. Centre for economic policy research. Dostupné na: <www.cepr.org>.

BROWNE, F., LLEWELLYN, D. T., MOLYNEUX, P. (editors) 2011. *Regulation and banking after the crisis*. SUERF Study 2011/2, Vienna, May 2011. ISBN 978-3-902109-57-6.

CONSTÂNCIO, V. 2013. *Implications of the SSM on the ESFS*. Speech of ECB Vice President, Public Hearing on Financial Supervision in the EU, Brussels, 24 May 2013.

CONSTÂNCIO, V. 2014. *Banking union: Meaning and implications for the future of banking*. Banking union conference, Navarra university, Madrid 24 April 2014.

EUROPEAN COMMISSION 2009. *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. 7/2009, Economic and Financial Affaires, Directorate General. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15887_en.pdf>.

EUROPEAN PARLIAMENTARY FINANCIAL SERVICES FORUM Briefing 1. 6. 2010: EU/US dialóg v oblasti regulácie a dohľad. Dostupné na: <http://www.epfsf.org/meetings/2010/briefings/briefing_9jun2010.pdf>.

LAROSIÈRE, J. DE et al. 2009. *The High-level group on financial supervision in the EU Report*. 25. 2. 2009. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/de_larosiere_report_en.pdf>.

LIIKANEN, E. (chair) 2012. *High-level group on reforming the structure of the EU banking sector*. Final report, Brussels, 2. October 2012.

MERSCH, Y. 2013. *On the road to a banking union: The way forward from the ECB perspective*. Speech at the 16th Euro Finance Week, Frankfurt am Main, 18 November 2013.

MERSCH, Y. 2013. *The single market and banking union*. European Forum Alpbach 2013, Alpbach, 29 August 2013.

NOWOTNY, E. 2013. *Europe and the crisis – lessons*. ECPR Winter School in Methods and Techniques, Vienna University, February 17, 2013. Dostupné na: <www.oenb.at>.

PRAET, P. 2013. *The crisis response in the euro area*. Speech at the session „The challenges ahead“ at Pioneer Investment Colloquia Series „Redrawing the map: New risk, new reward“ organised by Unicredit S.p.A., Beijing, 17 April 2013.

REGLING, K. 2012. *Europe´s response to the sovereign debt crisis*. 40th Economics conference OeNB. Vienna, 10. 5. 2012.

STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva*? Bratislava: Sprint2. ISBN 978-80-89393-22-0.

VAŠKOVÁ, N. 2012. Nové pravidlá regulácie a dohľadu v systéme pokrízovej finančnej architektúry. In: PAUHOFOVÁ, I. a kol. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: EÚ SAV, s. 261 – 286. ISBN 978-80-7144-195-3.

VAŠKOVÁ, V. 2012. Integrované finančné trhy Európskej únie ako faktor zvyšovania konkurencieschopnosti i výzva pre európskych regulátorov. In: PAUHOFOVÁ, I. a kol. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: EÚ SAV, s. 239 – 260. ISBN 978-80-7144-195-3.

Cyperská otázka – rozdelenie cyperského ostrova

Jozef Vlčej[1] Stredoeurópska vysoká škola v Skalici
Sotirios Trapezanlidis[2] Stredoeurópska vysoká škola v Skalici

Cyprus issue – the division of the island of Cyprus

Authors' contact details

[1] *University of Central Europe, Institute of political sciences, Kráľovská 386/11, 909 01 Skalica, Slovakia, j.vlcej@sevs.sk*

[2] *University of Central Europe, Institute of political sciences, Kráľovská 386/11, 909 01 Skalica, Slovakia, s.trapezanlidis@sevs.sk*

Abstract: The aim of this paper is to describe the issues of the Cyprus problem and the division of the island of Cyprus. Article in the introduction deals with Cyprus and give the state its geopolitical backgrounds and shaping of individual constitutional institutions. Furthermore, the article describes problems impact the Turkish invasion of the island and its impact on the population and the overall economy of Cyprus. Article deals with solving the interrelationship between population -prone part of Greece and part of the population inclining to Turkey. The island is under the influence of the Turkish invasion divided into two parts. The Greek -prone part of a member of the European Union since 2004 and is recognized as an independent international actor. The Turkey -prone part is not an internationally recognized state. The discrepancy between both linguistically and territorially defined entities affecting the participation of troops on the borders between them. Turkish Cypriots now represent a minority in the occupied areas, compared with the number of troops and Turkish settlers. Intensification of economic relations and efforts to integrate Turkey into the EU came in 1999, when Turkey gained candidate status. Accession negotiations were started already in 2005. Currently complicate the situation on the island, but regardless of the negative consequences can be said that the situation on the island is quiet. The truth is that the situation on the island perceives only interested residents whose invasion of Turkey is directly or indirectly affected. Residents of the island, such as immigrants, students or young generation, do not perceive the situation as intense. The reason is the free movement of the two sides. This reality brings together young generation of the island, which does not seek to live the events that happened, but trying to find a "path" between the two communities, which does not mean that the solution of the Cyprus problem should be underestimated, quite the contrary. Maybe it will be a new generation, which manages the problem once and for all resolve.

Keywords: division, Turkish invasion, economic impact.

1 Charakteristika Cyperskej republiky

Cyperský problém má svoje korene v cudzích zásahoch a okupácii. Po celé stáročia bol ostrov obsadený jednou mocou za druhou, no napriek tomu si uchoval neporušenú jeho prevažne grécku povahu a tradície pravoslávneho kresťanstva. Inštitúcia „Enosis" (hnutie pre zabezpečenie politického zjednotenia Grécka a Cypru), resp. spojenie s Gréckom, bolo už silné od čias, kedy Grécko získalo nezávislosť od Osmanskej ríše v 19. storočí. Keď sa stala Británia vládnucou silou na ostrove, nádej, že sen o cyperskej nezávislosti sa skutočnosťou ešte zintenzívnela. Po tom, čo všetko prostriedky mierového urovnania problému boli vyčerpané, národný oslobodzovací boj, proti koloniálnej

nadvláde, za sebaurčenie a za zjednotenie s Gréckom, sa začal v roku 1955.[1] V roku 1960 vyvrcholil teda štvorročný oslobodzovací proces, ktorý priniesol vyhlásenie ostrova za Cyperskú republiku. Tento fakt bol spečatený aj podpisom Dohôd z Zürichu a Londýna, ktoré podpísali obe komunity žijúce na ostrove a zmluvnými garantmi sa stali Helénska republika, Turecká republika a Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska.[2] Na základe Dohôd z Zürichu a Londýna sa teda 16. augusta 1960 Cyprus stal nezávislou republikou. Jeho nezávislosť viedla tiež k členstvu v Organizácii Spojených Národov, Európskej Rade, Spoločenstve Národov a Hnutí Nezúčastnených Krajín. Podľa dohody, Veľká Británia zachovala na ostrove dve suverénne základne, Dhekelia a Akrotiri – Episkopi.

Na záver konferencie v Zürichu, dňa 11. februára 1959, došlo k dohode medzi Gréckom a Tureckom o pláne na urovnanie. Dňa 19. februára 1959, po konferencii v Londýne, ktorej sa zúčastnili zástupcovia Grécka, Turecka, Veľkej Británie a dvoch cyperských komunít, bola podpísaná dohoda o konečnom urovnaní sporu Cypru. V skutočnosti boli tieto dohody prispôsobené obyvateľom Cypru, a tvorili tiež základ na vypracovanie Ústavy Cyperskej republiky. Často sa o podpísaní týchto dohôd hovorí ako o jedinom riešení vzniknutej situácie, tým pádom išlo aj o jediný spôsob ako zastaviť vtedajšie problémy medzi komunitami.[3] Opačná alternatíva by mohla viesť až k nútenému rozdeleniu ostrova. Spomínané dohody zahŕňali tiež Zmluvu o založení, Zmluvu o záruke a Zmluvu o aliancii. V rámci Zmluvy o záruke, Veľká Británia, Grécko a Turecko sa zaviazali k zabezpečeniu nezávislosti a teritoriálnej integrity Cypru, a rovnako tiež k rešpektovaniu jeho Ústavy. Zmluva o aliancii medzi Cyprom, Gréckom a Tureckom predstavovala dohodu o vojenskej aliancii, ktorá slúžila na obranné účely.[4]

2 Ústava Cyperskej republiky

Ústava Cyperskej republiky predstavuje dokument, ktorý bol ratifikovaný 16. augusta 1960 a slúži ako rámec pre vládu republiky. Jej vypracovanie nasledovalo po podpísaní Dohôd z Zürichu a Londýna, prostredníctvom ktorých získal ostrov nezávislosť. Ústava zakotvila systém menšinových práv, ktoré neboli paralelné s menšinovými právami žiadnej inej krajiny. Jej obsahom (článok 6) boli metódy, určené na ochranu tureckých Cyperčanov, vzhľadom k tomu, že podľa Ústavy vláda nemala právo diskriminovať členov tureckej komunity. Článok 1 zaisťoval tureckej strane miesto podpredsedu, ale aj iné privilégia, ktoré sa týkali miest v štátnych inštitúciách, napr. 3 z 10 ministrov boli turecký Cyperčania alebo 15 z 50 miest Snemovni patrilo tureckej časti ostrova.[5]

Komunite tureckých Cyperčanov, ktorá vtedy tvorila približne 18 % celkového obyvateľstva ostrova, bola poskytnutá kultúrna a náboženská autonómia. Okrem vyššie uvedených výhod, pripadlo tureckým Cyperčanom aj právo veta, jeho častým

[1] LYSSIOTIS, P. – KOKOTI, V. About Cyprus. Nicosia, 2004, s. 31.

[2] <http://www.mod.gov.sk/misia-unficyp-cyprus/> (videné 11. 1. 2014).

[3] <http://www.kypros.org/Cyprus_Problem/p_zurich.html> (videné 12. 1. 2014).

[4] LYSSIOTIS, P. – KOKOTI, V. About Cyprus. Nicosia, 2004, s. 32.

[5] <http://www.kypros.org/Constitution/English/> (videné 12. 1. 2014).

používaním však došlo k podnetu na zablokovanie a zrušenie aktivity tureckého vedenia vo fungovaní štátu. V novembri 1963 predložil prvý cyperský prezident Makarios III, návrh na zmenu Ústavy Cyperskej republiky. Hlavným cieľom týchto zmien bolo uľahčenie fungovania vlády. Turecká strana, bezpodmienečne, zmeny odmietla a argumentovala tým, že Ústava môže byť zmenená iba v prípade že celá dohoda o nezávislosti bude zrušená.

V dôsledku týchto skutočností došlo ku kolapsu systému, nakoľko ministri z tureckej časti Cypru vystúpili zo Snemovne a úradníci prestali chodiť do svojich kancelárií. Grécki Cyperčania prevzali plnú kontrolu nad vládou, a to aj napriek zárukám, že turecký Cyperčania sa budú istou časťou podieľať na vláde. Zaistenie ústavného zablokovania bolo príčinou vzniku konfliktu medzi dvomi komunitami Cypru.[6] Cyperský problém zhoršil aj fakt, že vtedajší grécko-cyperský prezident Makarios III podporoval úplnú integráciu medzi obomi komunitami, zatiaľ čo vtedajší turecko-cyperský podpredseda Fazil Küçük podporoval myšlienku oddelenia tureckej časti ostrova od gréckej. Situáciu zhoršila ešte aj hrozba invázie Turecka na Cyprus. Práve táto hrozba zničila aj tú najmenšiu šancu na vyriešenie konfliktu medzi komunitami ostrova. Hlavným cieľom vedenia tureckých Cyperčanov, bolo rozdelenie ostrova na dve časti s tým, že turecká časť pripadne Turecku.

3 Invázia a okupácia Cypru Turkami

Turecko, 20. júla 1974, veľkou vojenskou silou, zaútočil na Cyprus. Zámienkou bol trestný prevrat proti vtedajšiemu cyperskému prezidentovi, ktorý 15. júla vyvolala grécka vojenská diktatúra. Turecko zahájilo svoj plán, ktorý bol postavený na princípe rozdelenia ostrova. Aj napriek rýchlemu kolapsu prevratu a obnoveniu legitímnej vlády Cypru, Turecko podniklo v auguste aj druhú vlnu invázie, a to aj napriek tomu, že invázia bola v rozpore s dohodami OSN o prímerí.[7] Inváziou bolo rozšírené okupované územie na 36,2 % zo zvrchovaného územia republiky.

Vojenská agresia Turecka voči Cypru pokračuje až do dnešných dní. Vojenská okupácia, násilné rozdelenie, porušovanie ľudských práv, masívne kolonizácie, kultúrne deštrukcie, násilné odobratie majetku a etnická segregácia sú od invázie až do súčasnosti hlavné charakteristiky diania sa na ostrove. Turecko, ako kandidátska krajina na vstup do Európskej únie stále predstavuje vinníka medzinárodnej agresie voči členským štátom EÚ, ale aj členským štátom OSN.[8] Tento fakt predstavuje úplne neprijateľný stav, urážku medzinárodného právneho poriadku a pokračujúcu hrozbu pre regionálnu stabilitu, a práve preto musí byť tento stav čo najrýchlejšie napravený.

Séria prijatých rezolúcií zo strany Valného zhromaždenia OSN a Rady bezpečnosti OSN, ako aj mnohé prijaté uznesenia ďalších medzinárodných organizácií, vo všeobecnosti odrážajú odsúdenie invázie Turecka, rovnako ako aj všetky nasledujúce akty agresie podniknuté proti Cypru. Všetky prijaté rezolúcie a uznesenia požadujú návrat utečencov do bezpečia svojich domovov a nájdenie nezvestných osôb. Tiež vyzývajú k rovnakému dodržiavaniu ľudských práv všetkých Cyperčanov: nezávislosti,

[6] LYSSIOTIS, P. – KOKOTI, V. About Cyprus. Nicosia, 2004, s. 33.

[7] Tamtiež, s. 33 – 35.

[8] Tamtiež, s. 33 – 35.

zvrchovanosti a územnej celistvosti ostrova.[9] Európsky súd pre ľudské práva obvinil Turecko za hrubé a systematické porušovanie ľudských práv na ostrove.

Postupné snahy o rokovania medzi gréckou a tureckou komunitou pod záštitou OSN o riešení cyperského problému, ktorým základným cieľom bolo dosiahnuť dohodu, boli podkopané tureckou stranou, ktorá zostala verná riešeniu problémy trvalým rozdelením ostrova.[10] Pokiaľ ide o riešenie problému gréckou stranou, táto presadzovala vyriešenie cyperského problému znovu zjednotením Cypru.

Či sa Turecko stane v budúcnosti členským štátom EÚ sa predvídať nedá. Vzťahy Turecka s Európskou úniou patria k historicky medzi tie najviac komplikované vzťahy. Členstvo Turecka v EÚ je do značnej miery otázkou identity EÚ. Je na rozhodnutí EÚ či predstavuje organizáciu budovanú na základe určitých hodnôt a kultúry kresťanskej civilizácie, alebo je len nadnárodným politickým a ekonomickým projektom, ktorý otvára svoje dvere každej zemi na území geografickej Európy, ktorá splní určité stanovené kritériá.[11] Turecká invázia na Cyprus bola dôvodom, prečo k vzniku colnej únie došlo s viac než 20 ročným meškaním, v roku 1994. Zo strany Turecka došlo k podaniu prihlášky na vstup do Európskeho Spoločenstva už sedem rokov pred vznikom colnej únie. Zintenzívnenie ekonomických vzťahov a snaha o integráciu Turecka do EÚ prišlo v roku 1999, kedy Turecko získalo status kandidátskej krajiny. Prístupové jednania boli zahájené už v roku 2005 a celkovo sa skladajú z 35 kapitol. V roku 2013 bola celkovo uzavretá jedna vyjednávacia kapitola – veda a výskum.[12] Aktuálny stav jednaní je taký, že samotný proces stagnuje a jeho výhľad do budúcnosti sa dá priam charakterizovať ako neistý. Prípadná integrácia Turecka predstavuje doposiaľ najväčšiu skúšku Európskej únie, počas ktorej sa bude dať preukázať, či je EÚ naozaj taká jednotná ako sa snaží pôsobiť alebo nie.

Dôsledky tureckej invázie vplývajúce na obyvateľov

Nasledujúce dôsledky invázie a vojenskej akcie zo strany Turecka, pociťujú až dodnes obyvatelia jedného z členských štátov EÚ. Presne 36,2 % územia ostrova je stále ilegálne vojensky okupované Tureckom. 200.000 gréckych Cyperčanov, čo predstavuje približne jednu štvrtinu celkovej populácie, ktorí boli násilne vyhnaný aktuálne z okupovanej severnej časti ostrova, kde tvorili až 70 % obyvateľstva, sú stále zbavení práva na návrat do svojich domovov a tiež práva na ostatný majetok. Veľa ľudí, a medzi nimi niekoľko stoviek civilistov, je stále nezvestných, zatiaľ čo turecká strana odmieta spolupracovať pri zisťovaní ich osudu. Okolo 500 gréckych Cyperčanov a Maronitov (z pôvodných 20.000 na konci augusta 1974) aj naďalej žijú vo svojich dedinách, ktoré sú však súčasťou enklávy na tureckej strane ostrova, teda sú doposiaľ okupované. Títo ľudia žijú v podmienkach nátlaku, prenasledovania a utrpenia a zvyšní boli nútení opustiť svoje domovy, čo z nich urobilo vlastne utečencov.

43.000 vojakov z Turecka, ktorí sú vyzbrojení najmodernejšími zbraňami a podporovaní leteckými, pozemnými a námornými silami z Turecka, sú na území severnej časti ostrova nelegálne umiestnení až dodnes. Práve tento fakt robí zo severnej časti ostrova jednu z najviac militarizovaných oblastí sveta. 160.000 obyvateľov Turecka

[9] LYSSIOTIS, P. – KOKOTI, V. About Cyprus. Nicosia, 2004, s. 33 – 35.

[10] Tamtiež, s. 33 – 35.

[11] MAŘÍK, K. Zahraniční a bezpečnostní politika Evropské unie. Praha, 2013, s. 103.

[12] Tamtiež, s. 104.

bolo nelegálne privezených, aby kolonizovali obsadené územie a tým zmenili demografickú štruktúru ostrova. 57.000 zo 116.000 tureckých Cyperčanov emigrovalo z ostrova od tureckej invázie. Podľa zvyšných tureckých Cyperčanov dôvodom bolo nedostatočné ekonomické, sociálne a morálne uspokojenie v okupovaných oblastiach. Turecký Cyperčania v súčasnosti predstavujú v okupovaných oblastiach menšinu v porovnaní s počtom vojakov a tureckých osadníkov. Nelegálna výstavba na grécko-cyperskej pôde a predaj majetku vo vlastníctve cyperských Grékov, ktorí boli násilne vyhnaní zo svojich domovov Turkami po invázii Turkami ešte zosilneli. Toto bezprecedentné prevzatie majetku je sprevádzané aj inými porušeniami ľudských práv zo strany tureckej časti Cypru. Nelegálna turecko-cyperská strana spolu s Tureckom aj naďalej zámerne ničí grécke a kresťanské kultúrne a historické dedičstvo v okupovanej časti ostrova.[13]

Je mnoho ďalších vecí, ktoré aj v súčasnosti komplikujú situáciu na ostrove, ale bez ohľadu na negatívne dôsledky sa dá povedať, že situácia na ostrove je pokojná. Pravdou je, že vzniknutú situáciu na ostrove vnímajú len zainteresovaní obyvatelia, ktorých sa invázia Turecka či už priamo alebo nepriamo dotkla. Obyvatelia ostrova, ako napríklad prisťahovalci, študenti alebo mladá generácia, situáciu tak intenzívne nevnímajú. Dôvodom je aj voľný pohyb v rámci oboch strán. Práve tento fakt spája mladú generáciu ostrova, ktorá sa nesnaží žiť udalosťami čo sa udiali, ale snažia sa, ´´nájsť si cestu´´ medzi obomi komunitami, čo však neznamená, že riešenie cyperského problému treba podceňovať, práve naopak. Možno to bude nová generácia, ktorej sa podarí vzniknutý problém raz a navždy vyriešiť.

4 Záver

Následky invázie a okupácie v rámci ekonomiky boli katastrofálne. Ekonomika republiky sa úplne zrútila. 70 % z hrubej produkcie ostrova, ktorá bola v severnej časti, bola stratená. Miera nezamestnanosti vzrástla o 30 % v priebehu druhého polroka roka 1974,[14] pričom v prvých šiestich mesiacoch toho roka sa miera nezamestnanosti pohybovala okolo troch percent. Dôsledkom zvýšenia miery nezamestnanosti bola masívna emigrácia.

V rokoch 1973 až 1975 výška hrubého domáceho produktu klesla približne o 18 % ročne v reálnych hodnotách.[15] Kyrenia a Ammochostos, dve najväčšie prímorské turistické letoviská, sa stali súčasťou tureckého okupovaného územia. Výsledkom bola strata 65 % vybudovaných ubytovacích kapacít pre turistov a 87 % hotelových lôžok.[16] Medzinárodné letisko v Nicosii sa nachádza v nárazníkovej zóne a je mimo prevádzky od roku 1974. Okrem uzatvorenia a znehodnotenia medzinárodné letiska, došlo tiež k strate približne 83 % všeobecnej nákladnej kapacity (prístav Famagusta), 56 % ťažby a ťažných surovín, 41 % živočíšnej výroby, 48 % poľnohospodárskych exportov, 46 % priemyselnej výroby, 20 % štátnych lesov, 36,2 % obývateľného územia a 40 % školských budov.[17]

[13] LYSSIOTIS, P. – KOKOTI V. About Cyprus. Nicosia, 2004, s. 33 – 34.

[14] <http://kypros.org/Cyprus/cy_republic/economy.html> (videné 14. 1. 2014).

[15] <http://kypros.org/Cyprus/cy_republic/economy.html> (videné 14. 1. 2014).

[16] <http://kypros.org/Cyprus/cy_republic/tourism.html> (videné 14. 1. 2014).

[17] LYSSIOTIS, P. – KOKOTI, V. About Cyprus. Nicosia, 2004, s. 47.

Napriek týmto faktom sa Cypru podarilo oživiť svoju ekonomiku a dosiahnuť ekonomiku s priaznivým medzinárodným hodnotením. Pod nátlakom vzniknutých okolností, a to vysokou mieru nezamestnanosti a stratou dôvery, vláda prijala dvojaký prístup. Prvou prioritou bolo posunúť poskytovanie úľav, ktoré by dopomohli i uspokojeniu základných potrieb na pobyt. Na druhej strane, vláda položila základy pre hospodárske oživenie a vytváranie pracovných príležitostí. Veľmi pozitívne je vnímaný aj fakt, že vo väčšine odvetví otvárajúcej sa ekonomiky bola zavedená plná liberalizácia priamych zahraničných investícií, a to aj napriek režimu, ktorý je na ostrove zavedený. Toto rozhodnutie prinieslo šancu cyperskej ekonomike na znovuzrodenie a pre zahraničných investorov – hlavne z Ruska – predstavovalo toto rozhodnutie nové a sľubné možnosti.

5 Použitá literatúra – Internetové zdroje

BALASSA, B. 1961. *The theory of Economic Integration*. Homewood, IL: Richard D. Irwin.

ČTK. ECB prestala podporovať viaceré grécke banky. 2012. [Online.] [Cit. 2013.04.09.] Dostupné na: <http://ekonomika.etrend.sk/svet/ecb-prestala-podporovat-viacere-grecke-banky.html>.

EFSF. FAQ. [Online.] [Cit. 2013.03.15.] Dostupné na: <http://www.efsf.europa.eu/mediacentre/media-kit/index.htm>.

EFSF. Lending operations. [Online.] [Cit. 2013.04.08.] Dostupné na: <http://www.efsf.europa.eu/about/operations/index.htm>.

Euractiv. Dlhová kríza v eurozóne. [Online.] [Cit. 2013.04.05.] 2012. Dostupné na: <http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/zoznam_liniek/dlhova-kriza-v-eurozone-000288>.

European Commission. Financial assistance to Greece. [Online.] [Cit. 2013.04.05.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/index_en.htm>.

JEVOČINOVÁ, K. – ORSZÁGHOVÁ, L. 2010. Záchranný balík pre Grécko a Európsky finančný stabilizačný mechanizmus. *Biatec*, roč. 18, č. 9 s. 10 – 15. ISSN 1335-0900. [Online.] [Cit. 2013.03.16.] Dostupné na: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2010/biatec0710.pdf>.

JOVANOVIC, M. N. 2006. *The Economics of International Integration.* Edward Elgar Publishing Limited, 896 s. ISBN-13: 978-1-84541-271-4.

LYSSIOTIS, P. – KOKOTI, V. 2004. *About Cyprus*. Nicosia.

MAŘÍK, K. 2013. *Zahraniční a bezpečnostní politika Evropské unie*. Praha.

<www.kypros.org>.

<www.mod.gov.sk>.

<www.mzv.sk>.

Zahraničnopolitický rozmer občianskej vojny v Sýrii

Jozef Vlčej[1] Stredoeurópska vysoká škola v Skalici
Jana Gondeková[2] Stredoeurópska vysoká škola v Skalici

External dimension of civil war in Syria

Authors' contact details

[1] University of Central Europe, Institute of political sciences, Kráľovská 386/11, 909 01 Skalica, Slovakia, j.vlcej@sevs.sk

[2] University of Central Europe, Institute of political sciences, Kráľovská 386/11, 909 01 Skalica, Slovakia, j.gondekova @sevs.sk

Abstract: Question of the Arab Spring in the Middle East is currently debated issue by the world's leading diplomats, UN, NATO and world peace organizations that are trying to solve this long-standing problem. Syria after the 1982 re-facing violence - is currently under UN inspectors demonstrated the involvement of chemical weapons, which makes this problem much more dangerous, not only for the Middle East, but also for humanity. Syria we can be considered one of the most important countries in the Middle East, which is constantly the scene of several military conflicts in the form of civil and religious wars that hone in on that region of the world. Several world powers in the region have power and financial interests, therefore, current events gets scrutinized more - certain political and security analysts from around the world. From the professional point of view on this issue cannot watch black and white lens reviews, so I consider it important in the articles of opinion positions of the two parties, each expert analyst on a basis that will form his expert. Bassara Assad regime is gradually during the civil war came under political pressure neighboring countries, the U.S., the EU and anti-government rebels who are fighting for overthrow Assad regime and proclaim the establishment of the new organization in the form of democracy. The Syrian government regime three years struggling to keep control of their country. Over time, the internal political conflict having the character of civil war developed into a conflict with an international dimension under discussion between world diplomats in the soil leading international institutions such as the UN, EU. From the beginning of civil war in Syria was a local conflict. With the passage of time and increasing humanitarian consequences has evolved into an international conflict, in which fighting on the one hand, supporters of President Assad encouraged Russia, Iran and China against the other, led by anti-government rebels supported by the United States, Saudi Arabia, Qatar and Turkey.

Keywords: conflict, Assad, terrorism, Middle East.

1 Úvod

Na začiatok tohto článku považujem za veľmi dôležité spomenúť, že vojenský konflikt v Sýrii nesie veľmi špecifický charakter, ktorý začína mať celosvetový dosah. Určitým metodologickým problémom je určenie konkrétneho vinníka konfliktu na základe dokázateľných faktov a dôkazov. Konflikt sa počas troch rokov dostal do fázy, že krajina je natoľko materiálne a ľudsky zdecimovaná, že si ani jedna strana konfliktu nemôže dovoliť argumentovať svojím mierovým posolstvom. Najrenomovanejší odborníci a novinári z celého sveta sú názorovo rozpoltení a nie je im jasné, kto je tu vinníkom. Situácia začala byť veľmi málo čitateľná a z odborného hľadiska sa nedá posudzovať čiernobielou optikou.

2 Rozporuplnosť informácií o konflikte v Sýrii vo svetových médiách

V celosvetovom meradle môžeme zaznamenať výrazné rozdiely poskytovania objektívnych informácií o dianí v Sýrii. Tu sa však vynára aj otázka, ktorá strana je mierovejšia a tým pádom objektívnejšia? Odpoveď znie, že obe strany konfliktu neznesú kritéria mierovosti a kriticky morálneho prístupu. Počas konfliktu na oboch stranách prišlo k veľkému počtu vojenských, ale aj bohužiaľ civilných obetí. Krajina je z ekonomického hľadiska zruinovaná a momentálne sa vládny režim zameriava na udržanie vlády nad krajinou v boji so slobodnou Sýrskou armádou. Viaceré svetové médiá citujú neoverené zdroje a na titulkoch sa objavujú správy, ktoré sa ďalší deň úplne vyvrátia. Tým sa vyvoláva nedôvera o absolútnej relevantnosti informácii a vyvstáva polemika čo sú v skutočnosti pravdivé a objektívne informácie, keď vieme, že obe strany občianskeho konfliktu neznesú kritéria menšieho zla. Priebeh nepokojov je takmer nemožné objektívne sledovať kvôli neprítomnosti nezávislých novinárov, ktorým Sýria nepovolila vstup do krajiny. Preto je množstvo správ rozporuplných a informácie od štátnej tlačovej agentúry SANA sú často úplne protichodné s vyhláseniami opozície. Západné zdroje najčastejšie citujú *Sýrske observatórium pre ľudské práva* (SOHR), ktoré len ťažko možno považovať za spoľahlivý zdroj. Niektorí renomovaní odborníci spochybňujú relevantnosť tohto zdroja. Daný zdroj sa má nachádzať v Londýne v dvojizbovom byte s dvoma pracovníkmi – sýrskym imigrantom a prekladateľkou a sekretárkou v jednej osobe – ktorí sú údajne v telefonickom kontakte s predstaviteľmi opozície. Správy, ktoré vydáva SOHR bývajú označované ako nevyvážené a obviňované z tendenčnej podpory opozície, keďže všetky správy dostávajú od nej. Naproti tomu, SANA označuje ozbrojenú opozíciu ako nezávislé skupiny teroristov a banditov, ukrývajúcich sa za ľudské štíty. Podľa SANA sa armáda snaží chrániť civilné obyvateľstvo pred teroristami, ktorí mučia a popravujú tých, ktorí sa k nim nechcú pridať. Assad ich označil za „ozbrojené teroristické skupiny financované cudzími mocnosťami, snažiacimi sa vyvolať chaos“, zatiaľ čo opozícia obviňuje vládu z vraždenia vlastných občanov a používania ťažkých zbraní a leteckého ostreľovania. To však bolo niekoľkokrát vyvrátené. V niektorých médiách (britská BBC, katarská Al-Džazíra alebo rakúske noviny Kronen Zeitung) sa mali objaviť dodatočne upravené obrázky pre väčšiu dramatickosť. V niektorých televíziách mali byť ukazované zábery nie zo Sýrie, ale staré zábery z iných arabských krajín.

3 Chemické útoky v Ghoute, vyšetrovanie inšpektormi OSN

Podľa viacerých informácií sa mali odohrať chemické útoky na civilné obyvateľstvo 21. augusta 2013. Malo k nim prísť na východných predmestiach Damašku v oblasti Ghúta. Podľa zistení Organizácie Spojených národov bolo použitých 350 litrov sarínu. Počet obetí dosiahol stovky mŕtvych, pričom povstalecká Slobodná sýrska armáda oznámila 1 729 mŕtvych a až 6 000 zasiahnutých, zatiaľ čo nezávislá organizácia Lekári bez hraníc potvrdila po 24. auguste zhruba 3 600 ošetrených a len 355 mŕtvych. Ide o najväčšie využitie chemických zbraní od irackého útoku v Haladžbe proti Kurdom v roku 1988.

Podľa povstalcov chemické zbrane použila sýrska armáda podporujúca režim Bašára Assada, vláda naopak viní z použitia zbraní povstalcov. Sýria bola v čase útoku jedným

z piatich štátov, ktoré nepodpísali Dohovor o chemických zbraniach, respektíve jedným zo siedmich, ktoré ju neratifikovali – sýrska vláda v roku 2012 priznala, že chemické zbrane má. Presvedčenie, že chemické útoky má na svedomí vládnuci režim, vyjadrili ústami svojich predstaviteľov okrem iného Spojené štáty americké, Francúzsko a Spojené kráľovstvo, a zároveň začali plánovať formu vojenského zásahu. Naopak, Rusko a Irán, krajiny, ktoré sa v konflikte dlhodobo stavajú na stranu Assadovho režimu, vyjadrili presvedčenie, že za útokmi stoja povstalci. Napriek určitej mediálnej propagande a chystanému útoku, USA nepredložili konkrétne dôkazy o Asadovej vine v prípade útoku chemickými zbraňami.

OSN informovala, že jej experti začnú so zberom vzoriek, aby mohlo byť uskutočnené objektívne vyšetrovanie. Povstalci z použitia bojového plynu obviňujú vládu, tá to odmieta. Špecialisti OSN začali prípravu na prácu v teréne. Generálny tajomník OSN Pan Ki-mun uviedol, že sýrska vláda počas vyšetrovania na východe metropoly prisľúbila dodržať pokoj zbraní. Experti OSN prileteli do Sýrie, aby preverili skoršie prípady údajných chemických útokov. Režim prezidenta Bašára Assada sa pre údajné nasadenie nervového plynu ocitol pod silným medzinárodným tlakom. Proti vojenskej intervencii pod vedením USA sa ostro vyslovil Damašek, ktorý varoval Washington, že zásah nebude „piknikom“ a že vojnové operácie „zažnú Blízky východ“. Teherán zasa upozornil Američanov na „tvrdé následky“, ak v Sýrii prekročí „červenú čiaru“.

Damašek útok pripisuje teroristom. Štátna televízia v sobotu oznámila, že vojaci našli v povstaleckých tuneloch pri hlavnom meste chemické látky. Opozícia v reakcii na to odmietla, že by akokoľvek chemické zbrane použila. Inšpektori OSN potvrdili, že v Ghoute bol použitý Sarín. Inšpektori OSN taktiež vyhlásili, že vyšetrovali len to, či došlo k chemickému útoku, nemali poverenie zisťovať, kto útok spáchal.

Sýrsky prezident Bašar Assad vyhlásil, že povstalci sa priznali k požitiu sarínu. Nasvedčujú tomu aj nové dôkazy, ktoré Sýria odovzdala Rusku. Rusko má k dispozícii svedectvo o tom, že sarín použitý pri augustovom útoku bol podomácky vyrobený. Dôkazy o zodpovednosti sýrskych povstalcov za chemický útok Lavrov odovzdal americkému ministrovi zahraničia Johnovi Kerrymu. „Sú to veľmi dobré dôkazy, ktoré to potvrdzujú,“ uviedol ruský minister. Ide vraj o svedectvo novinárov z miesta útoku a takisto mníchov z istého kláštora, ktorý sa nachádza neďaleko kritickej lokality. Rusko je pripravené podieľať sa na strážení sýrskych chemických zbraní, ktoré sa majú zlikvidovať na základe dohody medzi Moskvou a Washingtonom.

4 Potenciálny americký zásah v Sýrii a medzinárodná reakcia – USA, Turecko, Izrael, Irán

Americký minister zahraničia John Kerry vyhlásil, že USA sú si na základe informácií, ktoré získali tajné služby, isté, že sýrsky režim podnikol 21. augusta v Ghoute chemický útok. Podľa ministra pri ňom zahynulo 1 429 Sýrčanov vrátane 426 detí. Damašek označil tvrdenia Washingtonu za klamstvá. Kerry vyhlásil, že vinníci musia byť potrestaní a že zostať nečinný by bolo neprijateľné. USA podľa neho chystajú časovo obmedzenú a presne cielenú odvetnú akciu bez účasti amerických pozemných jednotiek v Sýrii. Naopak, turecký premiér Recep Tayip Erdogan, jeden z najväčších Assadových kritikov si myslí, že zásah v Sýrii by mal viesť až k zvrhnutiu režimu. Sýria

požiadala OSN, aby zabránila USA zaútočiť. Podľa hovorcu britskej vlády Putin povedal, že nemá dôkazy o útoku, ani o tom, kto by zaň mal byť zodpovedný. Rusko a Irán opäť varovali USA pred útokom na Sýriu. Rusko zopakovalo, že by to mohlo mať „katastrofálne následky pre región a vyzvalo medzinárodné spoločenstvo k opatrnosti. Keďže Sýriu chráni dômyselný systém protileteckej obrany, je útok z námorných lodí oveľa pravdepodobnejší než bombardovanie zo vzduchu. Pre spojenecké sily sú strely vypálené zvonku sýrskeho vzdušného priestoru oveľa bezpečnejšie, keďže by tak zbytočne neriskovali životy pilotov. Sýria na protileteckej obrane spolupracovala dlhé roky s Ruskom. To vraj uzatvorilo so Sýriou dohodu o dodávke šiestich batérií protiraketového systému S-300 ešte v roku 2010. Ich dodanie nebolo dosiaľ potvrdené, je však zrejmé, že by spojeneckým silám mohli spôsobiť najväčšie komplikácie. Pokiaľ by americká armáda spolu s NATO zahájila akciu proti Sýrii, nemusí to byť pohodlné víťazstvo. Sýria má v súčasnosti 60 batérii typu Buk, ktoré sú ruskej výroby. Ide o raketový systém stredného doletu typu zem-vzduch. Dokáže zostreliť aj bezpilotné lietadlá.

Aj keď sa doteraz sýrski vládni predstavitelia borili „len“ s občianskym konfliktom, teraz je situácia vážnejšia. Na strane Izraela stojí aj ich blízky spojenec USA. Zatiaľ však nie je jasné, aký bude oficiálny dôvod ich zapojenia sa do konfliktu. Prezident Obama nedávno vyhlásil, že použitie chemických zbraní sýrskou armádou je dôvodom pre dodávanie amerických zbraní povstalcom. V súvislosti s týmto krokom sa vynorili pochybnosti, že USA hľadá dôvod na vojenský zásah proti Sýrii. Napriek tomu, však podľa Spojených štátov je za použitím chemických zbraní v Ghoute s najväčšou pravdepodobnosťou režim sýrskeho prezidenta Bašára Assada, a nie sýrski povstalci. Podľa hovorcu Bieleho domu Jaya Carneya, Spojené štáty stále hľadajú „nezvratný dôkaz“ o použití chemických zbraní v Sýrii. Konštatoval, že vyšetrovanie nemá určený časový limit. Podľa republikánskeho senátora Corkera nastal čas „začať meniť rovnováhu síl“ v občianskej vojne v Sýrii.

Podľa Charlieho McGratha, zakladateľa spravodajskej stránky wideawakenews.com, je izraelský útok na Damašek, ako aj americké vyjadrenie o prekročení hranice (tzv. červenej čiary) použitím chemických zbraní iba súčasťou západných vládnych síl na podnietenie vojny v regióne. Podľa McGratha sú skutočným cieľom všetky krajiny Blízkeho východu, nielen Sýria.

Novinár a špecialista na Stredný východ Ali Rizk pre Russia Today povedal, že Izrael sa snaží manipulovať americkou politikou v snahe zatiahnuť USA do ďalšej konfrontácie. Izrael chce podľa neho len vyprovokovať vojenskú akciu, v ktorej by bol nejakým spôsobom napadnutý. Benjamin Netanjahu, vníma Sýriu ako spojivo medzi Iránom a Hizballáhom. Iránsky minister zahraničných vecí Alí Akbar Sálehí v utorok vyhlásil, že sú to arabskí susedia Sýrie, nie Teherán, kto by mal reagovať na izraelské nálety blízko sýrskeho hlavného mesta Damašek. Sálehí uviedol, že arabské národy „musia stáť pri svojich bratoch v Damašku“. Varoval pred „vážnymi dôsledkami politického vákua“, ktoré by nasledovalo po páde režimu sýrskeho prezidenta Bašára Assada. Dodal, že neverí, že Izrael „by sa odvážil udrieť“ na iránske jadrové zariadenia, napísala agentúra AP.

Na letecký úder Izraela reagoval aj turecký premiér Recep Tayyip Erdogan, ktorý vyhlásil, že nálet na Damašek bol neprijateľný a dal sýrskej vláde príležitosť na

zakrytie svojho vraždenia. „Letecký úder, ktorý Izrael vykonal na Damašek, je úplne neprijateľný," povedal Erdogan v tureckom parlamente. Dodal, že nálet bol neodôvodnený a nič nemôže ospravedlniť túto vojenskú operáciu. Americký minister zahraničných vecí John Kerry sa stretol s ruským prezidentom Vladimírom Putinom a vyjadril názor, že USA a Rusko majú v otázke Sýrie spoločné záujmy. Podľa Kerryho patrí k týmto spoločným záujmom aj podpora stability v regióne a snaha zabrániť šíreniu extrémizmu. Šéf americkej diplomacie Putinovi tiež povedal, že americký prezident Barack Obama je presvedčený o možnej spolupráci USA a Ruska v otázkach Sýrie, Iránu, KĽDR a v ekonomickej oblasti, uviedla tlačová agentúra Reuters. Kerry vyjadril nádej, že obe krajiny dokážu ohľadom Sýrie nájsť „spoločnú reč". Moskva aj Washington vlani v júni podporili plán politického riešenia situácie v Sýrii. Nezhodli sa však v tom, ako ho uviesť do života. Sýrska opozícia nadviazala na vlnu nepokojov, ktoré sa odohrávali v ostatných krajinách a požadovali odstúpenie prezidenta Assada. V bojoch ich podporili USA, Saudská Arábia, Katar, Jordánsko, Turecko aj Izrael. Na stranu oficiálneho režimu sa otvorene postavilo libanonské hnutie Hizballáh, Irán či Rusko. Spojené štáty tiež v minulosti obvinili prezidenta Assada, že sa občianskou vojnou snaží len kryť svoj jadrový program. Žiadne dôkazy o existencii jadrových zariadení určených na vojenské účely v Sýrii zatiaľ nájdené a zverejnené neboli.

Putinov postoj k vojenskému riešeniu krízy v Sýrii. „Všetko, čo sa týka udalostí na Strednom východe, sa odráža vo svetovej ekonomike. Keď príde ku konfliktu, hneď rastú ceny palív a energetických zdrojov," upozornil. Destabilizácia regiónu prostredníctvom armádnej akcie je podľa Putina „kontraproduktívna". Putin upozornil, že za mierové riešenie konfliktu v Sýrii sa prihovára aj pápež František. Tušíme, že v Libanone a ďalších krajinách sú politici, ktorí by chceli predstaviť svoje túžby ako skutočnosť. Ale k žiadnym zmenám v našom postoji nedošlo. Minister zahraničných vecí Ruska Lavrov sa vyjadril, že „Od samotného začiatku konfliktu vyzývame všetkých činiteľov schopných ovplyvniť situáciu, aby sa nepostavili na žiadnu stranu, aby žiadali od bojujúcich zastavenie násilia a zahájenie rokovaní bez predbežných podmienok", – povedal minister komentujúc správy libanonských médií o tom, že sa postoj RF voči Sýrii zmenil.

5 Geopolitický význam regiónu z hľadiska energetických zdrojov

V skúmanom regióne je nezanedbateľný a strategickejší význam zásoby ropy a plynu. 25. júla 2011 podpísali predstavitelia Iránu, Iraku a Sýrie memorandum o výstavbe plynovodu Iránska magistrála. Od začiatku ho predstavovali ako alternatívu k plánovanému plynovodu Nabucco, ktorý sa mal ťahať z Kaspického mora. Napriek vyhláseniam politických predstaviteľov západných štátov sa javí, že kaspická ropa nedokáže nahradiť ruské dodávky ropy do Európy. Tento postup inicioval Irán, ktorý bol rok predtým odstavený od projektu Nabucco v dôsledku sankcií za jeho jadrový program. Plynovod Nabucco nie je európskym nápadom, ale návrhom Spojených štátov, ktorý sa zrodil bezprostredne po páde sovietskeho impéria. Trasa Islamskej magistrály má viesť cez Irak, Sýriu, Libanon a Stredozemné more do Európy. Návrh tejto trasy plynovodu môže byť problematický z hľadiska Spojených štátov, lebo na rozdiel od doteraz nerealizovaného Nabucca má tento koridor obchádzať jeho kľúčových spojencov v oblasti – Katar a Turecko. Plynová politika Washingtonu v tejto oblasti má podľa

konšpiračných teórií nasledovné ciele: zničiť ruský monopol v Európe, zbaviť Turecko závislosti na iránskom plyne a uľahčiť Izraelu možnosť vývozu plynu do niektorých európskych krajín po lacnejšej, pozemnej ceste. Sýria má pre budúci plynovod kľúčový význam nielen pre novoobjavené náleziská plynu v oblasti tretieho najväčšieho sýrskeho mesta Homs, ale najmä preto, že má byť najdôležitejším prepravným uzlom Islamskej magistrály. V čase, kedy Irán, Irak a Sýria začali rokovať o výstavbe nového strategického plynovodu vypukli nepokoje v Sýrii. Najťažšie boje v tejto krajine sa dnes vedú práve v okolí mesta Homs – križovatky budúcej Islamskej magistrály – územia, ktoré kontrolujú rebeli, sa zhodujú s trasami pripravovaného plynovodu. Na tomto mieste sa môže rozhodovať o budúcnosti tejto krajiny, práve tu je sýrsky uzol. Vojenský zásah v Sýrii by zmenil celú geopolitiku plynu, a práve o to sa dnes môže hrať na svetovej šachovnici.

6 Záver

Z objektívneho hľadiska nie je možné vykresľovanie situácie v duchu, že tu zápasí dobro so zlom. Za okolností, za akých konflikt vznikol, môže byť predstava, že odchodom Assada sa situácia v Sýrii upokojí ilúziou. Sýria predstavuje zhluk etnických skupín, kultúr a náboženstiev, ktoré by len podobne ako v Iraku či Líbyi stratil politický tmel. Ak sa pýtate, prečo dva a pol roka nikoho nezaujímalo, že v Sýrii zabíjali stovky ľudí denne, prečo nebol nikto schopný za také dlhé obdobie zastaviť boje, tak práve to je tá správna otázka, kde treba začať – pretože to vyhovovalo a vyhovuje všetkým silným hráčom v regióne.

7 Literatúra

<http://aktualne.centrum.cz/zahranici/blizky-vychod/clanek.phtml?id=789022>.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Ghouta_chemical_attack>.

<http://slovak.ruvr.ru/2013_09_12/Syrsky-konflikt-vyhrocuje-migracnu-situaciu-v-Europe/>.

<http://www.aktuality.sk/clanok/228212/preco-sa-bojuje-v-syrii/>.

<http://www.aktuality.sk/clanok/235206/online-vojna-v-syrii-27-8/>.

<http://www.businessinsider.com/us-intelligence-report-on-last-weeks-chemical-weapons-attack-in-syria-2013-8>.

<http://www.news.sk/rss/clanok/2013/09/2642961/povstalci-sa-priznali-k-pouzitiu-chemickych-zbrani-tvrdi-asad/>.

<http://www.nytimes.com/2013/03/20/world/middleeast/syria-developments.html?pagewanted=2&_r=0>.

<http://www.reuters.com/article/2013/09/02/us-syria-crisis-letter-idUSBRE98105G20130902>.

<http://www.teraz.sk/zahranicie/komisia-osn-utoky-vysetrovanie-sarin/58377-clanok.html>.

Trvalo udržateľný rozvoj, planetárne medze a potreba globálneho riadenia

Peter Ivanič[1] Slovenské centrum pre komunikáciu a rozvoj, n.o.
Peter Baláž[2] Edukácia@Internet, n.o.

Sustainable Development, Planetary Boundaries and the Need For Global Governance

Authors' contact details

[1] Slovak Centre for Communication and Development, Pražská 11, 811 04 Bratislava, Slovakia, ivanic@sccd-sk.org

[2] Edukácia@Internet, Víťazná 840/67A, 958 04 Partizánske, Slovakia, peter.balaz@ikso.net

Abstract: The subject of this paper are the basic premises of concept of sustainable development in the context of planetary boundaries, which mankind is approaching, or even trespassing in some cases, and the implications of this trend on the urgency of introducing global governance measures. Mankind is in a situation it has never been in before as it is forming its environment to the unprecedented extent. It is influencing world climate, it is acidifying oceans, it is affecting nitrogen cycle, it is causing the sixth biggest species extinction in the history of the planet. And this is just the fraction of the overall picture. There are thus two basic aims of this work, both reflected in the structure of the paper, too. The first one is to rivet attention at the problem itself - why is the sustainable development approach needed, and why should we be afraid of violating planetary boundaries. These issues are more deeply examined in the second and third chapter. The second aim is to identify social and/or political obstacles of putting sustainable development into practice at the planetary level. We are trying to outline the answer to the question why are we not able to cooperate for the common good even if we know that we are standing at the very edge of the deep and dark abyss, by offering possible reasons explaining our passivity. We are able to trace at least three of them. Finally, to be a bit less sceptical, we coin the positive prospect for future cooperation at the global level based on socio-psychological experiment in Robbers Cave, which showed that sometimes even groups having completely different or opposing interests can be forced to cooperation if they are exposed to some interest paramount for both of them. However, it is at least questionable whether it would not be too late...

Keywords: sustainable development, planetary boundaries, global governance, climate change.

Napísanie príspevku bolo podporené z prostriedkov Programu celoživotného vzdelávania EÚ.

1 Úvod

„Dnes už vedel o Utópii dosť na to, aby mu bolo jasné, že celá krajina je ako jedna veľká záhrada, prirodzene krásna a rozvitá, každá jej vrodená škaredosť bola opravená a prekonaná... Doba ekonomických konfliktov a experimentov je už za ňou, v Utópii už našli cestu ako robiť veci správne."

Ľudia ako bohovia (1923)
H. G. Wells

Keď si v minulosti autori vedeckej fantastiky predstavovali svet budúcnosti, mnohí z nich (predovšetkým však tí, ktorých významnejšie ovplyvnili rôzne sociálne a socialistické utópie, počnúc Thomasom Moreom, cez H. G. Wellsa až sovietskymi autormi končiac) si svet 21. storočia vysnívali ako raj na zemi, kde nik netrpí chudobou, hladom či nedostatkom, kde ľudia ovládli prírodu a svetu zavládol súlad. Žiaľ, ich predstavy zostali len na papieri a realita je omnoho menej prozaická.

Svet dneška trpí obrovskou chudobou a nerovnosťou, ktorá sa v mnohých prípadoch ešte viac prehlbuje, bohatí bohatnú a chudobní chudobnejú. A to aj napriek všetkým rozvojovým snahám, ktoré môžeme v masívnom inštitucionalizovanom meradle sledovať už bezmála sedemdesiat rokov. Zároveň sa planéta bezprecedentne otepľuje a mení sa na miesto, v ktorom bude život inakší, ako sme ho poznali do dnešných čias. Planéta naráža na svoje planetárne medze a ľudstvo je stále ďaleko od toho, aby spoločnými silami zabojovalo o svoju budúcnosť. Všetky tieto výzvy spolu tvoria kostru najväčšej z výziev, ktorá pred nami stojí v najbližších rokoch a desaťročiach – zabezpečiť trvalo udržateľný rozvoj na globálnej úrovni.

Budúci rok vyhlásila Európska komisia za Európsky rok rozvoja. Táto skutočnosť je významná nielen v kontexte (ne)dosiahnutých Miléniových rozvojových cieľov, ktorých odpočet vtedy prebehne, ale najmä skutočnosťou, že by na pôde OSN malo dôjsť k výraznej zmene rozvojovej paradigmy. Tá by sa mala posunúť od rozvojovej spolupráce krajinám takzvaného globálneho Juhu[1], k zodpovednosti za rozvoj planéty na všetky krajiny bez rozdielu, v duchu princípu č. 7 z Deklarácie z Ria prijatej na konferencii OSN v Riu v roku 1992 o „spoločnej, no rôznej zodpovednosti“ (OSN, 1992: s. 2). Je to príznakom uvedomenia čoraz širšej odbornej a politickej verejnosti, že naša planéta naráža a v niektorých prípadoch už aj prekračuje „planetárne medze“ (Rockström (ed), 2009), že už niet kam ďalej ísť, že si ľudstvo doslova píli konár, na ktorom sedí.

Čo bude nasledovať? Posunie sa svet bližšie ku globálnemu riadeniu a pokúsi sa tak spoločným koordinovaným úsilím zabrániť hrozbám, ktoré prinášajú klimatické zmeny, strata biodiverzity či narušený dusíkový cyklus? Alebo sa budeme naďalej hrať každý na svojom piesočku a handrkovať o formičky, zatiaľ čo sa na nás rúti bager, ktorý naše pieskovisko zrovná zo zemou aj spolu s nami?

2 Trvalo udržateľný rozvoj

Ako sme spomínali v úvode, ústrednou témou budúcich rokov a desaťročí by sa mal stať trvalo udržateľný rozvoj a jeho presadenie na globálnej úrovni. Čo máme pod týmto pojmom chápať?

Významným míľnikom v tejto otázke bola tzv. Brundtlandovej správa s názvom Naša spoločná budúcnosť (Our Common Future), report, ktorý pre OSN pripravila komisia pod vedením niekdajšej nórskej premiérky Gro Brundtland. Vtedy bol tento

[1] Pojmom globálny Juh bývajú v rozvojovom diskurze označované menej rozvinuté krajiny, z ktorých väčšina leží na južnej pologuli, respektíve na juh od „nás“. Nejde však o teritoriálne presne vymedzený pojem. Pojem spopularizoval v roku 1980 v tzv. Brandtovej správe vtedajší kancelár Nemeckej spolkovej republiky Willy Brandt. Správa je dodnes považovaná za najprepracovanejšiu analýzu medzinárodných rozvojových otázok. Willy Brandt viedol komisiu, ktorá správu vytvorila (Brandt, 1980).

koncept po prvýkrát v dejinách predstavený na takom vysokom fóre, pričom správa ho definovala ako „rozvoj, ktorý napĺňa potreby dnešnej generácie bez toho, aby ohrozil možnosti budúcich generácií uspokojiť ich vlastné potreby“ (OSN, 1987).

Toľko teoretická rovina, no skúsme sa na to pozrieť praktickejšie. Začnime tým, kde žijeme. Na našej planéte dnes žije približne 7,2 miliardy ľudí a náš počet neustále rastie, pričom ešte pred len čosi vyše sto rokmi nás bola len jedna miliarda. Momentálny ročný prírastok predstavuje približne 75 až 80 miliónov ľudí (Cohen, 2010: s. 6, 8). Podľa týchto čísiel, ktorým zodpovedá aj stredný odhad rastu populácie OSN (Obr. 1), môžeme predikovať, že už v roku 2020 by mohla populácia dosiahnuť osem miliárd. Potom by sa síce mohol rast spomaliť, no neustal by úplne, až by sa postupne v roku 2100 dopracoval k vyše 10 miliardám.

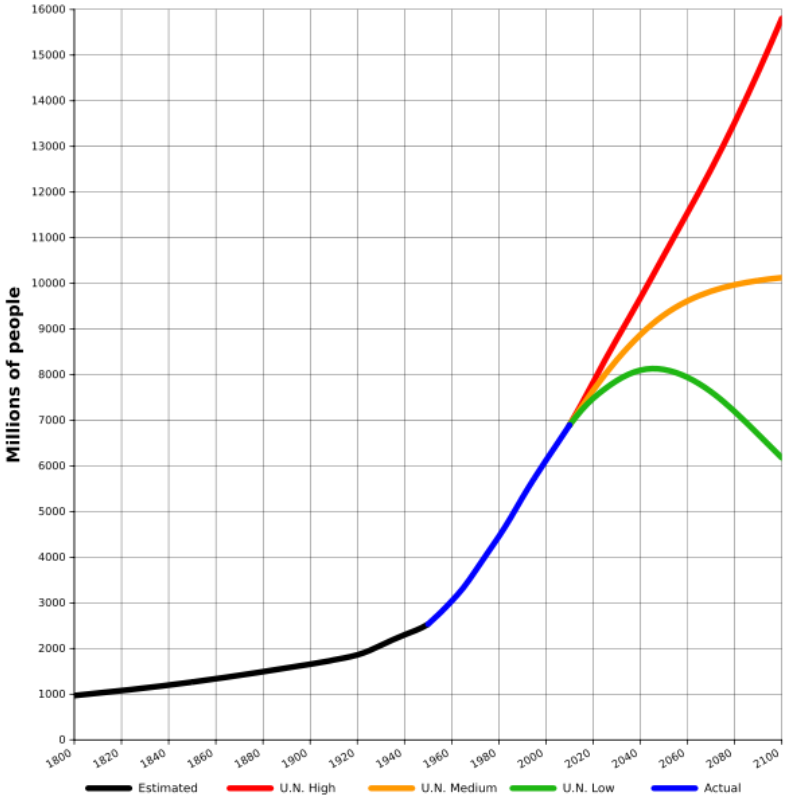

Obr. 1: Odhad populačného rastu[2]

Zdroj: Wikipedia Commons.

Všetci títo ľudia sa chcú mať, laicky povedané, dobre. Tí najchudobnejší, ktorých je na svete stále viac ako 1,2 miliardy (Olinto (ed), 2013, s. 1) potrebujú v prvom rade naplniť svoje základné potreby, prežiť, potrebujú jesť či šatiť sa. Keď sa vymania z kolotoča chudoby, tak začnú využívať výdobytky modernej doby, kvalitnejšie sa stravovať, zvyšovať svoje vzdelanie a vzdelanie svojich detí. Produktom tejto snahy „mať sa dobre“ je ekonomický rast, ktorý je niekoľkonásobne rýchlejší – 3 až 4 percentá ročne (MMF, 2014) – než je rast populácie – 1,1 až 1,2 percenta (Cohen, 2010).

[2] Odhad populačného rastu podľa odhadov OSN z roku 2010 (modrá, červená, žltá a zelená) a historických údajov US Census Bureau (čierna). Posledné aktuálne údaje sú modré, červená predstavuje najvyšší predpokladaný rast populácie na 16 miliárd v roku 2100, najnižšia zelená predstavuje pokles na 6 miliárd. Žltý stredný scenár predpokladá rast na vyše 10 miliárd v roku 2100.

To by mohol byť vo svojej podstate pozitívny znak – implikuje, že ľudia bohatnú. Odhliadnuc od možnosti, že sa dané bohatstvo môže distribuovať nerovnomerne (čo je fakt, ktorému sa však na tomto krátkom priestore nemôžeme hlbšie venovať), to však zároveň znamená vyššie nároky na našu planétu. Rovnako ako každý iný tvor totiž človek závisí na tom, čo mu naša zem dá, potrebuje jesť, bývať, či sa šatiť v prvom slede, a v širšom slova zmysle „žiť" v slede druhom. S rastúcim bohatstvom či blahobytom tak prirodzene rastie aj spotreba. No človek sa tak, akoby chápal, že to, čo má, mu dáva zem, nespráva. Eufemisticky povedané. Naopak, svojim správaním ohrozuje svoju samotnú existenciu, naráža a prekračuje „planetárne medze".

3 Planetárne medze

„... presúvate sa do nových oblastí a množíte sa a množíte až dovtedy kým nespotrebujete všetky prírodné zdroje, a tak jedinou možnosťou ako prežiť je rozšíriť sa do ďalšej oblasti. Na tejto planéte existuje aj iný organizmus, ktorý sa riadi takouto schémou. Vieš, ktorý to je? Vírus. Ľudské bytosti sú choroba, rakovina tejto planéty. Ste mor a my sme liek ..."

The Matrix, 1999
Súrodenci Wachovski

Opätovne si pomáhajúc citátom z populárnej fikcie sa presúvame k problematike tzv. planetárnych medzí, ktoré priamo nadväzujú na otázku (ne)udržateľného rozvoja. Ide o koncept, ktorý vytvoril Johan Rockström spolu s kolegami zo Štokholmskej univerzity a v roku 2009 uverejnil v časopise Nature (2009). Ide o určité hraničné medze, „ktorých prekročenie by nám malo naháňať strach" (Biello, 2011).

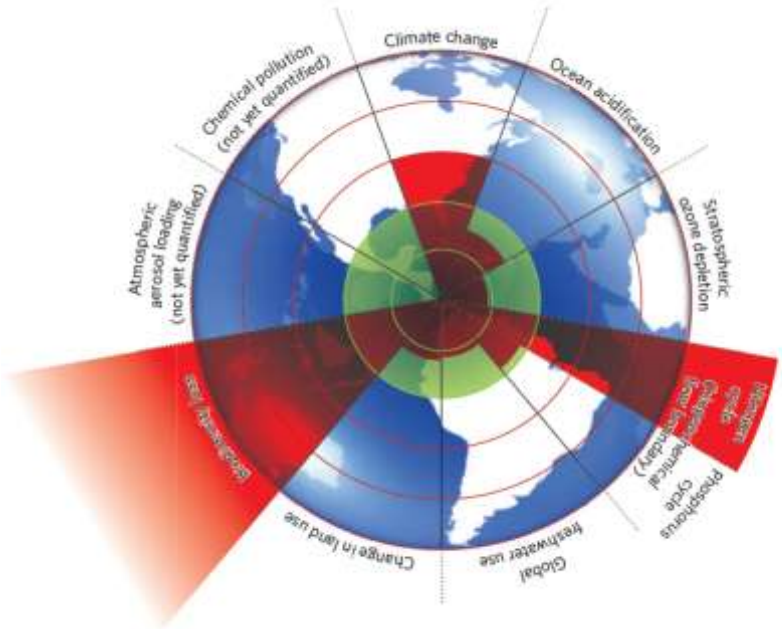

Obr. 2: Planetárne medze

Zdroj: Rockström (ed.), 2009, s. 472.

Medzi tieto planetárne medze Rockström s kolegami zaradili okrem iného acidifikáciu oceánov a neudržateľné využívanie sladkej vody, extenzívne využívanie pôdy, vytváranie ozónovej diery, klimatické zmeny, stratu biodiverzity či narušený dusíkový cyklus. Pričom v posledných troch menovaných oblastiach sme už hranice prekročili a možné dopady doslova naháňajú strach.

Treba podotknúť, že jednotlivé medze nie sú od seba nezávislé, naopak, navzájom sa môžu posilňovať a znásobovať. Vypúšťaním obrovského množstva kysličníku uhličitého do ovzdušia – ročne emitujeme až 36 miliárd ton (Ghose, 2013) a emisie kontinuálne rastú (EIA GOV) nehovoriac o ďalších skleníkových plynoch –podporujeme napríklad acidifikáciu oceánov (CDIAC) čím znižujeme biodiverzitu marínnej fauny a flóry – kyslé prostredie nepraje rastu kalcifikovaných častí živočíchov ako sú ulity či rastu koralov. Zároveň však prispievame aj ku klimatickým zmenám a globálnemu nárastu teploty – CO2 je významný skleníkový plyn. Nárast teploty zas zhoršuje prístup k vode, hrozí stratou ľadovcových zdrojov riek a znižuje potravinovú bezpečnosť (Stern, 2006, s. V). A takto by sme mohli pokračovať.

Všetky tieto dopady pritom nemajú len do očí bijúce environmentálne dôsledky. Nie, nie, narúšanie planetárnych medzí so sebou prináša predovšetkým mnohé spoločenské, bezpečnostné, ekonomické či dokonca psychologické implikácie. Vplyvom znečistenia či klimatických zmien sú a budú nútené migrovať celé populácie obyvateľov, čo bude vytvárať tlak na prijímateľské krajiny a potenciálne prinesie následky, ktoré trochu katastroficky opísal historik Gwynne Dyer v knihe Climate Wars (Dyer, 2010). Lokálne konflikty o vodu sa stávajú realitou už dnes, nehovoriac o tom v akej miere môžu prepuknúť ak sa oteplí o viac než ten necelý jeden stupeň, o ktorý sa už teplota zvýšila oproti predindustriálnej ére (EEA, 2010, s. 25). Aj ekonomické dopady môžu byť nedozierne, už dnes poisťovne vykazujú narastajúce náklady spôsobené častejšími extrémnymi prejavmi počasia, zdravotníctvo musí taktiež reagovať napríklad na výdaje spojené s častejšími vlnami extrémneho tepla (Majtanová a Dlábiková, 2009). A napokon spomínané psychologické dopady – ako argumentuje biológ Edward O. Wilson z Harvardskej univerzity, každý z nás „trpí“ čímsi, čo vo svojej hypotéze nazval biofíliou, ktorú definuje ako „potrebu združovať sa s inými formami života“. Človek sa podľa neho skrátka cíti dobre v určitom prírodnom prostredí a prípadná degradácia tohto prostredia môže prispieť k narušeniu našej psyché (Grinde a Grindal Patil, 2009).

Naša neustále rastúca globálna ekonomika spôsobuje ako vedľajší efekt svojho rastu obrovskú environmentálnu krízu, ktorá ako vidíme z obrázku 2 neovplyvňuje len miliardy členov nášho živočíšneho druhu, ale i bezprecedentné množstvo iných živočíchov a rastlín, narúša zemskú klímu, mení chemické zloženie oceánov, vypúšťa do prostredia nevídané množstvá reaktívnych foriem dusíka. Človek doslova mení planétu v takej dosiaľ nevídanej miere, že niektorí vedci začali hovoriť o našej dobe ako o novej geologickej epoche – antropocéne (Zalasiewicz (ed.), 2010) – epoche človeka. A práve len človek sa s jej dopadmi môže vysporiadať.

4 Trvalo udržateľný rozvoj a globálne riadenie – výzva budúcnosti

Ako ľudstvo máme v dispozícii prepracovaný analytický aparát, ktorý nám umožňuje identifikovať problémy, pred ktorými dnes stojíme. Máme obrovské množstvo dostupných údajov a ešte väčšie množstvo brilantných mozgov a výkonnej výpočtovej techniky. V zásade vieme čo robiť. A aj napriek tomu nielenže nerobíme nič – my dokonca pokračujeme v pľundrovaní našej planéty, ďalej nakračujeme k dosiaľ nedosiahnutým planetárnym medziam a bezostyšne prekračujeme tie, ktoré sme už prekročili, bez reálnej snahy o zmenu.

V čom je problém? Ako zaistiť, aby bola svetová ekonomika udržateľná pre všetky tie miliardy ľudí dnes a v budúcnosti? Ako zaistiť, aby planéta dokázala nakŕmiť všetkých a pritom nespotrebovala „sama seba"? Ako zaistiť, aby sme našim potomkom zanechali planétu, akú by sme ju chceli dostať do vienka aj my? Jednou z odpovedí je vyššia miera globálneho riadenia. Aké má plusy a aké mínusy? Čo jej bráni?

Existuje viacero prekážok efektívneho vysporiadania sa s týmto problémom, prekážok brániacim presadeniu sa paradigmy globálneho riadenia, v rámci ktorej by aj jednotlivé krajiny, či národné štáty ak chceme, prijali skutočnosť, že ide o problém, z ktorého dopadmi sa dokážeme vysporiadať len spoločným koordinovaným úsilím a ústupkami na globálnej úrovni. Prečo to dosiaľ nepochopili? Príčin môže byť viac.

Jednou z hlavných je, že ide o medzigeneračný problém, kedy napriek odporúčaniu Gro Brundtland, aby sme planétu zanechali v stave, v akom by sme ju sami radi našli (OSN, 1987), nemyslíme na budúce generácie. Ide teda zároveň o morálny problém, ktorý Stephen Gardiner nazval, celkom výstižne „dokonalou morálnou búrkou" (Gardiner, 2008, s. 26). Budúce generácie sa nám nebudú môcť sťažovať, nebude predsa možné vziať na zodpovednosť za neschopnosť dohodnúť sa a urobiť potrebné kroky k zaisteniu budúcnosti niekoho, kto už nie je na svete. Čo oči nevidia, to srdce nebolí, žiadalo by sa povedať.

Ďalšou prekážkou je skutočnosť, že dané zmeny sa dejú pomaly – z pohľadu človeka a osobite z pohľadu volených politikov. Zvykli sme si na mihajúce sa novinové titulky a relatívne pomalé, kontinuálne planetárne zmeny prehliadame. Tvrdenia vedcov, nech sú akokoľvek dobre podložené, sa strácajú v mase iných informácií a dokážu ich prekričať a neraz i zničiť im reputáciu skeptici platení lobistickými združeniami – viď príklad reputácie Bena Santera, vedca, ktorý sa významne podieľal na potvrdení ľudstvom spôsobeného globálneho otepľovania, ktorého sa snažila zdiskreditovať v očiach verejnosti skupina petrodolármi platených lobistov na základe tvrdenia, že upravil výstupy správy Medzivládneho panelu o klimatickej zmene – upravil ich v rámci regulárneho peer review procesu (Oreskes a Conway, 2010, s. 2 – 5).

Pomalé sú zmeny aj z pohľadu politikov – ich obzor obvykle siaha maximálne jedno či dve volebné obdobia dopredu, čo taktiež neprispieva k riešeniu krízy a hľadaniu nástrojov globálneho riadenia. Nehovoriac o prevládajúcej snahe viesť viac responzívnu než zodpovednú politiku, mnohokrát uzavretú v intenciách národných štátov. Ukážkou na ilustráciou môže byť proces „prijímania" Kjótskeho protokolu opísaný nižšie, čím sa dostávame k podľa nášho názoru najvýznamnejšej prekážke vytvorenia funkčných štruktúr globálneho riadenia.

Tou prekážkou je štátna suverenita a vlastné parciálne záujmy jednotlivých krajín v medzinárodnej aréne. Suverenita a záujmy tak, ako ich poznáme dnes a z ktorých krajiny, ako môžeme vidieť aj na príklade procedúry okolo Kjótskeho protokolu, len neradi ustupujú. O čo šlo pri Kjóte? V roku 1992 sa stretli členské krajiny OSN na samite v Rio de Janeiro, kde prijali Rámcový dohovor o klimatických zmenách. Jeho podstatu tvorili mitigačné nástroje klimatických zmien na globálnej úrovni, pričom ich cieľom malo byť predovšetkým zamedzenie antropogénnym vplyvom na klimatický systém (OSN, 1992). No napriek tomu, že dohovor ratifikovalo dostatočné množstvo krajín už v roku 1994 (UNFCCC), nikdy skutočne neúčinkoval a emisie dodnes rastú.

Aby proces predsa len získal určité momentum, rozhodli sa signatári dohovoru prijať tzv. Kjótsky protokol, ktorý v duchu siedmeho princípu deklarácie z Ria dával nižšiu mieru zodpovednosti rozvojovým krajinám, než bohatým, rozvinutým krajinám. No Spojené štáty sa pod tento protokol odmietli podpísať, pokiaľ sa nepodvolí Čína. Tá zas operovala tým, že to nie je fér, keďže je v inej rozvojovej situácii a aj pôvodná dohoda bola iná. A tak zatiaľ čo sa medzi sebou krajiny hádali, mohli emisie ďalej rásť a svet ďalej dosahovať a prekračovať svoje planetárne medze.

Podľa mnohých vedcov je však k tomu, aby sme mohli vyriešiť celý tento komplex environmentálnych a na ne naviazaných sociálnych, bezpečnostných či ekonomických problémov, ktorým čelíme a čoraz viac čeliť budeme, nutné sfunkčniť štruktúry riadenia na globálnej úrovni, pričom by sme ich mali vybaviť reálnou mocou (Drexhage, 2008; Morano, 2009). Tento názor však naráža na názory celej palety odporcov, ktorým sa na jednej strane nepozdáva miera hrozieb, pred ktorými stojíme a na strane druhej sa stavajú proti akejkoľvek skutočnej štruktúre globálneho riadenia, pretože by ju považovali za narušenie štátnej suverenity krajín (viď napríklad Groves, 2009).

5 Záver

V príspevku sme sa snažili v krátkosti zosumarizovať základné východiská problému, pred ktorým ako ľudstvo stojíme. Ľudstvo, ktoré je čoraz bohatšie a početnejšie, si samo píli konár, na ktorom sedí. Svojim správaním systematicky dosahuje a prekračuje takzvané planetárne medze, čím v mnohých prípadoch nezvratne mení globálny ekosystém a jeho jednotlivé komponenty v takom bezprecentnom rozsahu, že ohrozuje samotnú svoju existenciu. Niektorí vedci preto hovoria, že sme vstúpili do novej geologickej epochy – do antropocénu. Ten honor, že po nás nazvali celú epochu, však nepochádza z nášho prospešného pôsobenia na planétu. Naopak.

V nie príliš vzdialenej budúcnosti preto pred nami stojí výzva presadiť novú rozvojovú paradigmu, paradigmu trvalo udržateľného rozvoja na celosvetovej úrovni. To si však vyžaduje mieru dosiaľ nevídanej koordinácie politík jednotlivých krajín, ktoré dosiaľ stále myslia skôr v intenciách národných štátov a svojich parciálnych záujmov, čo je však v kontexte celoplanetárneho ohrozenia ukážková lose-lose stratégia – prehráme všetci.

Doterajšia skúsenosť, napríklad s prijímaním Kjótskeho protokolu, ukazuje, že to nebude jednoduché. Dôvodov sme spomenuli viacero, medzi iným fakt, že sú tieto deje príliš pomalé na to, aby ich brala verejnosť skutočne vážne, o politikoch, ktorých horizont je ohraničený volebným obdobím ani nehovoriac. Práve v tomto bode však

vidíme potenciálne „šťastie v nešťastí“. Ak sa dopady nášho pľundrovania planéty zrýchlia, možno to ľudstvo primäje k zjednoteniu línie a vytvoreniu systému efektívneho globálneho riadenia.

Tento postup známy predovšetkým z amerických filmov, v ktorých planétu napádajú mimozemské civilizácie a ľudstvo sa pod vedením Bieleho domu zjednotí, má však svoju oporu aj vo vede. Môžeme naň aplikovať dnes už kultový sociálno-psychologický experiment známy ako Experiment v Robbers Cave. Dve súperiace skupinky chlapcov, ktoré v ňom proti sebe najprv bojovali, aby sa neskôr zjednotili pri dosahovaní nadradených cieľov (Sherif, 1961), sa dajú vnímať ako metafora akýchkoľvek iných zoskupení v konflikte, v našom prípade v konflikte štátnych záujmov. Cestou k presadeniu globálneho riadenia v oblasti trvalo udržateľného rozvoja by teda mohlo byť odosobnenie sa od vlastných parciálnych záujmov krajín a sústredenie sa na spoločný záujem, nadradený záujem. Otázkou zostáva či je vhodné to nechať zájsť až tak ďaleko a či nebude až príliš neskoro...

6 Literatúra

BIELLO, D. 2011. Human Population Reaches 7 Billion--How Did This Happen and Can It Go On? [Online.] In: Scientific American. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.scientificamerican.com/article/human-population-reaches-seven-billion/>.

BRANDT, W. 1980. The Brandt Report. [Online.] In: Share The World’s Resources. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.sharing.org/information-centre/reports/brandt-report-summary>.

CDIAC. Ocean Carbon Dioxide. [Online.] In: Carbon Dioxide Information Analysis Centre. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://cdiac.ornl.gov/oceans/>.

COHEN, J. E. 2010. Beyond Population: Everyone Counts in Development. [Online.] In: Working Paper of Center for Global Development. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.cgdev.org/files/1424318_file_Cohen_BeyondPopulation_FINAL.pdf>.

DREXHAGE, J. 2008. Climate Change and Global Governance: Which Way Ahead? [Online.] In: Global Environmental Governance Briefing Paper no. 2. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.iisd.org/pdf/2008/geg_climate_gov.pdf>.

DYER. G. 2010. Climate Wars: The Fight for Survival as the World Overheats. London: Oneworld Publications. ISBN 978-1.78074-059-1.

EEA. 2010. The European environment — state and outlook 2010: synthesis. [Online.] In: European Environment Agency. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.eea.europa.eu/soer/synthesis/synthesis/at_download/file>.

GARDINER, S. 2008. A Perfect Moral Storm: Climate Change, Intergenerational Ethics, and the Problem of Corruption. In: VANDERHEIDEN, S. (eds.): Political Theory and Global Climate Change. Cambridge: The MIT Press. s. 25 – 42. ISBN 978-0-262-72052-6.

GHOSE, T. 2013. 2013 Global Carbon Emissions to Reach Record Level. [Online.] In: livescience.com. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.livescience.com/41326-2013-carbon-emissions-record-levels.html>.

GRINDE, B., GRINDAL PATIL, G. 2009. Biophilia: Does Visual Contact with Nature Impact on Health and Well-Being? [Online.] In: The National Center for Biotechnology Information. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2760412/>.

GROVES, S. 2009. The 'Kyoto II' Climate Change Treaty: Implications for American Sovereignty. [Online.] In: Special Report on Energy and Environment, Global Governance Issues and Copenhagen Climate Change Conference. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.heritage.org/Research/Reports/2009/11/The-Kyoto-II-Climate-Change-Treaty-Implications-for-American-Sovereignty>.

MAJTANOVÁ, A., DLÁBIKOVÁ, H. 2009. Klimatické zmeny a ich vplyv na možnosti poistenia. In: 7. mezinárodní konference Finanční řízení podniků a finančních institucí. Ostrava, Česká republika, 9. – 10. září 2009. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, katedra Financí.

MMF, 2014. Is the Tide Rising? [Online.] In: World Economic Outlook Update. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/update/01/pdf/0114.pdf>.

MORANO, M. 2009. Flashback: Gore: U.S. Climate Bill will Help Bring about Global Governance. [Online.] In: Climate Depot. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.climatedepot.com/2009/07/10/flashback-gore-us-climate-bill-will-help-bring-about-global-governance-2/>.

OLINTO, P. (ed.), 2013. The State of the Poor: Where Are The Poor, Where Is Extreme Poverty Harder to End, and What Is the Current Profile of the World's Poor? [Online.] In: Economic Premise. Vol. 125. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/EP125.pdf>.

ORESKES, N., CONWAY, E. M. 2010. Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming. New York: Bloomsbury Press. ISBN 978-1-60819-394-3.

OSN. 1987. Our Common Future [Online.] UN-Documents.net [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

OSN. 1992. Framework Convention on Climate Change. [Online.] In: UNFCCC. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.

OSN. 1992. Rio Declaration on Environment and Development. [Online.] [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>.

ROCKSTRÖM, J. (ed). 2009. A safe operating space for humanity. In: Nature. Vol. 461, No. 24 (2009), pp. 472 – 474.

SHERIF, M. (ed.). 1961. Intergroup Conflict and Cooperation: The Robbers Cave Experiment. [Online.] In: Classics in the History of Psychology. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://psychclassics.yorku.ca/Sherif/chap7.htm>.

STERN, N. 2006. Stern Review: The Economics of Climate Change (Executive Summary). [Online.] In: nationalarchives.gov.uk. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http:/www.hm-treasury.gov.uk/media/4/3/Executive_Summary.pdf>.

THE MATRIX. 1999. Quotes for Agent Smith (Character). [Online.] In: www.imdb.com. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.imdb.com/character/ch0000745/quotes>.

UNFCCC. Status of Ratification of the Convention. [Online.] In: UNFCCC. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://unfccc.int/essential_background/convention/status_of_ratification/items/2631.php>.

US EIA. International Energy Statistics. [Online.] In: US EIA. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=90&pid=44&aid=8&cid=ww,&syid=2007&eyid=2011&unit=MMTCD>.

WELS, H. G. 1923. Men Like Gods. [Online.] In: Project Gutenberg Australia. [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200221.txt>.

Wikipedia.org. 2012. World population chart, from 1800 to 2100. [Online.] [Cit. 23. 4. 2014.] Dostupné na: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:World-Population-1800-2100.svg>.

ZALASIEWICZ, J. (ed.). 2010. The New World of Anthropocene. In: Environmental Science & Technology Viewpoint. Vol. 44 (2010). pp. 2228 – 2231.

Konflikt súčasného charakteru individuálnej spotreby s biologickou podstatou života

Adrián Ondrovič[1] Ekonomický ústav SAV

The nature of individual consumption and biological basis of life conflict

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, adrian.ondrovic@savba.sk

Abstract: The global economic crises have changed economic discourse significantly. Even fundamental criticism of contemporary economic system has been allowed into mainstream discussions in a limited fashion. However there is another crisis, a largely ignored one, which is happening right in front of our eyes. And it is a much more serious one than the economic crisis, namely destruction of species. Although it has been recognized for decades now the destruction of environment continues on many fronts with ever increasing pace and there is very little being done on the ground to reverse the course. The pollution of air, water and soil, plunder of natural resources, climate change, deforestation and many more environmental problems have devastating effects on life on Earth. Although awareness of critical state of environment in the EU is high the individual actions in changing of consumption patterns is lagging behind. Every one of us, especially in the industrial societies, contributes with her or his own consumption to this global self destruction. The ever increasing demand on the ecosystem is generating more social conflicts around the world especially in the developing countries. Although the decline in demand caused by the economic crises had slowed down the destruction somewhat it is on the rise again. The nature of our individual consumption is considered to be the one of the major causes. We the ordinary consumers bare significant responsibility for the destruction of mother Earth. If we as humans want to survive a drastic change in consumption is needed. A change towards ecological consumption does not require change of political system. Thus it is much easier to achieve. It is a cultural change which is within everyone's reach.

Keywords: environmental crisis, pollution, public opinion on environmental issues, individual consumption, cultural change.

1 Úvod

Od vypuknutia globálnej ekonomickej krízy podstatne zosilnela kritika spoločenských pravidiel, podľa ktorých operujeme. Kritika náboženstva voľného trhu a deregulácií sa dostala aj do mainstreamového diskurzu avšak v prípade Slovenska žiaľ len vo veľmi obmedzenej miere. Verejnú diskusiu dominantné slovenské média úzkostlivo chránia, aby do nej neprenikli názory fundamentálnej kritiky súčasného spoločensko-ekonomického modelu.

Pretrvávajúce spoločenské problémy ako historická nerovnosť príjmov, nezamestnanosť a chudoba generujú celý rad ďalších závažných spoločenských problémov, ktoré okrem iného spôsobujú nárast podpory extrémistických politických síl. To vyvoláva nepríjemné paralely so spoločenskou situáciou v Európe na začiatku 20. storočia. Tieto problémy sú mimoriadne závažné a môžu viesť ku globálnym vojenským konfliktom.

Je však v silách spoločnosti ich vyriešiť, keďže ich príčiny a dokonca aj spôsoby ako ich riešiť, v podstate poznáme.

Súčasný industriálny model však vytvára problémy ešte väčšieho rozsahu a závažnosti – ekologické katastrofy. Tieto problémy však ohrozujú aj budúce generácie. Ekologické problémy ako klimatickými zmenami spôsobené povodne, suchá, požiare, ťažbou, priemyslom a poľnohospodárstvom zničená a zamorená pôda, otrávená voda a moria, znečistený vzduch, zlikvidovaná fauna a flóra, neznamená nič iné ako sebazáhubu ľudstva – choroby a smrť. A tieto problémy nevyrieši kvantitatívne uvoľňovanie, vládne investičné programy či pôžičky od MMF.

2 Deštrukcia ekosystému pokračuje a naďalej sa zintenzívňuje

Európska environmentálna agentúra (EEA) vydala v roku 2010 štúdiu *Stav a vyhliadky európskeho životného prostredia* (European environment's state and outlook – SOER 2010). Štúdia skúmala 11 globálnych megatrendov rozdelených do piatich skupín – sociálne, technologické, ekonomické, environmentálne a spravovanie spoločnosti. Na rok 2015 je naplánované ďalšie vydanie tejto štúdie, pričom agentúra priebežne vydáva aktualizácie skúmaných megatrendov. Najnovšia aktualizácia megatrendu číslo 10 *Increasing environmental pollution load* prináša opäť staré zlé správy.

Technologický pokrok, napríklad v automobilovom a chemickom priemysle, enormne zvýšil emisie, vytvárajúc stále komplexnejší mix škodlivých látok so závažnými dopadmi na životné prostredie. Perzistentné, bioakumulatívne a toxické látky (PBTs) sa stali vážnou hrozbou pre zdravie. Akumulované v pôde, absorbované mikroorganizmami a rastlinami, dostávajú sa do potravinového reťazca a majú komplexné negatívne následky na zvieratá aj ľudí ako rakovina, poruchy imunitného systému či reprodukcie.

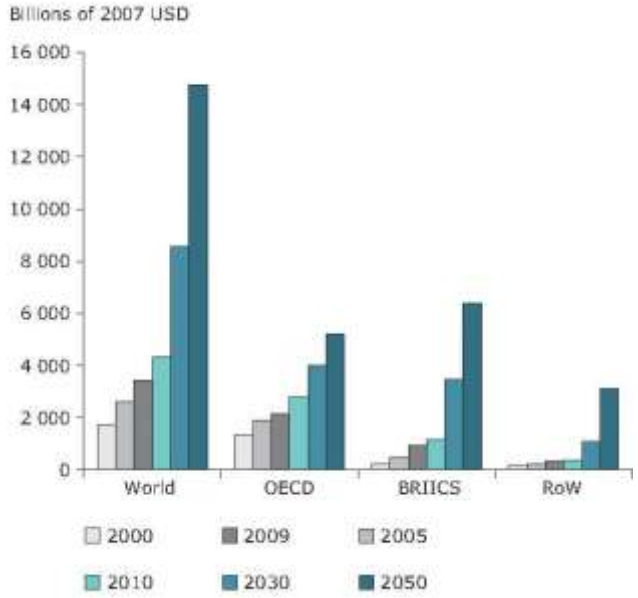

Graf 1: Produkcia chemikálií podľa svetových regiónov (tržby), 2000 – 2050

Zdroj: OECD, 2012 (dáta pre 2010, 2030 & 2050: projekcia z ENV-Linkages modelu).

Používanie chemikálií v poľnohospodárstve a v priemysle neustále celosvetovo rastie. I keď trendy sa v rôznych regiónoch líšia. Napríklad v južných krajinách Európy klesá používanie umelých hnojív a naopak v krajinách východnej a strednej Európy stúpa, pričom ešte výraznejšie stúpa v krajinách BRIICS. Zotrvačnosť znečistenia sa pri mnohých látkach počíta na desaťročia. Príkladom môže byť DDT, ktoré bolo v Európe zakázané v 80-tych rokoch a ešte v súčasnosti, takmer 40 rokov po zákaze jeho používania, je detekovateľná kontaminácia pôdy a potravín, predovšetkým mlieka a bravčového mäsa. Vedci už niekoľko rokov varujú, že dramatický úbytok včiel a vtáctva v Európe je spôsobený intenzívnym poľnohospodárstvom a masívnym používaním umelých hnojív, pesticídov, herbicídov a ďalších chemikálií. Pričom, v závislosti od regiónu, 30 až 50 % celkovej potravinovej produkcie vo svete končí ako odpad. Straty sú v celom procese od pestovania na poliach cez skladovanie, prepravu, v obchodoch a domácnostiach. V Európe straty na úrovni konečného spotrebiteľa predstavujú 1/3 celkových vzniknutých strát. Celý tento reťazec od výroby potravín súčasným intenzívnym poľnohospodárstvom, ktoré spôsobuje obrovské ekologické škody, až po nezodpovednú spotrebu konečných spotrebiteľov, je ekonomicky efektívny len vďaka tomu, že tieto škody sa do cien nepremietajú. Sú chápané ako externality, za ktoré zaplatí spoločnosť ako celok a budúce generácie. Znečistenie a deštrukcia prírody spôsobené priemyselnou výrobou sú ešte pestrejšie a to najmä vďaka ťažbe prírodných zdrojov a nerastných surovín. Tak poľnohospodárstvo i priemysel sú založené na energii z neobnoviteľných fosílnych zdrojov, ktorých spaľovaním sme vyvolali klimatické zmeny, ktorých následky už začínajú pociťovať mnohé regióny sveta.

Environmentálna a sociálna deštrukcia spôsobená súčasným ekonomickým modelom sa pochopiteľne stretáva s odporom. Množstvo ekologických hnutí a organizácií i jednotlivcov po celom svete vynakladá obrovské úsilie na ochranu a záchranu života na Zemi. Prehlbujú a zintenzívňujú sa aj konflikty komunít s korporáciami. Medzinárodná nezisková organizácia Global Witness uskutočnila štúdiu, v ktorej skúmala prípady vrážd ekologických aktivistov a zistila, že za obdobie rokov 2002 až 2012 sa ich počet takmer zdvojnásobil.

Tab. 1: Počet vrážd ochrancov pôdy a životného prostredia

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Spolu
Argentína							1		2	1	3		7
Brazília	43	73	39	39	39	29	28	27	34	28	36	33	448
Kambodža				5	1	3			1		3		13
Čad											5		5
Čile	1												1
Čína				3		1				1			5
Kolumbia				1					1	27	8	15	52
Kongo, DR									1		4		5
Kostarika												1	1
Ekvádor		1								1			2
El Salvador								3		1			4
Ghana				1									1
Guatemala		3						1	5		6	6	21
Honduras		2			2	1	3	1	26	36	28	10	109
India					2	1			1	2			6
Indonézia						1			3	2			6
Kazachstan												1	1
Keňa					1								1
Malajzia						1							1
Mexiko		2		2	2	2	1	7	7	4	10	3	40
Nepál								1					1
Nikaragua										2		1	3
Pakistan								1		2		1	4
Panama										1		1	2
Papua Nová Guinea												4	4
Paraguaj											10		10
Peru	1	1	2	1	3	1	5	9	3	11	15	6	58
Filipíny	2			4	14	2	2	4	9	8	15	7	67
Rusko						1						4	5
Sierra Leone										1			1
Srí Lanka									1				1
Sudán					3								3
Thajsko	4	2	3	1					1	1	3	1	16
Ukrajina								1			1		2
Venezuela		1										1	2
Spolu	51	85	44	57	67	43	40	55	95	129	147	95	908

Zdroj: Global Witness, Deadly Environment, 2014.

Vnímanie vážnosti stavu

V ekonomickej profesii silnejú hlasy, ktoré ostro kritizujú dominantný ekonomický model a súčasnú mainstreamovú ekonómiu. Jej základy stoja na neoklasických teóriách 19. storočia, ktoré vnímajú prírodu ako subsystém podriadený ekonomike, ktorého úlohou je poskytovať zdroje pre výrobu. Súčasná ekonómia vidí svet ako mechanický a nie organický systém.

Jeden z významných alternatívnych ekonómov súčasnosti Manfred Max-Neef predniesol návrh na zriadenie medzinárodného súdneho dvora pre ekonomické zločiny

proti ľudskosti – *International Tribunal for Economic Crimes against Humanity*. Jeho úlohou by bolo vyjadrovať súdy nad konkrétnymi ekonomickými aktivitami v konkrétnych regiónoch, či sú zločinmi proti ľudstvu alebo nie. Tento čilský ekonóm je súčasne členom medzinárodnej transdisciplinárnej skupiny 60 odborníkov, ktorá bola vytvorená ako iniciatíva Bhutánskeho kráľovstva s podporou Valného zhromaždenia OSN, s cieľom navrhnúť nový model ekonomiky a rozvoja sveta.

Aj obyvatelia Slovenska si vážny stav životného prostredia uvedomujú. Stav životného prostredia ako vážny dlhodobo vníma viac ako 70 % občanov (graf 2). Okolo rovnakého čísla sa pohybuje aj podiel občanov, ktorí si myslia, že zhoršovanie životného prostredia spôsobuje veľký rozvoj techniky a civilizácie (graf 3).

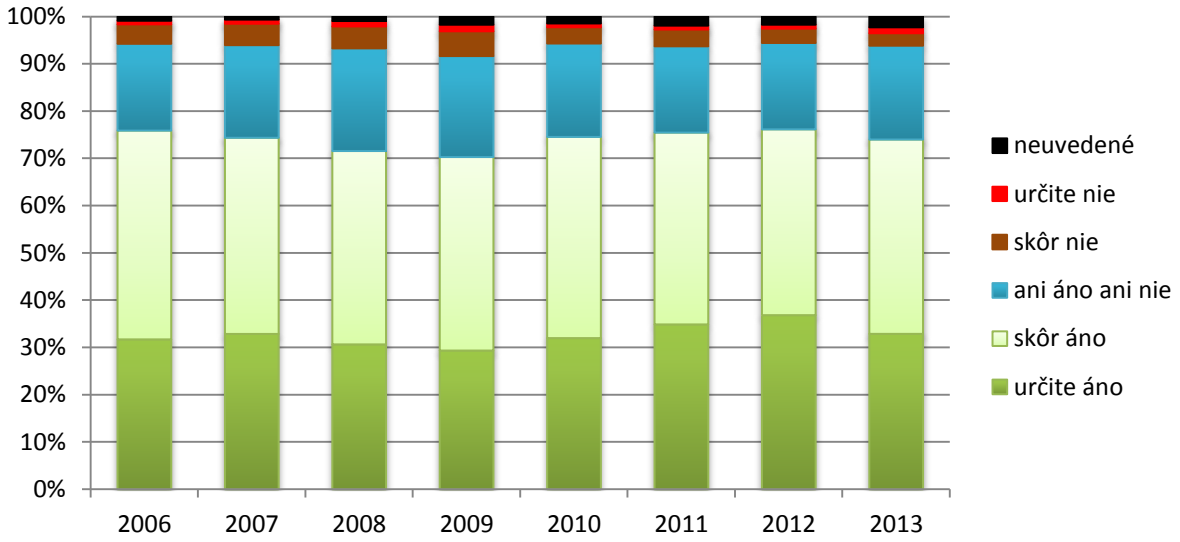

Graf 2: Stav životného prostredia je veľmi vážny

Zdroj: Median SK, 2014.

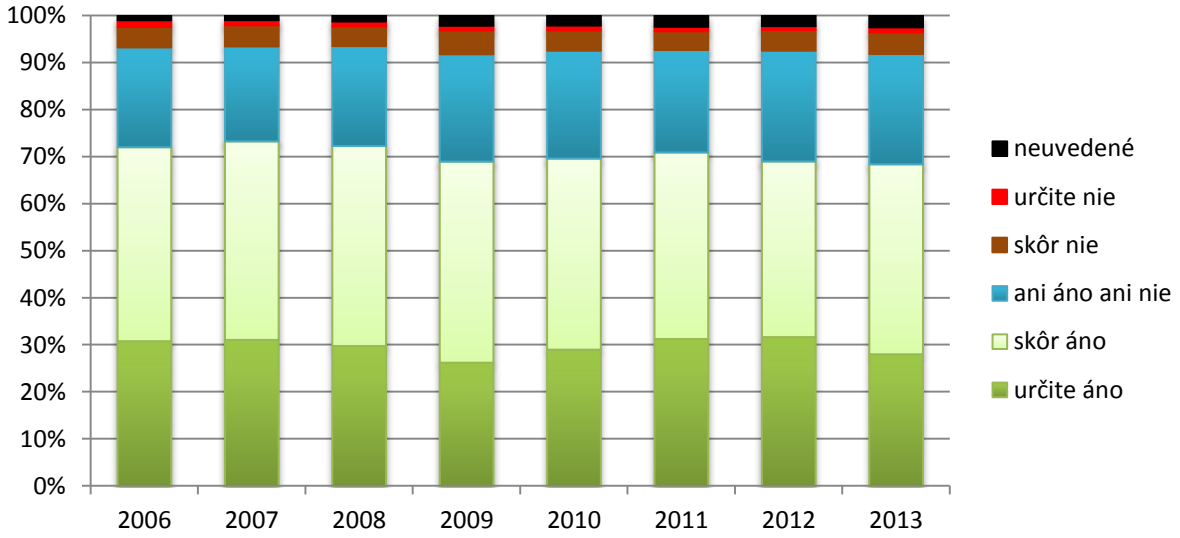

Graf 3: Zhoršovanie životného prostredia spôsobuje veľký rozvoj techniky a civilizácie

Zdroj: Median SK, 2014.

Podľa výsledkov prieskumu Eurobaromentra z roku 2011, ktorý skúmal postoje občanov EÚ 27 k životnému prostrediu, občania Slovenska patria do tej uvedomelejšej časti únie. Prejavujú vysokú ochotu nakupovať viac lokálnych produktov – 39,5 %, či recyklovať – 75,2 %. Tieto čísla patria k najvyšším v celej EÚ. Na druhú stranu až 33 % občanov SR nie je ochotných platiť viac za ekologické produkty – za nami je už iba Španielsko s 34 % a Portugalsko s 36 %. Až 32 % občanov SR, hneď po Nemecku s 38 % a Cypruse s 36 % si myslí, že robí „tak akurát dosť" pre efektívne využitie prírodných zdrojov. Tiež nie sú ochotní platiť viac ekologických daní – 0,7 %. Tento podiel je najnižší z celej EÚ.

Jedna vec je deklarovať názory k problémom životného prostredia a druhá sú reálne zmeny v spotrebiteľskom správaní. Európania sú veľmi znepokojení globálnymi environmentálnymi problémami, ale problémy, ktoré sú priamo spojené s ich vlastným správaním ich znepokojujú iba mierne. Názory a samotná spotreba síce sú prepojené, ale vzájomná korelácia nie je vysoká. Neplatí ani predpoklad, že najbohatšie a najrozvinutejšie štáty EÚ sú najviac pro ekologické (Pirani, Secondi, 2010). A prekvapujúco ani mladí ľudia nie sú výraznejšie ekologicky zameraní. Skôr sa javí, že ekologické správanie je viac otázkou kultúry spoločenstva.

3 Individuálna spotreba a kritické myslenie

V roku 2007 bola ekologická stopa spotreby občana Slovenska 4,06 gha (globálny hektár), pričom bio kapacita územia Slovenska je 2,68 gha na osobu. Teda občania Slovenska svojou spotrebou spotrebujú o 52 % viac prírodných zdrojov, ako je schopná príroda na našom území poskytnúť.

Celosvetový trend vývoja ekologickej stopy a jej predikcie zobrazuje obrázok 1.

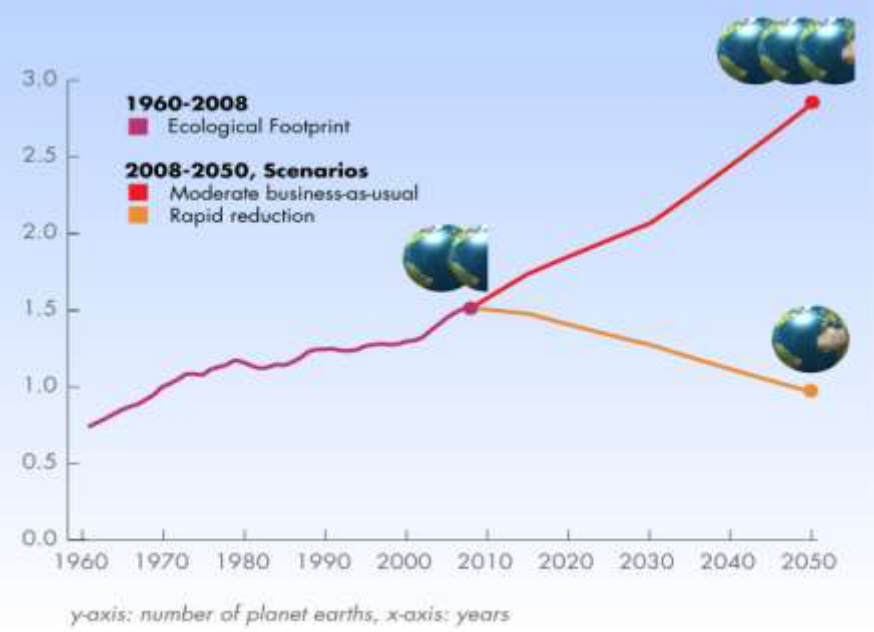

Obr. 1: Vývoj globálnej ekologickej stopy a scenáre ďalšieho vývoja

Zdroj: Global Footprint Network, 2010.

Charakter spotreby jednotlivca je do značnej miery určovaný spoločenským a prírodným prostredím, v ktorom žije. Keď vyrastáme ako deti, neskúmame, prečo nám dávajú jesť to, čo nám dávajú jesť doma v rodine, či v školských jedálňach. Neskúmame, prečo si obliekame to, čo si obliekame, neskúmame, prečo pozeráme televízor, neskúmame, prečo jazdíme autami. Ako deti preberáme správanie, zvyklosti, spoločenské normy a hodnoty a veľmi málo skúmame prečo, ako, načo. Ako však dospievame a naberáme nové vedomosti a životné skúsenosti, začíname si tieto otázky klásť. Kritické myslenie je významnou hybnou silou v živote jednotlivca a spoločnosti. A kriticky by sme mali prehodnocovať aj svoju individuálnu spotrebu.

Keď sa začneme kriticky zaoberať vlastnou spotrebou, a začneme si klásť otázky odkiaľ potraviny a výrobky, ktoré spotrebúvame pochádzajú; koľko km precestovali; ako boli vypestované/vyrobené; kto ich vypestoval/vyrobil; prečo ich vlastne spotrebúvame; potrebujeme ich vlastne vôbec; aké sú alternatívy; kde skončí tento produkt, keď ho vyhodíme; aké škody na prírode v celom životnom cykle produktu vzniknú; je pre nás táto spotreba škodlivá, prospešná; ak mali rovnakú potrebu aj naši predkovia pred 100-200 rokmi, akou spotrebou ju uspokojovali; je táto konkrétna spotreba vyvolaná reklamou, tlakom okolia alebo je vyvolaná reálnou nevyhnutnou potrebou, ktorú pociťujeme. Keď si začneme klásť tieto základné otázky a hľadať na ne odpovede, zistíme, že zmenu v štruktúre našej spotreby robiť potrebujeme, chceme a musíme.

Pri analýze vlastného spotrebného správania narazíme na zaujímavé fenomény. Napríklad, väčšina ľudí na Slovensku pri nákupoch v obchodoch a na trhoch používa umelé sáčky. Obyvatelia Slovenska ich spotrebujú ročne viac ako 400 ks na hlavu. To je viac ako 2 158 814 400 kusov ročne! Spolu s Poľskom a Portugalskom je to najviac v EÚ. Na druhom konci sú Fínsko a Dánsko s priemerom 4 plastové tašky na hlavu za rok. Niektoré krajiny v Európe zakázali ich používanie a určité kroky v obmedzení ich používania podniká aj Európska komisia. Otázka, ale znie, kde sa nachádza naša kultúrnosť, uvedomovanie si dôsledkov vlastného spotrebného správania, keď jeho dôsledky sú tak jasne a priamo viditeľné všade okolo nás.

Pozitívnym trendom na Slovensku je, že takmer 40 % občanov je ochotných kupovať viac miestnych produktov. To je spolu so Švédskom najviac v EÚ. V našom prípade ide predovšetkým o potraviny, keďže domáca výroba spotrebného tovaru je minimálna. Preferovaním domácich potravín znižujeme emisie, keďže potraviny necestujú tisícky km. Domáci veľkopestovatelia však používajú škodlivé chemikálie, preto je svoju vlastnú spotrebu potravín vhodné uspokojovať od malo producentov a preferovať takých, ktorí chémiu nepoužívajú. V tomto smere sa v niektorých krajinách, vrátane tej našej, rozvíja už niekoľko rokov aktivita *Komunitou podporované poľnohospodárstvo* (CSA – Community Supported Agriculture), ktorá spája priamo producentov a spotrebiteľov. Garantuje kvalitné a čerstvé poľnohospodárske produkty pre spotrebiteľa aj stabilný a predvídateľný príjem pre producenta.

Príkladov toho, čo robíme zle, ale aj dobrých nasledovania hodných príkladov by bolo mnoho. Prakticky na každú škodlivú spotrebu vieme nájsť lepšiu, menej alebo vôbec škodlivú alternatívu.

4 Záver

Každý jeden predmet, ktorý každý deň chytáme do rúk či vidíme očami, pochádza z prírody. Je to pretvorený kus prírody, ktorý má poslúžiť nám ľuďom. Či je to zubná pasta alebo kefka, či je to tričko alebo nohavice, či je to auto alebo lietadlo, či je to tanier alebo jedlo na ňom, či je to počítač alebo koberec – čokoľvek. Nie je nič okolo nás, čo by nepochádzalo z prírody. Vrátane nás samých.

Osobná spotreba jednotlivca v našej spoločnosti je súčasťou celkovej spotreby obyvateľov Zeme. A súčasná spotreba obyvateľov priemyselných krajín spôsobuje znečistenie prírodného prostredia do miery, ktorá poškodzuje zdravie živočíchov vrátane nás ľudí, spôsobuje vyhynutia celý druhov, negatívne ovplyvňuje reprodukciu, má celý rad negatívnych dopadov a ďalšie stále nové objavujeme. Spotreba prírodných zdrojov je 1,5-krát väčšia ako nám planéta môže poskytnúť. Ťažba a spotreba nerastných surovín spôsobuje nedozierne ekologické škody. Využívanie fosílnej energie spôsobuje globálne zmeny klímy. Toto všetko už vieme niekoľko desaťročí. Napriek tomu ľudstvo, vrátane našej spoločnosti, pokračuje v nezmenenom kurze. I keď pokles dopytu spôsobený ekonomickou krízou deštrukciu čiastočne spomalil, stále sa tvárime, že Zem je nekonečný zdroj a nekonečný odpadkový kôš.

Ak má ľudstvo prežiť, kultúrna zmena je nevyhnutná. Kultúrna zmena, ktorá zmení naše spotrebné správanie ako jednotlivcov. A na to nepotrebujeme zmenu spoločenského systému, na to nepotrebujeme zmeniť mocenské pomery vo svete. Zmena individuálneho správania je v moci každého jedinca. Samozrejme nie je to jednoduchá vec vymaniť sa z naučeného správania a prebudovať štruktúru svojej spotreby. Tiež nie je možné úplne zmeniť vlastnú spotrebu tak, aby neškodila prírode. Sebavzdelávanie o vlastnej spotrebe, hľadanie alternatív, boj so zvykmi, odolávanie tlaku okolia, to všetko potrebuje čas. Ale každá jedna pozitívna zmena je dôležitá.

Väčšina občanov Slovenska si uvedomuje vážnosť stavu životného prostredia. Ako však viac pretransformovať toto povedomie do reálnych činov? Mahátma Gándhí tvrdil, že skutočným cieľom politiky by malo byť presvedčiť ľudí, aby konali. Aby začali konať v tých veciach, o ktorých už vedia, že sú nesprávne a nespravodlivé.

Ekonómia ako veda, musí postúpiť do ďalšieho stupňa svojho vývoja a absorbovať do seba prírodu ako základný a obmedzený nadsystém ľudstva a jeho ekonomickej aktivity, bez ktorého ľudstvo nemôže existovať. Zodpovedné správanie sa voči sebe, matke Zemi, voči vlastnej existencii a voči budúcim generáciám nie je otázkou bohatstva spoločnosti, ale úrovne jej kultúry.

5 Použitá literatúra

EUROBAROMATER. 2011. *Attitudes of European citizens towards the environment.* Special Eurobarometer 365 – EB75.2 [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_365_pres_en.pdf>.

EUROPEAN COMMISSION DG ENV. 2006. *Changes in Agricultural Policy Needed to Halt Loss of Farmland Birds.* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/34na3.pdf>.

EUROPEAN COMMISSION DG ENV. 2006. *Pesticide DDT's Polluting Legacy will Last for Many Decades.* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.eea.europa.eu/publications/global-megatrend-update-10-increasing/at_download/file>.

EUROPEAN COMMISSION. 2013. *Environment: Commission proposes to reduce the use of plastic bags* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1017_en.pdf>.

EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY. 2014. *Assessment of global megatrends — an update; Global megatrend 10: Increasing environmental pollution load* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.eea.europa.eu/publications/global-megatrend-update-10-increasing/at_download/file>.

EUROPEAN FOOD SAFETY AUTHORITY. 2013. *The 2010 European Union Report on Pesticide Residues in Food* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/doc/3130.pdf>.

GLOBAL FOOTPRINT NETWORK. 2010. *Ecological Footprint Atlas 2010* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/Ecological_Footprint_Atlas_2010.pdf>.

GLOBAL FOOTPRINT NETWORK. 2012. *The National Footprint Accounts.* Working paper. [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.footprintnetwork.org/images/article_uploads/National_Footprint_Accounts_2012_Edition_Report.pdf>.

GLOBAL WITNESS. 2014. *Deadly Environment* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.globalwitness.org/sites/default/files/library/DeadlyEnvironment.pdf>.

GREENPEACE RESEARCH LABORATORIES TECHNICAL REPORT. 2013. *Bees in decline* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.greenpeace.org/eu-unit/Global/eu-unit/reports-briefings/2013/130409_GPI-Report_BeesInDecline.pdf>.

GUSTAVSSON, J. et al. 2013. *The methodology of the FAO study: "Global Food Losses and Food Waste - extent, causes and prevention" - FAO, 2011.* SIK - The Swedish Institute for Food and Biotechnology. [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.sik.se/archive/pdf-filer-katalog/SR857.pdf>.

INSTITUTION OF MECHANICAL ENGINEERS. 2013. *Global Food WASTE NOT, WANT NO.* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.imeche.org/docs/default-source/reports/Global_Food_Report.pdf>.

MAX-NEEF, M. 2014. *The good is the bad that we don't do. Economic crimes against humanity: A proposal.* In: *The Economic Journal.* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800914000585/pdfft?md5=acc2d31fa93ae470671d2de56995a4a7&pid=1-s2.0-S0921800914000585-main.pdf>.

PAN UK FOOD & FAIRNESS. 2008. *Which Pesticides are Banned in Europe?* [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/32na2.pdf>.

PAUL F. DONALD, FIONA J. SANDERSON, IAN J. BURFIELD, FRANS P. J. VAN BOMMEL, *Further evidence of continent-wide impacts of agricultural intensification on European farmland* birds, 1990–2000, Agriculture, Ecosystems & Environment, Volume 116, Issues 3–4, September 2006, Pages 189-196, ISSN 0167-8809. [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] Dostupné na: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016788090600079X/pdfft?md5=7be43e113480a41ff17a361bddbb4e14&pid=1-s2.0-S016788090600079X-main.pdf>.

PIRANI, E. AND SECONDI, L. 2011. *Eco-Friendly Attitudes: What European Citizens Say and What They Do*. [Online.] [Cit. 9. mája 2014.] ISSN: 1735-686. Dostupné na: <http://www.sid.ir/en/VEWSSID/J_pdf/108220110108.pdf>.

Oficiálna rozvojová asistencia (ORA): Historický prehľad vývoja pohľadov na termín hospodársky rozvoj a prístupy k jeho financovaniu

Katarína Rimegová[1] Technická univerzita v Košiciach
Michal Šoltés[2] Technická univerzita v Košiciach

Official Development Assistance (ODA): economic development and ways of its financing in historical perspective

Authors' contact details

[1] Technical University in Košice, Faculty of Economics, Department of Finance, Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, katarina.rimegova©tuke.sk

[2] Technical University in Košice, Faculty of Economics, Department of Finance, Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, michal.soltes©tuke.sk

Abstract: Classified as economically advanced countries were for the first time committed to progressively increase their Official Development Assistance (ODA) to reach 0.7 per cent of their gross national product at the General Assembly Resolution in 1970. The same commitment was pronounced for the last time at UN Millennium Project in 2005. The ODA is defined as "flows of financial and technical assistance administered with the promotion of the economic development and welfare of developing countries as the main objective ..." (OECD, „*Is it ODA*?", 2008). Although the commitment and the definition have not changed since its very origins, the approaches to its understanding and ways of delivery have been constantly evolving since then. As its definition indicates, evolutions of approaches to ODA are directly linked to approaches to development thinking itself. This is why it is important to understand the role of development aid within their historical context. The target of this paper is to present evolutions in development thinking - in the context of the global geopolitical situation - and strategies for its financing during the half of last century. The described period will be split in three main parts, with their specific approaches to ODA and its goals. The first is related to the import substitution strategy for development and the main role of ODA to finance boosts in investments and help developing countries industrialise. The second is related to the era of growing global belief in trade openness as necessary mean for countries development and high aid conditionality linked to *Structural Adjustment Program* for development. In the third period – in which ODA´s target to alleviate poverty is approached more directly - the focus is turned to recognising the necessity of good quality of governance and institutions in development process. It is explained in the conclusion that this last represents a paradox, which also divides most recent authors in their choice for selecting the approach to measuring aid effectiveness.

Keywords: official development assistance (ODA), economic development, development paradigms.

1 Úvod

Termín rozvojová pomoc sa začína objavovať v čase, keď po vojne vznikajú globálne inštitúcie a organizácie ako napr. Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD), Medzinárodný menový fond (MMF), Organizácia spojených národov (OSN) a ich rozvojový program (United Nation Development Programme – UNDP). Tie predstavujú organizačnú základňu pre

mnohostrannú multilaterálnu rozvojovú pomoc, ktorá vzniká za účelom podpory rozvoja vo svete s cieľom udržania mieru v globálnom merítku. Snahou charakteristickou pre 60-te roky bolo podávať čoraz vyššie sumy rozvojovej pomoci cez multilaterálne organizácie alebo eventuálne bilaterálnej pomoci poskytovanej sledujúc ich ciele. S touto snahou je spojený vznik Organizácie pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj (Organization for Economic Cooperation and Development – OECD), spoločne s jej Výborom pre rozvojovú pomoc (Development Assistance Committee – DAC). Ku kľúčovým výsledkom jeho práce patrí definícia oficiálnej rozvojovej spolupráce a jej oddelenie od ostatných finančných tokov do rozvojových krajín (Other Official Flows – OOF). DAC predstavuje platformu pre harmonizáciu rozvojových programov a v roku 1962 vydáva prvé štatistické výkazy rozvojovej pomoci, či už cez multilaterálny kanál, alebo bilaterálne (OECD, „*DAC in Dates*“, 2006). ORA je podľa OECD definovaná ako súbor tokov oficiálnej pomoci, zahrňujúcich: i) finančnú pomoc vo forme grantov alebo pôžičiek (s percentuálnym zastúpením grantovej časti minimálne 25 %) a ii) technickú pomoc; poskytovaných s hlavnými cieľmi hospodárskeho rozvoja vo svete a blahobytu v rozvojových krajinách (OECD, „*Is it ODA*?“, 2008).

Rozvojové krajiny prijímajúce pomoc, tzv. *recipientské krajiny* alebo dnes zaužívaný termín „*partnerské krajiny*“, musia byť uvedené v zozname OECD oficiálnych recipientských krajín pre ORA. Pomoc je poskytovaná tzv. *donorskými krajinami*. Do skupiny donorov partia tzv. *rozvinuté krajiny,* zatiaľ čo do skupiny recipientov tzv. *krajiny rozvojové*. Hlavným cieľom ORA je pomáhať krajinám postupovať v rámci uvedených členení, pričom jej efektívnosť je meraná podľa jej vplyvov na determinanty uvedeného členenia. Toky ORA zahŕňajú kontribúcie donorských vládnych agentúr recipientským krajinám, či už cez: i) *bilaterálny kanál* (priamo); ii) *trilaterálny kanál* (v spolupráci s inou krajinou); alebo iii) *multilaterálne inštitúcie,* ktoré neprestajne pribúdali. Rozvinuté krajiny sú donorskou komunitou podnecované ponúkať 0,7 % z ich HNP na účely podpory tohto záujmu (naposledy v Správe Medzinárodnej konferencie OSN o financovaní rozvoja, Mexiko, 2002). S cieľom napomôcť hospodárskemu rozvoju vo svete však nesúvisia iba hodnoty poskytovanej ORA, ale aj spôsoby jej poskytovania vychádzajúce z cieľov rozvojových stratégií. Za celé obdobie od vzniku oficiálnej rozvojovej pomoci sa však tieto prístupy menili paralelne s meniacimi sa pohľadmi na samotný termín rozvoj.

Cieľom tohto článku je predostrieť historický prehľad rozvojových teórií vysvetlených aj na pozadí globálnych politicko-ekonomických podmienok meniacich sa v čase, ktoré spoločne výrazne ovplyvňovali prístupy k rozvojovej pomoci, jej ciele a formy. Priblížené budú tri hlavné obdobia vývoja rozvojových stratégií, ako aj špecifické cielenia rozvojovej pomoci v ich rámci a problematiky s nimi súvisiace.

2 Prvá rozvojová paradigma – industrializácia, substitúcia importu a financovanie chýbajúcich investícií

Odbor hospodársky rozvoj začal existovať vo svetovom merítku až po druhej svetovej vojne (Krueger, 2008). V tom čase bol chápaný ako proces, pri ktorom je ekonomika transformovaná zo stavu, keď tempo rastu dôchodku na obyvateľa je malé alebo negatívne, na stav, kedy sa samo udržateľné tempo rastu dôchodku na obyvateľa stane

permanentnou dlhodobou funkciou (Adelman, 1961, p. 1). Ekonómovia sa v tej dobe domnievali, že keynesiánske ponímanie ekonómie, ktoré sa u nich presadilo, môže fungovať aj v rozvojovom svete. Uznávaná Harrod-Domarova rovnica ekonomického rastu, ktorá zodpovedala myšlienke, že jedinou bariérou rastu je nedostatok kapitálu na pracovníka (White, 1992), bola základňou, z ktorej vychádzali klasické rozvojové teórie. V optike rozvojových krajín bola u vtedajších ekonómov Harrod-Domarova rovnica prepísaná spôsobom, v ktorom investície vystupovali ako endogénna premenná, ktorej potrebná úroveň bola rátaná s cieľom dosiahnutia stanovenej (žiadanej) úrovne rastu. Namiesto úspor, ktoré boli v daných krajinách nedostačujúce, tieto chýbajúce investície mali byť financované tokmi kapitálu zo zahraničia vo forme rozvojovej pomoci. Po skúsenosti s Marshallovým plánom na zrekonštruovanie Európy nebolo veľa pochýb, prečo by modely, ako tzv. "*big push*" (Lewis, 1955, alebo Rostow, 1960), alebo „*take off*" (Rosenstein-Rodan, 1961) nemohli pre rozvojové krajiny fungovať. Ich základnou myšlienkou bola industrializácia a vysoké prílevy investícií. Cieľom týchto teórií bolo podporiť chudobné krajiny k tzv. "samostatne udržateľnému rastu", ktorý môže byť dosiahnutý vtedy, ak poskytované zahraničné financie pomôžu rozvojovým krajinám dosiahnuť úroveň, na ktorej krajný sklon úspor začne presahovať priemernú mieru úspor, pričom tá by mala rásť s dôchodkom. Následne by domáce úspory boli teoreticky dostačujúce na financovanie požadovanej úrovne rastu bez externej pomoci. Najchudobnejším krajinám odporúčal poskytovať okrem čistých financií aj technickú asistenciu s cieľom vylepšovania ich produkčných procesov (White, 1998).

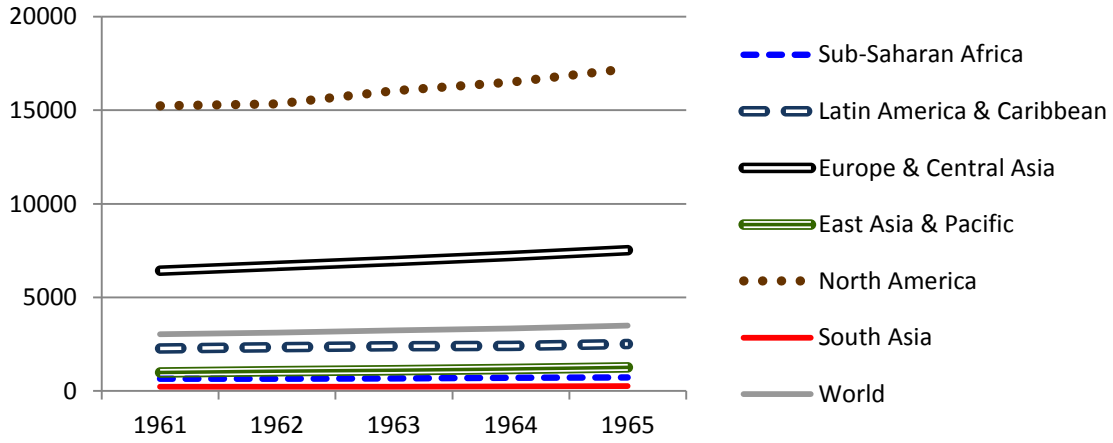

Obr. 1: Úrovne HDP na obyvateľa (const. US dollars) (1961 – 1965)

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Svetovej banky.

Napriek tejto technickej pomoci však, ako vyjasňuje autorka Krueger (2008), nedostatočný technologický rozvoj v chudobných krajinách v 50-tych a 60-tych rokoch spôsoboval závislosť rozvojových krajín na vývozy spotrebného tovaru a ich ekonomická situácia sa nevylepšovala, a to hlavne z relatívneho hľadiska ku krajinám rozvinutým. S cieľom vymanenia sa z tejto situácie si tieto krajiny začali prisvojovať stratégie *substitúcie importu* (Krueger, 2008, s 9). Pojem rozvoj začal zahŕňať aj otázky politické s cieľom podpory industrializácie rozvojového sveta. Autorka taktiež vysvetľuje, že veľa krajín v tomto období zvolilo fixný menový kurz, čo následne výrazne napínalo domáce zdroje. Expanzívne rozpočty tak znižovali vyhliadky na export, zatiaľ čo dopyt po dovoze kapitálu a polotovarov, s cieľom podporiť založené manufaktúry,

sa rýchlo zvyšoval. Podľa autorky efekt tohto javu na medzinárodnú podporu rozvoja spočíval hlavne v tom, že jej novou úlohou bolo pomáhať dopĺňať nielen úspory v chudobných krajinách, ale aj zásoby chýbajúcej zahraničnej meny. Začal sa objavovať termín "*Two-gap*" model alebo „*Dual-gap*" model (model dvoch nedostatkov). K prvým autorom, ktorí sa o tomto modeli zmieňujú, patria Chenery a Strout (1966)[1]. Autori však tvrdia, že následky tohto prístupu nefungujú pre všetky krajiny rovnako. Udávajú dva nasledovné faktory, ktoré ovplyvňujú ich finálny výsledok: i) konkrétny nedostatok, ktorý je reálnym problémom v danej krajine; ako aj ii) úroveň krajného sklonu úspor a importov. Objavujú sa prvé štúdie na tému efektívnosti rozvojovej pomoci. V tomto období ide o lineárne modely rastu alebo investícií upravené tak, že ORA v nich vystupuje ako jeden z uvažovaných faktorov. Výsledky týchto štúdií sa však vzájomne priečia a neponúkajú žiaden konsenzus (Doucouliagos a Paldam, 2007). V štúdiách zaoberajúcich sa efektívnosťou pomoci sa poukazuje na tzv. „vytláčací efekt", keď tieto zahraničné financie namiesto zvýšenia investícií, pôsobia stimulačne iba na spotrebu vlády a substitúciou úspor (Griffin a Enos, 1970).

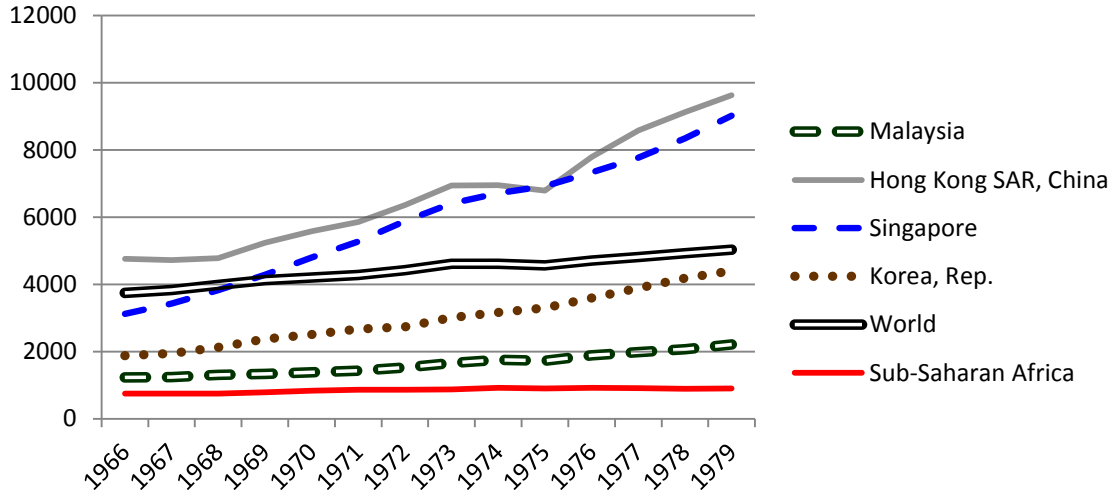

Obr. 2: Úrovne HDP na obyvateľa (const. US dollars) (1966 – 1979)

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov Svetovej banky.

Popri štúdiách zvažujúcich neefektívnosti pomoci, však pomaly dochádza aj k prejavom obmedzení aj samotných zatiaľ uznávaných rozvojových stratégií. Krajiny, ktoré sa otvorili globálnym trhom koncom 60-tych a v 70-tych rokoch, sa totiž začala javiť oveľa úspešnejšia, a teda spôsobila zmeny v pohľadoch na otázku rozvoja a jeho spôsobov financovania. Uvedený model dvoch nedostatkov začal strácať svoje opodstatnenie.

[1] Tí definujú tri prekážky rastu. K prvému *nedostatku úspor* "*saving gap*", pridávajú nielen vyššie uvedenú potrebu technickej asistencie (pre zvýšenie kapacity investovať), ale taktiež *nedostatok devíz*, tzv. „*trade gap*", alebo inak „*foreign exchange gap*". Tento posledný faktor nedostatočnej úrovne rastu je vyjadrením rozdielu medzi hodnotou požadovaných importov nedokončených výrobkov na potrebnú výrobu a nedostatočnými zárobkami z exportov. Chenery a Strout (1996) vysvetľujú, že rast chudobných krajín bude v prvom rade bránený schopnosťou investovať. Počas tejto fázy je podľa nich najpravdepodobnejšie, že nedostatok úspor bude výraznejší, a mal by byť vyplnený ako prvý, čo predurčí aj potrebu vyplnenia druhého nedostatku. Je však pravdepodobné, že nárast importov začne časom prevyšovať nárast exportov a ekonomika sa dostane do štádia, v ktorom sa výraznejšie otvára nedostatok devíz, ktorý je potrebné vyplniť. Pomoc má byť najproduktívnejšia v tejto poslednej fáze, keď nedostatok devíz vytvára situáciu nevyužitých domácich zdrojov. Vyplnenie tohto nedostatku tak pomáha nie len importovať, ale aj zaviesť domáce zdroje do produkcie.

3 Druhá rozvojová paradigma – otvorenosť medzinárodným trhom a Program štrukturálnych zmien

Krajiny ako Hongkong, Singapur, Južná Kórea alebo Taiwan a pod., ktorých ekonomický rast začal rýchlo dosahovať až 7 percent za rok (štatistiky Svetovej banky), boli v 70-tych rokoch príkladmi preukázateľnosti pozitívnych dôsledkov otvorenej ekonomiky. Slogan „Trade, not aid“ začína charakterizovať toto obdobie. Avšak v časoch otvárania sa trhom v globálnom merítku sa táto otvorenosť nejavila byť rovnako úspešná pre všetky krajiny (Krueger, 2008, s 10). Za úspechom zjavne stáli funkčné rozvojové stratégie, ktorých odporúčania ponúkali MMF a Svetová Banka. Tieto inštitúcie predostierajú *Program štrukturálnych zmien* (PŠZ) (*Structural Adjustment Program* – SAP), a nastáva tak obdobie podávania tzv. *Štrukturálnej vyrovnávacej pomoci* (ŠVP) (*Structural Adjustment Lending* – SAL), ktorou sa donori zaväzujú upraviť platobnú bilanciu rozvojových krajín pôžičkami, ak tie vykonajú reformy v oblasti verejných politík. Predostreté podmienky v podstate odzrkadľujú neo-liberálnu agendu redukcie vládneho intervencionizmu a reštrukturalizácie ekonomík. Konkrétnejšie, politiky PŠZ obsahovali odporúčania spojené s masívnou privatizáciou štátnych firiem všetkých sektorov, znižovaním daní a zároveň vládnych služieb zrezaním vládnych výdavkov. Stabilizačné kritériá PŠZ taktiež podnecovali k uťahovaniu monetárnej politiky, znižovaniu inflácie, zrezaniu vládneho rozpočtu a vylepšeniu platobnej bilancie (Easterly, 2003). Toky ORA v tom období narastajú, no najviac sa presadzujú pôžičky na úkor nenávratných grantov (Kocourek, 2006, kapitola 4.3.3).

V 80-tych rokoch prepukla dlhová kríza v rozvojových krajinách, ktorej základy tleli už v rokoch 70-tych. Tento hospodársky a sociálny prepad rozvojových krajín bol značne medializovaný a vyvolával rastúci záujem verejnosti o rozvojové projekty (Kocourek, 2006, kapitola 4.3.3). Nastalo ďalšie obdobie nárastu mimovládnych organizácií (MVO) a ich projektovej pomoci, ktoré priamejšie cielili sociálnu sféru. V rámci smerovania rozvojovej pomoci sa však do popredia výraznejšie dostáva otázka potláčania chudoby vo svete už v rokoch 70-tych, a to práve v dôsledku klesajúcej dôvery v ORA ako nástroj na zvýšenie ekonomického rastu (Moyo, 2009). Toky ORA sú čoraz viac orientované na krajiny s najnižšou úrovňou rastu (štatistiky DAC/OECD). Paralelne s týmito globálnymi politickými procesmi, v ktorých sa záujmy jednotlivcov dostávajú do popredia, v ekonomickej teórii prichádza Romer (1986) s novšou teóriou rastu, v ktorej vystupuje ľudský kapitál ako jednoznačný faktor ekonomického rastu. Podľa autora Kocourek (2006) k výraznejšiemu cieleniu ORA na sociálne záležitosti vo svete prispievajú ďalšie dva geopolitické faktory. Jedným z nich bol koniec studenej vojny. Autor poukazuje na výrazný pokles bilaterálnej zložky rozvojovej pomoci chudobným krajinám spôsobený zmenami v zahranično-politických vzťahoch rozvinutého a rozvojového sveta. Poukazuje na strategické zaujmi donorov (podobne ako Berthelemy, 2006, alebo Alesina a Dollar, 2004) a vysvetľuje, že v podmienkach globalizácie „západný“ svet stráca záujem vytvárať si politických spojencov a zároveň sú mu sprístupnené nové rozsiahle trhy postkomunistických krajín. V prvej polovici 90-tych rokov rozvojová pomoc v jej relatívnych hodnotách k HNP donorských krajín klesá v priemere cez viac ako polovicu (z cez viac ako 1 % na menej ako 0,5 % v priemere), pričom sa tento podiel nevylepšuje ani v druhej polovici desaťročia (štatistiky OECD/DAC).

V 90-tych rokoch tak medzinárodné organizácie hľadajú nové stimuly pre zvrátenie tohto klesajúceho trendu a dochádza k sérii veľkých konferencií, na ktorých došlo k schváleniu nových rozvojových cieľov (Kocourek, 2006, kapitola 4.3.3), pričom ide hlavne o sociálne ciele. Ekonomické ciele sú vysvetľované skôr ako cesta k ich dosahovaniu. Ďalším faktorom týchto konferencií sú hrozby, ktoré s globalizáciou prichádzajú a pred ktorými sa rozvinutý svet chce chrániť (Shafik, 2011). Autor medzi ne radí globálne konflikty, verejné zdravie, finančnú nestabilitu a klimatické zmeny.

4 Tretia paradigma – dôležitosť kvality vládnutia štátu a inštitúcií, „vlastníctvo“ rozvojových stratégií a globálny boj proti chudobe

Výsledky konferencií zaoberajúcich sa touto tematikou boli zhrnuté počas, tzv. *Summitu tisícročia* v roku 2000 v New Yorku. Na ňom bola presadená stratégia nového tisícročia, tzv. *Miléniová deklarácia*, ktorá s problematikou rozvoja začína spájať otázku zníženia chudoby vo svete prvoradým spôsobom (OSN, 2000, „*United Nations Millennium Declaration*“, 55/2, 2000, New York). Táto nová stratégia pre globálny rozvoj sa vyznačuje mnohodimenzionálnym prístupom k riešeniu problematiky. Súborným oficiálnym materiálom indikujúcim zmeny v prístupoch k rozvojovej pomoci bol politický dokument OECD/DAC (1996) s názvom *Formovanie 21. storočia: prínos rozvojovej spolupráce*. Okrem iného tam stojí, že oficiálna rozvojová pomoc nového tisícročia by mala byť zameraná na rozvoj ekonomického a finančného prostredia, ako aj na podporu štrukturálnych, sociálnych a ľudských potrieb miestnej komunity či celej spoločnosti. Ako nástroje na dosiahnutie uvedeného efektu, materiál uvádza podporu sociálneho rozvoja, pričom pozornosť orientuje na sektory ako základné vzdelanie, primárna lekárska starostlivosť a plánované rodičovstvo, ale aj na témy ako zapájanie všetkých občanov (osobitne žien) do ekonomického a politického života. Taktiež je uvedená, ako ďalší dôležitý faktor rozvoja, demokraticky volená vláda, právny štát a ochrana ľudských práv. Sumarizácia týchto zámerov bola predostretá v rámci vyššie uvedenej *Miléniovej deklarácie* OSN, ktorá ponúka osem tzv. „*Rozvojových cieľov milénia*“ (8MDG): i) odstránenie extrémnej chudoby a hladu; ii) dosiahnutie základného vzdelania pre všetkých; iii) podpora rodovej rovnosti a posilnenie postavenie žien; iv) zníženie detskej úmrtnosti; v) zlepšenie zdravia matiek; vi) boj proti HIV/AIDS, malárii a ďalším chorobám; vii) zabezpečenie udržateľného rozvoja a ochrana životného prostredia; viii) rozvíjanie globálneho partnerstva pre rozvoj a stanovený časový rámec na ich splnenie. Tento nový prístup k ORA môže na prvý pohľad viesť k myšlienke podpory takej formy pomoci, ktorá priamo cieli pomáhaniu dosahovania 8MDG. Avšak významní ekonómovia pracujúci pre Svetovú banku – Dollar a Pritchet – ponúkajú v ich štúdii *Assessing Aid* (1998) dvojfázový prístup k napomáhaniu potláčaniu chudoby v rozvojovom svete. V prvom rade je potrebné dosiahnuť stabilnú úroveň ekonomického rastu. Nasledovne táto vyššia úroveň stabilného ekonomického rastu je predpokladom pre vytvorenie podmienok pre potláčanie chudoby.

Otázkou však zostáva, ako tento rast dosiahnuť. Zároveň sa však, vo vyššie uvedenom dokumente *Formovanie 21. storočia* presadzuje nový prvok partnerstva, ktorý cieli znížiť hegemóniu rozvojovej mienkotvorby a dať priestor krajinám zvoliť si vlastné politické dlhodobé rozvojové plány, vychádzajúc z ich konkrétnych priorít. Po

skúsenostiach s politikami PŠZ bolo zrejmé, že ani tieto prístupy sa neukázali byť jednoznačným riešením pre zaručenie dlhodobého ekonomického rastu a rozvoja. Viacero ekonómov argumentuje, že dôležitý doplňujúci determinant pri jeho dosahovaní je budovanie kapacít, pričom hlavnú úlohu tu hrá otázka kvality vládnutia a inštitúcií. Tie by mali slúžiť ako „implementačný nástroj potrebný na rozkvet správnych politík" (Saldanha, 2006, str. 16). Podľa autorov Kaufmann a kol. (1999), kapacity pre stabilný rast zodpovedajú transparentným inštitúciám garantujúcim efektívny manažment a reguláciu politík, zabezpečujúcich základné verejné služby, a podporujúcich kanalizáciu súkromných investícií. Dôležitosť kvality vlády a inštitúcií nám v realite potvrdzujú pozorovania konkrétnych úspechov krajín, tzv. „success stories", ako napr. Mauricius, alebo Botswana, ktoré sa práve týmito charakteristikami vyčleňujú z priemerov úrovne indikátorov politík a inštitúcií krajín afrického kontinentu a paralelne tak aj s ich dosahovaným priemerným stabilným rastom (Subramanian, 2009 a Robinson, 2009). Autor Hodler (2011) vníma tento posun ako novú rozvojovú paradigmu, ktorú vysvetľuje citátom od autora Stiglitz (1998) „... centrálnou otázkou by nemala byť veľkosť vlády, ale aktivity a metódy, ktoré používa".

V dôsledku toho, že do popredia rozvojových teórií sa dostáva otázka kvality vládnutia a inštitúcií, dochádza k rozšíreniu aktivít v rámci poskytovanej technickej asistencie ORA donorov s cieľom podpory inštitúcii a vládneho sektora vôbec. Podmienenosť poskytovania pomoci je v tomto období ak aplikovaná, tak ex-post (skôr očakávanie, že dohodnuté podmienky budú splnené časom) a orientuje sa skôr na politické a inštitucionálne reformy v rozvojových krajinách cieliace podporu ľudských práv, demokraciu a kvalitné vládnutie (Selbervik, 1999), pričom popri finančnej pomoci donori poskytujú aj technickú asistenciu. Tá bola dôležitá už v počiatočnom prístupe k ORA v otázke poľnohospodárskej technológie. Časom sa však začala orientovať na vylepšovanie produkčných kapacít celkovo, a zahŕňať aj domény ako napr. bankové, finančné alebo obchodné služby. Keďže so štúdiami o rozvoji začína byť veľmi úzko spojená téma nielen súkromného ale aj vládneho sektora, potrebného na vytvorenie vhodných podmienok pre rozvoj domácich a zahraničných produktívnych investícií, uplatnila sa aj technická pomoc cieliaca podporu inštitúcii, a vládneho sektora vôbec. Zároveň sú nové stanovené ciele tisícročia vysoko ambiciózne a vyžadujú vysoko komplexný pohľad na otázku mnohodimenzionálne chápanej problematiky rozvoja.

5 Záver

Cieľom tohto článku bolo predostrieť historický prehľad rozvojových teórií, vysvetlených aj na pozadí politicko-ekonomických podmienok, ktoré sa menili v čase, a ktoré spoločne výrazne ovplyvňovali prístupy k rozvojovej pomoci, jej ciele a formy. Každé z troch spomenutých období prístupov čelilo problematike efektívnosti ORA, ktorá je diskutabilná a analyzovaná dodnes. Ani dnešné obdobie sa nezaobíde bez jej kritík, či už ide na poukázanie vytláčacieho efektu známeho už od samého počiatku ORA, alebo mnoho ďalších rizík vedľajších nežiaducich efektov na hospodársky stav ekonomík alebo dokonca na kvalitu vládnutia, ktoré sú s jej tokmi spojené. Autormi z radov oponentov rozvojovej pomoci už bolo dokázané, že ORA – tak ako hocijaký iný nezarobený príjem (e.g. príjmy z exportov nerastných surovín) – pôsobia negatívne na konkurencieschopnosť ekonomík a to tým, že spôsobujú inflačné tlaky (Rajan a Subramanian, 2005); a napriek jej cieleniam paradoxne zvyšujú korupciu a tendencie patronátnej

politiky (Birdsall, 2007; Moss a Subramanian, 2005; Brautigam a Knack, 2004). Tento posledný jav autori vysvetľujú tým, že „nezarobené“ financie znižujú motiváciu vlády menej závislej na fiškálnych príjmoch obyvateľstva, podporovať ich kapacity. Rozsiahlo preberanou tematikou je problematika absorpčnej kapacity recipientských krajín, v rámci ktorej sa poukazuje na fakt, že práve dôvody nízkej úrovne ich hospodárskeho rozvoja sú príčinami nízkej úrovne ich schopnosti túto pomoc produktívne využiť (Amprou, 2007). Zároveň však tieto krajiny sú práve tie, ktoré podľa obhajcov ORA, pomoc najviac potrebujú (Sachs, 2005). V tomto bode sa teda líšia aj prístupy k meraniu efektívnosti. Buď sa autori prikláňajú k podmieneným modelom efektívnosti, kde kvalita vládnutia a politické stratégie vystupujú ako podmienka pre efektívnosť ORA (e.g. Burnaside a Dollar, 1997), alebo študujú dôsledky aj práve na tieto, podmienkové premenné považujú za výsledné, na ktoré ORA vplýva, a to či už pozitívne (e.g. Hansen a Tarp, 2001; Mosley, Hudson a Verschoor, 2004), alebo negatívne (Brautigam a Knac, 2004; Rajan a Subramarian, 2007). Ani v týchto štúdiách autori nedospeli k žiadnemu jednoznačnému konsenzu. Literatúra efektívnosti rozvojovej pomoci teda dodnes ponúka mnoho ďalších možností pre lepšiu špecifikáciu modelov a jednoznačnosť výsledkov.

6 Literatúra

ALESINA, A., DOLLAR, D. 2005. Who gives foreign aid to whom and why? In: *The Journal of Economic Growth;* Mar 2000; 5, 1; ABI/INFORM Global pg. 33.

AMPROU, J. 2007. Débats sur l’efficacité de l’aide: fondements et nouveaux enjeux. In: *AFD 2007*, France.

BERTHELEMY, J. C. 2006. Aid allocation: Comparing donors´ behaviours. In: *Swedish Economic Policy Review* 13 (2006) 75-109.

BIRDSALL, N. 2007. Do No Harm: Aid, Weak Institutions, and the Missing Middle in Africa. In: *The Center for Global Development*. Working Paper Number 113, March 2007.

BRAUTIGAM, D., KNACK, S. 2004. Foreign aid, institutions, and governance in sub-Saharan Africa. In: *Economic Development and Cultural Change* 52, 255-285.

BURNSIDE, C. D., DOLLAR, D. 1997. Aid, Policies and Growth. In: *World Bank Policy Research Working Paper*, n° 1777, June 1997.

DOLLAR, D., PRITCHET, L. 1998. *Assesing aid: What Works, What Doesn´t and Why?* In: World Bank Policy Research Report, Volume Number 1, 1998.

DOUCOULIAGOS, H., PALDAM, M. 2007. *The Aid Effectiveness Literature: The Sad Results of 40 Years of Research*” In: "Institutions, Public Policy and Economic Outcomes" August 2007.

EASTERLY, W. 2003. IMF and World Bank Structural Adjustment Programs and Poverty. In: *Selection from a published volume from the National Bureau of Economic Research,* Volume Title: Managing Currency Crises in Emerging Markets, Volume ISBN 0-226-15540-4.

GRIFFIN, K., ENOS, E. 1970. *Foreign Assistance: Objectives and Consequences*. In: Economic Development and Cultural Change, 18:313-27.

HANDLEY, G. 2009. Sector Budget Support in Practice, Literature Review. In: *Overseas Development Institute UK*, November 2009.

HANSEN, H., TARP, F. 2000. Aid effectiveness disputed. In: *Journal of International Development* 12, 375-98.

HODLER, R. 2011. Institutions, Trade, and the Political Economy of Financial Development, In: *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (JITE).

KAUFMANN, D., KRAAY, A., MASTRUZZI, M. *2008. Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2007*. In: *World Bank Policy Research Working Paper* No. 4654, June 24, 2008.

KOCOUREK, A. 2006. *Podnikaťeľské aspekty diferenciace rozvojových zemi a rozvojová pomoc České republiky*. In: doktorandská dizertačná práca, Technická Univerzita v Liberci, 2006.

KRUEGER, A. O. 1995. *Policy Lessons from Development Experience since the Second World War*. In: Stanford University, Handbook of Development Economics, Volume III, Edited by J. Behrman and T.N. Srinivasan.

KRUEGER, A. O. 2008, „*What the Industrial Countries Can Do to Support Developing Countries' Development Goals*", In: Vernon W. Ruttan Memorial Lecture on Science and Development Policy The University of Minnesota, Minneapolis, MN, December 3, 2008.

MOSLEY, P., HUDSON, J., VERSCHOOR, A. 2004. Aid, Poverty Reduction and the "New Conditionality". In: *The Economic Journal*, 114 (June), F217–F243. Royal Economic Society 2004. Published by Blackwell Publishing.

MOSS, T., SUBRAMANIAN, A. 2005. After the Big Push? Fiscal and Institutional Implications of Large Aid Increases. In: *The Center for Global Development*. Working Paper Number 71 October 2005.

MOYO, D. 2009. Dead Aid. In: Farrar, Straus and Giroux, United States, 2009.

OECD/DAC, 2011, *DAC Special Review of the Slovak Republic*, Requested by Slovakia´s Ministry of Foreign Affairs, 2011.

OECD/DAC. 2005. *The Paris Declaration on Aid Effectiveness*, Paris (2005).

OECD/DAC. 2006. *DAC in Dates,The History of OECD's Development Assistance Committee*, 2006 Edition.

OECD/DAC. 2008. *Is it ODA?* In: Factsheet, November 2008.

OECD/DAC.1996. "*Shaping the 21st Century: The Contribution of Development Cooperation*", May 1996.

OSN. 2000. *United Nations Millennium Declaration*, 55/2., 2000.

OSN. 2002. *Správa Medzinárodnej konferencie OSN o financovaní rozvoja*. 2002, Monterrey, Mexico.

RAJAN, R. G., SUBRAMANIAN, A. 2007. Does Aid Affect Governance? In: American Economic Review, 97(2), pp. 322-327.

ROBINSON, J. A. 2009. Botswana as a Role Model for Country Success. In: *UNU WIDER Research Paper* No. 2009/40

ROSEINSTAIN-RODAN, P. N. 1961. *International Aid for Underdeveloped Countries.* In: *Review of Economics and Statistics,* 43 (May): 107-48.

SACHS, J. 2005. The End of poverty. How We Can Make It Happen in Our Time. *In: Penguin Books*, London.

SALDANHA, C. 2006. Rethinking Capacity Development. In: *International Public Management Review* · electronic Journal at http://www.ipmr.net, Volume 7 · Issue 2 · 2006 · © International Public Management Network.

SELBELVIK, H. 1999. *Aid and conditionality / The role of the bilateral donor: A case study of Norwegian-Tanzanian aid relationship"*. In: A Report submitted to the Norwegian Ministry of Foreign Affairs by Chr. Michelsen Institute.

SHAFIK, N. 2011. The Future of Development Finance. In: *Working paper* 205, Center for Global Development, 2011.

STIGLITZ, J. 1998. *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*. In: the 1998 WIDER Annual Lecture (Helsinki, Finland), January.

SUBRAMANIAN, A. 2009. The Mauritian Success Story and its Lessons. In: *UNU WIDER Research Paper* No. 2009/36.

WHITE, H. 1998. The Macroeconomic Impact of Development Aid: A Critical Survey. In: *The Journal of Development Studies*, Vol. 28, NO.2, Jan 1992, pp. 163-240.

Právna úprava odvodu bánk v SR v kontexte právnych výziev Európskej únie

Mária Duračinská[1] Univerzita Komenského v Bratislave

Bank levy legislation in the Slovak Republic in the context of the challenges of the European Union

Authors' contact details

[1] Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, Department of Commercial, Financial and Economic Law, Šafárikovo nám. č. 6, 810 00 Bratislava, Slovakia, maria.duracinska@flaw.uniba.sk

Abstract: The paper describes the aim, nature and features of a special bank levy in the Slovak legislation, referring also to its links with the Deposit Protection Fund (the Fund), its purpose and functions. On the other hand, the paper also considers some substantial aspects of legislative framework for the resolution of credit institutions as proposed by the EU. The research merits focus on comparing the special bank levy legislative framework with the legislative framework for the resolution of credit institutions, pointing out also to various inadequacies in the recent legislation introduced in Slovakia in the context of the trends and in line with the proposed European system of financial mechanisms for the resolution of credit institutions, including the Single Bank Resolution Fund. The weakness of the Slovak legislation lies in the fact that the special bank levies form a part of the state owned financial assets maintained at a special account, which means that these resources are not separate from the public finances. It is the government that decides to use them in conformity with the aim of spending. Possible double taxation burden may be predicted to occur, as the bank levies have been introduced in 15 EU Member States, and they are imposed also by foreign branches located in Slovakia. Deposits guaranteed by the Fund in Slovakia and those protected in other Member States are also included in the bank levy base. Explicit provisions on priority of payments made to depositors as guaranteed by the Fund are missing, considering the possibility of using the money guaranteed by the Fund to protect the stability of the Slovak banking sector and to cover the costs related with the resolution, even though, it is possible, on the other hand, to use the bank levy resources to make up for the money guaranteed by the Fund necessary for the payment of compensation for uncollectible deposits.

Keywords: special bank levy, levy base, assets, liabilities, state owned financial assets, the resolution of credit institutions, Single Resolution Mechanism, Single Bank Resolution Fund, Deposit Protection Fund.

1 Úvod

Návrhy legislatívneho rámca EÚ na riešenie krízových situácií (ďalej len „RKS") úverových inštitúcií a vybraných investičných spoločností (ďalej len „inštitúcia") sú impulzom pre ich komparáciu s právnou úpravou osobitného odvodu vybraných finančných inštitúcií v SR, pričom konštrukcia osobitného odvodu nielen z hľadiska jeho technického zabezpečenia prostredníctvom Daňového úradu pre vybrané daňové subjekty,[1] ale aj z hľadiska jeho vymedzenia ako finančno-právneho inštitútu, má v SR

[1] Podľa § 6 zákona č. 479/2009 Z. z. o organizácii štátnej správy v oblasti daní a poplatkov a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov Daňový úrad pre vybrané daňové subjekty so sídlom v Bratislave

bližšie k právnemu inštitútu dane. Z tohto uhla pohľadu v príspevku analyzujeme a porovnávame rámec slovenskej právnej úpravy s cieľmi a filozofiou RKS inštitúcií v EÚ, pri ktorých sa tiež ráta s osobitným odvodom inštitúcií. Na druhej strane tento EÚ navrhovaný osobitný odvod spĺňa kritéria odvodu nielen z hľadiska technického ale aj ako právneho inštitútu. Na dôvažok je navrhnutý v rámci komplexného systému mechanizmu na RKS inštitúcií, pričom zhrňuje aj Jednotný fond riešenia krízových situácií a pravidlá a podmienky jeho použitia.

2 Odvodové a príspevkové povinnosti bánk

V SR je bankový sektor na princípe únosnosti zaťažený[2] okrem daňou z príjmov právnických osôb[3] aj povinnosťou platiť príspevky Národnej banke Slovenska na výkon dohľadu,[4] do Garančného fondu investícií[5] a do Fondu na ochranu vkladov. Od roku 2012 banky platia bankový odvod, ktorý bol zavedený zákonom č. 384/2011 Z. z. o osobitnom odvode vybraných finančných inštitúcií a o doplnení niektorých zákonov účinný od 1. 1. 2012 (ďalej len „zákon o odvode bánk“).

Podľa zákona č. 118/1996 Z. z. o ochrane vkladov a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o ochrane vkladov“) výška ročného príspevku bánk do Fondu ochrany vkladov (ďalej aj „FOV“) je stanovená v rozpätí od 0,1 % do 0,75 % z hodnoty chránených vkladov. Výšku príspevku má v pôsobnosti vopred určiť na celý rok zákon alebo FOV, resp. jeho Rada.[6] Rozšírenie možnosti, aby výška príspevku bola určená aj zákonom, zaviedol zákon č. 233/2012 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o odvode bánk a ktorým sa mení a dopĺňa zákon

---

vykonáva pôsobnosť pre vybrané daňové subjekty na celom území SR a je napojený na rozpočet finančného riaditeľstva. Za vybrané daňové subjekty sa považujú **a)** banka a pobočka zahraničnej banky, **b)** poisťovňa a pobočka zahraničnej poisťovne a zaisťovňa a pobočka zahraničnej zaisťovne, **c)** daňový subjekt, ktorý dosiahol ročný obrat 40 000 000 eur a viac.

[2] Finančný sektor je ekonomicky zvýhodnený oproti ostatným sektorom tým, že finančné činnosti sú oslobodené od dane z pridanej hodnoty v súlade so smernicou Rady 2006/112/ES o spoločnom systéme DPH, čo spôsobuje jeho lepšie postavenie oproti ostatným sektorom v rozmedzí 0,15 % HDP.

[3] Špecifikum postavenia bánk je zohľadnené v zákone č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov v možnosti bánk a pobočiek zahraničných bánk a Exportno-importnej banky SR zahrnúť do daňových výdavkov opravnú položku tvorenú podľa medzinárodných štandardov pre finančné výkazníctvo, ktorá sa vytvára k pohľadávke nesplateného úveru vtedy, keď nesplatený úver nie je krytý hodnotou zabezpečenia. Odpísať pohľadávku je možné, ak od splatnosti pohľadávky uplynie viac ako 360 dní, a to najviac do výšky 20 %, po uplynutí 720 do výšky 50 % a po uplynutí 1 080 dní do výšky 100 % z nesplateného úveru. Takto zákon umožňuje bankám znížiť si základ dane o nedobytné pohľadávky z nesplatených úverov a tým aj daňovú povinnosť.

[4] Príspevok NBS na výkon dohľadu platia banky na základe zákona č. 566/1992 Zb. o NBS v znení neskorších predpisov a podľa zákona č. 747/2004 Z. z. o dohľade nad finančným trhom a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Výšku príspevku určuje NBS rozhodnutím o určení ročných príspevkov dohliadaných subjektov finančného trhu. Na rok 2014 je stanovený vo výške 0,0032 % z objemu aktív, najmenej vo výške 1 000 eur.

[5] Garančný fond investícií (ďalej len „Fond“) je zriadený zákonom č. 566/2001 Z. z. o cenných papieroch a investičných službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Ročný príspevok do Fondu na rok 2014 bol stanovený rozhodnutím Rady Fondu vo výške 2,4 % ročnej sumy poplatkov účtovaných klientom za poskytnuté investičné služby a vedľajšie služby, najmenej vo výške 2 300 eur. Fond sústreďuje peňažné príspevky obchodníkov s cennými papiermi, ktoré majú slúžiť na poskytnutie náhrad za nedostupný klientsky majetok prijatý obchodníkom, ktorý nie je schopný plniť záväzky voči klientom. Banková rada NBS má v pôsobnosti rozhodnúť o tom, že obchodník nie je schopný plniť svoje záväzky voči klientom.

[6] Paragraf 6 ods. 2 zákona o ochrane vkladov.

o ochrane vkladov (ďalej len „zákon č. 233/2012 Z. z.“). Právna úprava upravujúca dve rovnocenné možnosti určenia výšky príspevku jednak samotným fondom a jednak zákonom, má potenciál priniesť rozpor medzi zákonom a rozhodnutím FOV v konzekvencii toho, že nie je v zákone o odvode bánk ustanovené, že keď výšku príspevku neurčuje zákon, jeho výšku určuje FOV. Takáto ekvivalencia môže naznačovať, že zákonodarca sa spolieha na „uvedomelý“ postoj FOV, ktorý využije svoje právo určiť výšku príspevku vtedy, keď jeho výšku neustanoví zákon. V záujme kredibility postavenia FOV a jej transparentného rozhodovania bez politických nánosov by sa mala úprava vrátiť do pôvodnej podoby, keď o výške príspevku rozhodovala Rada FOV, a nie aj zákon.

Počnúc tretím a štvrtým štvrťrokom roku 2012 je výška štvrťročných splátok ročného príspevku 0 % z hodnoty chránených vkladov a v roku 2013 je výška ročného príspevku 0 %. Takéto prechodné pozastavenie platenia príspevku[7] priamo súviselo s mimoriadnym odvodom a rozšírením, resp. zvýšením základu pre výpočet odvodu bánk o hodnotu chránených vkladov a o hodnotu vkladov prijatých bankou na území SR a chránených v inom členskom štáte EÚ alebo v inom štáte, ktorý je zmluvnou stranou Dohody o Európskom hospodárskom priestore, ktoré bolo vykonané zákonom č. 233/2012 Z. z., ktorý zaviedol aj možnosť, aby sa prostriedky získané z bankového odvodu mohli použiť na doplnenie zdrojov FOV potrebných na výplaty náhrad za nedostupné vklady[8] a na druhej strane stanovil aj možnosť, aby prostriedky FOV boli použité na ochranu stability v bankovom sektore SR a na krytie nákladov spojených s riešením finančných kríz v tomto sektore.[9] Takéto prepojenie môže síce mať synergický efekt v tom smere, že sa podarí dosiahnuť efektívne a účinné RKS, čím sa zníži počet úpadkov bánk a tým sa aj znížia úhrady z FOV, no predpokladom eficiencie takéhoto rámca je, aby bankový odvod bol odvádzaný a kumulovaný v špeciálnom účelovom fonde vytvorenom pre RKS inštitúcií a nebol súčasťou štátnych finančných aktív, ako je to v SR, čím sa stále udržiava prepojenie s verejnými financiami.

Hoci bolo prechodne pozastavené platenie príspevku do FOV, javí sa rozšírenie základu pre odvod bánk o vklady klientov ako nesystémové riešenie, pretože dochádza k dvojitému zaťaženiu týchto vkladov. Na dôvažok návrh smernice Európskeho parlamentu a Rady, ktorou sa stanovuje rámec pre ozdravenie a RKS úverových inštitúcií a ktorou sa menia a dopĺňajú smernice Rady 77/91/EHS a 82/891/ES, smernice 2001/24/ES, 2002/47/ES, 2004/25/ES, 2005/56/ES, 2007/36/ES a 2011/35/ES a nariadenie EÚ č. 1093/2010 (ďalej len „návrh smernice na RKS“)[10] a návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa stanovujú jednotné pravidlá a jednotný postup RKS úverových inštitúcií v rámci jednotného mechanizmu RKS a jednotného fondu RKS bánk a ktorým sa mení nariadenie EP a Rady č. 1093/2010 (ďalej len „návrh nariadenia“)[11] predpokladajú udržanie FOV aj na národnej úrovni, a z tohto dôvodu nemal byť príspevok pozastavený. V roku 2012 dosahovala čiastka vo FOV sumu 193,6 mil. eur. V kontexte očakávaní Bankovej únie je možné predpokladať zníženie

[7] Pre rok 2014 Rada FOV stanovila výšku ročného príspevku opätovne vo výške 0,2 % z chránených vkladov.

[8] Paragraf 4 ods. 3 zákona č. 384/2011 Z. z. o odvode bánk.

[9] Paragraf 13 ods. 4 písm. e) zákona č. 118/1996 Z. z. o ochrane vkladov.

[10] COM(2012) 280 final, <ec.europa.eu/internal_market/bank/doc/crisis/2012/COM_2012_280_en.pdf>.

[11] COM(2013) 0580 final, <https://rhn.redhat.com/errata/RHSA-2013-0580.htm>.

sadzieb ročného príspevku do FOV vzhľadom na to, že jeho cieľová hranica sa už postupne v SR dosahuje (1,5 %, resp. podľa EÚ návrhu 0,8 % z objemu chránených vkladov).[12] V tejto súvislosti odborná verejnosť poukazuje na to, že by nemali byť bankovým odvodom zaťažené vklady podnikov a spoločností, a to v záujme obnovenia ekonomického rastu. Viac by mal byť zaťažený retail aj za cenu, že by FOV bol presunutý do verejného sektora, resp. do sústavy verejných rozpočtov a tým započítaný do verejných financií. Výsledkom by bolo zníženie schodku verejných financií.[13] V podstate osobitný účet štátnych finančných aktív, na ktorý je odvádzaný bankový odvod, formálne prostredníctvom výkazníctva, znižuje dlh verejných financií.

Ako sme už uviedli zákonom č. 233/2012 Z. z. sa tiež ukladá bankám a pobočkám zahraničných bánk povinnosť uhradiť správcovi odvodu mimoriadny odvod za 4. štvrťrok 2012 vo výške 0,1 % zo základu pre výpočet odvodu. Mimoriadny jednorazový odvod sa stáva súčasťou štátnych finančných aktív, ktoré sú vedené na samostatnom mimorozpočtovom účte a sú účelovo určené na podporu rozvojových programov vlády SR a na posilnenie vlastných zdrojov financovania právnických osôb zriadených na podporu zahraničnoobchodných operácií vývozcov a dovozcov.

3 Právna úprava základu pre odvod bánk

Prijatie zákona o odvode bánk bolo zdôvodňované potrebou podieľania sa finančného sektora na prípadných budúcich finančných krízach, aby náklady na sanáciu bankového sektora neniesli daňoví poplatníci a verejné financie, ale aby sa vytvárali budúce zdroje na krytie výkyvov finančného sektora. Zákon nadväzuje na európske iniciatívy, na základe ktorých sa už v roku 2010 začal kreovať právny rámec EÚ pre krízové riadenie vo finančnom sektore.

Podľa pôvodného znenia zákona o bankovom odvode sa odvod banky stanovil zo základu, ktorý sa vypočítal tak, že od sumy pasív banky vykazovaných v súvahe sa odpočítala:

a) suma vlastného imania, ak je jeho hodnota kladná;

b) hodnota finančných zdrojov dlhodobo poskytnutých pobočke zahraničnej banky;

c) hodnota podriadeného dlhu;[14]

d) hodnotu vkladov prijatých bankou na území SR a chránených podľa osobitného predpisu;[15]

---

[12] Čundeplík, Ľ. 2014. Finančné dopady povinných odvodov bankových subjektov v časoch finančnej krízy v kontexte očakávaní Bankovej únie. Medzinárodná vedecká konferencia: „Legal and Economic Aspects of the Business in V4 Countries“ organizovaná Centrom poľského práva v spolupráci s Právnickou fakultou Masarykovej Univerzity v Brne v dňoch 14. – 16. 03. 2014 v Rožnově pod Radhoštěm, ČR.

[13] Heseková Bojmirova, S., Krajčová, V., Mičátek, V. 2013. Finančno-právne aspekty osobitného odvodu vybraných finančných inštitúcií; s účinnosťou od 1. 9. 2012. Justičná revue časopis pre právnu prax, roč. 65, č. 3, s. 347 – 354. Tóth, J., Kováč, M., Franek, J. 2012. Efektívne zdanenie finančného sektora, Inštitút finančnej politiky MF SR, Komentár 2012/8, s. 1.

[14] Podľa opatrenia NBS č. 4/2007 o vlastných zdrojoch financovania bánk a požiadavkách na financovanie obchodníkov s cennými papiermi je podriadeným dlhom záväzok banky, ktorý vyplýva z prijatia peňažných prostriedkov za podmienky, že v prípade jej úpadku alebo zrušenia s likvidáciou bude príslušný veriteľ uspokojený až po uspokojení pohľadávok ostatných veriteľov.

e) hodnotu vkladov prijatých bankou na území SR a chránených v inom členskom štáte EÚ alebo inom štáte, ktorý je zmluvnou stranou Dohody o Európskom hospodárskom priestore (ďalej len „DEHP“).

Novelizáciou zákona o bankovom odvode zákonom č. 233/2012 Z. z. sa od sumy pasív už neodpočítavajú hodnoty vkladov uvedené pod písm. d) a e) predchádzajúceho odseku. Znamená to, že základ pre odvod bánk tvoria aj vklady osôb, ktoré sú chránené zákonom o ochrane vkladov ako aj vklady chránené v inom členskom štáte alebo v štáte DEHP. Bankový odvod platia aj slovenské pobočky úverových inštitúcií so sídlom v inom členskom štáte.

Dôvodom pre určenie pasív[16] za základ odvodu je najmä postulát, aby bankové subjekty nezaťažili vlastné kapitálové zdroje, nakoľko ich zvýšenie je dlhodobým cieľom v zmysle bazilejských odporúčaní v rámci boja proti kríze. Stanovenie pasív pre základ odvodu vyjadruje snahu docieliť, aby tento odvod pôsobil motivačne na znižovanie celkového zadlženia bánk a nabádal ich v optimálnej miere využívať vlastné zdroje, čím by sa mali eliminovať faktory, ktoré participovali na vzniku finančnej krízy vo forme nadmerného zadlženia.

V súvislosti so zavedením odvodu z pasív bánk sa proklamuje, že pôsobia na finančný sektor v tom smere, že stimulujú bankové inštitúcie k obmedzovaniu systémových rizík a vedú ich k ochrane stability finančného trhu v SR.[17] Priama súvislosť medzi týmito odvodmi a ich pozitívnym pôsobením na systémové riziká finančného sektora, ktoré sú spojené najmä so špekulatívnymi operáciami na finančných trhoch (sekuritizácia, využívanie pákového efektu, vysokofrekvenčného obchodovania a derivátových zmlúv a neprimerané odmeňovanie na základe krátkodobého zisku), nie je preukázaná a nemá ekonomický základ. Na dôvažok v SR nepôsobili na zlyhanie ekonomiky systémové riziká finančného sektora, ako to bolo v iných ekonomicky vyspelých štátoch, práve z dôvodu, že nie je u nás rozvinuté investičné bankovníctvo a z tohto dôvodu nie je priestor pre exploatáciu špekulatívnych finančných operácií.

Hoci pasíva sa javia ako najvhodnejší indikátor súm, ktoré by mohli byť potrebné na RKS inštitúcií, nakoľko odrážajú rozsah možnej kontaminácie krízovej situácie v prípade zlyhania, predsa by sa v SR do základu pre odvod bánk nemali zahrňovať vklady obyvateľstva a vklady podnikov a spoločností, ktoré sú chránené FOV, a to z dôvodu, že ide o dvojité zaťaženie. Upustenie od zaťaženia aktív, ktoré sú taktiež jednou z alternatív základu odvodu zvažovaných na európskej úrovni, zároveň motivuje finančné inštitúcie k držaniu aktív vo vlastných bilanciách a znižuje riziko presunu aktív do krajín s nižším daňovým zaťažením. Od aktív sa zároveň odvíja regulácia kapitálovej primeranosti, čo by mohlo znamenať pre banky dvojitý postih a mohlo by negatívne ovplyvniť úverovú aktivitu najmä retailových bánk, ak by sa za základ bankového odvodu stanovili aktíva.

---

[15] Zákon o ochrane vkladov.

[16] Pasíva okrem vlastného imania, rezervného fondu a iných fondov a nerozdeleného zisku predchádzajúcich období, tvoria cudzie zdroje, t. j. úvery od iných bánk, vklady fyzických a právnických osôb a vydané dlhopisy, ktoré sú základom pre odvod, čo má akcelerovať snahu bánk znížiť základ pre bankový odvod a tým aj svoju celkovú zadlženosť.

[17] Dôvodová správa k zákonu č. 384/2011 Z. z. o osobitnom odvode vybraných finančných inštitúcií a o doplnení niektorých zákonov, <http://www.prepisy.sk/zbierka-zákonov-s-dovodovov-spravov>.

Podľa predbežných údajov z NBS k 31. 12. 2010 čistá suma bankových pasív, ktorá tvorila vymeriavací základ pre výpočet odvodov po odrátaní vyššie uvedených dvoch položiek predstavovala cca 25,52 mld. eur. Pri sadzbe 0,4 % z oprávnených pasív sa tak predpokladá vyzbieranie sumy ročne v hrubom cca 102 mil. eur. Celkovým bankovým odvodom má dosiahnuť čiastku vo výške 1 mld. eur. V roku 2012 táto čiastka dosiahla 222 mld. eur. Predpokladá sa, že na prelome rokov 2014/2015 táto čiastka dosiahne 500 mld. eur a v súlade so zákonom č. 233/2012 Z. z. sa odvod zníži na 0,2 %, pri dosiahnutí 750 mld. eur sa zníži na 0,1 % a nasledujúci rok na 0,05 % až do dosiahnutia 1,45 % z hodnoty celkových aktív bankového sektora. Zároveň je potrebné brať do úvahy, že odvody sú posudzované ako daňovo uznateľné výdavky v súlade so zákonom o dani z príjmu,[18] nakoľko bankové subjekty sú povinné ich uhrádzať podľa osobitného predpisu tak, ako to aj je v prípade príspevkov bankových subjektov do FOV. Pri uznaním odvodov bánk za daňové výdavky sa zníži čistý zisk bankového sektora pred zdanením a tým podľa predbežných údajov NBS k 31. 12. 2010 sa celkový čistý prínos zo zavedenia odvodov zníži zo 102 mil. eur na 82,71 mil. eur, eo ipso z pohľadu stavu verejných financií.

Rámec právnej konštrukcie bankového odvodu v SR vytvára možnosť riešiť konsolidáciu verejných financií, a to aj napriek tomu, že prostriedky získané z odvodu nie sú príjmom štátneho rozpočtu, ale sa stávajú súčasťou štátnych finančných aktív a sú vedené na osobitnom účte.[19] Štátne finančné aktíva tvoria[20] príjmy vymedzené zákonom o rozpočtových pravidlách, pričom tento zákon explicitne príjmy z bankového odvodu nesubsumuje pod štátne finančné aktíva pravdepodobne preto, že jeho terminácia zavedenia je limitovaná časom pokiaľ celková suma uhradených odvodov dosiahne 1,45 % z hodnoty celkových aktív za bankový sektor SR. Použitie štátnych finančných aktív sa riadi tiež zákonom o rozpočtových pravidlách, najmä zásadou účelovosti ich určenia, pričom účel použitia je konkrétne vymedzený v § 4 ods. 3 zákona o odvode bánk, podľa ktorého uhradené odvody je možné použiť na krytie nákladov spojených s riešením finančných kríz v bankovom sektore a na zabezpečenie ochrany jeho stability. O použití štátnych finančných aktív rozhoduje vláda SR.[21]

4 Právny rámec na riešenie krízových situácií úverových inštitúcií v EÚ

Kreovanie rámca pre ozdravenie a RKS inštitúcií v EÚ je pripravované sekundárnymi právnymi aktmi EÚ, ako sme už uviedli návrhom smernice na RKS[22] a návrhom

[18] Paragraf 19 ods. 2 písm. a) zákona č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

[19] Za štátne finančné aktíva sa považujú prostriedky, ktoré zvyšujú majetok štátu a ktoré získal štát vo forme peňazí, majetku alebo práv.

[20] Podľa § 13 ods. 1 a 2 zákona č. 523/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy štátnymi finančnými aktívami sú peňažné prostriedky štátu vytvorené z výsledkov rozpočtového hospodárenia štátneho rozpočtu z minulých rokov, peňažné prostriedky štátu zo splácania istín poskytnutých návratných výpomocí a úverov a pôžičiek, majetkové účasti štátu, cenné papiere vo vlastníctve štátu, pohľadávky štátu z poskytnutých návratných finančných výpomocí a úverov a pôžičiek a ďalšie peňažné prostriedky na základe rozhodnutia vlády alebo NR. Ich súčasťou sú aj peňažné prostriedky v pokladnici a na bežných účtoch štátnych rozpočtových a príspevkových organizácií a odvod za porušenie finančnej disciplíny pri nakladaní so štátnymi finančnými aktívami.

[21] § 13 ods. 6 zákona o rozpočtových pravidlách.

[22] COM(2012) 280 final, <ec.europa.eu/internal_market/bank/doc/crisis/2012/COM_2012_280_en.pdf>.

nariadenia.[23] Tieto návrhy predpokladajú vytvorenie Európskeho systému mechanizmov financovania riešenia krízových situácií úverových inštitúcií (ďalej len „ESMFRKS“),[24] ktorý tvoria:

a) Vnútroštátne mechanizmy financovania riešenia krízových situácií (ďalej len „VMFRKS“), ktoré sú tvorené príspevkami ex ante a mimoriadnymi príspevkami ex post a tiež na základe zmluvy o pôžičkách od finančných inštitúcií, centrálnej banky a tretích strán, ak príspevky nestačia na pokrytie nákladov spojených s RKS inštitúcií.

b) Požičiavanie prostriedkov medzi VMFRKS.

c) Spoločné využívanie VMFRKS vtedy, keď ide o riešenie krízovej situácie pridružených bánk, ktoré tvoria nadnárodnú skupinu.

Terminus technicus „riešenie krízových situácií“ je v návrhu smernice na RKS vymedzený ako reštrukturalizácia inštitúcie s cieľom zaistiť kontinuitu jej základných funkcií, zachovať finančnú stabilitu a obnoviť životaschopnosť celej inštitúcie alebo jej časti.[25] Nejde o zachovanie inštitúcie za každú cenu, ale o zaistenie jej základných funkcií a o zamedzenie prenosu krízovej situácie na ďalšie subjekty. Ukazovateľom úpadku inštitúcie je potreba štátne pomoci a posúdenie jej prudenciálnej situácie.[26]

ESMFRKS vychádza zo zásady, že náklady na RKS budú znášať na prvom mieste akcionári a nasledovne veritelia úverových inštitúcií, ktoré sú v takej krízovej situácii, ktorá vyžaduje riešenie. Mechanizmy financovania sa použijú vtedy, keď na pokrytie strát a nákladov nestačia zdroje akcionárov a veriteľov. V tejto súvislosti sa má vytvoriť Jednotný fond riešenia krízových situácií (ďalej len „JFRKS“) tvorený z príspevkov úverových inštitúcií. Prostredníctvom JFRKS sa má dosiahnuť vylúčenie mimoriadnej úverovej podpory z verejných zdrojov a eliminácia závislosti inštitúcií od úverovej bonity členských štátov. Návrh smernice predpokladá použitie dvoch dodatočných zdrojov na RKS, a to VMFRKS a vnútroštátne FOV.

Poslaním VMFRKS je poskytnutie krátkodobého financovania inštitúcie nachádzajúcej sa v krízovej situácii, aby sa zabezpečila finančná stabilita. Jednoznačne nejde o to, aby tento fond absorboval straty úverovej inštitúcie pri riešení jej krízovej situácie, alebo jej poskytoval kapitál. Jeho úlohou je umožniť krátkodobé financovanie alebo dať záruky osobám kupujúcim niektoré z oblastí činností problémovej inštitúcie. Len po vyčerpaní vnútorných zdrojov inštitúcie, a to vo výške 8 % pasív a ostatných vlastných zdrojov môže nastúpiť zabezpečovací mechanizmus a vtedy môže fond poskytnúť kapitál alebo absorbovať straty, čo je v záujme udržania finančnej stability vzhľadom na globalizovaný finančný sektor. JFRKS bude tvorený z vkladov zúčastnených členských štátov,[27] pričom základom príspevku majú byť pasíva bánk okrem vlastných

[23] COM(2013) 0580 final, <https://rhn.redhat.com/errata/RHSA-2013-0580.htm>.

[24] RKS prostredníctvom JMRKS je alternatívou bežného konkurzného konania. Jeho úlohou je zabezpečiť reštrukturalizáciu inštitúcie v úpadku alebo jej likvidáciu pri zabezpečení jej kritických funkcií (prijímanie vkladov, poskytovanie úverov a prevádzkovanie platobného styku) a bezpečnosti vkladov, aby nebola ohrozená finančná stabilita finančného sektora, ide o proces riadenia úpadku bánk a zabránenie prenosu „nákazy“.

[25] Čl. 2 ods. 1 návrhu smernice.

[26] Čl. 27 ods. 2 návrhu smernice.

[27] Zúčastnené štáty sú členské štáty EÚ, ktoré tvoria eurozónu a tiež štáty, ktoré sa rozhodnú sa pripojiť k ESMFRKS.

zdrojov a krytých vkladov. V horizonte 10 rokov sa má dosiahnuť 1 % z krytých vkladov týchto štátov, pričom ide cca o sumu 55 mld. eur, na základe čoho ročný príspevok do fondu má dosiahnuť čiastku 5,5 mld. eur. Niektoré členské štáty EÚ tiež zaviedli bankový odvod a začali tvoriť špeciálne účelové fondy na RKS inštitúcií. Podľa návrhu nariadenia sa môžu štáty rozhodnúť, či ich budú využívať na základe vnútroštátneho práva alebo z týchto fondov budú platiť v mene bánk do JFRKS až do času, pokým nebudú vnútroštátne fondy úplne vyčerpané a rozpustené v prospech JFRKS. V SR by to znamenalo, že štát by platil do JFRKS v mene bánk z prostriedkov naakumulovaných v štátnych finančných aktívach z bankového odvodu.

Hoci návrh smernice na RKS[28] stanovuje primeraný rámec pre riešenie krízových situácií v tom smere, že akcionári týchto inštitúcií a ich veritelia majú niesť náklady na riešenie krízových situácií, počíta sa aj s dodatočnými zdrojmi financovania na RKS,[29] pričom sa predpokladá, že vnútroštátny mechanizmus financovania na RKS bude tvorený buď fondom na riešenie problémov finančných inštitúcií, ktorý by bol oddelený od systému poistenia vkladov, alebo sa pripúšťa aj možnosť, že vnútroštátny systém poistenia vkladov bude aj v pozícii fondu na riešenie problémov bánk. V obidvoch prípadoch však ide o špeciálne účelové fondy, ktoré nie sú súčasťou štátnych finančných aktív. V SR odvod bánk do štátnych finančných aktív je elegantným riešením pre potenciálne použitie výnosov z odvodu na zníženie schodku verejných financií.

Slovenská banková asociácia zverejnila prehľad štátov EÚ, v ktorých sa uplatňuje bankový odvod.[30] Vo väčšine krajín (okrem Švédska, Nemecka, kde je príjmom účelového fondu a Cypru, kde je príjmom ŠR aj účelového fondu) je však zdrojom financovania štátneho rozpočtu vzhľadom na to, že tieto štáty (VB, Dánsko, Rakúsko, Belgicko, Maďarsko, Portugalsko) sa aktívne podieľali na sanácii finančných inštitúcií v čase finančnej krízy. Základom odvodu vo väčšine prípadov sú očistené pasíva alebo vklady s výnimkou Maďarska, kde základom sú aktíva bánk a Dánska, kde základom sú kryté dlhopisy. Sadzba odvodu sa pohybuje od 0,015 % do 0,2 %. Priemerná sadzba odvodu v štátoch, kde sú základom očistené pasíva, je 0,0482 %, čo je cca 9 násobne nižšia sadzba ako v SR, kde je 0,4 %. Ide o príspevok bánk do verejných rozpočtov ako kompenzácia pomoci štátov pri sanácii finančného sektora. Výnimkou je Maďarsko, Cyprus a SR, ktoré nemuseli prispievať na záchranu bankového sektora viac-menej preto, že v týchto štátoch nie je rozvinuté investičné bankovníctvo a obchodovanie na kapitálových trhoch.

5 Komparácia návrhov právnych aktov EÚ s platnou právnou úpravou odvodu bánk v SR

Porovnaním návrhov právnych aktov EÚ na RKS s právnou úpravou v zákone o odvode bánk sa odhaľuje, že predmetný zákon systémovo nerieši problematiku RKS úverových inštitúcií. Línia zavedenia odvodu bánk je nastavená skôr ako rezerva na podporu verejných financií aj napriek tomu, že sa v dôvodovej správe k zákonu[31] uvádza ako

[28] COM(2012) 280 v konečnom znení.

[29] Čl. 90 až 96 návrhu smernice COM(2012) 280 v konečnom znení.

[30] <http://www.investujeme.sk/sba-nech-bankovy-odvod>.

[31] Cieľom zavedenia odvodu bánk je taktiež prispieť k zabezpečeniu spravodlivého rozdelenia záťaže a k predchádzaniu vzniku rozsiahlych výdavkov pre daňových poplatníkov, vládu a hospodárstvo v prípade riešenia

primárny cieľ prispieť týmto odvodom k vytvoreniu mechanizmu podieľania sa finančných inštitúcií na nákladoch budúcich finančných kríz v bankovom sektore. Takáto línia je možná z dôvodu, že bankový sektor nebol v SR skutočne postihnutý v období finančnej krízy a zostáva jedným z najstabilnejších v EÚ.

Podľa nášho názoru nedostatočnosť právnej úpravy v zákone o odvode bánk spočíva v nasledujúcich okruhoch problémov:

1) Nie je vytvorený špeciálny účelový fond, v ktorom by sa akumulovali prostriedky z odvodu bánk a ktorý by tieto prostriedky spravoval. Tým, že bankový odvod je súčasťou štátnych finančných aktív na jednej strane štát preberá zodpovednosť za riešenie problémov bánk in futurum ako aj za vyplatenie náhrad za nedostupné vklady, keďže je zákonom č. 233/2012 Z. z. zavedené prepojenie použitia FOV a prostriedkov z odvodu a na druhej strane sa vytvára prezumpcia použitia bankových odvodov na účely riešenia verejného dlhu.
2) Nie je vytvorený nezávislý verejný orgán, ktorý by rozhodoval o použití prostriedkov z odvodu. O ich použití v zmysle zákona o rozpočtových pravidlách rozhoduje vláda SR.
3) Zákon o bankovom odvode neobsahuje regule, za akých je možné použiť príjmy z bankových odvodov a v prípade ich použitia možnosti doplnenia prostriedkov odvodu, hoci v čase jeho novely zákonom č. 233/2012 Z. z. boli už známe hlavné kontúry vytvorenia JFRKS v rámci EÚ a pravidlá jeho použitia.
4) Účel použitia je vymedzený veľmi všeobecne a široko, čo dáva priestor pre prekročenie rámca ich využitia, ktorý stanovuje navrhovaná smernica EÚ na RKS a navrhované nariadenie pre účelové fondy vytvorené na RKS inštitúcií.[32]
5) Stanovenie povinnosti platiť odvod aj pobočke zahraničnej banky umiestnenej na území SR a rozšírením základu odvodu o hodnotu vkladov chránených FOV a o hodnotu vkladov prijatých bankou na území SR a chránených v inom členskom štáte DEHP vzniká predikcia možného dvojitého zaťaženia odvodom, keďže v súčasnosti už 15 štátov EÚ zaviedlo tento odvod.
6) Možnosť použitia prostriedkov FOV na ochranu stability v bankovom sektore SR a na krytie nákladov spojených s RKS by mala byť obmedzená v záujme prednostného vyplatenia vkladateľov chránených FOV, a to aj napriek tomu, že prostriedky z bankového odvodu sa môžu použiť na doplnenie zdrojov FOV potrebných na výplaty náhrad za nedostupné vklady.

---

finančných kríz, k stimulovaniu finančných inštitúcií obmedzovať systémové riziká a k ochrane stability finančného sektora v SR. <http://www.prepisy.sk/zbierka-zákonov-s-dovodovov-spravov>.

[32] Podľa návrhu smernice na RKS inštitúcií by sa JFRKS nemal použiť na zabránenie platobnej neschopnosti. Straty by mali niesť na prvom mieste akcionári, potom veritelia a mali by byť prijaté opatrenia, ako sú predaj obchodných činností súkromným kupujúcim, zriadenie preklenovacej inštitúcie, oddelenie dobrých aktív od dubióznych aktív inštitúcie v úpadku, odpísanie záväzkov a výmena riadiaceho manažmentu. Vtedy, keď veritelia v ekonomickom vyjadrení dostanú menej akoby dostali v rámci likvidácie v bežnom úpadkovom konaní, má im byť rozdiel vyrovnaný z JFRKS. COM(2012) 280. Podľa návrhu nariadenia inštitúcie nachádzajúce sa v platobnej neschopnosti by mali byť schopné opustiť trh, aby nenarušili systém, v podstate sa úverová inštitúcia môže likvidovať aj na základe bežného konkurzného konania. COM(2013) 0520.

6 Záver

Sadzba bankového odvodu v SR je najvyššia v porovnaní so štátmi EÚ, ktoré odvod zaviedli, na základe čoho sa predpovedalo, že sa zvýši cena úverov pre podnikateľskú sféru, čo môže posteriórne spôsobiť ďalšie výkyvy vo finančnom sektore. Tým, že ECB drží nízku úrokovú mieru, cena úverov však nestúpla, dokonca pre domácnosti bol zaznamenaný jej pokles. Na druhej strane bankový odvod spôsobil určité zníženie ziskovosti bánk, čo predpokladal aj MMF. V tejto súvislosti poukazoval na to, že to môže mať negatívny dopad na vytváranie kapitálových rezerv bánk, vzhľadom na celkové oslabenie bankového sektora v dôsledku finančnej krízy. Napriek „zaťažujúcemu odvodu“ bankový sektor v SR patrí dlhodobo k najstabilnejším v Európe. Potvrdzuje to aj najnovšia správa Svetového ekonomického fóra (WEF) o konkurencieschopnosti krajín. Z hľadiska ziskovosti sa SR v rámci členských štátov EÚ umiestnila na piatom mieste po Fínsku, Malte, Švédsku a Luxembursku. V predmetnej správe sa uvádza, že „Jedným z dôvodov stability slovenských bánk je ich ziskovosť. Posledných päť rokov banky ponechali viac ako polovicu zisku nerozdelenú, čím výrazne posilnili svoju stabilitu. Bez týchto prostriedkov by objem poskytnutých úverov klesol o viac ako 20 %“.[33] Z uvedeného vyplýva, že obavy z prílišného zaťaženia bánk bankovým odvodom v SR sa nepotvrdili vďaka ich obozretnému správaniu, pričom sa dosiahol rezultát zdravého základu bankového sektora, a to práve aj preto, že špekulatívne bankové transakcie sú málo využívané vzhľadom na nerozvinutý finančný trh v SR.

7 Literatúra

COM(2012) 280. 2012. *Návrh smernice Európskeho parlamentu a Rady, ktorou sa stanovuje rámec pre ozdravenie a RKS úverových inštitúcií a ktorou sa menia a dopĺňajú smernice Rady 77/91/EHS a 82/891/ES, smernice 2001/24/ES, 2002/47/ES, 2004/25/ES, 2005/56/ES, 2007/36/ES a 2011/35/ES a nariadenie EÚ č. 1093/2010*. Brusel: Európska komisia. Dostupné na: <http://www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/COM20120280.do>.

COM(2013) 0580 final. 2013. *Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa stanovujú jednotné pravidlá a jednotný postup RKS úverových inštitúcií v rámci jednotného mechanizmu RKS a jednotného fondu RKS bánk a ktorým sa mení nariadenie EP a Rady č. 1093/2010*. Brusel: Európska komisia. Dostupné na: <http://www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/COM20130580.do>.

ČILLÍKOVÁ, J., DVOŘÁČEK, V., PÉNZEŠ, P. 2013. Druhý pilier bankovej únie a jeho výzvy. *Biatec*, ročník 21, 7/2013, s. 2 – 4.

ČILLÍKOVÁ, J., PÉNZEŠ, P. 2012. Banková únia a jednotný mechanizmus dohľadu. *Biatec*, ročník 20, 8/2012, s. 8 – 10.

[33] <http://www.sbaonline.sk/sk/presscentrum/>: „Dôkazom priaznivého vývoja stability domácich bank je aj vysoká hodnota ukazovateľa primeranosti vlastných zdrojov (PVZ), ktorý nepretržite rastie aj v čase v krízy. V roku 2012 sa priemerná PVZ slovenského bankového sektora pohybovala na úrovni 15,99 %, pričom v roku 2008 to bolo len 11,09 %. Doteraz sa za minimálnu úroveň PVZ považovala hodnota 8 %, no dnes sa v Európe stále častejšie uvažuje nad zvýšením minimálnej hranice (napr. na 10,5 %). Kým niektoré banky v Európe zvýšili svoju PVZ prostredníctvom kapitálovej investície od štátu ako napríklad Írsko, alebo zmrazením úverovania ako napríklad v Maďarsku, slovenské banky v priemere zvyšovali PVZ prostredníctvom ziskovosti bez negatívnych dôsledkov na hospodárstvo.“

ČUNDEPLÍK, Ľ. 2014. *Finančné dopady povinných odvodov bankových subjektov v časoch finančnej krízy v kontexte očakávaní Bankovej únie*. Medzinárodná vedecká konferencia: „Legal and Economic Aspects of the Business in V4 Countries“ organizovaná Centrom poľského práva v spolupráci s Právnickou fakultou Masarykovej Univerzity v Brne v dňoch 14. – 16. 03. 2014 v Rožnově pod Radhoštěm, ČR.

HENRYCH, D. a kol. 2003. *Právnický slovník*. Praha: C.H.BECK, 2. rozšírené vydanie 2003. ISBN 80-7179-740-5.

HESEKOVÁ BOJMIROVA, S., KRAJČOVÁ, V., MIČÁTEK, V. 2013. Finančnoprávne aspekty osobitného odvodu vybraných finančných inštitúcií; s účinnosťou od 1. 9. 2012. *Justičná revue časopis pre právnu prax*, roč. 65, č. 3, s. 347 – 354.

JAMES, S. 2012. *A Dictionary of Taxation. Second Edition*. Cheltenham, UK: Edward Elgar. ISBN 978-1-84980-122.

Správa Svetového ekonomického fóra. Dostupné na: <http://www.sbaonline.sk/sk/presscentrum/>.

Stanovisko Európskej centrálnej banky k návrhu smernice, ktorou sa stanovuje rámec pre ozdravenie a RKS inštitúcií. Úradný vestník EÚ, 12. 2. 2013, C 39/1.

Stanovisko Európskej centrálnej banky k návrhu smernice, ktorou sa stanovuje rámec pre ozdravenie a RKS inštitúcií. Úradný vestník EÚ, 1. 2. 2013, C 30/6.

ŠÍBL, D. a kol. 2002. *Veľká ekonomická encyklopédia*. Bratislava: Sprint. ISBN 80-89085-04-0.

TÓTH, J., KOVÁČ, M., FRANEK, J. 2012. Efektívne zdanenie finančného sektora. *IFP MF SR*, Komentár 2012/8. Dostupné na: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatlD=8187>.

3. *NEROVNOSTI A CHUDOBA*

akcentovanie problému príjmovej polarizácie

Znižuje globalizácia príjmovú nerovnosť?

Beáta Stehlíková[1] Paneurópska vysoká škola, Bratislava

Does globalization reduce income inequality?

Authors' contact details

[1] Pan-European University,
Faculty of Economics and Business,
Tematínska 10,
851 05 Bratislava, Slovakia,
stehlikovab@gmail.com

Abstract: Various studies claim that globalization increases inequality, whereas other studies prove that globalization reduces inequality. The key issue is the selection of countries, the selection of indicators of globalization and income inequality and years of evaluation. The aim of this paper is to analyze the impact of globalization on income inequality in the EU, before the crisis, during and after. Degree of income inequality will be measured by the Gini coefficient. We introduce three new single indices – trade globalization index, financial globalization index and index of economic and social globalization as fuzzy membership functions and new index of globalization. The value of the membership function quantifies the grade of membership of the element to the fuzzy set. The ratio of FDI inflows to GDP is used as a measure of financial openness of the country. This measure we will be regarded as an indicator of financial globalization. Value of the membership function, which is derived from the value of this indicator represents the degree of belonging to the country's overall financially globalized. Measure of trade globalization we consider the openness of the economy. The objective of the he European Regional Development Fund is to help reinforce economic and social cohesion by redressing regional imbalances. ERDF share of spending in GDP is a new index of economic and social globalization. Yager´s operator OWA can aggregate the information represented in the form of three fuzzy sets to new measure of globalization. In the next step by means of path analysis is analysed the impact of new single indices and income inequalities. All three indicators characterizing globalization ultimately causing a reduction in income inequality. Although each different intensity and a different way (directly or indirectly). Since the significant impact of trade globalization in the years 2008 and 2012 to a surprising almost negligible impact of financial globalization.

Keywords: globalization index, fuzzy sets, membership function, operator OWA, path analysis.

Príspevok bol vytvorený s podporou vedeckovýskumného projektu VEGA 1/0127/*11 Priestorová distribúcia chudoby v Európskej únii.*

1 Úvod

Pojem globalizácia sa objavuje v sociálnych vedách v 60-tych rokoch minulého storočia, ale často je skloňovaný až od polovice osemdesiatych rokov. Históriou vzniku globalizácie, jej hranicami, ale aj globalizáciou ako politickým inštrumentom sa zaoberá Weiss (2000). Polasek, Sellner (2011) sa zaoberajú globalizáciou na úrovni NUTS2 27 krajín EÚ. Pod ekonomickou globalizáciou rozumejú nárast ekonomickej integrácie a interakciu medzi krajinami. Stotožňujú sa s definíciou globalizácie Clarka (2000). Raab et al. (2012) zaviedli index globalizácie tvorený štyrmi subindexami – ekonomickým, socio-technickým, kultúrnym a politickým. Príspevok Drehera (2003)

skúma vplyv globalizácie na ekonomický rast. 23 premenných, ako autor poznamenáva navzájom závislých, je kombinovaných do 3 subindexov, ktoré sú agregované do výsledného indexu globalizácie. Index globalizácie, ktorý zahŕňa jeho tri hlavné dimenzie: ekonomickú integráciu, sociálnu integráciu a politickú integráciu. Analyzované sú panelové dáta 123 krajín v rokoch 1970 – 2000. Skúmaný je tiež vplyv jednotlivých subindexov na ekonomický rast. Autor konštatuje, že otvorenosť ekonomiky nie je otázkou typu áno – či nie, môže mať pre jednotlivé krajiny rôzny stupeň, preto používa index otvorenosti ekonomiky skonštruovaný Gwartneyom a Lawsonom (2002). Jedným zo subindexov je stupeň politickej globalizácie – vychádza z počtu ambasád v krajine, počtu medzinárodných organizácií, ktorých členom je krajina a počtu mierových misií, ktorých sa krajina zúčastnila. S takto konštruovaným subindexom možno polemizovať. Počet ambasád je skôr odrazom atraktívnosti krajiny pre tretie štáty (ich obchodné či politické ciele), počet členstiev je skôr otázka platenia vysokých členských poplatkov (či na to krajina má prostriedky, keď štát nepatrí medzi krajiny, ktoré vyložene nerešpektujú ľudské práva). Účasť na mierových misiách je tiež otázkou finančnou, ale aj diplomatickou – prítomnosť vojakov z určitej krajiny by v historických súvislostiach nemuselo pomôcť riešeniu problému, ale naopak mohlo by viesť k jeho vyhroteniu. Účasť krajiny je potom nežiaduca, a to nie je otázkou politickej globalizácie. Polasek a Sellner (2011) zavádzajú miery pre globalizáciu, integráciu a technologický transfer pre regióny na úrovni NUTS 2. Za mieru globalizácie považujú otvorenosť obchodu, t. j. podiel súčtu exportu a importu na HDP. Badinger a Tondl (2005) uvažujú samostatne s podielom exportu na HDP a podielom importu na HDP ako stimulmi rastu. Podľa Tondla a Vuksica (2007) boli priame zahraničné investície hlavným determinantom rastu vo východnej Európe v druhej polovici 90. rokov. Tondl a Vuksic (2007) a Polasek, Sellner (2011) zhodne považujú podiel prílevu PZI a HDP za mieru technologického transferu. Cappelen et al. (2003), Puigcerver a Penalver (2007) a Becker et al. (2008) našli signifikantnú závislosť medzi čerpaním prostriedkov štrukturálnych fondov a rastom HDP. Polasek, Sellner (2011) vo svojom modeli použili percentuálny podiel čerpania štrukturálnych fondov za roky 2000 – 2006 a regionálneho HDP ako ukazovateľ ekonomickej integrácie regiónu do EÚ. Goldberg a Pavcnik (2007) uvádzajú prehľad vplyvu globalizácie na nerovnosť príjmov meraných rôznymi mierami vo vybraných rozvojových krajinách v rokoch 1970, 1980 a 1990. Identifikovali signifikantný efekt zníženia nerovnosti príjmov v dôsledku zmien obchodnej politiky skúmaných krajín. Súčasne však poukazujú na skutočnosť, že situácia nie je taká jednoduchá a uvádzajú ako príklad štúdiu Porta (2006) zameranú na dopad liberalizácie obchodu v Argentíne. Dreher (2003) dospieva k názoru, že pre chudobné krajiny nestačí globalizovať ich ekonomiky aby dosiahli ekonomický rast a redukovali chudobu. Beer a Boswell (2001) tiež skúmali dopad globalizácie na príjmovú nerovnosť.

2 Materiál a metódy

V ďalšom využijeme aparát fuzzy množín na zavedenie troch jednoduchých indexov a jedného syntetického indexu globalizácie. Stručne popíšeme úsekovú analýzu, ktorú použijeme pre identifikáciu sily vplyvu zavedených indexov na fuzzyfikovanú mieru príjmovej nerovnosti.

Charakteristická funkcia množiny priraďuje hodnotu 1 alebo 0 každému prvku univerza. Táto funkcia môže byť zovšeobecnená tak, že hodnoty priradené prvkom univerza nadobúdajú hodnotu z určitého intervalu a vystihujú stupeň príslušnosti prvku do uvažovanej množiny. Nech L = (L, $\vee$, $\wedge$, 1, 0) je zväz, ktorý reprezentuje škálu, v ktorej sú merané stupne príslušnosti prvkov fuzzy množiny. V našom prípade je to uzavretý jednotkový interval. Nech hodnota μ_A (x) je funkcia príslušnosti x do A. Hodnota μ_A (x) špecifikuje stupeň, ktorým prvok x patrí do fuzzy množiny A. Väčšie hodnoty μ_A (x) indikujú vyšší stupeň príslušnosti. Uvažujme prípad indikátora x_i ktorého vyššie hodnoty predstavujú žiaduci stav (napríklad, otvorenosť ekonomiky). Jednou z možností je určiť hodnotu funkcie príslušnosti pomocou vzťahu

$$a_i = \frac{x_i - \min x_i}{\max x_i - \min x_i}.$$

Uvažujme prípad indikátora, ktorý indikuje tým lepší stav, čím nadobúda nižšie hodnoty x_i (napríklad, miera príjmovej nerovnosti). Analogicky v tomto prípade určíme hodnotu funkcie príslušnosti pomocou vzťahu $1 - a_i$.

V súlade s Tondlom a Vuksicom (2007) a Polasekom a Sellnerom (2011) budeme považovať podiel prílevu priamych zahraničných investícií a HDP za mieru technologického transferu. Budeme ho považovať za finančnú otvorenosť krajiny, inak povedané ako indikátor finančnej globalizácie. Za mieru globalizácie obchodu budeme považovať v súlade s Polasekom a Sellnerom (2011), ale aj iných autorov, otvorenosť ekonomiky, t. j. podiel súčtu exportu a importu na HDP. V oboch prípadoch je žiaduce, aby nadobúdali tieto indikátory čo najvyššie hodnoty, preto určíme ich hodnoty funkcie príslušnosti ako $a_{globalizácia\ obchodu}$, resp. $a_{finančná\ globalizácia}$.

V ponímaní Európskej únie sa pojmom kohézia rozumie: „politika Európskej únie na posilnenie hospodárskej a politickej súdržnosti v Spoločenstve, najmä zmenšovaním rozdielu medzi regiónmi“. Medzi hlavné finančné nástroje európskej regionálnej politiky v programovom období 2007-2013 patril aj Európsky fond regionálneho rozvoja (EFRR), ktorého cieľom bolo posilniť hospodársku a sociálnu kohéziu v rámci Európskej únie vyrovnávaním regionálnej nerovnováhy. Je prirodzené normovať hodnotu čerpania prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja veľkosťou HDP, t. j. uvažovať jej podiel na HDP. V danej krajine netreba vyrovnávať regionálne rozdiely, keď je tento podiel nízky. Preto skonštruujeme funkciu príslušnosti v tvare $1 - a_{kohézia}$. Túto hodnotu nazveme indexom hospodárskej a sociálnej globalizácie. Súhrnný index globalizácie *GI* navrhujeme vypočítať pomocou agregovania fuzzy množín s využitím operácie váženého spriemerovania (OWA)

$$GI = \frac{1}{3}(a_{globalizácia\ obchodu} + a_{finančná\ globalizácia} + (1 - a_{kohézia})).$$

Čím je hodnota navrhovaného indexu globalizácie GI vyššia, tým je územie viac globalizované.

Mieru príjmovej nerovnosti budeme merať pomocou fuzzyfikovaného Giniho koeficienta. Ako už bolo povedané, je to prípad indikátora, ktorý indikuje tým lepší stav, čím nadobúda nižšie hodnoty. Preto jeho hodnota bude tvaru 1- *a*.

Popíšme stručne úsekovú analýzu (Moses, 2006), ktorú sme na analýzu vplyvu použili. Označme *k* počet faktorov X_i (*i* = 1, 2, ..., *k*) vplývajúcich na analyzovanú závisle premennú Y. Nech r_{ij} sú Pearsonove korelačné koeficienty medzi faktormi X_i a X_j (*i, j* = 1, 2, .., *k*). Označme ďalej r_{iY} Pearsonov korelačný koeficient medzi faktorom X_i a premennou Y (*i* = 1, 2, ..., *k*). Úsekové koeficienty p_{iY} (*i* = 1, 2, ..., *k*) dostaneme riešením sústavy lineárnych rovníc

$$\begin{pmatrix} 1 & \cdots & r_{1k} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{k1} & \cdots & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} p_{1Y} \\ \cdots \\ p_{kY} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} r_{1Y} \\ \cdots \\ r_{kY} \end{pmatrix}.$$

Úsekový koeficient p_{iY} (*i* = 1, 2, ..., *k*) sa označuje ako priamy účinok, alebo priamy vplyv *i*-teho faktora X_i na závisle premennú Y.

Nepriamy vplyv faktora X_i cez faktor X_j na premennú *Y* vypočítame podľa vzťahu $r_{ij}p_{jY}$ (*i, j = 1, 2, ..., k).* Celkový efekt *T*, t. j. príspevok všetkých faktorov X_i ovplyvňujúcich premennú Y, je

$$T = \sum_{i=1}^{k} r_{iY} p_{iY}.$$

Štatistickú významnosť hodnoty *T* môžeme testovať pomocou testovacej štatistiky *f = T(N-k-1)/(1-T),* kde *N* je veľkosť vzorky, *k* je počet skúmaných faktorov. Ak je hodnota testovacej štatistiky *f* väčšia ako α kvantil F rozdelenia *F(k, N-k-1),* potom vplyv faktorov X_i *(i =1, 2, ..., k)* na skúmaný jav Y je štatisticky signifikantný na hladine významnosti α.

Giniho koeficient patrí medzi najznámejšie ukazovatele príjmovej nerovnosti. Vyjadruje vzťah kumulatívnych podielov populácie členenej podľa výšky ekvivalentných disponibilných príjmov, ku kumulatívnym podielom ich celkového ekvivalentného disponibilného príjmu. Čím je Giniho koeficient vyšší, tým je väčšia príjmová nerovnosť v spoločnosti. Indikátor nerovnomernosť príjmového rozdelenia S80/S20 vyjadruje podiel sumy ekvivalentného disponibilného príjmu 20 % osôb z populácie s najvyššími príjmami a sumy ekvivalentného disponibilného príjmu 20 % osôb z populácie s najnižšími príjmami. Hodnoty Giniho koeficienta a koeficienta S80/S20 pochádzajú z údajov Výberového zisťovania o príjmoch a životných podmienkach domácností EU SILC.

Hodnoty čerpania štrukturálnych fondov boli čerpané z archívu Snemovne lordov v Anglicku. Ostatné dáta sú z databáz Eurostatu verejne dostupných na internete. Údaje sú za roky 2005, 2008 a 2012. Roky sme volili tak, aby odrážali situáciu pred krízou, počas nej, keď dosahovala vo väčšine štátov EÚ vrchol a v roku 2012.

3 Výsledky a diskusia

Giniho koeficient patrí medzi najznámejšie ukazovatele príjmovej nerovnosti. Na Obr. 1 je znázornený vývoj Giniho koeficienta príjmovej nerovnosti v rokoch 2005, 2008 a 2012 v krajinách EÚ. V roku 2012 došlo oproti roku 2005 v 15 štátoch poklesu Giniho koeficienta – v Poľsku, Litve a Portugalsku dokonca k výraznejšiemu poklesu. Na druhej strane v Bulharsku, Dánsku, Francúzsku a Španielsku sa príjmová nerovnosť v hodnotených rokoch zvýšila.

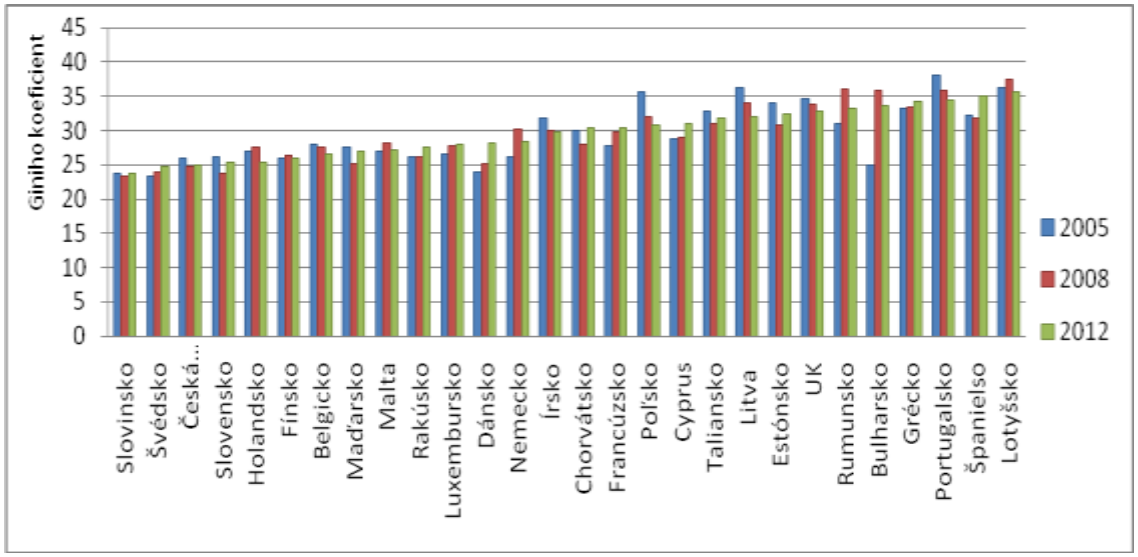

Obr. 1: Vývoj Giniho koeficienta príjmovej nerovnosti v krajinách EÚ

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Kým ukazovateľ S80/S20 porovnáva z pohľadu príjmu len horné a dolné vrstvy spoločnosti, Giniho koeficient berie do úvahy príjmy celej spoločnosti. Práve z tohto dôvodu ho budeme používať na meranie príjmovej nerovnosti. Treba však pripomenúť, že v prípade krajín EÚ v hodnotených rokoch 2005, 2008, 2012 na úrovni štátov je medzi hodnotami týchto dvoch ukazovateľov signifikantná lineárna závislosť, o čom svedčia veľmi vysoké koeficienty determinácie (0.9738; 0.9519; 0,9142). Znamená to, že aj použitím ukazovateľa S80/S20 by sme dostali podobné výsledky.

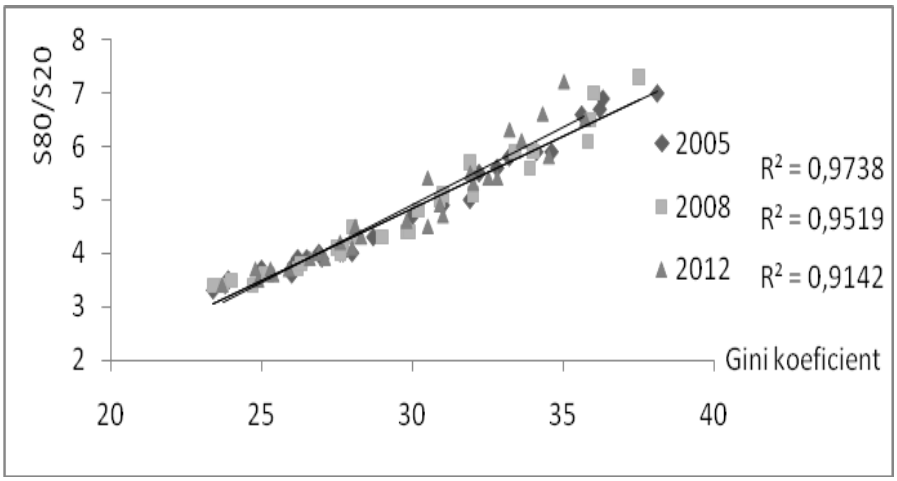

Obr. 2: Vzťah medzi Giniho koeficientom a ukazovateľom S80/S20 v EÚ

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Nižšie hodnoty Giniho koeficienta považujeme za lepšie ako vysoké, preto fuzzy Giniho koeficient je modelovaný ako $1 - a_{Gini}$. Je potrebné pripomenúť, že transformáciou Giniho indexu na funkciu príslušnosti sa mení znamienko závislosti, ale nie intenzita (koeficient determinácie v modeloch zostáva nezmenený). Čiže nárast funkcie príslušnosti fuzzy Giniho indexu je pozitívny a predstavuje pokles príjmovej nerovnosti obyvateľstva. Využitie fuzzy Giniho indexu má výhodu. Odráža nielen zmeny v danej krajine, ale aj zmeny v kontexte ostatných štátov EÚ v danom roku.

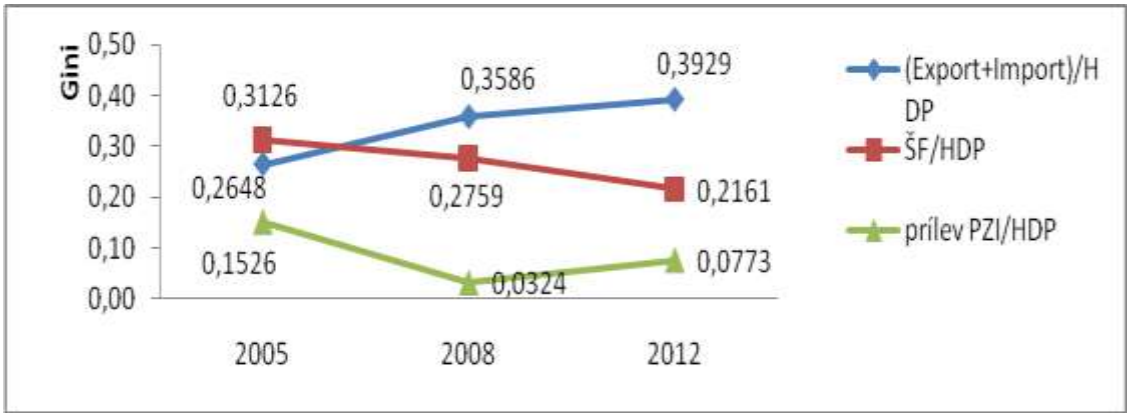

Obr. 3: Závislosť fuzzy príjmovej nerovnosti od vybraných fuzzyfikovaných ukazovateľov globalizácie

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Intenzita závislosti funkcie príslušnosti príjmovej nerovnosti a funkcie príslušnosti globalizácie obchodu meraná korelačným koeficientom sa za hodnotené obdobie 2005 – 2012 zvýšila z hodnoty 0,2648 na hodnotu 0,3929. Hodnoty Pearsonovho korelačného koeficientu sú kladné, čo znamená, že rastom funkcie príslušnosti globalizácie obchodu sa zvyšuje lineárne funkcia príslušnosti príjmovej nerovnosti, t. j. znižuje sa príjmová nerovnosť obyvateľstva. Priame pôsobenie globalizácie obchodu bolo za hodnotené obdobie ešte výraznejšie: zaznamenali sme nárast úsekového koeficienta z hodnoty 0,2284 na hodnotu až 0,9743. Tento silný priamy vplyv znižovania príjmovej nerovnosti obyvateľstva bol zmiernený nepriamym vplyvom cez finančnú globalizáciu s hodnotami 0,0742 až -0,4904. Vplyv hospodárskej a sociálnej globalizácie bol veľmi malý.

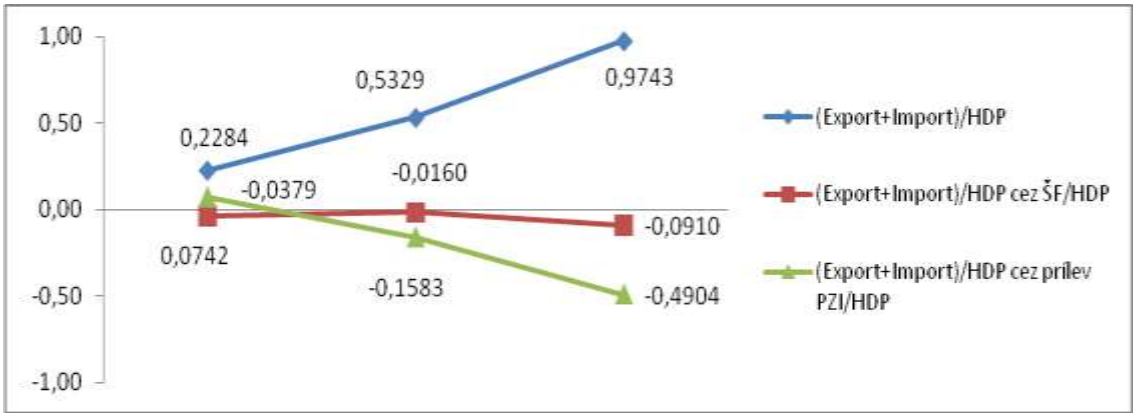

Obr. 4: Intenzita vplyvu fuzzy globalizácie obchodu na fuzzy príjmovú nerovnosť

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Podiel čerpania štrukturálnych fondov a HDP tiež znižuje príjmovú nerovnosť obyvateľstva. V období rokov 2008 a 2012 však Pearsonov korelačný koeficient klesol z hodnoty 0,3126 na 0,2161. Jeho priamy vplyv sa v dôsledku krízy, resp. dopadov krízy mierne zvýšil z hodnoty 0,3889 na hodnotu 0,4741. Nepriame pôsobenie vplyvu čerpania ŠF/HDP cez globalizáciu obchodu a finančnú globalizáciu sú síce záporné, ale čo do veľkosti zanedbateľné.

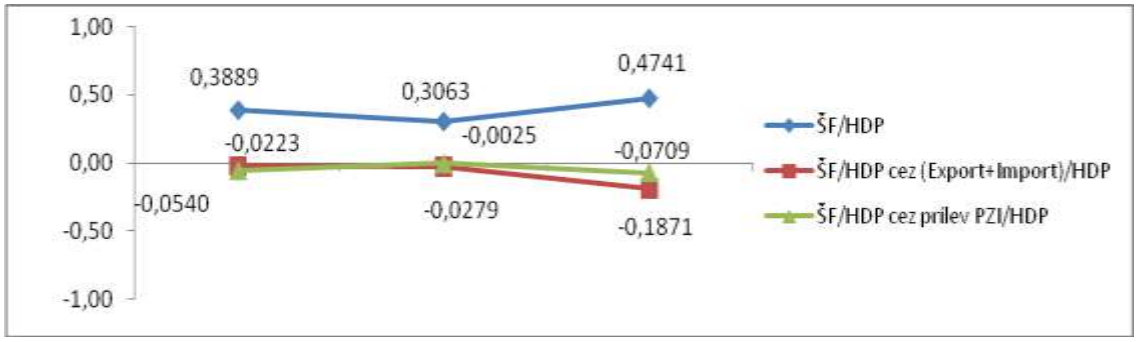

Obr. 5: Intenzita vplyvu fuzzy hospodárskej a sociálnej globalizácie na fuzzy príjmovú nerovnosť

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Vplyv finančnej globalizácie na príjmovú nerovnosť pred krízou, počas krízy aj po nej je v porovnaní s ostatnými faktormi zanedbateľná – pohybovala sa v rozpätí od 0,1526 do 0,0773. Samotná finančná globalizácia priamo pôsobí na výrazné zvyšovanie príjmovej nerovnosti, predovšetkým v pokrízovom období (z hodnoty -0,1196 klesla na -0,6775), ale jeho nepriame pôsobenie cez ďalšie dve analyzované zložky toto pôsobenie stiera.

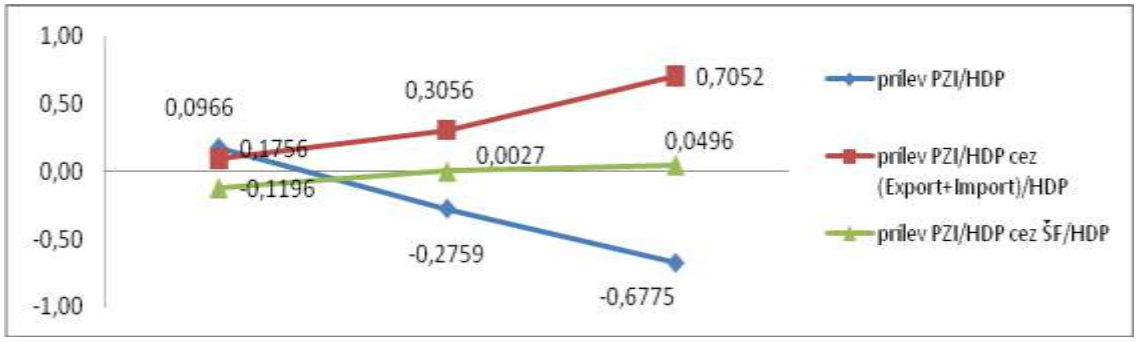

Obr. 6: Intenzita vplyvu fuzzy finančnej globalizácie na fuzzy príjmovú nerovnosť

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Tabuľka 1 obsahuje výsledok testovania celkového efektu všetkých troch faktorov globalizácie zahrnutých do modelu úsekovej analýzy v rokoch 2005, 2008 a 2012. V každom z hodnotených rokov je celkový efekt signifikantný na hladine významnosti 0,01. Hodnota celkového efektu faktorov zahrnutých do modelu postupne z roka na rok narastá z hodnoty 0,2089 na hodnotu 0,4329, t. j. model úsekovej analýzy sa stáva lepším.

Tab. 1: Výsledok testovania celkového efektu faktorov úsekovej analýzy

	Rok		
	2005	**2008**	**2012**
Celkový efekt *T*	**0,2089**	**0,2667**	**0,4329**
Hodnota testovacej štatistiky *f*	**6,3358****	**8,7280****	**18,3210****

Poznámka: 0,05 kvantil F(3,24)=3,0088; 0,01 kvantil F(3,24)=4,7181

Zdroj: Vlastné výpočty.

4 Záver

Výsledky vplyvu globalizácie na príjmovú nerovnosť rôznych autorov sa môžu líšiť z niekoľkých dôvodov. Z dôvodu voľby miery nerovnosti a voľby miery globalizácie. Tiež z dôvodu voľby štátov, resp. zoskupení štátov. V neposlednom rade aj hodnoteného obdobia. Z tohto dôvodu sme volili rok 2005 ako obdobie pred krízou, rok 2008, keď kríza vrcholila a rok 2012 ako posledný rok s dostupnými údajmi.

V príspevku sme s využitím aparátu fuzzy množín zaviedli prirodzeným spôsobom, vychádzajúc z ekonomických teórií, index globalizácie obchodu, index finančnej globalizácie a index hospodárskej a sociálnej globalizácie. Operáciou agregácie fuzzy množín sme zaviedli syntetický index globalizácie *GI*.

Výsledky úsekovej analýzy sú zaujímavé. Všetky tri ukazovatele charakterizujúce globalizáciu v konečnom dôsledku zapríčiňujú pokles príjmovej nerovnosti. I keď každý inou mierou a iným spôsobom (priamo alebo nepriamo). Od výrazného vplyvu globalizácie obchodu v rokoch 2008 a 2012 až po prekvapivý takmer zanedbateľný vplyv finančnej globalizácie. Až dôkladnejšie štúdium dá vysvetlenie zisteným skutočnostiam.

5 Literatúra

BADINGER, H., TONDL, G. 2005. The factors behind European regional growth: Trade, human capital and innovation. In: *Jahrbuch fur Regionalwissenschaft*, Vol. 25 (2005), pp. 67 – 89.

BECKER, S. O., EGGER, P. H., FENGE, R., VON EHRLICH, M. 2008. *Going nuts: The effect of EU structural funds on regional performance*. Stirling Economics Discussion Papers Vol. 27 (2008), University of Stirling, Department of Economics.

BEER, L., BOSWELL, T. 2001. *The Effects of Globalization on Inequality: A Cross-National Analysis*. Halle Institut Occasional Paper.

BENSON, D. J. 2000. *A Survey of the Econometric Literature on the Real Effects of International Capital Flows in Lower Income Countries.* QEH Working Paper 50, mimeo, University of Oxford.

BLOMSTRÖM, M., LIPSEY, R.E., ZEJAN, M. 1992. *What Explains Developing Country Growth* ? NBER Working Paper 4132.

CAPPELEN, A., CASTELLACCI, F., FAGERBERG, J., VERSPAGEN, B. 2003. The impact of regional support on growth and convergence in the European Union. *Journal of Common Market Studies*. Vol. 41, No. 4 (2003), pp. 621 – 644.

CLARK, W. C. 2000. Governance in a Globalized World. In: *Environmental Globalization*. Washington: Brookings Institution Press. pp. 86 – 108.

DOLLAR, D. 1992. Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-85. In: *Economic Development and Cultural Change*: pp. 523 – 544.

DREHER, A. 2006. Does globalization a_ect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*. Vol. 38, No. 10 (2006), pp. 1091 – 1110.

EUROSTAT [Online.] [Cit. 10. apríla 2014.] Dostupné na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.

GOLDBERG, P.K., PAVCNIK, N. 2007. Distributional Effects of Globalization in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*. Vol. XLV (2007), pp. 39 – 82.

KLIR, G. J., YUAN, B. 1995. *Fuzzy sets and fuzzy logic*. New Jersey: Prentice Hall.

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

POLASEK, W., SELLNER, R. 2011. Does globalization affect regional growth? Evidence for NUTS-2 regions in EU 27. *Economic Series*, 266. Vienna: Institute for Advances Studies.

PORTO, G. G. 2006. Using Survey Data to Assess the Distributional Effects of Trade Policy. *Journal of International Economics*. Vol. 70, No. 1 (2006), pp. 140–60.

PUIGCERVER-PENALVER, M. C. 2007. The impact of structural funds policy on European regions' growth: A theoretical and empirical approach. *European Journal of Comparative Economics*. Vol. 4, No. 2, (2007), pp. 179 – 208.

RAAB, M., RULAND, M., BLOSSFELD, B. S., HOFÄCKER, D., BUCHHOLZ, S., SCHMELZER, P. 2012. GlobalIndex *A Sociological Approach to Globalization Measurement. International Sociology*. Pp. 23 – 596.

RODRIK, D. 1998. Who Needs Capital Account Convertibility? In: STANLEY FISCHER et al. (eds.): *Should the IMF Pursue Capital Account Convertibility? Essays in International Finance 207*. Princeton: Princeton University Press, pp. 55 – 65.

STEHLÍKOVÁ, B., SOJKOVÁ, Z. 2005. Metodologický prístup k vymedzeniu vidieka na základe viacerých znakov pomocou fuzzy množín. In: *Acta regionalia et environmentalica*, Vol. 2, No.1 (2005), pp. 1 – 4.

The European Union Structural and Cohesion Funds. Indicative Financial Allocations: *2007-2013* [Online.] [Cit. 10. apríla 2014.] Dostupné na: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/ldeucom/141/14105.htm#n28>.

TONDL, G., VUKSIC, G. 2007. Trade, Integration and Institutional Reforms in Latin America and the EU. Frankfurt. In: LANG, CH. (eds.): *Catching Up of Eastern European Regions: The role of foreign investment, human capital and geography*. Pp. 65 – 90.

WEISS, L. 2000. Globalization and state power. *Development and society*. Vol. 29, No. 1 (2000), pp. 1 – 15.

Problémy vývoja príjmovej stratifikácie na Slovensku

Iveta Pauhofová[1] Ekonomický ústav SAV
Dávid Martinák[2] Ekonomický ústav SAV

Problems of income stratification development in Slovakia

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, ipauhofova@yahoo.com

[2] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, david.martinak@gmail.com

Abstract: The paper explores changes in income stratification of Slovak population for determination of the possibility of space "maneuver" for consumption. We noted reducing of the share of the lowest income groups at the expense of the highest. We analyze the results of the pre-crisis and crisis period. The paper primarily examines the regional dimension of income stratification and focuses on the worst regions and of the availability of incomes in these regions. Except of typical problem regions (Prešov, Košice, Banská Bystrica region) in crisis time Žilina region joined the group of problem Slovak regions. The monetary poverty rate in these regions is permanently increasing. The main determinant of negative development of income stratification is high unemployment, especially long-term, which has structural character and means a big outage of labor income for Slovak population. Mismatch between skills and requirements of employers with regard to specific sectoral structure in regions requiring higher performance system solutions. We noted increasing of inequalities and poverty in Slovak population which disturb domestic consumption and are a big limit for economic growth. Partial attention is directed to the area of income stratification "silver" population" (aging, older and oldest people) because of anticipation of their growing influence in the consumer market of the EU. Low income levels of the most population will limit the amount pensions and also the potential of silver economy in Slovakia. Analysis uses data based on national accounts data from the Statistical Office of the Slovak Republic, Eurostat data and administrative data on individual income from Social Insurance Agency in Slovakia.

Keywords: income stratification, space for consumption, propensity to save, macroeconomic framework for income formation, regional differences in income stratification, poverty, crisis.

Napísanie príspevku bolo podporené projektmi VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)" a APVV 0135-10 „SILVER – Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe".

1 Úvod

Prehlbovanie príjmovej polarizácie a polarizovanie spoločnosti globálneho sveta predstavuje nielen jedno z vážnych rizík, resp. ohrození riešenia súčasnej krízy, ale je fundamentálnym problémom pre udržateľnosť a rozvoj dnešnej civilizácie. Takto sa svetoví lídri uzniesli ešte v januári 2013 v Davose. Je zrejmé, že východiskom pre riešenie nie je iba nastavenie nových regulačných mechanizmov, ktoré majú následky krízy odstrániť, ale logicky, predovšetkým zistenie príčin a súvislostí, ktoré prehlbovanie polarizácie spôsobujú. Dimenzia príčinných súvislostí globálneho charakteru sa premieta v problémoch národných ekonomík a regionálnych zoskupení predovšetkým

v oblasti rastúcej diferencie v príjmoch a bohatstve, problémoch generačného prenosu chudoby, znižujúcej sa potreby práce i v dôsledku aplikovania nových technológií a v prenose výrob i služieb do regiónov s nízkymi mzdovými nákladmi, starnutia populácie v Európe a otvorených otázok medzigeneračnej solidarity i vo väzbe na sociálny štát, formovania hospodárskych štruktúr so zmenšovaním váhy reálnej produkcie a zväčšujúcim sa portfóliom virtuálnych štruktúr, ohrození geopolitického charakteru a v neposlednom rade neschopnosti identifikovať reálne nebezpečenstvo dopadu klimatických zmien na regióny sveta. Uvedené súvislosti majú vplyv na to, že očakávania, spojené s postupnou konvergenciou krajín EÚ, sa v prípade príjmov väčšiny slovenského obyvateľstva nenapĺňajú. V súčasných krízových podmienkach sa v plnej miere odhaľujú nedostatky štruktúrneho charakteru slovenskej ekonomiky, ktorá do únie vstupovala s presvedčením stať sa rovnocenným partnerom. Napriek mnohým úspechom, ktoré sa integráciou už dosiahli, obyvateľstvo najcitlivejšie vníma práve otázky spojené s vývojom jeho životnej úrovne. Z národohospodárskeho hľadiska je táto oblasť signifikantná predovšetkým v súčasnom období hľadania prorastových faktorov. Predikcie makroekonomického rámca na rok 2014 uvažujú len s miernym oživením ekonomiky, ale opäť s dôrazom na vonkajší dopyt. Očakáva sa síce vytvorenie nových pracovných miest, dokonca sa „vynorila“ i dlho očakávaná správa o postupnom vytváraní pracovných miest v poľnohospodárstve ako istý spôsob riešenia problémov na slovenskom vidieku. Avšak stav, v ktorom sa nachádzajú jednotlivé regióny Slovenska je mimoriadne vážny, čomu nasvedčujú vysoké hodnoty dlhodobej nezamestnanosti, vysoká a rastúca miera nezamestnanosti, nízka úroveň príjmov a pracovných príjmov obyvateľstva a vysoké hodnoty miery rizika chudoby v takmer polovici regiónov Slovenska.

2 Makroekonomický rámec formovania dôchodkov slovenského obyvateľstva

Z oficiálne publikovaných štatistických údajov vyplýva, že slovenské hospodárstvo počas doterajšieho krízového obdobia rástlo najpomalšie v roku 2013. Naplno sa prejavili nielen dôsledky slabého externého prostredia zasiahnutého krízou, ale potrebný impulz k rastu nebol ani na strane domáceho prostredia. Charakter príspevku segmentu slovenských domácností v oblasti spotreby má v období krízy klesajúcu tendenciu. Na trhu práce možno pozorovať len mierne zoslabenie negatívnych trendov, rast nezamestnanosti sa síce spomalil, ale nezastavil. Len minimálnemu rastu reálnych miezd doteraz napomáhalo spomalenie inflácie, ktorá bola v roku 2013 na najnižšej úrovni od vypuknutia krízy. Dôvodom pre negatívne očakávania je i zhoršujúce sa domáce podnikateľské prostredie, prichádzajúce o investície, ktoré by smerovali produkciu na mimoeurópske trhy a fixovaná vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti.

Disponibilný príjem je hlavným determinantom konečnej spotreby domácností. Napriek tomu, že nominálne v rokoch 2009 a 2010 rástol, domácnosti využili významnú časť dodatočného nárastu nie na spotrebiteľskom trhu, ale na tvorbu úspor. Konečná spotreba v nominálnom vyjadrení stagnovala, čo pri zohľadnení inflácie de facto znamená jej reálny pokles. To, že domácnosti použili väčšiu časť dodatočného dôchodku v krízovom období práve na tvorbu úspor je zaujímavé najmä v kontexte relatívne nízkej úrovne tohto dôchodku, čo zvýrazňuje vplyv iných faktorov na rozhodovanie

slovenských domácností o úsporách, predovšetkým v rovine negatívnych očakávaní. Línie kriviek prírastkov konečnej spotreby a disponibilného dôchodku domácností na nasledujúcom obrázku potvrdzujú zvýšenú orientáciu domácností do oblasti úspor a obmedzenie spotreby v čase krízy.

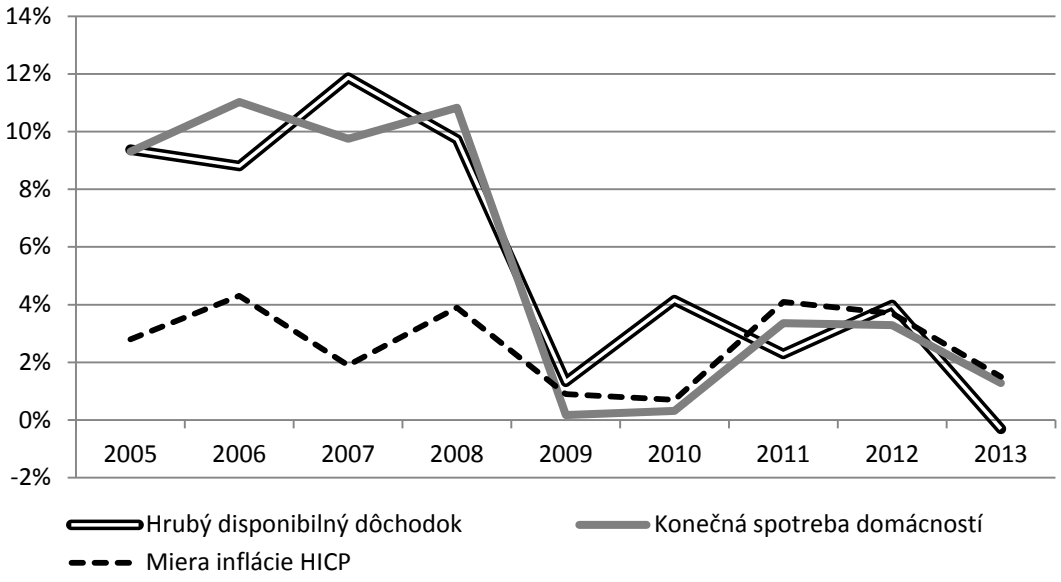

Obr. 1: Prírastky hrubého disponibilného dôchodku a konečnej spotreby domácností v rokoch 2005 – 2013

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov ŠÚ SR.

V dôsledku krízy nielen na Slovensku, ale aj v iných európskych krajinách je zaznamenaný rastúci sklon k úsporám. Dôvody tohto javu možno hľadať najmä vo vývoji na trhu práce a s tým spojenými negatívnymi očakávaniami domácností, kedy zvyšovali svoj sklon k úsporám aj napriek nízkym reálnym úrokovým sadzbám. Ďalším faktorom je pokles vnímania vlastného bohatstva domácnosťami v dôsledku poklesu hodnoty ich majetku v kontexte prepadu cien nehnuteľností. Okrem rastúceho sklonu k úsporám za SR, Veľkú Britániu a mierne i za ČR a Španielsko je možné v prípade krajín, ako Nemecko a Francúzsko registrovať vysoký a stabilný sklon k úsporám. Domácnosti Nemecka (i Rakúska), ktoré sú dlhodobo a bez ohľadu na stav hospodárskeho cyklu konzervatívne, vykazujú vysoký a pomerne stabilný sklon k úsporám, čo nemožno jednoznačne pripísať negatívnemu vývoju trhu práce. Nezamestnanosť v oboch krajinách totiž v posledných rokoch mierne klesla. Za relatívne vysoký sklon domácností k úsporám v týchto krajinách je vo veľkej miere zodpovedná vysoká príjmová úroveň, domáca hospodárska politika, starnutie populácie a úroveň rozvinutej verejnej infraštruktúry.

3 Príjmová stratifikácia populácie v období 2005 – 2013

Podľa Pauhofová, Martinák (2014) štruktúra slovenského hospodárstva, dlhodobo fixovaná až do konca 90. rokov dvadsiateho storočia, prechádzala v období po roku 1989 kľúčovými zmenami. V rámci transformačného procesu sa v dôsledku privatizácie a liberalizácie postupne uskutočnili tzv. reštrukturalizačné zmeny, ktoré sa „zobrazovali“ na národnej úrovni ako súčasť štrukturálneho cyklu v zamestnanosti a nezamestnanosti.

V regionálnom priemete však znamenali také radikálne zmeny v štruktúre odvetví na úrovni okresov, ktoré zmenili zabehnutý charakter ich hospodárstva, súčasne menili kvalitu života obyvateľov, najzreteľnejšie v oblasti ich príjmov a majetku. V niektorých regiónoch Slovenska tieto reštrukturalizačné etapy trvali kratšie, v niektorých dlhšie a v iných sa na riešenia ešte len čaká. Ekonomický potenciál, ktorý prechádzal uvedenými zmenami, sa začal fixovať na novej úrovni, potenciál určitej časti územia krajiny zostal aj po vstupe Slovenska do EÚ málo využívaný, resp. nevyužitý. Vidiecky priestor, predstavujúci zázemie pre mestské regióny z pohľadu ľudských zdrojov, ale v mnohých prípadoch aj subdodávateľské zázemie pre spotrebný priemysel a niektoré segmenty ľahkého priemyslu, po roku 1991 zaznamenal radikálny odchod pracovníkov z odvetvia poľnohospodárstva. V pôdohospodárstve, strategicky dôležitom odvetví pre výrobu poľnohospodárskych komodít a potravín, týmto odchodom významne stúpla produktivita práce a čakalo na rozbeh diverzifikácie vo vidieckom priestore, súvisiacej najmä s delimitáciou tzv. pridružených výrob a s rozvojom podnikania všeobecne. Tieto procesy, niektoré aj sľubne sa rozvíjajúce, sa s nástupom krízy dostali do patovej situácie, nakoľko chýbali vnútorné regionálne finančné zdroje na ich pokračovanie. Prostriedky zo štrukturálnych fondov EÚ, a s nimi participujúce národné zdroje, sa do vidieckeho regiónu od vstupu Slovenska do EÚ dostávali v špecifickej konfigurácii a prednostne plnili úlohy v poľnohospodárstve. Znamená to, že ekonomický potenciál vidieka strácal na sile, čo sa cez zamestnanosť v danej štruktúre hospodárstva v regióne premieta tak v úrovni, ako aj v stratifikácii príjmov jeho obyvateľov. Súčasná hospodárska politika je orientovaná mimo vlastného riešenia regionálnych problémov, osobitne vo vidieckom priestore, čím je potreba akcentovania riešenia príjmov vo vidieckych regiónoch Slovenska potlačená do úzadia.

Národný pohľad na stratifikáciu príjmov obyvateľstva

Rozloženie obyvateľstva SR do príjmových intervalov na základe príjmových decilov ukazuje, že podiel 10 % osôb s najnižšími čistými príjmami v roku 2013 predstavoval 1,68 % z celkových čistých príjmov, čo je oproti 28,85 percentnému podielu 10 % s najvyššími príjmami priepastný rozdiel. Dokonca ani súčet čistých príjmov prvých spodných 50 % nedosahuje úroveň príjmov horných 10 % populácie. Nerovnosť v príjmoch sa v doterajšom krízovom období zväčšovala, a to najmä v poklese podielu nižších príjmových skupín a naopak v náraste podielu najvyšších príjmových skupín na celkových príjmoch. Štruktúra distribúcie čistých príjmov obyvateľstva SR sa v priebehu rokov 2005 – 2013 zmenila v neprospech najnižších príjmových skupín. Podiel spodných 50 % na celkových čistých príjmoch poklesol v období 2005 – 2013 o 0,8 p. b., naopak podiel horných 30 % sa zväčšil o približne rovnakú hodnotu. Chudobní, z hľadiska čistých príjmov v relatívnom vyjadrení v sledovanom období teda stratili v prospech najvyšších príjmových skupín. Pokiaľ ide o spodných 10 %, ich priemerný čistý príjem v stálych cenách roku 2005 bol v roku 2013 na rovnakej úrovni ako v roku 2005.

Tab. 1: Rozloženie čistých príjmov obyvateľstva v SR podľa príjmových decilov (s. c. roku 2005)[1]

Príjmový interval	2005		2010		2011		2012		2013	
	podiel (%)	priemer (eur)	podiel (%)	priemer (eur)	podiel (%)	priemer (eur)	podiel (%)	priemer (eur)	podiel (%)	priemer (eur)
<1. decil	2,09	69	1,88	77	1,72	71	1,66	69	1,72	72
1. – 2. decil	4,93	163	4,85	199	4,66	192	4,64	193	4,74	199
2. – 3. decil	6,30	208	6,20	254	6,07	250	6,03	251	6,10	256
3. – 4. decil	6,87	227	6,94	285	6,78	279	6,70	278	6,95	292
4. – 5. decil	7,55	249	7,58	311	7,44	306	7,41	308	7,54	316
5. – 6. decil	8,35	276	8,48	348	8,35	343	8,32	346	8,41	353
6. – 7. decil	9,55	315	9,76	400	9,65	397	9,63	400	9,69	407
7. – 8. decil	11,40	377	11,62	476	11,54	474	11,51	478	11,56	485
8. – 9. decil	14,38	475	14,59	598	14,59	600	14,57	605	14,64	615
9. decil >	28,56	944	28,11	1 152	29,20	1 201	29,53	1 227	28,66	1 204

Zdroj: Vypočítané z údajov Sociálnej poisťovne SR.

V období 2005 – 2013 čisté príjmy 10 % osôb s najnižšími príjmami v reálnom vyjadrení klesali a naopak, príjmy najvyšších príjmových skupín sa významne zvýšili. Rozdiely medzi najchudobnejšími a najbohatšími sa teda prehlbovali. V príjmovej stratifikácii obyvateľstva SR môžeme v sledovanom období rozlíšiť dva rozdielne trendy:

1. Znižovanie príjmovej nerovnosti v období hospodárskej expanzie v SR (2005 – 2008), kedy príjmy najnižších príjmových percentilov rástli v priemernom vyjadrení rýchlejšie ako u zvyšku populácie.
2. Zvyšovanie nerovnosti v príjmoch v období po nástupe krízy v SR (2009 – 2013), kedy v priemernom vyjadrení klesali čisté príjmy najnižších príjmových skupín a naopak príjmy najvyšších príjmových skupín rástli v priemere rýchlejšie ako príjmy ostatnej populácie.

Hlavnou príčinou druhého pozorovaného trendu, t. j. poklesu reálnych čistých príjmov najnižších príjmových skupín po roku 2009, je výpadok pracovných príjmov u najnižších príjmových skupín v dôsledku rastu nezamestnanosti. Čisté príjmy v krízovom období v reálnom vyjadrení klesali až po 15. percentil, najväčšiu časť tejto skupiny tvoria práve nezamestnané osoby. V krízovom období teda pozorujeme dva zásadné problémy: zníženie tempa rastu čistých príjmov u celej populácie (u najnižších príjmových skupín dokonca pokles reálnych príjmov) a zvyšovanie nerovností v čistých príjmoch. Uvedený vývoj dokumentuje nasledujúci obrázok.

[1] * Priemerný reálny čistý mesačný príjem je vypočítaný na báze cien roku 2005. ** Do čistých príjmov sú zarátané čisté pracovné príjmy (príjmy zamestnancov, príjmy z dohôd, príjmy živnostníkov, všetko očistené o odvody a dane), všetky dôchodky a dávky zo Sociálnej poisťovne (vrátane dávok v nezamestnanosti, detské prídavky, starobné dôchodky a pod.). Nie sú zahrnuté dávky v hmotnej núdzi.

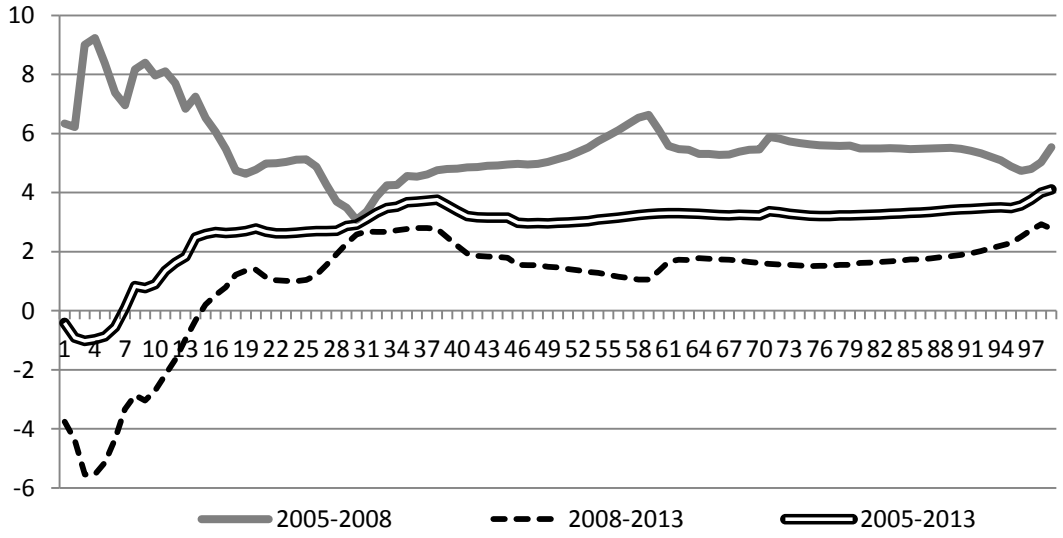

Obr. 2: Priemerný ročný rast čistého príjmu podľa jednotlivých príjmových percentilov v SR (%, s. c. roku 2005)

Zdroj: Vlastné výpočty z údajov Sociálnej poisťovne.

Regionálny pohľad na stratifikáciu príjmov obyvateľstva

Vývoj ako aj súčasné status quo v stratifikácii príjmov obyvateľov v jednotlivých regiónoch Slovenska je úzko zviazané s vývojom na trhu práce, v ktorom sa odrážajú všetky zložité súvislosti transformačného procesu negatívne násobené účinkami krízy, ako aj súvislosti realizácie štátnej ingerencie rôzneho smerovania a veľkosti. Vývoj nezamestnanosti v SR po roku 2009 mal významne negatívny vplyv na príjmy obyvateľstva. Z hľadiska formovania príjmov je však ešte výraznejším a deštruktívnejším problémom v SR nezamestnanosť dlhodobá. Priemerný počet dlhodobo nezamestnaných uchádzačov o zamestnanie v SR v roku 2013 tvoril až 53,6 % z celkového počtu nezamestnaných. Pokiaľ ide o regionálne rozloženie dlhodobej nezamestnanosti až 63,3 % dlhodobo nezamestnaných v roku 2013 bolo v troch krajoch SR: v Banskobystrickom (19,2 %), Prešovskom (23,9 %) a Košickom (20,2 %). Najmenší počet dlhodobo nezamestnaných bol evidovaný v Bratislavskom (3,4 %) a Trnavskom kraji (5,2 %). Veľká časť nezamestnaných zostáva bez práce dlhšie ako 4 roky. Zotrvávanie v nezamestnanosti po tak dlhú dobu minimalizuje šance znovu sa zamestnať. Pokiaľ ide o nezamestnanosť vynára sa otázka, či táto má charakter cyklický (zapríčinená nízkou ekonomickou výkonnosťou) alebo štrukturálny (daná nesúladom medzi ponukou a dopytom po pracovnej sile). Vysoké hodnoty miery dlhodobej nezamestnanosti a nezamestnanosti trvajúcej dlhšie ako 4 roky aj počas vrcholu hospodárskej expanzie v roku 2008 v definovaných problémových regiónoch SR naznačujú, že dlhodobý charakter nezamestnanosti má skôr štrukturálny charakter než cyklický.

Tab. 2: Dlhodobá nezamestnanosť v SR (%)[2]

	2005		2008		2010		2011		2012		2013	
	DN	**>4**	**DN**	**>4**	**DN**	**>4**	**DN**	**>4**	**DN**	**>4**	**DN**	**>4**
Bratislavský	21,6	3,2	17,1	3,6	23,9	1,7	25,0	1,7	31,3	2,5	33,8	3,7
Trnavský	38,8	11,0	27,5	11,9	35,0	5,4	33,9	4,8	38,6	6,0	39,4	7,7
Trenčiansky	36,9	9,2	29,0	11,7	38,0	6,0	37,3	5,9	40,6	6,9	44,4	10,1
Nitriansky	52,5	19,6	38,9	19,4	45,1	11,0	43,3	9,8	46,9	10,8	50,2	14,1
Žilinský	42,2	11,8	34,8	16,2	40,2	8,5	38,3	8,0	42,8	8,8	45,5	11,3
Banskobystrický	56,9	21,6	52,9	27,7	58,5	21,5	56,4	21,5	58,0	22,7	61,8	27,0
Prešovský	55,5	21,2	46,8	22,9	54,7	17,0	53,4	17,3	56,4	19,3	61,1	24,0
Košický	58,5	21,7	49,1	24,9	54,7	18,5	54,7	18,2	57,5	20,2	60,9	24,0
SR	51,2	18,1	43,3	21,2	48,4	14,0	47,2	13,6	50,3	15,0	53,6	18,4

Zdroj: Vlastné výpočty podľa ÚPSVaR.

Jedným zo závažných problémov v príjmovej stratifikácii je i postupná fixácia nízkej úrovne príjmov vo vidieckom priestore. Premieta sa v signifikantne vysokej účasti obyvateľov týchto regiónov v nízkych príjmových intervaloch.

Tab. 3: Stratifikácia čistých príjmov obyvateľstva v mestách a na vidieku (2005 – 2013, %, s. c. roku 2005)

	2005		2009		2010		2011		2012		2013	
	mesto	vidiek	**mesto**	vidiek	**mesto**	vidiek	**mesto**	vidiek	**mesto**	vidiek	**mesto**	vidiek
0 – 500	**83,4**	92,2	**74,9**	85,2	**72,7**	83,8	**73,0**	83,2	**72,3**	83,0	**71,7**	82,1
500 – 1000	**13,4**	7,0	**20,2**	13,0	**21,9**	14,3	**21,2**	14,6	**21,7**	14,7	**22,3**	15,5
1000 – 1500	**1,9**	0,6	**2,9**	1,1	**3,3**	1,2	**3,4**	1,5	**3,5**	1,5	**3,6**	1,6
1500 – 2000	**0,5**	0,1	**1,0**	0,3	**1,1**	0,3	**1,1**	0,4	**1,2**	0,4	**1,2**	0,4
2000+	**0,6**	0,1	**0,9**	0,3	**1,0**	0,3	**1,1**	0,4	**1,2**	0,4	**1,1**	0,4

Zdroj: Vypočítané z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Pri údajoch v tabuľke je potrebné zohľadniť proporcie v rámci jednotlivých príjmových intervalov za mestá a vidiek, kde je zjavný vplyv odvetví s nízkym mzdovým ocenením a výraznejším dopadom zmien v demografickej štruktúre na vidieku, ako v mestách. Dôležitým zistením je samotný fakt vysokého podielu obyvateľov s príjmami do 500 eur už aj pred krízou. Zmeny v príjmovom intervale do 500 eur sú spôsobené výpadkom na trhu práce osôb s nižšou kvalifikáciou a v evidencii zamestnaných stúpol počet osôb poberajúcich na základe kvalifikácie vyššie príjmy, čím sa podiel obyvateľov poberajúcich príjmy od 500 do 1 000 eur zvýšil. Ďalším zistením je skutočnosť, že k výraznejším zmenám v smere rastu podielu obyvateľov dochádzalo v príjmových intervaloch 1 000 až 1 500 eur a 1 500 až 2 000 eur v mestách než na vidieku.

Regionálny obraz stratifikácie príjmov ukazuje, že zo spodných 10 % obyvateľov s najnižšími príjmami až takmer 16,0 % má trvalý pobyt v Prešovskom kraji a iba

[2] * DN = podiel dlhodobo nezamestnaných na celkovej evidovanej nezamestnanosti; ** > 4 = podiel uchádzačov o zamestnanie evidovaných v evidencii nezamestnanosti po dobu viac ako 4 roky na celkovej evidovanej nezamestnanosti.

9,5 % v Bratislavskom kraji. Pri pohľade na opačnú stranu príjmového spektra sú regionálne disparity v distribúcii príjmov ešte výraznejšie. Takmer 30 % osôb z horných 10 % žije v Bratislavskom kraji čo je oproti 7,8 % v Prešovskom kraji priepastný rozdiel. Výrazné disparity v regionálnom rozložení príjmov vytvárajú predpoklady zásadných diferencií v štruktúre, veľkosti a kvalite spotreby medzi jednotlivými krajmi i okresmi. Nerovnováha v pracovných príležitostiach medzi Bratislavským krajom, resp. západným Slovenskom a zvyškom SR nevytvára podmienky pre zásadný zvrat v tomto jave, práve naopak, uvedené fakty pri zachovaní súčasného status quo v hospodárskej a regionálnej politike SR vytvárajú podmienky pre ešte väčšie prehlbovanie nerovností medzi jednotlivými regiónmi.

Podľa Pauhofová, Martinák (2014) a Pauhofová, Páleník (2012) sa v rozdieloch stratifikácie príjmov obyvateľov v mestách a na vidieku premietajú zmeny vo výkonnosti ekonomického potenciálu týchto regiónov a štrukturálne problémy odvetvového charakteru, najmä vo väzbe na flexibilitu trhu práce. V tejto súvislosti možno v sledovanom období za najzložitejšie považovať kraje Prešovský, Banskobystrický, Trenčiansky a Nitriansky. Ekonomický potenciál uvedených krajov prechádza práve v krízovom období takými zmenami, ktoré sa nezaobídu bez štátnej ingerencie na rôznej úrovni a v diferencovaných formách.

Spomedzi krajov s výrazne najhoršími skúmanými charakteristikami je na prvom mieste kraj Prešovský. V jeho okresoch boli problémy v príjmovej stratifikácii už v začiatkoch transformácie slovenskej ekonomiky (rozpadajúca sa produkčná základňa ľahkého priemyslu, výrazne dotované poľnohospodárstvo a vysoký podiel jeho „rozložených“ pridružených výrob, obmedzene rozvinuté služby, nedobudovaná infraštruktúra, provinčný charakter blízkych miest). Podľa Pauhofová, Martinák (2014) je z pohľadu pracovných príjmov významne vysoký podiel žien len do 300 eur mesačne za okresy Stropkov, Bardejov a Svidník už v roku 2005 (v čase krízy je podiel žien s príjmom do 500 eur až 89,7 % v Medzilaborciach a zhoršenie vo všetkých okresoch kraja). Je potrebné uviesť, že súčasné problémy existujú aj napriek 20 rokom realizovania aktívnej politiky trhu práce na Slovensku. Jej uplatňovanie, ktoré sa evidentne v podmienkach okresov Prešovského kraja doteraz „nepremietlo“ do zásadných zmien v príjmovej úrovni obyvateľstva len dokumentuje tú skutočnosť, že pre dané podmienky nastavená nebola. V okresoch Banskobystrického kraja (druhý najhorší) došlo k zásadným zmenám v stratifikácii príjmov obyvateľstva až v období krízy, aj keď isté prejavy nastupujúcej deštrukcie hospodárskej štruktúry boli zjavné už pred rokom 2008. Nízka úroveň príjmov sa dotýka najviac obyvateľov v okrese Veľký Krtíš a Rimavská Sobota (podiel žien s čistým príjmom do 500 eur na vidieku je 87 a 86,3 %). Kolabujúce poľnohospodárstvo v týchto okresoch bolo krátko pred krízou úplne rozložené a doteraz je trh práce rigidný, bez zamestnávateľov schopných vytvoriť nové pracovné miesta a bez viditeľných nových „úspechov“ domáceho obyvateľstva v oblasti malého a stredného podnikania. V spojitosti s údajmi o nezamestnanosti a údajmi za hrubé mzdy na vidieku, celkom i za poľnohospodárstvo možno uviesť, že v tých regiónoch, ktoré boli definované ako kritické z pohľadu stratifikácie príjmov obyvateľstva, je veľmi vysoký podiel obyvateľov s príjmami len do 500 eur nielen za oblasť poľnohospodárstva, ale aj na vidieku celkom. Pritom v prípade Nitrianskeho kraja ide o región s tradične výraznou váhou poľnohospodárstva na tvorbe HDP a zamestnanosti v poľnohospodárstve. Z uvedeného vyplýva, že najmä vo vidieckom priestore Slovenska,

predovšetkým v kritických definovaných krajoch, je situácia z pohľadu príjmov obyvateľstva mimoriadne zložitá. V rámci snáh o realizáciu koncepcie „striebornej ekonomiky“, ktorá je v krajinách EÚ považovaná i za významný ekonomický prorastový faktor bolo zaujímavé zistiť, či aj v podmienkach Slovenska možno v plnej miere uvažovať s jej realizáciou v oblasti spotreby tak v súčasnosti, ako aj v blízkej budúcnosti. Zásadnou otázkou v tejto oblasti je v prípade Slovenska nielen „masa“ dôchodcov z pohľadu veľkosti trhu, ale predovšetkým úroveň ich príjmov. Samozrejme, významným pre krátkodobý horizont je i vývoj úrovne a stratifikácia pracovných príjmov osôb 50 až 64-ročných. Uvedené výsledky stratifikácie príjmov ako aj výsledky podľa Pauhofová, Martinák (2014) a Pauhofová, Páleník (2013) umožňujú formulovať tvrdenie, že „strieborní“ nepredstavujú v porovnaní s takto definovaným obyvateľstvom v starých členských krajinách EÚ taký dôležitý segment na spotrebiteľskom trhu, ktorý by pôsobil prorastovo v slovenskej ekonomike nielen v súčasnosti, ale vzhľadom na demografický vývoj i v blízkej budúcnosti. Pre ilustráciu možno uviesť, že na Slovensku predstavuje podiel žien poberajúcich starobný dôchodok do 300 eur na vidieku 53,7 %, mužov 8 %, podiel žien so starobným dôchodkom do 500 eur na vidieku je 98,5 %, mužov 86,3 % a podiel obyvateľov poberajúcich starobný dôchodok do 500 eur je v mestách 87,3 % a na vidieku 94,2 %. Je potrebné dodať, že práve nízka úroveň príjmov na strane starobných dôchodkov je výraznou brzdou v oblasti spotreby. Dôchodcovia sú tými, ktorí mimoriadne citlivo vnímajú vývoj cenovej hladiny potravín a veľmi intenzívne sa ich dotýkajú zmeny v cenách tovarov a služieb za bývanie a zdravotnú starostlivosť.

Vybrané aspekty chudoby v regiónoch Slovenska

Nízka úroveň príjmov veľkej časti slovenského obyvateľstva, prezentovaná na báze individuálnych dát zo Sociálnej poisťovne SR v podobe ich stratifikácie v regionálnom priemete, ktorá bola obsahom predchádzajúcej časti práce, nesúvisí len s doteraz uvádzanými úvahami o bariérach v oblasti spotreby, ale úzko súvisí aj s chudobou. Chudoba, ako extrémny prípad nerovnosti, má v SR významne regionálny charakter. Nízky príjem nedovoľuje osobám či domácnostiam v žiaducej miere tvoriť úspory a zhodnocovať svoj osobný majetok. Obyvateľstvo s nízkymi príjmami môže dospieť až do stavu mnohonásobnej chudoby a deprivácie. Toto konštatovanie veľmi úzko súvisí s osobami dlhodobo nezamestnanými, ktorých zastúpenie je na Slovensku i z pohľadu podielu na celkovej nezamestnanosti najvyššie v krajinách EÚ. Nasledujúca tabuľka prezentuje vývoj populácie pod hranicou chudoby (60 % národného mediánu čistého príjmu). Pokiaľ ide o samotný medián, rozdiely v regionálnych mediánoch čistého príjmu, resp. medzi Bratislavským krajom a zvyškom SR, sa v sledovanom období zvyšovali. Posun v úrovni mediánu za sledované obdobie bol najnižší za kritické definované regióny: Prešovský kraj, Banskobystrický kraj a Nitriansky kraj. Medián čistého príjmu v reálnom vyjadrení za sledované obdobie vzrástol v SR o takmer 27 %, tento nárast bol však ťahaný predovšetkým Bratislavským krajom (34 %). Či už na báze individuálnych dát, alebo za EU SILC je za Slovensko v období krízy zreteľný nárast miery rizika chudoby. Aj keď hodnoty ukazovateľa za EU SILC vykazujú za dotknuté regióny vyššie úrovne, sú v porovnaní s hodnotami za individuálne dáta kolísavé. Miera rizika chudoby vypočítaná z individuálnych údajov vykazuje kontinuálny rast za sledované obdobie.

Tab. 4: Miera rizika chudoby v SR (%)[3]

	Individuálne dáta*					EU-SILC			
	2005	2010	2011	2012	2013	2005	2010	2011	2012
SR	13,9	13,8	14,7	14,8	14,3	13,3	12,0	13,0	13,2
Bratislavský	10,0	9,6	10,1	10,0	10,1	7,8	5,1	7,2	6,3
Trnavský	12,3	12,5	13,0	13,2	13,4	10,9	6,7	9,5	10,6
Trenčiansky	12,4	12,6	14,3	13,6	12,6	13,0	10,1	9,2	8,3
Nitriansky	14,9	15,2	16,0	16,2	16,0	16,0	13,2	14,8	15,9
Žilinský	13,8	14,2	14,8	14,8	14,7	12,0	9,6	11,0	12,7
Banskobystrický	14,0	14,5	15,3	15,5	14,8	10,0	16,9	15,3	15,6
Prešovský	15,3	16,2	17,2	17,5	16,9	21,3	18,7	20,2	19,9
Košický	14,2	15,2	15,7	15,8	15,9	13,0	12,7	13,5	13,5

Zdroj: Vypočítané z údajov Sociálnej poisťovne SR.

4 Záver

Riešenia vzniknutého stavu, ktorý sa premieta v súčasnej stratifikácii príjmov obyvateľstva na Slovensku s významnými regionálnymi špecifikami už nie sú jednoduchého charakteru. Sú charakteru systémového, s potrebou signifikantného objemu zdrojov, ktoré je nutné urgentne hľadať (šedá a čierna ekonomika), nakoľko komplexne prenášať bremená krízy na obyvateľa je aj z pohľadu jeho príjmov neúnosné. Predpokladom nastúpenia cesty riešenia existujúcich problémov je však nevyhnutnosť brať do úvahy výsledky čo najkonkrétnejších a na regionálnom základe postavených analýz. Až to umožní uskutočniť cielenú sociálnu politiku, vzdelanostnú, ale aj propodnikateľskú politiku. Nesúlad medzi zručnosťami a požiadavkami zamestnávateľov vzhľadom na špecifickú odvetvovú štruktúru v regiónoch vyžaduje systémové riešenia vyššej náročnosti. Uvedomenie si súčasného status quo v regionálnej stratifikácii príjmov znamená reálnejší pohľad na problémy v oblasti pracovných príjmov a dávok v nezamestnanosti, v spojitosti s vývojom na regionálnych trhoch práce i vo väzbe na potrebu riešenia vzdelanosti a adekvátnej kvalifikačnej štruktúry zamestnancov. Umožňuje tiež vytvorenie obrazu o postupe formovania pracovných príjmov a ich vzťahu k budúcim starobným dôchodkom (tzv. generačný prenos chudoby) a umožní formulovať správny prístup k pochopeniu predpokladov realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v slovenských podmienkach (kde množstvo a príjmy seniorov môžu predstavovať výrazný segment dopytu na spotrebiteľskom trhu). V konečnom dôsledku sa zreálni i pohľad na vystupujúci problém upadajúceho slovenského vidieka a na potrebu zlepšenia postavenia žien najmä cez oblasť ohodnotenia ich práce a ďalších prínosov pre spoločnosť. Uchopenie problematiky stratifikácie príjmov na regionálnom základe je dôležitým predpokladom i zmien v prístupe k riešeniu mnohých etnických problémov na Slovensku.

[3] * Miera rizika chudoby je vyrátaná na základe údajov z databázy Sociálnej poisťovne. Hranicu chudoby reprezentuje 60 % národného mediánu čistého príjmu a podiel populácie pod touto hranicou predstavuje miera rizika chudoby. Do čistých príjmov sú zarátané čisté pracovné príjmy (príjmy zamestnancov, príjmy z dohôd, príjmy živnostníkov, všetko očistené o odvody a dane), všetky dôchodky a dávky zo Sociálnej poisťovne (vrátane dávok v nezamestnanosti, detské prídavky, starobné dôchodky a pod.). Nie sú zahrnuté dávky v hmotnej núdzi.

5 Literatúra

Makroekonomické ukazovatele národných účtov. 2005 – 2012. Bratislava: ŠÚ SR.

PAUHOFOVÁ, I., MARTINÁK, D. 2014. *Agnoskácia stratifikácie príjmov obyvateľov na Slovensku*. [Working Papers č. 59.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 40 s. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I., PÁLENÍK, M. 2012. *Národohospodárske súvislosti príjmovej stratifikácie obyvateľstva vo vidieckych regiónoch v čase krízy*. [Working papers č. 36.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 21 s. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I., PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v krajinách EÚ. In: *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, roč. 61, č. 8, s. 861 – 876. ISSN 0013-3035.

PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. 2013. *Formation of income situation in the EU countries*. In: *ASMOR 2013*: proceedings of Annual symposium on Management, operations research and economics: 8. – 10. 1. 2013, Taipei, Taiwan [elektronický zdroj]. Taipei: Hong Kong education society, 2013, 1 CD-ROM [p. 444 – 452]. ISBN 978-986-87417-5-1.

PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. 2013. Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.). *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Zborník statí. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 197 – 223. ISBN 978-80-7144-212-7.

Údaje (administratívne) o individuálnych príjmoch obyvateľov Slovenska. 2005 – 2013. CD nosiče, Sociálna poisťovňa SR.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> – Databáza Eurostat.

<http://portal.statistics.sk/> – Databáza Slovstat a Regdat.

<http://www.upsvar.sk/statistiky/> – Databáza ÚPSVaR.

Perspektíva spotreby seniorov vo väzbe na príjmy strieborných*

Iveta Pauhofová[1] Ekonomický ústav SAV
Michal Páleník[2] Inštitút zamestnanosti, Ekonomický ústav SAV

Perspective of senior consumption in relation to income of silver population

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia
ipauhofova@yahoo.com

[2] Employment Institute, Povraznicka 11, 811 05 Bratislava, Slovakia

Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, michal.palenik@iz.sk

Abstract: The aging of population in the European area is increasing the pressure on public finances. On the other hand "concept of silver economy" counts with growth of silver population with a significant contribution on the part of the total consumption. It has to go on saturating the needs of the senior specific goods and services in relation to the health sector. In Slovakia, as a result of demographic trends, is expected significant aging later than in Western Europe. Income level of silver population is differentiated also. The crisis is reflected in the stagnation of wages, which are the basis for future pensions. Unemployment and long-term unemployment in the regions of Slovakia (regions and districts) are significantly different. It affect differentially on the income level of the individual age groups. The intention of this paper is to show the differences in income level groups of the population. Silver population is divided into three subgroups (aging, old and oldest). Their incomes are examined on the median base. The focus is mainly on the regions in which are the biggest problems in the labor market formation (Prešov, Banská Bystrica and for comparison Trnava region is added). In these regions are studied the wage development in the group 50 to 64 years of age. There are analyzed individual data since 2005 from Social Insurance of the SR. Most difficult situation is in the Prešov region, where incomes of people approaching retirement age are lower than the incomes of pensioners. Associated with a high index of economic dependency and lower expected income of future pensioners will have the effect of reduction of the overall potential of domestic demand in the region. Scissors differences between East and West Slovakia are more opened and their closure need should become a central issue of regional policy of the Slovak Republic.

Keywords: perspective of senior consumption, silver revenue, income of people aged 50 to 64 years, persons 65 to 79 years and those over 80 years, regional aspects of income, Slovakia.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom APVV–0371–11 – Inkluzívny rast v stratégii Európa 2020 – naivita alebo genialita? a VEGA 2/0004/12 – Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Vzhľadom na starnutie populácie v európskom priestore a súčasné problémy v oblasti spotreby (ktorá by mala prispieť svojim rastom k rastu hospodárskemu), sa stáva v čase krízy mimoriadne aktuálnym skúmanie problematiky príjmovej stratifikácie

* Pod striebornými sa chápu osoby staršie ako 50 rokov, za seniorov sú považované osoby nad 64 rokov. Terminologicky ide o pojem v oblasti tzv. striebornej ekonomiky, v ktorej sa kladie dôraz na saturovanie potrieb strieborných vzhľadom na celkový trend starnutia populácie v krajinách EÚ a očakáva sa výrazný vplyv na hospodársky vývoj v regióne. S tým je spojená tzv. koncepcia striebornej ekonomiky.

obyvateľstva a vývoja príjmovej úrovne strieborných. Dôvodom je predovšetkým skutočnosť, že súčasné príjmy (mzdy) osôb od 50 do 64 rokov predstavujú základ pre budúce starobné dôchodky. Tieto sú v nasledujúcom období súčasťou disponibilných príjmov, s ktorými obyvateľstvo už v dôchodkovom veku (seniori) vstupujú na spotrebiteľský trh a rozhodujú sa koľko z nich nasmerujú na spotrebu a koľko do oblasti úspor.

Situácia v dotknutej oblasti je mimoriadne vážna, nakoľko v období krízy od roku 2008 je možné na Slovensku registrovať vysokú mieru nezamestnanosti, rast dlhodobej nezamestnanosti a stagnáciu mzdovej úrovne. Možno teda predpokladať, že očakávania vo väzbe na zásadné zvýšenie spotreby seniorov v krátkodobom a strednodobom horizonte nebude jednoznačne realizovateľné, aj napriek rastúcemu počtu seniorov. Neprispeje k tomu výraznejšie ani čerpanie úspor, aj keď obyvateľstvo v dôsledku negatívnych očakávaní v čase krízy úspory vytváralo, tieto sú však na veľmi nízkej úrovni. Samozrejme, že príjmy starobných dôchodcov by bolo možné upraviť aj administratívnym či politickým rozhodnutím. S tým súvisí posudzovanie budúceho starobného dôchodku jednotlivca podľa určitých vzorcov.[1] Po výpočte zásluhovom nastupuje problém solidarity, ktorý nižšie dôchodky môže zvýšiť a vyššie dôchodky zase znížiť.[2] Pravdepodobnosť uplatnenia tohto prístupu je minimálna a závisí predovšetkým od reálnych ekonomických možností verejného sektora. Je viac ako zreteľné, že súčasná zadlženosť všetkých subjektov spoločnosti, od štátu, podnikov až po domácnosti, je na Slovensku významnou bariérou pre takýto postup.

2 Metodika

Perspektíva spotreby seniorov na Slovensku v budúcom období sa zisťovala analýzou administratívnych dát o individuálnych príjmoch obyvateľov zo Sociálnej poisťovne SR. Základom bolo skúmanie príjmovej úrovne podľa veku obyvateľov, a to rozdelením v intervaloch po päť rokov. Osobitný zreteľ bol venovaný vývoju príjmov v oblasti miezd a starobných dôchodkov vo vekovej skupine strieborných (osôb nad 50 rokov). Táto skupina bola skúmaná vo svojich troch podskupinách – osoby od 50 do 64 rokov (starnúci), osoby od 65 do 79 rokov (starší) a osoby nad 80 rokov (najstarší).

Podstatným pre skúmanie bol dlhší časový rad, ktorý zahŕňal obdobie pred krízou (2005 – 2008) a v čase krízy (2009 – 2013). Analýzy boli robené na regionálnom základe (úroveň krajov). Vzhľadom na krízové podmienky, v ktorých je možné registrovať vysokú úroveň miery nezamestnanosti a vysoké hodnoty dlhodobej nezamestnanosti, bolo určujúcim skúmať ako sa vyvíjala mzdová úroveň v skupine 50 až 64-ročných osôb a aký je ich pomer k vývoju starobných dôchodkov a príjmov osôb starších a najstarších. Problémy s formovaním trhu práce v kraji Prešovskom, Banskobystrickom a Trenčianskom už pred krízou usmernili bádanie do týchto regiónov. Vysoká miera nezamestnanosti a stagnácia miezd v dotknutých krajoch bola kľúčovou pre analýzy

[1] Samotné vzorce musia presnejšie popísať, aké dlhé obdobie minulosti sa pre výpočet dôchodku berie do úvahy, ako sa „popasovať“ so zmenami miezd a infláciou, ako rátať obdobia bez práce (nezamestnanosť, ekonomická neaktivita).

[2] Politické rozhodnutia obsahujú silu solidárnosti a zásluhovosti v systéme a dôležitý je najmä ich pomer, jednotlivé parametre a spôsob vyrovnania sa s už existujúcimi dôchodcami pri zmenách dôchodkových vzorcov. Demografické zmeny na Slovensku robia tieto rozhodnutia výrazne ťažšie.

vývoja príjmov v jednotlivých vekových skupinách za účelom zistenia predpokladu budúcej úrovne starobných dôchodkov.

3 Výsledky

Vzťah medzi starnutím populácie Slovenska a príjmami jednotlivých vekových skupín (potenciálny dopyt) za hraničné obdobia – pred krízou – rok 2005 a v čase krízy – rok 2013 – zobrazujú nasledujúce dva obrázky. Na oboch obrázkoch je zreteľné postupné starnutie populácie ako i posun poberania dôchodku do vyššieho veku.

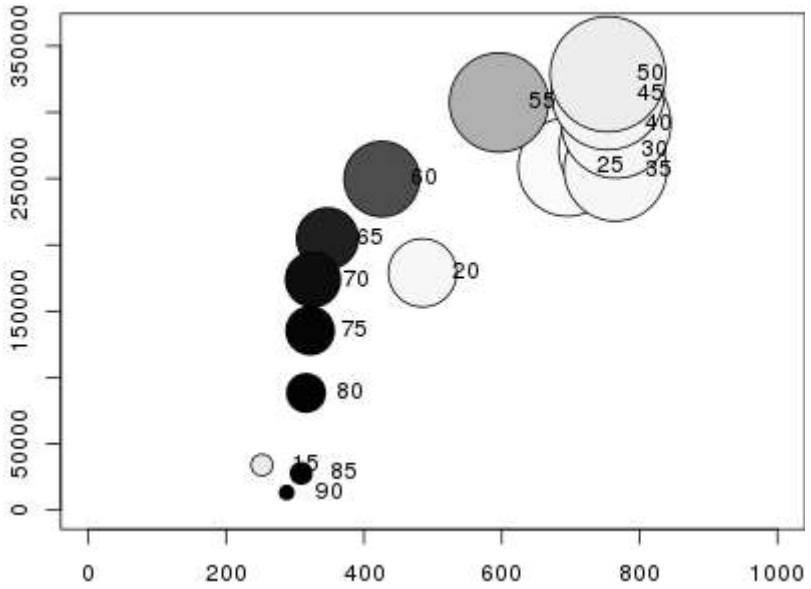

Obr. 1: Štruktúra a potenciálny dopyt jednotlivých vekových skupín v decembri 2005

Zdroj: Prepočty autorov podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Os X zobrazuje priemerný príjem (očistený o infláciu), os Y udáva počet ľudí v danej vekovej skupine. Jednotlivé kruhy zobrazujú 5 ročné vekové skupiny, ich farba určuje percento nepracovných príjmov z celkových (čím sú kruhy tmavšie tým vyššie je percento nepracovných príjmov), plocha kruhu symbolizuje celkovú kúpyschopnosť, resp. potenciálny dopyt danej vekovej skupiny (ako súčet všetkých čistých príjmov).

Obrázok 1 i nasledujúci obrázok 2 ukazujú, že od roku 2005 do roku 2013 došlo k zreteľným demografickým zmenám. Pôvodne najväčšia veková skupina 50 – 54-ročných sa posunula na vekovú skupinu 60 – 64-ročných. Podobne došlo k väčšej diferenciácii príjmov vo vekových skupinách 30 – 54-ročných, ktorých rozdiely sú už výrazné.

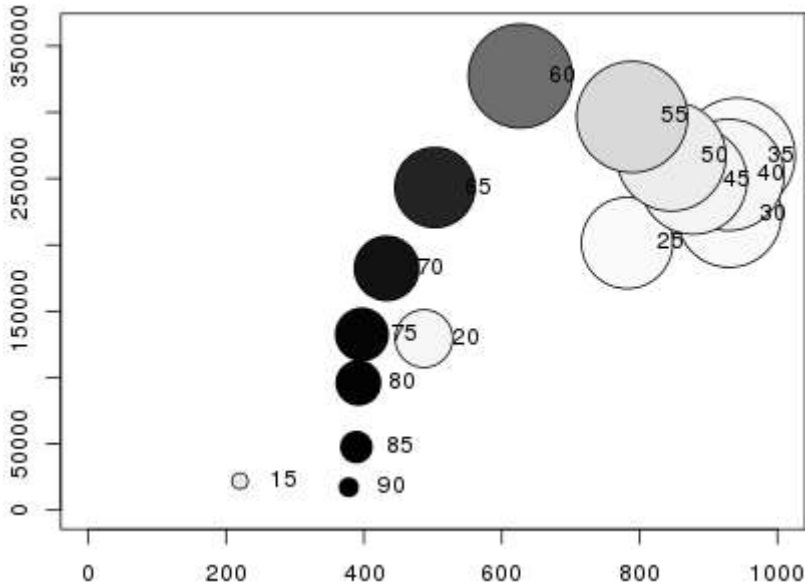

Obr. 2: Štruktúra a kúpyschopnosť jednotlivých vekových skupín v decembri 2013

Zdroj: Prepočty autorov podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Na základe vývoja zobrazeného na predchádzajúcich dvoch obrázkoch je možné usudzovať, že potenciálny dopyt za vekové skupiny nebude len výsledkom demografického vývoja, ale premietajú sa v ňom i negatívne dôsledky krízy, ktorých prejavom je i schudobnievanie obyvateľstva a hrozba budúcich nižších starobných dôchodkov ako sú tie súčasné.

Hlbší pohľad na vývoj súčasného potenciálneho dopytu vekových skupín obyvateľstva, ako aj na predpoklad úrovne budúcich starobných dôchodkov, poskytujú výsledky analýz príjmov v podobe miezd vo vekovej skupine 50 až 64-ročných osôb. Nielen samotný mzdový vývoj, ale najmä jeho diferenciácia na regionálnom základe, ukazujú i na vážne problémy pravdepodobne až štrukturálneho charakteru hospodárstva. Nasledujúci obrázok dokumentuje vývoj miezd za obdobie 2005 až 2013 na úrovni jednotlivých krajov Slovenska.

Pri pohľade na mzdové príjmy v jednotlivých krajoch SR sú zreteľné výrazne vyššie mzdy obyvateľov Bratislavského kraja (podľa trvalého pobytu). Tieto sú vyššie o 38 – 40 % ako v Prešovskom kraji, pričom vrchol bol dosiahnutý v období 2006 – 2007, teda počas obdobia najväčšieho hospodárskeho rastu. V sezónnom pohľade je najvyšší v novembri, o 41 – 44 %, pričom maximum bolo dosiahnuté v novembri 2008 (vyššie o 51 %).

V rokoch 2005 až 2008 bol viditeľný odstup Košického kraja, ktorý ale v neskorších rokoch zmizol. Mzdy v Košickom kraji stagnovali a priblížili sa k nim mzdy v Trnavskom kraji. V roku 2005 boli mzdy v Košickom kraji vyššie o 18 %, do roku 2013 sa rozdiel znížil na 12 %.

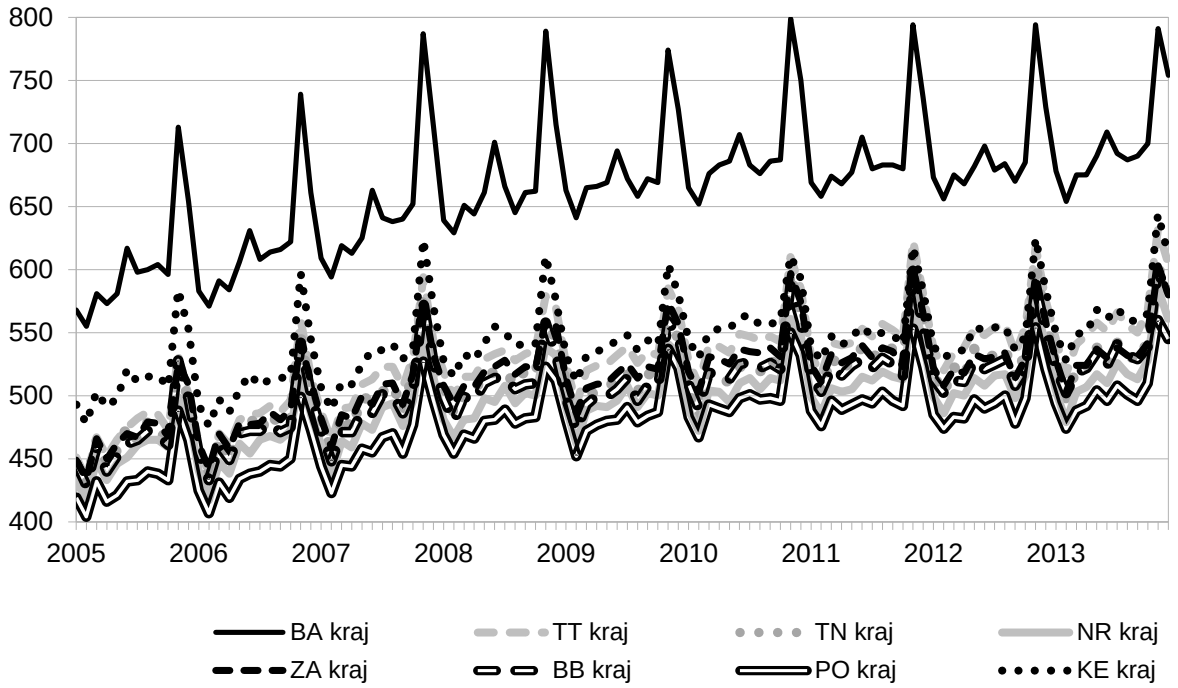

Obr. 3: Mzdy 50 – 64-ročných osôb v krajoch SR (s. c., 2005)

Zdroj: Prepočty autorov podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Významným faktorom ovplyvňujúcim celkový potenciálny dopyt na strane obyvateľstva je pomer medzi jeho mzdovou úrovňou a úrovňou starobných dôchodkov. Úroveň príjmov v podobe starobných dôchodkov je signifikantne ovplyvnená spôsobom ich výpočtu, ktorý sa v čase mení predovšetkým na základe administratívnych rozhodnutí. Tento efekt je zreteľný vo všetkých krajinách EÚ. Na Slovensku sa k tomuto štandardnému efektu pridali zásadné zmeny po roku 1989. Dovtedy relatívne unifikované príjmy boli výrazne redukované infláciou, začala „existovať" a výrazne stúpla nezamestnanosť, vzrástli rozdiely v príjmoch. V neskoršom období mzdy rástli rýchlejšie ako inflácia a tiež, výrazná časť populácie začala pracovať v zahraničí (najmä po roku 2004). Súčasne sa realizovali i zmeny vo výpočte starobných dôchodkov. Výsledkom zmienených efektov sú v súčasnosti nižšie penzie starších dôchodcov ako mladších. Istou ich charakteristikou je, že starobné dôchodky sú oproti bežným pracovným príjmom menej závislé od sezónnych výkyvov.

Výsledky analýz za dotknuté ukazovatele v krajoch ukázali, že k významným zmenám v príjmoch strieborných a medzi jednotlivými ich vekovými skupinami došlo predovšetkým za kraj Prešovský, Banskobystrický a Trnavský. Nasledujúce tri obrázky ilustrujú vývoj celkových čistých príjmov (mediány) za jednotlivé skupiny strieborných (starnúci, starší a najstarší) v období 2005 až 2013.

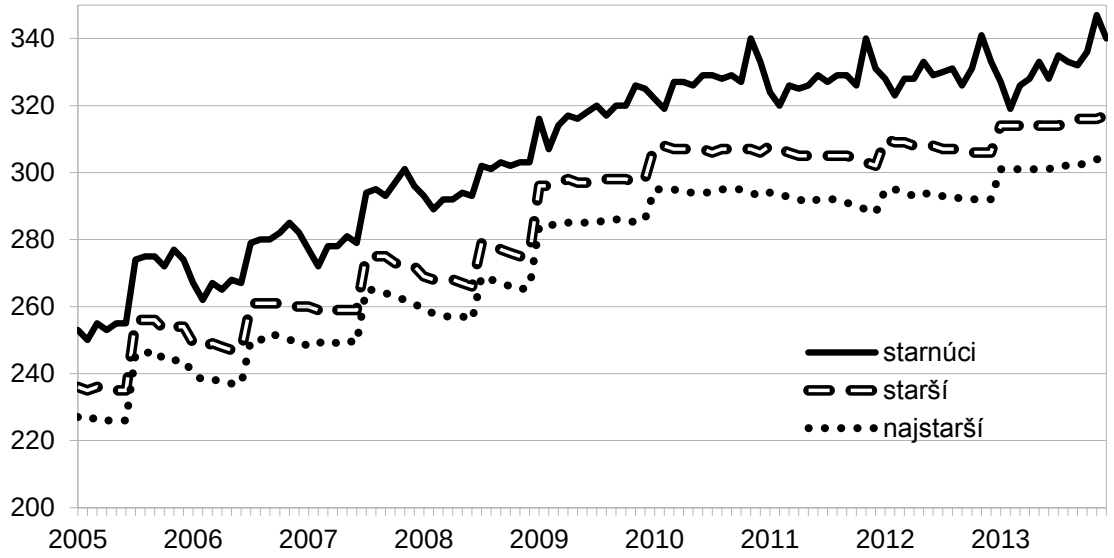

Obr. 4: Mediánové príjmy v Trnavskom kraji (s. c., 2005)

Zdroj: Prepočty autorov podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

V Trnavskom kraji sú príjmy vekovej skupiny starnúci (50 – 64 rokov) volatilnejšie voči sezónnym výkyvom. Tieto príjmy sú zreteľne vyššie ako príjmy starších a najstarších. Sezónnosť príjmov u starobných dôchodkov je spôsobená ich pravidelnou valorizáciou.[3] Zatiaľ čo v Trnavskom kraji sú viditeľné rozdiely príjmov ešte pracujúcich starnúcich a už nepracujúcich starších, tak v Banskobystrickom kraji, ako to nasledujúci obrázok dokumentuje, sú tieto rozdiely výrazne menšie.

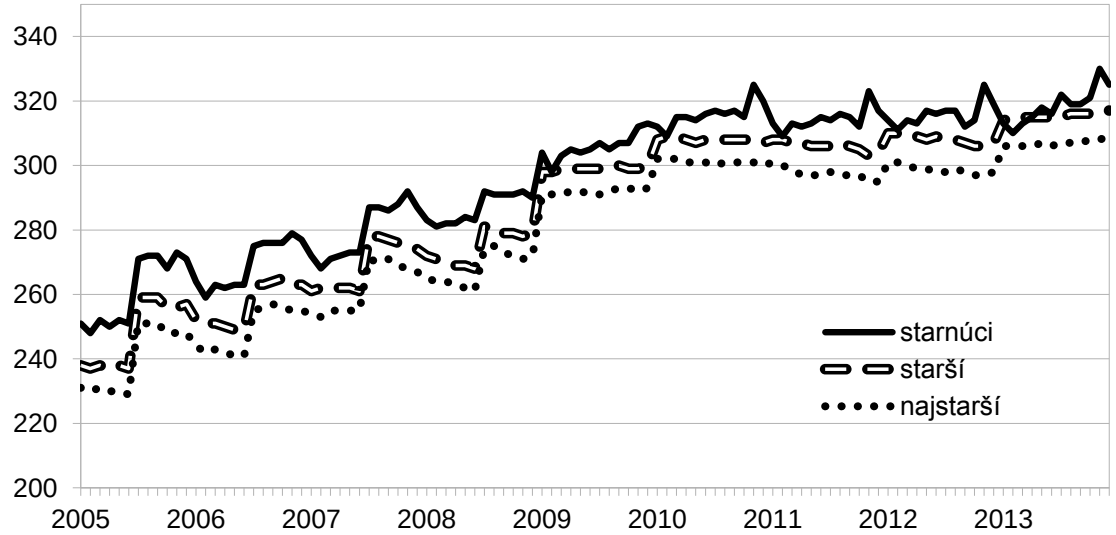

Obr. 5: Mediánové príjmy v Banskobystrickom kraji (s. c., 2005)

Zdroj: Prepočty autorov podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

[3] Odráža sa tu tiež istá nepresnosť, keď sú v databáze k dispozícii iba údaje za rok narodenia, vďaka čomu celý populačný ročník naraz zostarne práve prvého januára.

Pri pohľade na nasledujúci obrázok je možné registrovať, že v Prešovskom kraji je situácia v skúmanom ukazovateli alarmujúca. Príjmy osôb v preddôchodkovom veku sú najmä v období od nástupu krízy nižšie ako príjmy starobných dôchodcov.

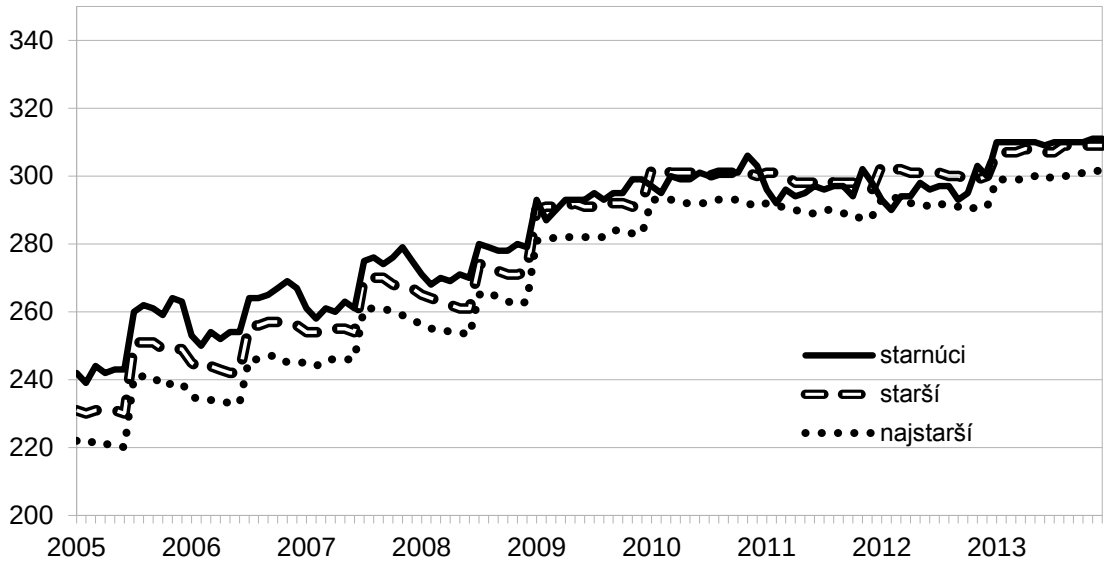

Obr. 6: Mediánové príjmy v Prešovskom kraji (s. c., 2005)

Zdroj: Prepočty autorov podľa údajov Sociálnej poisťovne SR.

Možno konštatovať, že v dôsledku tohto vývoja je možné v Prešovskom kraji očakávať v blízkej budúcnosti výrazne nižšie starobné dôchodky súčasných pracujúcich, čo v konečnom dôsledku znamená celkovo nižší potenciálny dopyt dotknutého regiónu.

Pri pohľade na koeficient ekonomickej závislosti (economic dependency ratio, ktorý hovorí o podiele poberateľov starobných dôchodkov na pracujúcich) mal Prešovský kraj tradične tento koeficient medzi najvyššími, a to aj napriek relatívne nízkemu indexu demografickej závislosti. Regióny s nízkym koeficientom ekonomickej závislosti sú Bratislava, Trnava, Žilina a Trenčín. Naproti tomu Banská Bystrica, Prešov, ako i Košice a Nitra, majú index ekonomickej závislosti vyšší.

Spojenie vysokého indexu ekonomickej závislosti a nižšieho očakávaného príjmu budúcich dôchodcov bude mať za dôsledok zníženie celkového potenciálu domáceho dopytu daného regiónu. Nožnice rozdielov medzi východom a západom SR sa týmto ešte viac otvoria a nutnosť ich zavretia by sa mala stať kľúčovou tak v hospodárskej, ako aj v regionálnej politike Slovenskej republiky.

Uvedený vývoj sa premieta v nežiaducom smerovaní v príjmovej stratifikácii obyvateľov krajiny a je jedným z prejavov pokračovania polarizácie spoločnosti na regionálnom základe. Znamená to, že nejde len o predpoklad nižšej úrovne tvorby starobných dôchodkov v budúcnosti a s tým spojený diferencovaný a obmedzený dopyt na spotrebiteľskom trhu v jednotlivých regiónoch Slovenska, ale možno očakávať i ďalšie prejavy a systémové dôsledky polarizovania spoločnosti, vrátane zmenšovania medzigeneračnej solidarity.

4 Literatúra

DOVÁĽOVÁ, G. – PAUHOFOVÁ, I. 2013. *Spotrebiteľské správanie sa obyvateľov EÚ vo väzbe na striebornú ekonomiku*. [Working papers, č. 54.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 46 s. ISSN 1337-5598.

KOŠTA, J. – PAUHOFOVÁ, I. 2013. Formovanie dôchodkov, zamestnanosť a spotreba. In: PAUHOFOVÁ, I. a kol.: *Paradigmy zmien v 21. storočí. Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 224 – 241. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. 2014. *Agnoskácia stratifikácie príjmov obyvateľov na Slovensku*. [Working papers, č. 59.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 40 s. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v krajinách EÚ. *Ekonomický časopis/Journal of Economics, 61*, č. 8, s. 861 – 876. ISSN 0013-3035.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. 2013. *Formation of income situation in the EU countries*. In: *ASMOR 2013*: proceedings of Annual symposium on Management, operations research and economics: 8. – 10. 1. 2013, Taipei, Taiwan [elektronický zdroj]. Taipei: Hong Kong education society, 2013, p. 444 – 452, 1 CD-ROM. ISBN 978-986-87417-5-1.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. 2014. *Income polarization in Europe continues (Case study of Slovak Republic): ICEASS-777*. In: ICEASS International conference on education and social sciences: conference proceedings [elektronický zdroj]. Beijing, China: Higher Education Forum Taipei Taiwan and Korea E- Trade Research Institute, 1 CD-ROM [P. 990 – 999]. ISBN 978-986-89844-5-5.

Údaje (administratívne) o individuálnych príjmoch obyvateľov Slovenska. 2005 – 2013. CD nosiče, Sociálna poisťovňa SR.

<http://portal.statistics.sk/> – Databáza Slovstat a Regdat.

Aktuálne výzvy v riešení problematiky globálneho starnutia

Vincent Šoltés[1] Ekonomická fakulta Technickej univerzity v Košiciach
Michal Šoltés[2] Ekonomická fakulta Technickej univerzity v Košiciach

Current challenges facing global aging

Authors' contact details

[1] *Technical University of Košice, Faculty of Economics, Department of Finance, Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, vincent.soltes@tuke.sk*

[2] *Technical University of Košice, Faculty of Economics, Department of Banking and Investment, Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovakia, michal.soltes@tuke.sk*

Abstract: Aging as a complex process is a result of the previous demographic trends and it is related to demographic changes, as well as to the general society modernization after the Second World War. Modernization processes and with it associated technological and scientific progress enabled the mortality declining, what is reflecting in increasing of life expectancy and improved population health status. Population aging is caused by fertility and mortality reduction as a result of modern lifestyle and related population reproductive behavior, what can be characterized by the fact that only a few children are born and the human life is prolonged. The differences among numerous generations in a different time periods are generated by an uneven development of fertility. Differences are the basis for changes in the intensity of aging. Currently, such type of developments can be observed in most countries of Central and Eastern Europe. In the context of society, the direct impact of associated demographic changes has to be handled in the areas of social services, health care system, and infrastructure and labor market. Particularly in the social area, the following aspects have to be considered and supported: public finance and financial systems, taking into account the aging population and declining workforce, securing adequate and sustainable pensions, high quality health care and financial viability of health care systems. This is particularly important at the time of financial crisis, affecting negatively the public finance. The aim of the article is to specify whether there are significant differences between the proportion of post-productive population and the pre-productive population – both national and international comparisons. For the measurement of aging process, the following variables have been applied: aging index and the average age of population. According to the latest projections, the problem of aging population will accelerate in Slovakia in the coming years.

Keywords: aging, aging process, aging index, the average age, volunteering.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA č. 2/0004/12 PARADIGMY BUDÚCICH ZMIEN V 21. STOROČÍ (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Proces starnutia ovplyvňuje každého jednotlivca, firmy, ako aj celú spoločnosť. Môžeme ho označiť nielen ako proces, ale aj ako celosvetový jav, podporujúci tvorbu stratégií zameraných na riešenie problému ako prežiť, a to nielen čo sa týka rozvojových krajín, ale aj vo vyspelých krajinách. Problémy súvisiace so starnutím populácie výrazne ovplyvňujú celú spoločnosť. Oficiálne stanoviská, súčasné zavedené opatrenia, ako aj k nim kontrolné mechanizmy nie sú pre zvýšenie atraktivity pracovného života v súčasnosti dostačujúce. Hlavným dlhodobým cieľom spoločnosti musí byť

predlžovanie aktívneho pracovného života a zatraktívnenie práce každého jednotlivca. To si vyžaduje podporovať rovnosť a prepojiť pracovné požiadavky zamestnancov s ostatnými oblasťami života. Včasným odchodom zamestnancov do dôchodku sa ich závislosť stáva pre spoločnosť čoraz väčším bremenom a náklady na dôchodky a zdravotnú starostlivosť narastajú. Výrazný vplyv starnutia môžeme badať aj na samotnej dostupnosti a kvalite služieb sociálnej a zdravotnej starostlivosti, pričom v súčasnosti je zreteľný aj nedostatok ich poskytovateľov. V poslednom desaťročí môžeme pozorovať aj silnejúce uprednostňovanie odchodu do dôchodku, a to už pred dosiahnutím dôchodkového veku. Tento negatívny trend nebol ojedinelý, súbežne s ním sa znižovala aj pôrodnosť a klesal počet platcov, pričom mladí ľudia vstupovali do pracovného života omnoho neskôr, ako početná generácia, ktorá začala pracovať v šesťdesiatych rokoch. Starnutie populácie a pracovnej sily tak nesie so sebou vážne ekonomické a sociálne dopady, spôsobujúce čoraz silnejší tlak na vytvorenie takého prostredia, v ktorom by boli ľudia nielen schopní, ale aj ochotní dlhšie pokračovať v práci. Jedným z riešení problematiky predlžovania pracovného života je umožnenie obyvateľom ľahšieho vstupu do pracovného života a neustále predchádzanie vzniku nezamestnanosti.

2 Očakávané demografické zmeny v EÚ

Rozsah a rýchlosť starnutia obyvateľstva ovplyvňuje priemerná dĺžka života, pôrodnosť a migrácia. Očakávaná dĺžka života u mužov by sa mala zvýšiť zo 76,7 roka v roku 2010 na 84,6 v roku 2060, a u žien z 82,5 na 89,1 roka. Pôrodnosť by sa mala mierne zvýšiť z 1,59 narodení na jednu ženu v roku 2010 na 1,71 narodení v roku 2060. Predpokladá sa, že súhrnná čistá migrácia do EÚ bude v roku 2060 predstavovať 60 miliónov obyvateľov. Tieto údaje svedčia o prognózovanej dramatickej zmene vekového profilu EÚ v nasledujúcich desaťročiach. Aj napriek len miernemu zvýšeniu celkového počtu obyvateľstva v roku 2060 (z 502 miliónov v roku 2010 na 517 miliónov v roku 2060) bude populácia celkovo oveľa staršia. Až 30 % Európanov by malo mať 65 a viac rokov, pričom menej ľudí bude v produktívnom veku (od 15 do 64 rokov). Počet osôb v produktívnom veku na jedného dôchodcu klesne zo 4 na 2 (vyvolané prognózovaným poklesom osôb v produktívnom veku zo 67 % na 56 %). Uvádzané demografické zmeny budú mať výrazný vplyv aj na verejné financie v EÚ. Ak sa zameriame len na verejné výdavky viazané na vek ako sú dôchodky, zdravotná a dlhodobá starostlivosť, tie by mali vzrásť do roku 2060 o 4,1 % HDP (v porovnaní s rokom 2010), t. j. z 25 % na 29 % HDP. Pri výdavkoch na dôchodky sa očakáva nárast z 11,3 % na cca 13 % HDP, pričom medzi krajinami budú existovať značné rozdiely determinované štruktúrou a spôsobom uplatňovania penzijných reforiem. To si vyžaduje podporu tvorby efektívnych opatrení v oblasti politík v každej krajine (Európska komisia, 2012).

Dopady starnutia v podmienkach SR

Na základe údajov Eurostatu sa predpokladá, že prirodzený prírastok populácie (rozdiel medzi počtom živonarodených detí a zomretých osôb) sa v EÚ zastaví v roku 2015. V roku 2035 na odvrátenie demografickej krízy už nebude dostačujúca ani miera migrácie (Population projections 2008 – 2060). V roku 2011 bol v SR pri sčítaní obyvateľov, domov a bytov zaznamenaný najnižší medzicenzový prírastok obyvateľov v histórii sčítania. V porovnaní s výsledkami sčítania pred desiatimi rokmi došlo

k výraznému poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku (0 – 14 rokov) z 18,9 % v roku 2001 na 15,3 % v roku 2011 (Juhaščíková et al., 2011, s. 12; Juhaščíková – Štukovská, 2012). Uvedené hodnoty odôvodňujú význam aktívneho prístupu v riešení problematiky starnutia vo všetkých krajinách. Je nevyhnutné na ňu apelovať a ovplyvňovať tvorcov ekonomických, sociálnych, vzdelanostných a iných politík na národnej, ako i regionálnej úrovni na podporu procesov aktívneho starnutia populácie, aby sa vyšší a vysoký vek nestal na Slovensku limitujúcim faktorom merania prínosu a užitočnosti jednotlivca pre spoločnosť. Problematika starnutia predstavuje globálny jav. Globálne starnutie vyvolá štrukturálne zmeny v ekonomike, v zdravotníctve, v sociálnej sfére, v štruktúre pracovného trhu, v školstve, v kultúre, vo fungovaní domácností, ako aj v spolužití rodín (Ilmarinen, 2008). Vyrovnávanie sa s dvojnásobným počtom seniorov si vyžaduje nastavenie efektívnych procedurálnych aktivít v ekonomike s inštitucionálnymi podporami.

Aktívne starnutie je definované ako proces maximálneho využitia príležitostí v oblasti zdravia, spoločenskej participácie a ochrany smerujúci k zdokonaľovaniu kvality života. Vyžaduje si to zásahy do spoločenských zvyklostí, návykov, noriem a mnohé inštitucionálne a politické zmeny, čo umožňuje eliminovať potenciálny negatívny dosah demografických zmien v rámci medzigeneračnej solidarity v snahe zabezpečiť, aby dlhší život bol zároveň aj zdravší. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) definovala aktívne starnutie ako „proces optimalizácie príležitostí pre zdravie, aktivitu a bezpečnosť s cieľom zlepšiť kvalitu života vo vyššom veku“ (Rada pro stárnutí společnosti WEF). Podpora aktívneho starnutia si teda vyžaduje viacrozmerný prístup, zodpovednosť a trvalú podporu všetkých generácií. Európsky parlament a Rada vyžadujú od členských štátov EÚ prioritnú podporu aktívneho starnutia v týchto troch oblastiach (Rozhodnutie Európskeho parlamentu a Rady č. 940/2011/EÚ zo 14. septembra 2011):

- Zamestnanosť – predlžovanie veku odchodu do dôchodku vyvoláva obavy mnohých ľudí o zachovanie si svojho súčasného pracovného miesta, alebo možnosť nájdenia si práce do času odchodu do dôchodku. V procese riešenia problematiky aktívneho starnutia je nevyhnutné neustále zlepšovať šance starších zamestnancov na trhu práce.
- Účasť na dianí spoločnosti – príspevok starších ľudí v tomto bode predstavuje zabezpečovanie zdravého fungovania spoločnosti formou opatrovania vlastných rodičov, partnerov, vnúčat, resp. participácia na dobrovoľníckych aktivitách.
- Nezávislý život – vo forme zmien prinášajúcich niekedy aj veľké zlepšenia v živote ľudí trpiacich rôznymi ochoreniami.

Pre staršiu generáciu je problém starnutia prejavujúci sa predovšetkým v kvalite jej života, pričom *kolektívne starnutie* je výsledkom aj zdravého životného štýlu, čo prináša so sebou aj nové výzvy v oblasti spoločenského vnímania starnutia, a to najmä vo vzťahu k aktívnemu starnutiu. *Aktívne starnutie* sa týka všetkých oblastí života, ktoré musia reagovať na aktuálny demografický vývoj. Čím skôr spoločnosť pochopí nevyhnutnosť realizácie zmien súvisiacich so starnutím populácie, a následne začne s ich realizáciou, tým skôr a úspešnejšie sa so starnutím vyrovná. Tu vidíme široký priestor

na realizáciu aj pre organizácie starších ľudí, rôzne mimovládne organizácie a občianske združenia (bližšie v časti 3).

Index starnutia v národnom a v medzinárodnom porovnaní

Na meranie procesu starnutia v SR boli vybrané dva demografické ukazovatele – index starnutia a priemerný vek obyvateľstva v jednotlivých regiónoch (podľa NUTS3). Zaujímalo nás, či existujú významné rozdiely v pomere osôb zaradených do poproduktívnej zložky obyvateľstva v porovnaní s obyvateľstvom v predproduktívnej zložke obyvateľstva, v agregátnom vyjadrení za celé Slovensko, ako aj v selekcii na jednotlivé kraje (regióny). Okrem vývoja indexu starnutia v národnom meradle sme sa zamerali aj na vývoj indexu starnutia v medzinárodnom meradle, pričom z dôvodu rozsahovej limitácie príspevku sme sa v zhodnotení vývoja zamerali len na oblasť EÚ, Eurozóny a V4. Práve tento aspekt medzinárodného porovnania vyžadoval v prvom kroku upriamenie pozornosti na metodologickú rôznorodosť konštrukcie indexu starnutia deklarovanú medzinárodnými inštitúciami, ako sú Svetová banka, OECD a Eurostat, odlišných od metodológie prezentovanej Štatistickým úradom SR (ŠÚ SR). Ako príklady uvádzame definície vybraných organizácií:

Svetová banka definuje „*Age dependency ratio*“ ako pomer starších nezaopatrených (závislých) osôb nad 64 rokov k počtu obyvateľov v produktívnom veku vo veku od 15 do 64 rokov. Údaje sú zobrazené ako podiel nezaopatrených (závislých) obyvateľov na počte obyvateľov v produktívnom veku.

OECD definuje „*Age dependency ratio*“ ako meradlo vekovej štruktúry obyvateľstva. Vyjadruje počet osôb, ktorí sú pravdepodobne „závislí“ (nezaopatrení) na podpore druhých pre ich každodenný život (mládež a seniori), k počtu jedincov, ktorí sú schopní poskytnúť takúto podporu. Kľúčovým ukazovateľom vekovej závislosti je podiel počtu jednotlivcov vo veku menej ako 20 rokov a obyvateľov vo veku od 65 rokov a viac na populácii vo veku 20 – 64 rokov. Osobitne sú skoncipované ukazovatele tzv. „*youth-dependency ratio*“ (pre osoby vo veku menej ako 20 rokov) a „*old-age-dependency ratio*“ (pre osoby vo veku 65 rokov a viac), oba sú vypočítané vo vzťahu k počtu osôb vo veku 20 – 64 rokov. Celkovo tieto pomery poskytujú informácie o demografických zmenách typických pre krajiny OECD v minulosti, ako aj očakávané v budúcnosti. Prognózy pre „*age-dependency ratios*“ sú založené na najnovšom „strednom variante“ populačnej prognózy stanovenej v jednotlivých krajinách OECD, ako sú k dispozícii v „Demographic a Labour Force database“ OECD.

Eurostat pri konštrukcii indexu vekovej závislosti využíva dva ukazovatele: „*Young age dependency ratio*“ a „*Old age dependency ratio*“. „*Young age dependency ratio*“ vyjadruje podiel osôb vo veku 0 – 14 rokov (1. variant), alebo od 0 – 19 rokov veku (2. variant) vydelený počtom osôb v produktívnom veku v dvoch variantoch: 15 – 64 rokov (1. variant), alebo 20 – 59 rokov (2. variant). „Old age dependency ratio“ vyjadruje pomer počtu osôb v poproduktívnom veku (vo veku 65 a viac – 1. variant, alebo 60 rokov a viac – 2. variant), k počtu osôb v produktívnom veku (resp. vo veku 15 – 64 – 1. variant, alebo 20 – 59 rokov – 2. variant). Celkový pomer vekovej závislosti predstavuje súčet „*young age*“ a „*old age*“ pomerov vekových závislostí.

Tab. 1 a 2 uvádza hodnoty indexu starnutia európskych krajín v prvom aj v druhom variante.

Tab. 1: Index starnutia EÚ krajín – 1. variant

Krajina, oblasť/rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Európska únia (28 krajín)	48,7	48,8	48,8	48,9	48,9	49,1	49,5	49,8	50,3	51,1
Európska únia (27 krajín)	48,7	48,8	48,8	48,8	48,9	49,1	49,5	49,8	50,3	51,1
Eurozóna (18 krajín)	49,3	49,6	49,9	50,1	50,1	50,5	50,9	51,1	51,6	52,3
Eurozóna (17 krajín)	49,3	49,6	49,9	50,1	50,2	50,5	50,9	51,1	51,7	52,3
Eurozóna (16 krajín)	49,3	49,6	49,9	50,1	50,2	50,5	50,9	51,2	51,7	52,3
Česká republika	41,2	40,8	40,6	40,5	40,6	41,0	42,0	43,1	44,6	46,3
Maďarsko	45,7	45,5	45,4	45,2	45,3	45,4	45,7	45,6	45,7	46,2
Poľsko	43,3	42,6	41,9	41,3	40,7	40,4	40,2	40,2	40,7	41,4
Slovensko	41,1	40,4	39,8	39,3	38,9	38,6	38,8	38,9	39,2	39,8

Zdroj: Spracované na základe údajov z Eurostatu.

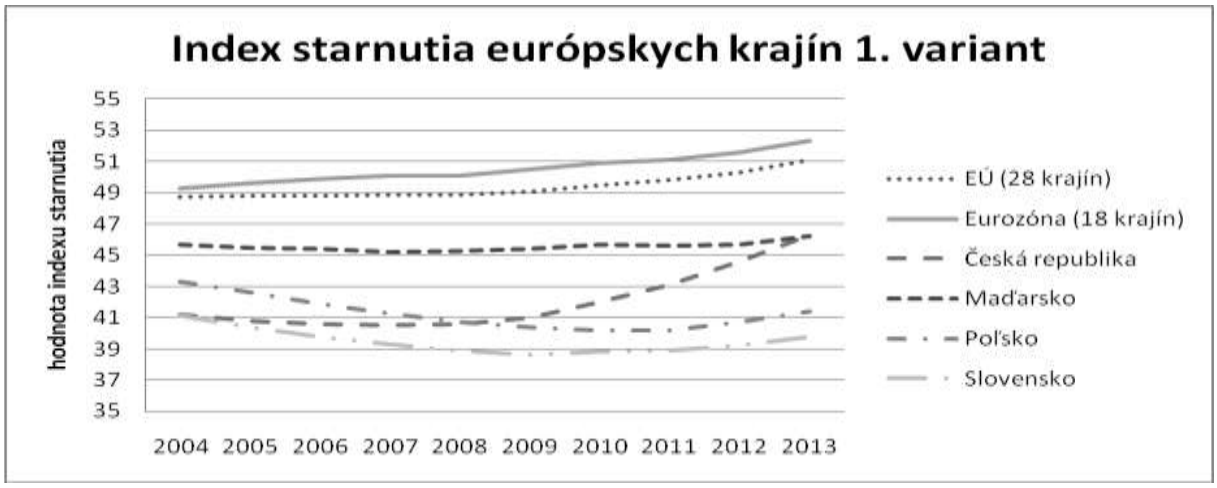

Obr. 1: Index starnutia európskych krajín vyjadrený metodikou 1. variantu

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z Eurostatu.

Ako vyplýva z obr. 1, do roku 2008 dosahovalo najnižšiu hodnotu indexu starnutia Slovensko a Česká republika, od roku 2009 do roku 2013 Slovensko a Poľsko. Mierne kolísavý priebeh vývoja indexu starnutia v rozpätí analyzovaných rokov 2004 – 2013 dosahovalo Maďarsko, aj keď nad úrovňou hodnôt krajín Slovenska, Poľska a Českej republiky. V agregátnom zhodnotení v rámci krajín EÚ, alebo Eurozóny mal index starnutia neustále rastúci priebeh.

Tab. 2: Index starnutia EÚ krajín – 2. variant

Krajina, oblasť/rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Európska únia (28 krajín)	79,4	79,2	78,8	79,1	79,5	80,1	80,8	81,4	82,1	82,9
Európska únia (27 krajín)	79,4	79,2	78,8	79,1	79,5	80,1	80,8	81,4	82,1	82,9
Eurozóna (18 krajín)	79,5	79,5	79,4	79,7	80,2	80,8	81,6	82,3	83,0	83,8
Eurozóna (17 krajín)	79,5	79,5	79,3	79,7	80,2	80,9	81,7	82,4	83,0	83,8
Eurozóna (16 krajín)	79,5	79,5	79,3	79,7	80,2	80,9	81,7	82,4	83,0	83,8
Česká republika	69,5	69,7	69,7	70,6	71,5	72,3	73,4	74,7	75,7	77,0
Maďarsko	76,1	76,2	75,6	75,3	75,5	75,9	76,3	76,7	78,3	78,7
Poľsko	73,6	71,3	69,3	68,6	68,4	68,7	69,1	69,7	70,5	71,5
Slovensko	70,6	69,3	68,0	67,0	66,6	66,4	66,6	66,9	67,5	68,2

Zdroj: Spracované na základe údajov z Eurostatu.

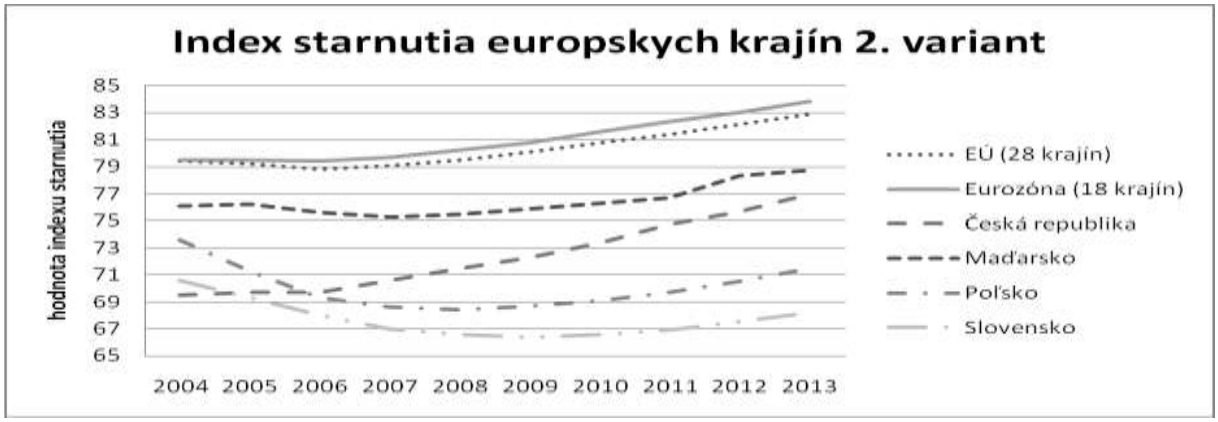

Obr. 2: Index starnutia európskych krajín vyjadrený metodikou 2. variantu

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z Eurostatu.

Ak sa pozrieme na vývoj indexov starnutia konštruovaného na základe metodiky Eurostatu druhého variantu zisťujeme, že rovnako ako v prvom variante, od roku 2006 do roku 2013 najnižšie hodnoty indexu starnutia zaznamenáva Slovensko a Poľsko. Neustály nárast hodnôt indexu starnutia bol pozorovaný od roku 2004 v Českej republike a Maďarsku, pričom z krajín V4 Maďarsko dosahuje vo všetkých analyzovaných rokoch najvyššie hodnoty.

Index starnutia podľa slovenskej metodiky (ŠÚ SR) vyjadruje počet osôb v poproduktívnom veku pripadajúci na osoby v predproduktívnom veku. Podľa metodiky ŠÚ SR sa do poproduktívneho veku započítavajú muži vo veku 60 a viac a ženy 55 a viac (v porovnaní podľa metodiky EÚ sú to všetky osoby vo veku 65 a viac), do predproduktívneho veku osoby od 0 – 14 rokov. Tým dochádza k značným rozdielom vo výsledných hodnotách získaných rôznymi metodikami, čo obmedzuje komparáciu v týchto aspektoch. Tab. 3 zobrazuje hodnoty indexu starnutia v SR podľa ŠÚ SR od roku 2001 do roku 2011 (údaje za rok 2012 v čase analýzy ešte neboli dostupné).

Tab. 3: Index starnutia v SR podľa slovenskej metodiky

Kraj, pohlavie	Index starnutia										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Spolu	96,74	101,44	106,37	111,24	116,34	122,07	127,99	133,6	137,78	141,68	166,9
Muži	63,88	66,49	69,19	71,99	74,6	77,71	81,49	85,44	88,41	91,66	95,8
Ženy	131,17	138,09	145,38	152,45	160,16	168,68	176,9	184,21	189,77	194,26	175,3
Bratislavský kraj											
Spolu	127,49	135,75	143,87	151,59	157,98	165,04	170,49	174,31	175,05	174,9	179,1
Muži	83,07	87,73	92,37	96,92	100,02	104,14	107,48	110,54	111,43	112,11	116,6
Ženy	173,66	185,78	197,5	208,47	218,16	228,25	236,25	240,97	241,65	240,67	245,1
Trnavský kraj											
Spolu	104,98	110,62	116,56	122,01	128,69	135,79	142,75	149,66	155,43	160,74	167
Muži	69,39	72,89	76,28	79,61	83,54	87,86	92,42	97,16	101,24	105,43	110,8
Ženy	142,42	150,33	158,94	166,72	176,3	186,31	195,55	204,72	212,33	218,86	226,3
Trenčiansky kraj											
Spolu	107,43	114,11	121,13	128,04	135,74	144,06	152,54	161,22	167,71	172,95	179,5
Muži	73,31	77,6	81,84	86,25	90,8	95,87	101,45	107,78	112,12	116,5	122,6
Ženy	143,07	152,19	162,26	171,72	182,79	194,61	206,24	217,38	226,21	232,17	239

Nitriansky kraj											
Spolu	117,18	122,68	128,68	134,84	141,24	148,33	155,66	161,88	167,12	172,4	179,7
Muži	75,77	78,97	82,52	86,23	89,43	93,1	97,8	101,72	105,47	109,62	115,5
Ženy	161	168,97	177,43	186,22	195,89	206,85	216,85	225,4	232,32	238,94	248,1
Žilinský kraj											
Spolu	84,96	88,8	93,16	97,42	102,09	107,61	113,39	119,27	123,94	128,79	134
Muži	56,54	58,6	60,97	63,41	65,78	68,66	72,5	76,79	80,17	83,92	88,3
Ženy	114,7	120,39	126,79	133,05	140,2	148,47	156,38	163,72	169,78	175,78	182,1
Banskobystrický kraj											
Spolu	105,33	110,29	115,33	120,22	125,26	131,13	137,27	143,63	148,39	152,97	156,5
Muži	68,29	71,18	73,85	76,9	79,46	82,59	86,31	90,58	93,92	97,91	101,5
Ženy	144,13	151,33	158,94	165,46	173,03	181,66	190,57	199,22	205,54	210,43	213,9
Prešovský kraj											
Spolu	70,32	73,25	76,37	79,8	83,19	87,04	91,52	95,81	99,2	102,62	105,5
Muži	47,46	48,79	50,35	52,11	53,9	55,87	58,68	61,79	64,04	66,75	69,7
Ženy	94,26	98,95	103,69	108,97	114	119,87	126,21	131,67	136,37	140,47	143,2
Košický kraj											
Spolu	84,87	88,22	91,64	94,87	98,36	102,2	106,46	110,33	113,12	115,57	118,5
Muži	55,63	57,16	58,72	60,21	61,48	63,23	65,97	68,72	70,91	73,15	76,6
Ženy	115,42	120,75	126,24	131,4	137,26	143,36	149,15	154,19	157,76	160,24	162,7

Zdroj: Spracované na základe údajov zo ŠÚ SR.

Ak sa pozrieme na výsledné hodnoty v tab. 3 zisťujeme, že takmer vo všetkých krajoch a analyzovaných rokoch rástol podiel počtu obyvateľov v poproduktívnom veku k počtu obyvateľov v predproduktívnom veku, a to pri oboch pohlaviach (výnimkou je Bratislavský kraj v roku 2010). U žien sa táto hodnota pohybuje až okolo dvojnásobku hodnoty vykazovanej u mužov, a to vo všetkých analyzovaných rokoch a krajoch SR. Pre lepšiu názornosť obr. 3 zobrazuje vývoj indexu starnutia v krajoch v SR.

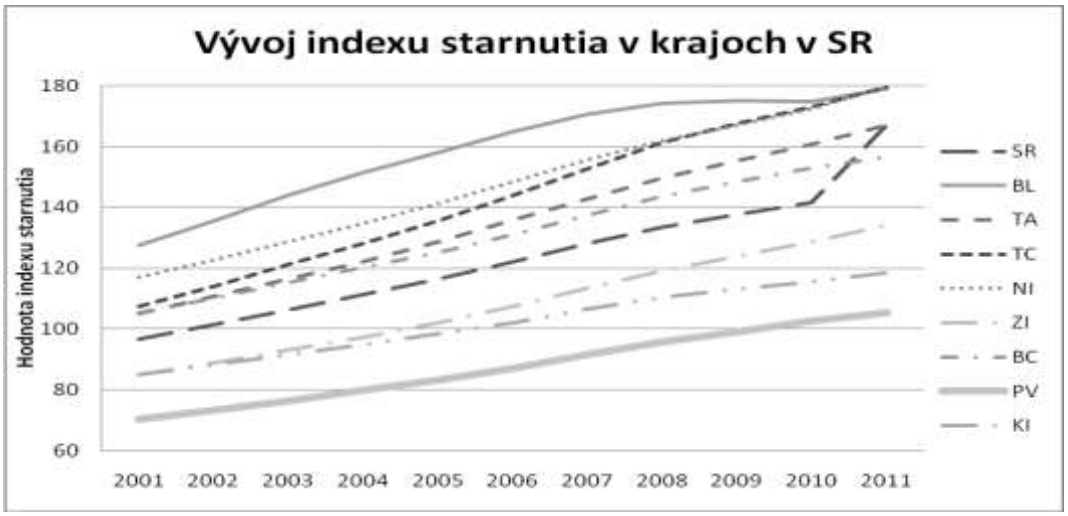

Obr. 3: Vývoj indexu starnutia v krajoch v SR v dostupných rokoch

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov zo ŠÚ SR.

Vysvetlivky k skratkám na obr. 3:

BC: Banská Bystrica, BL: Bratislava, KI: Košice, NI: Nitra, PV: Prešov, TA: Trnava, TC: Trenčín ZI: Žilina.

Situácia je v jednotlivých krajoch odlišná. Najvyššie hodnoty indexu starnutia boli zaznamenané v Nitrianskom (179,7), Trenčianskom (179,5) a Bratislavskom kraji (179,1), pričom najvyšší medziročný nárast v roku 2011 v Nitrianskom (4,23 %) a Žilinskom kraji (4,05 %). Z uvádzaných tendencií rastu indexu starnutia v analyzovaných rokoch v jednotlivých krajoch je zaujímavý fakt, že najnižšie hodnoty dosahujú kraje Prešovský a Košický, mierna odchýlka od Košického kraja je zreteľná v Žilinskom kraji. Index starnutia je v krajoch východného Slovenska najnižší, tu je dôležité upriamiť pozornosť na fakt, že v týchto krajoch je vysoká koncentrácia rómskeho obyvateľstva s viacpočetnými rodinami. Ak sa pozrieme na priemernú vekovú štruktúru obyvateľov v SR v jednotlivých krajoch (obr. 4) zisťujeme, že najnižší priemerný vek dosahujú obyvatelia Prešovského, Košického a Žilinského kraja.

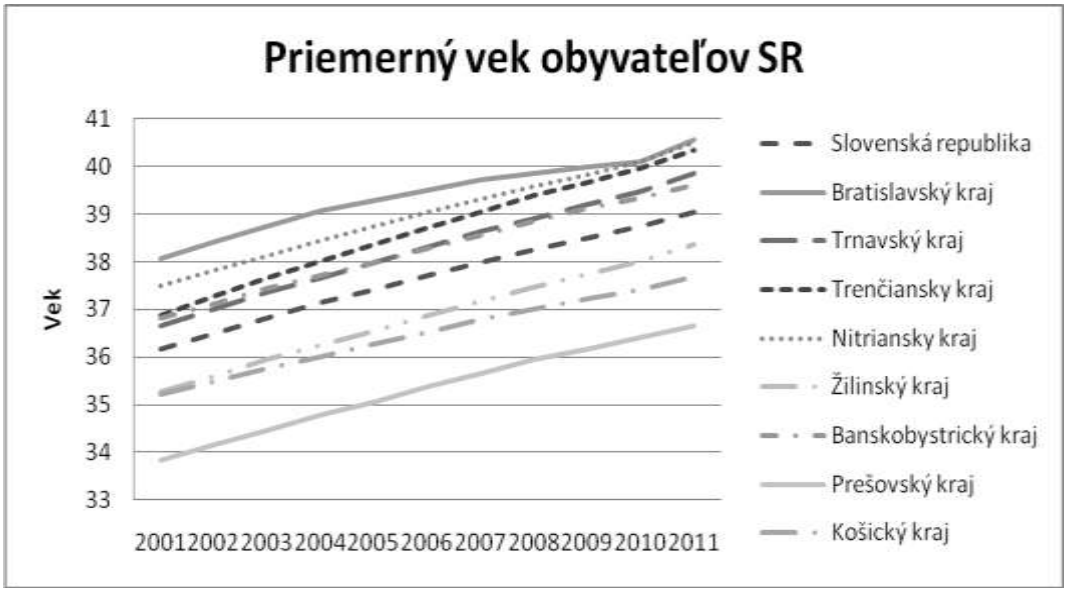

Obr. 4: Vývoj priemerného veku obyvateľov v krajoch SR

Zdroj: Spracované na základe údajov zo ŠÚ SR.

V uvádzaných krajoch je najmladšie obyvateľstvo Slovenska a indexy starnutia dosahujú najnižšie (pozitívnejšie) hodnoty, neznamená to však bezproblémový demografický vývoj v kontexte aktívneho starnutia, ale naopak, môže to signalizovať v budúcnosti vážne ekonomicko-sociálne problémy. Viacpočetné rodiny rómskej komunity môžu podnietiť nárast miery nezamestnanosti, ako aj záťaž pre sociálny systém, vrátane problematickej adaptácie k majoritnému obyvateľstvu Slovenska. Ak sa pozrieme bližšie na priestorovú distribúciu Rómov na Slovensku, zisťujeme jej výraznú nerovnomernosť. V agregátnom vyjadrení môžeme konštatovať, že vyššie zastúpenie Rómov je zreteľné na južnom a východnom Slovensku a nižšie zastúpenie na severozápadnom a západnom Slovensku. Z hľadiska absolútnych počtov najviac Rómov žije okrese Košice-okolie (22 922), čiže 6,5 % z celkového počtu Rómov na Slovensku. Nasledujú okresy Rimavská Sobota (21 131), Spišská Nová Ves (19 036), Michalovce (17 726), Trebišov (17 234), Kežmarok (17 132), Prešov (16 376), Vranov nad Topľou (14 588), Rožňava (12 978), Lučenec (11 490) a Sabinov (10 696). V uvedených 11 okresoch žije nadpolovičná väčšina (51,36 %) všetkých Rómov na Slovensku (Matlovičová et al., 2012). Uvedené fakty upozorňujú na urgentnosť riešenia tohto problému, vyžadujúce realizáciu viacdimenzionálnych analýz a v rámci nich tvorbu komplexných scenárov riešenia týchto náročných sociálno-ekonomických aspektov demografickej politiky.

3 Nové riešenia v procese aktívneho starnutia – podpora dobrovoľníctva

Podľa platnej Lisabonskej zmluvy Európska únia ako celok a jej jednotlivé členské štáty sú pri definovaní a implementovaní svojich politík povinné klásť dôraz na plnú zamestnanosť, sociálnu ochranu všetkých obyvateľov a boj proti sociálnemu vylúčeniu (Lisabonská stratégia, 2000). Odčleňovanie ľudí zo spoločnosti na základe veku podporuje rast napätia v medzigeneračných vzťahoch, ale aj zvyšovanie počtu starších osôb odkázaných na sociálnu ochranu. Z toho plynie jednoznačná úloha štátu v tejto oblasti – vytvárať podmienky na aktívne starnutie a motivovať ľudí aktívne starnúť. A práve tu sa naskytá výrazný priestor aj pre aktivity rôznych občianskych združení, mimovládnych organizácií a pod., predstavujúcich ohromný potenciál pri riešení problémov starších ľudí. Veľkou výzvou je rozvoj dobrovoľníctva, ktoré je na Slovensku legislatívne a procesne veľmi málo podporované, čo je zreteľné aj v jeho nedostatočnom rozvoji v porovnaní so zahraničím.

Dobrovoľníctvo sa považuje za významný indikátor občianskej angažovanosti a sociálneho kapitálu, pričom patrí medzi činnosti s nevyhnutnou potrebou neustálej podpory a monitoringu. Výrazným stimulom v procese jeho rozvoja je aj realizácia pravidelných prieskumov poukazujúcich na medzinárodné trendy v dobrovoľníckych aktivitách, ako aj zmeny v nich. Holmes a Smith (2009, s. 7) uvádzajú, že krajiny ako sú Čína (povinnosť občana participovať na dobrovoľníctvu), USA, Kanada, Južná Afrika, Veľká Británia majú výrazné zastúpenie dobrovoľníckych aktivít vyplývajúce z vysokého záujmu verejnosti o dobrovoľnícke aktivity.

Dobrovoľnícke aktivity majú na Slovensku dlhodobú tradíciu, žiaľ nie sú doposiaľ rozvinuté v takej miere, ako v iných krajinách. Výraznou bariérou ich rozvoja je nedostatočné spoločenské, resp. verejné uznanie hodnoty a prínosu dobrovoľníctva, ako aj nedostatočná legislatívna úprava vzťahu dobrovoľníkov a organizácií, aplikácia príkladov tzv. „dobrej praxe“, nedostatok potrebných informácií, ako aj zdroje na podporu jeho efektívneho fungovania. Ako uvádza posledná správa o dobrovoľníctve v EÚ (Volunteering in the European Union), *slovenské dobrovoľníctvo patrí medzi krajiny so stredne vysokou úrovňou angažovanosti* v tejto oblasti, pričom ide len o formu formálneho dobrovoľníctva. Do neformálneho dobrovoľníctva je zapojených takmer polovica Slovákov (47,1 %), čo sa prejavuje najmä rôznymi formami vzájomnej pomoci a podpory. Macháček (2011, s. 9) uvádza na základe výsledkov výskumu, že veľký počet dobrovoľníkov pôsobiacich v rámci formálneho dobrovoľníctva sa taktiež zúčastňuje aj neformálneho dobrovoľníctva. Významnú pozíciu v tejto oblasti zaujíma občianske združenie C.A.R.D.O., ktoré vzniklo v roku 2004 a jeho poslaním je rozvoj dobrovoľníctva na Slovensku a v zahraničí. Poskytuje servis a informácie pre dobrovoľníkov a organizácie, propaguje ho na verejnosti, čím sa snaží o zapojenie čo najväčšieho počtu ľudí do dobrovoľníckych aktivít. Taktiež podporuje sieťovanie dobrovoľníckych organizácií, realizáciu seminárov a konferencií, výskumov a všetkých aktivít v prospech dobrovoľníctva na Slovensku a v zahraničí. Jedným z vážnych problémov súvisiacich s rozvojom dobrovoľníctva na Slovensku je samotné financovanie neziskových organizácií. Príčinu vzniku finančných problémov môžeme nájsť už v 90-tych rokoch, kedy došlo k výraznej zmene systému financovania neziskových organizácií najmä ústupom zahraničných donorov. Odborníci predpokladajú v budúcnosti vážne ekonomické problémy súvisiace práve s ekonomickou udržateľnosťou neziskového sektora

v dôsledku absencie silných domácich nadácií s dostatočnou základňou, ktorých prostriedky by aspoň čiastočne eliminovali negatívne dopady odchodu donorov do zahraničia. Problémom je aj samotný dotačný mechanizmus nášho štátu a jeho fungovanie, ktoré sa vyznačuje napr. absentujúcimi jasnými kritériami pre prerozdeľovanie, prevládajúcou netransparentnosťou (preferencia podpory „tradičných organizácií“), prideľovaním dotácií bez ohľadu na kvalitu, dopad projektov a pod. (Gavurová – Kuvíková, 2013).

Ďalším nedostatkom pretrvávajúcim v slovenskom dobrovoľníctve v súčasnosti je výrazná absencia komplexných kvalitatívnych a kvantitatívnych výskumov, ktoré by skúmali celkovú situáciu dobrovoľníctva, motiváciu k dobrovoľníckej činnosti, ich postavenie v spoločnosti a pod. Posledné údaje dostupné na stránke ŠÚ SR sú z roku 2005, dokonca ani tie sa nemôžu považovať na základe použitej metodiky za dostatočne relevantné (Mračková, 2012, s. 1 – 4).

Z dôvodu získania aktuálnych informácii o dobrovoľníctve na Slovensku bol zrealizovaný aj vlastný výskum v marci 2014, zameraný na zmapovanie viacerých aspektov slovenského dobrovoľníctva. Jeho primárnym cieľom bolo zistenie miery participácie občanov na dobrovoľníckych aktivitách, foriem a typov dobrovoľníckej práce, foriem jej oceňovania, úrovne informovanosti okolia o dobrovoľníctve, intenzity spolupráce dobrovoľníckych organizácií s podnikateľským sektorom a pod. Výskumnú vzorku tvoril súbor dobrovoľníckych organizácií (občianske združenia, neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby, nadácie resp. nadačné fondy a pod.), registrovaných prostredníctvom už spomínaného Národného dobrovoľníckeho centra C.A.R.D.O. Celkovo bolo oslovených 300 dobrovoľníckych organizácií registrovaných v uvádzanom centre v čase výskumu. Ochotu participovať vo výskume prejavilo 95 respondentov. Ako uvádza obr. 5, prevažná časť respondentov pôsobí v oblasti sociálnej a zdravotnej, čo je signifikantným dôkazom nedostatočnej úrovne poskytovanej zdravotnej starostlivosti a sociálnej pomoci v našej krajine. Okrem uvedených aktivít sa môžu dobrovoľnícke organizácie realizovať v rámci vzdelávania či osvety, ako napríklad krúžky na propagáciu vedy a techniky, vzdelávanie znevýhodnených skupín, v športe v podobe telovýchovných jednotiek, športových klubov a pod.

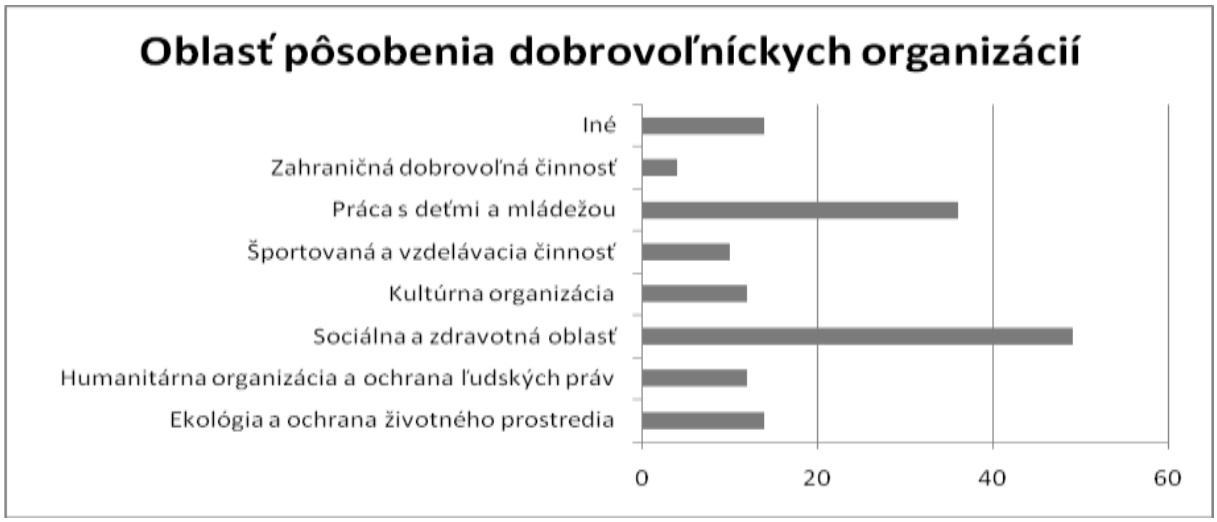

Obr. 5: Oblasť pôsobenia dobrovoľníckych organizácií

Zdroj: Vlastný výskum.

Centrom záujmu respondentov je zväčša široká verejnosť a sociálne skupiny odkázané na pomoc iných. Ich činnosť je zameraná aj na onkologicky chorých pacientov, zomierajúcich, zvieratá, či rómske komunity žijúce na našom území. Dobrovoľnícke organizácie na Slovensku sa spravidla nešpecifikujú len na jednu oblasť pôsobenia, ako aj na jednu cieľovú skupinu, prevažuje ich kombinácia, ako aj prepojenie jednotlivých typov dobrovoľníckych činností. Ako uviedli respondenti, najvýznamnejším faktorom nízkej ochoty subjektov súkromného sektora na participácii dobrovoľníckych aktivít je nepriaznivá ekonomická situácia prejavujúca sa nedostatkom zdrojov. Negatívnym prejavom ekonomickej krízy bolo ohrozenie ziskovosti väčšiny slovenských firiem v dôsledku poklesu kúpyschopnosti obyvateľstva, ako aj prehlbovanie ich zadlženosti. To viedlo k šetreniu ich zdrojov a k eliminácií niektorých doposiaľ finančne podporovaných aktivít. Obr. 6 deklaruje bariéry participácie podnikateľského sektora pri podpore dobrovoľníckych aktivít na Slovensku.

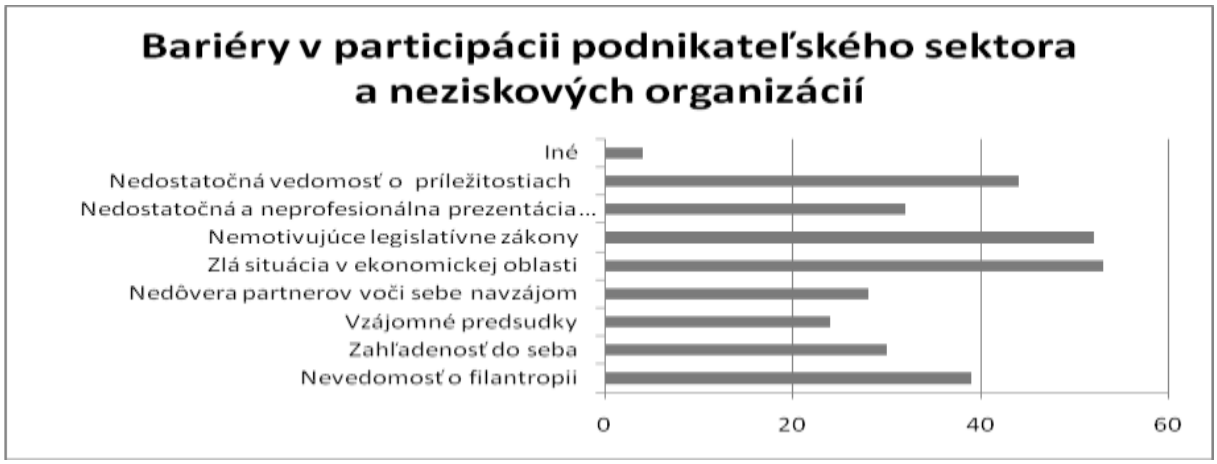

Obr. 6: Bariéry v participácii podnikateľského sektora a neziskových organizácií

Zdroj: Vlastný výskum.

Podnikateľský sektor bude vďaka dopadom krízy využívať ešte istú dobu tzv. úsporný režim, čo rozhodne nebude mať pozitívny vplyv na rozvoj firemnej filantropie, hlavne pokiaľ ide o formu žiaduceho finančného darcovstva. Okrem nepriaznivej ekonomickej situácie firiem je bariérou rozvoja dobrovoľníctva na Slovensku aj súčasné legislatívne prostredie upravujúce oblasť dobrovoľníctva na Slovensku, ktoré nezodpovedá požiadavkám doby, ako aj celosvetovým trendom. Jednou z možných ciest efektívnej podpory rozvoja slovenského dobrovoľníctva je motivácia ľudí zabezpečená cielenou podporou zo strany štátu, napríklad aj zarátaním času výkonu dobrovoľníckej služby do odpracovaných rokov pre účely dôchodkového zabezpečenia, dotácie pre dobrovoľnícke organizácie a pod. Ak sa v slovenskej legislatíve nevytvorí priestor na zabezpečenie dostatočného rámca súvisiaceho s priamou finančnou podporou dobrovoľníctva, nebudú ani v budúcnosti u nás vytvorené priaznivé finančné podmienky pre výkon dobrovoľníckych aktivít tak, ako je tomu v zahraničí.

4 Záver

Demografické procesy v regiónoch Slovenska nie sú homogénne, prebiehajú rôzne rýchlo a s rôznou intenzitou, čím sa prehlbuje diferenciácia z hľadiska demografického starnutia. Slovensko patrí medzi najmladšie krajiny Európy a v budúcnosti bude starnúť

vplyvom nevyrovnanej vekovej štruktúry a v dôsledku prudkého poklesu pôrodnosti, rôznych úmrtnostných pomerov a životnej úrovne. Proces a spôsob starnutia bude determinovaný predovšetkým strednou dĺžkou života, ekonomickými podmienkami v spoločnosti, úrovňou lekárskej starostlivosti, rodinným prostredím, kvalitou životného prostredia, životným štýlom jednotlivcov, ich vzdelaním a pod. Za významný demografický aspekt považujeme aj štruktúru rodinného stavu, ktorý je potrebné poznať pri tvorbe politík aktívneho starnutia. Ako dokazujú výsledky početných výskumov rodinný stav je významným faktorom ovplyvňujúcim fyzické a psychické zdravie človeka, jeho celkovú životnú pohodu, ako aj kvalitu života. Pokiaľ ide o aktivity ľudí v dôchodkovom veku, veľký význam tu zohrávajú zmeny v životospráve, v životnom štýle človeka a ak sa podarí naplniť predpoklad, že aj vo vyššom veku zostane v budúcnosti oveľa viac ľudí aktívnych a nezávislých, podporí to možností ľudí vytvárať hodnoty počas oveľa dlhšieho úseku života, než ako je tomu dnes. V príspevku boli analyzované indikátory indexu starnutia podľa viacerých metodík. Ako uvádzajú prognózy Eurostatu, index závislosti starších sa bude naďalej zvyšovať a v dlhodobom časovom horizonte narastie najviac zo všetkých členských krajín EÚ práve na Slovensku. Slovenskí seniori sa tak stanú významnou časťou obyvateľstva a tak bude potrebné venovať im omnoho väčšiu pozornosť, než v súčasnosti. Ak sa pozrieme na výsledky analýz indexu starnutia na Slovensku, tento stav je determinovaný rizikom chudoby, ktorému bolo v roku 2011 vystavených takmer trištvrte milióna osôb (EU SILC 2011). V procese jej eliminácie je nevyhnutné nastaviť účinný systém poskytovania starobných dávok, ktorý zabráni seniorom prepad pod hranicu chudoby, ale aj rôzne sociálne transfery, resp. iné prostriedky sociálnej ochrany. Významným faktorom v danej problematike je aj rodová štruktúra chudoby na Slovensku, kde je zaznamenaný rast celkovej miery rizika chudoby už od roku 2008, pričom viac boli rizikom chudoby ohrozené ženy, než muži. V procese riadenia aktívneho starnutia vidíme široký priestor pre aktivity dobrovoľníckych organizácií. Do popredia sa stále viac dostáva zahraničná dobrovoľnícka činnosť, najmä do krajín Európskej únie, pričom môže byť zameraná na kultúru, životné prostredie, komunikáciu, rozvoj vidieka a pod. Ak má dobrovoľníctvo slúžiť ako aktivátor v riešení problematiky aktívneho starnutia na Slovensku, je nevyhnutné zabezpečiť realizáciu dobrovoľníckych aktivít nie jednorazovou formou, ale formou pravidelných aktivít vzbudzujúcich u ľudí pocit užitočnosti a sebanaplnenia. To je akútny problém našej krajiny, kde je zreteľná nízka účasť a motivácia obyvateľstva v poskytovaní akejkoľvek pomoci.

5 Literatúra

BROZMANOVÁ – GREGOROVÁ, A. 2012. *Dobrovoľníctvo na Slovensku – aktuálne zistenia*. [Cit. 8. 4. 2014.] Dostupné na: <http://mladez.sk/2012/02/08/dobrovolnictvo-na-slovensku-aktualne-zistenia/>.

DEMOGRAPHY, ACTIVE AGEING AND PENSIONS. Social Europe guide, Volume 3, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. ISBN 978-92-79-25009-5.

EU SILC. 2011. [Cit. 8. 4. 2014.] Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/files/eu-silc-2011-prezentacia.pdf>.

EURÓPSKA KOMISIA. 2012. Európa starne, musíme sa pripraviť. [Cit. 4. apríla 2014.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/news/economy/120515_sk.htm>.

GAVUROVÁ, B., KUVÍKOVÁ, H. 2014. *Neziskové organizácie a dobrovoľníctvo*. [Cit. 8. 4. 2014.] Palgrave Research Handbook of Volunteering and Nonprofit Associations. Dostupné na: <http://www.icsera.org/#!key-resources>.

HOLMES, K. – SMITH, K. 2009. *Managing Volunteers in Tourism: Attractions, Destinations and Events*. United Kingdom: Elsevier, 324 s. ISBN 978-0-7506-8767-6.

ILMARINEN, J. 2008. *Ako si predĺžiť aktívny život. Stárnutie a kvalita pracovného života v Európskej únii.* 1. vyd. Bratislava, 467 s. ISBN 978-80-07-01658-3.

JUHAŠČÍKOVÁ, I., ŠKÁPIK, P., ŠTUKOVSKÁ, Z. 2011. Obyvateľstvo v Slovenskej republike a krajoch SR, vybrané výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad SR, jún 2012. ISBN 978-80-8121-202-4.

JUHAŠČÍKOVÁ, I., ŠTUKOVSKÁ, Z. 2012. Obyvateľstvo Slovenskej republiky v kontexte Európskeho roku aktívneho starnutia. ŠÚ SR, 90 s. ISBN 978-80-8121-144-7.

LISABONSKÁ STRATÉGIA. 2000. [Cit. 4. apríla 2014.] Dostupné na: <http://www.euractiv.sk/lisabonska-strategia/clanok/barroso-lisabonska-strategia-funguje>.

MACHÁČEK, L. 2011. *Dobrovoľníctvo na Slovensku*. [Online.] Bratislava: 2010. [Cit. 8. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CC8QFjAA&url=http%3A%2F%2Frsvs.sav.sk%2Fdokumenty%2Fprezentacia_dobrovolnictvo_ERD.ppt&ei=YRBEU9LqIMqw4QTkqoGwAQ&usg=AFQjCNFDdpZySjeIelMGfdTNwoeXllndg&sig2=ocmFqfioswc_SMfbhTBpgQ&bvm=bv.643671 78,d.bGE>.

MATLOVIČOVÁ, K., MATLOVIČ, R., MUŠINKA, A., ŽIDOVÁ, A. 2012. The Roma population in Slovakia. Basic characteristics of the Roma population with emphasis on the spatial aspects of its differentiation. In: PENCZES, J., RADICS, Z. (eds.). *Roma popuation on the peripheries of the Visegrad countries*. Spatial trends and social challenges. Debrecen 2012, pp. 77 – 104, ISBN 978-615-5212-07-9.

MRÁČKOVÁ, A. 2012. *Zákon o dobrovoľníctve je účinný*. [Online.] [Cit. 8. 4. 2014.] Dostupné na: <http://mladez.sk/2012/02/08/zakon-o-dobrovolnictve/>.

POPULATION PROJECTIONS. 2008 – 2060. [Cit. 4. apríla 2014.] Dostupné na: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/08/119&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

RADA PRO STÁRNUTÍ SPOLEČNOSTI WEF. 2014. *Globální agenda Rady pro stárnutí společnosti: principy*. [Cit. 4. apríla 2014.] Dostupné na: <https://sites.google.com/site/brainjogginginfo/rada-pro-starnuti-spolecnosti-wef>.

ROZHODNUTIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY Č. 940/2011/EÚ zo 14. septembra 2011 o Európskom roku aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami. 2012. Úradný vestník Európskej únie L 246/5 z 23. 09. 2011. [Cit. 4. apríla 2014.] Dostupné na: <https://sites.google.com/site/brainjogginginfo/rada-pro-starnuti-spolecnosti-wef>.

Príležitosti pre firmy z pohľadu štruktúry spotreby starších ľudí

Gabriela Dováľová[1] Ekonomický ústav SAV

Opportunities for companies from the perspective of consumption patterns of older people

Authors' contact details

[1] Institute of Economic Research, Slovak Academy of Sciences, Department of the World Economy, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia, gabriela.dovalova@savba.sk

Abstract: The potential of older people is mainly based on the total amount of stable income, the size of the savings as well as the specific consumption patterns. Analysing consumer behaviour of EU inhabitants in relation to the silver economy is primarily based on the need for a detailed mapping of opportunities for a formation of domestic supply in Slovakia, which would be able at the corporate level respond to changing consumer preferences and habits of the older population in the EU countries, where the potential demand is the greatest. This paper focuses on identifying similarities in the structure of household consumption of older people in selected EU countries. In this paper the author also summarizes the opportunities for the private sector in terms of the structure of household expenditures of older people in countries with the greatest potential in terms of revenue. The accelerated ageing of many populations and the demographic shift are expected to have major implication for new product development across all industries. One major challenge lies in the assessment and understanding of the needs of the silver market. Results of the consumer behaviour analysis of the population from EU countries with the greatest potential in terms of revenue suggest, that pro-growth factors of Slovak economy may be associated with the use of potential demand of older people in countries such Germany, France, Benelux and the Nordic countries. The feasibility of the concept of silver economy in these countries is high. Formation of future pensions represents the main limiting factor for the implementation of silver economy concept in Slovakia.

Keywords: Silver economy, consumption, ageing population.

Napísanie príspevku bolo realizované v rámci projektu APVV č. 0135-10 „Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe".

1 Úvod

V súvislosti so striebornou ekonomikou[1] sa v súčasnosti očakáva tzv. „win-win" efekt, teda na jednej strane by sa jej realizáciou mala zlepšiť kvalita života starších ľudí a na druhej strane by sa mali vytvoriť nové pracovné miesta a mal by sa podporiť ekonomický rast. Tieto očakávania sú podporené skutočnosťami ako napríklad:

- Relatívne dlhé časové obdobie výrobcovia tovarov a poskytovatelia služieb venovali starším ľuďom ako potenciálnym zákazníkom relatívne nízku pozornosť, čo bolo zapríčinené okrem iného aj tým, že samotný pojem „starší vek" vyvolával

[1] Strieborná ekonomika – adaptácia ekonomiky na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí. Tento fenomén vytvára nové trhové príležitosti (Deutsche Welle, 2005).

negatívne konotácie ako aj prevládajúcimi negatívnymi stereotypmi a predstavami o starších ľuďoch.

- Strieborní (50+ r.) prestavujú heterogénnu skupinu, teda ich potreby, preferencie a štruktúra spotreby je iná u starnúcich (50 – 64 r.), starých (65 – 79 r.) a najstarších ľudí (80+ r.). Vo všeobecnosti sa na vrchole rebríčka referencií strieborných umiestňuje: potreba udržať si dobrú kondíciu a zdravotný stav, sociálna integrácia, zlepšenie kvality života, udržanie si nezávislosti a bezpečnosť a istota. Koncept striebornej ekonomiky poskytuje dobrý východiskový bod pre všetky tieto oblasti.
- Starnúca povojnová Baby boom generácia v niektorých krajinách Európy signalizuje príchod novej generácie seniorov, ktorí sú zdravší, vzdelanejší, finančne nezávislejší s vyšším sklonom k spotrebe, pričom viacej finančných prostriedkov míňajú napr. na komunikačné technológie, elektroniku a voľnočasové aktivity, čo vytvára príležitosti pre inovatívne firmy.

Potenciál strieborných vychádza jednak z celkového objemu stabilných príjmov, veľkosti úspor ako aj zo špecifickej štruktúry spotreby. V mnohých krajinách však ešte stále súkromný sektor nevníma striebornú ekonomiku ako dostatočne dôležitú na to, aby jej venoval patričnú pozornosť, čím sa potenciálne vytvára priestor pre domácu ponuku na Slovensku, ktorá by na podnikovej úrovni dokázala reagovať na meniace sa spotrebiteľské správanie strieborných v krajinách s medzerou na trhu. Z tohto dôvodu sa v nasledujúcej časti príspevku venujeme analýze štruktúry spotreby domácností strieborných vo vybraných krajinách EÚ.

2 Štruktúra spotreby domácností starších ľudí vo vybraných krajinách EÚ

V súčasnosti stále prevláda nedostatok empirických štúdií zaoberajúcich sa medzinárodným porovnaním spotrebiteľského správania sa a obzvlášť tých, ktoré by sa zameriavali na spotrebiteľské správanie podľa veku. Zo známych autorov zaoberajúcich sa problematikou odlišnosti spotreby jednotlivých krajín môžeme uviesť napríklad E. Engela, ktorý skúmal vzťah medzi príjmom domácností a spotrebou, pričom vzťah, ktorý medzi nimi objavil, je v súčasnosti známy ako Engelev zákon, teda percento príjmov vynaložené na potraviny klesá s rastúcimi príjmami. Neskôr napríklad Lluch, Powell a Williams (1977) na základe analýzy dát 17 krajín dospeli k záveru, že medzi podielom výdavkov na potraviny a HNP v jednotlivých krajinách existuje negatívna korelácia, čo bolo v súlade s Engelovým zákonom. Selvanathan a kol. (2003) skúmali v 23 OECD krajinách a v 23 rozvíjajúcich sa ekonomikách spotrebiteľské správanie, pričom na základe empirických dát potvrdili zákon klesajúceho dopytu, teda spotrebitelia aj v rozvíjajúcich sa aj v OECD krajinách znížili výdavky na tú skupinu tovarov a služieb, v ktorej rástli ceny nadpriemerne.

V nami uskutočnenej analýze vychádzame z údajovej základne Eurostatu[2], pričom na identifikovanie krajín s podobnou štruktúrou spotrebných výdavkov strieborných využívame viacrozmernú štatistickú metódu – klastrovú analýzu. Vo všeobecnosti je štruktúra spotreby rozdielna v severských, južných krajinách, ako aj v krajinách

[2] Údaje o štruktúre spotreby strieborných boli autorom zaslané na vyžiadanie, pričom údajová základňa obsahovala údaje za rok 2005.

východnej Európy. Na rozdielnosť štruktúry spotreby v jednotlivých krajinách majú vplyv rôzne faktory, či už ekonomické, kultúrne, geografické alebo historické. Dôležitú úlohu zohrávajú aj tradície. Podstatným faktorom pri porovnávaní severských a južných krajín sú tiež rozdielne klimatické podmienky, vyplývajúce z geografickej polohy krajín. Odzrkadľuje sa to napríklad v nižšom podiele výdavkov na energie v južných krajinách Európy v porovnaní so severskými krajinami Európy v priemere o 4 p. b. pri starnúcich a najstarších a o 6 p. b. u starých ľudí. Severské krajiny[3] majú v porovnaní s južnými krajinami vyššiu cenovú hladinu potravín a nealkoholických nápojov, avšak nižšie príjmy v južných krajinách ako aj rozdielny životný štýl spôsobujú, že podiel výdavkov na potraviny je v južných krajinách Európy vyšší u starnúcich, starých a najstarších v priemere o 4 p. b., 8. p. b. a 10 p. b. U domácnosti strieborných v južných krajinách je v porovnaní s domácnosťami v severských krajinách vyšší podiel výdavkov aj na reštaurácie a hotely a naopak, najmä v dôsledku miernejšieho prímorského podnebia vydávajú menej finančných prostriedkov z rozpočtu na rekreáciu a kultúru (približne o 6 p. b.). Je všeobecne známe, že severské krajiny patria medzi rozvinuté ekonomiky s vysokou životnou úrovňou obyvateľov a štedrým sociálnym systémom, čo sa prejavuje aj v starostlivosti o starších ľudí. Vysoká miera solidarity sa v týchto krajinách odzrkadľuje aj v nižšom podiele výdavkov na zdravie domácností strieborných oproti južným krajinám Európy.

Pri krajinách východnej Európy je z pohľadu štruktúry spotreby dôležité to, že sú menej industrializované a stále väčšie percento populácie žije na vidieku ako v mestách v porovnaní s krajinami západnej Európy, ako aj skutočnosť, že domácnosti v krajinách východnej Európy sú viacpočetnejšie v porovnaní s krajinami západnej Európy. Početnosť rodín je dôležitým faktorom najmä pri domácnostiach strieborných, nakoľko v krajinách východnej Európy žije väčšie percento starších ľudí vo viacgeneračných domácnostiach, pričom v krajinách západnej Európy ide prevažne o jedno a dvojčlenné domácnosti, čo do značnej miery vplýva na štruktúru spotreby starších ľudí.

Z ekonomických faktorov je dôležitá rozdielnosť cenových hladín ako aj príjmová úroveň domácností, pričom vo všeobecnosti platí, že v krajinách východnej a južnej Európy je v priemere nižšia cenová úroveň, ale aj nižšie príjmy domácností v porovnaní so severskými krajinami a krajinami západnej Európy. Najmä v dôsledku vplyvu ekonomických faktorov domácnosti krajín východnej Európy v porovnaní s krajinami západnej Európy vynakladajú väčšiu časť rozpočtu na potraviny, v priemere o 17 p. b. u starnúcich a najstarších a o 20 p. b. u starých ľudí, pričom výdavky na energie sa zásadným spôsobom neodlišujú, čo sa následne prejavuje najmä v nižšom podiele výdavkov na rekreáciu a kultúru, reštaurácie a hotely, ostatné tovary a služby.

Pre identifikovanie krajín s čo najpodobnejšou štruktúrou výdavkov domácností sme zhlukovou analýzou identifikovali tri skupiny (klastre) krajín v rámci domácností starnúcich (50 – 64 r.) takto:

1. skupina – cluster 1: staré členské krajiny Európskej únie (AT, BE, DE, DK, FI, FR, IE, LU, NL, SE, UK) a Slovinsko;
2. skupina – cluster 2: južné krajiny Európy (CY, ES, GR);
3. skupina – cluster 3: nové členské krajiny (BG, EE, HU, LT, LV, RO, SK).

[3] Cenová hladina potravín a nealkoholických nápojov je v severských krajinách dokonca najvyššia spomedzi krajín EÚ.

Na obr. 1 môžeme vidieť hlavné odlišnosti jednotlivých klastrov oproti priemeru EÚ 22. Z pohľadu realizácie striebornej ekonomiky je najzaujímavejšia prvá skupina krajín s výrazne nižším podielom výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje ako je priemer EÚ a s výrazne vyšším podielom vybavenie domácností, dopravu, rekreáciu a kultúru a ostatné tovary a služby.[4]

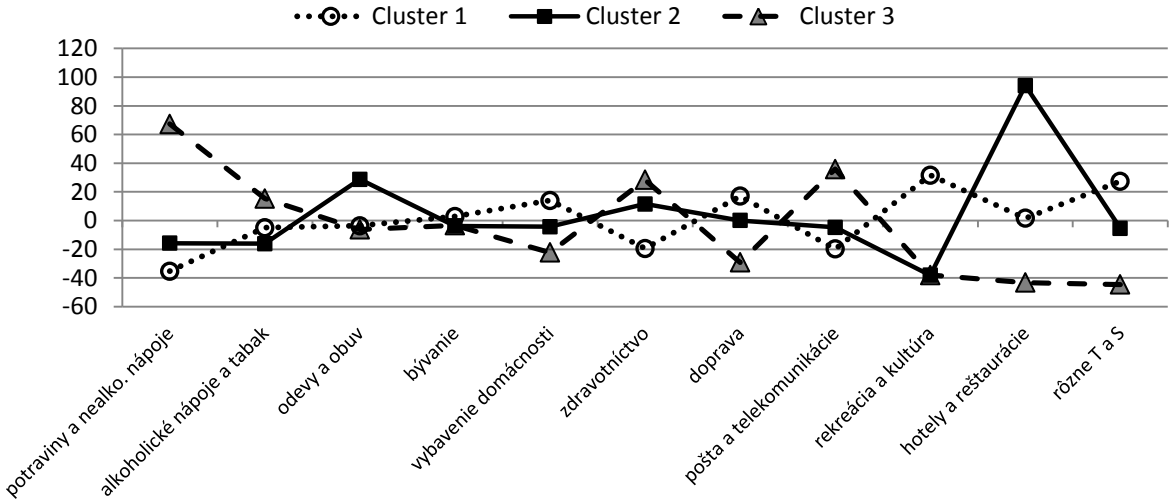

Obr. 1: Rozdiely v štruktúre spotreby domácností starnúcich (50 – 64 r.) v rámci jednotlivých klastrov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

Nasledujúci obrázok dokumentuje hlavné odlišnosti v štruktúre spotreby domácnosti starých (65 – 79 r.). Tieto majú najpodobnejšiu štruktúru spotreby v rámci týchto skupín: do prvej skupiny patria južné krajiny (CY, ES, GR), krajiny Beneluxu (BE, LU, NL), Rakúsko, Nemecko, Írsko, Slovinsko a Veľká Británia. Do druhej skupiny patria severské krajiny (DK, FI, SE) a Francúzsko. Do tretej skupiny nové členské krajiny (obr. 2).

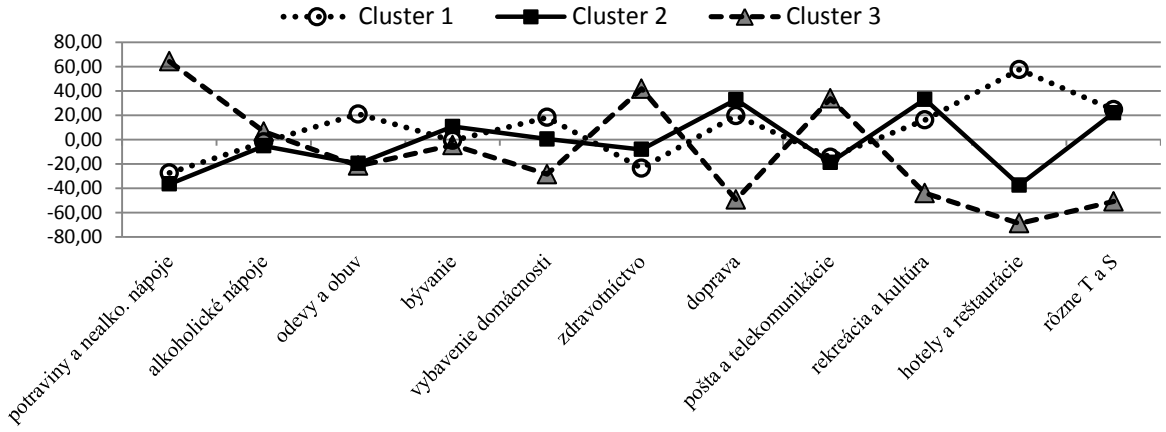

Obr. 2: Rozdiely v štruktúre spotreby domácností starých (65 – 79 r.) v rámci jednotlivých klastrov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

[4] Z dôvodu veľmi nízkych podielov výdavkov na vzdelávanie (CP10) ale relatívne vysokých odlišností nie sú tieto výdavky zahrnuté do nasledujúcich grafov zobrazujúcich odlišnosti jednotlivých klastrov.

Domácnosti najstarších (80+ r.) majú najpodobnejšiu štruktúru opäť v starých členských krajinách, medzi ktoré sa podobnosťou štruktúry výdavkov zaraďuje aj Slovinsko, potom v južných krajinách, vrátane Slovenska, a nakoniec je to skupina nových členských krajín (obr. 3).

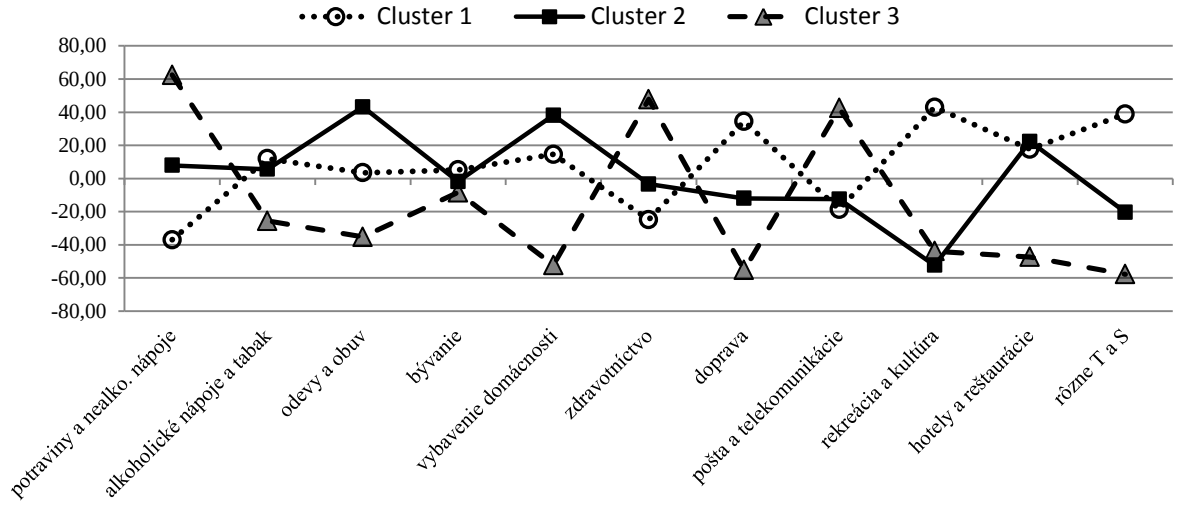

Obr. 3: Rozdiely v štruktúre spotreby domácností starých (65 – 79 r.) v rámci jednotlivých klastrov od priemeru EÚ 22 (COICOP, %)

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

3 Príležitosti pre súkromný sektor z pohľadu štruktúry výdavkov domácností starších ľudí v krajinách s najväčším potenciálom z hľadiska príjmov

Pri sumarizovaní príležitostí pre súkromný sektor z pohľadu výdavkov domácností strieborných v krajinách s najväčším potenciálom z hľadiska príjmov vychádzame zo záverov štúdie Pauhofová a Páleník (2012): Súvislosti starnutia európskej populácie vo väzbe na formovanie dopytu seniorov. Zámerom týchto autorov bolo zistiť súvislosti, veľkosť a priestorové rozloženie potenciálneho dopytu strieborných, formovanom ich príjmami v regiónoch a v jednotlivých krajinách EÚ. Autori tejto štúdie skúmali na základe viacfaktorovej analýzy vývojové charakteristiky jednotlivých krajín, čo im následne umožnilo zoskupiť krajiny do týchto regiónov: región Pobaltie (LT, LV, EE), región Vyšehradskej päťky (SK, PL, HU, CZ, SI), región Benelux (NL, LU, BE), región Severské krajiny (DK, SE, NO, IS, FI), región Bulharska a Rumunska, región Stredozemie (GR, IT, PT, MT, ES, CY), región Nemecka a Rakúska, región Britské ostrovy a región Francúzska. Na základe podrobnej analýzy príjmovej stránky domácností dospeli k záveru, že príjmy predstavujúce potenciálny dopyt na strane strieborných za skúmané regióny a krajiny sú primárne zaujímavé z aspektu realizácie koncepcie striebornej ekonomiky z krátkodobého i strednodobého horizontu v regiónoch Stredozemie (predovšetkým Taliansko), Nemecko a Rakúsko spolu (predovšetkým Nemecko) a Francúzsko. Dobrý potenciál realizácie koncepcie striebornej ekonomiky je aj v regióne Severské krajiny a regióne Benelux. Nové členské krajiny EÚ, napriek veľkej početnosti strieborných (predovšetkým Poľsko), však z dôvodu nízkej príjmovej úrovne u dotknutých vekových skupín obyvateľstva, nepredstavujú významný

potenciál dopytu striebornej ekonomiky v rámci EÚ. Nízka príjmová úroveň starnúcich v týchto krajinách je predpokladom generovania aj nízkej úrovne starobných dôchodkov u budúcich seniorov. Vychádzajúc z predchádzajúcich analýz sa bližšie zameriame na preskúmanie štruktúry spotrebných výdavkov strieborných v regióne Francúzska, v regióne Nemecka a Rakúska,[5] v regióne Severských krajín a v regióne Beneluxu, teda na regióny s najväčším potenciálom realizovania striebornej ekonomiky z hľadiska formovania príjmov. Pre priblíženie uvádzame, že tieto regióny sa podieľajú na potenciálnom dopyte starnúcich (50 – 64 r.) celej EÚ približne 57 % a na potenciálnom dopyte seniorov (65+ r.) približne 52 %.

Výdavky domácností strieborných sme rozdelili na dve skupiny: medzi funkčné výdavky zaraďujeme výdavky na: potraviny a nealkoholické nápoje, nábytok, bytové vybavenie a bežnú údržbu domu, zdravotníctvo, dopravu a na rôzne tovary a služby; medzi výdavky na životný štýl zaraďujeme výdavky na: alkoholické nápoje a tabak, odevy a obuv, bývanie, poštu a telekomunikácie, rekreáciu a kultúru, hotely, kaviarne a reštaurácie.

Z analýzy vyplynulo, že z pohľadu funkčných výdavkov domácností strieborných sa pre súkromný sektor otvárajú príležitosti v krajinách s najväčším potenciálnym dopytom najmä v súvislosti s potrebou zabezpečovania zdravotnej starostlivosti či už prostredníctvom tovarov, alebo zabezpečovania služieb, ďalej prispôsobenia dopravných prostriedkov potrebám starších ľudí a to nielen osobných automobilov, ale aj verejnej hromadnej dopravy, kde vzniká možnosť vytvárania verejno-súkromných partnerstiev. Priestor sa otvára aj pre rozvoj poľnohospodársko-potravinárskeho sektora, najmä v súvislosti s očakávaným vyšším dopytom po bioproduktoch, ako aj po produktoch podporujúcich zdravý životný štýl. Určitým limitujúcim faktorom pre exportné firmy je skutočnosť, že dopyt starších solventnejších spotrebiteľov v niektorých regiónoch, napr. región Francúzska je cenovo neelastický a to z toho dôvodu, že rozhodujúcejším faktorom je podpora domácej, lokálnej produkcie. V Nemecku tento limitujúci faktor nepôsobí, ale možno predpokladať snahu domácej produkčnej a obslužnej základne, že sa bude snažiť potreby v tejto oblasti saturovať v rámci podmienok vlastnej krajiny a nevytvorí dostatočný priestor pre dovoz týchto tovarov a služieb z iných krajín. Priestor totiž predstavuje široká platforma rozvinutých fariem už dnes sa orientujúcich na bio potraviny a bio poľnohospodárske plodiny.

V rámci životného štýlu sa otvárajú nové možnosti najmä v sektore stavebníctva, kde už zaregistrovali veľký potenciál mnohé zahraničné firmy. Na význame nadobúdajú v týchto krajinách nové formy bývania pre starších, ktoré sa navzájom líšia veľkosťou, formou organizácie, ale aj generačným zložením (napr. spoločnosť Sunrise Senior Living, ktorá je jedným z najväčších poskytovateľov asistovaného bývania v USA už prevádzkuje 9 bytových komplexov pre starších ľudí v Nemecku a 11 vo Veľkej Británii). Podľa prieskumu (Stula, 2012) však vo všeobecnosti v európskych krajinách s rastúcim vekom klesá ochota sťahovať sa zo známeho prostredia do neznámeho. Medzi faktory, ktoré pri ich rozhodovaní zohrávajú dôležitú úlohu patria jednak finančné nároky, ako aj to, či žijú v podnájme alebo vo vlastnej nehnuteľnosti, ďalej početnosť rodiny, ich príjem, príp. veľkosť nehnuteľnosti (najmä so znižovaním mobility

[5] Vzhľadom na nedostupnosť dát za Taliansko, táto krajina nebude ďalej analyzovaná.

v dôsledku starnutia). Podľa prieskumu majú starší ľudia vo väčšine OECD krajín tendenciu „starnúť na mieste“ (age in place), teda skôr preferujú sťahovanie v staršom veku v rámci mesta/obce, v ktorom žijú, resp. ktoré poznajú a aj to zväčša len keď to vyžaduje zhoršenie ich zdravotného stavu. V Holandsku napríklad zvažuje možnosť presťahovania sa po dovŕšení 55 r. viac ako 50 % seniorov, avšak viac ako 70 % z nich preferuje bývanie blízko ich mesta alebo dediny. Alebo napríklad vo Francúzsku stále pretrváva silná tradícia starostlivosti o starších ľudí v rámci rodiny.[6]

Na švédskom trhu môžeme v súčasnosti nájsť pre strieborných rôzne typy bývania, ktoré sú prispôsobené ich potrebám. Švédske municipality podporujú bývanie starších ľudí vo vlastnom dome/byte, čo pozitívne vplýva najmä na psychiku starších ľudí. V prípade zhoršenia zdravotného stavu môžu využiť domácu starostlivosť (home care services), teda jednotlivec môže ostať bývať doma a za poplatok mu štátna samospráva zabezpečuje určitý typ služieb (napr. nakupovanie, upratovanie, sprevádzanie na vyšetrenia do nemocnice a i.). Bývanie pre seniorov (senior living alebo 55+ living) môžu využiť aktívni starší ľudia obyčajne medzi 55 – 75 r. a predstavuje možnosť odkúpenia alebo prenajatia špeciálne upravených bytov pre potreby starších ľudí (kúpeľne, kuchyne a i.). Po odkúpení týchto bytov sa platí poplatok združeniu vlastníkov. V obytných domoch s takýmito bytmi, ktoré prevádzkujú municipality sa nachádzajú len starší ľudia nad 55 rokov a neposkytujú sa v nich žiadne dodatočné služby. Súkromné verzie takého typu bývania sa môžu líšiť od seba poskytovanými službami (sauna, telocvičňa, knižnica, v určitých prípadoch je k dispozícii zdravotná sestra, upratovačka a i.). Bezpečné bývanie (secure living) je podobné ako bývanie pre seniorov avšak rezidenti musia mať nad 70 rokov. Budova má vlastné priestory, alarm a možnosť doručiť jedlo. K dispozícii sú tiež zamestnanci, ktorí organizujú aktivity pre rezidentov. Tieto apartmány môžu byť buď v osobnom vlastníctve, alebo prenajaté s tým, že doplnkové služby sú spoplatnené. Ďalšou možnosťou sú ošetrovateľské domy (nursing homes) a domy so špeciálnou starostlivosťou, v ktorých sú pacienti umiestnení podľa typu zdravotného postihnutia (Edström – Gustafsson, 2011).

V Dánsku je najnovším trendom budovať si vlastné komunity starších ľudí, pričom každý z nich býva vo svojom vlastnom dome avšak majú spoločné jedálne, záhrady, remeselné dielne a v prípade potreby si najímajú spoločne opatrovateľské služby, čím si znižujú náklady. V Holandsku sa vláda a municipality snažia stimulovať rozvoj zón starostlivosti o rezidentov (residential care zones), čo sú oblasti v mestách alebo obciach, v rámci ktorých je do 500 m od obydlí garantovaný nadštandardný balíček starostlivosti a služieb pre starších ľudí. Táto vzdialenosť bola zvolená z dôvodu pohybovej obmedzenosti seniorov. V rámci týchto zón je poskytovaná 24 hodinová služba na telefóne (on-call care). Teda aj tí seniori, ktorí nepotrebujú 24 hodinovú starostlivosť si môžu do určitej miery zachovať svoju samostatnosť.

S potrebou zabezpečenia vhodného bývania pre starších ľudí sa vynárajú pre stavebné firmy nové možnosti, či už je to v súvislosti s výstavbou nových prispôsobených bytových komplexov potrebám starších ľudí, alebo dokonca celých mestečiek pre seniorov. V niektorých krajinách ako napríklad Holandsko sú vysoké ceny pôdy hlavným limitujúcim faktorom vytvárania mestečiek pre seniorov ako je Sun City v USA.

[6] Zatiaľ sa aj rodiny v ČR, ale aj v SR starajú o seniorov celkom ochotne. Približne 80 % starostlivosti o seniorov je poskytovanej v rodinách a len 20 % v zaopatrovacích inštitúciách.

V tých krajinách (napr. Švédsko), kde vláda podporuje zotrvanie starších ľudí vo vlastných domoch/bytoch, možno očakávať zvýšený dopyt po novom vybavení domácnosti. Tento trend zaregistrovali už mnohé firmy, ktoré sa snažia presadiť na trhu poskytovaním domácej starostlivosti prostredníctvom rôznych technologických zlepšení, ako napr. interaktívny kamerový monitoring, čo by následne viedlo k rastu dopytu po ošetrovateľoch starších ľudí so špecifickými počítačovými zručnosťami.

Nový priestor v súvislosti s demografickými zmenami a s ohľadom na štruktúru výdavkov domácností starnúcich sa vytvára aj v oblasti cestovného ruchu a v krajinách Beneluxu, najmä v Belgicku a Luxembursku, aj v oblasti reštauračných a hotelierskych služieb.

Vo všetkých skúmaných regiónoch využívajú starší ľudia v porovnaní s krajinami EÚ 27 nadpriemerne internet, čo vytvára dobrý potenciál aj pre rozvoj internetového obchodu.

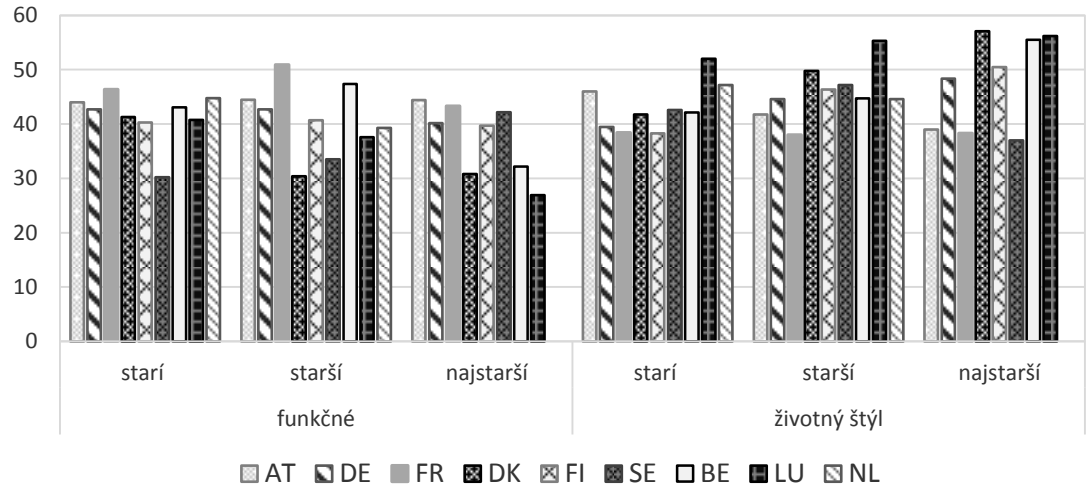

Obr. 4: Štruktúra výdavkov domácností strieborných v krajinách s najväčším potenciálom z hľadiska príjmov (% z celkových výdavkov)[7]

Zdroj: Vlastné spracovanie z údajov Eurostatu.

Medzi funkčné výdavky zaraďujeme výdavky na: potraviny a nealkoholické nápoje, nábytok, bytové vybavenie a bežnú údržbu domu, zdravotníctvo, dopravu a na rôzne tovary a služby; medzi výdavky na životný štýl zaraďujeme výdavky na: alkoholické nápoje a tabak, odevy a obuv, bývanie, poštu a telekomunikácie, rekreáciu a kultúru, hotely, kaviarne a reštaurácie.

Pre firmy neexistuje jednotný návod na to, akým spôsobom majú postupovať v prípade, že chcú využiť potenciál strieborného trhu, avšak môžu sa rozhodnúť medzi aplikovaním týchto stratégií:

- inovačné stratégie, ktoré majú za cieľ vyvíjať špeciálne tovary a služby pre strieborných (jedinečné riešenia);
- inovačné stratégie, ktoré majú za cieľ prispôsobiť už existujúci rad tovarov a služieb potrebám strieborných;

[7] Do výpočtov neboli zahrnuté tie výdavky, ktoré tvoria z celkových výdavkov domácností menej ako 5 %. Vo všeobecnosti sú to výdavky na alkoholické nápoje a tabak, na poštu a telekomunikácie a výdavky na vzdelávanie.

- inovačné stratégie, ktoré majú za cieľ vyvíjať také tovary a služby, ktoré sú vekovo neutrálne, teda sú rovnako atratktívne pre mladších aj starších ľudí (univerzálne riešenia).

Je potrebné však brať do úvahy tú skutočnosť, že pre zvyšovanie ekonomickej úspešnosti inovácií je dôležitá interakcia technológií a potrieb trhu. Na obr. 5 môžeme vidieť prepojenie špecifických potrieb strieborných ľudí a vybraných oblastí gerontotechnológie. Cieľom gernototechnológií je zlepšovanie každodenného života starších ľudí pomocou technológií. Je možné predpokladať, že oblasti inovácií uvádzané na obrázku 5 sú z dôvodu vysokej technologickej afinity charakteristické vyšším inovačným potenciálom. Mimo týchto oblastí existujú tie, ktoré môžu tiež profitovať z demografického vývoja, avšak tieto už obyčajne závisia menej od inovatívnych technológií. Medzi tieto tzv. „soft“ inovatívne oblasti možno zaradiť napr. finančné služby.

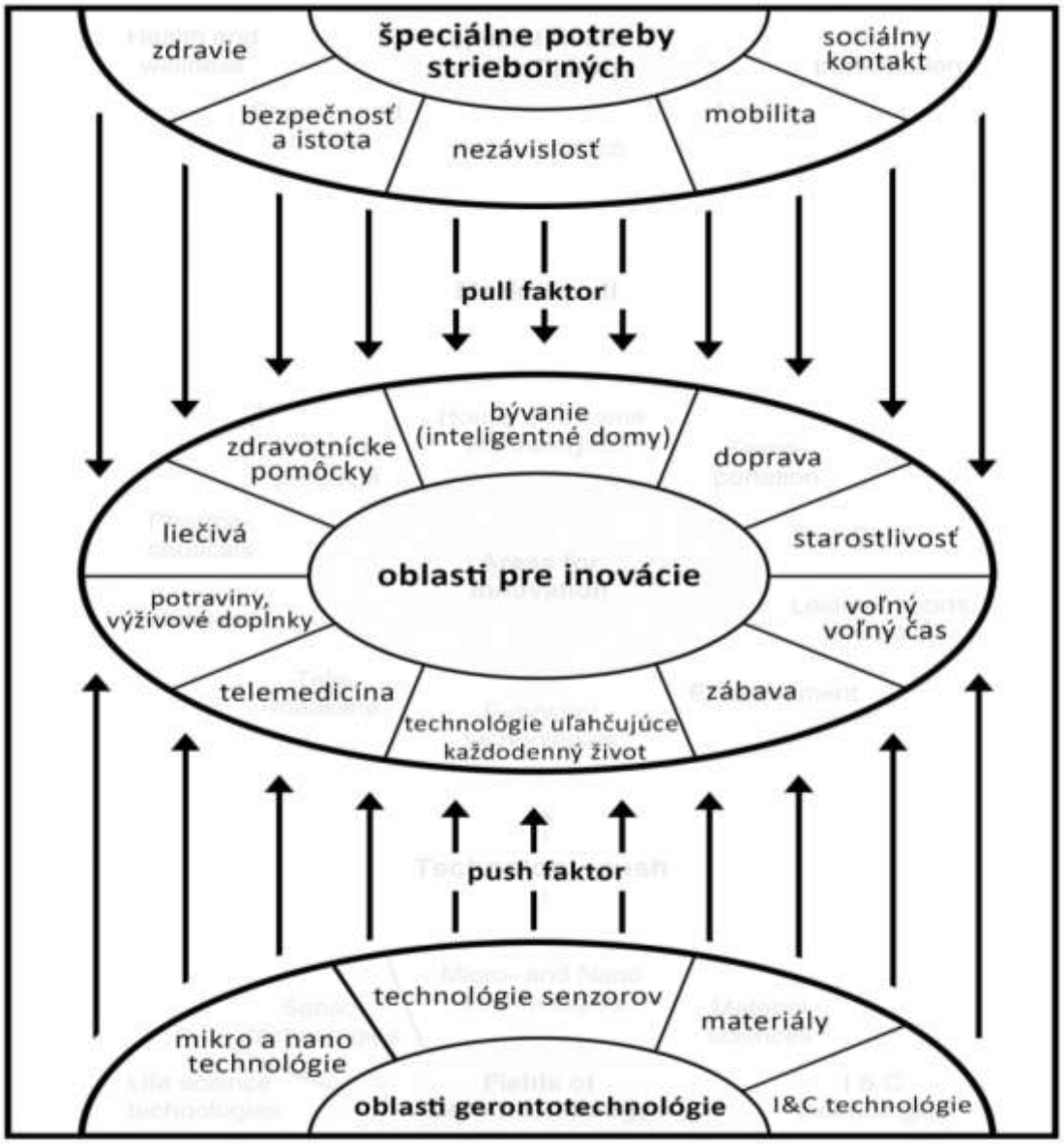

Obr. 5: Oblasti s vysokým potenciálom pre inovácie

Zdroj: Spracované podľa Kohlbacher, Herstatt (2011).

4 Záver

Podrobnejšie preskúmanie štruktúry výdavkov domácností strieborných naznačuje, že potenciál v súvislosti so striebornou ekonomikou sa nachádza aj v iných sektoroch ako je zdravotníctvo. Starnúci a starí na Slovensku majú najpodobnejšiu štruktúru spotrebného koša s novými členskými krajinami EÚ ako Bulharsko, Rumunsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko a Estónsko. Štruktúra spotrebného koša najstarších zo SR bola najpodobnejšia štruktúre spotrebného koša najstarších z južných krajín. Nové členské krajiny EÚ však napriek relatívne veľkej početnosti strieborných nepredstavujú z dôvodu nízkej príjmovej úrovne významný potenciál dopytu striebornej ekonomiky v rámci EÚ. Z pohľadu priemerných príjmov strieborných v jednotlivých regiónoch EÚ[8] ako aj z pohľadu spotrebiteľského správania strieborných[9] je možné predpokladať, že možnosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky sú z pohľadu Slovenskej republiky vysoké najmä v krajinách ako Nemecko, Francúzsko, krajiny Beneluxu a severské krajiny.

5 Literatúra

DEUTSCHE WELLE. 2005. *Discovering the Silver Economy*. [Cit. 20. 4. 2014.] Dostupné na: <www dw.world.de>.

DOVÁĽOVÁ, G. – PAUHOFOVÁ, I. 2013. *Spotrebiteľské správanie sa obyvateľov EÚ vo väzbe na striebornú ekonomiku*. [Working papers č. 54.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISSN 1337-5598.

EDSTRÖM, E. – GUSTAFSSON, M. 2011. *Elderly Living in Sweden, present solutions and future trends*. [Cit. 20. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.kth.se/polopoly_fs/1.273107!/Menu/general/columncontent/attachment/89A%20%20Edstr%C3%B6m%20%20M%20%20Gustafsson%20Elderly%20living%20in%20Sweden.pdf>.

LLUCH, C. – POWELL, A. A. – WILLIAMS, R. A. 1977. *Patterns in Household Demand and Saving*. Oxford: Oxford University Press.

KOHLBACHER, F., HERSTATT, C. 2011. *The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Ageing Society*. Germany: Springer. ISBN 978-3-642-14337-3.

PÁLENÍK, V. a kol. 2012. *Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-807144-205-9.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. 2013. Súvislosti realizácie koncepcie striebornej ekonomiky v krajinách Európskej únie. In: *Ekonomický časopis/Journal of Economics, 61*, č. 8, s. 861 – 876.

SELVANATHAN, E. A. et al. 2003. *International Consumption Comparisons: OECD versus LDC*. New Jersey: World Scientific.

STULA, S. 2012. *Living in Old Age in Europe – Current Developments and Challenges*. [Cit. 20. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.sociopolitical-observatory.eu/uploads/tx_aebgppublications/AP_7_EN.pdf>.

[8] Pozri Pauhofová, Páleník (2012).

[9] Pozri Dováľová, Pauhofová (2013).

Systémové chyby pri znižovaní nezamestnanosti

Peter Kalina[1] Remus s. r. o.

System errors in reducing unemployment

Authors' contact details

Remus,
Cukrová 14,
811 08 Bratislava, Slovakia,
pkalina@slovanet.sk

Abstract: This article defines two system errors in the actions of the European Commission to reduce youth unemployment. The first system error is disregard of relation of the inherent intelligence, IQ with possibilities of education level. Inherent intelligence of people has a normal distribution so-called Gaussian curve. People with IQ up to 100 achieved predominantly lower education. Lower education has about 40 % of the population annual volume. Creating jobs for this group is important for reducing unemployment. The structure of education, educational system and industry should be such that meaningfully absorb this group. The second system error lies in the fact that the high price of energy reduces the number of jobs. Heavy and chemical industry, which is demanding on energy leaving the EU. Moving this energy-intensive production is harmful and not beneficial for reducing emissions and for reducing the impact on climate change from the perspective of the Earth. Also, the proportion of textile and light industries is decreasing. Hereby we losing jobs, which tend to absorb less educated groups. Products of these industries are not scarce in the EU, but are bought on the loan. Increases the budget deficit of the EU states. Removal of both system errors is to target job creation for lower education levels and in reductions price of energy and related re-industrialization. Also in involving transnational corporations by politicians and members of the EU parliamentarians, non-governmental organizations. Transnational corporations in the spatial deployment of production and investment should reflect problems in the EU. Energy price is profiled as a task for politicians and members of EU parliament. These systemic failures have negative effect to the demographic evolution of Europe. Spain is shown as a demonstration example of the effect of these system errors. In Spain, 57 % of people aged 15 to 54 years are unemployed. Can be expected social unrest. Social unrest are muted by lavish social benefits, Internet distractions and options controlled society. Potential unrest will rise when these groups approaching the 40th year of their life age. If the problem of unemployment is not effectively tackle, social unrest may break out after accidental situation in several European countries, not only in Spain.

Keywords: youth unemployment, the price of energy, natural intelligence, re-industrialization.

1 Úvod

Nezamestnanosť mladých identifikovala EÚ ako závažnú zložku celkovej nezamestnanosti a ako problém s ďalekosiahlymi dôsledkami. V auguste 2013 bolo v krajinách EÚ 28 nezamestnaných 5,5 milióna mladých ľudí. To predstavuje 23,3-percentnú nezamestnanosť (23,7 % v eurozóne). Až jeden z piatich mladých Európanov si na trhu práce nevie nájsť zamestnanie, pričom v Grécku a Španielsku je v tejto situácii každý druhý. 7,5 milióna mladých Európanov vo veku 15 až 24 rokov sa ocitlo mimo zamestnania, vzdelávania aj odbornej prípravy (NEET). Za posledné štyri roky

sa celková miera zamestnanosti mladých znížila trojnásobne viac ako zamestnanosť dospelých.

Rozdiel medzi krajinami s najvyššou a najnižšou mierou nezamestnanosti mladých ľudí je stále obrovský. Medzi členskými štátmi s najnižšou a najvyššou mierou nezamestnanosti (Nemecko dosiahlo v auguste 2013 7,7 %, zatiaľ čo Grécko malo v júli 2013 57,3 % mladých nezamestnaných) je rozdiel vyše 50 percentuálnych bodov. Po Grécku nasleduje Španielsko (56 %), Chorvátsko (52 %), Taliansko (40,1 %), Cyprus (38,6 %) a Portugalsko (36,8 %).

2 Európska komisia prijala rozhodné opatrenia

Komisia navrhla, aby sa v rámci YEI (iniciatíva na podporu zamestnanosti mladých ľudí) prednostne vydelilo 6 miliárd EUR, a to tak, aby sa všetky tieto prostriedky viazali v rokoch 2014 a 2015, a nie počas celého sedemročného obdobia viacročného finančného rámca (VFR). V záujme rýchleho štartu môžu členské štáty v mimoriadnych prípadoch začať so zavádzaním opatrení YEI už od 1. septembra 2013 s tým, že prostriedky im budú vyplatené spätne po schválení programov. Súčasťou opatrení bolo odporúčanie spustiť v každej krajine program záruk pre mladých v rámci ktorého by členské štáty zabezpečili, že každý mladý človek do 25 rokov by do 4 mesiacov od ukončenia formálneho vzdelania dostal ponuku pracovného miesta. Členské štáty by mali čo najskôr predložiť svoje operačné programy pre mladých a v plnej miere ich zosúladiť s plánmi vykonávania záruky pre mladých ľudí.

Komisia zároveň využíva niekoľko európskych nástrojov, akými sú napríklad Európske združenie učňovskej prípravy, koalícia digitálneho zamestnávania, portál EURES a iniciatíva „Tvoje prvé pracovné miesto EURES“, určených členským štátom a podnikom, aby sa pre ne zjednodušilo prijímanie mladých ľudí. Tieto opatrenia treba ďalej rozvíjať v úzkej spolupráci so sociálnymi partnermi a zainteresovanými subjektmi.

Cena týchto opatrení včítane nákladov členských štátov sa odhaduje na 21 miliárd € ročne. Cena za nečinnosť je oveľa väčšia. Okrem finančných nákladov na nezamestnanosť je potrebné k tomu pripočítať ekonomickú, spoločenskú a osobnú daň za nezamestnanosť, ktorej súčasťou je zvýšené riziko budúcej nezamestnanosti a chudoby.

S týmto opatreniami oboznámil odbornú verejnosť 18. 4. 2013 v Bratislave komisár EÚ pre zamestnanosť pán Andor László. Zhrnutím opatrení má byť v znižovaní štrukturálnej nezamestnanosti, vo zvyšovaní vzdelanosti a vo vytváraní a dotovaní nových pracovných miest.

3 Systémové chyby prijatých opatrení

Prijaté opatrenia a snaha EÚ aj jednotlivých členských štátov je zaťažená dvomi systémovými chybami a to normálnym rozdelením prirodzenej inteligencie a vysokou cenou energií.

Prirodzená inteligencia, IQ nepustí

Prirodzená inteligencia ľudí v populačnom ročníku má normálne rozdelenie, tzv. Gaussovu krivku. Podľa tohto rozdelenia ľudia s IQ do 100 a s IQ do 90 predstavujú

35 % populačného ročníka. To znamená, že táto skupina môže dosiahnuť vyučenie v remesle prípadne slabú maturitu. Určité percento s IQ nad 100, nedosiahne vzdelanie adekvátne ich IQ pre malú dôslednosť, malú pracovitosť, sociálne prostredie a pod. Toto percento sa samozrejme zníži o dôsledných a pracovitých zo skupiny 100, 90. Celkovú bilanciu odhadujem na +5 %. Spolu je to 40 % populačného ročníka. Vytvorenie pracovných miest práve pre túto skupinu je dôležité pre znižovanie nezamestnanosti. Zmena štruktúry vzdelávania a školstva sa minie účinkom ak v EÚ bude málo priemyselných odvetví, ktoré môžu zmysluplne absorbovať túto skupinu.

Vysoká cena energií

Ťažký a chemický priemysel náročný na energie presunul a presúva sa do Brazílie, USA, Číny. Ľahký a textilný (hračky, textil, ...) rozhodnutím transnacionálnych korporácií sa presunul už dávnejšie do Ázie. Toto sú práve oblasti (okrem poľnohospodárstva a revitalizácie vidieka), ktoré vytvárajú veľký počet pracovných miest práve pre vypočítaných 40 % ľudí z populačného ročníka.

Voľný trh má malú šancu. Tovar z takto presunutých výrob nie je v EÚ nedostatkový. Ani cenovo ani čo do množstva. Tieto tovary sa nakupujú zväčša na pôžičku. Minimálne v miere spotreby nezamestnaných a sociálne odkázaných lebo podpora v nezamestnanosti a poistenia sa vyplácajú z deficitného rozpočtu. Týmto jednotlivé štáty EÚ zvyšujú svoju zadlženosť. Konkurenčnému presadeniu týchto výrobkov a výrob z EÚ bráni viacero faktorov. Je to najmä cena energií, zánik alebo obmedzenie menovaných priemyselných odvetví v členských štátoch EÚ a bremeno regulačných noriem EÚ. Prezident Zväzu priemyslu Slovenska Ján Oravec počet regulačných noriem pre podnikateľov EÚ odhadol na 35 000, oproti 80. rokom keď ich bolo len 500. Výrobky mimo EÚ nemajú tieto regulačné normy a cena energií je nižšia.

4 Zníženie cien energií podmieňuje vytváranie nových pracovných miest

Ceny elektriny za 1MWh pre firmy v EÚ sú od 230 € (Nemecko) do 140 (ČR, SR). Najnižšia cena je 110 (Fr). Ceny v USA mínus 100 %, India – 60 %, Čína – 30 %. Prognózy sú ešte horšie v EÚ sa očakáva ďalší rast cien elektriny. Ceny elektriny považujeme za rozhodujúce lebo v jej produkcii je EÚ sebestačná včítane vstupov (urán, uhlie, voda). Produktivita výroby elektriny, jej distribúcia nespôsobuje takéto rozdiely. Navyše elektrinu vieme technicky najpresnejšie využívať, regulovať a distribuovať. Podpora tzv. zelenej energie sa ma diať iným spôsobom a v rozumnej miere. Ako nešťastné sa javí rozhodnutie dotovať zelenú energiu cez odber firiem a obyvateľstva. Celý projekt zelenej energie bolo politické rozhodnutie na európskej úrovni a dotácie sa mali financovať z EÚ a z jednotlivých štátnych rozpočtov. Podľa toho kto by na koľko mal. Presúvanie energeticky náročných výrob do Ázie a Ameriky je škodlivé a nie prospešné pre znižovanie emisií a znižovanie vplyvu na klimatické zmeny z pohľadu Zeme. Stačí posúdiť spôsob výroby elektriny v týchto krajinách a predpisy na ochranu životného prostredia. Ceny elektriny vo viacerých krajinách EÚ sa stávajú premetom politického boja vo voľbách. V správach, v tlači a v politike sa sledujú ceny pre obyvateľstvo pričom oveľa dôležitejšia je cena elektriny pre malé a stredné firmy, (MSP) ktoré vytvárajú pracovné miesta. Vysoká cena energií spôsobuje obmedzovanie

energeticky náročných technológií v Európe a následne veľký pokles pracovných miest. EÚ stráca konkurencieschopnosť pre drahé energie. Strata konkurencieschopnosti sa najviac prejavuje v chudobnejších štátoch EÚ lebo štáty ako Nemecko, Francúzsko, Veľká Británia majú väčšiu finalizáciu, väčší vývoj a exportujú sofistikovanejšie výrobky a investičné celky.

5 Odstránenie systémových chýb

Úsilie európskej komisie, miliardy €, zvyšovanie vzdelávania, zvyšovanie mobility sa určite prejaví vo zvyšovaní zamestnanosti, ale bez cieleného investovania do výrobných odvetví, ktoré vytvárajú zamestnanosť pre spomínaných 40 % sa nedosiahne významná zmena v zamestnanosti. Taktiež znižovanie rozpočtového deficitu jednotlivých členských štátov bude mať len obmedzené možnosti.

Je čas vyzvať transnacionálne korporácie na znižovanie nezamestnanosti mladých, lebo sa podieľali na vytvorení tohto problému. Táto výzva je nutná aj preto lebo bez investičnej činnosti, reindustrializácie je tento problém neriešiteľný. Politici, EÚ a vlády jednotlivých štátov majú len obmedzené možnosti zasahovania do investícií a priestorového rozmiestňovania priemyselných odvetví. Samostatná otázka je možné použitie nejakých nástrojov na uplatnenie výrobkov z reindustrializácia na trhu EÚ.

Teraz je čas otvoriť túto tému ako kľúčovú. Na jar sú voľby poslancov EÚ, novo sa bude kreovať Európska komisia a Európsky parlament. Je to tá politicky správna téma na volebné diskusie s uchádzačmi o poslanecký mandát EÚ. Táto téma by mala umožniť aj väčšie zastúpenie MSP v orgánoch EÚ. Nové orgány EÚ budú rozhodovať o zamestnanosti, o konkurencieschopnosti a prosperite každého jednotlivého štátu EÚ najmä cenou energií.

Tieto systémové chyby s vysokou mierou pravdepodobnosti negatívne ovplyvňujú demografický vývoj v Európe. Určitá stabilita, perspektíva života mladých ľudí minimálne psychicky podmieňuje zakladanie rodiny a ochotu rodičovstva.

6 Príklad Španielska

V Španielsku je vo veku 15 – 24 rokov, t. j. 10 populačných ročníkov, spolu 4,6 mil. ľudí podľa údajov Eurostat. Z toho je nezamestnaných 57 % čiže 2,6 mil. mladých ľudí. Ak to lineárne zjednodušíme, spomínaných 40 % je 1 mil. mladých ľudí. Priemyselná produkcia v Španielsku klesá. Firmy buď zanikajú alebo presúvajú výrobu. Väčšie množstvo nových pracovných miest v tradičných odvetviach pre túto skupinu, ako je turizmus a služby sa nevytvoria lebo sú už rozvinuté a závisia od kúpyschopnosti ostatných obyvateľov EÚ. Cena elektriny pre MSP je 180 €/MWh, pričom cena na komoditnom trhu je 31 – 38 €.

7 Záver

Situácia je možno vážnejšia ako sa zdá. Pre EÚ a jednotlivé členské štáty je toto seba zničujúca cesta. OECD v jednej analýze vyjadrilo prekvapenie, že pri takejto nezamestnanosti mladých ľudí v EÚ nie sú sociálne nepokoje. Možno sú potencionálne

sociálne nepokoje tlmené len štedrými dávkami, množstvom lacnej zábavy, internetovým rozptýlením tejto skupiny a možnosťami kontrolovanej spoločnosti. Potenciál nepokojov vrastie, keď sa tieto skupiny priblížia k 40. rokom životného veku. Pri neriešení problému nezamestnanosti, najmä tejto skupiny, môžeme očakávať sociálne nepokoje.

8 Literatúra

ANDOR, L. 2013. *Podpora zamestnanosti mladých v EÚ*. Prednáška komisára EÚ pre zamestnanosť, Bratislava, 18. 4. 2013.

CEEC: Central European Energy. Energetická politika EÚ a energetická bezpečnosť strednej Európy. Konferencia Bratislava 25. 11. 2013.

Európska únia: Ako bojuje EÚ s nezamestnanosťou mladých. 2013. Zastúpenie Európskej komisie na Slovensku.

Eurostat: Demografické štatistické údaje.

Hospodárske noviny: Nezamestnanosť mladých. Ide aj o IQ a ceny energií, Kalina, Peter 27. 2. 2014.

SAV: *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí*. Konferencia 2013.

STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva*. Ekonomický ústav: Bratislava. ISBN 978-80-89393-24.

Vlastný internetový výskum cien energií 2013 – 2014.

Predpoklady a perspektívy využívania pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času na Slovensku

Erika Ľapinová[1] Inštitút ekonomických vied Ekonomickej fakulty Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici

Assumptions and perspectives of use of positive flexible forms of work organization and working time in Slovakia

Authors' contact details

[1] Matej Bel University,
Faculty of Economics,
Institute of Economic Sciences,
Cesta na amfiteáter 1,
974 01 Banská Bystrica, Slovakia,
erika.lapinova@umb.sk

Abstract: In this paper we pay attention to the positive flexibility forms of work organization and working time in Slovak conditions. Although in the countries of Western Europe are flexible forms of employment and working time established and commonly used, in Slovakia is the positive flexibility in organizing work and working time underexploited. The issue of positive flexibility is known only in terms of concept, but not in terms of content and practical utility. Existing studies on positive flexibility deal most common with legislative regulation of these forms in Slovakia and with analysing of use and usefulness of various flexible forms according to various criteria (typology of workers using flexible forms, typology of economic sectors, occupations or business activities in which are flexible forms of employment and organization of working time actually used or usable). Our intention in this paper is to focus attention on the demand side of positively flexible forms of employment and working time by the workers themselves (target group in our project were parents of minor children), while the interest and needs exploring this area comprehensively, t. j. based on the initial situation in the sphere of professional life, personal and family life and in the sphere of services and initiatives by the public sector, by private profit and by non-profit sector and by civil society. We identify determinants of the use of positive flexible forms of work on the site of recipients. Their complex knowledge and perception is a prerequisite for promoting broader applicability of positive flexible forms of work and working time organization.

Keywords: flexible forms of work organization, flexible organization of working time.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0991/12 s názvom Determinanty využívania flexibilizácie práce v SR z pohľadu rodiny a ich implementácia do sociálneho systému.

1 Úvod

V príspevku venujeme pozornosť pozitívne flexibilným formám práce a organizácie pracovného času v slovenských podmienkach. Napriek tomu, že v krajinách západnej Európy sú flexibilné formy práce a pracovného času etablované a bežne využívané, na Slovensku je uplatňovanie pozitívnej flexibility pri organizovaní práce a pracovného času málo využívané. Problematika je málo známa z hľadiska obsahu, významu či praktickej využiteľnosti. Existujúce vedecké či odborné práce o problematike sa venujú najčastejšie legislatívnej úprave týchto foriem na Slovensku, alebo analyzujú využívanie jednotlivých flexibilných foriem podľa rôznych kritérií (typológia pracovníkov využívajúcich flexibilné formy, alebo typológia odvetví hospodárstva, profesií

či pracovných činností, v ktorých sú flexibilné formy práce a organizácie pracovného času využiteľné či reálne využívané).

Naším zámerom v tomto príspevku, aj v projekte, ktorého čiastkový výstup predstavuje, je sústrediť pozornosť na stranu dopytu po pozitívne flexibilných formách práce a pracovného času zo strany samotných pracovníkov (našou cieľovou skupinou sú rodičia maloletých detí), pričom záujem a potreby v tejto oblasti skúmame komplexne, t. j. vo sfére pracovného života, osobného a rodinného života, vo sfére služieb a iniciatív zo strany verejného sektora, súkromného ziskového i neziskového sektora i vo sfére občianskej spoločnosti. Vo všetkých týchto sférach odhaľujeme determinanty využívania pozitívnej flexibilizácie práce na strane dopytu (záujem o ne u adresátov), na strane ponuky na trhu práce (zo strany zamestnávateľov), ale aj determinanty inštitucionálneho a štrukturálneho charakteru (verejné politiky – nielen sociálne, hodnoty, postoje, vzorce správania individuálne i spoločenské). Toto sú determinanty využívania pozitívne flexibilných foriem práce. Ich poznanie a komplexné vnímanie je predpokladom zefektívnenia procesu pozitívnej flexibilizácie foriem i organizácie práce na Slovensku.

Túto podporu je možné fakticky realizovať iba súbehom proflexibilných opatrení na všetkých úrovniach/u všetkých aktérov, ktoré nižšie v príspevku identifikujeme. Zároveň je potrebné konštatovať, že preferencie a potreby vo sfére flexibilizácie práce na strane dopytu sú veľmi rôznorodé a špecifické nielen medzi skupinami pracujúcich (rodičia maloletých detí, starší pracovníci, pracovníci so zdravotným handicapom atď.), ale i v rámci týchto skupín. Nástroje na podporu pozitívnej flexibility preto musia byť formulované tak, aby nedeformovali individuálne preferencie a potreby žiadnej z týchto skupín ani jej jednotlivých členov, ale aby tieto individuálne potreby a preferencie zohľadňovali a podporovali.

2 Výsledky výskumu preferencií a potrieb adresátov v prospech širšieho využívania pozitívnej flexibilizácie foriem a organizácie práce

V príspevku prezentujeme výsledky výskumu realizovaného na území Banskobystrického kraja v roku 2013. Respondentmi boli rodičia maloletých detí. Oslovili sme viac než 600 respondentov, z ktorých boli dve tretiny ochotné odpovedať. Respondentskú vzorku tvorili muži (14,5 %) aj ženy (85,5 %). V štruktúre podľa veku mala najvyššie zastúpenie (41,1 %) veková kategória 35 – 39-ročných, nasledovaná vekovou kategóriou 40 – 44-ročných (s 23,8 %-tným podielom) a kategóriou 30 – 34-ročných s 19,2 %-tným zastúpením. 44,6 % odpovedajúcich malo stredoškolské vzdelanie a ďalších 47,5 % vysokoškolské vzdelanie. 45,4 % odpovedajúcich pracovalo v súkromnom a ďalších 31 % vo verejnom sektore (u zostávajúcich 23,5 % respondentov sme nevedeli sektor identifikovať). 82,5 % respondentov pracovalo na pozíciách s prevažujúcou duševnou prácou, zvyšných 17,5 % odpovedajúcich tvorili fyzicky pracujúci. Z hľadiska stupňa sociálnej aktivity prevažovali medzi respondentmi pracujúci (73,6 %), ďalších 10,6 % tvorili samostatne zárobkovo činné osoby a rovnaký podiel mali vo vzorke osoby na rodičovskej dovolenke. Respondentov sme ďalej štrukturovali aj podľa stupňa sociálnej aktivity partnera. Podľa tohto kritéria malo 72,7 % respondentov pracujúcich manželov/-lky, resp. partnerov/-rky, ďalších 20,9 % respondentov

malo druhého partnera samostatne zárobkovo činnú osobu, 3,9 % respondentov malo nezamestnaného partnera a 2,5 % malo partnera na rodičovskej dovolenke.

Toto boli niektoré z charakteristík respondentskej vzorky podľa sociálno-demografických kritérií, ale aj podľa pracovných charakteristík. Na základe týchto charakteristík sme v rámci riešenia výskumnej úlohy testovali štatistickú významnosť odpovedí na otázky týkajúce sa preferencií a potrieb v oblasti pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času, a to v záujme zosúladenia pracovného a mimopracovného života. Determinanty vplyvu, ktoré sme testovaním závislostí identifikovali, sme rozdelili podľa sfér – na determinanty vo sfére pracovného života a pracovných podmienok, determinanty vo sfére osobného, partnerského, rodinného života a starostlivosti o deti a determinanty vo sfére verejného sektora, neziskového súkromného sektora a občianskej spoločnosti.

Niektoré z významných zistení prezentujeme ďalej. 66 % odpovedajúcich uvádzalo, že pracujú na pevný pracovný čas, 13,8 % malo pružný pracovný čas v priebehu dňa, 7,6 % pružný pracovný čas v priebehu týždňa a 12,6 % malo pružný pracovný čas v priebehu mesiaca či dlhšieho obdobia. Zisťovali sme, ako respondenti hodnotia rozdelenie času na čas venovaný pracovným povinnostiam a na čas mimo práce. Odpovede sú zobrazené v obr. 1. Takmer dve tretiny respondentov považujú toto usporiadanie za uspokojivé, 37 % ho hodnotí ako neuspokojivé. Závislosť tejto, ako aj všetkých ďalších odpovedí, sme ďalej testovali podľa vyššie spomínaných charakteristík respondentov. Nezistili sme štatisticky významnú rozdielnosť v odpovediach mužov a žien. Veľmi podobne odpovedali respondenti na otázku, ako sú spokojní s rozsahom pracovného času (s počtom hodín, ktoré strávia v práci), keď 68 % hodnotilo rozsah času, ktorý venujú platenej práci v zamestnaní, za uspokojivý, naopak 32 % vyjadrilo nespokojnosť s ním.

Obr. 1: Spokojnosť respondentov s usporiadaním pracovného a mimopracovného života

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

Respondentov sme sa pýtali, ako hodnotia pracovné podmienky, ktoré im vytvára zamestnávateľ pre potreby zosúladenia pracovných a mimopracovných, osobitne rodičovských povinností. Hodnotenie respondentov prinášame v obr. 2. Nadpolovičná väčšina

respondentov (62 %) hodnotí pozitívny prístup zamestnávateľa k podpore, zvyšných 38 % naopak hovorí o neústretovom správaní zamestnávateľa. Z pozitívne hodnotiacich respondentov pritom viac ako tretina (presnejšie 38 %) hodnotí podmienky vytvárané zamestnávateľom pre potreby zosúladenia pracovného života a mimopracovných (osobitne rodičovských) povinností ako ústretové, keď zamestnávateľ vytvára pre tento účel podmienky nad rámec zákonných povinností a ďalších 24 % zamestnávateľov pristupuje k podpore po individuálnej dohode (požiadavky posudzuje od prípadu k prípadu). Spomedzi 38 % respondentov, ktorí negatívne hodnotili ústretovosť zamestnávateľa, 22 % respondentov volí stratégiu tzv. skrytého rodičovstva, keď rodičia prispôsobujú pracovným povinnostiam svoj mimopracovný život, osobitne starostlivosť o deti (teda zamestnávateľ im žiadne výhody a ústretové pracovné podmienky, s cieľom zosúladiť obe sféry, neposkytuje), a ďalších 16 % negatívne hodnotiacich respondentov hovorí o „živote na hrane“, keď rodičovské a pracovné povinnosti sú schopní kombinovať iba v prípade, že nenastane mimoriadna situácia. V prípade mimoriadnej situácie majú vážne problémy povinnosti v oboch sférach skĺbiť.

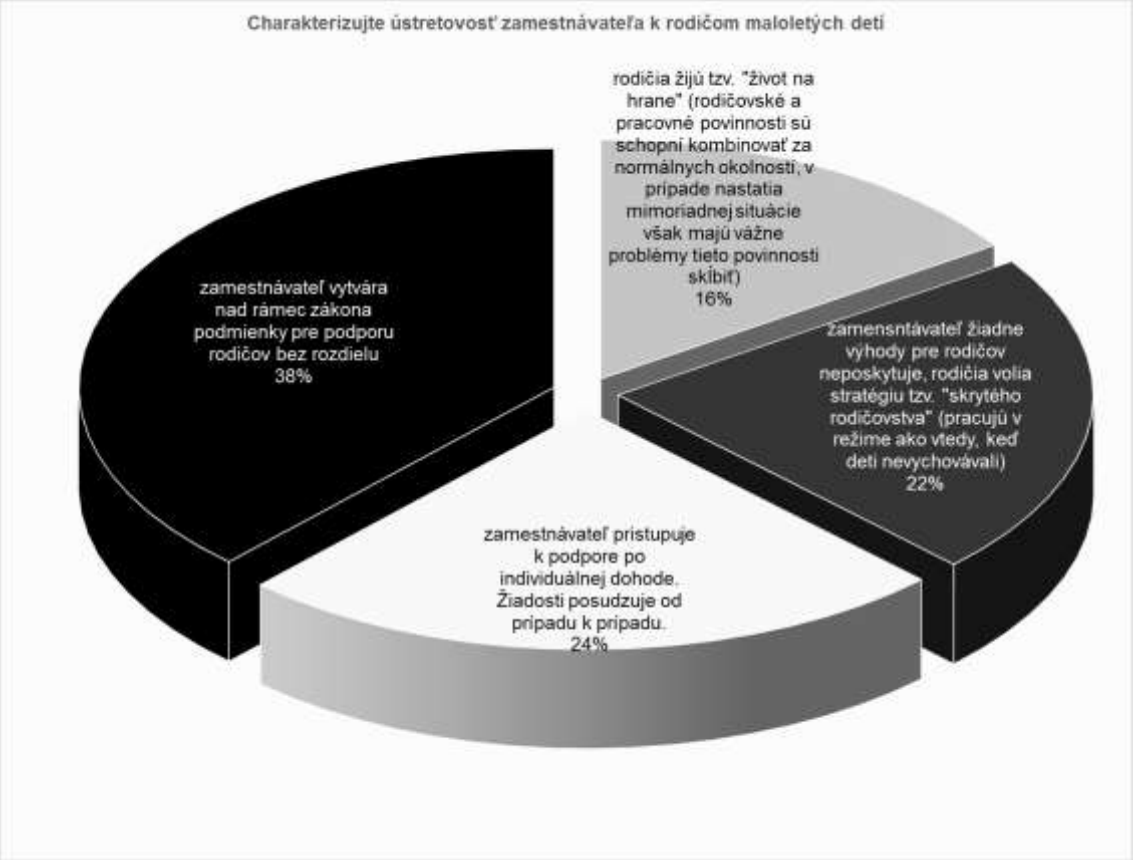

Obr. 2: Hodnotenie pracovných podmienok vytváraných zamestnávateľmi z hľadiska možnosti zosúladiť pracovné a mimopracovné (osobitne rodičovské) povinnosti

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

Ďalej sme testovali štatisticky významnú závislosť odpovedí respondentov na vyššie uvedenú otázku podľa sociálno-demografických charakteristík respondentov a podľa pracovných charakteristík (fyzická vs. duševná práca, zamestnanie vo verejnom vs. v súkromnom sektore). Potvrdila sa štatisticky významná závislosť odpovedí na túto

otázku podľa sektora, konkrétne respondenti z verejného sektora v štatisticky významne vyššej miere charakterizovali podporné opatrenia zamestnávateľa po individuálnej dohode (32,1 %), kým respondenti zo súkromného sektora v štatisticky významne vyššej miere konštatovali, že ich zamestnávateľ žiadne výhody pre rodičov neposkytuje a oni sú nútení voliť tzv. stratégiu skrytého rodičovstva (26,2 %).

Pri testovaní závislostí odpovedí na túto otázku podľa sociálno-ekonomických a demografických charakteristík vzorky respondentov sa potvrdila závislosť odpovedí aj od bydliska, keď štatisticky významná skupina obyvateľov Banskej Bystrice (25,9 %) konštatuje poskytovanie podporných opatrení od zamestnávateľa na základe individuálnej dohody a štatisticky významná skupina respondentov z obcí (42,9 %) je nútená voliť stratégiu tzv. života na hrane, kedy rodičia sú za normálnych okolností schopní kombinovať pracovné povinnosti a starostlivosti o deti, v prípade nastania mimoriadnych okolností však nie sú schopní tieto povinnosti skĺbiť.

Medzi preferovanými formami podpory rodičov a rodín, ktoré očakávajú od zamestnávateľov, dominovali finančné i nefinančné benefity, platené voľno nad rámec zákona z rodinných dôvodov. Nepomerne malá časť respondentov prejavila záujem o firemné škôlky, jasle, detské kútiky či iné formy zariadení krátkodobej starostlivosti o deti.

Na základe vyššie uvedených odpovedí respondentov, dotýkajúcich sa pracovnej sféry, konštatujeme „tradičné“ vzorce správania pracujúcich rodičov, spokojnosť s „tradičným“ usporiadaním pracovného času i s tradičnou podporou rodín zo strany zamestnávateľa. Rodičia preferujú skôr benefity súvisiace s mimopracovným životom, než pozitívne flexibilné usporiadanie pracovného času v priebehu dňa, týždňa či dlhšieho obdobia.

Druhou sférou, ktorú sme v súvislosti s flexibilitou foriem a organizácie práce a v súvislosti s preferenciami a potrebami pre potreby zosúlaďovania pracovného a mimopracovného života skúmali, bola sféra rodinného života, rodičovských a ďalších rodinných povinností. Na otázku o spokojnosti s participáciou oboch partnerov na starostlivosti o deti (pozri obr. 3) odpovedalo kladne 71 % respondentov, záporne 29 %.

Obr. 3: Spokojnosť respondentov s participáciou partnera na starostlivosti o deti

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

V prípade testovania závislosti odpovedí na túto otázku sme však už (na rozdiel od otázky z obr. 1) zaznamenali štatisticky významné rozdiely podľa pohlavia respondentov, pričom štatisticky významnou mierou prevažovali pozitívne mužské odpovede nad negatívnymi, v prípade žien opačne – prevažovali negatívne ženské hodnotenia nad pozitívnymi. Z hľadiska percentuálnych podielov u oboch pohlaví prevažovali pozitívne odpovedajúci, teda spokojnosť oboch pohlaví s participáciou druhého z partnerov na starostlivosti o maloleté deti, konkrétne 83 % mužov vyjadrilo spokojnosť so zapojením oboch partnerov do tohto procesu (17 % bolo nespokojných). Ženy vyjadrili spokojnosť v 60,2 % a nespokojnosť v 39,8 %.

Jedna skupina vyššie uvedených faktorov vplyvu na rozhodnutia pracovníkov v oblasti využívania flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času, pričom ide o faktory na strane dopytu (zo strany pracovníkov), je podmienená individuálnou a rodinnou situáciou, hodnotovým systémom jednotlivca, rodiny. Druhá skupina faktorov na strane ponuky práce (u zamestnávateľov) je podmienená podnikovými politikami podnikov vo vzťahu k riadeniu ľudských zdrojov i politikami podnikov voči rôznym zainteresovaným skupinám (verejnosť, obec, mesto, potenciálni zamestnanci a pod.).

Vyššie uvedené sféry a faktory vplyvu na rozhodnutia pracovníkov v oblasti využívania flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času však nie sú jediné. Nemožno nezohľadniť štrukturálne (makroekonomický vývoj, ekonomická výkonnosť, zamestnanosť) a inštitucionálne faktory (štátna rodinná politika, štátna sociálna politika, verejné služby, služby neziskového sektora), ktoré ovplyvňujú postoje i motivácie na oboch stranách trhu práce v súvislosti s otázkami pozitívnej flexibilizácie. Pokiaľ ide o intenzitu vplyvu týchto makroekonomických či makrosociálnych faktorov na rozhodovanie samotných adresátov o využití pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času, vypovedajú o nej nižšie uvedené odpovede. Skúmali sme konkrétne vplyv troch faktorov – štátnych sociálnych, rodinných a ďalších politík, význam služieb a programov samosprávy pre rodičov a rodiny a tiež celkovú spoločenskú atmosféru voči rodičovstvu, rodinným hodnotám – na rozhodnutia adresátov (v našom prípade rodičov maloletých detí) o využití pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času.

V obr. 4 sú preferované formy podpory od štátu, ktoré samotní adresáti (v našom prípade rodičia) označili za kľúčové pri ich rozhodovaní o využití flexibilných foriem práce pre účely zosúladenia práce a rodiny. Ide v prevažujúcej miere o nástroje rodinnej a sociálnej politiky (najmä o finančnú podporu rodičov počas rodičovskej dovolenky, finančné prostriedky pre rodiny s deťmi či o podmienky rodičovskej dovolenky). V menšej miere respondenti očakávajú od štátu reguláciu povinností zamestnávateľov či reguláciu na trhu práce v záujme podpory a rešpektovania potrieb rodičov maloletých detí. V obr. 5 sú preferované formy podpory zo strany samosprávy. Dominuje im požiadavka na finančnú i kapacitnú dostupnosť zariadení starostlivosti o deti.

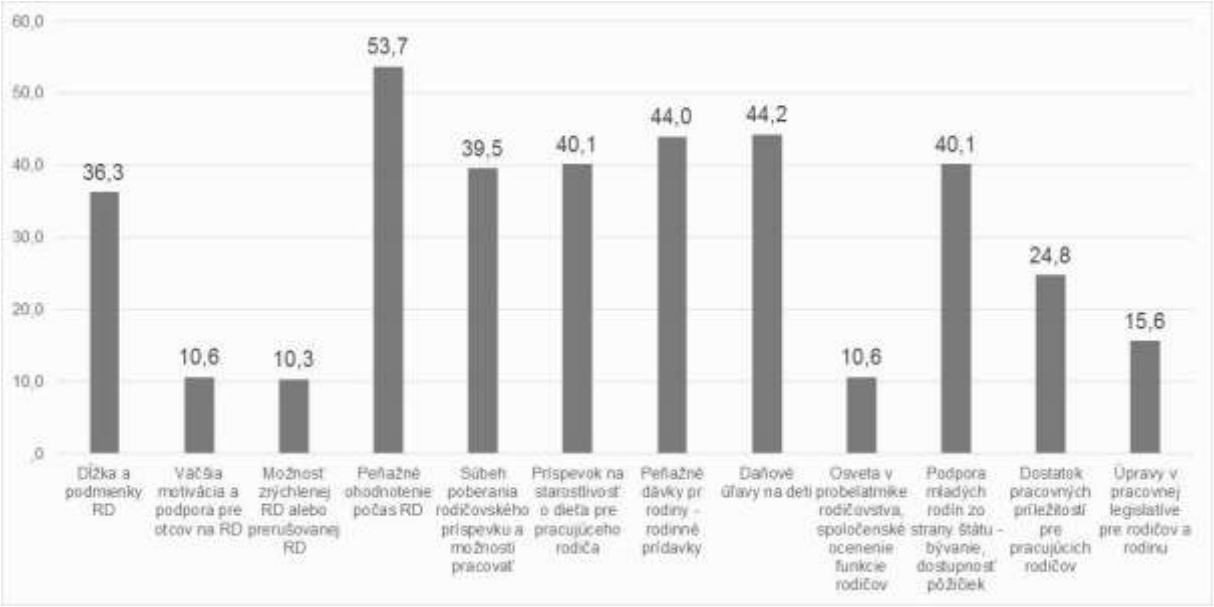

Obr. 4: Rodičmi preferované formy podpory zo strany štátu

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

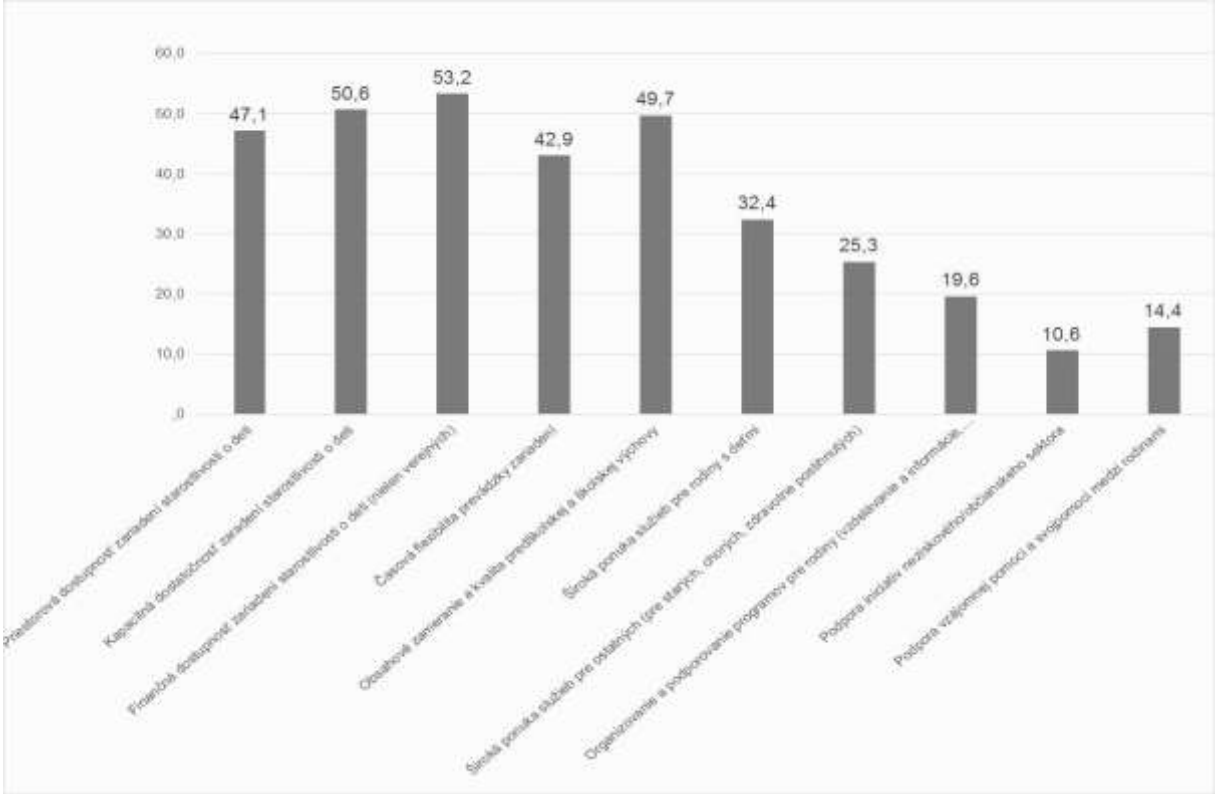

Obr. 5: Rodičmi preferované formy podpory zo strany mesta

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

Poslednými dvoma aktérmi v procese podpory pozitívnej flexibilizácie práce sú neziskové organizácie a občianska spoločnosť, ktoré plnia najmä informačnú, mienkotvornú, aktivizačnú, motivačnú, vzdelávaciu funkciu, ale častokrát aj funkciu poskytovateľa služieb. Neziskový sektor častokrát figuruje v pozícii nositeľa inovatívnych myšlienok prístupov, ale aj v pozícii suplovania verejného sektora v poskytovaní služieb

pre podporu rodičov a rodiny v záujme podpory pozitívnej flexibilizácie práce. Práve v tejto pozícii ho vnímajú aj respondenti v našom výskume (obr. 6). Respondenti nášho výskumu vyjadrili nespokojnosť so spoločenským ovzduším vo vzťahu k otázkam rodičovstva a rodinných hodnôt, keď nadpolovičná väčšina respondentov, takmer 60 %, pociťuje potrebu scitlivovania spoločnosti voči týmto rodinným hodnotám a rodičovskej role.

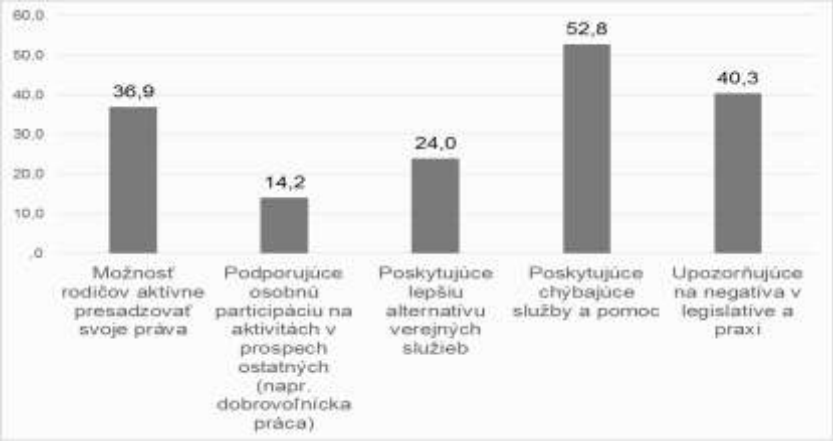

Obr. 6: Rodičmi preferované formy podpory zo strany neziskového sektora a občianskej spoločnosti

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

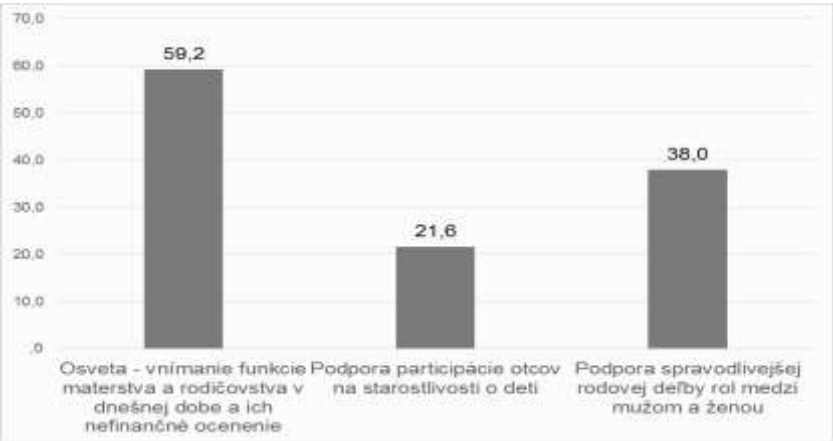

Obr. 7: Potreba zmien spoločenského vnímania a ocenenie rodičovstva a rodiny z pohľadu rodičov

Zdroj: Spracovanie výsledkov vlastného výskumu.

3 Záver

V príspevku prezentujeme zistenia, ktoré nám priniesol primárny výskum problematiky využívania nástrojov pozitívnej flexibilizácie, ktorého cieľom bolo prostredníctvom skúmania preferencií a potrieb rodičov maloletých detí (boli našou cieľovou skupinou) podporiť záujem a využiteľnosť pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie pracovného času. S týmto cieľom sme skúmali tak sféru pracovného života, rodinného života i sféru služieb pre rodinu poskytovaných verejným i súkromným sektorom.

Musíme konštatovať konzervatívnosť slovenského rodiča, a to jednak vo sfére pracovnej (voľba stratégie skrytého rodičovstva, pomerne nízky záujem o flexibilné formy práce, spokojnosť s tradičným usporiadaním pracovného a rodinného života – z hľadiska rozsahu, ale aj dĺžky a rozvrhnutia pracovného času), tak i vo sfére rodovej deľby rol v súkromnom živote, v rodine a v starostlivosti o deti (genderovo stereotypné vnímanie roly partnerov/manželov v rodine, pri výchove deti i starostlivosti o domácnosť).

Príčiny vyššie popísaného stavu sú výsledkom: 1. inštitucionálneho nastavenia (verejné politiky, osobitne štátna sociálna politika, štrukturálne faktory, ako ekonomická výkonnosť, zamestnanosť, trh práce, podnikové politiky, podniková kultúra), 2. individuálneho presvedčenia a hodnotových orientácií, ktoré sú výsledkom rodinnej výchovy, rodinných hodnôt, životného štýlu slovenských rodín, 3. celkového spoločenského vnímania rodičovstva a významu rodiny, občianskeho i právneho uvedomenia Slovákov a aktívneho dožadovania sa rodičovských práv vo sfére pracovného života i vo sfére verejného života (života občanov v miestnej komunite).

Aké nástroje podpory širšieho využívania pozitívnej flexibilizácie (ktorá má nielen mikrosociálny a mikroekonomický, ale aj makroekonomický a makrosociálny rozmer, je aj nástrojom podpory zosúlaďovania práce a rodiny, boja proti nezamestnanosti, negatívnym demografickým trendom, boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu atď.) zvoliť na základe poznania východiskových slovenských pomerov a ich príčin, ktoré v článku naznačujeme? Ide o tieto nástroje: 1. potreba informácii, scitlivovania aktérov i širokej verejnosti v otázkach pozitívnej flexibilizácie práce, v otázkach pracovných práv i rodičovských práv (u adresátov), v otázkach nových moderných trendov riadenia ľudských zdrojov (u zamestnávateľov), 2. potreba šírenia príkladov dobrej praxe, 3. potreba vzdelávania a tréningov praktických zručností (tiež manuály, príručky).

Zmenu v prospech podpory širšieho uplatnenia pozitívne flexibilných foriem práce a organizácie práce je potrebné robiť paralelne na všetkých týchto úrovniach a u všetkých aktérov. Uvedomujeme si zároveň, že táto problematika si vyžaduje individuálny, adresný prístup, pretože možnosti flexibilizácie, jej formy (pozitívna či negatívna), motívy jej ponúkania či dopytovania sú veľmi rôznorodé. Keďže sa problematika javí v mnohých prípadoch ako kontroverzná, s protichodnými záujmami na strane dopytu aj ponuky, mali by byť obe strany dostatočne informované, motivované i prakticky zručné, aby boli v procese presadzovania svojich práv a využívania šancí, ktoré flexibilizácia ponúka, rovnocennými partnermi, a aby mali šancu v tomto procese uspieť. Vzorce správania a iniciatíva samotných adresátov smerujúca „zdola nahor“ budú v tomto prípade kľúčové.

4 Literatúra

HÖHNE, S. – KUCHAŘOVÁ, V. a kol. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus.* [Online.] Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 108 s. ISBN 978-80-7416-059-2. [Cit. 17. apríla 2014.] Dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_310.pdf>.

HOREHÁJOVÁ, M. – ŠIDOVÁ, I. 2011. Princípy flexiistoty a aktívna politika na trhu práce. In: *Východiská a výzvy pre sociálnu politiku v nastávajúcom desaťročí*. Elektronický zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. [CD-Rom.] Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, s. 1 – 8. ISBN 978-80-225-3208-2.

KŘÍŽKOVÁ, A. – MAŘÍKOVÁ, H. – HAŠKOVÁ, H. – BIERZOVÁ, J. 2006. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. [Online.] Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 105 s. ISBN 80-7330-112-1. [Cit. 17. apríla 2014.] Dostupné na: <http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/251_SS_06_14.PDF>.

MARTINCOVÁ, M. 2011. Vplyv ľudského kapitálu na trh práce v kontexte novej ekonomiky. [Online.] In: *Trh práce v Slovenskej republike po jej vstupe do Európskej menovej únie*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Bratislava: Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied a Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave, 264 s. ISBN 978-80-7144-188-5. [Cit. 17. apríla 2014.] Dostupné na: <http://www.sustavapovolani.sk/novinky/zbornik-prispevkov-z-vedeckej-konferencie- %E2 %80 %9Etrh-prace-v-sr-po-jej-vstupe-do-emu>.

PAUHOFOVÁ, I. a kol. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

STANĚK, P. 2011. Globálna kríza a globálny trh práce. [Online.] In: *Trh práce v Slovenskej republike po jej vstupe do Európskej menovej únie*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Bratislava: Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied a Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave, 264 s. ISBN 978-80-7144-188-5. [Cit. 17. apríla 2014.] Dostupné na: <http://www.sustavapovolani.sk/novinky/zbornik-prispevkov-z-vedeckej-konferencie- %E2 %80 %9Etrh-prace-v-sr-po-jej-vstupe-do-emu>.

ŠANDEROVÁ, J. – ŠMÍDOVÁ, O. a kol. 2009. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 269 s. ISBN 978-80-7419-015-5.

VALENTOVÁ, M. 2004. *Rovnováha mezi rodinným životem a pracovní kariérou v kontextu ženské zaměstnanosti. Mezinárodní srovnávací studie*. [Online.] Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno, 32 s. [Cit. 13. apríla 2014.] Dostupné na: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_152.pdf>.

VOHLÍDALOVÁ, M. 2006. Pozice na pracovním trhu jako odraz individuální svobodné volby. [Online.] In: *Gender, Rovné příležitosti, Výzkum*, ročník 7, č. 2/2006. s. 75 – 78. ISSN 1213-0028. [Cit. 13. apríla 2014.] Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/uploads/f038cc3b4788bdb05f6208f5d776cf6022c48f4f_pozice-na-pracovnim-trhu.pdf>.

Vzdelanie a vzdelanosť, tenzor napätia vo vývoji spoločnosti

Peter Ponický[1] Vysoká škola podnikání, a.s. Ostrava

Training and education, the stress tensor in the development of human society

Authors' contact details

[1] Business school Ostrava plc., Michálkovická 1810/181, 710 00 Ostrava-Slezská Ostrava, Czech Republic, peter.ponicky@vsp.cz

Abstract: Education as a system entity based on basal sense of curiosity. Taste this sate the curiosity and sharing of experiences are the most effective way is targeted and appropriate energy work towards fulfilling this curiosity knowledge. Today a large part of the younger generation does not desire for knowledge so (perhaps because they are all around us and you just have to reach out - because we do not have much to do, and apparently so that the relationship to work creating works needed, deep-rooted experience). This is the reality of material greed and material wealth transient objects. Such a parent with Olympians course assumes that education is a service like restaurant. The basic sore point of our education is that of our concept of integrated education system has become a kind of "Brownfield, where although remaining buildings and roads disappeared but their content and often people". People that stay there feels abandoned, helpless and worthless - like the ruins of which still inhabit. "Fundamental" changes for the better must first rediscover the natural authorities and request them to co-responsibility for the necessary changes to the entire width of the educational and research "space" without political authoritarianism incompetent. The basic requirement of viability, effectiveness and efficiency of the education system is in my opinion diversity directed and focused on the needs basal (basic) education as a vital necessity, secondary education as an economic necessity and higher education as development capability. Tendencies of globalization and informatization of life naturally brings a higher degree of knowledge of the language, which is a means of communication, the Internet as a communication platform and data storage as an information platform. This whole complex but provides knowledge, as their bearers in specific situations are specific people. ICT is therefore only instruments providing only their platform to solve specific tasks. Formal education, feel that their company must be valued according to formalized education and not in the results and effects of their work. Social tensions from such awareness, is starting to cross some kind of latent state and threatens social conflict. The cause of this vector social tension is the absence of a value system or equivalence of real skills formally educated members of society.

Keywords: education, school, the hierarchy of values, the educational priorities, the national education system.

1 Úvod

Vzdelávanie ako systémová entita vychádza z bazálneho pocitu zvedavosti. Chuť túto zvedavosť ukojiť a zdieľanie skúseností sú tým najefektívnejším spôsobom ako sa cielene a s primeranou energiou dopracovať k znalostiam naplňujúcim onú zvedavosť. Dnes veľká časť mladej generácie netúži natoľko po znalostiach *(možno preto, že sú všade vôkol nás a stačí sa len načiahnuť – nemusíme preto mnoho urobiť a zrejme je to tak, že vzťah k práci sa vytvára prácou a potrebou, tj. zažitou skúsenosťou)*. Bohužiaľ od polovice minulého storočia sa u nás traduje, že rodičia v obecnom entuziazme

rôznych revolúcií *(industriálnej, technickej, etnickej, sociálnej a pod.)* akosi nadobudli dojem, že mať sa lepšie je funkciou času a len času *(rodičia sa o svoje deti „starajú" aj v čase ich dospelosti, kedy majú dospelé deti zbierať skúsenosti v pracovnom kolotoči spolu s každodennými starosťami, čo utužuje charakter a umožňuje hromadenie znalostí)*. To viedlo k zbavovaniu sa zodpovednosti, deti takýchto „starostlivých" rodičov sa „obzerajú späť" s nevyslovenou otázkou k rodičom – AKO STE NÁM ZAISTILI NAŠU BUDÚCNOSŤ?, našli ste nám dobre platenú prácu?, zaistili ste nám kvalitné bývanie?, pomáhate nám aj finančne, aby sme mohli na zaujímavé dovolenky? a pod.

Tento stav pre dnešnú generáciu tridsiatnikov a štyridsiatnikov, spolu s mediálnym tlakom na materiálnu spotrebu, vlastne znamená **absolútnu koncentráciu na materiálne zlepšovanie „podmienok bytia" rodiny, jej pohodlia či luxusu za cenu CITOVÉHO ZANEDBANIA VZŤAHOV S DEŤMI** *(ten je totiž funkciou spolu stráveného času a aktivít)* a náhrady „pozitívnych príkladov vlastného bytia, kontrastu dobra a zla, vzťahu k prírode, skúsenosti starým rodičov a pod."

Toto je realita materiálnej zištnosti a vecného bohatstva pominuteľných predmetov. Takýto rodičia s bohorovnou samozrejmosťou predpokladajú, že vzdelávanie je služba podobná reštauračným, *tj. zaplatím a spravia mi kávu*, či obchodným službám, *tj. objednám si a domov dostanem pekne zabalený výrobok* a jediné o čo sa musím postarať sú peniaze na zaplatenie.

Mám pocit, že niektorí rodičia vozia svoje deti do materskej a základnej školy, aby škola zhodnocovala ich „majetok – DETI". Som presvedčený, že takýto spoločenský status je nie len neudržateľný a chybný, ale predovšetkým zhubný. Toto nevyrieši žiadna škola samotná, ku zmene musíme prispieť všetci, teda pokiaľ je to možné, tak celé spoločenstvo a začať musia elity *(v širokom zmysle tohto slova),* aby bolo príkladov, ktoré je hodno nasledovať a ctiť.

2 Národný systém vzdelávania

Základným boľavým miestom nášho školstva je, že sa z našej koncepčne ucelenej vzdelávacej sústavy stal akýsi „Brownfield, kde síce ostali budovy a cesty, ale zmizol ich obsah a často aj ľudia. Ľudia čo tam zostali sa cítia opustení, bezcenní a bezmocní – rovnako ako zborenisko, ktoré ešte obývajú". Som presvedčený, že najvýznamnejším devastačným mechanizmom školstva bola neustále opakovaná snaha rôznych politických reprezentácií o reformovanie vzdelávacieho systému ako celku a prenášanie týchto často nezmyselných snáh na všetky články riadenia. Politické a vždy zištné zásahy do riadiacich štruktúr na všetkých úrovniach zdevastovali kvalitu a odbornosť riadenia školstva na všetkých úrovniach.

Základom zmeny k lepšiemu musí byť v prvom rade znovuobjavenie prirodzených autorít a požiadanie ich o spoluzodpovednosť na nutných zmenách v celej šírke vzdelávacieho a výskumného „priestoru" bez politického autoritárstva nekompetentných. Národný systém vzdelávania je treba znovu vybudovať, pretože len jeho obnovenie v minulej podobe by bolo zrejme krokom späť. To však nevylučuje využitie tej najlepšej „školskej, vedeckej a riadiacej" praxe z minulosti. Systém vzdelávania a vedy *(zahrnujem do toho i vedu, lebo na úrovni vysokých škôl je nedeliteľnou súčasťou ich kľúčových*

činností) musí mať vlastnosti a prvky systémových entít, teda najmä zavedenú a fungujúcu sieť väzieb v súbore definovaných a merateľných prepojení, fungujúcich v jednotlivých entitách/inštitúciách, ale rovnako efektívne fungujúcich v systéme ako celku.

Takýto, pokiaľ možno spoľahlivo identifikovateľný model by mal mať čo najmenej reštrikčných „filtrov“, ale zaiste čo najviac podnetných stimulov a zdrojov *(predstavme si systém ako balón a jeho entity ako molekuly v ňom uzatvoreného vzduchu, nemôžeme balón donekonečna nafukovať [praskne] ani vyfukovať [spľasne] a pod vonkajším tlakom sa deformuje a prispôsobuje sa mu, v reálnom stave však len do istej miery [pokiaľ neprekročíme istú hranicu prípustného napätia, alebo nezmeníme týmto tlakom podstatu molekúl/entít v balóne obsiahnutých]).*

V prírode sú samozrejmosťou hierarchické systémy a pretože sme súčasťou prírody a nie jej pánmi a mentormi, malo by byť pre človeka logické vytváranie hierarchických systémov. Dovolil som si to graficky znázorniť na obrázku 1.

Základnou požiadavkou životaschopnosti, účelnosti a účinnosti vzdelávacieho systému je podľa mojej mienky diverzita usmernená a zameraná na potreby, BAZÁLNE *(základné)* vzdelávanie **ako životná nutnosť,** stredoškolské vzdelávanie **ako hospodárska potreba** a vysokoškolské vzdelávanie **ako rozvojová schopnosť**.

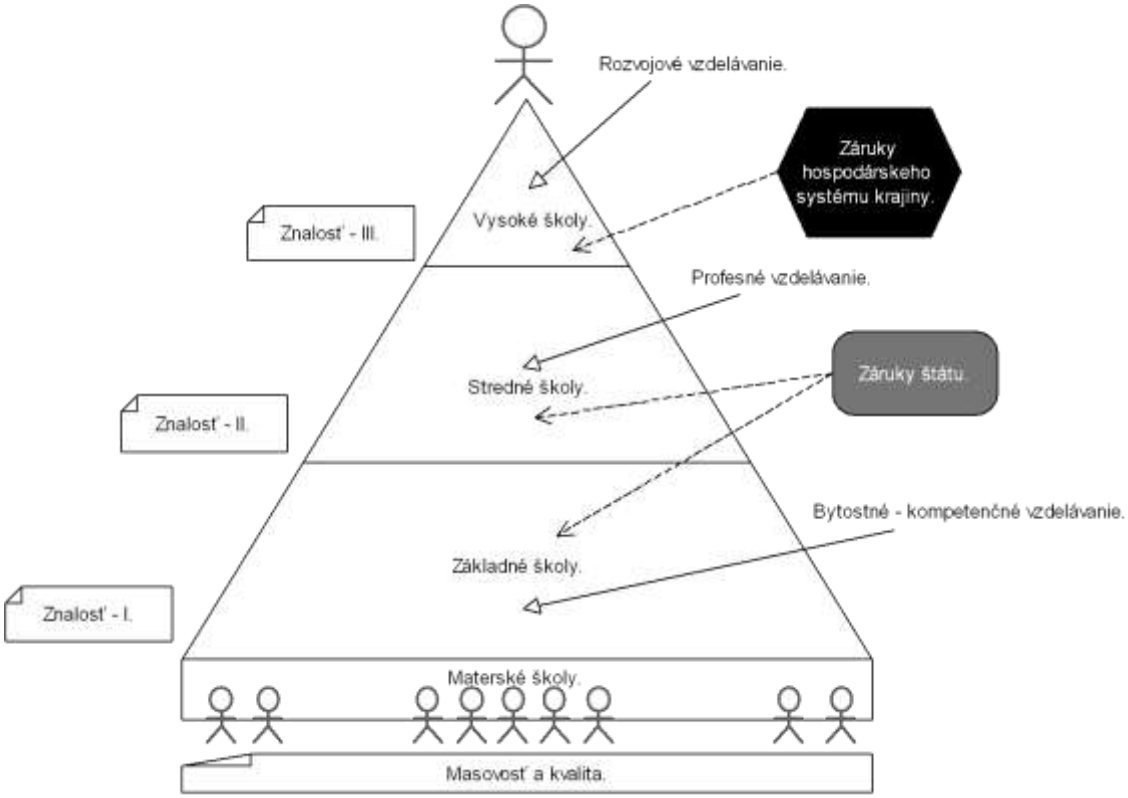

Obr. 1: Kompetenčný model vzdelávacej sústavy

Zdroj: Autor.

Tab. 1: Vzdelávací systém SR by mal vyzerať nasledovne

Úroveň	*Miesto v hierarchii*	*Typ školy*	*Diverzita*
I.	**stupeň vzdelávacej sústavy**	***MŠ + ZŠ***	*0 – 9*
II.	**stupeň vzdelávacej sústavy**	***SŠ***	*1 – 4*
III.	**stupeň vzdelávacej sústavy**	***VŠ***	***I.+ II.***

Legenda:
I. ***(znamená 1. – 5. ročník VŠ)*** **+ II.** ***(znamená 1. – 3. ročník doktorandského štúdia, zameraného na excelentnú vedu)***.

Obrovským omylom v duchu „revolučného ošiaľu SPOLOČNOSTI ZNALOSTÍ“, je odmietnutie znalostí zodpovedajúcich schopnostiam ľudí a najmä ich potrebám. Doslova oportunistickým je hlásanie a presviedčanie spoločnosti, že „dnešná doba je dobou znalostí najvyššieho rangu“ čo umožňuje len vysokoškolské vzdelávanie a preto je potreba ho zaistiť doslova v masovej miere.

Spravidla sa oportunizmus časom ukáže a pravá tvár reality odhalí jeho škodlivé účinky. Už dnes nás stíha realita, **škola negeneruje výnimočnosť**, naopak hubí talenty, škola bohužiaľ negeneruje ani primeranosť prípravy na pracovné zaradenie a nerozvíja zručnosť.

Mnohí **zamenili INFORMÁCIE** za **ZNALOSTI** a neustále „tlačili“ na zvyšovanie informačných objemov najmä moderných či populárnych disciplín, ale akosi pozabudli na to, že všetky tieto „novoty“ sú plodom klasických prírodných či humanitných oborov vedy. **Oslabovanie fyziky, matematiky, histórie** atď. **a komparatívna znalosť/ neznalosť zovšeobecnenia týchto oborov do filozofie vedie k tomu, že ČLOVEK SA STÁVA LEN POUŽÍVATEĽOM výsledku aplikácie znalostí a zručností iných** *(tých dobre pripravených – čo je dnes evidentne skoro celá Ázia).* Takýto človek je technológiami podrobovaný a na nich závislý.

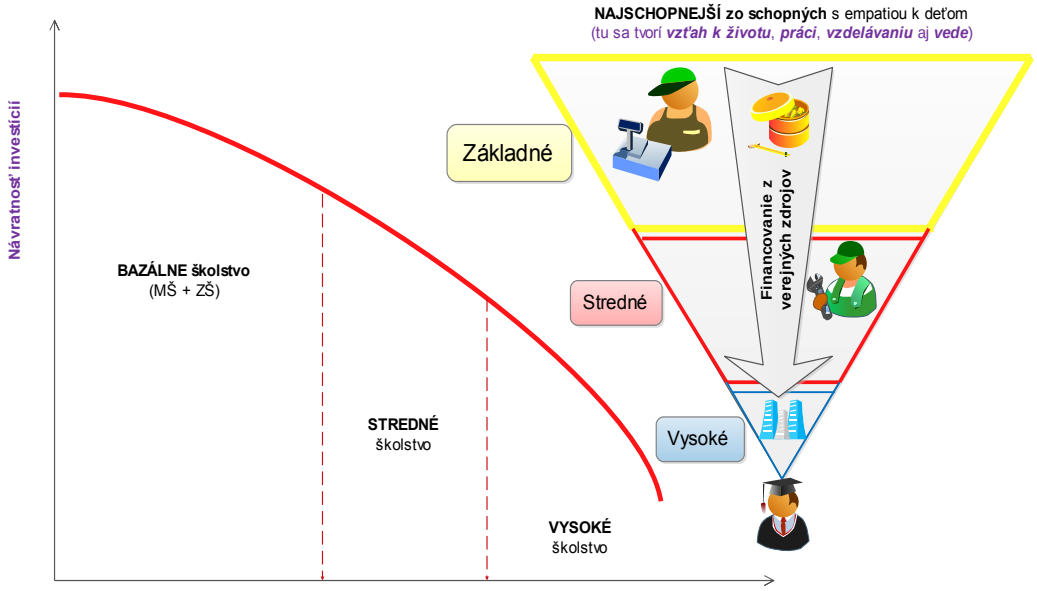

Obr. 2: Systém národných vzdelávacích priorít a návratnosť investícií do vzdelávacej sústavy

Zdroj: Autor.

3 Prehlbujúce sa napätie v spoločnosti, strata hodnotového systému

Možno je ešte stále mnoho tých, ktorí nechcú pripustiť, že v spoločnosti už je latentné stupňujúce sa napätie, ktoré postihuje najmä mladých a paradoxne i starších ľudí v preddôchodkovom a dôchodkovom veku. Tam sa totiž prejavuje najvýznamnejšie strata ilúzií a ideálov spojených so sebauvedomovaním sa. Nezamestnanosť v týchto sociálnych skupinách je neprimerane vysoká a zatiaľ nikto nebol schopný či ochotný vecne sa pustiť do riešenia tohto naliehavého problému.

U seniorov je devastujúcim príspevkom k dezilúzii vymiznutie hodnotových štandardov minulosti spojených so sociálnou a emocionálnou hierarchiou spoločnosti. Napriek tomu, že väčšina seniorov získala svoje vzdelanie za socialistickej éry, je vzdelanie a pripravenosť na výkon povolania vnímaná ako synonymum. Tento pocit utvrdzuje aj ich vlastná skúsenosť a jediný deficit, ktorý táto skupina ľudí má je jazyková nepripravenosť – najmä v angličtine. Jazyk je však len komunikačným prostriedkom, pričom pre výkon práce je rozhodujúcou schopnosťou naplnenie formálneho obsahu slov konkrétnym odborným a profesijným obsahom. Absurdná a absolútna otvorenosť slovenského hospodárskeho priestoru a najmä zahraničné firmy v ňom vyvolávajú tlak najmä na komunikačné zručnosti, nakoľko tie odborné vykonávajú v zahraničí (doma) a tým slabne väzba medzi potrebou profesijne profilovaného a náročného štúdia. To je prvý tenzor napätia generovaný voči tradícii, ktorú predstavujú najmä seniori s často dobrou celoživotnou skúsenosťou o schopnosti zvládnuť i náročné a predom nešpecifikované životné a odborné problémy. V prirodzenej hierarchii má totiž schopnosť prežiť zaistením si bytostných potrieb **PREDNOSŤ** pred formálnymi nástrojmi, napríklad komunikačnými. Na tom bol v celej histórii ľudstva založený **hodnotový systém**.

Globalizačné tendencie a informatizácia života celkom prirodzene prináša vyššiu mieru znalosti jazyka, ktorý je komunikačným prostriedkom internetu ako komunikačnej platformy a dátových úložísk, ako informačnej platformy. Tento celý komplex ale neposkytuje znalosti, nakoľko ich nositeľmi v konkrétnych situáciách sú konkrétny ľudia. Prostriedky IKT sú teda len nástrojmi poskytujúcimi len svoje platformy na riešenia konkrétnych úloh.

Z toho rezultuje druhý hlavný zdroj napäťových tenzií, zamieňanie informačných zdrojov so synergiou tvorby nových znalostí a postupov. To môžu vykonávať len ľudia znalý bazálnych princípov tvorby nových poznatkov (fyziky, matematiky, biológie, chémie a pod.). To bohužiaľ objemovo bohatý vzdelávací systém neponúka a neponúka to aj preto, že boli zavedené devastujúce postupy masového vzdelávania neakceptujúceho hierarchické rozvrstvenie mentálnych schopností človeka. Takýto stav, v duchu minulých šablón spoločenských vzťahov vyvoláva ďalšie napätie vychádzajúce z disproporcie vzdelania a pripravenosti na plnenie úloh vzdelaných v spoločnosti, tj. vzdelanosti ľudí. Formálne vzdelaný majú pocit, že spoločnosť ich musí ohodnocovať podľa formalizovaného vzdelania a nie podľa výsledkov a účinkov ich práce. Spoločenské napätie z takéhoto povedomia už začína prekračovať akýsi latentný stav a hrozí sociálny konflikt. Príčinou tohto vektoru napätia spoločnosti je absencia hodnotového systému či ekvivalencie reálnych schopností formálne vzdelaných príslušníkov spoločnosti.

4 Cesta vpred vedie cez väčšiu spätosť s reálnymi potrebami

Ak chceme žiť v civilizačne rozvinutej spoločnosti a krajine, musíme mať vlastné elity pozdĺž spoločenskej hierarchie (nie len na postoch vedcov, učiteľov, manažérov ale aj majstrov remesiel a komunitne/spoločensky uvažujúcich a konajúcich ľudí vôbec – sebeckosť nás totiž požiera zvnútra, verím že väčšina nechce diverzifikovanú a rozporov plnú spoločnosť kást, to by sme sa zrejme vracali do neosvieteného stredoveku).

Rovnako musíme mať vlastné priority rozvoja spoločnosti, tu už nestačí do ústavy napísať aká má byť. Už samotné slovo priority limituje ich rozsah, priorít môže byť niekoľko a keby som vychádzal z ľudskej neverbálnej komunikačnej schopnosti – predpokladám, že by ich nemalo byť viacej ako prstov na rukách.

To znamená maximálne 10 národných priorít (s maximálnou štátnou podporou limitovanou len zdrojovými možnosťami) vo všetkých oblastiach, teda aj v školstve, vede, hospodárstve a pod. Pokiaľ si chceme aspoň priblížiť budúcu „národnú“ prosperitu, potom sa musíme rozhodnúť akú budúcnosť chceme, či chceme zdieľať osud chudobných a odkázaných a budeme len lacným zdrojom pracovných síl, logistickou základňou pomaly bohatnúceho východu, ostrovčekom/rezerváciou prírodného bohatstva tejto časti Európy? Alebo sa postupne zbavíme spolu s prevzatou individualizáciou s absolútnou mierou sebeckosti aj pocitu malosti a odkázanosti a opäť prevezmeme, každý na svojom mieste príjme zodpovednosť za viac ako len za seba *(v škole za jej budúcnosť, vo vede a výskume za jeho výsledky merané spoločenskými prínosmi, v priemysle za úspešnosť a kvalitu výrobkov a v poľnohospodárstve za sebestačnosť a kvalitu potravín hlavne pre domáci trh).*

Dnes majú mnohí pocit, že budú niečo znamenať keď budú nositeľmi nejakého titulu *(najlepšie niekoľkých)*, bohužiaľ aj v tejto veci sme evidentne predstihli našich predkov a niekoľkými storočiami zafixovaný spoločenský status z Rakúsko Uhorskej monarchie o deklarovaní dôležitosti v spoločenskej hierarchii práve prostredníctvom rôznych „prídomkov“ k menám *(napr. tajný radca, profesor, doktor alebo aspoň bakalár)*.

Spomeňme si v tomto na rannú históriu našej ľudskej rasy, kedy sme rôzne názvy v hierarchickom spoločenskom rebríčku identifikovali významnosťou práce pre komunitu, napríklad ŠAMAN, FILOZOF, SENÁTOR, FELČIAR a pod. Slovensko nepotrebuje čoraz viac profesorov, docentov, doktorov, inžinierov a bakalárov ale JEDNOZNAČNE VIAC ŠIKOVNÝCH – DOBRE na svoje povolanie PRIPRAVENÝCH ĽUDÍ, lebo ten kto sa naučí perfektne ovládať svoje „remeslo“ je dobre pripravený aj na možné zmeny. Spomeňme si prosím na svetom obdivovanú flexibilitu našich ľudí odchádzajúcich pred rokom 1989 do sveta. Táto schopnosť sa netvorí na školách vysokých ale predovšetkým na školách základných, teda tam kde sa tvorí vzťah k ľuďom, prírode, práci, budúcnosti a kde sa dá zabrániť strate tvorivosti.

5 Záver

Na záver si dovolím použiť vizualizovaného popisu naznačenej situácie. Mali by sme náš vzdelávací systém rozvíjať ako strom, ktorý časom košatie a generuje energiu pre obnovu a rast svojho okolia.

Naším cieľom nesmie byť pestovanie stále ešte trochu zeleného kaktusu, čerpajúceho svoju energiu z podložia/podstaty, neustále ochudobňovaného aj o zbitok disponibilnej energie. Logickým je potom aj postupné vysychanie oboch aktérov tohto seba zničujúceho procesu *(vysušovanie pôdy aj kaktusu)*.

Dnešok ešte nemusí znamenať nemožnosť výberu, nikdy totiž neexistuje jediná cesta, ale včas sa rozhodnúť je polovicou budúceho úspechu. Musíme sa ROZHODNÚŤ už aj preto, že zanedbaním či opomenutím tohto problému zdevastujeme vnímanie hodnôt a tým zdevastujeme spoločenské vedomie, čo môže mať nevratné dôsledky v schopnosti odolávať vonkajším etnickým aj civilizačným vplyvom.

Možnosti sociální práce při řešení problému chudoby

Oldřich Chytil[1] Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

The possibilities of social work in solving the problem of poverty

Authors' contact details

[1] University of Ostrava in Ostrava, Faculty of Social Studies, Fr. Šrámka 3, 708 00 Ostrava, Czech Republic, oldrich.chytil@osu.cz

Abstract: The answer to the question about possibilities of social work in solving the problem of poverty is in specialized literature connected with a debate about the possibilities and future of social work in contemporary society. The lack of attention which social work pays to poverty is associated with individualization of social problems and with ignoring their structural nature. An obstacle which prevents social work from seeking answers to challenges generated by modern society at the present stage of development is persistence of the so-called "mainstream discourse" in social work which has adapted to the neoliberal discourse, while seizing the impact of the political-economic context. On the contrary, "critical discourse" in social work is characterized by structural analysis of social problems. This article analyzes the Czech theoretical discourse of social work with respect to "the mainstream discourse" and "the critical discourse". It also analyzes how social workers understand the position and role of social work in late modern society. It becomes apparent that unlike proponents of "the mainstream discourse" in social work, social workers as well as proponents of "the critical discourse" in social work perceive the effect of the changing political-economic context on social work. In the Czech Republic, only representatives of "the critical discourse" in social work deal with researching the possibilities of social work in solving the problem of poverty.

Keywords: social work, poverty, "mainstream discourse" in social work, "critical discourse" in social work, theoretical discourse of social work in the Czech Republic.

Text vznikl v rámci realizace projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií, číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

1 Úvod

Od roku 1990 nebyl v České republice zformulován žádný jiný cíl sociální politiky než ochrana sociálně ohrožených skupin, jde o koncepci tzv. záchranné sociální sítě. Díky tomu patří Česká republika k evropským zemím s nejmenším výskytem chudoby a dosahuje toho za velmi nízkých nákladů. Specificky české riziko je v tom, že i když v roce 2012 činila míra chudoby v České republice 9,6 %, současně velmi mnoho lidí žije nebezpečně blízko hranice chudoby. Jsou ohroženi propadem do chudoby a žijí bez rezerv, což se týká zejména rodin s dětmi, ale i seniorů (Víšek, 2012). Z analýzy Českého statistického úřadu z června roku 2013 vyplývá, že roky 2011, a zejména 2012, jsou nejhorším obdobím v prosperitě českých domácností od poloviny 90. let minulého století (Domácnosti, 2013). Sociální práce je mnoha autory kritizována za to, že selhává v řešení chudoby.

2 Možnosti sociální práce při řešení problému chudoby

Pokud hledáme odpověď na otázku, jaké jsou možnosti sociální práce při řešení problému chudoby, narazíme v odborné literatuře na diskuzi o možnostech a budoucnosti sociální práce v současné společnosti.

Ferguson a Lavalette (2013) uvádí, že před vznikem sociálního státu ve Velké Británii, zejména v třicátých letech, pro 4 milióny pracujících byl dominujícím pocitem strach z chudoby, nezaměstnanosti, nemoci a stáří. Ve druhém desetiletí 21. století je ve Velké Británii pro mnoho lidí strach z chudoby, ztráty práce a stáří opět dominantním.

Hodnotíc vývoj sociální ochrany v posledních 180ti letech ve Velké Británii, autor Harman (2009:138) píše, že jde o historii pokusů kapitálu zabránit všeobecné nespokojenosti. Ferguson a Lavalette (2013) uvažují o tom, zda současná vláda ve Velké Británii ještě potřebuje sociální práci. Dochází k závěru, že důležitou úlohou sociální práce je mediace mezi státem a „underclasse“, tj. nejnižšími sociálními vrstvami a „problémovými rodinami“, jejichž chování je považováno za nebezpečné a riskantní.

Je však otázkou, zda současná sociální práce založená podle neoliberální ideologie na manažerských přístupech může tento úkol splnit. Místo vytváření osobního vztahu s klientem, pomoci a doprovázení, věnují sociální pracovníci pro děti a rodinu ve Velké Británii 80 % pracovního času zaznamenávání úkonů při práci s klientem do počítače (Pithouse a kol.: 2009).

Lze dohledat minimum textů zabývajících se možnostmi sociální práce při řešení problému chudoby. Reisch (2013) píše, že ironií je malá pozornost sociálních pracovníků v USA věnována rostoucí chudobě a nerovnosti. Je to nepochopitelné zejména dnes, kdy v USA trpí více než 50 miliónů lidí, eufemisticky nazýváno, „potravinovou insuficiencí“. Hlad v Americe se stává chronickým problémem posledních desetiletí. Třetina populace USA, to je okolo 100 miliónů obyvatel, je považována za chudé.

Příčiny uvedených sociálních problémů jsou politiky individualizovány a je ignorována jejich strukturální povaha. V této situaci se sociální pracovníci spíše přizpůsobili, než aby zareagovali na tento vývoj. Charakteristickou reakcí praxe sociální práce je přechod od individualizované péče o klienty k modifikaci jejich chování, od jejich dlouhodobé stabilizace k důrazu na krátkodobé výsledky, od dobrovolnosti k povinnému respektování pravidel systému sociální pomoci (Reisch: 2013).

Reisch (2013) píše, že překážkou, která znemožňuje sociální práci hledat odpovědi na výše uvedené výzvy, které generuje moderní společnost v současné fázi vývoje, je persistence tzv. „diskurzu hlavního proudu“ v sociální práci, který se přizpůsobil neoliberálnímu diskurzu a zakrývá vliv měnícího se politickoekonomického kontextu. Příkladem vlivu „diskurzu hlavního proudu“ je současný důraz na výzkumy zabývající se měřením efektivity intervence sociální práce místo analýzy strukturálních kořenů problémů klientů, kterým je intervence určena.

Naproti tomu tzv. „kritický diskurz“ v sociální práci upozorňuje na rozpory mezi rétorikou generovanou „diskurzem hlavního proudu“ a realitou praxe sociální práce. „Kritický diskurz“ je charakterizován strukturální analýzou společenských problémů a analytickou a syntetickou perspektivou spíše než ideologickou perspektivou. Při

uplatňování této kritické perspektivy je zapotřebí změnit cíle sociální práce z orientace na soběstačnost klienta na vytváření více rovnostářské společnosti (Reisch: 2013).

Pokud však v textech zabývajících se úlohou sociální práce při překonávání chudoby hledáme konkrétní návody, jak postupovat v praxi, budeme zklamáni. Snad jedinými autory konkretizujícími úlohu sociální práce při překonávání chudoby jsou Chassé, Zander a Rasch (2005). Uvedení autoři zkoumali prožívání chudoby školními dětmi a konstatují, že chybí teorie a koncepty sociální práce reagující na problém chudoby. Úkolem sociální práce je podle nich pomoci překonat důsledky chudoby jako je ztráta sociálních kontaktů, stigmatizace a stud, které vedou k sociální izolaci a sociálnímu vyloučení.

Důvody, proč nenacházíme v literatuře o sociální práci návod pro práci s chudými, však není podle nás problémem teorie a metod sociální práce. Tyto důvody snad nejlépe vystihuje Leonardsen (2007). Píše, že problém chudoby je ekonomických problémem a ekonomické výzvy by měly být řešeny ekonomickými metodami a ne kampaněmi proti lidem, kteří se mají „zvednout za své vlastní tkaničky od bot“.

Analýza českého teoretického diskurzu sociální práce

Pro analýzu českého teoretického diskurzu sociální práce použijeme Reischovo dělení diskurzu sociální práce na „diskurz hlavního proudu“ a „kritický diskurz“. Teoretický diskurz sociální práce v České republice je veden na stránkách časopisu Sociální práce i ve sbornících z konferencí a monografiích, zejména učiteli vysokých škol vzdělávajících sociální pracovníky. Hlavními centry teoretické diskuze v sociální práci jsou Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě a Ústav sociální práce univerzity Hradec Králové.

Do „diskurzu hlavního proudu“ lze zařadit zejména práce autorů Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Autoři rozvíjejí zejména teoretický koncept sociálního fungování (Navrátil, Musil 2000) a zabývají se teoretickým ukotvením feministické sociální práce (Tomešová Bartáková, 2009). Existence zákona o sociálních službách, který vychází z britského modelu sociálních služeb, ovlivňuje teoretickou diskuzi v sociální práci. Proto je ústředním termínem diskuze vedené brněnskými akademiky termín „posuzování životní situace klienta“ (Musil, Šrajer, 2008, Navrátil, 2007, 2010). K této diskuzi se také přidávají autoři Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové Smutek (2008, 2010), Janebová (2008, 2010) a Kappl (2008, 2010). Uvedení autoři se pohybují na úrovni teoretické diskuze o individuální sociální práci a nediskutují vliv měnících se společenských podmínek na sociální práci. Musil (2013) z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně řeší problém profesionalizace a institucionalizace sociální práce. Při práci na tomto tématu se rovněž vyhýbá strukturální analýze společenských problémů. Na rozdíl od svých kolegů Navrátil a Navrátilová (2008) z téže fakulty vnímají nutnost reflektovat proměny společnosti v sociální práci. Ve srovnání s autory „kritického diskurzu“ jsou však optimističtí. Vše prostupující nejistota je podle Navrátila a Navrátilové výzvou jednotlivci samostatně utvářet své životní projekty. Sociální pracovník pak naplňuje svoji roli tím, že podporuje rozvoj rozhodovací reflexivity jednotlivců tak, aby byli schopni prostřednictvím práce s informacemi a rozhodovacích procesů svobodněji utvářet své životní projekty.

Předmětem úvah autorů z Univerzity Hradec Králové je analýza teoretické diskuze sociální práce v postmoderně. Považují za nosné pro sociální práci s jednotlivcem, skupinami i komunitami uplatňování některých přístupů postmodernismu, a to konstruktivismus, narativní terapii, poststrukturalismus (Kappl, 2005, Janebová, 2005).

Smutek (2006) z téhož pracoviště uvažuje o možnostech uplatnění metod vycházejících ze systémového a ekologického teoretického konceptu sociální práce v českých podmínkách.

Ani autoři z Univerzity Hradec Králové však nevybočují z „diskurzu hlavního proudu."

Do „kritického diskurzu" s určitostí patří autoři Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, kteří se zabývají důsledky vývoje moderní společnosti pro teorii a praxi sociální práce. Zkoumají, nakolik teoretická diskuze sociální práce reflektuje společenské změny a pokouší se nově promýšlet definování sociální práce v podmínkách postindustriální moderny (Keller, 2007, 2011, Chytil, 2008).

Keller (2010) teoretiky sociální práce kritizuje, že nereflektují dostatečně skutečnost, že došlo k velmi výrazné proměně sociálního kontextu. Má na mysli řadu procesů, které probíhají souběžně a ve svých dopadech se vzájemně posilují. Jde o proměny trhu práce (jejichž součástí je flexibilizace práce, prekarizace a jev označovaný jako pracující chudoba). Dalším jevem je rostoucí křehkost rodiny (zvyšování rozvodovosti, růst podílu neúplných rodin, participace žen na trhu práce, která ovlivňuje rozsah péče o děti, seniory a nemocné osoby v rodině). Třetím jevem je pokles solidarity uvnitř společnosti a změny v systémech pojištění (desolidarizace mezi těmi kdo práci mají a kdo nemohou na trh práce proniknout, destrukce mezigenerační solidarity, privatizace pojistných systémů, jejich individualizace a doprovodná desolidarizace pojištěnců, která činí obtížným pojistit se pro ty fáze života, kdy nejsou lidé ekonomicky aktivní).

Keller s využitím francouzského autora Castela shrnuje situaci sociální práce následovně: „Pro sociální práci je v nových podmínkách stále iluzornější klást si za cíl opětné začlenění svých klientů do společnosti. Stále totiž žijeme ve společnosti, kde základní podmínkou trvalého začlenění je plnohodnotný pracovní poměr, tedy právě to čeho se nedostává a co samotní sociální práce vytvářet nedokáže. Sociální práce na to reaguje tím, že na místo o integraci hovoří právě jen o inzerci – o doprovázení lidí než si sami najdou pevnou pozici…a z doprovázení, původně míněného jako přechodný stav se stává stav trvalý…zadání se mění – namísto zpětné integrace do společnosti se jim stává snaha oddálit pád, anebo ho učinit alespoň o něco snesitelnějším." (Keller, 2010, str. 152)

Chytil (2008) promýšlí na pozadí vývoje moderní společnosti ve druhé fázi modernizace možnosti jednotlivých typů intervence v sociální práci. Budoucnost vidí v rozvoji komunitní sociální práce, případně komunitní ekonomiky. Pokud jde o individuální sociální práci, kritizuje její stávající metody a nevidí možnosti individuální sociální práce při zvládání sociálních problému strukturální povahy.

Dalšími autory Fakulty sociálních studií, kteří se zabývají změnami společenských podmínek pro sociální práci, jsou Holasová (2012), Gojová Alice (2012) a Gojová Vendula (2013). Holasová se zabývá problémy ekonomizace sociální práce a manažerismu v sociálních službách a jejich důsledky pro klienty sociální práce. Píše, že nová

kvazitržní kultura v rámci sociálních služeb upřednostňujících nízké náklady před potřebami klientů má hluboké důsledky pro sociální práci. Gojová Alice se zabývá inkluzivním potenciálem zplnomocnění a participace v komunitní práci a možnostmi a mezemi komunitní práce v situaci, kdy se v důsledku společenských změn cítí sociální pracovníci v České republice bezmocnými. Gojová Vendula nabízí řešení dilematu, zda sociální práce má podlehnout diktátu ekonomického myšlení a zařadit se na trh služeb, anebo zachovat etické zásady sociální práce. Jako východisko navrhuje, aby sociální práce využila k dosahování svých cílů sociální ekonomiky.

K autorům rozvíjejícím „kritický diskurz" sociální práce patří i Baláž z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Baláž (2012) kritizuje zavádění managementu péče v sociálních službách a v sociální práci. Sociální pracovníci se pod vlivem managementu péče více než na řešení problémových životních situací lidí specializují na posouzení možných zdrojů a rizik, vyšetřování, zneužívání a porušování pravidel a nastavování i prosazování smluv. Sociální pracovníci jako case manažeři jsou spíše obchodníky než poskytovateli služeb.

Sociální práce pohledem sociálních pracovníků

V předchozím textu jsme analyzovali český teoretický diskurz sociální práce a došli jsme k názoru, že je výrazně rozdělen do dvou kategorií, a to kategorie „diskurzu hlavního proudu" a „kritického diskurzu". Je proto důležité zjistit, jak chápou postavení a roli sociální práce v pozdně moderní společnosti samotní její aktéři, sociální pracovníci. V letech 2010 – 2011 realizovala Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě pod vedením Alice Gojové kvalitativní výzkum metodou focus groups s 22 sociálními pracovníky, jehož cílem bylo porozumět, jak sociální pracovníci obecních úřadů chápou postavení a cíle sociální práce, její klienty, problémy, kterými se sociální práce má podle jejich názoru zabývat, jejich příčiny a možná řešení kontextu současné pozdně moderní společnosti. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Jedním ze základních rysů společnosti je podle účastníků výzkumu její polarizace, která podle jejich názoru přispívá k riziku nárůstu sociálního napětí a konfliktů (*„…to musí směřovat k nějakému společenskému konfliktu.")* a poklesu solidarity ve společnosti, který je sociálními pracovníky popisován jako důsledek individualizace společnosti *(„Tahle společnost klade velký důraz jen na sebe sama, na tu individualitu, ale vytrácí se solidarita… že jsem součástí něčeho, jenom prostě každý sám za sebe… jenom já, já, já, a to ostatní, pokud je to pro mě užitečné. Pokud to pro mě není užitečné, tak mě to nezajímá, nebo se od toho distancuji.").* Pokud se solidarita ve společnosti objevuje, je založena na logice zásluh, hodnocení toho, kdo si pomoc zaslouží nebo kdo si „objektivně" nemůže pomoci sám díky své bezbrannosti či bezmocnosti. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Dalším rysem dnešní společnosti je podle sociálních pracovníků nejistota, *„kterou společnost prožívá na všech frontách a nejde o to, jestli je systém nastaven tvrdě nebo měkce, ale že není nastaven. A ta nejistota se netýká jenom nás, jako pracovníků v sociální oblasti, ale jako občanů obecně…. Společenská nejistota charakterizuje potom i naši práci."* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Politické ideologie podle diskutujících sociálních pracovníků významně ovlivňují praxi sociální práce. Jako převažující vnímají vliv liberálního přístupu. (*„Stanovisko*

našich politiků… každý je sám za sebe zodpovědný, do jaké situace se dostal, tak ať si s tím poradí sám.“) Právě vliv politiky považují za příčinu diskontinuity sociální práce. *(„… rychlé politické změny, vlády a ti ministři se nám tam střídají, že to nemá žádnou návaznost.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Dalším důsledkem politizace sociální práce je odtržení sociálních pracovníků od jejího konstruování. *„Není čas zeptat se těch lidí dole, protože reformy se musejí zpracovávat rychle.“* Diskutující sociální pracovníci však spíše očekávali, že je *„ti nahoře“* s žádostí o jejich připomínky, názory a zkušenosti osloví. Nezmiňovali se o vlastních iniciativách a reakcích, individuálních ani kolektivních. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Politika ovlivňuje poskytování sociálních služeb a pomoci až na úroveň jednotlivých obcí a lokální politici podle názoru některých účastníků výzkumu nemají zájem o podporu sociální oblasti. (*„A ve vedení jsou lidé, kteří nemají ani potuchy, a bojím se, že ani zájem, o sociální věci.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Jak již bylo uvedeno, systém sociální politiky považují sociální pracovníci za silně determinovaný politickými zájmy, pro které je v současné době sociální oblast *„někde na chvostu zájmu“*. V době konání focus groups byla aktuálním tématem připravovaná sociální reforma. Se záměrem reformovat současný systém diskutující sociální pracovníci souhlasili, kriticky se vyjadřovali k motivaci *„rychle ušetřit“* a způsobu její přípravy *„a teď to tam plácají“*, *„značně neuváženě“*. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

V současné době sociální pracovníci vnímají trend zdůvodňovat omezování výdajů na sociální práci šetřením, které považují za projev populismu. Účastníci ohniskových skupin však mají o skutečných úsporách pochybnosti. Kriticky hodnotí zavádění škrtů bez odborné diskuse a vyhodnocení možných dopadů. V důsledku ekonomizace se podle jejich názoru objevuje trend soustředit se na práci s nejméně nákladnými (drahými) klienty a hrozí tak riziko propadu některých sociálních skupin. (*„Trh pronikl do sociálních služeb, pracujeme tak, aby organizace mohla přežít. Takže pokud pracuje se zdravotně postiženými, se seniory, tak si vyberou skupinu, kde se jim ty peníze dostanou. … Jinou skupinou lidí, protože oni nejsou pro ně dost lukrativní, tak se prostě nikdo nezabývá. Trh nemůže fungovat v sociálních službách. Stát to neměl připustit ... je určitá skupina lidí, kteří fakt nepřinesou finance.“*) (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Dalším rizikem ekonomizace sociální práce je podle diskutujících sociálních pracovníků omezování autonomie, která je deklarována jako jeden z hlavních principů sociálních služeb. (*„… kupčení s klienty. Poskytovatelé sociálních služeb si silně uvědomují existenciální rizika a vede je to k zákonným nebo polozákonným fúzím a k obchodování s finančními prostředky, … se různými kvóty, klienty, teritorii a podobně. Domnívám se, že to je způsob, který podvazuje svobodnou volbu klienta. Lobby v sociální službě.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Zákon o sociálních službách a standardy kvality sociálních služeb jsou podle jejich názoru užívány jako nástroj vylučování určitých skupin klientů, za kterým stojí tendence organizací pracovat s „finančně méně náročnými“ skupinami. (*„Vyberou si méně obtížnou skupinu, která jim vyhovuje…. Takhle si postaví standardy, takhle si postaví registraci…“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Dochází k vytváření obrazu klientů, ale také sociálních pracovníků, jako těch, kteří zatěžují ekonomiku, jsou „viníky“ současné špatné finanční situace. Ekonomizace

sociální oblasti, které je spojena s určitou politickou zakázkou, *„škrtí“* rozvoj sociální práce. Jejím důsledkem je koncentrace sociálních služeb na kategorií tzv. *„lukrativních klientů“* či *„levných klientů“*. V důsledku pronikání tržních mechanismů na trh práce se tak sami sociální pracovníci podílí na dalším vylučování již vyloučených s komentářem, *„že stát to neměl připustit“*. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Sociální pracovníci vyjadřovali obavy z dopadů sociální reformy, která se podle jejich názoru omezuje především na vyplácení dávek a nijak nepracuje s řešením dalších problémů klientů. (*„… mě se z toho úplně vytratila práce s člověkem. Já tam vidím jenom vyplácení dávek a kontrolu, ale vůbec nevidím řešení sociálních problémů klienta, které se na nedostatek peněz nabalují.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Připravovaná sociální reforma podle jejich názoru existenčně ohrožuje sociální pracovníky (*„… jsme postaveni do situace, řekla bych existenční, co se týče pracovníků odboru a všeho ostatního, co se děje, a myslím si, že taková situace jako je dnes, snad ještě nebyla.“)* a je příznakem končícího sociálního státu. (*„Končí sociální stát a starej se sám o sebe, snaž se zajistit své potřeby, své problémy, svá rizika sám nebo ve spolupráci s rodinou. Stát bude až ten poslední, který ti pomůže.“) „Konec sociálního státu“* potřebuje svoje zdůvodnění. Tím se podle sociálních pracovníků stalo zneužívání sociálních dávek. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Tématem diskuse bylo také postavení sociálních pracovníků ve společnosti. Podle názoru diskutujících začíná *„až devalvace sociální práce“*. Je spojena s jejich přetížeností, důrazem na administrativní charakter práce a její standardizaci, která jim brání v práci s klienty (*„…ten člověk se nám vytrácí. Musíme dělat podle šablony.“*), se snižováním financování a zaváděním úspor, které byly interpretovány jako řízený proces devastace sociální práce, která začala být příliš autonomní. (*„Čím víc jsme se jako sociální pracovníci stali kompetentními, tím více jsme požadovali po systému dražší řešení. A stát to prostě zatrhl. Domnívám se, že je to na úbytě a že pokud vláda prosadí reformy, tak to bude dost těžko vratný proces.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Za hlavní překážku v práci sociálních pracovníků označili nedostatek nástrojů využitelných pro řešení situace klientů. Kladou si řečnickou otázku *„…co ten sociální pracovník může? Jaké on má nástroje?“ „A my se dostáváme do situace, že nemáme co nabídnout. … sociální pracovník je legislativně úkolován s klientem pracovat určitým způsobem, ale nejsou mu pro to vytvářeny nástroje, nejenom ty konkrétní, v tom zákoně, který upravuje práci, ale celospolečensky.“ „…stát legislativně ty účinné nástroje odnímá.“* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Nástroje ve smyslu finanční a materiální pomoci považují za hlavní předpoklad výkonu sociální práce. (*„…když nebudou nástroje a to jak ty negativní, ve smyslu sankcí, tak i ty pozitivní nástroje, ve smyslu dávek… Protože, dejme tomu, že na obci zůstanou nějací sociální pracovníci, ale když jim stát – když stát vezme obcím nástroj, sociální dávky, kterými můžou motivovat, tak to bude jenom poklábosení.“)* Bez možnosti poskytnout materiální pomoc se cítí bezmocní. (*„Máme prostě, jak my tady říkáme, holé ruce…Můžu mít pro ně pochopení a všechno, já vím, že jsou v problému, ale bez finančních prostředků… takže opravdu taková bezmoc.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Účastníci výzkumu reflektovali neschopnost sociální práce reagovat na nově vznikající problémy v situaci, kdy jsou její nástroje zcela závislé na politice a ekonomice.

Proměny společnosti byly interpretovány jako rizikové pro „tradiční“ skupiny klientů, kterým hrozí větší propad a jejich situace začíná být vnímána jako neřešitelná, tak pro „nové“ skupiny klientů ze střední společenské vrstvy. (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Sociální problémy byly vnímány jako mnohočetné, vzájemně provázané a neřešitelné či obtížně řešitelné. Na jejich vzniku se podle sociálních pracovníků podílí kombinace individuálních a strukturálních příčin. Ačkoliv při analýze příčin problémů sociální pracovníci zdůrazňovali osobní odpovědnost, návrhy řešení směřovaly spíše do oblasti strukturální. Při úvahách o možnostech řešení měli tendenci zvažovat míru zavinění problémů samotným klientem. U skupin klientů vnímaných jako oběti vnějších vlivů předpokládali větší angažovanost státu. Za nejvýznamnější problémy považují předlužení, ztrátu bydlení, nezaměstnanost a chudobu. Sociální práce má podle jejich názoru omezené možnosti reagovat na problémy svých klientů a účastníci ohniskových skupin mluvili o bezmoci a beznaději. *(„Oni nám zůstanou na ulici, a to je ta bezmoc, skutečně, já tady sedím a telefonuju a doprošuju se, aby mi toho člověka někdo někam vzal. A to je špatně, toto je špatně.“)* (Chytil, Gojová, Keller 2014)

Ukazuje se, že sociální pracovníci na rozdíl od některých teoretiků sociální práce analyzují situaci sociální práce v souladu s „kritickým diskurzem“ sociální práce.

Výzkumy zabývající se možnostmi sociální práce při řešení problému chudoby

Z předchozího textu vyplývá, že existuje v zahraničí velmi málo teoretických prací a výzkumů zabývajících se možnostmi sociální práce při řešení problému chudoby. Pokud jde o Českou republiku, byl na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě na toto téma realizován výzkum s názvem „Způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou domácnostmi rodin s nezletilými dětmi.“ Výzkum si kladl za cíl odpovědět výzkumnou otázku, jaké jsou způsoby zvládání chudoby nebo ohrožení chudobou v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace, ve kterých se domácnosti rodin s nezletilými dětmi nacházejí a jakou roli v těchto způsobech zvládání hraje sociální práce. (Gojová, A., Gojová, V., Špiláčková, 2014)

Z výzkumu vyplynulo, že sociální práce je vnímána obecně jako potřebná pomoc a podpora lidem, kteří se ocitli v obtížné životní situaci. Značné většině respondentů pomohla. Autoři výzkumu si položili otázku, zda způsoby, jakými rodiny zvládají svoji situaci chudoby nebo ohrožení chudobou, nemohou inspirovat revizi či rozvoj metod sociální práce. Výsledky výzkumu ukázaly, že jsou jejím významným podnětem, nikoliv však jediným. Současně s rozvojem metod sociální práce je nutné apelovat na prosazování systémových změn, které by vedly k ovlivňování životních podmínek. (Gojová, A., Gojová, V., Špiláčková, 2014)

3 Závěr

Cílem stati bylo hledat odpověď na otázku, jaké jsou možnosti sociální práce při řešení problému chudoby. Ukázalo se, že nezbytným předpokladem pro hledání a nalezení odpovědi na tuto otázku je užití „kritického diskurzu“ v sociální práci. Důkazem jsou i výsledky výzkumu „Způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou domácnostmi rodin s nezletilými dětmi“, které poukazují na to, že spolu se změnami metod sociální práce jsou nezbytnou podmínkou řešení chudoby rodin s dětmi i strukturální změny.

4 Literatura

BALÁŽ, R. 2012. Společenské kontexty sociální práce a jejich vliv na práci s cizinci. In: *Sociální práce/Sociálna práca*, roč. 12, č. 4 (2012), s. 134 – 149.

Domácnosti v ČR: příjmy, spotřeba, úspory a dluhy v letech 1993 – 2012. [Online.] Český statistický úřad. červen 2013 [Cit. 16. 4. 2014.] Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/9500181682/$File/115911a%20s%20lit.pdf>.

FERGUSON, I., LAVALETTE, M. 2013. Crisis, austerity and the future(s) of social work in the UK. In: *Critical and Radical Social Work*, Vol. 1, No. 1 (2013), pp. 95 – 110.

GOJOVÁ, A. 2012. *(Bez)mocná sociální práce*? Habilitační práce. Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií.

GOJOVÁ, V. 2013. *Sociální práce v kontextu sociálního podnikání*. Dizertační práce. Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií.

GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (eds.). 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin - podněty pro sociální práci*. Ostrava: OU. ISBN 978-80-7464-492-4.

HARMAN, C. 2009. *Zombie capitalism: Global crisis and the relevance of Marx*. London: Bookmarks Publications. ISBN 9781905192533.

HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? In: *Sociální práce/Sociálna práca,* roč. 12, č. 2 (2012), s. 126 – 137.

CHASSÉ, K. A., ZANDER, M., RASCH, K. 2005. *Meine Familie ist arm. Wie Kinder im Grundschulalter Armut erleben und bewältigen*. Wiesbaden: VS Verlag. ISBN 3-531-14682-3.

CHYTIL, O. 2008. The Consequences of Modernisation in Social Work. In: ADAMS, A., ERATH, P., JOVELIN, E. (eds.). *Social Work and Science – An uneasy relationship?* Eichstätt: ISIS, s. 69 – 82. ISBN 978-80-7326-132-0.

CHYTIL, O., GOJOVÁ, A., KELLER, J. 2014. Veränderte Bedingungen der Sozialen Arbeit in der Tschechischen Republik. In: CSOBA, J., GRASSHOF, G., HAMBURGER, F. (Hrsg.). *Soziale Arbeit in Europa*. Schwallbach: Wochenschau Verlag, s. 170 – 189. ISBN 978-3-89974957-1.

JANEBOVÁ, R. 2005. K čemu je sociálním pracovníkům teorie aned postmoderní feministická perspektiva o krizi poznání. In: SMUTEK, M.: *Možnosti sociální práce na počátku 21. století.* Hradec Králové: Katedra sociální práce Pedagogické fakulty UHK. Sborník příspěvků z minikonference, s. 69 – 78.

JANEBOVÁ, R. 2008. Komparace postmodernistické perspektivy v sociální práci a „principů uvážlivé pomoci“ Van der Laana s ohledem na proces „posouzení“ životní situace klientky/klienta. In: JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. *Posuzování životní situace v sociální práci*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 79 – 93. ISBN 978-80-7041-419-4.

JANEBOVÁ R. 2010. Zasáhnout či nezasáhnout? Posouzení životní situace při riziku prodlení. In: NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 119 – 156. ISBN 978-80-7435-2.

KAPPL, M. 2005. Postmodernismus v sociální práci. In: SMUTEK, M.: *Možnosti sociální práce na počátku 21. století.* Hradec Králové: Katedra sociální práce Pedagogické fakulty UHK. Sborník příspěvků z minikonference, s. 53 – 68.

KAPPL, M. 2008. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. In: JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. *Posuzování životní situace v sociální práci*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 44 – 58. ISBN 978-80-7041-419-4.

KAPPL, M. 2010. Téma emocí v posuzování klientovy situace. In: NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 89 – 118. ISBN 978-80-7435-2.

KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: SLON. ISBN 978-80-86429-66-3.

KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy*. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-044-5.

KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-059-9.

LEONARDSEN, D. 2007. Empowerment in social work: an individual vs. a relational perspective. In: *International Journal of Social Welfare*, Vol. 16, No. 1 (2007), pp. 3 – 11.

MUSIL, L., ŠRAJER, J. 2008. Dimenze životní situace rodiny. In: ŠRAJER, J., MUSIL, L. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. Brno: Albert, s. 9 – 17. ISBN 978-80-7326-145-0.

MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. *Social Work, Education and Postmodernity. Theory and Studies in Selected Czech, Slovak and Polish Issues*. Liberec: Technical Univesity of Liberec, s. 10 – 72. ISBN 978-80-7494-032-3.

NAVRÁTIL, P., MUSIL, L. 2000. Sociální práce s příslušníky menšinových skupin. In: *Sociální studia, Fakulta sociálních studií MU Brno*, roč. 2000, č. 5 (2000), s. 127 – 163.

NAVRÁTIL, P. 2007. Posouzení životní situace: úvod do problematiky. In: *Sociální práce/Sociálná práce*, roč. 7. č. 1 (2007), s. 72 – 86.

NAVRÁTIL, P., NAVRÁTILOVÁ, J. 2008. Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci. In: *Sociální práce/Sociálná práca*, roč. 8. č. 4 (2008), s. 124 – 135.

NAVRÁTIL, P. 2010. Posouzení v sociální práci. In: NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce.* Hradec Králové: Gaudeamus, s. 119 – 156. ISBN 978-80-7435-2.

PITHOUSE, A., HALL, C., PECKOVER, S., WHITE, S. 2009. A tale of two CAFs: the impact of the electronic Common Asseseement Framework. In: *British Journal of Social Work*, Vol. 39, No. 4 (2009), pp. 599 – 612.

REISCH, M. 2013. What is the future of social work? In: *Critical and Radical Social Work*, Vol. 1, No. 1 (2013), pp. 67 – 85.

SMUTEK, M. 2006. *Model řešení problému v sociální práci - systémový pohled*. Hradec Králové: Gaudeamus.

SMUTEK, M. 2008. Intersubjektivita světa v posuzování životní situace. In: JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. *Posuzování životní situace v sociální práci.* Hradec Králové: Gaudeamus, s. 26 – 32. ISBN 978-80-7041-419-4.

SMUTEK, M. 2010. Je možné objektivně posoudit v sociální práci? Intersubjektivita sociální reality jako východisko pro posouzení životní situace. In: NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 47 – 63. ISBN 978-80-7435-2.

TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, H. 2009. Feministické proudy v sociální práci. In: *Sociální práce/Sociálna práca*, roč. 9. č. 2 (2009), s. 100 – 111.

VÍŠEK, P. 2012. Cílem současné sociální reformy je omezit výdaje v oblasti sociální politiky. In: *Sociální práce/Sociálna práca*, roč. 12. č. 3 (2012), s. 19 – 24.

Stratená generácia

Lucia Capáková[1] Ekonomická Univerzita v Bratislave
Marcela Galovská[2] Ekonomická Univerzita v Bratislave

The Lost Generation

Authors' contact details

[1] Doctoral studies, University of Economics in Bratislava, Dolnozemská cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovakia, lucia.capakova1@gmail.com

[2] Doctoral studies, University of Economics in Bratislava, Dolnozemská cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovakia, galovska.m@azet.sk

Abstract: The contribution refers to the last generation, about which is necessary and we need to talk. Youth unemployment is an increasing trend in several European Union countries. It is necessary on this issue to draws attention because it creates the group of people who will not join the labor market. The work for a person means prestige but long-term unemployment creates the frustration. A large number of young people who do not have a chance in the company to enter on the labor market, they suppresses in himself anger and hatred which it can cause discomfort. In the contribution we describe the current trends in the labor market, for example increase in part-time work and increase the number of personnel agencies that offer services to leasing. We want to the attention of connection the lost generation now and in the twenties of the last century. Currently there begins the lost generation therefore it is important to note the decision of global organizations and powers that are happening in society. We want to discuss, analyze and pay attention to the last generation because it is a serious problem in Europe. Lost in himself raises personal discomfort. The employees are employed on the part-time, which means a certain period. The current situation should be mitigating so the lost generation must not grow. The unemployment young people but also overall unemployment causes the state own intervention and regulation. The solution is not the redistribute as much money but creating a healthy competitive economy, which it will create new work places.

Keywords: unemployment, young people, part-time work, personnel agencies.

1 Úvod

Príspevkom chceme upozorniť na stratenú generáciu, ktorou sme aj my súčasťou. V súčasnosti nie je ľahké začleniť sa na trhu práce, práca predstavuje prestíž. Dočasná práca má narastajúcu tendenciu ako aj využívanie personálnych agentúr.

V danom príspevku rozoberáme nezamestnanosť mladých ľudí. Je dôležité a nutné aktuálnu situáciu zaznamenať aby nenastala medzera v dejinách ako napríklad morálna kríza na Slovensku začiatkom 90-tych rokoch minulého storočia, o ktorej sa skoro v žiadnej odbornej a časopiseckej literatúre nedočítame.

2 Stratená generácia

Náš príspevok je zameraný na problematiku nezamestnanosti stratenej generácie, ktorá patrí medzi najviac preberané témy v oblasti nezamestnanosti a požadovaných potrieb pracovného trhu. Súčasná nezamestnanosť mladých ľudí predstavuje významný problém, pretože mladý človek sa prostredníctvom práce začleňuje do spoločnosti. Ak mu

to nie je adekvátne umožnené prináša to so sebou rôzne negatívne dopady na jeho osobný a sociálny život. Taktiež u mladých ľudí, ktorí ešte nepracovali, nevedia si vytvoriť potrebné pracovné návyky, ktoré práca so sebou prináša. Súčasne sa znižuje aj jeho ľudský kapitál a jeho budúce uplatnenie stráca na význame.

V roku 2011 v RTVS bola diskusia o nezamestnanosti mladých ľudí v Španielsku. Absolventka žurnalistiky mala problém sa zamestnať, bola 1,5 roka nezamestnaná. Je rok 2014 a treba problém stratenej generácie rozoberať, diskutovať a najmä riešiť. V roku 2011 sme boli študentky a v mysli sme si pomysleli nás sa to nebude týkať veď až za jeden akademický rok budeme promovať a nežijeme v Španielsku. Po promócií sa aj nás týkal a začala nie ľahká situácia začleniť sa na trhu práce. Strach a úzkosti, ktorú sme počuli v hlase Španielskej absolventky nastal aj u nás. Preto sme sa rozhodli danú problematiku rozobrať v príspevku.

Zamestnanosť a s tým spojené samotné vzdelávanie mladých ľudí spolu úzko súvisia. Samotná modernizácia vzdelávania, ktorá sa snaží prispôsobovať aktuálnym požiadavkám a prognózam trhu práce, je v súčasnom období aktuálnou témou. Finančná a ekonomická kríza priviedla mladých ľudí do ťažkej situácie, v ktorej môžu čeliť až hrozbe chudoby, vyplývajúcej najmä z nedostatku pracovných príležitostí. Flexibilita, priechodnosť systémov a partnerstvo všetkých poskytovateľov vzdelávania sú podmienkou vybudovania otvoreného systému vzdelávania poskytujúceho potrebné kompetencie.[1]

Na Slovensku chceme vytvárať také podmienky, aby mladí ľudia mohli využiť potenciál všetkých poskytovateľov formálneho a neformálneho vzdelávania, ako aj príležitostí na ďalšie doplňujúce vzdelávanie a získanie kompetencií pre úspešné uplatnenie sa na pracovnom trhu.

Aj samotná vláda sa pokúša nájsť nový spôsob ako bojovať s vysokou nezamestnanosťou mladých ľudí na Slovensku. Mladí ľudia, často nazývaní aj stratená generácia do 25 rokov, by mali dostať kvalitnú ponuku ďalšieho vzdelávania, učňovskej prípravy alebo stáže, a to v lehote štyroch mesiacov po strate zamestnania alebo skončení formálneho vzdelania. Aj takýmto spôsobom chce vláda bojovať s vysokou nezamestnanosťou mladých na Slovensku.[2]

Vývoj nezamestnanosti mladých ľudí

Rôzne štatistiky poukazujú na vážnosť a problematickosť nezamestnanosti stratenej generácie, ktorá dosahuje neprimerane vysokú úroveň v mnohých krajinách a vyznačuje sa dlhšou dobou trvania. Predstavuje veľké riziko upadnutia do stratenej generácie, kedy je pre dlhodobo nezamestnaných mladých ľudí charakteristická pasivita zamestnania sa. Najväčším rizikom v dôsledku dlhodobej nezamestnanosti je, že aktívne hľadajúci si prácu, strácajú možnosť spolupodieľať sa na pracovnom trhu, na základe čoho nemajú vytvorenú možnosť začleniť sa do pracovného kolobehu.

[1] *European Commission: Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes, 2012.*

[2] KOSTOLNÁ, Z. a kol. 2010. *Nezamestnanosť absolventov škôl a prístupy k jej riešeniu v členských štátoch EÚ v období globálnej ekonomickej krízy.* Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.

Tab. 1: Nezamestnanosť mladých ľudí

ÚZEMIE/ROKY	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Európska únia (28 krajín)	14,6	14,1	18,3	18,6	18,8	20,3	20,4
Európska únia (27 krajín)	14,4	14,0	18,2	18,5	18,6	20,1	20,1
Európska únia (15 krajín)	14,4	14,6	18,8	18,3	18,2	19,9	20,0
Eurozóna (18 krajín)	15,0	14,8	19,5	19,2	18,6	21,0	21,5
Eurozóna (17 krajín)	15,1	14,9	19,5	19,1	18,6	21,0	21,6
Eurozóna (13 krajín)	15,1	14,9	19,4	18,9	18,4	20,9	21,5
Belgicko	14,0	12,7	15,9	16,8	14,9	13,6	16,6
Bulharsko	12,6	11,3	12,5	19,4	22,9	23,0	21,4
Česká republika	8,3	8,0	11,8	15,2	15,5	15,5	14,4
Dánsko	5,1	6,8	9,5	13,9	12,6	11,3	12,5
Nemecko	12,9	11,0	12,4	9,9	7,7	7,7	7,5
Estónsko	7,6	8,9	25,8	27,4	19,9	17,9	15,0
Írsko	9,6	10,1	21,7	25,1	25,6	25,9	23,2
Grécko	26,3	26,9	30,0	38,1	46,5	55,4	58,7
Španielsko	13,7	20,5	32,0	34,6	35,6	41,9	42,8
Francúzsko	19,0	16,7	23,3	22,1	21,4	22,5	23,8
Chorvátsko	28,5	22,9	25,7	30,8	36,6	41,2	47,7
Taliansko	19,6	20,4	25,3	27,3	26,5	31,8	37,1
Cyprus	9,3	8,5	12,9	17,0	21,2	23,0	33,3
Lotyšsko	9,8	9,4	23,5	29,3	22,0	20,4	14,2
Litva	:	9,3	23,1	24,6	25,6	20,4	18,4
Luxembursko	13,6	12,3	14,6	8,4	11,2	12,0	15,8
Maďarsko	12,4	12,9	16,8	18,2	18,5	19,6	19,0
Malta	10,0	9,6	11,9	11,5	11,6	12,8	9,8
Holandsko	4,6	3,8	5,4	5,4	4,7	6,9	9,1
Rakúsko	9,1	8,0	10,3	10,5	8,3	8,6	8,9
Poľsko	16,1	11,8	14,9	16,9	18,1	19,6	20,1
Portugalsko	16,0	16,6	16,5	18,7	24,3	32,4	31,3
Rumunsko	18,6	15,1	19,2	22,4	24,0	23,3	25,5
Slovinsko	11,5	12,0	11,9	15,2	19,5	21,6	20,0
Slovensko	17,0	14,6	22,0	26,9	26,9	27,7	25,8
Fínsko	9,9	10,2	14,3	14,0	13,9	13,7	14,8
Švédsko	10,4	10,9	15,5	13,0	12,1	12,6	11,4
Veľká Británia	12,5	14,3	17,2	16,7	18,9	17,8	15,6
Island	:	5,3	10,6	11,1	9,0	7,9	8,1
Švajčiarsko	6,1	7,3	8,2	7,8	7,5	7,5	9,6
Bývala juhoslovenská republika, Macedónsko	59,1	54,9	53,3	51,9	52,2	53,5	55,9
Turecko	19,4	19,9	22,9	19,6	18,6	17,6	18,5

Zdroj: Eurostat.

Tabuľka znázorňuje nezamestnanosť mladých ľudí od 15 do 34 rokov vyjadrenú v percentách v trvaní od 1 do 3 rokov. Najnižšia nezamestnanosť je v Nemecku, Švajčiarsku a na Islande. Najvyššiu nezamestnanosť má bývala juhoslovenská republika, nasleduje Grécko, Chorvátsko, Španielsko, Taliansko. Slovensko má za rok 2013 25,8 % nezamestnanosť mladých ľudí, čo predstavuje morálny úpadok mladých ľudí.

Mladí ľudia majú v súvislosti s trhom práce ako sme už spomenuli veľmi ťažkú pozíciu. Hoci miera nezamestnanosti klesla, takmer 58 % nezamestnaných ľudí vo veku 15 – 24 rokov si hľadá prácu dlhšie ako jeden rok, hoci v krajinách OECD je to v priemere len okolo 21 %. Výhľad stratenej generácie na zamestnanie sa v priebehu nadchádzajúcich rokov môže zlepšiť. Hospodársky rast v Slovenskej republike rastie, čo by mohlo, mať za následky vyšší dopyt po pracovnej sile. Príchod medzinárodných firiem na naše územie prináša problémy pri hľadaní kvalifikovaných zamestnancov, pretože nie je skutočné prepojenie terciárneho vzdelávania a požiadaviek trhu práce.[3]

Čiastočný úväzok a personálne agentúry

Napriek narastajúcemu podielu na pracovnom trhu a sociálnym a hospodárskym dôsledkom je úloha dočasnej práce často podceňovaná. Rôzne štúdie ukázali, že prechodné zamestnanie uľahčuje väčšinu prechodov v rámci pracovného trhu – mobilitu medzi zamestnaniami, prechod od nezamestnanosti do pracovného procesu, začlenenie študentov do trhu práce atď.

Dočasné zamestnanie poskytuje mladým ľuďom príležitosť získať skúsenosti a ponúka jednotlivcom bez stáleho zamestnania šancu uniknúť zo začarovaného kruhu nezamestnanosti. Podľa prieskumu, ktorý uskutočnila belgická pobočka agentúry pre sprostredkovanie prechodného zamestnania Randstad, približne len 10 % dočasných zamestnancov sa po prechodnom zamestnaní vráti späť k nezamestnanosti. Na druhej strane čoraz viac podnikov využíva dočasných pracovníkov v reakcii na konkurenčný tlak, pričom majú prospech z pružnosti, ktoré im ponúkajú zmluvy na vykonávanie dočasnej práce. Zvyšovanie počtu dočasných pracovníkov je vo veľkej miere dôsledkom meniacich sa potrieb zamestnávateľov.

[3] <http://openiazoch.zoznam.sk/cl/142101/Mladi-ludia-by-mali-mat-zaruku-prace-alebo-dalsieho-skolenia>.

Tab. 2: Vývoj práce na čiastočný úväzok

Part-time employment
% of total employment

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Australia	24.0	23.9	23.8	23.8	24.7	24.9	24.7	24.6
Austria	16.3	16.8	17.3	17.7	18.5	19.0	18.9	19.2
Belgium	18.5	18.7	18.1	18.3	18.2	18.3	18.8	18.7
Canada	18.4	18.2	18.3	18.5	19.3	19.4	19.1	18.8
Chile	7.2	7.7	8.0	9.1	10.5	17.4	17.2	16.7
Czech Republic	3.3	3.3	3.5	3.5	3.9	4.3	3.9	4.3
Denmark	17.3	17.9	17.3	17.8	18.8	19.2	19.2	19.4
Estonia	6.7	6.7	6.8	6.2	8.4	8.7	8.8	8.1
Finland	11.2	11.4	11.7	11.5	12.2	12.5	12.7	13.0
France	13.2	13.2	13.3	12.9	13.3	13.6	13.6	13.8
Germany	21.5	21.8	22.0	21.8	21.9	21.7	22.1	22.1
Greece	6.4	7.4	7.7	7.9	8.4	8.8	9.0	9.7
Hungary	3.2	2.7	2.8	3.1	3.6	3.6	4.7	4.7
Iceland	16.4	16.0	15.9	15.1	17.5	18.4	17.0	17.3
Ireland	19.3	19.3	19.8	20.8	23.7	24.9	25.7	25.0
Israel[1]	15.1	15.2	14.8	14.7	14.8	14.0	13.7	15.0
Italy	14.6	15.0	15.2	15.9	15.8	16.3	16.7	17.8
Japan	18.3	18.0	18.9	19.6	20.3	20.2	20.6	20.5
Korea	9.0	8.8	8.9	9.3	9.9	10.7	13.5	10.2
Luxembourg	13.9	12.7	13.1	13.4	16.4	15.8	16.0	15.5
Mexico	16.8	17.0	17.6	17.6	17.9	18.9	18.3	19.5
Netherlands	35.6	35.4	35.9	36.1	36.7	37.1	37.2	37.8
New Zealand	21.6	21.2	22.0	22.2	22.5	21.9	22.0	22.2
Norway	20.8	21.1	20.4	20.3	20.4	20.1	20.0	19.8
Poland	11.7	10.8	10.1	9.3	8.7	8.7	8.3	8.0
Portugal	9.4	9.3	9.9	9.7	9.6	9.3	11.5	12.2
Slovak Republic	2.4	2.4	2.4	2.6	2.9	3.7	3.9	3.8
Slovenia	7.4	7.8	7.8	7.5	8.3	9.4	8.6	7.9
Spain	11.0	10.8	10.7	11.1	11.9	12.4	12.9	13.8
Sweden	13.5	13.4	14.4	14.4	14.6	14.5	14.3	14.3
Switzerland	25.1	25.5	25.4	25.9	26.5	26.1	25.9	26.0
Turkey	5.6	7.6	8.1	8.5	11.1	11.5	11.7	11.8
United Kingdom	23.0	23.2	22.9	23.0	23.9	24.6	24.6	24.9
United States	12.8	12.6	12.6	12.8	14.1	13.5	12.6	13.4
OECD-Total	15.2	15.2	15.4	15.6	16.4	16.6	16.5	16.9

Last updated: 16 July 2013; *disclaimer:* http://oe.cd/disclaimer

1. The statistical data for Israel are supplied by and under the responsibility of the relevant Israeli authorities. The use of such data by the OECD is without prejudice to the status of the Golan Heights, East Jerusalem and Israeli settlements in the West Bank under the terms of international law.

Source: Labour market statistics: Full-time part-time employment - common definition: incidence, OECD Employment and Labour Market Statistics (database)

Zdroj: OECD Statistics.

Tabuľka zobrazuje vývoj práce na čiastočný úväzok od roku 2005 po rok 2012. Na Slovensku má stúpajúcu tendenciu od roku 2008 ale aj v priemere OECD. Napriek narastajúcej dôležitosti prechodnej práce mnohé európske krajiny majú nedostatočné alebo nejasné predpisy o zamestnaní a zmluvných podmienkach v tomto sektore. Okrem toho pretrvávajú významné rozdiely vo vnútroštátnej legislatíve. Ak sa pozrieme napríklad na právne predpisy o maximálnej dĺžke dočasného zamestnania, vidíme, že sa pohybuje od troch rokov v Holandsku do iba 15 dní v Belgicku, kým v Spojenom kráľovstve neexistujú žiadne osobitné ustanovenia pre zmluvu o dočasnom zamestnaní. Preto mnohí činitelia vidia naliehavú potrebu jednotného nariadenia EÚ k tejto problematike.

Prechodné zamestnanie je osobitný druh dočasnej práce, ktorá vyžaduje trojstrannú dohodu medzi zamestnancami, zamestnávateľom a sprostredkovateľskou agentúrou. Motívov, pre ktoré si uchádzači o zamestnanie zvolia túto možnosť zamestnania, je mnoho: od nedostatku skúseností a zručností až po osobné uprednostnenie neustálej zmeny pracovného prostredia. Napriek niektorým nevýhodám dočasného zamestnania,

ako sú neistota a prerušenie príjmov a sociálnych výhod, niektorí ľudia si dobrovoľne zvolia prechodnú prácu ako stálu formu svojho zamestnania. Toto vyvoláva rozporuplný pojem dočasných pracovníkov, ktorí sú zamestnaní na základe dočasných zmlúv na obdobie až desiatich rokov.

Osobitný charakter tohto druhu zamestnania v sebe zahŕňa nestranné hodnotenie kladov a záporov prechodnej práce. Aby sme sa vyhli transformácii trhu nazývaný tiež ako trh práce z druhej ruky, je potrebné nájsť správnu rovnováhu medzi výhodami z hľadiska pružnosti na jednej strane a rizikami neistoty na strane druhej.[4]

Pri hľadaní práce môžu nezamestnaní ľudia využívať rôzne zdroje a voliť rôzne stratégie v snahe začleniť sa na pracovný trh. Podľa viacerých autorov môžeme rozlíšiť formálne a neformálne zdroje pracovných príležitostí, pričom k formálnym zdrojom patria predovšetkým úrady práce, ale aj personálne agentúry a k neformálnym zdrojom informácií o pracovných príležitostiach rodina, priatelia a známy, ktorí spadajú pod sociálny kapitál nezamestnaného.

Graf 1: Vývoj pôsobenia personálnych agentúr na Slovenku

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov z portálu profesia.

Väčšine absolventom, ktorí ukončili stredoškolské alebo dokonca aj vysokoškolské vzdelanie sa v dôsledku nezamestnanosti predlžuje ich prechod do dospelosti a možnosť osamostatniť sa je takmer nemožná. Stratená generácia nedisponuje potrebným kapitálom, ktorý je nevyhnutný pri zabezpečení sa a osamostatnenosti.

V dnešnej dobe, u väčšiny mladých ľudí, prevláda názor, že človek bez známosti nezíska dobrú kvalifikovanú prácu. Situácia na trhu práce je taká, že mladí ľudia, ktorí by chceli pracovať, aktívne si aj hľadajú zamestnanie, napriek tomu im nie je umožnené pracovať, pretože nie sú vytvorené dostatočné pracovné príležitosti. Jedinou možnosťou ako zvýšiť svoju kvalifikáciu je využitie ďalšieho vzdelávania alebo zabezpečiť, aby firmy boli motivovaní prijímať mladých ľudí.

Pre naplnenie týchto cieľov by bolo potrebné:

– znížiť príspevky na sociálne zabezpečenie pri nízko platených prácach. Ide o náklady práce mladých ľudí s nízkou kvalifikáciou, ktoré sú v porovnaní s očakávanou

[4] <https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?lang=sk&catId=9189&myCatId=9189&parentId=20&acro=news&function=newsOnPortal>.

produktivitou vysoké. Odporúča sa znížiť povinné príspevky zamestnávateľa na sociálne zabezpečenie,

- zaviesť pre dlhodobo nezamestnaných mladých ľudí podporu zamestnávania. Ďalšou možnosťou je poskytnúť časovo ohraničené zníženie príspevkov na sociálne zabezpečenie pre zamestnávateľov v prípade, ak zamestnajú dlhodobo nezamestnaných mladých ľudí,
- skrátiť dĺžku rodičovskej dovolenky z troch rokov na rok a rozvinúť sieť zariadení starostlivosti o deti. Dlhá rodičovská dovolenka sa ukázala ako prekážka návratu rodičov malých detí do zamestnania. V rámci pomoci mladým rodičom zosúladiť pracovné a rodičovské povinnosti sa navrhuje skrátiť trvanie rodičovskej dovolenky na jeden rok, a taktiež
- chrániť mladých ľudí pred zneužívaním pružných, nazývaných aj flexibilných foriem dohôd. Vláda by však mala zabezpečiť, aby sa používanie takýchto dohôd obmedzilo na špecifické úlohy definované v zákone a aby tieto druhy dohôd nenahrádzali štandardné formy pracovných zmlúv.[5]

3 Záver

Daným príspevkom chceme upozorniť na stratenú generáciu, s čím úzko súvisí aj nárast práce na čiastočný úväzok a čoraz väčšie využívanie personálnych agentúr, ktoré ponúkajú služby personálneho lízingu. Pre stratenú generáciu tieto dve tendencie neprinesú pozitívne očakávania.

Mladí ľudia sa musia veľmi často zaoberať možnosťou ako sa zamestnať. Táto situácia môže pretrvávať aj niekoľko mesiacov, či dokonca rokov. Ak sa nepodniknú určité stratégie na uľahčenie prechodu po skončení školy do pracovného prostredia, príde k situácií, keď sa veľká časť obyvateľstva nebude schopná úspešne integrovať do spoločnosti a zostane z nej vylúčená.

Táto situácia vznikla aj napriek silnému ekonomickému rastu, nárastu dosiahnutej úrovne vzdelania a špeciálnym opatreniam, ktoré boli prijaté na posilnenie možností pre mladých etablovať sa do pracovného procesu.

Na zlepšenie výhľadu zamestnania sa mladých ľudí, bude potrebné prijať nové opatrenia, ktoré im zabezpečia lepšie možnosti vzdelávania a odbornej prípravy, lepšie služby zamestnanosti a upravia rovnováhu medzi flexibilitou a zárukou zamestnania. Článok využíva integrovaný a komparatívny prístup k otázke prechodu mladých ľudí zo školy do práce, pričom uvádzame aj určité návrhy na zlepšenie situácie.

4 Literatúra

BARÁNIK, M., HABÁNIK, J. 2002. *Základy makroekonómie.* Bratislava: IRIS, 236 s. ISBN 80-89018-45-9.

EUROSTAT. [Cit. 11. apríla 2014.] Dostupné na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=YTH_EMPL_120>.

[5] <http://www.oecd.org/employment/youthforum/44986030.pdf>.

HENDRY, B. L. 2008. Young people: from school to unemployment? In: FINEMAN, S. (ed.). *Unemployment: Personal and Social Consequences*. London: Tavistock Publications.

HORA, O. 2008. *Strategie dlouhodobě nezaměstnaných: vstupní analýza problému*. Brno: VÚPSV.

ISENGARD, B. 2003. Youth Unemployment: Individual Risk Factors and Institutional Determinants. A Case Study of Germany and the United Kingdom. In: *Journal of Youth Studies*, 6 (4), pp. 357 – 376.

KIESELBACH, T. 2000. *Long-Term Unemployment among Young People in Europe: A Qualitative Study on the Risk of Social Exclusion*. UWWCLUS Brussels. Dostupné na: <http://s3.amazonaws.com/zanran_storage/www.nuffield.ox.ac.uk/ContentPages/729316388.pdf>.

KOSTOLNÁ, Z. a kol. 2010. *Nezamestnanosť absolventov škôl a prístupy k jej riešeniu v členských štátoch EU v období globálnej ekonomickej krízy.* Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. Dostupné na: <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2010/Kostolna/VU_2146_Kostolna.pdf>.

KULIK, L. 2011. Assessing Job Search Intensity and Unemployment - Related Attitudes Among Young Adults: Intergender Differences. In: *Journal of Career Assessment*, 9 (2), pp. 153 – 167.

MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T., VYHLÍDAL, J. 2013. Dlouhodobě nezaměstnaní – životní situace a strategie. In: *Sociologický časopis*, 39 (1), s. 37 – 54.

MULLER, W., SHAVIT, Y. 1998. *From school to work: a comparative study of educational qualifications and occupational destinations.* Oxford: Claredon Press.

O'HIGGINS, N. 2001. *Youth Unemployment and Employment Policy*. Geneva: ILO. Dostupné na: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/23698/1/MPRA_paper_23698.pdf>.

OECD. [Cit. 25. marca 2014.] Dostupné na: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/190600071e1t005.pdf?expires=1382192507&id=id&accname=freeContent&checksum=AB9D577A14B4C6B0CC177D100121EF4A>.

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

PROJEKT EURÓPA 2030. Európska únia. 2010. 54 s. ISBN 978-92-824-2713-2. Dostupné na: <http://www.reflectiongroup.eu/wp-content/uploads/2010/06/project-europe-2030-sk.pdf>.

QUINTINI, G., MARTIN, S. 2006. *Starting Well or Losing their Way? The Position of Youth in the Labour Market in OECD Countries*. France: OECD. Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/0/30/37805131.pdf>.

SIROVÁTKA, T. 2008. *Marginalizace na pracovním trhu. Příčiny diskvalifikace a selhávání pracovní síly.* Brno: Masarykova univerzita.

<http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanostabsolventistatistiky/2011.html?page_id=99082>.

Výber publikácií Ekonomického ústavu SAV

List of Publications of the Institute of Economic Research of SAS

MORVAY, K. (ed.): Pohľady na štruktúrne problémy slovenskej ekonomiky. [*Views on Structural Aspects of the Slovak Economy*.] 2013. 209 s. ISBN 978-80-7144-217-2. ISBN 978-80-7144-216-5.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2012 a výhľad do roku 2014. [*Economic Development of Slovakia in 2012 and Outlook up to 2014*.] 2013. 127 s. ISBN 978-80-7144-207-3.

MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2011 a výhľad do roku 2013. [*Economic Development of Slovakia in 2011 and Outlook up to 2013*.] 2012. 145 s. ISBN 987-80-7144-196-0.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Hľadanie možných ciest oživenia v čase pretrvávajúcej krízy dôvery. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Finding Possible Ways of Economic Recovery at the Time of the Persisted Crisis of Trust*.] 2013. 396 s. ISBN 978-80-224-1311-4.

OBADI, S. M. (ed.): Svetová ekonomika medzi rastúcimi rizikami a náznakmi oživenia. Zborník z konferencie k prezentácii monografie Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [*The Global Economy in Between the Growing Risks and Recovery Assessments*.] 2012. 162 s. ISBN 978-80-7144-202-8.

OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Between Stagnation and Recovery*.] 2012. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.

PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte. [*Silver Economy in Slovak, European and Global Context*.] 2012. 300 s. ISBN 978-80-7144-205-9.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. [*The Paradigms of the Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential*.] 2013. 272 s. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential. Scientific Conference Proceedings*.] 2013. 283 s. ISBN 978-80-7144-212-7.

PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť). Zborník statí. [*Determinants of Wealth Polarization in the Globalized World (Present and Future). Scientific Conference Proceedings*.] 2012. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. [*Paradigms of Changes in the 21st Century – Quest for Configurations in Mosaic*.] 2012. 314 s. ISBN 978-80-7144-195-3.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Infraštruktúra spoločnosti, infraštruktúra človeka, kontrolovaná spoločnosť. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society. Scientific Conference Proceedings.*] 2012. 268 s. ISBN 978-80-7144-198-4.

RADVANSKÝ, M.: Možnosti analyzovania vplyvu kohéznej politiky na regióny a trh práce SR: ekonometrický prístup. [*Possibilities of Analysing the Influence of Cohesion Policy to Slovak Regions and Labour Market: Econometric approach*.] 2014. 147 s. ISBN 978-80-7144-218-9.

RADVANSKÝ, M. – LICHNER, I. (eds): Impacts of Ageing on Public Finances and Labour Markets in EU Regions. Theoretical Models and Empirical Analyses: Peer – Reviewed International Conference Proceedings Smolenice, 28. – 30. 10. 2013. 2013. 280 p. ISBN 978-80-7144-214-1.

ŠIKULA, M. (ed.): Krízová a pokrízová adaptácia: nové výzvy pre ekonomickú vedu. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Smolenice 4. – 5. septembra 2013. 2013. 258 s. ISBN 978-80-7144-215-8.

ŠIKULA, M. a kol.: 60 rokov výskumu v Ekonomickom ústave Slovenskej akadémie vied. 2013. 254 s. ISBN 978-80-224-1317-6.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: Predvídanie potrieb trhu práce v SR: teoretické východiská a empirické výsledky. [*Forecasting Labour Market Needs in the Slovak Republic: Theoretical Foundations and Empirical Results*.] 2012. 181 s. ISBN 978-80-7144-204-2.

Publikácie, ako aj jednotlivé čísla *Ekonomického časopisu*, ktorý vydáva EÚ SAV, si možno objednať alebo kúpiť v knižnici Ekonomického ústavu SAV a v kníhkupectvách: ELITA, Matej LAZÍK (internetové kníhkupectvo <www.bibliostudio.sk>) a VEDA, vydavateľstvo SAV v Bratislave.

Paradigms of the Future Changes in the 21st Century
(Global World – Cooperation or Confrontation?)

Editors:
Iveta Pauhofova
Tomas Zelinsky

Reviewers:
Frantisek Ochrana
Juraj Sipko

Published by:
© Slovak Academy of Sciences
Institute of Economic Research
Bratislava 2014

Number of Copies: 150

ISBN 978-80-7144-220-2
e-ISBN 978-80-7144-221-9